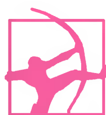
WILHELMUS PETRUS VAN MEURS

Chestiunea BASARABIEI în istoriografia comunistă

Editura ARC

PREFAȚĂ

Dacă orice referire la Transilvania generează, în politica contemporană românească, cea mai adîncă emoție, problema relațiilor cu populația românească de la est de Prut, din teritoriul cunoscut îndeobște drept Basarabia iar astăzi drept Republica Moldova, a provocat, în perioada regimului Ceaușescu, reacții la fel de puternice. Așa cum guvernul ungar pretindea că are un interes justificat față de soarta minorității maghiare din Transilvania, tot astfel și statul român susținea că are dreptul la un interes asemănător în chestiunile legate de Republica Moldova. În timpul regimului Ceaușescu, problemele Transilvaniei și Basarabiei — pe atunci Republica Sovietică Socialistă Moldovenească — erau folosite drept o contrapondere în relațiile triunghiulare dintre România, Ungaria și Uniunea Sovietică. Moscova a utilizat problema Transilvaniei pentru a face presiuni asupra României și pentru a stimula loialitatea Ungariei. România a replicat amintind Moscovei că iredentismul camuflat putea fi și un joc în doi și a ațîțat controversa în jurul Basarabiei. Și totuși, în această chestiune interesul României s-a manifestat mult mai subtil decît interesul arătat de Ungaria Transilvaniei, deși românii reprezentau peste 60% din populația Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, față de numai 7% cît reprezentau maghiarii din populația României. Uniunea Sovietică era, înainte de toate, un vecin puternic, cu care România avea 800 km de frontieră comună. În al doilea rînd, dacă pretenția României asupra teritoriului republicii învecinate devenea prea stridentă, s-ar fi putut ca Uniunea Sovietică să folosească împotriva României sancțiuni economice sau chiar amenințarea cu invazia militară.

O înțelegere a controversei româno-sovietice privitoare la Basarabia, care a izbucnit în ultimul an al regimului lui Gheorghiu-Dej și apoi a mocnit de-a lungul perioadei lui Ceaușescu, impune o incursiune în trecutul Basarabiei și al diferitelor interpretări date acestui trecut atît de către istoricii români, cît și de către istoricii sovietici. Acesta este unul dintre aspectele cărții lui Wim P. van Meurs.

Pentru cititorul occidental, problema începe chiar cu utilizarea denumirilor. Principatul Moldovei s-a constituit în secolul al 14-lea și acoperea o regiune situată de ambele părți ale rîului Prut, întinzîndu-se, la est, pînă la rîul Nistru. Însăși denumirea regiunii dintre aceste două rîuri ridică probleme. Partea ei de sud, aflată la început sub o jurisdicție separată de Moldova, s-a numit inițial Basarabia,

după numele stăpînitorului ei, Basarab I. Aşa că regiunea respectivă a căpătat în decursul istoriei doua nume, Moldova şi Basarabia, ceea ce a implicat, totuşi, existenţa unor frontiere schimbătoare. Faptul că uneori cartografii şi cronicarii occidentali au adoptat ambele denumiri ale regiunii n-a ajutat nici el, cu nimic, la lămurirea lucrurilor.

În înfăţişarea ei modernă, problema datează de la 1812, cînd Moldova tradiţională a fost împărţită, Rusia luînd jumătatea ei de est, dintre Prut şi Nistru, care a fost numită de ea Basarabia. Aceasta însemna că se atribuia întregii regiuni denumirea care pînă atunci o avuseseră doar districtele din sudul ei. Partea de vest a Moldovei a devenit, la momentul potrivit, una dintre cele două componente statale pe care s-a bazat întemeierea României moderne. Cedarea Basarabiei, în 1940, le-a permis ruşilor să creeze apoi o Republică Sovietică Socialistă Moldovenească, reinstalată în 1944, după reocuparea temporară a teritoriului de către România în vremea războiului. Judeţele din sudul ei au fost totuşi date Ucrainei. Republica Sovietică Socialistă Moldovenească a fost recomunizată, procesul rusificării a fost reluat prin deportările etnicilor români în Kazahstan, pe de o parte, şi prin aducerea de ruşi şi ucraineni, pe de altă parte. Omniprezenţa activiştilor ruşi şi ucraineni în birocraţia locală a oferit autorităţilor sovietice justificarea necesară pentru a da prioritate limbii ruse în viaţa publică a statului. În acelaşi timp, afluxul de ruşi şi ucraineni a acţionat ca o pîrghie de control împotriva unei posibile agitaţii naţionaliste în rîndul românilor, desemnaţi oficial drept moldoveni. Moldovenii, precizau autorităţile, erau diferiţi de români, după cum diferite le erau şi limba şi cultura. Lucrurile au stat astfel pînă cînd, la începutul anilor '50, drumurile României şi ale Uniunii Sovietice au început să se despartă. Această evoluţie a generat o reînviere a chestiunii Basarabiei.

Nu va fi aici nevoie să menţionăm momentele cheie ale disputei dintre istoricii din Republica Moldova şi cei din România, în anii comunismului; van Meurs o face, în studiul său, în mod admirabil. Ideea principală pe care o impune analiza sa este că istoricii angajaţi în această dispută, deşi au utilizat aceleaşi argumente, nu erau animaţi, în mod necesar, de aceleaşi mobiluri şi motivaţii. La un anumit nivel, chestiunea Basarabiei poate fi privită ca o veritabilă competiţie, în care liderii politici îşi rînduiesc, de fiecare parte, istoricii de care dispun ca pe nişte combatanţi şi pe care-i introduc în luptă ca pe nişte apărători ai revendicării patriei „ideale", în acest caz Basarabia. Există însă şi un alt nivel de la care putem aborda disputa legată de chestiunea Basarabiei: acela al interacţiunii şi relaţiei dintre istoricii care intră în competiţie pentru a obţine din partea conducerii de partid dreptul exclusiv de a se ocupa de scrierea istoriei. Van Meurs îşi orientează analiza tocmai spre acest nivel. El susţine că, în vreme ce istoricii români revendicau adesea privilegiul obiectivităţii, respingînd pretenţia similară a istoricilor comunişti din Moldova, un istoric de talia lui Constantin Giurescu, de pildă, devenea şi el tot atît de util, ca şi adversarii lui moldoveni, stăpînului politic. Şi totuşi trebuie adăugat că de aici nu rezultă, în chip necesar, că dacă Giurescu şi-a scris la ordinele Partidului Comunist Român răspunsul său la cartea lui Lazarev

despre *Statalitatea moldovenească sovietică și problema Basarabiei*, din 1974, răspunsul lui a reprezentat un text polemic la fel de rudimentar ca acela scris de Lazarev. Cum subliniază van Meurs, categorisirea simplistă a istoricilor aparținînd ambelor părți nu ne ajută să înțelegem forțele implicate în desfășurarea disputelor. În România exista, de altfel, și o prăpastie intelectuală între istoricii din institutele Academiei și aceia ai Institutului de Istorie a Partidului; polemicile caracterizau contribuția celor din urmă. Misiunea încredințată istoricilor de partidele comuniste în România dar și în Moldova era de a demonstra inevitabilitatea istorică: unirea Basarabiei cu România în 1918 era, în ochii românilor, dinainte rînduită să aibă loc, tot așa cum, în ochii sovieticilor, era anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică, în 1940. Dar inevitabilitatea istorică n-a fost doar monopolul istoriografiei comuniste. Din cînd în cînd și Nicolae Iorga, de exemplu, s-a lăsat sedus de ea, cum se poate vedea din remarca lui privitoare la faptul că, deși țăranii basarabeni nu au fost, poate, în favoarea unirii, aceasta era în interesul lor vital și constituia, prin urmare, adevărata lor dorință. Pilda lui Iorga ne alertează de asemenea și asupra primejdiei de a sugera că deosebirea dintre istoric și politician s-ar șterge doar în istoriografia comunistă. Într-o societate deschisă, pluralistă, istoricii pot urmării propria lor agendă, bazată pe ideea că ceea ce are cu adevărat valoare este demersul dezinteresat. În urmărirea acestui demers, istoricii discută pe baza dovezilor istorice și ceea ce pot ei realiza, în cazul cel mai bun, este să descurce aceste dovezi. Cum scrie însă Maurice Pearton, „pentru politicieni, valoarea dominantă este operarea unui sistem de putere; concluziile la care îi conduc acest mod de a gîndi tind în mod automat să confere o îndreptățire pentru a acționa, a dirija și a hotărî prin intermediul politicii. Pentru a atinge acest scop, metoda potrivită nu mai este discutarea rațională a dovezilor, ci exercitarea autorității și, dacă este necesar, recurgerea la forță pentru a-i face pe ceilalți să accepte sau să se supună." Pearton nu face decît să sublinieze, cu alte cuvinte, afirmația lui Pieter Geyle, după care înțelegerea dezinteresată nu este decît o rețetă a nereușitei într-o lume a acțiunii.

Iorga era conștient de acest lucru și se poate prin urmare presupune că, ocazional, își reprima instinctul ce-l orienta spre dezinteres pentru a favoriza realizarea obiectivelor politice pe care el dorea ca România să le atingă. Identificarea emoțională cu obiectivele politice a distorsionat scrierea istoriei și s-a ajuns, în acest fel, la nivelul polemicilor. Observația este la fel de adevărată pentru perioada comunistă, în care mare parte din disputa privitoare la chestiunea Basarabiei a fost umbrită de polemici. Van Meurs pune în lumină și discută acest aspect, iar procedînd astfel el oferă cititorului o imagine mai echilibrată a istoriei Basarabiei. Descurcînd elementele disputei, el pune în evidență faptele și îi permite, prin urmare, cititorului să-și formeze propria lui părere despre istoria provinciei.

În entuziasmul produs de revoluția română, s-au făcut auzite chemări la unirea Moldovei cu România de ambele părți ale Prutului, dar în Republica Moldova naționalismul de expresie recentă, inițial cu un caracter distinct

românesc, a dobîndit mai apoi un caracter moldovenesc, după declaraţia de independenţă din august 1991 a statului Moldova, conform noii lui titulaturi.

Acceptarea acestei idei poate părea, în mod paradoxal, o validare a strădaniilor sovietice de a da, după anexarea republicii, în 1940, o identitate deosebită românilor din Moldova. Cei care încearcă încă să dezvolte o conştiinţă moldovenească ar putea să revină, astfel, la interpretările sovietice de altă dată privitoare la istoria şi cultura Basarabiei. Prin urmare, putem fi martorii unei renaşteri a unor păreri comuniste cu privire la trecutul Moldovei şi ai unei reacţii concomitente a românilor faţă de ele.

Dennis Deletant

MULŢUMIRI

Aş dori să-mi exprim mulţumirea preşedintelui comisiei de doctorat, Cees Wels, ca şi îndrumătorului acestei disertaţii, Ab van Goudoever, ambii de la Universitatea din Utrecht. După felul în care m-a călăuzit în munca dificilă şi în inevitabila stăruinţă pe care o pretinde o asemenea întreprindere majoră, am ajuns să-l apreciez pe Ab van Goudoever ca pe un îndrumător demn de încredere şi dedicat activităţii sale. Apreciez comentariile sale pătrunzătoare şi libertatea ce mi-a oferit-o în conducerea propriei mele cercetări.

Aş dori de asemenea să mulţumesc colegilor mei din Departamentul de Relaţii Internaţionale al Institutului de Istorie şi celor din Programul postdoctoral privind istoria secolelor XIX şi XX. Adresez mulţumiri speciale lui Marij Leenders, lui Peter Westerveld, Joost Herman şi Hans Meijer.

Marij Leenders s-a dovedit a fi un coleg plăcut şi un bun prieten. Anne-Marie Lebeau a acceptat devotamentul meu faţă de acest proiect, care adesea a implicat sacrificii personale, şi m-a încurajat atunci cînd a fost nevoie. Stephan Klein, André van der Velden şi Henk Gras au contribuit la studiul de faţă cu unele remarci pline de masură şi cu nopţi în care măsura a lipsit. Gudrun Staedel-Schneider a izbutit să îmbine evaluarea sobră, fără menajamente, a manuscrisului cu afecţiunea caldă şi stimulatoare pentru autor.

Specialişti de pretutindeni au contribuit la prezenta lucrare prin comentarii asupra versiunilor iniţiale, sugerîndu-mi lecturi suplimentare sau oferindu-mi importante informaţii şi idei. George Ciorănescu, Anneli Gabanyi, Dionisie Ghermani şi Vladimir Socor din München; Klaus Heitmann din Heidelberg; Dennis Deletant din Londra; Nicolas Dima din Washington, Nancy Heer din Porthmouth, Rhode Island; Keith Hitchins din Urbana-Champaign; Anatol Petrencu din Chişinău; Silviu Brucan, Florin Constantiniu, Dinu Giurescu, Nicolae-Radu Halippa şi Ion Oprea din Bucureşti.

Din motive diferite, trei experţi internaţionali merită cuvinte deosebite de mulţumire. Mai întîi, Stephen Fischer-Galaţi, nu numai pentru valoroasele sale sugestii bazate pe treizeci de ani de informare nemijlocită asupra subiectului, ci de asemenea pentru oferta pe care mi-a făcut-o şi pe care eu nu am putut să o refuz: publicarea ediţiei originale engleze a prezentului studiu.

În al doilea rînd, Katherine Verdery de la Johns Hopkins University. În 1990 am luat parte la seminarul organizat pe tema „Aspectele politice şi culturale ale identităţii romănesti", seminar ţinut la şcoala de vară a Universităţii Illinois. În retrospectivă, acest seminar a marcat o piatră de hotar în desfăşurarea cercetării de faţă. Rezultatele preliminarii la care ajunsesem şi premisele încă insuficient închegate privitoare la relaţia complexă dintre scrierea istoriei şi politică ca şi dintre naţionalism şi comunism mi-au fost astfel clarificate, dobîndind temelii teoretice solide.

În final, dar deloc mai puţin important, Cornelia Bodea, membră a Academiei Române, mi-a zdruncinat toate prejudecăţile ce le aveam privitoare la birocraţia est-europeană din domeniul ştiinţelor, obţinîndu-mi accesul în arhive numai în 24 de ore de la sosirea în Bucureşti. Experienţele ulterioare mi-au confirmat prejudecăţile amintite şi prin urmare mi-au sporit aprecierea ce datorez ajutorului dat de Cornelia Bodea.

În timpul dificilei faze a prezentului proiect, al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti de la Iaşi a venit ca o binecuvîntare. Cu contribuţiile lor şi cu interesul personal ce l-au arătat, Mihail Bruhis, Gheorghe Buzatu, Ion Ciupercă, Anneli Gabanyi, Charles King, Anatol Petrencu şi Michael Shafir mi-au reîntărit încrederea în rezultatele şi importanţa acestei cercetări.

În cursul călătoriei mele în România am vizitat mai multe institute şi am aflat acolo oameni foarte ospitalieri şi dispuşi să mă ajute: Institutul „N. Iorga" din Bucureşti şi directorul său, Şerban Papacostea; Facultatea de Istorie din Bucureşti şi decanul său, Zoe Petre; Arhivele Naţionale din Bucureşti şi directorul său, Ioan Scurtu; Biblioteca Academiei Române, Muzeul de Istorie al României; Facultatea de Istorie din Iaşi şi decanul ei, Ioan Caproşu; Institutul de Istorie din Iaşi şi directorul său, Alexandru Zub.

Datorez de asemenea cuvinte de mulţumire personalului bibliotecilor Universităţii din Utrecht, bibliotecii Institutului Internaţional de Studii Sociale din Amsterdam, unde Mieke IJzermans m-a ajutat să dau de urma corespondenţei privitoare la documentele lui Marx; al Institutului Oost-Europa din Amsterdam ca şi al bibliotecii Universităţii din Illinois, unde Helen Sullivan a depistat unele publicaţii esenţiale, aflate în neasemuita colecţie a acestei biblioteci; bibliotecilor institutelor Südost-Institut, Osteuropa-Institut, Radio Free Europe, Radio Liberty, Bayerische Staatsbibliothek din München; Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz din Berlin şi Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien în Köln.

Mai multe organizaţii mi-au subvenţionat călătoriile şi pregătirea manuscrisului pentru publicare: Institutul de Istorie şi Institutul de Cercetări de Istorie şi Cultură ale Universităţii din Utrecht; Organizaţia pentru Cercetare Stiinţifică din Olanda; Organizaţia pentru Cooperare Internaţională în domeniul Învăţămîntului Superior din Olanda; Deutscher Academischer Austauschdienst; Ministerul Învăţămîntului din România şi J.E. Jurriaanse Stichting din Rotterdam. O contribuţie esenţială a avut-o Facultatea de Arte a Universităţii din Utrecht, care m-a

angajat să scriu această disertaţie. Fundaţia „Soros“ Moldova a organizat şi finanţat traducerea şi publicarea ediţiei în limba română, ajutînd această carte să devină o parte a discuţiilor academice şi publice referitoare la istoria Basarabiei.

La ediţia engleză necesită o apreciere deosebită contribuţia lui Lee Ann Weeks, din Scientific Editing Service. Tot astfel, I. Stanciu şi Editura *Arc* merită cea mai înaltă apreciere pentru traducerea şi redactarea în cunoştinţă de cauză a ediţiei în limba română.

INTRODUCERE

M-am întîlnit prima dată cu chestiunea basarabeană în 1987, în timp ce studiam istoria României. Am fost intrigat atunci de misterioasele manuscrise ale lui Marx, publicate de români în 1964, iar faptul accidental că aceste manuscrise erau păstrate în arhivele din Amsterdam ale Institutului Internațional de Istorie Socială, aflat la nu mai mult de 50 km de locuința mea, nu a făcut decît să-mi sporească interesul față de problema Basarabiei. În anul următor mi-am dat teza de licență asupra problemei basarabene în Departamentul de Istorie a Relațiilor Internaționale al Universității din Utrecht, fără să-mi dau seama că subiectul va deveni curînd o temă fierbinte în politica internațională, odată cu dezintegrarea Imperiului sovietic.

Inițial, am conceput această teză ca pe o istorie obiectivă a Basarabiei, bazată pe o evaluare temeinică a literaturii occidentale, românești și sovietice. Am renunțat totuși repede la această misiune de descoperitor al faptelor, atras de latura istoriografică a subiectului: scrierea istoriei din perspectiva comunistă s-a dovedit a fi cu mult mai interesantă și mult mai incitantă decît scrierea istoriei din perspectiva „burgheză", prerevoluționară. În sfîrșit, teza urma să fie o trecere în revistă a punctelor de vedere ale istoricilor români și sovietici asupra chestiunii Basarabiei din secolul XIX pînă în prezent[1].

Subiectul cercetării mele de doctorat era relația dintre politică și scrierea istoriei într-un sistem comunist și nu este o coincidență faptul că am ales problema Basarabiei ca un studiu de caz. Cum se va vedea, o serie de considerații teoretice arată de asemenea că problema Basarabiei este deosebit de revelatoare în acest sens.

---

[1] W. van Meurs, *De kwestie Bassarabië; het tweesnijdend zwaard van Damocles*, Teza de masterat la Universitatea din Utrecht, 1988.

Studiul de față, rezultat a cinci ani de cercetare, oferă mai multe nivele de abordare. Aspectele și problemele devin treptat mai speciale, cu fiecare nou capitol, și merg de la o apreciere generală a istoriografiei sovietice în capitolul întîi pînă la analiza cuvînt cu cuvînt a unor obscure articole publicate de istoricii români și moldoveni în capitolele șase și șapte. Unele afirmații teoretice despre funcțiile istoriografiei comuniste sînt dovedite prin rezultatele studiului de caz.

Cea dintîi temă a acestei cărți este legătura dintre politica comunistă și istoriografie. La toate nivelele analizei întreprinse, istoriografia comunistă este percepută în termenii tensiunii existente între normele intelectuale și motivele politice. În capitolul întîi este dezvoltat un model teoretic pentru înțelegerea istoriografiei comuniste, iar acest model va fi detaliat și testat în capitolele următoare.

Cea de-a doua temă a acestei lucrării este tensiunea dintre comunism si naționalism. În vreme ce relația dintre clasă și națiune reprezintă un subiect frecvent, el este cu deosebire pronunțat în scrierea istoriei Basarabiei. Moldovenii au fost o minoritate națională în Uniunea Sovietică, iar chestiunea Basarabiei reprezintă în esență un conflict național între Rusia și România. Așa cum se va vedea, naționalismul este un aspect cultural în scrierea istoriei Uniunii Sovietice (capitolul întîi), Moldovei Sovietice (capitolul patru) și României (capitolul cinci).

A treia temă a cărții o reprezintă originile și caracteristicile comunismului național al României, care a reînviat problema Basarabiei în anii '60. De altfel chiar o examinare a istoriografiei românești și sovietice asupra chestiunii Basarabiei relevă frecvent contradicțiile izbitoare și conflictul dintre națiune și clasă.

Lumea noastră a trecut printr-o schimbare fundamentală de la inițierea acestui proiect, în 1988 și la începutul anului 1989. Renașterea naționalismului în Est și urmările lui distructive pentru Imperiul sovietic și blocul răsăritean au revitalizat dezbaterile savanților occidentali privitoare la chestiunea națiunii și statului. În ciuda expansiunii explozive a naționalismului, a disputelor etnice și a procesului de creare a statelor, eu mi-am menținut interesul meu istoriografic. Pentru acei dintre cititori pentru care interesul primordial îl reprezintă acest proces al creării statului și națiunii, naționalismul și problemele etnice mai curînd decît istoriografia comunistă și sociologia stiinței, în studiul de față urmează o scurtă prescurtare a conceptelor teoretice revelatoare privitoare la acestea.

Unul dintre principalele rezultate ale dezbaterii occidentale asupra naționalismului poate fi sintetizat, într-o simplificare ce nu avantajează dezbaterile ample ale savanților, în felul următor[2]. În Vest, statele naționale au fost create înainte ca locuitorii lor să fi dezvoltat o conștiință națională, iar granițele statale au tins să coincidă cu granițele etnice. În Est, idealul unității naționale statale a fost importat din Vest în secolul al XIX-lea. La momentul respectiv, națiunile răsăritene erau de asemenea divizate de granițe statale sau pur și simplu făceau parte din imperii multinaționale. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cele mai multe dintre națiunile est-europene și-au format propriile lor state naționale. Totuși spre deosebire de Vest, granițele naționale sau etnice coincideau arareori cu hotarele statale. Aceasta însemna că identitatea națională nu era niciodată legată de sentimentul subiectiv al apartenenței la un stat, ci de criteriile obiective ale existenței unei națiuni, cu o istorie comună, cu limbă și etnicitate comună.

Implicarea îndeaproape a intelectualilor din Europa răsăriteană în procesul creării statului și împlinirea națională i-au pus pe aceştia, de asemenea, într-o situație diferită de colegii lor occidentali. În capitolul întîi se va vedea că rolul politic al istoricilor în Est în vremea comunismului este, de fapt, facilitat de această lungă tradiție a implicării intelectualului în politică. În capitolul cinci implicarea intelectualilor se va dovedi a fi crucială în înțelegerea politicii românești și a corupției exercitate asupra comunismului în România, mai ales în timpul lui Nicolae Ceaușescu.

În statul multinațional al Imperiului sovietic, tendința rusească în direcția statului centralizat a intrat în coliziune cu renaşterea conştiinței naționale a mai mult de o sută de minorități titulare din republicile autonome. În cazul Republicii Moldoveneşti, raportul dintre crearea statului şi crearea națiunii era chiar mai complex, deoarece atît identitatea națională, cît și cea statală erau creații artificiale. Națiunea moldoveană fusese inventată de ruși pentru a preveni (re)nașterea unei conștiințe naționale românești la populația basarabeană. Statul moldovean fusese creat în Imperiul sovietic în 1924. În mod ironic, o conștiință națională moldovenească s-a înfiripat abia după prăbușirea imperiului, în 1990, și Republica Moldova a devenit cu adevărat un stat independent. Deși conceptul de națiune moldoveană este încă lipsit de o

[2] Privitor la această lucrare vezi Ch. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1975; Ch. Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, Blackwell, Cambridge Mass, 1990; E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.

bază lingvistică și etnică, situația politică curentă a transformat, în acest caz, mitul țarist de ieri într-o realitate.

Revenind la obiectivul istoriografic al acestui studiu, două probleme generale și trei speciale se ridică. Mai întîi, un studiu istoriografic cere o bogată cunoaștere de fond. Pentru a face accesibilă argumentarea acelora care nu sînt familiarizați cu „intrările" și „ieșirile" Basarabiei, în capitolele doi și trei este prezentată o privire generală asupra ei. Deoarece fiecare capitol reprezintă o verigă esențială în argumentarea acestei cărți, chiar experții în domeniu ar trebui să aibă în vedere lectura acestor capitole.

O a doua problemă este compoziția stilistică a unui studiu de istoriografie. Primejdia unei repetiții insuportabile de citate este mare. Pentru a o evita, anumite probleme trebuie separate de o manieră care ar putea să pară cititorului de neînțeles sau chiar condamnabilă. În studiul de față am separat cu totul istoricul de istoriografie. Cum se va vedea, am ignorat aspectele istoriografice cît s-a putut mai mult în prezentarea istoriei „factuale"a Basarabiei și Republicii Moldovenești. În capitolul asupra istoriografiei moldovenești, am ignorat în schimb disputele politice și istoriografice de după 1964, dintre România și Uniunea Sovietică, care totuși sînt prezentate într-un capitol separat.

O a treia problemă, specifică chestiunii basarabene, este aceea că oricine își exprimă o opinie asupra evoluțiilor istorice, lingvistice, demografice sau culturale devine inevitabil parte în conflict. Am încercat să fiu pe cît de posibil obiectiv în prezentarea istoriei acestei regiuni. Subiectivitatea mea personală este limitată; sînt prea tînăr pentru a avea sentimente puternice generate de războiul rece și, după propria mea cunoștință, nu am nici strămoși ruși, nici strămoși români. Singura mea preferință este să mă aflu de partea savanților împotriva politicienilor și sper, prin urmare, ca studiul de față să se dovedească a fi incitant pentru toate părțile implicate.

A patra problemă o constituie proporția reală a dezbaterilor pe marginea chestiunii basarabene. Ea cuprinde nu numai două mii de ani de istorie, ci și numeroase aspecte demografice, lingvistice, culturale și naționale. În conrtazicere clară cu Marx, eu consider politica drept o bază a istoriei. Problemele politice s-au vădit a fi în centrul dezbaterilor istoriografice. Nu am inclus componenta social-economică a istoriei Basarabiei, deoarece subiectele social-economice au fost de o importanță marginală în dezbaterile istoriografice. Nu am dat atenție tratărilor privitoare la feudalism și șerbie, deoarece opiniile istoricilor moldoveni reflectă pur și simplu rezultatele complicatelor dezbateri de la Moscova. M-am referit numai în trecere la epurările și deportările din vremea lui Stalin și la realitățile de sub Hrușciov și Gorbaciov, întrucît acestea

nu reprezintă un subiect în dezbaterile istoriografice dintre România şi Uniunea Sovietică[3].

Limba moldovenească este o problemă foarte dezbătută, pe larg studiată de specialişti, şi de aceea nu am abordat-o aici în toate detaliile ei[4].

Ultima dintre probleme este aceea a creşterii cu fiecare zi a literaturii privitoare la chestiunea Basarabiei: arhivele din Moscova, Bucureşti şi Chişinău au fost deschise, istoricii sînt acum liberi să-şi exprime părerile şi un val de publicaţii au inundat rafturile. Călătoriile în Republica Moldova şi România sînt cele mai revelatoare în acest sens, vederile celor mai mulţi dintre istoricii români nu par să se fi schimbat cu mult, care, ca şi colegii lor moldoveni, sînt preocupaţi de trecutul comunist şi de importanţa politică a problemei Basarabiei. Cu alte cuvinte, stă la îndemîna istoricilor occidentali să zdruncine vechiul mit istoriografic şi să depolitizeze, pe această cale, controversele istoriografice şi să depolarizeze conflictele politice.

---

[3] Peter Westerveld, colegul meu de la Universitatea din Utrecht, realizează o disertaţie care tratează ca un caz special reabilitările sovietice în Republica Moldovenească. P. Westerveld, *Dat recht geschiede*, disertaţie la Universitatea din Utrecht.

[4] În bibliografie sînt înscrise lucrările lui M. Bruhis. Ch.E. King, *The Politics in Moldova, 1924-1994*, disertaţie la Universitatea din Oxford, 1995.

CAPITOLUL UNU

ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Prezentarea istoriografiei unei ţări occidentale poate arareori să aibă de a face cu politica. În cazul istoriografiei sovietice o asemenea misiune ar face prezentarea de neînţeles. Din acest motiv, sinteza ce urmează cu privire la evoluţiile istoriografice din Uniunea Sovietică are legătură mai mult cu politica decît cu ştiinţa.

Intervenţia directă şi masivă a Partidului Comunist în ştiinţa istorică a dominat cercetarea occidentală asupra scrierii istoriei în Uniunea Sovietică. Puţinii istorici care au studiat realmente istoriografia sovietică i-au acordat în general atenţie acesteia atît din cauza subordonării clare de către politică a ştiinţei, cît şi din cauza frecventei rescrieri a istoriei sovietice. Scopul istoricilor occidentali a fost, în consecinţă, de a găsi în general răspunsuri la evenimentele politice de la Kremlin. Totuşi, în ultimii cincizeci de ani studiile occidentale din acest domeniu au gravitat în jurul a două chestiuni. Prima privea rosturile politice ale ştiinţei istorice comuniste. A doua, relaţia dintre Partidul Comunist şi istoricii sovietici.

Cele două probleme abordate mai sus sînt de asemenea prioritare la studierea istoriei sovietice referitor la problema Basarabiei şi de aceea vor fi examinate mult mai detaliat în acest studiu. În acest domeniu prevalează considerabil o abordare funcţionalistă a problemei date, dar paralel cu asta au fost folosite şi alte modele mult mai sofisticate cu scopul de a clarifica atitudinile şi motivele istoricilor sovietici şi relaţiile lor complexe cu Partidul Comunist.

Una dintre căi a fost stabilirea funcţiilor politice ale istoriografiei sovietice. Legitimarea regimului politic a fost principala funcţiune a acestei istoriografii şi o asemenea legitimare a fost de obicei întemeiată pe un număr de

mituri istorice. În istoriografia sovietică a naționalităților neruse și din regiunile de graniță, două mituri au dominat: *formula răului mai mic* si mitul *prieteniei popoarelor*. O schiță a originilor și dezvoltării respectivelor mituri la nivelul întregii Uniuni devine o necesitate prealabilă a oricărei evaluări serioase privitoare la utilizarea respectivelor mituri în cazul specific al Moldovei. Din acest motiv, prezentarea în paginile ce urmează a istoriografiei sovietice se concentrează asupra naționalismului rusesc, asupra istoriei naționalităților neruse și asupra celor două mituri.

Modele teoretice generale folosite pentru a explica atitudinile și motivațiile istoricilor sovietici vor fi elaborate în spațiul care rămîne din acest capitol. După introducerea în problema trăsăturilor caracteristice ale istoriografiei comuniste și sovietice ca și în cunoașterea modelelor explicative corespunzătoare occidentale, cursul expunerii istoriografice din acest studiu va fi întrerupt de o prezentare a unei sinteze istorice privind evenimentele din Basarabia (capitolul doi) și din Republica Moldovenească (capitolul trei). În acest mod, cititorul va fi pregătit să se confrunte cu hărțuielile iscate în scrierea istoriei în Moldova și România, înfățișate în capitolele următoare.

> Adevărul istoriei confirmă întotdeauna validitatea învățăturilor marxist-leniniste despre dezvoltarea umanității pe baza legilor exacte, despre evoluția neabătută spre comunism. Studiind trecutul, stiința istoriografică sovietică explică nu numai dezvoltarea lumii, ci prin informațiile sale adaugă o schimbare în interesul muncitorilor.
>
> Editorial în *Voprosî istorii* (1966)[1]

SCRIEREA ISTORIEI ÎN UNIUNEA SOVIETICĂ

Potrivit marxismului, evoluțiile suprastructurii politice și culturale ale societății sînt determinate de baza economică și întreaga activitate umană este inspirată de lupta de clasă. Ca rezultat al acestui fapt, scrierea istoriei nu poate fi nici ea, niciodată, neutră sau obiectivă în sensul strict al cuvîntului. Pot fi considerați obiectivi, prin urmare, doar acei istorici care lucrează în folosul clasei proletariatului. În acest mod, istoricii servesc scopul final al istoriei: comunismul. Înarmați cu legile marxiste, acești istorici progresiști sînt slujitori

[1] *Jurnal i istoriceskaia nauka*, VI, nr. 1, 1966, p.13, citat în R.W. Allen, *Recent Developments in the History of the Soviet Union and Eastern Europe*, AAA, nr. 365, 1965, p. 147.

puternici, care pot explica muncitorilor cursul istoriei și prin aceasta le ridică conștiința lor de clasă revoluționară. În consecință, supoziția cunoașterii obiective a scopurilor și legilor istoriei face marxismul să identifice subiectivitatea finală a istoriografiei cu obiectivitatea însăși.

Înlocuirea de către Lenin a proletariatului lui Marx cu Partidul Comunist a avut de asemenea importante urmări asupra scrierii istoriei. Marxismul a devenit o ideologie de stat și conducerea de către Partidul Comunist a devenit ghid, cu valoare de superstiție, pentru proletariatul și istoricii sovietici. *Partiinost'*, adică parțialitatea sau spiritul de partid, a ajuns conceptul central aflat în spatele scrierii istoriei în Uniunea Sovietică, cu dublul înțeles al acestui cuvînt provenind din scrierile lui Lenin. Cuvîntul este folosit în sensul de „a fi de partea proletariatului", dar și în sensul de „a urma directivele Partidului Comunist"[2]. Stalin a împins *partiinost'*-ul la limitele lui, însă originile acestuia sînt în conceptul lui Lenin privind partidul ca avangardă revoluționară.

Anii de început

În primii ani după Revoluția din Octombrie, profesiunea de istoric a fost dominată de istoricii necomuniști. Spre marea surpriză a acestor istorici, noul regim abia dacă s-a amestecat în activitatea lor. Mai întîi războiul civil și apoi lipsa fondurilor au constituit principalele impedimente în continuarea cercetărilor și în activitatea didactică. Schimbări minimale s-au operat în personalul universităților și în Academiile de Stiințe, dar chiar și noul Institut de Istorie al Universității din Moscova, fondat în 1921, a continuat să fie dominat, timp de ani de zile, de istorici nemarxiști[3].

Lenin și tovarășii lui se purtau atît de grijuliu cu acești vechi istorici deoarece istoriografia comunistă a început aproape de la zero. Lui Mihail Pokrovski, unul dintre foarte puținii istorici ruși marxiști care publicaseră înainte de 1917, i s-a încredințat dificila sarcină de a iniția o primă generație de istorici sovietici. El a condus atît Asociația Rusă a Institutelor de Cercetare în Stiințele Sociale, cît și Societatea Istoricilor Marxiști. La începutul anilor '20 au fost create, pentru a le contrapune dominației „burgheze" a instituțiilor

[2] C. Musterd, *De waarheid in pacht. Studies over geschiedschrijvind in de Sovjet Unie*, Octavo, Bergen, 1985, p. 1-18.

[3] C.E. Black, *History and Politics in the Soviet Union*, în *Rewriting Russian History. Soviet Interpretations of Russia's Past*, ed. C.E. Black, ed. a II-a, Vintage Books, New York, 1956, p. 3-33. Citată în continuare *Rewriting Russian History*. Totuși o serie de savanți deziluzionați au părăsit Uniunea Sovietică în anii 1920-1921.

existente, Academia Comunistă[4], Institutul Profesorilor Roșii, precum și un șir de universități comuniste.

O altă misiune, mai dificilă și cum s-a dovedit, mai primejdioasă, îl aștepta însă pe Pokrovski, care era și vice-comisar al poporului pentru educație. Deoarece el era singura persoană cu cunoștințele necesare atît în marxism, cît și în istorie, lui Pokrovski i s-a dat sarcina rescrierii istoriei rusești din perspectivă marxistă. Pokrovski își desăvîrșise educația de istoric la Universitatea din Moscova, în 1891, și devenise membru al partidului în 1905. Mai mult decît atît, strădaniile sale inițiale de a da o interpretare marxistă acceptabilă istoriei Rusiei fuseseră deja aprobate de Lenin însuși[5].

În mod ciudat, credințele ideologice ale lui Pokrovski erau ambivalente. Pe de o parte el s-a dovedit a fi mai mult marxist decît leninist prin aceea că nu dădea mare atenție influenței indivizilor asupra cursului istoriei, iar pe de altă parte el credea în preeminența factorilor sociali și economici în istorie, fără a fi însă de un determinism economic încăpățînat, cum a fost descris el mai tîrziu. Pentru Pokrovski, *partiinost'* însemna pur și simplu o credință generală în învățăturile lui Marx și în aplicabilitatea lor universală. Totuși, el nu simțea nici o remușcare atunci cînd adăuga o a șasea formațiune social-economică la schema celor cinci pe care o propusese Marx și lua de asemenea în serios solidaritatea internațională a proletariatului, așa încît condamnarea țarismului și a anexionismului său o făcea fără nici un compromis[6].

Punctul de vedere al lui Pokrovski asupra colonialismului țarist se baza pe caracterizarea făcută de Lenin Imperiului rus de „închisoare a popoarelor". Urmînd pe Marx și Engels, Pokrovski vedea imperiul ca pe un stat profund reacționar. Mai mult, popoarele din zonele de graniță, încorporate prin extinderea statului rus, suferiseră un „dublu jug" (dvoinoi gniot): cel al stăpînilor feudali locali și, de asemenea, cel al guvernului țarist. După eliberare, în 1917, nici un politician sovietic sau istoric nu putea să treacă cu vederea diferențierile naționale din aceste zone. Pînă în 1930, conducerea sovietică s-a așteptat ca pur și simplu deosebirile naționale, atît de pronunțate în regiunile de margine, să „se spulbere". Pokrovski și alți istorici marxiști s-au așteptat de asemenea ca deosebirile etnice să se atenueze odată cu dispariția țarismului și

---

[4] Pînă în 1924 s-a numit Academia Socialistă.

[5] G.M. Enteen, *The Soviet Scholar-Burocrat. M.N.Pokrovski and the Society of Marxist Historians,* Pennsylvania State University Press, University Park, 1978.

[6] L. Yaresh, The Problem of Periodization, în *Rewriting Russian History,* p. 34-76; L. Yaresh, *The Role of the Individual in History*, în același volum, p. 77-106; Enteen, *The Soviet Scholer-Burocrat,* p. 11-50.

construirea socialismului. Vechile anexări rusești erau considerate cuceriri crude și rezistențele locale erau calificate drept mișcări progresiste de eliberare națională. Chiar marxistul Pokrovski era convins că toate popoarele oprimate îi urîseră pe toți cuceritorii ruși, atît pe țar cît și poporul rus. Ei nu-și dădeau seama că, așa cum aveau să precizeze istoricii sovietici mai tîrziu, fermierul kirghiz sărac privea la colonistul rus care-i luase bucata de pămînt ca la un „prieten proletar“[7].

Instituirea în 1922 a cenzurii, prin intermediul Oficiului Central pentru literatură și publicare(Glavlit), a marcat primul pas spre controlul comunist asupra întregii cercetări istorice și predării istoriei[8]. Începînd din 1925, istoricii nemarxiști au fost treptat înlăturați din pozițiile academice de conducere. Lansarea primului plan cincinal de către Stalin, în 1928, s-a soldat și cu o campanie generală împotriva ultimilor istorici burghezi și, în 1929-1930, aceasta a culminat cu epurarea Academiei de Științe. În calitatea lui de decan al istoricilor comuniști, Pokrovski a acționat în această campanie ca susținător al lui Stalin.

După 1929, tinerii istorici marxiști au început să conteste opiniile istorice ale lui Pokrovski, iar în aceste dezbateri s-au ridicat multe probleme interesante și de esență, însă implicațiile politice ale părerilor dezbătute au rămas în centrul atenției, din cauza politizării tot mai accentuate a societății sovietice. Oamenii de știință se acuzau reciproc de păreri troțkiste sau *narodniciste* și s-au divizat tot mai mult în tabere opuse. În 1931, pe neașteptate, Stalin a intervenit printr-o scrisoare adresată ziarului *Proletarskaia Revoliuția* (Revoluția Proletară), în care critica istoricii fiindcă „puneau discutarea axiomelor înaintea intereselor vitale ale Partidului“[9]. Ca și cum istoricii s-ar fi așteptat la aceasta, ei și-au corectat în mod colectiv poziția, dar arătau în continuare preferință descoperirii greșelilor ideologice din scrierile oponenților lor. Numeroși istorici și-au pierdut pozițiile, s-au văzut siliți să-și facă autocritica. Pokrovski, care în acel moment era pe moarte, a fost cruțat[10].

---

[7] L.R.Tillett, *The Great Friendship. Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*, University of North Carolina Press, Chapel Hill N.C., 1968, p. 18-34.

[8] Numai Academia de Științe și Editura ei, *Nauka*, au reușit să păstreze cenzura sub control. H. Hecker, *Russische Universalgeschichtsschreibung.* Von den Vierziger Jahren *des 19. Jahrhunderts bis zur sowjetischen* Weltgeschichte(1955-1965), Studien zur Modernen Geschichte, nr. 2, R. Oldenbourg Verlag, München, 1983, p. 1-6.

[9] Scrisoarea lui Stalin este citată în J. Barber, *Stalin's letter to th Editors of* Proletarskaia Revoliuția, SS, 28, nr. 1, 1976, p. 22; J. Barber, *The Establishment of Intelectual Orthodoxy in the USSR.1928-1934,* PP, nr. 83, 1979, p. 141-164.

[10] J. Barber, *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932,* MacMillan Press, London, 1981.

Istoriografia stalinistă

Privit ca moment de cotitură în istoriografia sovietică, anul 1931 va fi mai important decît destalinizarea de mai tîrziu a lui Stalin a impus istoricilor propria sa definiție privind *partiinost'*-ul: supunerea față de ordinele curente ale partidului. Misiunea istoricului nu mai era să investigheze în mod critic trecutul bazîndu-se pe marxism, ci de a modela istoria după axiomele politice la zi și de a denunța de regulă toate celelalte opinii. În acest fel, Stalin a făcut din scrierea istoriei un instrument de îndoctrinare a întregului popor și în mod special a membrilor partidului.

Către mijlocul anilor '30, știința istorică a fost remodelată în stilul stalinist, nemaifiind, din acel moment, autonomă sau creativă. Politizarea extremă și virtuala inexistență a diferenței dintre cărțile savante și cele de istorie popularizată au subminat și ele, începînd de atunci, autoritatea istoricului. În 1936, Academia Comunistă și Societatea Istoricilor Marxiști au fost desființate, iar Asociația Rusă a Institutelor de Cercetare în Stiințele Sociale a fost integrată în Academia de Stiințe. Supravegherea politică directă a conferințelor și a celor scrise de istorici a fost intensificată și totuși ei nu au putut să țină pasul cu schimbările politice ce se petreceau pe neașteptate și intermitent. Consecințele acestei situații asupra profesiunii de istoric au fost dezastruoase[11]. Ca urmare a publicării de către Stalin a propriului său *Curs scurt*, în 1938, cărțile de istorie au început să nu mai fie nimic altceva decît imagini stereotipe și colecții de formulare obligatorii. Partidul Comunist era în consecință înfățișat drept ghidul evoluției sistematice a istoriei spre comunism, în vreme ce oponenții lui istorici, începînd cu țarismul și sfîrșind cu menșevicii, erau luați cu toptanul și aruncați la lada de gunoi a istoriei. Partidul, cu politica lui „coerentă și principială", a devenit un personaj absolut al istoriei. Stalin a întors, de fapt, pe dos dogma marxistă, căci deși cursul său scurt se baza pe existența celor cinci formațiuni socio-economice ale lui Marx, el insista acum asupra unei mai mari influențe a suprastructurii politice, adică a statului, și a individului în mersul istoriei, decît a influenței susținute de Marx. Baza economică rămînea hotărîtoare, iar suprastructura politică și personalitățile puteau întîrzia sau accelera în mod semnificativ acest proces, după cum susținea Stalin. Cu cîțiva ani înainte de moartea sa, Stalin a introdus și alte modalități

[11] B.D. Wolfe, *Operation Rewrite. The Agony of Soviet Historians,* FA, 30, nr. 10, 1952; p. 39-57; B.D. Wolfe, *Party Histories from Lenin to Khrushchev,* în *Contemporary History in the Soviet Mirror,* col. J.L.H. Keep, Library International Studies, nr. 2, George Allen &Unwin, London, 1964, p. 43-68. Citată în continuare *Contemporary History in the Soviet Mirror.*

ideologice, ca influența elementelor neutre în societate, elemente care nu aparțineau nici bazei economice și nici suprastructurii, precum și capacitatea suprastructurii (statului) de a influența baza[12].

În acest timp, interpretările istorice datorate lui Pokrovski, devenite autoritate în materie, au început a fi considerate depășite. Caracterizarea lui privitoare la Rusia imperială de dinainte de primul război mondial, ca un stat semicolonial, a început a fi atacată, din 1929, deoarece această părere arunca îndoieli asupra existenței precondițiilor capitaliste pentru construirea socialismului în Rusia. Această viziune troțkistă asupra revoluției mondiale ca o condiție necesară pentru socialismul din Rusia venea în contradicție cu teoria lui Stalin privitoare la *construcția socialismului într-o singură țară*.

În 1934, un alt aspect al caracterizării anterioare a istoriei Rusiei făcute de Pokrovski a devenit obiect de dispută, considerat ca necorespunzător sub raport politic sau, în cuvintele lui Stalin, antimarxist. Condamnarea de către Pokrovski a istoriei Rusiei anterioare revoluției și a autocrației ruse au fost de asemenea înfățișate drept învechite. Stalin avea nevoie de patriotism sovietic, iar un decret din 16 mai 1934 al Comitetului Central privind predarea istoriei marca asaltul revizuirii staliniste a istoriei rusești și renașterea naționalismului în istoriografia sovietică. Pentru a consolida regimul stalinist și pentru a face să crească sprijinul popular, istoricii trebuiau să rescrie istoria, iar pentru a convinge masele de corectitudinea interpretării comuniste a istoriei, prezentarea abstractă, social-economică, a istoriei trebuia înlocuită cu una politică, adică cu o descriere mai vie. Ca să sublinieze modul în care popoarele Uniunii Sovietice au împărtășit trecutul comun, trebuia dedicat mai mult spațiu istoriei prerevoluționare, eroilor ei. În general, mai multă atenție trebuia acordată trecutului comun trăit de toate popoarele actualei Uniuni Sovietice. Lenin etichetase țarismul drept „o închisoare a popoarelor", însă după indicația lui Stalin, politica reacționară a țarilor a fost scoasă din avanscenă și a fost în schimb subliniat caracterul progresist al statului și al poporului rus. În chip original, patriotismul sovietic era definit ideologic astfel: toți muncitorii ar trebui să iubească primul stat socialist și să fie pregătiți să-l apere. Mai tîrziu, patriotismul sovietic s-a asemănat naționalismului tradițional rusesc.

Reintroducerea naționalismului rus în istoriografia sovietică a reprezentat un proces capricios și în mod sigur nu a reprezentat o realizare directă a

---

[12] J.P. Scanlan, *From Historical Materialism to Historical Interactionism: A Philosophical Examination of some Recent Developments*, în *Windows on the Russian Past. Essays on Soviet Historiography since Stalin*, ed. S.H. Baron, N.W.Heer, Anchor Press, Columbus Ohio, 1977, p. 3-23. Citată în continuare *Windows on the Russian Past;* Black, *History and Politics*, p. 3-33.

schemei staliniste. Cel puțin inițial, motivul înlăturării lui Pokrovski nu a fost aversiunea lui față de naționalismul țarist, ci încăpățînarea lui în general[13]. În comparație cu ceea ce avea să vină, schimbările ordonate de partid în 1934 în istoriografie erau relativ reduse. După decretul privind predarea istoriei, s-a declanșat o competiție pentru scrierea unui nou manual de istorie, iar în august 1934 Serghei Kirov, Stalin și Andrei Jdanov au publicat o prezentare critică a manuscriselor intrate în competiție pentru acest manual. Ideea comună subliniată în aceste manuale deschis revizioniste era omiterea conceptului lui Lenin despre „închisoarea popoarelor" și neglijarea rolului contrarevoluționar al țarismului în Europa[14]. În general, imaginea istoriografică a țarismului după 1934 a devenit mai puțin radicală. Manualul cîștigător a reintrodus în circuit unii eroi ruși atent selecționați; în vreme ce anexioniștii erau condamnați, mișcările locale de rezistență antiruse și liderii lor din trecut erau descriși ca eroi progresiști.

Pentru a realiza reîntoarcerea treptată la naționalismul rus, două mituri au fost reintroduse în anii '30 în scrierea istoriei naționalităților neruse. Primul dintre ele, folosit de istorici de la Vladivostok pînă la Mensk, era mitul *prieteniei popoarelor*. În acest mit, presupusa prietenie dintre popoarele care trăiau în Uniunea Sovietică era proiectată în trecutul îndepărtat dar și în viitor. Toate războaiele istorice purtate între popoarele sovietice se argumenta că fuseseră conduse de către conducătorii lor feudali sau burghezi dar niciodată de popoarele frățești, care întotdeauna recunoscuseră proletariatul prieten. În plus coalițiile dintre popoarele sovietice și statele din afara granițelor actuale sovietice erau descrise drept „conspirații trădătoare ale conducătorilor feudali sau burghezi". Mitul *prieteniei popoarelor* convertea conflictele naționale în conflicte de clasă.

La începutul anilor '30, guvernul sovietic și-a dat seama că „rămășițele naționale" erau mult mai persistente decît se așteptase și a lansat contra lor o campanie propagandistică. Cu obișnuita încredere în sine a unui regim ce-și asumă istoria de partea lui, bolșevicii au declarat Uniunea Sovietică un stat multinațional fără conflicte naționale. Mitul *prieteniei popoarelor* provenea din politica leninistă a naționalităților și se presupunea că istoriografia va

---

[13] Tillett, *The Great Friendship*, p. 40-49. Pentru o opinie diferită, vezi Black, *History and Politics*, p. 3-33; K.F. Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, Rutgers University Press, New Brunswick N.J., 1962, p. 276-284.

[14] Tillett, *The Great Friendship*, p. 40-49. O altă trăsătură era neglijarea influenței occidentale asupra mișcării revoluționare ruse. După cel de-al doilea război mondial, Jdanov și-a schimbat părerea asupra acestei chestiuni, ca să nu spunem mai mult.

demonstra că popoarele sovietice cooperaseră după 1917, în chip paşnic, la apărarea şi dezvoltarea patriei sovietice. Mitul *prieteniei popoarelor* era totuşi limitat la perioada de după Revoluţia din Octombrie.

Al doilea mit utilizat de istoriografia sovietică pentru a justifica anexarea ţaristă a teritoriilor neruse era cel al *formulei răului mai mic*. Această „formulă“ relativiza „relele“ ţarismului comparîndu-le cu alternativele (presupuse) ale încorporării în Imperiul rus. Posibilitatea statalităţii independente era pur şi simplu exclusă, socotind că singura alternativă era încorporarea sau chiar distrugerea de către un alt imperiu reacţionar. Cu alte cuvinte, anexarea de către Rusia era cel mai mic din cele două rele, iar istoricii sovietici puteau oricînd să înregistreze o serie de rezultate pozitive şi progresiste ale acestor anexări. Ei diferenţiau consecinţele negative *obiective* ale ţarismului (represiunea naţională şi socială) de rezultatele *subiective* ale încorporării în Imperiul potenţial progresist al Rusiei. Aceste popoare profitau de pe urma economiei avansate a Rusiei, de pe urma culturii ruseşti, oferindu-li-se, de asemenea, şi şansa participării la Marea Revoluţie Rusă[15].

În 1937, Stalin a aplicat *formula răului mai mic* pe o scară redusă, însă înaintea celui de-al doilea război mondial istoricii sovietici au primit ordin să rescrie istoria unui număr mic de anexări, după care ţarismul fusese infam, liderii rezistenţei fuseseră eroi, iar istoricii trebuiau, pur şi simplu, să descrie natura progresistă a încorporării în Imperiul rus, ceea ce se presupunea că prevenise anihilarea de către vreun alt imperiu rău[16]. Totuşi, istoricii nu erau dispuşi să-şi asume această misiune, aşa că rescrierea a fost restrînsă la cazurile anume specificate de partid.

La începutul celui de-al doilea război mondial, Kremlinul s-a decis să curteze sentimentele naţionalităţilor neruse pentru a-şi asigura astfel loialitatea lor. Au fost publicate un număr de broşuri în onoarea eroilor locali neruşi şi a tradiţiilor lor militare. Desigur că cea mai mare parte a cernelii a curs în favoarea eroilor ruşi, pe măsură ce patriotismul sovietic dobîndea unele accente şovine clare. Poporul rus devenise „fratele mai mare“ în familia popoarelor sovietice[17].

În timpul războiului al doilea mondial, conducerea comunistă a relaxat de asemenea controlul asupra scrierii istoriei şi a permis exprimarea unor vederi contradictorii. Naţionalităţilor neruse li s-au permis unele cuvinte de

---

[15] K.F. Shteppa, *The* Lesser Evil Formula, în *Rewriting Russian History,* p. 107-119.

[16] Tillett, *The Great Friendship,* p. 35-57; Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State,* p. 276-284.

[17] Această dogmă a superiorităţii ruseşti a fost validată de toastul lui Stalin adresat poporului rus la 7 noiembrie 1945. Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State,* p. 209-241.

apreciere a propriilor lor eroi naționali inserate în cărțile lor de istorie, însă în același timp naționalismul rus a fost, de asemenea, intensificat în procesul rescrierii istoriei. Odată cu creșterea naționalismului în anii 1941 și 1942, au apărut și cele dintîi referințe la ajutorul militar oferit de ruși altor naționalități în trecut. Dar cu excepția unor foarte vagi declarații, această cooperare mitică a fost limitată la perioada istoriei postrevoluționare[18].

Cînd poziția militară a Uniunii Sovietice avea să se îmbunătățească, după lupta de la Stalingrad, în 1943 Stalin a decis că sentimentele naționale ale celorlalte popoare căpătaseră unele trăsături „răuvoitor antirusești, naționalist-burgheze", așa că era necesar ceva mai puternic decît *formula răului mai mic,* întrucît anexarea rusească, în această formulare, era totuși un rău. În ultimii ani ai războiului, mișcările de eliberare ale naționalităților neruse din trecut au fost prin urmare prezentate ca acțiuni reacționare, conduse de căpetenii feudale lipsite de sprijin popular. Istoricii Moscovei subliniau acum cooperarea militară din trecut dintre ruși și neruși, împotriva agresiunilor din exterior[19]. Chiar mișcările de eliberare antirusești erau modelate după conceptul luptei de clasă, subliniindu-se că dușmanii comuni ai rușilor erau țarismul și exploatatorii feudali locali.

În cei doi ani care au urmat încheierii războiului, frîiele scrierii istoriei au fost apoi din nou strînse. Politica culturală relativ liberală din anii războiului a fost inversată în timpul *jdanovșcinei,* care a constat într-o intensificare a campaniei împotriva influențelor străine și de suprimare a identității naționale a minorităților neruse. Unii istorici ruși au creat o imagine destul de pozitivă a țarismului, însă cei mai mulți dintre istoricii neruși au refuzat să renunțe la eroii lor locali. Totuși, în anul 1945 atît „șovinismul rus", cît și „nationalismul burghez local" au fost condamnate.

Înfierarea Vestului, care în timpul războiului se făcuse cu surdină, a fost acum și ea reluată cu o vigoare necunoscută în trecut, iar naționalismul rus a atins, în manualele de istorie, proporții absurde. De fapt, referințele la aspectele negative ale țarismului au fost restrînse la cîteva declarații standard, în replică la poziția „șoviniștilor ruși", în vreme ce nu se pierdea nici o ocazie pentru accentuarea consecințelor pozitive, pe termen lung, ale anexărilor.

În toamna lui 1946, în toate republicile sovietice s-au lansat campanii de luptă împotriva „naționalismului burghez". În cadrul lor, urma ca toate referirile la conflictele (armate) dintre naționalitățile sovietice petrecute în trecut să fie evitate, iar relația țarism-naționalități să fie înfățișată ca un conflict

---

[18] Tillett, *The Great Friendship,* p. 58-70.

[19] Cuvîntul „extern" era definit în concordanță cu viitoarele granițe sovietice..

exclusiv de clasă. Totuşi, istoricii comunişti nu puteau să pună de acord presupusul caracter progresist al anexărilor ţariste cu rezistenţa locală cu caracter de clasă, la aceste anexări, aşa că problema a rămas deschisă.

La sfîrşitul anilor '40, Partidul Comunist a trebuit însă să acţioneze în această problemă istorică forţat fiind să o facă de doi eroi locali din secolul al 19-lea. În 1943, fusese publicată o istorie a Kazahstanului şi ea conţinea aprecieri la adresa liderului rezistenţei locale Kenesarî, care timp de două decenii întîrziase anexarea de către ruşi a regiunii, în prima jumătate a secolului trecut[20]. Doi ani mai tîrziu, Partidul Comunist condamnase această carte, dar istoricul cazah Bekmaşanov nu s-a străduit deloc să-şi ascundă admiraţia faţă de Kenesarî într-o carte a lui din 1947. Replica lui Kenesarî în Caucaz, Şamil, produsese un conflict similar. Din ordinul partidului, în 1947 lui Şamil i s-a făcut o apreciere istorică negativă, deşi în 1949 o carte care-l înfăţişa pe Şamil ca pe un luptător pentru libertate a fost totuşi recomandată pentru premiul Stalin. Aceasta sugera că poziţia partidului încă nu era clară în problema amintită. Mai tîrziu, Kremlinul a îndepărtat cartea de pe lista de premiere şi a decis să acţioneze împotriva istoricilor. Secretarul partidului în Republica Azerbaidjan şi totodată prieten apropiat al lui Lavrenti Beria, M. D. Baghirov, le-a spus în termeni fără echivoc istoricilor ceea ce aştepta de la ei partidul, şi anume că în toate republicile foştii eroi, inclusiv Kenesarî şi Şamil, vor trebui eliminaţi drept „căpetenii feudale reacţionare, plătiţi de puteri străine". Acei istorici care greşiseră trebuiau fie să-şi retracteze declaraţiile, fie să-şi piardă serviciul[21].

În aprilie 1951, revista istorică de autoritate *Voprosî istorii* a publicat un articol de Miliţa Necikina[22], care iniţia o dezbatere cu argumente pro şi contra *formulei răului mai mic*. Autoarea nu încerca deloc să devieze de la linia partidului, ci încerca pur şi simplu să facă o sinteză între *formula răului mai mic* şi conceptul *fratelui mai mare*. Ultimul lucru pe care-l dorea partidul era totuşi un dezacord între istorici; mai mult chiar, conducătorii partidului începuseră să dezagreeze *formula răului mai mic* pentru acel *rău* pe care-l mai conţinea. La cel de-al 19-lea Congres al partidului, din octombrie 1952, Baghirov a declarat *formula răului mai mic* drept un tabu şi a oferit în schimb alternativa unei combinări a *prieteniei popoarelor* cu *formula fără nici un rău*[23]:

[20] *Bol'şevik*, nr. 6, 1945, citat în L.R. Tillett, *Soviet Second Thoughts on Tsarist Colonialism*, FA, 42, nr. 2, 1964, p. 310-314.

[21] Tillett, *Soviet Second Thoughts*, p. 310-314; L.R. Tillett, *Shamil and Muridism in Recent Soviet Historiography*, SR, 20, nr. 2, 1961, p. 253-269.

[22] M. Necikina, *K voprosu o formule* naimen'şee zlo, VI, nr. 4, 1951, p. 41-48.

[23] Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 282

popoarele neruse luptaseră pentru unificarea cu Rusia de secole, aşa că multe dintre anexiunile ţariste veniseră în întîmpinarea dorinţei popoarelor locale de a fi unite cu fraţii lor ruşi, împotriva duşmanilor lor de clasă, feudalii. Rădăcinile prieteniei popoarelor erau astfel urmărite mult înapoi în Evul Mediu sau chiar mai înainte[24]. Istoricii trebuiau să comenteze asupra frecventelor violenţe ale anexărilor şi apoi să descrie consecinţele lor în cea mai favorabilă posibil lumină. Iar între 1951 şi 1953 luptătorii pentru libertate şi-au pierdut tot ce mai rămăsese din fosta lor glorie.

Istoria şi destalinizarea

Istoria a fost de o importanţă crucială pentru destalinizarea lui Hruşciov. Înaintea celui de-al 20-lea congres, la începutul lui ianuarie 1956, *Voprosî istorii* a organizat o conferinţă cu cititorii. Cu această ocazie au fost discutate multe din lipsurile istoriografiei staliniste, inclusiv istoria naţionalităţilor neruse. La congresul partidului, istorica Ana Pankratova şi Anastas Mikoian, membru al Biroului Politic, i-au îndemnat pe istoricii sovietici să dea interpretări noi, dovedind mai multă imaginaţie şi, de asemenea, să abordeze noi subiecte. Partidul avea nevoie, în efortul lui de a scăpa de trecutul stalinist, ca istoriografia să contribuie din toată inima. O asemenea misiune a făcut inevitabilă liberalizarea ştiinţei istorice, iar Hruşciov a trebuit şi el să se disocieze de metodele lui Stalin de a-i controla pe istorici.

Această liberalizare ca şi lipsa, în consecinţă, a unei linii a partidului, a provocat în rîndul istoricilor, în mod ironic, multă nelinişte şi discordie. O parte dintre cei asociaţi revistei *Voprosî istorii* şi redactorului ei adjunct E.N. Burdjalov tindeau către o revizuire radicală a istoriei şi aşteptau sprijin politic. Însă evenimentele din Polonia şi din Ungaria, de la mijlocul anului 1956, au determinat conducerea partidului să-şi dea seama de riscurile implicate într-o revizuire prea amplă a istoriei. Prin urmare, istoricii revizionişti au fost avertizaţi căruia avertisment totuşi ei au refuzat să se supună, apărîndu-şi valorile profesionale recent recîştigate. Ordinea s-a restabilit numai după un decret al Comitetului Central şi o restructurare profundă a colectivului editorial al revistei *Voprosî istorii*, la începutul lui 1957[25].

---

[24] Tillett, *The Great Friendship*, p. 148-170.

[25] I-au trebuit revistei un număr de ani ca să-şi poată redobîndi apoi autoritatea în domeniul ştiinţei istorice. În 1957 au apărut o serie de reviste noi, ca un semn atît al profesionalizării şi specializării în domeniu, cît şi al refuzului monopolului lui *Voprosî istorii*". Noile reviste erau: *Istoria SSSR, novaia i noveişaia istoria* şi *Voprosî istorii KPSS*.

Deşi revizionismul mersese prea departe şi trebuise respins, totuşi ultimul lucru pe care-l dorea Hruşciov era o reîntoarcere la scrierea stalinistă a istoriei[26]:

> Este necesar să se încerce a se stabili o temelie de fapte precise şi indiscutabile. pe care oricine să se poată baza. Ca aceasta să fie o temelie adevărată, este necesar să nu se ia faptele izolate, ci să se adune toate faptele relative la problema aflată în examinare, fără nici o excepţie; altfel se va naşte suspiciunea — şi pe deplin una legitimă — că faptele au fost alese sau selecţionate arbitrar, că este poate vorba despre o născocire „subiectivă" pentru a justifica un eveniment murdar, în loc de o relatare obiectivă şi de o interdependenţă a fenomenelor istorice în integralitatea lor.

Noua politică de destalinizare şi de coexistenţă paşnică cu Occidentul cerea şi ea un nou fel de istoriografie, iar istoricilor li s-a dat trei însărcinări parţial contradictorii: mai întîi, trebuiau să se confrunte cu scriitorii şi istorici din Vest la nivel academic, în vreme ce înainte de 1953 argumentele din publicaţiile occidentale nu fuseseră niciodată discutate în mod deschis de către savanţii sovietici; în al doilea rînd, ei trebuiau să restabilească credibilitatea istoriografiei — şi prin urmare credibilitatea Partidului Comunist — pentru publicul larg din Uniunea Sovietică. Această misiune a devenit şi mai impresionantă în 1961, atunci cînd Hruşciov a decis că Partidul Comunist ar trebui să fie un partid al întregii populaţii a Uniunii Sovietice şi că istoricii ar trebui să contribuie la crearea unui nou „om comunist". În al treilea rînd, Hruşciov argumenta că o adevărată cunoaştere a istoriei ar putea oferi conducerii partidului o informaţie preţioasă despre drumul cel bun către comunism[27]. Pe scurt, Hruşciov dorea ca istoricii să creadă în propriile lor scrieri şi aprecia că interpretarea rutinară a declaraţiilor partidului nu mai era suficientă.

Astfel, după 1957, profesionalizarea ştiinţei istorice a continuat. Sub Hruşciov s-au investit în cercetare şi învăţămînt mai mulţi bani ca oricînd în trecut. Numărul monografiilor istorice a crescut de la 556 în 1956 la 1602 în 1957[28]. Accesul la arhive s-a îmbunătăţit în mod semnificativ, iar istoricilor li se permitea să studieze părerile „greşite" ale istoricilor occidentali sau prerevoluţionari ruşi. Li se dădea de asemenea voie să se refere la aceste păreri în publicaţiile de specialitate dar nu şi în cele de largă circulaţie. În 1955, istoricilor sovietici li s-a permis, pentru prima dată din anii '20, să ia parte la

---

[26] *Sovetskaia istoriceskaia nauka na novom etape razvitiia*, VI, nr. 8, 1960, p. 3-18, citată în S.H. Baron, N.W. Heer, *Introducere*, în *Windows on the Russian Past*.

[27] Nu accidental în anii '60 cercetarea în domeniul ştiinţei istorice a înflorit.

[28] S.V. Utechin, *Soviet Historiography after Stalin*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 117-129.

un congres internațional de istorie, iar atitudinea lor a degajat mai curînd curiozitate decît agresivitate. În această perioadă au fost de asemenea rectificate cele mai flagrante falsificări staliniste ale istoriei. Rolul politicii şi individului în istorie au fost reduse la proporții mai moderate, iar naționalismul rus a fost forțat să lase loc reabilitării istoriei unui număr de aproape 100 de naționalități diferite. Cu alte cuvinte, o serie de nuanțe politice și naționaliste au fost înlăturate din scrierea comunistă a istoriei.

La început, impactul destalinizării asupra istoriografiei a fost foarte limitat. În 1954 și 1955, au fost modificate cîteva dintre cele mai radicale puncte de vedere staliniste, precum cel despre totala nesocotire a aspectelor negative ale țarismului. Revizuirea ulterioară a fost stimulată de către faimoasa conferință a cititorilor revistei *Voprosî istorii*, din ianuarie 1956. Baghirov, secretarul partidului, a fost atunci o țintă lesne de atins pentru istoricul Burdjalov. Ca fost asociat al lui Beria, Baghirov fusese condamnat la moarte și își aștepta execuția. Prin urmare, Burdjalov a preferat să se refere în cuvîntul introductiv la Baghirov şi la părerile lui privind colonialismul țarist. Burdjalov a cerut revizuirea cazului lui Șamil, deși a lăsat neatins mitul *prieteniei popoarelor* și dogmele presupuselor anexări progresiste. La cel de al 20-lea congres al partidului, din februarie 1956, Hrușciov a admis de asemenea că în istoriografie au fost neglijate laturile negative ale țarismului [29]. În cuvîntarea sa la congres conservatoarea Pankratova s-a pronunțat în favoarea unei reviziuni limitate, iar punctul ei de vedere a precumpănit. Era imposibil să se tipărească manuale noi înaintea începerii noului an școlar, așa că Pankratova a scris o broșură în care explica noul punct de vedere al Moscovei: caracterul progresist al anexiunilor rusești era în afara oricărei discuții, dar anumite figuri de luptători pentru libertate puteau fi de asemenea apreciate pentru lupta lor împotriva țarismului, motivată de rațiuni de clasă.

În 1956 și 1957, istoricii din republicile naționale, sprijiniți și de revizioniștii de la *Voprosî istorii*, au pledat pentru reabilitarea lui Șamil și a altor eroi. Ei doreau reîntoarcerea la o prezentare mai realistă a stăpînirii țariste și la limitarea mitului *prieteniei popoarelor* la perioada de după anexările țariste. Acești istorici erau ocazional ajutați și de către liderii locali ai Academiei de Stiințe și liderii locali de partid, dar a devenit clar că Moscova va admite numai ajustări minore ale istoriei naționalităților neruse.

În 1957, s-a revenit chiar și asupra revizuirilor menționate mai sus. „Eterna prietenie a popoarelor“ și „anexările progresiste“ aveau să rămînă în

[29] Tillet, *The Great Friendship*, p. 194-221.

picioare[30]. În multe republici, cea de a 40-a aniversare a instaurării puterii sovietice a fost sărbătorită cu precizarea liniei oficiale privitoare la anexiunile țariste, la conferința istorică ținută cu acest prilej. Cîtă vreme istoricii subscriau la cele două mituri, ei puteau scrie cum doreau. Deși dezbaterile deschise nu intrau în discuție, între istorici persistau însă deosebiri de opinie. Istoricii din Moscova tindeau să se limiteze la cele două mituri, în vreme ce istoricii din republici înclinau să adauge unele remarci asupra aspectelor negative ale țarismului sau asupra faptelor eroice ale luptătorilor locali pentru libertate[31].

Deși istoricilor le era permis să exploreze multe subiecte noi, unul le era cu insistență impus: istoria partidului. Sub Stalin, acest subiect fusese aproape tabu, un teritoriu exclusiv al propagandiștilor partidului. Acum, Partidul Comunist trebuia totuși să se elibereze de tensiunile staliniste și Hrușciov și-a dat seama că istoria partidului, mai ales sub Stalin, nu putea genera sentimente de admirație și mîndrie în rîndul oamenilor obișnuiți. Partidul lui Stalin fusese atît de autoritar în scrierea istoriei încît amintirile vechilor bolșevici erau acum utilizate pentru a împrumuta istoriei partidului o notă umană. Popularizării istoriei i s-a dat chiar o mai mare prioritate decît scrierii profesionale a istoriei. Totuși, pentru istorici aceste două cereri erau total incompatibile: articolele din periodicele istorice trebuiau să atingă un nivel superior, dar trebuiau cu toate acestea să rămînă la îndemîna publicului larg.

Rezultatul strădaniei lui Hrușciov de popularizare a istoriei partidului a creat o distanță și mai mare între scrierea științifică și de popularizare a istoriei. Istoricii care-și bazau părerile pe evenimentele reale, pe documente din arhive și pe cercetare științifică tindeau să tragă concluzii care nu conveneau sub raport politic și prin urmare erau înclinați să pună în primejdie axiomele politice stabilite de partid. Hrușciov și succesorul lui, Brejnev, au fost de aceeași părere asupra faptului că libertății istoricului îi trebuiau impuse limite politice. După primăvara de la Praga, din 1968, și după apariția primilor disidenți politici în Uniunea Sovietică, aceste limite au fost chiar mai accentuate, iar ocaziile în care părerile istoricilor au trebuit să fie corectate au sporit și ele în chip corespunzător[32].

Către 1971, mișcarea revizionistă își pierduse elanul și, de fapt, sub Brejnev naționalismul rusesc și alte tendințe staliniste au devenit și mai

---

[30] Black, *History and Politics*, p. 3-33; Tillett, *The Great Friendship*, p. 194-249; Tillett, *Shamil and Muredism*, p. 253-269; L.R. Tillett, *Nationalism and History*, PC, 16, nr. 5, 1967, p. 36-45.

[31] Tillett, *The Great Friendship*, p. 238-249, 273-280.

[32] Scanlan, *From Historical Materialism*, p. 3-23.

accentuate. La sfîrșitul anilor '70, șovinismul rus a fost folosit în mod deliberat pentru a abate atenția de la condițiile social-economice deteriorate.

În ciuda acestor reveniri, unele schimbări în scrierea istoriei provocate de destalinizare au rămas. Savanții istorici cîștigaseră totuși teren pe seama propagandiștilor politici; chiar în domeniul istoriei partidului, vechii *aparatcici* staliniști improvizați în istorici erau acum covîrșiți ca număr de istoricii profesioniști și standardele profesionale mai ridicate erau acum respectate de cei mai mulți istorici. Creșterea gradată a nivelului academic al publicațiilor a continuat și ea pe seama ideologiei și dogmatismului, iar proporția dintre scrierea pentru popularizare și cea academică a istoriei s-a adîncit și ea semnificativ. În cele din urmă, unui grup de istorici de profesie li s-a dat acces la arhive și li s-a permis să dezbată chestiuni importante. În acest fel, partidul a încurajat profesionalizarea scrierii istoriei, în vreme ce el menținea controlul asupra informației adresate marelui public[33].

La treizeci de ani după discursul secret al lui Hrușciov, Gorbaciov a avut de asemenea nevoie de o nouă istorie pentru a mobiliza societatea, pentru a genera loialitate față de noua conducere a partidului. Impactul *perestroikăi* lui Gorbaciov asupra științei istorice va fi chiar mai puternic decît destalinizarea lui Hrușciov. Pietrificată sub îndelunga conducere a lui Brejnev, știința istorică avea însă să reacționeze lent la noile directive politice dar totuși, cînd lucrurile au început să se miște, în 1988, problemele istorice au jucat un rol central în luptele politice care au dus la sfîrșitul comunismului. Reluarea dezbaterii asupra istoriei naționalităților neruse și asupra politicii privitoare la acestea a contribuit în mod semnificativ la dezintegrarea Imperiului sovietic[34]. Atunci cînd rolul conducător al partidului a fost abolit, în martie 1990, istoriografia comunistă a încetat să mai existe. Odată cu renunțarea la axioma infailibilității partidului, scrierea istoriei s-a dovedit incontrolabilă și rezultă că Hrușciov a avut dreptate: „istoricii sînt oameni primejdioși. Sînt capabili să răstoarne totul. Ei trebuie să fie dirijați“[35].

---

[33] N.W. Heer, *Politics and History in Soviet Union*, MIT Press, Cambridge, 1971, p. 96-129; Baron, Heer, *Introducere*, în *Windows on the Russian Past*, p. III-XVI.

[34] Literatura occidentală asupra istoriografiei sovietice în era lui Gorbaciov este la fel de bogată pe cît de săracă este literatura privitoare la cei patruzeci de ani anteriori. Evoluțiile istoriografice după 1985 sînt totuși în afara obiectivului acestui studiu. Vezi, de exemplu, Th. Sherlock, *Politics and History under Gorbachev*, PC, 37, nr. 3-4, 1988, p. 16-42; V. Tolz, *A New Stage in Restructuring Soviet Historiography*, RL-RB, nr. 170, 1988, p. 1-5; G. Meyer, *Perestroika und Geschichtswissenschaft in der UdSSR*, în *Wir brauchen die Wahrheit. Geschichtsdiskussion in der Sowjetunion*, ed. G. Meyer, ed. a II-a, Pahl-Rugenstein, Cologne/Köln: 1989, p. 11-16. Citată în continuare: *Wir brauchen die Wahrheit*).

[35] Khrushchev (1956), citat în Scanlan, *From Historical Materlialism*, p. 11.

Fără nici o exagerare, se poate spune că evoluția istoriografiei ruse în perioada regimului sovietic reflectă cel mai clar fiecare din dezvoltările interne ale însuși statului sovietic.

K.F. Shteppa[36].

POLITICĂ ȘI ISTORIE

Studierea serioasă a istoriografiei sovietice în Vest s-a putut face numai după cel de-al doilea război mondial. Anterior, aproape toate materialele publicate în domeniu fuseseră scrise de emigranții ruși, care tunau și fulgerau contra falsurilor istoricilor și propagandiștilor sovietici. De atunci încoace, optica occidentală privind istoriografia sovietică a cunoscut multe schimbări. Ele au reflectat schimbările de fapt ale istoriografiei sovietice și îndeosebi destalinizarea, dar aceasta e doar o aplicare parțială. Cum se va vedea, războilul rece a avut de asemenea un impact indiscutabil asupra evaluării activităților istoricilor comuniști de către corespondenții lor, din capitalism.

Percepții occidentale ale istoriografiei sovietice

În primul deceniu după cel de-al doilea război mondial, istoricii occidentali au văzut istoriografia sovietică doar ca pe o simplă reflectare a politicii sovietice. Oglinda și barometrul erau metaforele populare privitoare la relația dintre istoriografia sovietică și politică și exista doar o singură paralelă pentru supravegherea politică de către Stalin a științei istoriografice, aceea oferită de Orwell în 1984. Cum se exprima în 1952 B.D. Wolfe, „marea operație a rescrierii... este vastă și totală, în aceeași măsură în care statul total este total“[37] Istoriografia „în ea însăși nu are nici o semnificație“[38], era doar un instrument util pentru paznicul de la Kremlin. Punctul de vedere strict utilitarist al scrierilor istorice sovietice a limitat de asemenea studierea în profunzime de către istoricii occidentali. Puținii occidentali care studiau aceste materiale istorice se concentrau, de altfel, asupra contracarării opiniilor istoricilor sovietici[39]. În paradigma vestică după care statul totalitar poate manipula știința după cum dorește, factori precum instituționalizarea scrierii

[36] Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 380.

[37] Wolfe,*Operation Rewrite*, p.55

[38] Shteppa, *Russian Historians and Soviet State*, p. VIII.

[39] A.G. Mazour, *The Writing of History in the Soviet Union*, Hoover Institution Publications, nr.87, Stanford University Press, Stanford Calif., 1971.

istoriei, personalitatea și educația istoricului ca individ, ideologia marxist-leninistă erau toate socotite irelevante. Diferențierea atentă a funcțiilor scrierii istoriei sovietice nu a fost realizată de către istoricii occidentali. Cu o anumită bucurie malițioasă observatorii occidentali au înregistrat totuși faptul că scrierea stalinistă a istoriei nu a putut ține pasul cu cerințele permanent schimbătoare ale Partidului Comunist.

Consensul istoricilor occidentali, generat de războiul rece și stalinism, a fost sever zdruncinat de destalinizarea lui Hrușciov și de răsturnarea provocată de Burdjalov și *Voprosî istorii*. S-au publicat multe materiale pe marginea destalinizării istoriografiei, iar *Rewriting Russian History* (Rescrierea Istoriei Ruse), a lui Cyril Black, a fost prima încercare de a adapta vechiul mecanism al interpretărilor occidentale la noile evoluții din domeniul scrierii istoriei sovietice[40]. În dezbaterile ce au rezultat, trei probleme s-au situat în centrul reevaluării occidentale : relația dintre istorie și politică, esența destalinizării lui Hrușciov și rolul ideologiei în istoriografie.

Un număr de sovietologi și-au schimbat radical percepția privitoare la colegii lor sovietici. Istoricul sovietic, care anterior fusese etichetat drept un om de paie al Partidului Comunist, a ajuns pe neașteptate lăudat ca apărător îndîrjit al integrității științifice, al adevărului istoric și cercetării obiective. Potrivit lui K. Marko, el însuși unul dintre apărătorii acestei opinii idealizante, realizările istoricilor ar trebui apreciate în lumina luptei lor împotriva *aparatcicilor* partidului, pentru o scriere mai onestă și mai demnă de încredere a istoriei[41]. Majoritatea istoricilor occidentali au văzut totuși îmbunătățirea istoriografiei sovietice după moartea lui Stalin, în 1953, în concordanță cu ordinele partidului. Potrivit lui Black, societatea sovietică devenise mai complexă și mai educată, iar Hrușciov avea nevoie în consecință de o istoriografie mai științifică și mai convingătoare. În același timp totuși, Hrușciov nu putea să-și permită pierderea completă a controlului asupra scrierii istorice. Noul istoric sovietic era și el mai bine pregătit și mai încrezător. Calitățile lui profesionale și liberalizarea realizată sub Hrușciov îi ofereau de asemenea anumite mijloace în raporturile cu partidul. Acestei deplasări de putere partidul i-a răspuns cu o strîngere treptată a controlului său după 1957 și mai apoi după înlăturarea lui Hrușciov, în 1964. Acei dintre

---

[40] *Rewriting Russian History. Soviet Interpretations of Russia's Past*, ed. C.E. Black,ed. a II-a, Vintage Books, New York, 1962.

[41] K. Marko, *Sowjethistoriker zwischen Ideologie und Wissenschaft. Aspekte der sowjetrussischen Wissenschaftspolitik seit Stalin's Tod, 1953-1963*, Abhandlungen des Bundesinstituts zur Erforschung des Marxismus Leninismus, nr. 7, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1964, p. 104.

occidentali care au etichetat acest proces ca o „restalinizare"au văzut pur și simplu liberalizarea lui Hrușciov ca pe o slăbiciune temporară a Partidului Comunist. Din punctul lor de vedere, îmbunătățirile experimentate în știința istorică se înfăptuiseră strict în limitele instituite de politicienii sovietici. Totuși alți istorici occidentali au văzut schimbările calitative inițiate de destalinizare ca ireversibile. Partidul nu-și mai putea permite să trateze istoria și pe istoricii ei în modul în care o făcuse Stalin. Conceptul învechit al raportului unidirecțional în relația dintre partid și istoricii sovietici a fost în cele din urmă abandonat în 1964, cînd John Keep a publicat lucrarea sa *Contemporary History in the Soviet Mirror* (Istoria contemporană în oglinda sovietică)[42].

Savanții occidentali și-au dat seama că problema de bază în chestiunea istoriografiei sovietice nu era ideologia marxist-leninistă, ci aceea a controlului Partidului Comunist. Școala de la Frankfurt și alți marxiști critici din Vest au arătat că marxismul putea fi aplicat de o manieră creatoare și inovatoare. Ideologia marxistă prescrie întrebările pe care un istoric trebuie să le pună, însă politica prescrie răspunsurile pe care el trebuie să le dea[43]. Date fiind intuițiile lui, Pokrovski a fost reevaluat în Vest drept un istoric marxist care nu sacrificase orbește normele științifice politicii[44]. Studiul științific al istoriografiei sovietice a fost astfel separat de politica anticomunistă, iar din acel moment cruciada împotriva marxism-leninismului și falsurilor istoriei comuniste au fost lăsate pe seama altora.

Funcțiile politice

În 1971, conceptualizarea istoriografiei sovietice a atins un nivel superior datorită savantei în științe politice Nancy Heer. Relațiile social-politice unidirecționale și organizațiile monolitice sînt fenomene suspecte pentru un savant din acest domeniu. Prin urmare, Heer a studiat interacțiunea dintre politică și scrierea istoriei în decada ce a urmat discursului secret al lui Hrușciov, iar meticuloasele lui analize au arătat într-adevăr că „Partidul" și „istoricii" erau concepte înșelătoare. S-a descoperit că ambele grupări includeau numeroase facțiuni și adesea valori, loialități și obiective contradictorii. Heer a scos de asemenea la lumină alianțe care se intersectau cu distincția artificială ce se făcea între istorici și politicieni. Cu alte cuvinte, interacțiunea dintre politică

---

[42] *Contempòrary History in the Soviet Mirror*, ed. J.L.H. Keep, Library of International Studies, nr. 2, George Allen & Unwin, Londra, 1964.

[43] J.L.H. Keep, *Introducere*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 9-18.

[44] „În afară de ambiție, datorie și teamă, Pokrovski a mai fost motivat de respectul pentru dovezi și prețuirea pentru adevăr". Enteen, *The Soviet Scholar-Burocrat*, p. 165-186.

și scrierea istoriei ar trebui conceptualizată ca un dialog. Heer era de acord că sub Brejnev mișcarea revizionistă își pierduse elanul, însă ea a lucrat în favoarea creșterii conștiinței profesionale de sine a istoricilor. Scrierea istoriei a acționat ca un subsistem al societății sovietice și al politicii. Acest subsistem avea propriile lui reguli și propria lui dinamică și nu reprezenta doar o altă unealtă a unei conduceri politice unitare[45].

Contribuția cu totul excepțională adusă de Heer la conceptualizarea occidentală a istoriografiei comuniste a fost deosebirea pe care ea a făcut-o între aceasta și funcțiile ei politice, distincție subliniată în cartea publicată de ea în 1971, *Politics and History in the Soviet Union* (Politică și istorie în Uniunea Sovietică)[46]. Așa cum s-a explicat la începutul capitolului, comuniștii au susținut că utilizarea explicită și conștientă a istoriei în scop politic este de fapt o condiție sine qua non pentru o istoriografie adevărată, „obiectivă". Potrivit modului lor de a gîndi, singurul punct de vedere obiectiv este cel al proletariatului, fiindcă aceasta este clasa socială care întrupează comunismul — țintă a istoriei[47]. Timp îndelungat, cercetătorii occidentali au acceptat presupunerea că păstrarea puterii politice era singura funcțiune a istoriografiei comuniste.[48] Dată fiind legătura directă dintre politică și știința istorică în Uniunea Sovietică, istoricul occidental a privit la istoricul sovietic ca la un antipod al său, și în consecință ca la ceva complet străin. Cînd Heer a disecat cu atenție funcționalitatea politică a istoriografiei istorice, ea a descoperit totuși un număr de funcții ce erau comune tuturor sistemelor socio-politice și alte funcții care erau tipice statului sovietic. Introspecțiunea realizată de Heer în funcțiunile politice ale istoriografiei a fost stimulată și de către evoluțiile paralele din filozofia occidentală. În Occident, încrederea puternică în scrierea istoriei și în capacitatea ei de a da o imagine obiectivă a trecutului a fost urmată de serioase îndoieli. Aveau de asemenea loc numeroase dezbateri privitoare la implicarea socio-politică a istoricilor și la inevitabilitatea subiectivității.

Cea dintîi funcție a istoriei a fost întotdeauna, în orice sistem, socializarea și conducerea societății ori a unor anume grupuri politice. Ca „depozitară a tradiției și legendei", istoria contribuie la continuitatea socială și politică.[49] Fiecare națiune, perioadă sau stat are propriii ei eroi și mituri istorice. În Uniunea Sovietică și în alte sisteme unipartidice, această funcție „naturală" și

---

[45] Heer, *Politics and History*, p. 58.

[46] N. W. Heer, *Politics and History in the Soviet Union*, MIT Press, Cambridge Mass., 1971.

[47] Musterd, *De waarheid in pacht*, p. 15-18

[48] Vezi de pildă, Keep, *Introducere*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p.17.

[49] Heer, *Politics and History*, p. 13.

pluralistă a istoriei a fost cu totul alterată de obsesia Kremlinului privind propaganda, obsesie înrădăcinată în conceptul lui Lenin asupra avangardei revoluționare.

După revoluție, regimul sovietic a utilizat istoria ca un instrument menit să motiveze și să influențeze masele. Pînă la începutul anilor '30, istoria prerevoluționară și naționalismul rus au rămas subiecte tabu, iar propaganda sovietică s-a limitat la argumente ideologice, eroi proletari și mituri comuniste. Mai tîrziu, liderii sovietici, propagandiștii și istoricii au jefuit comoara istoriei naționale în cursul rescrierii istoriei. În timpul celui de-al doilea război mondial, de exemplu, atît Lenin cît și Petru cel Mare erau înfățișați ca lideri exemplari. Asemenea exemple erau folosite pentru a face poporul mîndru de a fi nu numai părtaș la Marea Revoluție din Octombrie și edificarea primului stat socialist din lume, ci și de marea misiune istorică a Rusiei[50]. Propaganda sovietică a devenit mai sofisticată în timpul destalinizării lui Hrușciov. În același timp, istoriografia sovietică și-a pierdut ceva din caracterul ei mitic și a cîștigat ceva integritate științifică. Totuși misiunea istoricului rămînea să furnizeze exemple demne de circulație și istoriografia continua să fie preferată altor modalităti de control ale partidului, precum coerciția sau remunerarea. E foarte limpede că un control „simbol-ideologic" reduce nevoia unui regim de a recurge la teroare sau stimulente materiale[51].

O altă funcție fundamentală și universală a istoriei este aceea de a legitima puterea politică. Această funcție este strîns legată de funcțiunea propagandistică mai sus menționată. Bolșevicii, poate mai mult decît orice alt regim, și-au folosit istoria pentru a-și legitima propria lor putere. Dreptul bolșevic de a conduce depindea de acuratețea legilor marxist-leniniste ale istoriei, iar istoricii comuniști trebuiau, prin urmare, să demonstreze că mersul istoriei corespunde acestor legi ideologice. La început, Partidul Comunist a personificat doar lupta revoluționară de clasă și prin urmare își găsea legitimitatea. Reînvierea mai tîrziu, de către Stalin, a naționalismului rus în anii '30 a îndeplinit de asemenea această funcțiune, iar partidul a început să se identifice cu întreaga istorie a Rusiei.

Un argument istoric este un argument puternic și el este folosit adesea pentru a da sens unei decizii politice. Sistemele pluraliste permit interpretări

---

[50] Heer, *Politics and History*, p. 11-15.

[51] K. Jowitt, *Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime*, SS, 35, nr. 3, 1983, p. 275-297. Jowitt și-a bazat părerile pe politica comunistă în România, însă conceptele sale stimulatoare sînt de asemenea revelatoare pentru „regimurile leniniste" în general și pentru cele din URSS în special. Vezi *New World Disorder. The Leninist Extinction*, California University Press, Berkeley, Calif., 1992.

multiple ale exemplelor politice și istoria poate fi utilizată pentru a susține politici alternative și alternative politice. Acesta este și unul din motivele principale pentru care sistemele unipartidice tind să monopolizeze prezentarea și interpretarea istoriei. Ideologia marxist-leninistă aflată în spatele regimurilor comuniste a sporit nevoia de a prezenta politica partidului ca „principială și consecventă", iar pentru a-și proteja autoritatea Partidul Comunist a trebuit să dea vina greșelilor trecute pe eșecurile personale, ca în cazul lui Stalin, sau pe factorii externi, precum agresiunea și sabotajul capitalist. Pe cînd Stalin și-a bazat multe din deciziile politice pe mitul istoric, cei care au făcut politica sovietică începînd cu Hrușciov și-au dat seama că o examinare mai realistă a istoriei ar putea rezolva multe din problemele curente[52].

Folosirea istoriei pentru referiri indirecte la conflictele politice este cea de-a patra funcțiune tipic comunistă. Disputele publice asupra problemelor politice fundamentale sînt de neconceput în comunism, fiindcă politica acestuia este întemeiată pe consens și nu pe cooperare[53]. Dacă două partide aderă la regulile comunismului științific, este de așteptat ca ele să fie de acord asupra tuturor problemelor politice, și aceasta ca o chestiune de la sine înțeleasă. Într-un sistem politic bazat pe cooperare, participanții sînt, totuși, pur și simplu de acord asupra unui set de reguli pentru rezolvarea conflictelor politice. În comunism, istoria a fost adesea folosită, prin urmare, pentru a masca conflictele politice. În lupta pentru putere și în cea politică, figurile istorice sînt folosite drept simboluri pentru o anume facțiune politică sau linie politică. Politicile alternative nu pot fi prezentate pe față și ele au fost prin urmare legate de simbolurile istorice[54]. Argumentele istorice privind minoritățile naționale și pretențiile teritoriale au fost adesea scoase la lumină pentru a comunica dezacordul ori tăria unei anume vederi politice.

Primele funcțiuni politice izolate de către Heer — socializarea și legitimarea — dau de înțeles că ar fi universală, în vreme ce celelalte — raționalizarea și rezolvarea conflictelor — sînt în mare măsură tipice sistemelor comuniste[55]. De altfel, socializarea și mobilizarea populației au fost explicit lăudate de către Kremlin ca misiuni sacre ale istoricilor. Celelalte funcții ale

---

[52] Heer, *Politics and History*, p. 21-25.

[53] K. Jowitt, *The Romanian Communist Party and the World Socialist System. A Redefinition of Unity*, W.P, 23, nr. 1, 1970, p. 36-60.

[54] Pentru cîteva exemple vezi Heer, *Politics and History*, p. 183-260.

[55] Această schemă în patru părți se bazează pe clasificarea mai complexă făcută de Heer. Heer, *Politics and History*, p. 13-33, 267. Vezi de asemenea R.R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Histories of the Ruling Communist Parties, Hoover Institution Press, Stanford Calif., 1980, p. 1-3.

istoriei nu au fost nici ele mai puțin vitale statului comunist, dar au rămas implicite, din motive evidente.

Recunoașterea faptului că scrierea istoriei este mai mult decît o simplă punere în practică a ordinelor politice, a avut consecințe cu bătaie lungă pentru istoricii occidentali. Pe de o parte, istoriografia sovietică nu mai putea acționa ca un barometru demn de încredere pentru politica sovietică. Pe de altă parte, istoriografia a devenit un subiect tot mai interesat în sine însuși. De atunci au apărut mai multe monografii pe subiecte ținînd de istoriografia sovietică, inclusiv studiul lui George Enteen privind imperialismul rus și cartea lui Lowel Tillett asupra istoriei naționalităților neruse[56]. Deși s-a descoperit că acțiunile politice au jucat un rol în scrierile istorice semnificative, evoluțiile istoriografice nu au putut fi explicate doar prin politică. Ca și în istoriografia occidentală, mediul și experiența istoricilor, rivalitățile dintre istorici și competiția dintre instituții s-au dovedit a juca un rol semnificativ în istoriografia sovietică. Tillett și alți autori au arătat că acești factori au acționat în permanență, chiar sub Stalin. Cu alte cuvinte, în Uniunea Sovietică știința istorică nu și-a pierdut niciodată, cu totul, elanul ei.

ISTORICII SOVIETICI

Funcționalitatea politică este un concept util și legitim pentru analizarea istoriografiei sovietice. Cum menționa tot Heer, chiar în 1971[57]:

> Există probleme evidente cu orice analiză funcționalistă a istoriografiei în sistemul sovietic. O concentrare asupra utilizărilor politice ale istoriei de către regim alunecă prin definiție către o examinare a intențiilor conducerii și a capacității factorului socio-cultural de a contribui la stabilitatea sistemului. Defectele disfuncționale și distrugătoare, care sînt neintenționate și neanticipate, tind să rămînă în afara modelului funcționalist, iar aceasta desigur este în mod deosebit păgubitor pentru studiul unui sistem politic controlat dar întodeauna oscilant.

Cu alte cuvinte, funcționalismul tinde să înfățișeze regimul la putere ca omnipotent și atotștiutor. Factori care pot fi interpretați ca „funcționali" la nivel sistemic se pot dovedi mult mai complicați la o examinare mai atentă.

---

[56] G.M. Enteen, *Soviet Historians and the Study of Russian Imperialism*, Pennsylvania State University Series, nr. 45, Pensylvania State University, University Park, 1979. R.L. Tillet, *The Great Friendship. Soviet Historians on the non-Russian Nationalities*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, N.C., 1969. Pentru studiile suplimentare în anii '80 vezi Hecker, *Russische Universalgeschichtsschreibung*, p. IX-XV.

[57] Heer, *Politics and History*, p. 13.

Istorici şi politicieni

Aşa cum tocmai am arătat, percepţia occidentală a istoriografiei sovietice a fost puternic influenţată de procesul de destalinizare. Rivalităţile rezultate între conservatorii şi liberalii din conducerea partidului au oferit istoricilor sovietici ceva spaţiu de acţiune. Liderii partidului au permis îmbunătăţiri în educaţia profesională şi în facilităţile necesare istoricului. Stiinţa istorică şi-a sporit elanul propriu şi a redobîndit un anumit grad de integritate profesională. Heer a arătat cum şi-au apărat istoricii respectul de sine abia cîştigat ca şi etica ştiinţifică, împotriva ingerinţelor partidului. În plus, Kremlinul nu a avut niciodată în vedere o revenire la controlul stalinist deplin asupra scrierii istoriei, deşi el a instituit limite clare activităţilor istoricului.

Potrivit lui Tillett, importanţa destalinizării pentru istoriografie pare că a fost supraestimată. Chiar sub Stalin, scrierea istoriei nu a fost niciodată doar o simplă reflectare a politicii. Tillett a stabilit în mod empiric această realitate în analiza sa detaliată a istoriografiei naţionalităţilor neruse din Uniunea Sovietică. Într-un număr de cazuri de dinainte de 1953 s-a ajuns clar la concluzia că istoricii neruşi exprimau propriile lor opinii şi chiar le susţineau, deşi erau expuşi la presiuni politice[58].

Regimul totalitar de teroare al lui Stalin a fost în chip eronat apreciat drept totuna cu controlul asupra scrierii istoriei sovietice. Chiar sub Stalin, partidul era total dependent de expertiza de specialitate a profesioniştilor. Conducerea dădea directive, însă istoricii (sau propagandiştii cu experienţă) scriau cărţile[59]. Numai istoricul putea evalua implicaţiile luării unei poziţii în legătură cu un eveniment important sau o perioadă istorică. Atitudinea funcţional politică putea avea consecinţe neaşteptate sau nedorite în interpretarea altor evenimente istorice, pe care Heer le numeşte „revărsare pe verticală“[60]. În plus, anumite atitudini politic tentante ar putea în schimb să fie imposibil de argumentat.

Niciodată, nici conducerea partidului şi nici istoricii sovietici nu au constituit un singur grup monolitic, iar complexitatea relaţiilor unuia cu celălalt este foarte probabil o caracteristică a sistemului comunist însuşi. Heer şi mulţi alţi specialişti occidentali au creat, din nefericire, o exagerat de pozitivă

---

[58] Tillett, *The Great Friendship*, p. 110-129, 194-221.

[59] K.Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania.* Societies and Culture in East-Central Europe, nr. 7, University of California Press, Berkeley Calif. 1992, p. 96-100; Jowitt, *Soviet Neotraditionalism*, p. 275-297.

[60] Heer, *Politics and History*, p. 264-265.

imagine a istoricilor sovietici poststaliniști, descriindu-i ca îndîrjiți apărători ai normelor științifice și ai adevărului istoric împotriva ingerințelor partidului[61]. În climatul războiului rece idealizarea istoricilor revizioniști în publicații, realizată de exilații politici ruși, a ajutat la întărirea acestei imagini utopice. Această concepție idealistă asupra istoricului a limitat totuși cercetarea occidentală în domeniu prin faptul că a continuat să prezinte știința istorică și politica drept opozanți naturali.

Chiar o explicație în termenii alianțelor dintre politicienii conservatori și revizioniști cu istoricii este o simplificare. De fapt, o asemenea explicație este o ajustare a conceptului „reflectării politicii" la politica erei poststaliniste. De această dată se face, în plus, o distincție între „buni" (istoricii și politicienii revizioniști) și „răi" *(aparatcicii* în știința istorică și politicienii conservatori). Funcțiunile politice ale scrierii istoriei sînt de asemenea recunoscute, dar această separare artificială nu oferă o percepție mai adîncă în interacțiunea complexă dintre știința istorică și politică.

Modelul bidirecțional al relației dintre politică și istorie, pe care l-a utilizat Heer, este un pas în direcția corectă. O descriere detaliată a mecanismelor instituționalizate și neoficiale de control ale partidului și a rețelelor neoficiale de istorici relevă complexitatea interacțiunii dintre știința istorică și politică[62]. Ca o soluție posibilă, Heer sugerează cu titlu de încercare două ipoteze valoaroase care au nevoie de o bază teoretică. Politicienii... „se bazează pe... gelozii și competiția pentru obținerea de fonduri și facilități" pentru a-i controla pe istorici[63]. Istoricii au „o mulțime de puncte de acces în interiorul unei mașini greoaie și stufoase (birocrația sovietică) care le permite să exploateze contradicțiile și rivalitățile dintre departamente"[64]. Heer se referă la influența politică a istoricilor ca „disfuncțională", în parte fiindcă ea susține o imagine idealistă a istoricului privit doar ca un căutător al adevărului istoric. Explicarea influenței politice a istoricului ca „disfuncțională" este totuși în contradicție cu cerințele unui model bidirecțional. Heer recunoaște rolul politic al istoricilor, dar continuă să le atribuie acestora motivații mai nobile. Pentru a rezolva această contradicție, ar trebui revizuită imaginea asupra istoricului.

---

[61] Mazour, *The Writing of History in the Soviet Union,* p. 360-364; Heer, *Politics and History*, p. 53-58, 263-276; H. Rogger, *Politics, Ideology and History in the URSS: The Search for Coexistence,* SS, 16, nr. 3, 1965, p. 253-275; Marko, *Sowjethistoriker,* p. 104.

[62] Baron, Heer, *Introducere*, în *Windows on the Russian Past*, p. III-XVI; Heer, *Politics and History*, p. 263-269.

[63] Heer, *Politics and History,* p. 46.

[64] Heer, *Politics and History,* p. 268.

Istoricul sovietic ca intelectual

Stabilirea şi interpretarea, de către elita socială, a factorilor care contribuie la integrarea socială, precum valorile, semnificaţiile şi simbolurile, este un proces la fel de vechi ca însăşi omenirea. Intelectualul modern este un fenomen specific occidental, iar începînd cu Epoca luminilor el a stabilit propriul său idiom bazat pe adevăr şi raţiune. Intelectualii occidentali au jucat un rol important în integrarea socială şi legitimarea statelor naţionale centralizate din Europa vestică. [65]

Întrucît raţiunea şi adevărul „nu sînt din această lume“, reprezentanţii ei au pretins adesea pentru ei înşişi să fie scutiţi de nevoile sociale şi de presiuni. Însă în anii din urmă, filozofii Michel Foucault, Pierre Bourdieu şi alţii au zdruncinat această imagine despre sine a intelectualului. Ca şi alte activităţi sociale, activităţile intelectuale sînt „situate“ în societate şi sînt întreţesute cu activităţile politice. Date fiind aceste situaţii, intelectualii totuşi avansează pretenţia la ceea ce Bourdieu a numit „autoritate culturală“, adică la dreptul de a comenta condiţiile sociale, cultura şi istoria societăţii. Mai mult, în societatea modernă occidentală această pretenţie a intelectualului, bazată pe discursul raţional şi cunoaşterea ştiinţifică, este atît de larg recunoscută încît a devenit aproape invizibilă.

Datorită existenţei unor grupuri sociale stabile, în statul modern centralizat din Vest, în mod treptat, funcţiunea politică a intelectualului a dispărut. Activitatea intelectuală a ajuns în mare măsură ruptă de cea politică şi distanţarea de politică a devenit parte a imaginii despre sine a intelectualului.

În prima jumătate a secolului al 19-lea, generaţia mai tînără de *boieri* din Europa răsăriteană a încercat să-şi însuşească autoritatea culturală a intelectualului. Totuşi, datorită diferenţierilor sociale dintre Est şi Vest, dezvoltarea intelectuală a Europei răsăritene a luat o turnură deosebită. Spre deosebire de colegii lor occidentali, intelectualilor din Est le-a lipsit o clasă urbană de mijloc, modernă, care să le valideze autoritatea culturală şi idiomul intelectual. Imperiile dinastice şi conducătorii locali nu aveau nici o nevoie de intelectuali. Cu excepţia obţinerii (forţate) a veniturilor lor, aceşti conducători se amestecau foarte puţin în viaţa supuşilor lor.

Înapoierea acestor state rurale i-a făcut pe intelectuali şi liderii politici să privească eliberarea naţională şi reformarea politică drept precondiţiile dez-

---

[65] Z. Bauman, *Intelectuals in East-Central Europe: Continuity and Change*, EEPS, 1, nr. 2, 1987, p. 162-186. Argumentaţia esenţială a acestei secţiuni se bazează pe acest articol al lui Bauman şi pe cartea publicată de Verdery în 1992.

voltării sociale şi culturale. Intelectualii s-au identificat ei înşişi în secolul al 19-lea şi la începutul secolului 20 cu scopul realizării statului naţional şi a culturii naţionale şi ca urmare distincţia occidentală dintre activitatea politică şi cea intelectuală nu a cîştigat niciodată teren în estul Europei.

Bolşevismul este un exemplu limpede al unităţii dintre putere şi cunoaştere. După 1917, intelectualii ruşi au acceptat Partidul Comunist ca o întrupare a raţiunii şi a legilor istoriei. În schimb, partidul a apreciat foarte mult intelectualitatea rusă ca sursă a legitimizării, iar *partiinost'*-ul în cultură şi ştiinţă n-a fost considerat indezirabil. Regimul nu putea accepta o societate civilă ce şi-ar fi putut crea propriile ei valori şi propria ei imagine despre realitate.[66]

Interacţiunea dintre intelectuali, în mod particular istorici, şi politicieni a fost mai directă în statele Europei occidentale. În estul continentului pretind autoritate în domeniul producţiei culturale atît intelectualii cît şi politicienii; în cazul istoriografiei, ambele pretind competenţă în prezentarea trecutului. Aşa cum demonstrează diagrama nr. 1.1, autoritatea politică şi autoritatea culturală sînt de multe ori dimensiuni complementare ale producţiei culturale[67].

Deşi partidul se pretinde o întrupare a legilor istoriei, el trebuie totuşi să accepte competenţa şi profesionalismul istoricilor. Aceştia erau deopotrivă indispensabili şi primejdioşi. Partidul are nevoie de ei atît pentru a legitima regimul, cît şi pentru a pregăti cadrele lui. Dar cunoaşterea lor istorică poate conduce la controversă. Liberalizarea lui Hruşciov a marcat o schimbare în viziunea partidului cu privire la autoritatea culturală a istoricului, însă pretenţia politică a partidului de a deţine autoritatea a fost totuşi menţinută, abolindu-se abia în 1990.

---

66 Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 110-113; Wolfe, *Party Histories from Lenin to Khrushchev*, p. 61-68; Bauman, *Intelectuals*, p. 175-179.

67 Această diagramă este preluată după Verdery care a adoptat-o pe aceea a lui Bourdieu. Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 231.

Într-un sistem comunist, în absența societății civile, intelectualii depind de stat și de partid pentru a obține recunoaștere și remunerație. Statul monopolizează mijloacele de producție culturală: fonduri, reviste, tipografii și așa mai departe. Din acest motiv, istoricii și institutele de istorie își ascund fondurile de documente și negociază cu birocrația. Ei trebuie de asemenea să anticipeze schimbările politice și consecințele acestora pentru istoriografie, pentru a nu fi puși în situația să violeze tabuurile politice sau să încalce limitele stabilite de conducerea politică. Ca urmare a acestei relații, funcțiunea politică a celei mai mari părți a istoriografiei sovietice nu este rezultatul presiunii politice directe. Funcțiunea politică este mai curînd consecința unei tendințe sistematice către subordonare politică. Sau altfel zis, sistemul îi forțează pe istoricii profesioniști să convertească o parte din activitatea lor culturală în activitate politică[68].

Au existat în general puține conflicte sistematice între istoricii Uniunii Sovietice. Lupta s-a purtat mai curînd și de o manieră tipică între facțiunile istoricilor și nu întotdeauna între conservatori și revizioniști, sau *aparatcici* și istoricii profesioniști. Cum sugerează corect Heer, partidul pare, de asemenea, să fi „folosit" geloziile și competiția dintre istorici pentru a-și menține controlul asupra lor[69]. În principal, istoricii au încercat să supraliciteze între ei pentru a obține favorurile partidului și au detestat vremurile cînd conducerea de partid nu a izbutit să le dea indicații clare. De pildă, istoricii cu siguranță nu s-au aflat în avangarda *perestroikăi* lui Gorbaciov[70]. Tendința manifestată printre istorici de a abandona linia partidului a fost de asemenea minimă, ceea ce sugerează — spre deosebire de Heer —, că scopul partidului nu era, în primul rînd, „de a face dezvăluiri și de a autoriza revizionismul istoric"[71].

Interacțiunea sistemică dintre istorici și politică are și scăderile ei. Comportarea istoricilor poate fi considerată „disfuncțională" din cînd în cînd, iar comunicarea indirectă dintre istorici și conducerea politică poate contribui la aceasta. În plus, uriașa birocrație comunistă a permis istoricului să exploateze contradicțiile și rivalitătile dintre departamentele ei, iar în această privință sistemul comunist se dovedește destul de slab.[72] Autocenzura istoricului, care

---

[68] Verdery, *National Ideology under Socialism,* p. 83-113 ; Bauman, *Intellectuals,* p. 162-183, și Heer, *Politics and History,* p. 49-58, 261-276.

[69] Heer, *Politics and History,* p. 46, 49-58, 239-243.

[70] Sherlock, *Politics and History,* p. 16-42.

[71] „Insubordonarea masivă" care Rogger susține că s-ar fi petrecut în rîndurile istoricilor după 1953 cu siguranță că nu s-a produs. Rogger, *Politics, Ideology and History,* p. 254.

[72] Heer, *Politics and History*, p. 268.

se presupune că are cunoştinţă de limitele stabilite de conducerea partidului, a funcţionat în general foarte bine. Totuşi competiţia dintre institutele de istorie şi dintre istorici i-a forţat pe aceştia să ofere noi interpretări sau să abordeze noi subiecte, care uneori s-au soldat cu consecinţe istorice nedorite.

Istoricul nu a fost niciodată în situaţia de a judeca implicaţiile politice ale unui anume subiect sau ale unei anume perspective, iar acest lucru a putut crea probleme partidului. Dezbaterile dintre istorici au permis de obicei conducerii partidului să aleagă opiniile cele mai convenabile. Dezbaterile minore au fost chiar socotite ca folositoare politic, fiindcă ele tindeau să consolideze miturile istorice de bază, ce stăteau la temelia istoriografiei sovietice[73]. Cu toate acestea, uneori istoricii au fost în stare să organizeze dezbateri păgubitoare sub raport politic sau să depăşească limitele reviziunii, pe care le stabilise partidul, cum s-a întîmplat în cazul discutării *formulei răului mai mic,* iniţiată de Necikina. Această dezbatere a fost „disfuncţională" fiindcă ea venea împotriva intenţiilor regimului comunist. Asemenea dezbateri erau de obicei marcate de intervenţii politice dure. Dar pentru a susţine ficţiunea infailibilităţii partidului, în general istoricii aveau să-şi ţină dezbaterile în spatele uşilor închise sau numai în revistele lor de specialitate [74].

Istoricii de profesie au nevoie de fapte istorice şi de surse istorice pentru a-şi susţine argumentele. Aceasta înseamnă că un punct de vedere funcţional sub raport politic poate fi aproape imposibil de susţinut, chiar pentru un istoric profesionist care cooperează politic. Anumite mituri cu funcţiuni politice erau, de asemenea, logic sau istoric neconcordante, lucruri ce uneori provocau istoricilor probleme insurmontabile. Atunci istoricii sovietici încercau să adapteze miturile istorice la noile fapte istorice sau cerinţe politice, însă, cum observa de o manieră mai generală Thomas Kuhn[75], trebuie un oarecare timp pentru a impune o nouă paradigmă (sau mit istoric).

În cele ce urmează, chestiunea basarabeană va fi analizată în termenii funcţiilor politice ale istoriei. În plus, faţă de această abordare funcţionalistă, se va întreprinde şi o analiză în termenii autorităţii politice şi culturale. Dacă, de exemplu, istoricii sovietici se străduie să obţină recunoaşterea autorităţii lor culturale, încercînd, de asemenea, să transforme ceva din această autoritate în autoritate politică, atunci se poate emite ipoteza că un nou venit va ataca ideile (şi prin aceasta autoritatea culturală) fie a superiorului lui, fie a expertului care domină domeniul. Dezbaterile istoriografice ar trebui examinate, prin urmare,

[73] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 290-300.

[74] Heer, *Politics and History*, p. 187-197.

[75] Th.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* ed. a II-a, retipărită în University of Chicago Press, Chicago, 1970, p. 52-91; Politics and History, p. 263-268..

cu grijă, ceea ce e mai dificil decît pare, fiindcă ele se țin de obicei în spatele ușilor închise. În plus, fundalul social și legăturile personale ori instutiționale ale istoricilor nu pot fi nici ele ignorate ca determinanți ai istoriografiei, însă informația asupra fundalului personal și profesional al istoricilor sovietici este destul de puțină. În sfîrșit, nu există nici o modalitate de a dezaproba presupunerea funcționalistă tradițională că istoricii au acționat la ordinele explicite ale Partidului și prin urmare au îndeplinit o funcție pur politică. Din acest motiv, alternativa care ne rămîne este de a prezenta un caz plauzibil pentru explicarea mai sofisticată a unor schimbări istoriografice semnificative.

Ideologia și limbajul

Rolul ideologiei comuniste în politica sovietică și în istoriografie a constituit o chestiune de mare controversă[76]. Scrierile lui Marx, Engels și Lenin au fost distorsionate în așa măsură încît specialiștii occidentali s-au gîndit dacă nu cumva scrierile nu erau pur și simplu pentru politicienii sovietici o unealtă politică flexibilă. Mulți istorici sovietici au acuzat de asemenea alți istorici sovietici de idei antimarxiste sau au folosit scoaterea din context a citatelor din clasicii comunismului pentru a discredita viziunea oponenților lor. Mulți ar putea spune că ideologia marxistă a fost schimbată la Kremlin într-un mod de nerecunoscut, dar de fapt axiomele de bază marxist-leniniste au rămas neschimbate după 1917. Conducătorii sovietici au adoptat un set de dogme politice, formulate în frazeologie marxist-leninistă, la nevoile lor politice și — în măsura în care politica și ideologia se pot separa — diviziunea îndatoririlor a fost următoarea: substanța unei cărți de istorie sovietice este determinată de considerente politice, în vreme ce stilul și limbajul sînt date de ideologie. Urmînd un slogan comunist, s-ar putea spune „politic în conținut, ideologic în formă".

Fiecare episod al istoriei ruse și sovietice trebuie formulat în termenii luptei de clasă, ai proletariatului și imperialiștilor. Acest limbaj colorat ideologic a împiedicat mult posibilitatea istoricului sovietic de a exprima sau analiza o anume problemă istorică. De exemplu, puțini istorici vor îndrăzni să redefinească sau să diferențieze încă și mai mult conceptul vag definit de „muncitor". În acest fel, partidul controlează nu numai materialele istorice și resursele financiare ale științei istorice, ci și limbajul și sensul cuvintelor[77].

---

[76] Marko, *Sowjethistoriker*, p. 72-99; Scanlan, *From Historical Materialism*, p. 3-23; Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 285-318.

[77] E. Laclau, *Politics as the Construction of the Unthinkable*, Lucrare dactilografiată nepublicată, Universitatea din Londra, p. 3-4.

Sinteză

În concluzie, capacitatea de a se tîrgui cu puterea a istoricilor sovietici pare să provină din îndemînarea lor profesională și valoarea politică a muncii lor. Din acest motiv, analizele asupra istoriografiei sovietice făcute în termenii funcției ei politice au predominat. O examinare a factorilor care, în parte, scapă controlului politic poate totuşi fi cu mult mai plină de informaţie decît o examinare doar a funcţiunii ei politice. Un model de scriere a istoriei bazat pe o asemenea combinaţie de factori este de natură să fie mai exact și mai revelator decît imaginea înșelătoare, fără lacune, bazată pe argumentația în cerc, situație inerentă modelului funcționalist.

CAPITOLUL DOI

SCURTĂ ISTORIE A BASARABIEI

În cercetarea istoriografică, „adevărul istoric" și faptele istorice sînt, în general, de o importanță secundară. Mai curînd coerența punctului de vedere al istoricului este de primă importanță, în vreme ce corespondența dintre acest punct de vedere și faptele istorice formează fundalul cercetării. Acest principiu este de o deosebită relevanță pentru studiile de istoriografie avînd ca obiect lucrările de istorie scrise în contexte social-politice diferite, de istorici cu priorități și concepte diferite. Exact așa cum un autor de studii istoriografice privitoare la scrierea medievală a istoriei trebuie să deosebească interpretările sale de acelea ale istoricilor medievali, tot așa persoana care analizează scrierea comunistă a istoriei trebuie să-și distanțeze interpretările sale de acelea ale autorilor comuniști.

În studiul de față, o schiță a istoriei basarabene este indispensabilă: s-ar putea ca puțini cititori să aibă o cunoaștere adîncă a istoriei Basarabiei; presărarea istoriei factuale în capitolele de istoriografie ar putea îngreuia peste măsură și așa complicata structură, de altfel obișnuită, a studiilor istoriografice, iar o schiță separată a istoriei basarabene poate ajuta prevenirea confuziei între fapte, interpretările personale ale acestor fapte de către autori și evoluțiile istoriografice legate de aceste fapte. „Scurta " istorie a Basarabiei care urmează îmbrățișează 2000 de ani, întinzîndu-se de la romani și daci pînă la anii turburi de la începutul deceniului actual[1].

O perfect echilibrată prezentare, care ar răspunde celor mai înalte standarde științifice occidentale, este puțin potrivită, fiindcă o asemenea operațiu-

---

[1] Perioada 1945-1988, omisă în această schiță istorică, va fi tratată în capitolul trei, privind politica internă, și în capitolul cinci (relațiile sovieto-române).

ne ar ignora pe bună dreptate multe din faptele și evenimentele exagerate, ca proporții, de istoriografia comunistă sau naționalistă. Pentru a reflecta obiectivul istoriografic al cărții de față, prezenta schiță se concentrează, de altfel, asupra istoriei politice, militare și numai într-o măsură mai mică asupra istoriei culturale a Basarabiei[2].

Acest capitol reprezintă, prin urmare, un compromis. Pînă la aproximativ 1878, prezentarea este cît mai factual posibilă. Totuşi menționarea unor interpretări și dezbateri istoriografice caracteristice în mai multe cazuri s-a dovedit inevitabilă, iar cîteva comentarii critice s-au impus. Cu privire la istoria mai recentă, o serie de considerații au determinat autorul să-și exprime mai des propriile opinii. Mai întîi, deoarece faptele istorice din această perioadă nu reprezintă numai material frămîntat de istorici, el este esențial și pentru înțelegerea contextului social-politic și motivațiilor istoricilor înșiși. În al doilea rînd, fiindcă o comparație a istoriei basarabene din perspectiva Balcanilor și a Rusiei sau a Uniunii Sovietice poate oferi o temeinică și bogată istorie a regiunii. În al treilea rînd, deoarece schița de față este bazată pe cel mai larg spectru de surse folosit vreodată într-un singur studiu, și anume lucrările publicate de istoricii români, ruși și occidentali, alături de cele ale exilaților români din Vest. În sfîrșit, unele documente cruciale de arhivă, care au devenit abia recent accesibile, au fost utilizate pentru a completa schița și a stimula unele opinii originale.

Cum se va vedea, sper, toate sursele au fost examinate cu aceeași atitudine critică și comparate între ele.. De altfel, îndemînarea și rutina dobîndite în depistarea și analizarea producției istoriografice comuniste nu numai că a coroborat, ocazional, un punct de vedere necomunist, ci a pus de asemenea în lumină unele documente de arhivă ținute departe de istoricii occidentali de către istoricii comuniști, pînă de curînd. Cu alte cuvinte, în această prezentare sumară se regăsesc deopotrivă baza și produsul cercetării istoriografice de față.

---

[2] Demografia, limba și politica față de naționalități figurează printre subiectele prezentate în capitolul trei.

BASARABIA ȘI BUCOVINA

Basarabia[3] își datorează importanța ei trecută și prezentă așezării sale strategice și geopolitice. Basarabia este o lungă și îngustă fîșie de pămînt, de o mărime apropiată de cea a Olandei sau a statului New Hampshire. Teritoriul Basarabiei este mărginit de rîurile Prut și Nistru, de estuarul Dunării și de Marea Neagră. La nord-vest Basarabia este învecinată cu Bucovina, care este un mic teritoriu muntos și împădurit. Împreună, teritoriile Basarabiei și Bucovinei reprezintă linia despărțitoare dintre Rusia europeană și Peninsula Balcanică.

În trecut, Basarabia a fost cutreierată atît de către hoardele barbare din est, în drumul lor către Europa, cît și de către armatele rusești, în drumul lor spre Balcani și Constantinopol. De altfel, mulți stăpînitori au rîvnit la Basarabia pentru controlul ce-l oferea asupra estuarului Dunării. În zilele noastre, cea mai mare parte a Basarabiei face parte din Republica Moldova, care este unul dintre statele succesoare ale Uniunii Sovietice. Cel mai mare oraș al ei este capitala, Chișinău (Kișinev). Cele mai multe dintre celelalte orașe din regiune sînt vechi fortărețe și centre comerciale așezate de-a lungul rîului Prut și la estuarul Dunării. Deși partea de nord este acoperită de păduri, iar partea de sud suferă de secete puternice, Basarabia constituie totuși o importantă arie agricolă datorită solului fertil din centrul ei. Deocamdată, Basarabia nu are alte resurse naturale semnificative[4].

Harta 2.1. Basarabia și Bucovina. Geografia

Văile împădurite ale munților Carpați din Bucovina sînt de o valoare economică minoră. Singura importanță strategică a Bucovinei provine din

[3] Teritoriul dintre Prut și Nistru a fost cunoscut drept „Basarabia" numai după anexarea lui de către Rusia, în 1812. Din motive practice, am folosit această denumire și pentru secolele anterioare. Aceeași explicație se aplică, *mutatis mutandis,* numelui „Bucovina" și anexării austriece a părții de nord-vest a Moldovei în 1775.

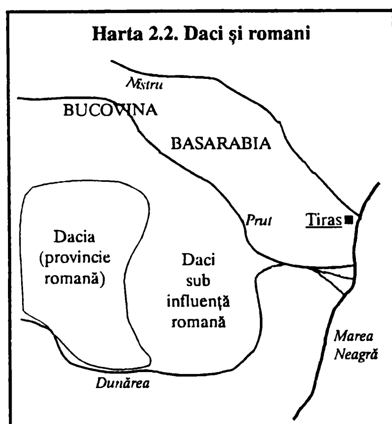
[4] M. Korne, *Données économiques*, în *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospective et orientations,* ed. G. Ciorănescu, Minard, Paris, 1967, p. 252-263. Citată în continuare *Aspects des relations russo-roumaines.*

controlul ce-l deține asupra trecătorilor munților Carpați spre Europa Centrală și Cîmpia Dunării. Pentru români, Bucovina are însă o valoare sentimentală, ca leagăn al Principatului Moldovei, care a fost unul dintre cei trei predecesori ai actualului stat român.

În prezenta schiță istorică, atenția ni se va concentra asupra istoriei Basarabiei și a conflictului politic care a înconjurat-o. Istoria Bucovinei prezintă și ea interes, în măsura în care oferă o evoluție paralelă la istoria și istoriografia Basarabiei, și ea va juca, prin urmare, numai un rol minor în capitolele următoare.

GETO-DACII, ROMANII ȘI SLAVII

În vremurile antice, teritoriul României a fost locuit de geto-daci (unul dintre triburile tracice). În cursul primului secol înainte de Hristos, Burebista — una dintre căpeteniile militare locale — i-a unit pe cei mai mulți geto-daci sub comanda sa. Totuși, după moartea lui, „regatul“ s-a dezintegrat. La începutul celui de-al doilea secol după Hristos, o altă căpetenie militară, Decebal, i-a adunat în jurul lui pe geto-daci pentru a lupta împotriva romanilor.

Se pare că cel puțin unii dintre geto-dacii din Basarabia au recunoscut autoritatea lui Burebista și Decebal, însă rezistența împotriva romanilor nu a dus la nimic. După două campanii, în 101-102 și 105-106 dH, împăratul Traian a creat provincia romană a Daciei. Centrul provinciei îl formau Oltenia și Transilvania, protejate de Carpați și de așa-numiții „daci liberi“ din afara provinciei romane, care de fapt erau vasali ai Imperiului roman, însărcinați cu apărarea hotarelor imperiului. Împăratul Augustus ocupase deja o parte a coastelor Mării Negre în Basarabia și transformase fosta colonie grecească a Tyras-ului, așezată la estuarul Nistrului, într-un *castellum* (fortăreață). Cercetarea arheologică dovedește o influență romană în întreaga regiune dintre Prut și Nistru[5]. Deoarece populația locală a Basarabiei era formată din triburi

[5] C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, *Wissenschaftlicher und Enzyklopädischer Verlag*, București, 1980, p.27-55. G. Ciorănescu, *Romanians Prepare for the 15th International Congress of Historians*, RFER-BRR, nr. 137, 16 iulie, 1980, p. 5-11.

în mişcare, totuşi nici controlul regilor daci şi nici influenţa romanilor nu ar trebui supraestimate. De altfel, ameninţarea înaintării triburilor gotice l-au forţat pe împăratul Aurelian să abandoneze Dacia şi să-şi retragă legiunile înapoi, peste Dunăre, la 271-274.

Plecarea romanilor a marcat începutul Evului Mediu în Basarabia. În cursul următoarelor secole, teritoriile dace şi Basarabia îndeosebi au fost străbătute de diferite hoarde asiatice, în drumul lor spre Europa: goţi, huni, slavi, avari, bulgari şi maghiari. Cînd migraţiile s-au încheiat şi norii de praf s-au aşezat, trecuse deja aproape un mileniu. Fostele teritorii ale Daciei erau acum locuite de un popor numit Vlahi sau Valahi, care erau urmaşii romanilor şi vorbeau o limbă romanică[6].

Soarta dacilor romanizaţi în cursul Evului Mediu şi relaţia lor cu românii din vremurile moderne este fără îndoială cea mai controversată problemă a istoriei României. Nici un material istoric ori arheologic nu se poate găsi cu privire la daci între secolele 3 şi 10, exceptînd cîteva referinţe în cronicile ruseşti şi bizantine. Această lipsă de surse nu i-a împiedicat totuşi pe istorici să facă afirmaţii extrem de categorice. Mai mult, chestiunea continuităţii daco-romane, a etnogenezei românilor are implicaţii clare în conflictele teritoriale contemporane şi este prin urmare prea importantă pentru a accepta, pur şi simplu, lipsa dovezilor ştiinţifice. Problema este în primul rînd şi în cel mai înalt grad parte a conflictului istoric dintre maghiari şi români şi în plus este legată şi de problema Basarabiei.

Potrivit istoricului roman Entropius, dacii romanizaţi au urmat pe romani, în retragere, de cealaltă parte a Dunării[7]. Mulţi maghiari şi un număr de savanţi germani au adoptat acest punct de vedere în secolul al 19-lea şi sînt convinşi că dacii şi-au părăsit locurile în secolul al 3-lea pentru a reveni apoi, peste Dunăre, în secolul al 10-lea. Această teorie explică uimitoarea şi profunda romanizare a dacilor şi adoptarea de către ei a limbii latine. Aşezarea dacilor la sudul Dunării a prelungit contactul lor cu romanii, care ocupaseră teritoriile dace de la nord de Dunăre doar timp de 170 de ani. Potrivit ungurilor, această migraţie a dacilor atrage pierderea drepturilor descendenţilor lor români la Transilvania, teritoriu în dispută între România şi Ungaria.

---

[6] A. Babel, *La Bessarabie. Étude historique, ethnograpfique et économique,* Librairie Félix Alcan, Paris, 1926, p. 51-55.

[7] Citat în Gh.I. Brătianu, *Ein Rätsel und ein Wunder der Geschichte: Das rumänische Volk,* Bucureşti, 1942, retipărită la München în 1968, p. 54.

Istoricii români nu au negat niciodată faptul că maghiarii au sosit în Transilvania la sfîrşitul secolului al 9-lea. Ei au luat totuşi în derîdere afirmaţia maghiarilor după care ungurii au găsit Transilvania complet nelocuită. Potrivit teoriei istoricilor români privind continuitatea, daco-romanii nu au părăsit Dacia, în ciuda asaltului generalizat și a devastărilor produse de triburile barbare. Dacii s-au refugiat în păduri și în Carpații Transilvaniei și ei au, prin urmare, cele mai vechi drepturi asupra Transilvaniei[8].

O problemă înrudită cu aceasta i-a preocupat pe istoricii români și ruși, pe de altă parte, și anume aceea a contribuției slave la etnogeneza românească. Slavii au sosit în cîmpia Dunării și în Basarabia în secolul al 6-lea. La vremea cînd dacii romanizați au revenit din Carpaţii Transilvaniei la pămînturile lor strămoşeşti dintre Dunăre și Nistru, slavii se aşezaseră deja în zonă. Spre deosebire de cei mai mulți dintre invadatorii din est, totuşi slavii au ajuns să aibă o importanță mai durabilă pentru cultura și populația teritoriilor româneşti[9]. Cu toate acestea, proporţia contribuției lor la compoziția etnică a populației indigene ca și cultura și limba română au fost aprinse subiecte de dispută.

Sursele privitoare la relațiile dintre poporul român și ocupanții statelor medievale slave sînt de asemenea la fel de puține și neconcludente ca și sursele referitoare la popularea Transilvaniei. La sfîrşitul primului mileniu, Bucovina și nordul Basarabiei au aparținut prezumtiv primului stat rus, cel al Rusiei Kievene[10].

Acest stat a supraviețuit cu greu invaziilor pecenegilor şi cumanilor, veniți din est în secolul al 11-lea. Hoardele lor au străbătut Basarabia în drumul către Dunăre, însă tătarii și mongolii au dat lovitura de grație statului Kievean la jumătatea secolului al 13-lea. În acea vreme, Bucovina şi parte din Basarabia par să fi fost subordonate Principatului slav galițian-volînian. Partea de nord a coastei Mării Negre era în mîinile hanului Hoardei de Aur[11].

---

[8] Vezi teza migraționistă, de pildă la R. Rössler, *Rumänische Studien*, Leipzig, 1871; privind teza continuității, vezi C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 83-98. Citată în continuare *Unitate şi continuitate.*

[9] C.C. Giurescu şi D.C. Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 88-100; I.G. Hînku, *Goncearnoe proizvodsto slavean Moldavii VI-naceala IX vekov*, Iz-MF, 70, nr. 4, 1960, p. 23-33.

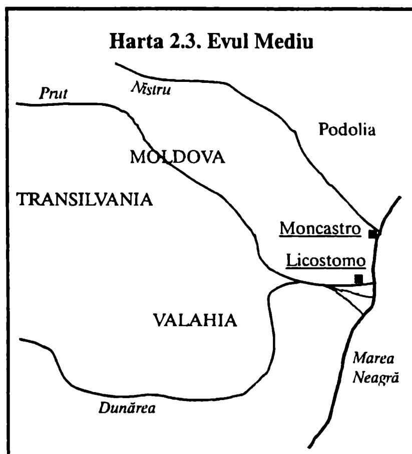
[10] Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 242-275; N.V. Riazanovsky, *A History of Russia, ed.* a III-a, Oxford University Press, New York, 1977, p. 98-99.

[11] N. Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, Verlag Krafft & Drotleff A.G., Hermannstadt, 1929, p. 55-74.

În concluzie, interesele politice legate de regiunea Basarabiei au îndemnat adesea pe istorici, lingviști și chiar arheologi să susțină interpretări foarte simplificate și categorice privitoare la evoluțiile din trecutul îndepărtat. Lipsa generală de surse primare au făcut interpretările deosebit de tentante, pe de o parte, și greu de coroborat, pe de altă parte. O cercetare nepărtinitoare asupra chestiunii este aproape imposibilă și adesea neconcludentă. De altfel, din punct de vedere științific, folosirea frecventă a distincțiilor nete între popoare și culturi, ce se întîlnesc în literatura cu privire la problemă, este necorespunzătoare. Acest lucru este valabil de asemenea în aplicarea conceptului modern de stat național la ceea ce a fost, de fapt, un conglomerat de triburi.

PRINCIPATUL MOLDOVEI ȘI SULTANUL

Principatul Moldovei s-a întemeiat în ceea ce mai tîrziu va fi cunoscut drept zona Bucovinei, la mijlocul secolului al 13-lea, de către legendarul domnitor Dragoș. Pas cu pas, succesorii lui au biruit pe stăpînitorii feudali locali și au extins astfel principatul în direcția Mării Negre și a Nistrului. Mulțumită colonizării și refacerii economice a teritoriilor inițial devastate, populația a crescut. Moldova se afla la încrucișarea drumurilor de comerț și o serie de orașe au devenit centre comerciale majore[12].

În același timp, s-a întemeiat și Principatul Valahiei la sud de Moldova. Domnitorul Valahiei a ajuns la estuarul Dunării înaintea celui al Moldovei și a ocupat o fîșie de pămînt incluzînd importantele orașe negustorești genoveze de la Moncastro (Cetatea Albă) și Licostomo (Chilia). Acestui teritoriu i s-a spus „Basarabia“, după numele dinastiei valahe a Basarabilor[13]. Principalul obstacol în continuarea expansiunii

[12] Coloniștii moldoveni s-au așezat chiar în Podolia, care se afla pe malul stîng al Nistrului. Babel, *La Bessarabie,* p. 56-61; G. Nandriș, *The Relations between Moldavia and Ukraine According to Ukranian Folklore,* UR, 5, nr. 1, 1958, p. 26-49.

[13] În secolul al 15-lea, numele de Basarabia a ajuns a fi folosit ocazional cu privire la întreg teritoriul Valahiei.

Moldovei erau tătarii din Crimeea, care controlau și porțiuni ale Basarabiei. Într-un sfîrșit, domnitorul moldovean Alexandru cel Bun (1400-1432) a reușit să-i respingă pe tătari dincolo de Nistru și a supus autorității sale cetățile genoveze.

Micile state ale Moldovei și Valahiei erau înconjurate de vecini puternici: Ungaria, Polonia, Lituania și Imperiul otoman. Prosperitatea economică și așezarea strategică a Moldovei o făceau să fie însă un obiectiv deosebit de atrăgător. Prin curajul lor militar și iscusința politică, totuși conducătorii Moldovei au reușit să stăvilească numeroase atacuri și să-și păstreze independența. De la 1387 mulți dintre domnitorii moldoveni au promis loialitate regelui Poloniei, pentru a se asigura de sprijinul lui. În multe cazuri, atît asistența militară a acestuia, cît și plata tributului Moldovei au ajuns totuși a nu se mai materializa, iar relațiile feudale păleau ca importanță dacă le comparăm cu suveranitatea otomană de mai tîrziu[14].

Imperiul otoman

Pe la 1400, înaintarea armatelor otomane în Balcani se dovedise principala amenințare pentru independența Principatelor Moldovei și Valahiei. Domnitorul valah l-a recunoscut repede pe sultan ca suzeran al său, însă cel moldovean n-a vrut să urmeze acest exemplu. Moldova a rezistat încă un secol, mulțumită geniului militar al domnitorului ei, Ștefan cel Mare (1457-1504). În 1456, înaintașul lui promisese să plătească tribut sultanului, dar Ștefan cel Mare pur și simplu a uitat să o facă în momentul în care au apărut armatele turcești. În 1475 totuși, sultanul și-a trimis forțele să-i strîngă datoriile restante și mai apoi a îngenuncheat Moldova capturînd Chilia și Cetatea Albă.

Relațiile feudale dintre sultan și domnitorii moldoveni au fost înscrise în așa numitele *ahtinamuri* (tratate de capitulare) din 1511, 1529 și 1634. Spre deosebire de statele balcanice din sudul Dunării, Moldova și Valahia nu erau incluse în Imperiul otoman ca pașalîcuri (provincii sub stăpînire turcească directă). În schimb, domnitorii lor au devenit vasali ai sultanului. *Ahtinamurile* stipulau condiții pentru ambele părți. Vasalul trebuia să plătească tribut și să-l aprovizioneze pe sultan cu grîu și animale la prețuri stabilite la Constantinopol. La rîndul lui, suzeranul era de acord să respecte și să apere integritatea și independența principatelor[15].

---

[14] A.I. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international*, Librairie Universitaire, Paris, 1927, reeditată în *Verlag Rumänische Studien*, München, 1973, p. 48-57.

[15] Babel, *La Bessarabie*, p. 64-69; N.I. Arnăutu, *Douze invasions russes en Roumanie*, Cuget Românesc, Buenos Aires, 1956, p. 9-19.

Pentru a-și asigura loialitatea domnitorului Moldovei, conducătorul Imperiului otoman a pus garnizoane turcești în orașele Chilia și Cetatea Albă, prin aceasta controlînd porturile vitale ale Principatului Moldovei. Aceste orașe și zonele din jurul lor au devenit primele raiale (regiuni sub conducerea militară turcească), care se întindeau în partea de sud a Basarabiei, între Nistru și Dunăre[16]. Populația rurală trebuia să aprovizioneze și să întrețină garnizoanele. Turcii numeau această raia *Bugeac*(colț), în vreme ce românii continuau să utilizeze numele ei vechi de „Basarabia". Ca lucrurile să stea și mai rău, tătarii și Hanatul Crimeii, care devenise și el un stat vasal sultanului, s-au așezat în Bugeac pentru a ajuta la aservirea Moldovei.

În cursul secolelor următoare, *ahtinamurile* Moldovei au fost regulat confirmate și au suferit revizuiri minore. Aceste documente au stabilit oficial natura relațiilor moldo-turce, pînă la dobîndirea independenței, în 1877. Potrivit istoricilor secolului al 19-lea, textele originale ale unora dintre *ahtinamuri* se păstrează încă, deși acestea erau, în mod clar, falsuri de secolul al 17-lea. Totuși, cum pînă și conducătorii turci din secolul al 19-lea credeau în autenticitatea lor, stipulațiile înscrise în aceste falsuri sînt, probabil, nu prea mult diferite de prevederile originale[17]. În *ahtinamul* din 1529, sultanul promitea că „hotarele Moldovei vor rămîne cu toate intacte"[18]. Cedarea, mai tîrziu, a Bucovinei către Austria, în 1775, și a Basarabiei Rusiei, în 1812, s-au făcut cu violarea acestei obligații asumate de suzeran[19]. În plus, sultanul și-a încălcat obligațiile de fiecare dată cînd a creat o raia, prin plasarea unei porțiuni a teritoriului Principatului Moldovei sub stăpînire militară directă. Date fiind aceste violări, *ahtinamurile* nu mai ofereau la sfîrșitul secolului al 18-lea o descriere reală a raporturilor turco-moldovene[20].

Eforturile permanente ale domnitorilor Valahiei și Moldovei de a scutura jugul turcesc au eșuat din lipsa unui sprijin militar substanțial din partea

[16] În 1538, orașul Tighina (Bender) a fost și el adăugat raialei, iar în 1712 s-a creat o nouă raia în nordul Basarabiei, în jurul Hotinului. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildung*, Allgemeine Staatengeschichte I. Geschichte der Europäischen Staaten, nr. 34, F.A. Perthes Aktiengesellschaft, Gotha, 1905, vol. 2, p. 1-16.

[17] C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 119-147; I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulièrement la Valachie)* RÉSEE, 10, nr. 1, 1972, p. 65-81; Ș.S. Gorovei, *La Paix moldo-ottomane de 1486*, RRH, 21, nr. 2-3, 1982, p. 405-421.

[18] Babel, *La Bessarabie*, p. 71.

[19] În 1699, sultanul a folosit aceste obligații ca un pretext pentru a refuza să cedeze Hotinul Poloniei în cursul negocierilor de pace de la Carlowitz.

[20] Babel, *La Bessarabie*, p. 70-78.

țărilor vecine. În plus, domnitorii sau facțiunile boierești au pactizat adesea cu sultanul sau au împins principatele unul împotriva altuia. Prioritatea conflictelor feudale față de eliberarea „națională" poate fi exemplificată prin cazul celei mai reușite dintre încercările de eliberare, din 1600, care a rămas și precursoarea unificării românești. Domnul Valahiei Mihai Viteazul i-a înfrînt pe turci și temporar a reușit să elibereze și să unifice toate cele trei principate: Moldova, Valahia și Transilvania. Datorită rezistenței și discordiei dintre boieri, conjugate cu puterea armatelor turcești, acest succes a fost totuși de scurtă durată [21].

Cazacii și rușii

În căutare de aliați, domnitorii moldoveni și-au întors privirile spre est. În secolele al 16-lea și al 17-lea acești aliați au fost cazacii de pe malul stîng al Nistrului[22], care în mod frecvent au sprijinit armatele Moldovei împotriva călăreților tătari. În schimb, moldovenii au luat adesea parte la acțiunile cazacilor împotriva polonilor și lituanienilor, ceea ce însă nu i-a oprit pe cazaci să facă și ei incursiuni în Moldova, din cînd în cînd[23].

Domnul Moldovei Vasile Lupu a luat parte la marea revoltă a cazacilor conduși de Bogdan Hmelnițki împotriva Poloniei, deși sprijinul militar dat de moldoveni nu a fost voluntar. La început, Moldova fusese de partea regelui polon, însă cazacii l-au forțat pe Lupu să schimbe aliatul, răpindu-i fata[24]. Cazacii au intrat mai tîrziu într-o alianță cu țarul Rusiei și în 1667 teritoriile ucrainene de pe malul stîng al Nistrului au intrat în stăpînirea Moscovei. În același timp, sultanul a reușit să-și întindă puterea asupra Podoliei, pe malul stîng al Nistrului, și între 1681 și 1684 domnitorul moldovean Gheorghe Duca a stăpînit atît Moldova, cît și Podolia, ceea ce i-a permis să intensifice colonizarea moldovenească a malului stîng, nepopulat, al Nistrului[25].

---

[21] M. Constatinescu, C. Daicoviciu, St. Pascu, ș.a., *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Éditions Horvath, Paris, 1970, p. 169-174.

[22] De acum termenul „malul stîng" va fi utilizat pentru a desemna malul stîng al Nistrului, dacă nu se specifică în alt fel.

[23] În Evul Mediu, mulți moldoveni de pe malul stîng s-au alăturat, de fapt, cazacilor. E. Völkl, Bessarabien *am Ausgang des 18. Jahrhunderts. Seine Bevölkerungsentwicklung in Spiegel der Klostergründung*, DR, 22, nr. 1, 1977, p. 40-49. N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines,* Neamul Românesc, Iași, 1917, p. 32-42.

[24] Nandris, *The Relations between Moldavia and Ukraine,* p. 26-49.

[25] K. Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien. (Die sogenannte moldauische Sprache* und *Literatur),* ZRPh, 81, nr. 1-2, 1965, p. 102-156; N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, p. 77-96.

Moldovenii s-au îndreptat după ajutor chiar către conducătorii îndepărtatului principat rusesc al Moscovei. În secolul al 16-lea, statul moscovit era o putere în ascensiune și își extindea rapid teritoriul. Totuși vechiul său dușman, statul polono-lituanian, controla încă vasta regiune dintre Moscova și Moldova. În vreme ce domnitorii Moldovei au trimis, în mod repetat, solii pentru încheierea unei alianțe sau pentru a transmite dorința de a depune jurămînt de loialitate țarului rus, contactele politice cu Moscova au rămas totuși de o importanță redusă sau fără o însemnătate practică înaintea secolului al 18-lea[26]. Țarii ortodocși au arătat simpatie apelurilor coreligionarilor din Moldova, dar asta a rămas totul. În schimb, influența culturală a slavilor asupra principatelor a fost remarcabilă, căci religia ortodoxă comună oferea o legătură puternică. În secolul al 17-lea, primele cărți religioase au fost tipărite în Moldova de mitropoliții Varlaam și Dosoftei, cu ajutorul patriarhului Moscovei și al mitropolitului de Kiev (moldoveanul Petru Movilă). În 1640, la Iași și-a deschis porțile o Academie Slavono-Greco-Latină, cu ajutorul lui Petru Movilă[27]. Ambele cancelarii ca și preoții Principatului Moldovei au folosit inițial limba slavă bisericească. Limba română, a oamenilor de rînd, a cîștigat teren spre sfîrșitul secolului al 16-lea, cu toate că ea a rămas singura limbă romanică folosind scrierea chirilică pînă la începutul secolului al 19-lea[28].

Pentru a sintetiza, domnitorii și boierii moldoveni erau dependenți de evoluția curentă a balanței internaționale de forțe și au încercat să schimbe, în consecință, loialitățile lor politice și feudale. O facțiune a boierilor se putea dedica restaurării vechilor drepturi și privilegii ale principatului, în vreme ce o altă facțiune, precum aceea a cronicarilor Miron Costin și Grigore Ureche, putea să abjure stăpînirea turcească și să aștepte eliberarea de la Polonia. Iar o altă facțiune, precum aceea a lui Dimitrie Cantemir și Ion Neculce, putea aștepta eliberarea de la Rusia[29]. Această situație s-a manifestat în detrimentul stabilității politice, însă a stimulat mult cultura. Altfel spus, sub raport cultural, Principatul Moldovei a luat ce era mai bun din cele trei lumi, aflîndu-se la intersecția acestora. A fost influențat de cultura turcească, cu moștenirea ei bizantină, de renașterea culturală occidentală și de cultura slavă. Orice încercare de a izola o singură legătură, în afara contextului istoriei, între Moldova și unul din aceste popoare și culturi ne duce pe o pistă greșită.

[26] A. Gorjiu, M. Korne, *Traités d'alliance,* în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 14-20; N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines,* p. 64-76.

[27] C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Geschichte der Rumänen,* p. 225-257; N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines,* p. 43-63.

[28] Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur,* p. 200-242.

[29] Verdery, *National Ideology under Socialism,* p. 30-41.

BASARABIA ŞI IMPERIUL RUS

După asediul Vienei, din 1683, a început declinul Imperiului otoman. Slăbiciunea puterii sultanului în Peninsula Balcanică, tensiunea naţională prin care au trecut apoi popoarele şi intervenţia diferitelor mari puteri au ajuns a fi cunoscute drept Chestiunea Orientală. În cursul secolelor al 18-lea şi al 19-lea imperiile în ascensiune ale Habsburgilor şi ţarilor ruşi au încercat să-şi extindă teritoriile şi să-şi sporească influenţa politică în Balcani pe socoteala otomanilor, în cea mai mare măsură printr-o strînsă cooperare între ele, dar şi printr-o acerbă competiţie, din cînd în cînd.

Principatele dunărene şi marile puteri

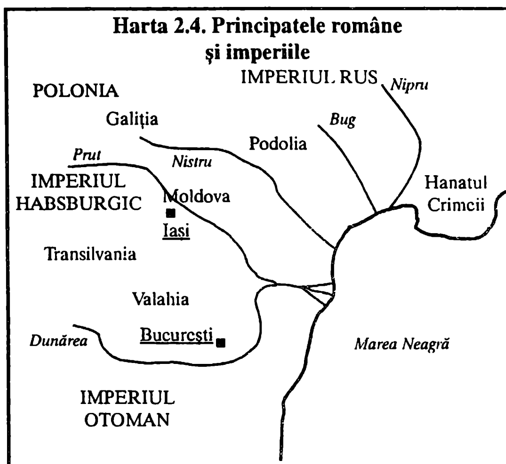
După înfrîngerea de la Poltava, regele Suediei, Carol al XII-lea, a fugit la Tighina (Bender), în Moldova. În 1710 el l-a determinat pe sultan şi pe vasalii lui, tătarii, să declare război ţarului Rusiei, Petru cel Mare. Cu aceasta începe şi tradiţia ţaristă după care stăpînul de la Moscova pozează în eliberator şi apărător al creştinilor din Balcani. Petru cel Mare îşi legase mari speranţe de campania lui militară, deoarece semnase alianţe atît cu domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, cît şi cu domnul Valahiei[30]. Totuşi, pe cîmpul de luptă Petru şi aliaţii săi moldoveni s-au trezit înconjuraţi de forţe turceşti copleşitor superioare şi au fost foarte norocoşi că au putut semna un tratat de pace. Cantemir a fugit în Rusia, dedicîndu-se literaturii şi ştiinţei, domenii în care şi-a dobîndit un mare renume. Sultanul, înfuriat de trădarea vasalilor lui din Balcani, şi-a pus propriii săi oameni, cunoscuţi sub numele de fanarioţi, pe tronurile din Iaşi şi Bucureşti, pentru ca astfel să-şi întărească controlul asupra acestor principate.

Un sfert de secol mai tîrziu, Rusia împreună cu Austria au atacat Imperiul otoman, dar nu au reuşit să obţină o victorie decisivă. Speranţele clerului ortodox şi ale boierilor din principate, care salutaseră armatele ruseşti ca eliberatoare, au lăsat loc unei mari dezamăgiri. După alţi treizeci de ani, o armată rusească a intrat din nou în Principatele dunărene şi campania din 1768-1774 a fost încununată de succes. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi a marcat o schimbare radicală în echilibrul de putere din Balcani. Rusia a devenit protectoarea principatelor, obţinînd dreptul de a avea consuli la Iaşi

[30] Tratatul de la Luţk sau Iaroslav, din 13 aprilie 1711. N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes,* p. 134-135.

şi Bucureşti şi permiţîndu-i-se să intervină la Constantinopol în numele supuşilor creştini ai sultanului[31].

Austria rămăsese neutră în acest război ruso-turc şi pentru această favoare era de aşteptat ca sultanul să plătească. În 1774 Austria a ocupat partea de nord-vest a Moldovei, care lega în mod avantajos Transilvania cu Galiţia, reprezentînd partea ce revenise Habsburgilor din prima împărţire a Poloniei (1772). Ameninţarea militară, falsele pretenţii istorice şi corupţia l-au determinat pe sultan să accepte, deşi ocupaţia austriacă a fost cu înverşunare contestată de domnitorul Moldovei, Grigore Ghica[32]. Noul teritoriu a fost numit de austrieci Bucovina şi a fost administrat pînă în 1848 ca parte a Galiţiei. După revoluţia din 1848, Viena a garantat Bucovinei autonomie administrativă, ca pămînt al coroanei austriece[33].

Harta 2.4. Principatele române şi imperiile

În cursul unui secol şi jumătate de stăpînire austriacă, compoziţia populaţiei bucovinene a suferit schimbări importante. În 1775 majoritatea o formau românii, în vreme ce rutenii (ucrainienii din Galiţia) constituiau o veche şi semnificativă minoritate. Deoarece îndatoririle feudale în Principatele române erau minime în comparaţie cu acela din statele vecine, deplasarea continuă a ţăranilor ruteni şi polonezi din Galiţia şi Polonia în Bucovina a devenit inevitabilă după 1775. Mai mult, guvernul din Viena a stimulat intenţionat migrarea germanilor şi ucrainenilor în Bucovina slab populată pentru a pune capăt oricărei pretenţii româneşti. Germania, favorizată de

[31] B. Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, vol. 1, p. 110-112.

[32] V. Georgescu, *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750-1831)*, East European Monographs, nr. 1, Boulder Colo, 1971, p. 164-165.

[33] *Bukovina*, Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, nr. 5, H.M. Stationary Office, Londra, 1920, p. 11-18.

măsurile represive luate împotriva limbii și culturii române, a devenit limba administrației și culturii[34] în Bucovina.

În 1787, pentru a patra oară într-un secol, armatele rusești au intrat din nou în principate. Cîteva luni mai tîrziu le-au urmat și austriecii. Tratatul de pace de la Iași, semnat patru ani mai tîrziu, a încheiat un deceniu de succese ale țarinei Ecaterina cea Mare: fusese subjugat în 1783 Hanatul Crimeii, iar prin tratatul de la Iași sultanul ceda Rusiei țărmul Mării Negre între Nistru și Bug, care includea importanta fortăreață a Oceakovului. A doua împărțire a Poloniei, din 1793, îi adusese de asemenea Rusiei stăpînirea asupra teritoriilor rămase între Bug și Nistru, ceea ce făcea astfel vecine Moldova și Rusia, pentru prima dată în istorie.

În cursul acestui război, Ecaterina cea Mare și Iosif al II-lea au pus la cale așa-numitul „plan grecesc" care avea în vedere crearea unui stat tampon românesc sub influență rusească. Faimoasa țarină se hotărîse să-și pună favoritul, pe Grigori Potiomkin, pe tronul acestui Regat Dacic, dar nici planul grecesc și nici Potiomkin nu au supraviețuit războiului, iar principatele au rămas sub suzeranitatea otomană. Acest sfîrșit a constituit o mare dezamăgire pentru boierii moldoveni, care, de teama expansionismului habsburgilor, trimiseseră țarinei o rugăminte de încorporare a principatului lor în Imperiul rus[35].

Anexarea de către ruși a Basarabiei

În 1806, la instigarea Franței, sultanul i-a înlăturat pe cei doi conducători proruși din principate și prin aceasta și-a atras asupra lui un alt război. Rusia purta două războaie deodată, în acel moment. Unul în coaliție împotriva lui Napoleon și un război împotriva turcilor. La Friedland și la Tilsit, Rusia a suferit înfrîngeri grave din partea francezilor; în 1807, țarul Alexandru și Napoleon au căzut totuși de acord să împartă Europa în două sfere de influență. Ca parte a înțelegerii franco-ruse, Napoleon a mediat și un armistițiu cu sultanul. Însă negocierile de pace au eșuat și lupta a reînceput. În 1808, cu toate că la Erfurt Napoleon acceptase planul rusesc de anexare a Moldovei

[34] I.I. Nistor, *Die Vereinigung der Bukowina mit Rumänien,* Bucovina, București, 1940, reeditată la München în 1968, p. 10-13; I. Nistor, *Bessarabia and Bukovina*, în *Rumanian Studies,* nr. 3, București, 1939, p. 32-54. Pentru mai multe detalii privitoare la evoluția demografică a Bucovinei, vezi capitolul trei.

[35] Boldur, *La Bessarabie,* p. 18-26; A. Gorjiu, M. Korne, *La Politique de rapine*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 21-33.

şi Valahiei, tensiunile dintre imperiul francez şi cel rus au continuat să crească şi după aceste negocieri[36].

Deşi în final ruşii s-au aflat într-o poziţie avantajoasă în războiul cu turcii, ei n-au reuşit să obţină o victorie decisivă. Comandantul armatei ruseşti de la Dunăre, Mihail Kutuzov, a cerut, în cursul negocierilor preliminare de pace din 1809 şi 1810, cedarea ambelor principate dunărene, dar turcii, dîndu-şi seama că zilele alianţei ruşilor cu Napoleon erau numărate, au refuzat să accepte cererile ţarului chiar şi cînd acestea s-au limitat la anexarea Moldovei. În 1811, o victorie rusească i-a forţat pe turci să revină la masa negocierilor, iar Kutuzov, pentru a pune capăt ezitărilor turcilor, a cerut numai Basarabia. Generalul şi-a dovedit faima de abil strateg şi diplomat exploatînd cu îndemînare neîncrederea turcilor în francezi şi înşelîndu-i pe negociatorii turci, care nu şi-au dat seama că el folosise cuvîntul Basarabia pentru a desemna nu numai regiunea Bugeacului, ci întreg teritoriul dintre Nistru şi Prut. Tratatul de pace de la Bucureşti s-a semnat la 28 mai 1812, chiar la timp, deoarece trupele franceze aveau să treacă hotarele Rusiei la 24 iunie 1812[37].

În august 1807, o delegaţie de boieri moldoveni ceruse ţarului încorporarea în imperiu. Mai tîrziu, tratatul de pace de la Bucureşti se încheiase fără consultarea celor în cauză: populaţia Basarabiei, domnitorul Moldovei, care pierdea jumătate din statul său, şi boierii, care pierdeau parte din latifundiile lor (mari suprafeţe de pămînt). Domnitorul a protestat în zadar împotriva tratatului în temeiul drepturilor sale suverane stabilite prin *ahtinamurile* anterioare[38].

Motivele iniţiale ale Rusiei pentru încorporarea Principatelor dunărene erau multiple. Mai întîi, încorporarea era parte a expansiunii teritoriale generale a Rusiei. Principatele jucau un rol cheie în rivalitatea expansionistă dintre Rusia şi Austria în Balcani. În al doilea rînd, o asemenea expansiune ar fi asigurat Rusiei controlul malului de nord al estuarului Dunării[39]. În al treilea rînd, Basarabia putea demonstra popoarelor din Balcani avantajele stăpînirii ruseşti şi ar fi sporit prestigiul şi influenţa Rusiei. În al patrulea rînd, înainte de 1812 ţăranii ruşi şi ucraineni obişnuiau să fugă peste Nistru, în Basarabia,

[36] M.E. Moschuna-Sion, *I Principati romeni nel duello fra Napoleone e Alexandro I,* RÉR, nr. 7-8, 1961, p. 108-115; Boldur, *La Bessarabie,* p. 18-26.

[37] Jelavich, *History of the Balkans,* vol. 1, p. 201; Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines,* p. 191-252.

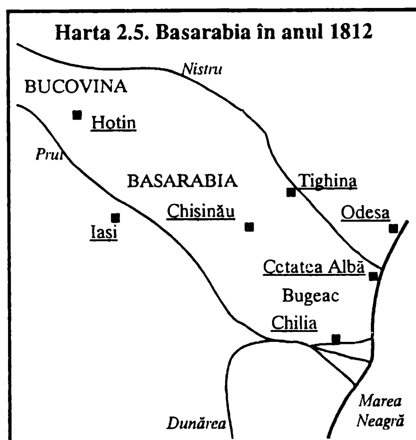
[38] În 1815, sultanul a apelat în zadar la Congresul european de la Viena. Georgescu, *Political Ideas,* p. 30-43, 64, n. 6.

[39] În 1829, Tratatul de pace de la Adrianopol a adăugat şi delta Dunării la Imperiul rus.

pentru a scăpa de povara iobăgiei. Ea nu a fost introdusă în Basarabia nici chiar după anexare, iar Basarabia a rămas prin urmare în secolul al 19-lea un loc de refugiu pentru ţăranii fugari. În sfîrşit, anexarea va consolida siguranţa importantului port al Odesei[40].

Dacă s-a intenţionat ca Basarabia să servească drept model pentru popoarele balcanice, ruşii au oferit însă un slab asemenea model. În primii ani de după anexare, epidemiile şi foametea au făcut ravagii în provincie. Aproximativ 30 000 de ţărani au fugit de cealaltă parte a Prutului de frica şerbiei şi a recrutărilor ruseşti. Guvernarea rusă s-a grăbit să garanteze o serie de privilegii, inclusiv scutirea de serviciu miltar şi de taxe, pe timp de trei ani. Mai mult, acei boieri moldoveni care au promis loialitate noii stăpîniri au fost de fapt răsfăţaţi de ruşi, fiind ridicaţi la ranguri nobiliare ruseşti. Basarabia se deosebea în ce privea tradiţiile sociale şi juridice, limba şi cultura ei. Guvernarea rusească a decis în 1818 să ofere Basarabiei un statut autonom, care includea continuarea unor foste privilegii şi aplicarea legislaţiei tradiţionale moldoveneşti[41].

Harta 2.5. Basarabia în anul 1812

Basarabia fusese slab populată chiar înaintea războiului. După exodul ţăranilor moldoveni şi expulzarea tătarilor şi turcilor din Bugeac, rămăsese o populaţie cam de 200 000 de locuitori. Guvernarea rusească a atras colonişti să lucreze pămîntul Basarabiei, iar aceşti colonişti, care includeau în primul rînd ruşi şi ucraineni din Rusia centrală dar şi germani, s-au aşezat în zonele depopulate din sudul Basarabiei. Ei au primit mai multe privilegii şi pămînturi decît românii. În timpul şi după războiul din 1806-1812, bulgarii şi găgăuzii (o populaţie ortodoxă vorbitoare de limbă turcă) au trecut Dunărea şi s-au aşezat de asemenea în Bugeac, de teama represaliilor turceşti. În afara acestei emigraţii organizate, o altă creştere a populaţiei s-a datorat unui aflux spontan

[40] Jelavich, *History of Balkans,* vol. 1, p. 110-112; P. Cazacu, *Notes sur la Bessarabie,* Cartea Românească, Iaşi, 1926, p. 10-18.

[41] G.F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion,* East European Monographs, nr. 15, East European Quarterly, Boulder Colo., 1976; I.G. Pelivan, *Bessarabia under Russian Rule,* Imprimerie J. Carpentier, Paris, 1920, p. 7-17.

de evrei și iobagi, determinat de condițiile avantajoase din Basarabia. Pe ansamblu, într-o jumătate de secol de stăpînire rusească, populația Basarabiei s-a triplat. Principalul scop al guvernării rusești era să sporească populația și nu să erodeze omogenitatea etnică a populației moldovene din Basarabia.

După zece ani însă, Basarabia a căzut și ea victima tendințelor centralizatoare ale Rusiei. Ea și-a pierdut poziția sa administrativă specială în 1828. Capitala, Chișinăul, se dezvoltase datorită fluxului de funcționari și oficiali ruși. În 1871 Basarabia a fost transformată în gubernie obișnuită. Bilingvismul oficial a fost abandonat iar, după războiul Crimeii, rusificarea a devenit în mod clar politica adoptată. Educația și limba română a fost interzisă în 1867, iar ultima tipografie românească a fost închisă în 1883[42]. Ca urmare a măsurilor restrictive tot mai numeroase, în a doua jumătate a secolului al 19-lea, cei mai mulți dintre și așa puținii scriitori locali, precum Bogdan Hasdeu, și-au căutat refugiul în România[43].

În ciuda eforturilor stăpînirii rusești din Basarabia, rusificarea a făcut puține progrese în secolul al 19-lea. Boierii și parte din populația urbană se rusificau treptat, însă literatura și educația rusă nu au pătruns niciodată în masele rurale, care rămîneau analfabete și loiale tradițiilor lor culturale și lingvistice. Într-o anumită măsură, politica și cultura rusească au influențat intelectualitatea locală. Marele poet Aleksandr Pușkin a trăit cîțiva ani ca exilat politic, la Chișinău, și i-a influențat pe scriitorii locali Alexandru Donici și Costache Negruzzi.

Unirea Principatelor dunărene

În cursul secolului al 19-lea, mișcările revoluționare asociate cu conceptele occidentale de naționalism și liberalism au cîștigat teren pe ambele părți ale hotarului de la Prut. Ofițerii ruși de la Chișinău, care doreau să instaureze constituționalismul și să abolească iobăgia, s-au alăturat Societății Decembriștilor din sud, dar rebeliunea lor din 1828 a fost totuși ușor suprimată. Ei simpatizau evident cu *Philiké hetairia,* organizație a revoluționarilor greci întemeiată în 1914 la Odesa, care sub conducerea unui ofițer grec, din armata

[42] Z.R. Dittrich; *Bessarabië, niet te vergeten,* IS, 31, nr. 10, 1977, p. 616-617, M. Raeff, *Patterns of Russian Imperial Policy Towards the Nationalities,* în *Soviet Nationality Problems,* ed. de E. Allworth, Columbia University Press, New York, 1971, p. 22-42. Citată în continuare *Soviet Nationality Problems;* Babel, *La Bessarabie,* p. 157-186.

[43] Iorga, *Histoire de relations russo-roumaines,* p. 253-337; N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși,* Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1912, p. 171-175.

țaristă, generalul Alexandru Ipsilanti, pregătise o acțiune de eliberare atît a Greciei, cît și a Peninsulei Balcanice de sub stăpînirea turcească. Gubernia rusă a Basarabiei fusese aleasă drept bază a mișcării și înaintarea revoluționarilor în 1821 în Principatele dunărene, a coincis cu revolta țăranilor din Valahia, sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Acțiunea concertată a revoluționarilor români și greci s-a dovedit însă imposibilă, deoarece țăranii români îi priveau pe grecii fanarioți ca opresori străini. Autoritățile rusești au fost de asemenea cîștigate sau chiar implicate în pregătirile insurecției balcanice împotriva sultanului, dar pînă la urmă țarul a condamnat răscoala grecilor ca „revoluționară“ și a trecut cu vederea reprimarea de către turci a mișcărilor lui Ipsilanti și Vladimirescu[44].

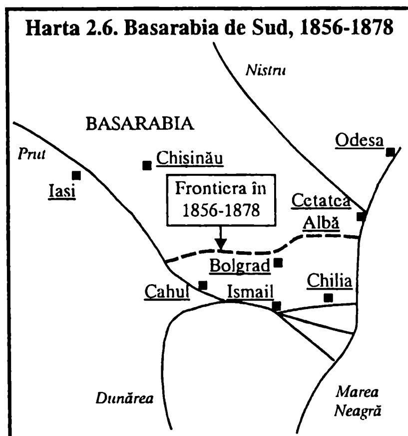
Anul revoluției europene, 1848, a marcat prima ridicare a românilor motivată de idealul unui stat național independent. O tînără generație de boieri români cu educație occidentală a descifrat imperativele momentului și a încercat să scuture jugul turcesc și să introducă reforme sociale, politice și economice. Totuși țarul, conservator, l-a forțat pe sultan, care ezita, să suprime mișcarea. În plus, situîndu-se de partea sultanului împotriva supușilor lui creștini, țarul și-a pierdut mult din prestigiul de care se bucurase anterior în Principatele dunărene, iar dilema aceasta avea să urmărească Rusia în întregul interval de timp rămas din secolul trecut. Pe de o parte, Rusia dorea să sprijine mișcările de eliberare națională ale popoarelor balcanice și astfel să slăbească Imperiul otoman, iar pe de altă parte ea se temea de răspîndirea ideilor social-politice revoluționare în Europa și îndeosebi în Balcani. Deși revoluția în cel de-al treilea principat românesc, Transilvania, a fost de asemenea, mai tîrziu, înăbușită, ea a întărit totuși procesul conștientizării de către români a originii și aspirațiilor lor comune.

Războiul Crimeii a marcat sfîrșitul protectoratului rusesc asupra Principatelor dunărene. În timpul războiului, Austria a ocupat principatele, iar marile puteri au luat notă, pentru prima dată, de existența celor două state românești. La sfîrșitul războiului la Conferința de pace de la Paris, protectoratul rusesc era înlocuit de un protectorat comun al celor șapte puteri învingătoare plus Rusia. Unirea celor două principate sau independența lor nu s-a pus în discuție, deoarece marile puteri europene învingătoare doreau menținerea Imperiului otoman, avînd în vedere politica expansionistă a Rusiei. S-a decis, de asemenea, retrasarea hotarelor de sud ale acesteia, așa că partea de sud a Basarabiei a fost cedată Moldovei, iar delta Dunării a intrat sub controlul

---

[44] I.F. Iovva, *Peredovaia Rossia i obșcestvenno-politiceskie dvijenia v Moldavii (pervaia polovina XIX v.)*, ed. S.S. Volk, Știința, Chișinău, 1986, p.53-164; Jelavich, *History of the Balkans*, vol.1, p. 204-214.

Turciei[45]. Aceste decizii erau motivate de nevoia de a lua Rusiei controlul asupra navigației pe Dunăre. Din 1829, Rusia împiedica serios navigația pe Dunăre[46]. Prin retrasarea hărții, Rusia nu mai era stat riveran și putea fi exclusă din nou creatul Comitet European al Dunării. În modificarea frontierelor, naționalitatea populației din regiune nu a fost avută în vedere. Numai jumătate din populația sudului Basarabiei era românească. Prin urmare, guvernul Moldovei a încercat să sporească procentul populației moldovenești în sudul Basarabiei, pentru a-și putea susține mai bine pretențiile asupra regiunii, iar multă din populația slavă a plecat în Rusia[47].

Harta 2.6. Basarabia de Sud, 1856-1878

În 1856, tronurile domnitorilor Moldovei și Valahiei au devenit amîndouă vacante, iar alegerile din 1857 au fost manipulate de sultan în ambele principate. Marile puteri au protestat, iar noile alegeri au dat o majoritate de voturi susținătorilor unificării naționale a românilor. În 1858 marile puteri doreau încă să mențină Imperiul otoman și nu au împlinit dorințele românilor. Ele au permis totuși instituțiilor publice, justiției și organismelor militare ale celor două principate să lucreze într-o strînsă cooperare. Politicienii români au fost însă mai deștepți decît puterile europene, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn pe viață de către ambele divane (parlamente). Cu greutate, marile puteri au acceptat această abatere de la regulă. Deși guvernul țarist a continuat să se refere la România ca la „Moldo-Valahia". Cuza a fost înlăturat în 1866, iar prințul Karl von Hohenzollern-Sigmaringen a fost ales să se urce pe tronul României drept Carol I.

În timpul următorilor zece ani, atît Austria cît și Rusia au încercat să atragă România în sfera lor de influență. Puterea suzerană a sultanului a slăbit mult și în ciuda statutului său de dependență, România a început să acționeze ca un stat independent. S-au încheiat tratate economice cu Rusia și Austria, însă efortul românilor de a-l face pe sultan să renunțe de bună voie la drepturile sale de suzeran au fost zadarnice.

---

[45] Potrivit tratatului din 1856, Moldova primea și delta. Totuși, un tratat adițional din 1857 stipula că delta și insula Șerpilor, din largul coastelor ei, aparțin sultanului.

[46] R. Floresco, *Les incidents de Sulina*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 38-46.

[47] B. Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859*, Indiana University Press, Bloomington Ind. f. d., p. 103-120.

România şi războiul ruso-turc, 1877-1878

Revoltele locale din Balcani din 1875-1876 au făcut iminent următorul război ruso-turc. Cum atît austriecii cît şi ruşii diagnosticau criza „omului bolnav al Europei“ ca finală, miniştrii Gorceakov şi Andrassy s-au întîlnit în iulie 1876 la Reichstadt să decidă asupra viitorului Balcanilor. Austria urma să primească Bosnia, iar Rusia să redobîndească întreaga Basarabie, ceea ce ştergea şi „umilirea“ din 1856. Această înţelegere a fost reînnoită, în primăvara lui 1877, în Convenţiile de la Budapesta, cînd Austria a mai dat Rusiei şi mînă liberă în declararea războiului contra Turciei. Între timp, sultanul pierduse toată simpatia marilor puteri şi înfuriase popoarele din Balcani, prin adoptarea unei constituţii care nu avea nimic în comun cu reformele pe care ele le cereau şi degrada principatele la starea de simple „provincii privilegiate“ ale Imperiului otoman.

Iminentul război ruso-turc cerea o mare atenţie din partea liderilor politici români. Deşi nu ştiau despre rezultatul negocierilor ruso-austriece, de la Reichstadt şi Budapesta, ei erau pe deplin conştienţi că războiul şi inevitabila ocupaţie militară rusească a Principatelor vor afecta stăpînirea de către români a sudului Basarabiei. Ca urmare, primul ministru român Ion C. Brătianu s-a decis să facă o înţelegere cu ruşii. Negocierile secrete, lungi şi laborioase, de la Livadia şi Bucureşti, au produs convenţia militară semnată la 16 aprilie 1877, cîteva săptămîni numai înainte de intrarea trupelor ruseşti în România. Guvernul rus era de acord în mod explicit să apere integritatea teritorială a României în schimbul trecerii armetei ruseşti prin România[48]. Pentru a-şi întări poziţia în raporturile ei cu Rusia, guvernul Brătianu a proclamat independenţa României la 21 mai 1877, dar politicienii români se îndoiau de buna credinţă a Rusiei şi se temeau şi de o re-anexare de către aceasta a Basarabiei de sud-est.

La început, campania ruşilor în Balcani a mers foarte bine, şi ţarul a respins o ofertă a românilor de a participa la luptele împotriva turcilor. Rusia nu dorea să recunoască independenţa României şi îi displăcea ideea de a fi datoare acesteia. Pînă la urmă totuşi, Rusia a trebuit să-i roage pe români să-i dea ajutor militar. Fortăreaţa turcilor de la Plevna s-a dovedit inexpugnabilă şi ameninţa serios înaintarea rusească. Presaţi de timp, ruşii l-au acceptat, chiar, pe Carol I în calitate de comandant suprem al armatelor ruse şi române de la Plevna. După un zadarnic atac frontal al forţelor lor reunite, armatele ruse şi române au trecut pînă la urmă la asediul fortăreţei, iar capitularea oraşului, în decembrie 1877, s-a dovedit a fi evenimentul hotărîtor al războiului.

---

[48] Ca ţară vasală a sultanului, România era legată prin obligaţia de a lupta cu inamicul rus.

Comportarea ruşilor după război a constituit o cruntă dezamăgire pentru români. Reprezentanţii României au fost excluşi de la Conferinţa de pace de la San Stefano, la începutul anului 1878, sub pretextul că România nu fusese recunoscută de către puterile europene ca stat independent, iar în ianuarie 1878, mai mult chiar, ministrul Gorceakov a informat guvernul român de intenţia Rusiei de a lua înapoi sudul Basarabiei. În schimb, România urma să primească estuarul Dunării şi Dobrogea, zona de coastă a Mării Negre, din sudul estuarului[49]. Furia românilor aproape că era să ducă la un conflict militar cu Rusia. Protestele publicului i-au făcut pe primul ministru Brătianu şi pe ministrul de externe Kogălniceanu să simuleze surpriza şi să-şi declare mînia faţă de trădarea rusească, ceea ce i-a impiedicat să-şi asigure prin negocieri o mai bună compensaţie pentru pierderile teritoriale inevitabile[50].

Chiar şi activitatea diplomatică febrilă a României în ajunul Congresului de la Berlin a fost zadarnică. La Berlin, puterile europene au reuşit să împiedice crearea unui mare stat bulgar şi nu erau prin urmare înclinate să se certe cu Rusia. României i s-a dat Dobrogea, o fîşie în plus în schimbul retrocedării sud-estului Basarabiei către Rusia, iar puterile europene au legat recunoaşterea independenţei României de acest schimb de teritorii.

Evident că guvernul rus dorea să facă uitate situaţia jenantă şi pierderile teritoriale din 1856. Raţiunile strategice din 1812 şi 1856 desigur că rămîneau valabile, dar prestigiul era principalul motiv al reanexării de către ruşi, fără alte menajamente, a sud-estului Basarabiei. Preţul era totuşi mare: trădarea rusească îi condusese pe români la reconsiderarea legăturilor lor de loialitate şi în 1883, în secret, România s-a alăturat Triplei Alianţe.

Pe scurt, războaiele ruso-turce din secolele al 18-lea şi al 19-lea creaseră într-adevăr circumstanţe favorabile pentru realizarea idealului occidental de formare a unui stat naţional român. Totuşi, a trage de aici concluzia că Rusia favorizase lupta românilor pentru unitate naţională şi eliberare nu ar corespunde faptelor istorice. În acelaşi fel, concluzia că liderii, de pildă, Cantemir, Vladimirescu ori Brătianu şi Kogălniceanu au dat o prioritate absolută idealului mai sus amintit nu ar fi nici ea susţinută.

---

[49] Din 1388 pînă în 1417, Dobrogea făcuse parte din Principatul Valahiei.

[50] Potrivit unor surse, Brătianu fusese informat despre intenţiile Rusiei şi Convenţia de la Reichstadt fie înainte de negocierile de la Livadia, fie în vara lui 1877. R.V. Burks, *Romania and the Balkan Crisis of 1875-1878,* JCEA, 2, nr. 2, 1942, p. 119-134; W.H. Roobol, *Romania and the Powers in 1876-1877,* în *Romanian History 1848-1918. Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians,* Utrecht, 1977, ed. A.P. van Goudoever, Historische Studies, nr. 36, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, p. 85-100. Citată în continuare Romanian History 1848-1918.

REVOLUŢIA ÎN BASARABIA

Odată cu începutul secolului actual, Rusia a intrat într-o perioadă de agitaţie. Grevele, tulburările şi organizaţiile revoluţionare proliferau în ţară şi atingeau chiar hotarele imperiului. Datorită compoziţiei deosebite a acestor regiuni de margine, diferitele minorităţi etnice îşi adăugau propriile lor cereri culturale şi naţionale la propusa reformare socio-economică şi politică a centrului. Organizaţiile politice, mergînd de la cele marxist-revoluţionare pînă la cele liberal-cadete, se afirmau peste tot, iar mişcările naţionaliste locale ale minorităţilor complicau şi mai mult situaţia.

Revoluţia de la 1905

În 1905, a început la St. Petersburg prima revoluţie rusă şi ea a stimulat şi mişcările revoluţionare din regiunile de graniţă. În Basarabia, activitatea revoluţionară fusese slabă înaintea revoluţiei din 1905. La sfîrşitul secolului al 19-lea, se înfiinţase la Chişinău primul cerc social-democrat dar, datorită faptului că lipsea o intelectualitate locală şi un proletariat industrial, el nu a dat nici un rezultat. Una dintre puţinele realizări ale revoluţionarilor a fost tipărirea ilegală între 1901 şi 1902 , a publicaţiei leniniste *Iskra*, la Chişinău.

Absenţa unei intelectualităţi indigene în Basarabia şi a unei clase de mijloc au împiedicat de asemenea dezvoltarea unei mişcări locale naţionaliste. În 1891 primul ministru român nota următoarele: „Din Transilvania ajung plîngerile fraţilor noştri, dar din Basarabia nu mai auzim nimic“[51]. Această tăcere se datora în primul rînd accentuatei lipse de conştiinţă naţională în mijlocul ţărănimii înapoiate din Basarabia şi nu represiunii ţariste.

Totuşi în timpul revoluţiei din 1905 şi a perioadei de liberalizare care a urmat, puţina intelectualitate moldovenească a început să se agite. Se cerea autonomia culturală şi dreptul naţional la utilizarea limbii moldoveneşti în şcoli, justiţie şi în administraţia Basarabiei. Ca şi celelalte naţionalităţi oprimate din imperiu, moldovenii din Basarabia îşi redescopereau propria lor identitate naţională. Apăreau, în moldoveneşte, reviste, ziare şi broşuri, se întemeiau societăţi culturale. Forme mai violente şi mai ample de activitate revoluţionară se manifestau doar accidental[52].

---

[51] T. Ionescu, *La politique étrangère de la Roumanie,* Bucureşti, 1891, p. 13, citată în Dittrich, *Bessarabië, niet te vergeten,* p. 621. Take Ionescu prefera o altă explicaţie: represiunea.

[52] *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii,* ed. I.P. Kalin, S.I. Afteniuk, N.K. Bibileişvili, ed. a III-a, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1981, p. 32-44.

După dizolvarea celei de-a doua Dume, în 1907, sub Stolîpin, a urmat o perioadă de reacțiune. Guvernul țarist a încercat să oprime cu forța mișcările naționaliste locale. Publicațiile în moldovenește au fost interzise[53]. În același timp, Basarabia s-a remarcat prin politica antisemită și cea reacționară de rusificare, politică susținută de administrație și biserica ortodoxă[54]. În 1905, Chișinăul a fost martorul unui deosebit de furios pogrom împotriva numeroasei populații evreiești a orașului.

Primul război mondial

În ajunul primului război mondial, România se afla într-o situație destul de neplăcută. Pentru a-și realiza visul unificării naționale, conducătorii români trebuiau să smulgă unele teritorii celor două mari puteri vecine. Rusia poseda Basarabia, în vreme ce monarhia habsburgică stăpînea în Transilvania și Bucovina.

România erau formal angajată, prin tratatul din 1883, să fie de partea Puterilor Centrale. Totuși politica agresivă și expansionistă a Austriei, sprijinită de Germania, în timpul crizei bosniace și a celor două războaie balcanice, îi făcea pe români neîncrezători în cel mai înalt grad. Mai mult, revoluția din 1905 redeșteptase interesul românilor pentru compatrioții lor din Basarabia, însă Transilvania era considerată mai importantă pentru națiunea română. În consecință, românii au căutat o reapropiere de Franța și Anglia, și chiar relațiile lor cu Rusia s-au îmbunătățit. Rusia nu mai era interesată să aibă ca vecin o Românie ostilă, în caz de război, iar iahtul țarului a sosit în portul Constanța, într-o vizită oficială, în iunie 1914[55].

Cînd războiul a izbucnit, Consiliul de Coroană al României a decis că, pentru moment, neutralitatea ar fi fost cea mai bună soluție. Puterile Centrale erau dezamăgite, în vreme ce Antanta se putea mulțumi cu acest rezultat. România se găsea într-o situație ideală pentru a negocia, iar ambele tabere îi ofereau o parte din prada dobîndită în războiul care tocmai începuse. În tratatul de neutralitate semnat de Rusia și România la 1 octombrie 1914, Antanta promitea să sprijine pretenția României asupra Transilvaniei și Bu-

[53] Totuși, ziarele ilegale moldovenești au continuat să apară pînă în 1913. Babel, *La Bessarabie,* p.189-191.

[54] P. Cazacu, *The Truth about the Question of Bessarabia,* Cultura Națională, București, 1926, p. 15-34.

[55] E. Uribes, *La Rencontre de Constantza du 14 juin 1914*, RRH, 7, nr. 2, 1968, p. 233-246.

covinei de Sud[56]. În mod similar, cancelarul Germaniei încerca să vîndă pielea ursului rusesc înainte de a-l împușca, adică să dea României Basarabia aflată sub controlul Rusiei. Primul ministru român observa totuși că stăpînirea de către România a Basarabiei nu va putea fi niciodată garantată atîta vreme cît Rusia rămînea o mare putere[57]. Faptul că germanii ofereau în plus și Odesa, nu modifica această evaluare realistă privitoare la situația României. Concesiile teritoriale ale Austriei ar fi putut înclina balanța, însă Viena rezista presiunilor germane în această direcție. În schimb Rusia refuza să discute cedarea Basarabiei către România, cum îi propunea cinicul om politic român Ion I. C. Brătianu.

La 17 august 1916, România a intrat în război de partea Antantei în urma semnării unei alianțe militare și politice. La început, forțele ruse și române păreau să domine situația pe frontul de est. Puterile Centrale au și recîștigat însă terenul pierdut și cînd surpriza a trecut, la sfîrșitul lui 1916, Valahia se afla în mîinile inamicului. Forțele românești au reușit doar să stopeze ofensiva inamică, cu un mare efort, în cursul iernii 1916-1917. Frontul s-a stabilizat de-a lungul rîului Siret, în Moldova. Guvernul român a trebuit să se evacueze la Iași, în vreme ce, pentru mai multă siguranță, arhivele naționale și rezervele de aur au fost duse la Moscova[58]. Aceste eșecuri militare făceau ca frontul românesc să devină o prelungire a frontului rusesc și ca liderii români să aibă un interes special față de schimbările politice dramatice care se petreceau în Rusia.

Revoluția din februarie

Între 8 și 11 martie 1917 o revoluție populară neașteptată la Petrograd a pus brusc capăt regimului țarist. Două instituții rivale au încercat apoi să ia puterea: Sovietul deputaților soldaților și țăranilor din Petrograd, al lui Troțki, și Guvernul Provizoriu. În vară, situația militară și politică a devenit disperată; revolta și haosul s-au întins în întreaga Rusie. Guvernul Provizoriu n-a reușit

[56] Rusia excludea din această înțelegere nordul Basarabiei, pe care-l va anexa apoi în 1940. Deoarece regiunea dintre Prut și Nistru era locuită mai ales de ucrainieni, guvernul român nu era probabil prea preocupat de această zonă. Totuși avînd în vedere evoluțiile politice de mai tîrziu și istoriografia comunistă, pretenția rusescă asupra nordului Bucovinei este semnificativă. Vezi, de pildă, Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus, ed. de O. Hoetzsch, vol. 2, 4, Verlag Von Reimar Hobbing, Berlin, 1931-1936, nr. 659, 669. Citată în continuare *IBZI*.

[57] *Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch,* ed. de K. Kautsky, M. Montgelas, vol. 3, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1919, nr. 506, 582. Citată în continuare *DDK*.

[58] S-a discutat serios chiar și o evacuare a guvernului român în sudul Rusiei. Z.R. Dittrich, A.P. van Goudoever, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië,* NIVV, nr. 25, Staatsuitgeverij, Haga, 1980, p. 64-65.

să rezolve problema esenţială a pămîntului, şi ţăranii au început să-şi însuşească pămîntul nobilimii. Atît sovietele, cît şi Guvernul Provizoriu au încercat să menţină controlul asupra zonelor de graniţă ale fostului imperiu rus folosind lozinca autodeterminării naţionale. Soviete de muncitori, ţărani şi soldaţi se creau, treptat, în toată Rusia. Pînă în toamna lui 1917, deosebirile de opinii dintre revoluţionari socialişti, menşevici şi bolşevici au rămas totuşi pe planul al doilea. În sovietele create departe de Petrograd, aceste deosebiri au continuat să fie de o importanţă minoră[59]. Guvernul Provizoriu a trimis de asemenea reprezentanţi în regiunile de graniţă, pentru a cîştiga autoritate.

Vestea revoluţiei de la Petrograd a ajuns la Chişinău la 18 martie 1917. Într-o săptămîna, Pantelimon Halippa, Vasile Stroescu, Ion Pelivan şi alţi intelectuali moldoveni şi-au creat propriul lor partid politic, Partidul Naţional Moldovenesc. Această iniţiativă a fost apreciată de militarii moldoveni din Odesa, Kiev şi Iaşi, care au început să se alăture partidului. Partidul Progresist Moldovenesc, care se înfiinţase recent la Odesa, a fuzionat de asemenea cu Partidul Naţional Moldovenesc[60]. Manifestul partidului, publicat în aprilie, stabilea următoarele obiective: autonomia Basarabiei în cadrul proiectatei Federaţii Ruse, şcoli moldoveneşti, drepturi pentru minorităţi, reforme social-economice şi formarea de unităţi distincte moldoveneşti în cadrul armatei ruse, ce aveau să staţioneze în Basarabia[61].

Reforma agrară lipsea din manifest, însă organizaţiile locale din Basarabia au convocat mitinguri şi în primăvara şi vara lui 1917 au cerut cu insistenţă ca să se facă o astfel de reformă. Basarabia era cunoscută pentru inechitatea ce caracteriza proprietatea asupra pămîntului. Primul Congres al ţăranilor moldoveni din gubernia Basarabiei, în mai 1917, a reuşit să determine conducerea Partidului Naţional Moldovenesc să includă această problemă în lista lui de revendicări[62]. Reforma agrară a fost astfel un subiect important pe agenda

[59] În general vorbind, menşevicii erau mai puternici în rîndul minorităţii etnice decît bolşevicii, care preferau o organizare a partidului. D. Lane, *The Roots of Russian Communism. A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy 1898-1907,* Publications on Social History, nr.7, Van Gorcum, Assen, 1969, p. 207-216.

[60] Potrivit unor surse, Partidul Naţional Moldovenesc a fost întemeiat la 24 martie; după alte surse, la 15 aprilie. Prima dată este mai sigur data înfiinţării partidului, în vreme ce cea de-a doua dată este a fuziunii cu Partidul Progresist Moldovenesc. A.V. Boldur, *1918. Le Récit du témoin Alexandru V. Boldur. (L'Union de la Bessarabie avec la Roumanie),* Nagard, Roma, 1978, p. 13-26; G. Filiti, *La Bessarabie*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 51-88. Citată în continuare *Le Récit du témoin*.

[61] Boldur, *La Bessarabie*; p.66-99; Şt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Cartea Românească, Bucureşti, 1929; retipărită de Universitas, Chişinău, 1993, p. 86-88.

[62] Manifestul astfel amendat a fost acceptat la 3 iunie 1917.

congresului ce s-a ținut la Odesa, la 1 mai 1917. La congres au participat și cîteva mii de soldați și ofițeri moldoveni. Mulți dintre ei erau țărani și, prin urmare, la congres, conduși de ofițerul și studentul Anton Crihan, au dat prioritate problemei reformei agrare.

Crihan a fost unul dintre întemeietorii Partidului Socialist Revoluționar Moldovenesc, în vara anului 1917[63]. Această organizație susținea o reformă agrară radicală și rapidă, inclusiv prin confiscarea latifundiilor de la marii proprietari și redistribuirea pămîntului către locuitorii fără proprietate agricolă. Crihan și Comitetul de la Odesa, creat la congresul soldaților, au jucat un rol important în recrutarea moldovenilor pentru armata rusă. În mai, la cererea Partidului Național Moldovenesc și a Comitetului de la Odesa, Șcerbaciov, comandantul suprem al frontului românesc, desemnat de Guvernul Provizoriu, a consimțit să trimită 16 companii de cîte 100 de soldați să reinstaureze legea și ordinea în Basarabia. Basarabia suferea efectele secundare ale prezenței frontului din apropiere: jafurile și violențele dezertorilor. Revoluția din Rusia adăugase la aceste dezertări și erodarea rapidă a disciplinei în rîndul armatei[64].

Între timp, la Petrograd basarabenii Ion Inculeț și Pantelimon Erhan au întemeiat Societatea Basarabeană și s-au apucat de pregătirea de propagandiști. Guvernul Provizoriu sprijinea fără rezerve această inițiativă. Inculeț, care pretindea că fusese membru al faimosului soviet de la Petrograd, a încercat să determine Guvernul Provizoriu să-l facă ministru al Basarabiei, dar a trebuit să se mulțumească cu numirea sa ca vice-guvernator[65]. La sfîrșitul lui mai 1917, patruzeci din persoanele pregătite ca propagandiști au plecat la Chișinău pentru a ajuta la îndrumarea mișcării revoluționare locale în direcția cea bună. Inculeț era, probabil, și în strîns contact cu trimisul României la Petrograd, G. Diamandi. Inculeț însuși s-a întors mai tîrziu în Basarabia și, ca președinte al Sfatului Țării, avea să joace un rol important în unirea Basarabiei

[63] Geneza Partidului Socialist Revoluționar Moldovenesc este destul de neclară: grupurile socialist-revoluționare se știe că se creaseră la Odesa, în vreme ce alte surse sugerează că constituirea Partidului Socialist Revoluționar Moldovenesc s-a făcut fie la Petrograd, fie la Chișinău. *Ocerki istorii Komunisticeskoi Partii Moldavii,* ed. D.S. Kornovan, S.I. Afteniuk, V.K. Barbulat și al., ed. a II-a, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968, p. 42-55; Boldur, *La Bessarabie*, p. 66-99; Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 9-11.

[64] Boldur, *La Bessarabie,* p. 66-99; Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 13-26.

[65] Ion Inculeț (născut în Basarabia, în 1884), era învățător la Petrograd și, potrivit unor surse, fusese trimis în Basarabia de sovietul din Petersburg. *Inculeț, Ivan Konstantinovici,* BSE,1926, XXVIII, 1937, p. 525, Boldur, care îl dezagrea profund pe Inculeț, se îndoia de împuternicirile lui ca revoluționar și ca membru al Sovietului din Petrograd. Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 83-87.

cu România. În ce măsură el a înşelat aşteptările Sovietului din Petrograd şi ale Guvernului Provizoriu, sau pur şi simplu a fost depăşit mai tîrziu de evenimente, rămîne un semn de întrebare. Guvernul Provizoriu aştepta de la el şi de la propagandiştii lui să evite extremismul de dreapta (să provoace pogromuri, de pildă), şi pe cel de stînga (bolşevismul, de pildă), iar mai presus de toate să prevină tendinţele secesioniste din Basarabia şi să menţină, prin aceasta, unitatea statului rus[66].

Mai mult sau mai puţin simultan cu crearea Partidului Naţional Moldovenesc, au apărut şi sovietele locale ale soldaţilor, ţăranilor şi muncitorilor, iniţial în garnizoanele ruseşti din oraşele mai mari ale Basarabiei, iar mai tîrziu şi în oraşele mai mici. Sovietul orăşenesc al Chişinăului s-a creat la 26 martie 1917, iar cîteva zile mai devreme fuseseră create soviete la Tiraspol şi Tighina. Din punct de vedere marxist-leninist, în Basarabia împrejurările erau destul de puţin propice pentru o mişcare revoluţionară. Regiunea, înapoiată agricol, era lipsită de un proletariat industrial sesizabil; distanţa dintre centrele politice era considerabilă, iar muncitorii trebuiau să acţioneze fără să aibă organizaţii proprii. În consecinţă, mişcarea de eliberare naţională a luat apa la moară solidarităţii proletare, iar influenţa „micii burghezii“ şi a partidelor „naţionaliste“ în rîndul maselor populare nu putea fi subestimată. La fel ca şi în multe alte regiuni de graniţă, soldaţii ruşi au trebuit să preia conducerea miscării revoluţionare. Sovietele locale de soldaţi, ţărani şi muncitori erau dominate de menşevici, social-revoluţionari, de bundişti[67], iar în cea mai mare parte a anului 1917 puţini bolşevici au făcut parte din organizaţiile social-democrate, deoarece le lipseau organizaţiile proprii. În plus, aşa cum am menţionat deja, deosebirile ideologice dintre bolşevici şi menşevici nu erau în nici un caz, în regiunile de margine, prea clare, şi au rămas astfel încă mult timp după revolta din octombrie. În urma revoluţiei din februarie rezultase o conducere pe care sovietele o împărţeau, în Basarabia, cu Guvernul Provizoriu şi, la fel ca la Petrograd, sovietele au sprijinit în mare măsură pe reprezentanţii Guvernului Provizoriu. Si, în mod similar, Rumcerodul — Comitetul Executiv Central al sovietelor de pe frontul românesc, din flota Mării Negre şi din regiunea Odesa

---

[66] *Ocerki istorii KPM,* ed. a II-a, p. 42-45; A.S. Esaulenko, *Burjuazno-naţionalisticeskaia voienşcina - sozdatel' kontrrevoliuţionnogo organa „Sfatul Ţării“,* Iz-MF, nr. 1, 1973, p. 3-27; Sh.D. Spector, *The Question of Bessarabia in the Political Relations between Russia and Rumania,* teza de masterat, Facultatea de Ştiinţe Politice, Columbia University, februarie 1951, p. 14-19.

[67] *Kurs istorii Moldavii,* ed. A.D. Udal'ţov, L.V. Cerepnin, Şcoala Sovietică, Chişinău, 1949, p. 411-416.

— creat la Odesa, la 23 mai 1917, era dominat de menşevici şi social-revoluţionari, care manifestau multă simpatie faţă de Guvernul Provizoriu[68].

În vara lui 1917, o mulţime de grupări profesionale şi alte organizaţii s-au reunit pentru a-şi face cunoscute dorinţele şi revendicările, iar cele mai multe dintre aceste grupări au cerut autonomia Basarabiei şi crearea unui Sfat al Ţării. El a fost cerut şi de către congresul cooperativelor, ţinut la 9 mai, ca şi de congresul preoţilor şi laicilor, organizat la 24 aprilie. Bunăvoinţa cu care se aşteptaseră evoluţiile de la centru şi mai ales alegerea unei Adunări Constituante a întregii Rusii, s-a spulberat, iar mişcarea în favoarea autonomiei locale a fost şi mai mult sprijinită de o mişcare greşită a Radei Centrale a Ucrainei. La 18 iulie, Rada a pretins implicit că Basarabia făcea parte din teritoriul ei, însă organizaţiile moldoveneşti au protestat cu vehemenţă. Via Rumcerod, Guvernului Provizoriu i s-a cerut să-şi utilizeze autoritatea pentru a face presiuni asupra Radei. Guvernul ucrainean din Kiev şi-a înăbuşit pretenţiile teritoriale şi a recunoscut, în august 1917, dreptul Basarabiei la autodeterminare naţională[69].

Mişcarea pentru autonomie a devenit mai puternică şi, drept consecinţă, raporturile majorităţii moldoveneşti cu ucrainenii, ruşii şi celelalte minorităţi au devenit foarte încordate. La primul congres al ţăranilor din gubernia Basarabiei, ţinut la 3-5 iunie, dorita reformă agrară era încă aşteptată de la Adunarea Constituantă a întregii Rusii, dar minorităţile, care dominau congresul, au respins numirea unui preşedinte moldovean şi au refuzat să permită delegaţilor moldoveni să se adreseze congresului în moldoveneşte[70]. Spre deosebire de aceasta, congresul învăţătorilor şi studenţilor a izbutit să îndemne la introducerea limbii române (şi a alfabetului latin) în anul şcolar 1917-1918[71].

---

[68] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 42-55; N.D. Roitman, *Rumcerod,* SIE-1961, XII, 1969, p. 256-258.

[69] *Survey of International Affairs, 1920-1923,* Oxford University Press. London, 1925, p. 273-277. Citată în continuare *SIA*; Babel, *La Bessarabie*, p. 234-241; A.M. Lazarev, *Moldavsk*aia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1974, p. 122-126; Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, p. 202-203.

[70] Ciobanu, *Unirea Basarabiei,* p. 105-106; Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 13-26.

[71] M. Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia (1812-1918-1924-1940),* Graph Press, Ierusalim, 1979, p. 66-99, 137-156; Ciobanu, *Unirea Basarabiei;* p. 102-104, 111-112.

Sfatul Țării

La 23 iunie s-a creat la Chișinău, sub conducerea lui Gherman Pîntea[72], Comitetul Central al Ofițerilor și Soldaților Moldoveni. Printre fondatori se afla și Comitetul de la Odesa, al lui Anton Crihan. Comitetul Central Moldovenesc dispunea de o clădire în centrul Chișinăului, pe care o împărțea cu Comitetul Rus, în fruntea căruia se aflau A. Aleksandrov și Filipp Levenson, ambii revoluționari nemoldoveni, reprezentanți ai liniei dure[73]. Cele două organizații au căzut de acord asupra unei diviziuni a muncii. Comitetul Rus urma să-și continue organizarea minorităților, în vreme ce Comitetul Moldovenesc făcea propagandă revoluționară în mijlocul maselor de moldoveni. Trebuie subliniat că acest Comitet Central Moldovenesc nu era, în primul rînd, o organizație naționalistă. Pentru a fi acceptabilă rușilor intransigenți, adeziunea moldovenilor la reformele radicale sau la revoluție trebuia să fie sinceră. În plus, acest Comitet Central Moldovenesc reprezenta pe soldații și țăranii ce constituiau avangarda mișcării revoluționare din Basarabia[74].

În aceste condiții, Comitetul Central Moldovenesc a convocat un congres care să decidă viitorul Basarabiei și, la 2 noiembrie 1917, 989 delegați s-au reunit reprezentînd oficial cam 300 000 de militari moldoveni din armata rusă[75]. S-a afirmat că unul dintre organizatorii era Christian Racovski, bolșevic român care la 1 mai 1917 scăpase din închisoarea de la Iași[76]. Din nou acest lucru sugerează că în momentul respectiv revoluția națională și cea social-economică a moldovenilor erau, în largă măsură, congruente. Aripa stîngă accepta lozinca autodeterminării naționale, în vreme ce liderii naționali credeau în nevoia de schimbări politice și social-economice adînci. Congresul a durat de la 2 la 9 noiembrie. În cea de-a patra zi, delegații au decis autonomia Basarabiei și au pus la cale constituirea unui parlament local, care va fi desemnat cu

[72] În alte surse, numele este cel de Soviet al Reprezentanților Soldaților și Ofițerilor de Origine Româno-Basarabeană; M. Mușat, I. Ardeleanu, *Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional,* în *Independența României;* ed.Șt. Pascu, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 385; referință în Dittrich, *Bessarabië,* p. 622.

[73] E.I. Istrati, *Levenson, Filipp Iakovlevici,* SMKE-1981, p. 331.

[74] Boldur consideră, dimpotrivă, cooperarea dintre cele două comitete drept un eficace paravan creat de moldoveni. Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 19-26.

[75] Ciobanu, *Unirea Basarabiei,* p. 147-151. Dată fiind situația haotică și confuză din Basarabia și din armata rusă, proporția oficială a representării, de un delegat pentru fiecare 100 de soldați și doi delegați pentru fiecare 100 de ofițeri, trebuie privită cu circumspecție. Mai mult, dintr-o populație totală de 1 682 000 de moldoveni (1919), existența a 300 000 de militari este exagerat de mare . Acest număr reprezintă mai curînd numărul bărbaților între 18 și 60 de ani.

[76] *SIA, 1920-1923,* p. 273-277.

numele de Sfatul Ţării. Această decizie, sprijinită de Guvernul Provizoriu, de Rumcerod şi de Rada Centrală a Ucrainei, a fost luată cu numai două zile înaintea Revoluţiei din Octombrie[77].

Avînd în vedere violenţa şi haosul din Basarabia ca şi analfabetismul maselor, comitetul de organizare s-a pronunţat împotriva alegerilor generale pentru Sfatul Ţării[78]. Locurile în Sfatul Ţării (120 la început şi 150 mai tîrziu) urmau a fi distribuite între toate grupurile sociale, minorităţi, organizaţii profesionale şi grupări de interese, cu condiţia ca 70% să revină moldovenilor, corespunzător majorităţii demografice pe care o aveau. Un număr de 44 membri erau numiţi chiar de congres, 30 de către sovietele de ţărani, 21 de către *zemstve* (consiliu electiv districtual), 28 de către minorităţi şi 11 de către sindicate. Cei mai mulţi din cei 105 moldoveni din Sfatul Ţării s-au reunit pentru a se constitui într-un Bloc Moldovenesc, şi controlau, în consecinţă, majoritatea în parlament. Pe această cale, conducerea parlamentului a trecut, în mod natural, în mîna unor moldoveni binecunoscuţi, precum Pantelimon Erhan, Ion Pelivan şi Pantelimon Halippa, în timp ce Ion Inculeţ a fost ales preşedinte[79].

Parlamentul basarabean s-a întrunit pentru prima dată la 4 decembrie 1917. Două săptămîni mai tîrziu, la 15 decembrie, parlamentul şi-a manifestat puterea şi a declarat crearea Republicii Populare Moldoveneşti, care urma să fie parte din plănuita Federaţie Rusă, cu o considerabilă autonomie. Guvernul acestei noi republici era format dintr-un Consiliu de Directori Generali, condus de Erhan, care era şi preşedintele, moldovean, al Sovietului Ţăranilor din gubernia Basarabiei. Consiliul Directorilor Generali şi Sfatul Ţării trebuiau să conducă Basarabia pînă ce Adunarea Constituantă Basarabeană avea să se întrunească pentru a lua o decizie finală privind viitorul acestei regiuni.

Hotărîrea de a constitui o Republică Populară Moldovenească a fost motivată de iminenta declaraţie de independenţă a Ucrainei care, geograficeşte, împiedica unitatea Basarabiei cu viitoarea Federaţie Rusă. Prăbuşirea frontului românesc la sfîrşitul anului 1917 a contribuit şi ea la această hotărîre. Guvernul condus de Lenin a semnat o încetare temporară a focului cu Puterile Centrale la 5 decembrie şi a prelungit această încetare a focului în chiar ziua

[77] *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii,* ed. E.S. Postovoi, S.I. Afteniuk, V.K. Barbulat... ed. I-a, Partiinoe Izdatel'stvo ŢK KP Moldavii, Chişinău, 1964, p. 57-67; V.T. Popovski, *Kritika nekotorîh izmîşlenii istorii soţialisticeskoi revoliuţii v Moldavii,* în *Kritika burjuaznîh fal'sificatorov istorii Moldavii,* ed. V.I. Ţaranov, V.E. Andruşceak, I.E. Levit ş. a., Ştiinţa, Chişinău, 1984, p. 134-145. Citată în continuare *Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov.*

[78] Totuşi în noiembrie s-au ţinut alegeri pentru Adunarea Constituantă a întregii Rusii.

[79] Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 27-65.

declarației de independență a Moldovei. Șcerbaciov, comandantul șef de pe frontul românesc, a respins la început ordinele lui Lenin de a înceta luptele, dar acțiunile agitatorilor revoluționari în mijlocul trupei și dezertările masive au erodat pînă la urmă autoritatea lui și a armatei sale. Cu ajutor românesc, „comandantul fără armată", a încercat să zdrobească activitățile Comitetului Revoluționar Militar bolșevic din armata sa, dar în final a trebuit să negocieze cu el și să înceteze activitățile de război, cel puțin temporar[80]. La 9 decembrie, la Focșani, guvernul german și Șcerbaciov au căzut de acord asupra unei încetări a focului. România a semnat și ea încetarea focului, însă fără clauze politice și numai pentru durata negocierilor de pace ruso-germane. Aliații occidentali au înțeles clar că România nu mai putea continua războiul fără aliatul ei rus și totuși misiunile militare occidentale la Iași și Odesa au încercat cu disperare să mobilizeze ceva de genul unui front răsăritean. S-a avut în vedere chiar crearea unei armate româno-ucrainene. Totuși Rada acceptase, la 7 decembrie, încetarea focului hotărîtă de Brest și refuzase să obțină recunoașterea oficială de către Antanta în schimbul participării la război[81].

Revoluția din Octombrie

Bolșevicilor din Basarabia le lipseau organizațiile independente, iar un program bolșevic separat nu fusese formulat nici în cadrul grupării social-democrate. În cele mai multe orașe, sovietele erau dominate de menșevici, social-revoluționari și bundiști, care controlau pînă și Rumcerodul. Sovietele și Sfatul Țării se recunoșteau reciproc, iar social-revoluționarii și sovietele de țărani dețineau locuri în parlament. După Revoluția din Octombrie, competiția dintre soviete și Sfatul Țării a luat amploare, dar pînă la mijlocul lui decembrie nu s-a schimbat nimic fundamental. De altfel, pe baza autodeterminării naționale atît sovietul din Petrograd, cît și Consiliul Comisarilor Poporului recunoscuseră noua Republică Moldovenească, guvernul și parlamentul ei. În schimb, mai multe soviete locale, deși erau dominate de nebolșevici, au recunoscut guvernul lui Lenin[82]. Această curioasă simbioză a încetat în două etape. Mai întîi, sovietele locale și Rumcerodul au fost „bolșevizate". În al

[80] *Istoria Rumînii novogo i noveișego vremeni*, ed. V.N. Vinogradov, E.D. Karpeșcenko, N.I. Lebedev, ș a. Nauka, Moscova, 1964, p. 154-157; A.S. Esaulenko, *Kontrrevoliuționnîi zagovor na rumînskom fronte i uceastie v niom boiarskoi Rumînii*, Iz-MF, nr. 2, 1972, p. 15-26.

[81] Cazacu, *The Truth about the Question of Bessarabia*, p. 35-44.

[82] N.V. Berezneakov, *Protiv oșibok v osveșcenii revoliuționnîh sobîtii 1917 goda*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 223-226; *Boldur, 1918. Le Récit du témoin*, p. 33-39; La rîndul lui, Consiliul Comisarilor Poporului a recunoscut Rada.

doilea rînd, a urmat adoptarea unei noi atitudini față de Sfatul Țării. Centrul a dirijat, în ambele cazuri, sovietele locale, care ezitau.

Într-o serie de orașe cu garnizoane rusești mai importante, precum Tiraspol, Ungheni și Tighina, bolșevicii își creaseră propriile lor organizații cu mult înainte de Revoluția din Octombrie și mai mult sau mai puțin, ele controlau aceste orașe. În cele mai multe dintre celelalte localități, centrul trimisese vechi agitatori și revoluționari pentru a-i sprijini pe bolșevicii locali care erau prea nehotărîți și puțini la număr.

O conferință a bolșevicilor de pe frontul românesc, ținută la Chișinău la 11-13 decembrie, i-a lămurit pe bolșevicii locali și a grăbit o ruptură în sînul organizației social-democrate[83]. La 17 decembrie, bolșevicii din Chișinău și-au întemeiat propria lor organizație și au primit întăriri din momentul în care a sosit în capitala Moldovei experimentatul lider al Comitetului Revoluționar Militar de pe frontul românesc, ce fusese gonit de la Socola. Noul conducător al sovietului orășenesc Chișinău era Iakov Meleșin, comandantul revoluționar al garnizoanei din oraș[84]. La 24 decembrie s-a mai creat la Chișinău și un Comitet Revoluționar Militar pentru regiunea sudică, sub conducerea lui Evgheni Venediktov, care avea să moară în mai 1918 în luptă cu „contrarevoluționarii " de pe malul stîng[85].

Decizia bolșevicilor din Chișinău a fost confirmată la al doilea congres al Rumcerodului, la care au luat parte și mai mulți delegați basarabeni. La acest congres, care a durat de la 23 decembrie la 5 ianuarie, s-a organizat o lovitură și astfel au luat Comitetul Militar Revoluționar din mîna menșevicilor și social-revoluționarilor[86]. În timpul congresului a venit vestea că Lenin își revizuise părerea cu privire la Rada ucraineană. Rada era acum considerată o organizație „burgheză reacționară" și Sfatul Țării cam tot așa[87]. La 3 ianuarie, delegații

---

[83] La 24 octombrie, bolșevicii din Chișinău se disociaseră deja de menșevicii de dreapta. *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. S.P. Trapeznikov, S.I. Afteniuk, S.K. Brîseakin ș.a., ed. a II-a, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968, p. 7-132.

[84] *Istoria Moldavskoi SSR s drevneișih vremion do nașih dnei,* ed. V.I. Țaranov, S.I. Afteniuk, D.M. Dragnev ș. a. Știința, Chișinău, 1982, p. 249-276; N.D. Roitman, *Meleșin, Iakov Denisovici,* SMKE-1981, p. 377.

[85] *Ocerki istorii KPM,* ed. a II-a, p. 66-79; N.D. Roitman, *Venediktov, Evgheni Mihailovici,* SMKE-1981, p. 97.

[86] Esaulenko, *Kontrrevoliuționnîi zagovor,* p. 15-26.

[87] N.D. Roitman, *Iz istorii sovmestnoi bor'bî trudeașcihsea Moldavii i Ukrainî za vlast' sovetov (koneț 1917-nacealo 1918 godov)* în *Vekovaia drujba. Materialî naucinoi sessii Instituta Istorii Moldavskogo Filiala AN SSSR, sostoiavșeisea 27-29 noiabrea 1958,* ed. I.S. Grosul, N.A. Mohov, Știința, Chișinău, 1961 p. 362-374. Citată în continuare *Vekovaia drujba.*

bolşevici basarabeni prezenţi la congres au adoptat o rezoluţie pe un ton ferm, condamnînd Sfatul Ţării. Chiar înaintea începerii congresului Rumcerodului, sovietul orăşenesc Chişinău răspîndise manifeste care criticau parlamentul moldovenesc. Totuşi cîteva zile mai tîrziu, Comitetul Executiv al sovietelor ţăranilor din gubernia Basarabiei, sovietul orăşenesc Chişinău şi Comitetul Central al Ofiţerilor şi Soldaţilor Moldoveni puseseră la cale o conferinţă cu intenţia de a îmbunătăţi componenţa democratică a Sfatului Ţării. Evident că bolşevicii locali acceptaseră în principiu autoritatea acestui parlament[88].

Această fază a luat sfîrşit odată cu adoptarea, la Odesa, a rezoluţiei care condamna Sfatul Ţării, şi odată cu măsurile luate de către noua conducere bolşevică a Rumcerodului. El şi-a trimis la Chişinău Secţiunea sa de front (Frontotdel), compusă din bolşevici conservatori, pentru a prelua conducerea în lupta contra Sfatului Ţării. Sosind la Chişinău la 10 ianuarie, Frontotdelul a luat contact cu sovietul orăşenesc, pe care l-a convins de urgenţa unei acţiuni decisive şi a întreprins prima lui mişcare la 13 ianuarie (ajunul anului nou, după calendarul iulian). În cursul nopţii, bolşevici înarmaţi au capturat punctele şi clădirile de însemnătate strategică ale oraşului (precum clădirea telefoanelor şi gara). În dimineaţa următoare, Frontotdelul s-a proclamat organ de comandă al trupelor ruseşti de pe frontul românesc şi al regiunii din spatele acestuia (adică al Basarabiei), ceea ce echivala cu o contestare a autorităţii Sfatului Ţării. Comandant al garnizoanei Chişinăului a fost numit F. Levenson[89].

În decembrie şi la începutul lui ianuarie, conducerea moldovenească a Sfatului Ţării a apelat de două ori la Iaşi pentru sprijin militar, din partea lui Şcerbaciov şi a guvernului român[90]. Aceşti conducători au solicitat ca un număr de unităţi militare să fie puse la dispoziţia guvernului moldovean pentru restaurarea legii şi ordinei, dar nu pentru o ocupaţie românească, cum avea să se petreacă mai tîrziu. În ambele împrejurări, Brătianu a refuzat cererile avînd în vedere situaţia delicată a României vizavi de Puterile Centrale. Orice scuză putea să-i inspire inamicului ruperea încetării focului şi ocuparea completă a României.

Între timp, relaţiile dintre România şi Moscova se deteriorau. În decembrie un număr limitat de unităţi româneşti trecuseră Prutul pentru a-i izgoni

[88] Boldur, *1918. Le Récit du témoin.* p. 39-41.

[89] *Ocerki istorii KPM,* ed. I-a, p. 57-67; Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia,* p. 33-51; *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. S. Trapeznikov, S.I. Afteniuk, S.K. Brîseakin ş.a., ed. a II-a, vol. 2, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1968, p. 7-132; Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 42-46.

[90] S.K. Brîseakin, M.K. Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti. 1918 i 1940 godî v sud'bah moldavskogo naroda,* Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969, p. 9-30; Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 39-41; Ciobanu, *Unirea Basarabiei,* p. 222.

pe jefuitorii și revoluționarii din satele basarabene. Totuși, această acțiune românească a declanșat o reacție puternică din partea guvernului sovietic[91]. La 29 decembrie 1917 guvernul român nu a izbutit să răspundă protestului oficial sovietic, iar Lenin a luat la 13 ianuarie o măsură drastică: trimisul României la Petrograd a fost arestat, iar rezerva de aur a României aflată la Moscova a fost confiscată[92].

La 18 ianuarie, cînd poziția Sfatului Țării a fost cu tărie contestată de bolșevici, Vladimir Cristi, Ion Pelivan și Pantelimon Erhan s-au grăbit să se ducă la Iași pentru a treia oară. De această dată, guvernul român le-a promis ajutor militar, după ce în prealabil se consultase cu misiunile militare occidentale și probabil obținuse și dezlegare din partea Înaltului Comandament German[93]. Deși misiunile basarabene au fost trimise în secret, pentru a evita protestul public, la începutul lui ianuarie s-a răspîndit totuși zvonul că Pelivan și alți lideri moldoveni fuseseră la Iași din rațiuni ușor de înțeles. Evident că o parte importantă a opiniei publice respingea cu putere ideea amestecului românesc și se temea de posibila retragere a reformelor (promise). Deși numai o mică parte a publicului era dispusă să salute revoluția bolșevică, bolșevicii s-au străduit din răsputeri să răspîndească zvonurile pentru a discredita Sfatul Țării. Potrivit propagandei bolșevice, Blocul Moldovenesc vînduse Basarabia românilor și urma să nu se mai facă nici o reformă agrară. Atunci cînd, la mijlocul lui ianuarie, trupele românești au sosit, misiunea militară aliată și comandantul român, generalul Broșteanu, au reușit abia cu greu să liniștească populația că singurul obiectiv al acțiunii militare era protejarea depozitelor ca și restaurarea legii și ordinii. Armata română nu se va amesteca în treburile interne ale Republicii Moldova, iar ocupația nu viza restrîngerea dreptului moldovenilor la autodeterminare[94].

---

[91] Românii capturaseră cîteva sate și orașul Leova, din districtul Cahul. Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 35-36; D.I. Antoniuk, *Krah* Sfatul Țării, VI, nr. 6, 1981, p. 32-49; Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, p. 222.

[92] *Documentî vneșnei politiki SSSR,* vol. 1, Gospolitizdat, Moscova, 1957, p. 89-90. Citată în continuare *DVPS.*

[93] Spector susține că la Focșani germanii ceruseră, de fapt, o acțiune militară românească în Basarabia pentru a asigura accesul către depozitele de cereale de la Odesa. Avînd în vedere proporțiile reduse și direcția acțiunilor militare românești din decembrie, această explicație este foarte puțin probabilă. Totuși germanii ar fi sprijinit orice acțiune împotriva bolșevismului și tulburărilor revoluționare ca și orice altă acțiune care ar fi condus la creșterea dependenței României de bunăvoința Germaniei. Spector, *The Question of Bessarabia,* p. 20-30. La 23 decembrie, Franța și Anglia au căzut de acord asupra distribuirii rolurilor în cadrul unei intervenții în sudul Rusiei; Basarabia și Odesa urmau să-i privească pe francezi.

[94] Ciobanu, *Unirea Basarabiei,* p. 224-225, 229-231.

În ziua următoare, la 19 ianuarie, situația la Chișinău a marcat o escaladare. În cursul nopții a sosit la gară un regiment de transilvăneni. Acești foști soldați în armata austro-ungară fuseseră capturați de către ruși în cursul războiului, iar acum Rada îi eliberase și îi trimisese cu trenul la Chișinău. Această acțiune era categoric coordonată cu înaintarea armatei române, care începuse cu un atac asupra orașului strategic, de graniță, Ungheni, controlat de o garnizoană bolșevică[95]. Aripa transilvăneană a acestui atac pe două direcții nu și-a atins însă obiectivul; un regiment moldovenesc și unitățile bolșevice înarmate i-au așteptat la pîndă pe transilvăneni și i-au dezarmat, trimițîndu-i înapoi la Kiev[96].

În aceeași zi, sovietul orășenesc din Chișinău și Frontotdelul au zdrobit împotrivirea Sfatului Țării. Este dificil de spus ce a declanșat această acțiune bruscă: atacul combinat al românilor și transilvănenilor sau recunoașterea de către sovietele locale a Frontotdelului, în ziua precedentă. Sfatul Țării a fost dispersat, iar cei mai mulți dintre membrii lui s-au ascuns. Bolșevicii s-au grăbit să trimită la Iași o telegramă și au cerut retragerea trupelor române. Erhan și Inculeț au fost și ei forțați să ordone regimentelor moldovenești să se opună înaintării trupelor române[97]. Această telegramă a fost interceptată dar, potrivit unor surse, mai multe unități moldovenești luptau deja cu armata română „umăr la umăr“ cu revoluționarii ruși. Generalului Broșteanu i-au trebuit mai multe zile ca să ajungă la Chișinău și încă trei zile ca să-i izgonească pe bolșevici afară din oraș. La 26 ianuarie în capitală luptele încetaseră, iar Sfatul Țării și-a redobîndit autoritatea. Imediat, guvernul bolșevic din Petrograd a rupt relațiile diplomatice cu România.

Poate că Inculeț și Erhan au fost obligați de bolșevici să încerce să oprească atacul românilor[98]. Poate că, de asemenea, ei detestau cu adevărat sosirea „eliberatorului“ român. Mărturiile sugerează că nu trebuie ca toți liderii moldoveni să fie priviți în bloc. Halippa și Pelivan, de exemplu, erau interesați în primul rînd de drepturile naționale și unificarea românească. Spre deosebire de ei, Erhan și Inculeț erau politicieni mai curînd de stînga și socoteau că o republică moldovenească fie independentă, fie parte autonomă a Federației Ruse, reprezenta cel mai bun cadru pentru înfăptuirea reformelor. Inculeț nu făcuse parte din misiunile Sfatului Țării trimise la Iași și fusese

---

[95] M.B. Itkis, N.D. Roitman, *O deiatel'nosti unghenskoi garnizonnoi bol'șevistskoi organizații v 1917 - naceale 1918 godov, UZ-KGU*, nr. 48 , 1962, p. 55-68.

[96] *Ocerki istorii KPM,* ed. I-a, p. 67-79; *Moldavskaia Sovetskaia Soțialisticeskaia Respublika,* BSE-1948, XXVIII, 1954, p. 89.

[97] Boldur, *1918. Le Récit du témoin,* p. 42-46.

[98] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 70-88.

înlăturat de la negocierile de la Brest, atunci cînd argumentase insistent în favoarea încorporării Basarabiei în viitoarea Federație Rusă[99]. Mai mult ca sigur că bolșevicii detestau regimul reacționar român. Totuși, chiar mai important, țăranii și nu numai minoritățile se temeau că intervenția românească va pune capăt reformei agrare plănuite de Sfatul Țării sau de Adunarea Constituantă rusă și va returna averile expropriate moșierilor. Este de asemenea foarte probabil că țăranii moldoveni se considerau a fi în primul rînd moldoveni și nu români (dacă ajungeau cumva să se autoidentifice în raport cu vreunul din grupurile etnice din afara propriului lor sat)[100]. Ei erau toți conștienți că o intervenție militară românească putea transforma revoluția social-economică din Basarabia într-o revoluție naționalistă românească. Doar o restrînsă elită moldovenească lupta pentru unificarea cu România și dădea, în consecință, o mai mare prioritate legăturilor culturale și etnice decît reformelor social-economice. Cu toate acestea, ceva trebuia făcut pentru a reinstala ordinea și opri jafurile. Urgența situației i-a forțat pe liderii moldoveni, precum Inculeț și Erhan, care în nici un caz nu erau reacționari, să caute totuși sprijin la guvernul conservator român în lupta împotriva anarhismului și bolșevismului[101].

Sfatul Țării a acceptat consecințele acestor ultime evoluții politice din fostul Imperiu rus, și anume declarația de independență a Ucrainei de la 24 ianuarie 1918 și prăbușirea planurilor pentru constituirea unei Federații Democratice Ruse. La 5 februarie 1918 a fost proclamată independența Moldovei. Data acestei declarații corespunde lui 5 februarie 1859, data unirii Valahiei și Moldovei și reflectă prin urmare sentimentele proromânești ale liderilor moldoveni. Pentru ei, independența era primul pas către unirea cu patria mamă, România[102].

---

[99] *Ch. Racovski, Rumînia i Bessarabia. K semiletiiu aneksii Bessarabii*, Izdanie Litizdata, Moscova, 1925, p. 19-29; Spector, *The Question of Bessarabia*, p. 20-30.

[100] Toate organizațiile locale utilizau adjectivul de „moldovean“ în loc de „român“, în denumirile lor. W.P. van Meurs, *De Moldavische natie: Tsaristische mythe of Roemeens dilemma ?*, IS, 45, nr. 4, 1991, p. 215-219; G. Ciorănescu, *Fermentul național moldovenesc*, Moldova, 2, nr. 4, 1991, p. 10-18.

[101] Dima a susținut că „dată fiind teama de noul guvern rus și marea confuzie a momentului, Basarabia nu a cerut unirea imediată cu România, dar intenția a fost de la început clară“. Totuși, această concluzie pare valabilă doar pentru o mică parte a liderilor moldoveni (intelectuali burghezi). N. Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet- Romanian Territorial Dispute*, East European Monographs, nr. 110, East European Monographs, Boulder Colo., 1982, p. 17.

[102] D. Iancovici, *La Paix de Bucarest (7mai 1918)*, Bibliothèque Politique et Économique, Payot, Paris, 1918, p. 25-86; V. Dembo, *Bessarabskii vopros*, BSE-1926, VI, 1927, p. 29-30.

Unirea

După luarea de către români a capitalei, Chişinău, luptele au continuat în Basarabia pe parcursul întregii luni februarie[103]. Ţăranii, care tocmai „dobîndiseră" o bucată de pămînt, şi diferite unităţi revoluţionare au continuat să reziste încercărilor forţelor româneşti de a restabili legea şi ordinea. Între timp, ambele părţi se aflau sub presiunea timpului şi erau, prin urmare, forţate la un compromis.

Lenin şi tovarăşii lui păreau la început că stăpînesc situaţia. La 22 februarie au izgonit Rada din Kiev şi au instaurat puterea lor în Ucraina[104]. Imediat, Lenin a ordonat Armatei Roşii să se îndrepte către Nistru, pentru a elibera Basarabia, iar la 26 februarie, lîngă Rîbniţa, românii au suferit o înfrîngere. Invazia sovietică a Basarabiei părea o chestiune de zile[105].

Totuşi, la 3 martie 1918 germanii au rupt armistiţiul pentru a-i forţa pe liderii sovietici să revină la masa negocierilor. La 16 martie a fost semnat umilitorul tratat de pace de la Brest. Stipulaţiile lui includeau recunoaşterea de către Kremlin a Radei, ca guvern legitim al Ucrainei. Rada, care semnase un tratat de pace separat, a fost reinstalată la Kiev şi a acceptat ocuparea teritoriului ei de către forţele germano-austriece. Guvernul sovietic nu mai era, prin urmare, în măsură să ameninţe guvernul român în legătură cu Basarabia.

În acelaşi timp, poziţia României nu era nici ea mai puţin disperată. Ea reuşise luni de zile să evite negocierile de pace cu germanii, temîndu-se de condiţii dure şi umilitoare. Totuşi, la 7 februarie 1918 un ultimatum german forţase guvernul român să renunţe la această politică. Germanii ocupaseră deja cea mai mare parte a României şi încă o acţiune militară din partea ei s-ar fi putut încheia cu o înfrîngere totală. La 5 martie 1918, la Focşani, încetarea focului a fost prelungită, iar la 18 martie s-a semnat, la Buftea, tratatul de pace preliminar. În afară de renunţarea la Dobrogea de Sud şi la unele mici teritorii de pe graniţa ei de vest, României i se impunea demobilizarea armatei. Totuşi tratatul de pace de la Buftea includea şi o înţelegere (secretă) de anexare a Basarabiei[106]. Germanii erau de acord cu anexarea Basarabiei în schimbul dreptului de transferare a trupelor germane prin Basarabia, pentru ocuparea Ucrainei. Unităţile militare germane şi austriece trecuseră într-adevăr prin

---

[103] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 168-187; *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 80-92.

[104] Roitman, *Iz istorii sovmestnoi bor'bî trudeaşcihsea*, p. 362-374.

[105] Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 11-30.

[106] *Istoria Rumînii novogo i noveişevo vremeni*, p. 157-158; Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 71- 80.

Basarabia, nordul Basarabiei fiind de fapt ocupat de armata austriacă, iar soldații germani înaintaseră către Odesa via Chișinău. În schimb, germanii permiteau românilor să mențină două divizii cu efective de luptă în Basarabia. Această înțelegere a fost reconfirmată prin tratatul de pace de la București, semnat la 7 mai 1918[107].

Aliații occidentali de la Iași și Odesa au făcut, la rîndul lor, o ultimă încercare de a pune capăt conflictului dintre cei doi foști aliați, Rusia și România. Procedînd astfel, ar fi fost posibil să se refacă cel puțin aparența existenței unui front oriental. Ambele părți erau sub presiunea timpului și spre mijlocul lui februarie încercarea de mediere a reușit[108]. La 5 martie, reprezentantul sovietic Christian Racovski a acceptat amendamentele românești la propunerea de pace sovietică întocmită de Consiliul Autonom Suprem pentru Problemele Ruso-Române de la Odesa, care fusese instalat în ianuarie în locul Rumcerodului, considerat prea radical și lipsit de maleabilitatea necesară realizării unor compromisuri. La 9 martie, primul ministru român Alexandru Averescu a contrasemnat înțelegerea de la Iași[109].

Această așa-numită Convenție Racovski-Averescu a avut o viață scurtă. Bolșevicii din Odesa „negociaseră“ cu spatele la zid, în vreme ce germanii au capturat Odesa, la 13 martie. În afară de schimbul prizonierilor de război, bolșevicii ceruseră evacuarea armatei române din Basarabia într-o perioadă de două luni, cu excepția celor 10 000 de oameni destinați protejării depozitelor militare și menținerii ordinii. Românii pretind că Averescu a acceptat cererile sovietice cu excepția planului de evacuare. Este foarte probabil ca cererea sovietică să fi fost acceptată totuși, în măsura în care doar la jumătate din cei 20 000 de soldați li s-a permis să rămînă în Basarabia. Consiliul Autonom din Odesa dorea pur și simplu să mențină o pretenție teritorială pentru o utilizare viitoare, iar românii se temeau că germanii îi vor obliga la condiții de pace și mai rele[110]. Semnarea, două săptămîni mai tîrziu, a trata-

---

[107] *Chronological History of Romania*, ed. C.C. Giurescu, ed. a II-a; Editura Enciclopedică Română, București; 1974, p. 275-285; Iancovici, *La Paix de Bucarest*, p. 25-86.

[108] Boldur, *La Bessarabie*, p. 66-99.

[109] *DVPS*, vol. 1, p. 210; Boldur, *La Bessarabie*, p. 384-385.

[110] O confuzie uriașă fusese creată de faptul că vechiul stil de datare al tratatului de pace de la Buftea este identic cu data în stil nou de pe convenția Racovski-Averescu. În plus, prelungirea înțelegerii de la Focșani la Buftea a fost frecvent confundată cu însuși tratatul de pace de la Buftea. Chiar cronologia oficială sovietică furnizează informații fie eronate, fie contradictorii în această problemă. Vezi, spre comparație: *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 803-804; *Kratkaia istoria Rumînii*, editori V.N. Vinogradov, T.M. Ielamov, V.I. Potapov, Istoria Zarubejnîh Stran Soțializma, Nauka, Moscova, 1987, p. 514. Vezi și Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 168-187; *Chronological History of Romania*, p. 275-285.

tului de pace preliminar de la Buftea a făcut ca textul convenției sovieto-române să fie depășit. Mai mult, în acel moment forțele Armatei Roșii nu mai își manifestau prezența pe o rază de 1000 de km depărtare de Chișinău, iar noul guvern român își asigurase aprobarea Berlinului pentru anexarea Basarabiei.

Stăpînirea românească asupra Basarabiei a fost asigurată prin convenția Racovski-Averescu, tratatele de la Brest și Buftea și în chip deosebit prin ocuparea de către germani a Ucrainei. Sfatul Țării a propus unirea Basarabiei cu România, iar la 9 aprilie 1918 președintele Constantin Stere a supus votului unirea condiționată. Erau prezenți, din cei 138 de membrii, 125; 86 au votat în favoarea unirii, 3 împotrivă iar 36 s-au abținut. Cei care refuzaseră să aprobe unirea erau în principal membri ai facțiunilor țărănești și ai minorităților[111]. Proclamarea festivă a unirii a avut loc în prezența noului prim-ministru român, Alexandru Marghiloman, care a părăsit discret sala în timpul votării. Mai tîrziu el a trebuit să admită că unirea fusese hotărîtă la Iași și la București, nu la Chișinău. În martie, Pantelimon Halippa, Daniel Ciugureanu și Ion Inculeț plecaseră deja la Iași pentru a discuta încorporarea. Liderii moldoveni din Sfatul Țării erau foarte conștienți de sentimentul revoluționar larg răspîndit și de neîncrederea cu care era privită în republică guvernarea românească. Ei erau prin urmare împotriva unei anexări pe față a Basarabiei de către România. Dată fiind opoziția moldovenilor reformiști, a țăranilor și a minorităților, unirea cu condiții, ce s-a proclamat la Chișinău, a fost socotită drept cea mai bună soluție posibilă. Un anumit grad de autonomie pentru Basarabia însemna, de asemenea, că liderii locali își puteau menține puterea.

La proclamația de unire a fost atașată o lungă listă de condiții[112]. Cele mai importante două cereri priveau reforma agrară sub autoritatea Sfatului Țării și autonomia provincială a Basarabiei, după încorporare. Parlamentul a creat un comitet special pentru înfăptuirea reformei agrare și numirea unui alt comitet, pentru a redacta o constituție a Basarabiei, ceea ce arăta cît de serios privea Sfatul Țării autonomia provincială[113].

Spre sfîrșitul lui 1918, o altă iredentă românească a realizat unirea cu România. La 1 decembrie o mare adunare națională s-a reunit cu acest scop

---

[111] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 126-136. În acel moment, trei pătrimi din Sfatul Țării era constituit din moldoveni. Vezi studiul de caz al Sfatului Țării în capitolul șapte.

[112] Boldur, *La Bessarabie*, p. 385-397.

[113] Mai mult de douăsprezece asemenea comitete existau, de pildă, în domeniul educației și minorităților.

la Alba Iulia, în Transilvania, urmînd exemplul Bucovinei, deşi realizarea unităţii naţionale româneşti în acest îndepărtat colţ al Imperiului Habsburgic a întîmpinat serioase dificultăţi.

În Bucovina, desfăşurarea evenimentelor spre sfîrşitul anului 1918 a copiat, în multe privinţe, evenimentele istorice petrecute în Basarabia în 1917-1918. Populaţia din partea de nord a Bucovinei era în primul rînd ucraineană, în vreme ce în sud era predominant românească. Viena îndemnase diferitele naţionalităţi ale Imperiului habsburgic, care pîrîia din încheieturi, să-şi creeze propriile lor organizaţii, care să fie pregătite pentru o restructurare, aşa că în Bucovina au fost create atît consilii naţionale ucrainene, cît şi româneşti.

La 3 noiembrie 1918, Consiliul Naţional Ucrainean, sprijinit de guvernul burghez al Ucrainei, a reunit o adunare naţională în capitala provinciei, la Cernăuţi, şi a proclamat nordul Bucovinei parte a Ucrainei[114]. Guvernul român, considerînd această proclamaţie un act ostil, s-a pregătit pentru o acţiune militară. La 6 noiembrie Consiliul Naţional Ucrainean a obligat organismul românesc corespondent, condus de Ion Flondor, să-i cedeze puterea. Un regiment ucrainean i-a evacuat pe membrii Consiliului Naţional Român, care au fugit la Iaşi şi au cerut sprijin militar. Românii au răspuns repede şi Cernăuţii au fost eliberaţi în chiar ziua capitulării Germaniei. Consiliul Naţional Român a fost reinstaurat la putere şi unirea Bucovinei cu România a fost oficial proclamată la întrunirea unei adunări naţionale, la 28 noiembrie[115].

Paralela dintre Basarabia şi Bucovina este izbitoare. Intervenţia armatei române a decis în favoarea românilor în condiţiile unei confruntări locale de forţă. Aşa cum Rumcerodul rusesc a intrat în competiţie cu românii din Basarabia, tot aşa guvernul ucrainean a concurat, pentru controlul situaţiei, cu românii din Bucovina. De asemenea, formalitatea unei proclamări locale a unirii a fost şi ea înfăptuită pentru a întări credibilitatea pretenţiei româneşti asupra regiunii în discuţie, în faţa lumii. Spre deosebire de Basarabia, Bucovina nu avea alternativă la unire; Imperiul austro-ungar tocmai se dizolvase, iar independenţa nu era, pur şi simplu, o opţiune realistă. Totuşi, şi în Bucovina se crease o mişcare revoluţionară, după revoluţia din februarie 1917[116]. Însă ca şi în Chişinău şi în Alba Iulia, proclamarea unirii urma să pună capăt nu numai unui conflict

[114] *Bukovina,* ES - 1953, I, p. 234; Nistor, *Die Vereinigung,* p. 14-60; *Bukovina*, BSE-1970, IV, 1971 p. 100.

[115] Boldur, *La Bessarabie,* p. 32-53; Nistor, *Die Vereinigung,* p. 14-60; *Chronological History of Romania,* p. 275-285; I. Corfus, *Unirea Bucovinei. Cuvinte pe marginea aniversării a două decenii de la unire,* Tiparul Glasul Bucovinei, Cernăuţi, 1938.

[116] *Bukovina,* BSE-1948, VI, 1951, p. 250.

național, ci și conflictului social-politic. Mişcările locale în favoarea revoluției sau a reformelor radicale au fost înfrînte de unirea națională cu România.

Odată cu capitularea Germaniei și apropierea Conferinței de pace de la Paris, Bucureștiul trebuia acum să scape de condițiile care însoțiseră unirea cu Basarabia. În acest fel, Bucureștiul putea să obțină aprobarea marilor puteri pentru încorporarea Bucovinei, Transilvaniei și Basarabiei și să dobîndească, deci, recunoașterea internațională a statului unificat al României Mari.

La 9 decembrie 1918, Sfatul Țării s-a reunit pentru prima dată din luna mai, a aceluiaşi an. Propunerea de reformă agrară, redactată de comitetul special, a fost prezentată adunării. Planul întocmit prevedea expropierea a 4000 de moșii și distribuirea a mai mult de 1, 5 milioane hectare de pămînt la aproximativ 360 000 de familii țărănești[117]. Noaptea tîrziu, după acceptarea planului reformei agrare, președintele Halippa a supus dintr-o dată adunării o propunere de unire necondiționată. Halippa a argumentat că noua și democratica Românie Mare oferea destule garanții pentru a face de prisos condițiile atașate unirii la 9 aprilie. Această propunere a fost repede acceptată prin aclamare și în consecință a făcut ca proiectata constituție a Basarabiei să iasă din discuție[118].

Cîteva probleme se pot pune în legătură cu această reuniune a parlamentului basarabean. Liderii parlamentului par să fi făcut puțină publicitate pe marginea ei. Cam un sfert dintre membri au luat parte la ședința din 9 decembrie și cei mai mulți dintre ei erau proromâni conservatori, precum Halippa însuși[119]. Ca urmare, legalitatea unificării necondiționate este foarte îndoielnică, iar atît moldovenii cît și minoritățile care au luat parte la sesiune cu o noapte înainte au înaintat plîngeri[120]. Protestul lor a fost în zadar, deoarece Sfatul Țării a fost imediat dizolvat[121]. Această stare de lucruri sugerează, în plus, că trebuie să fi

[117] Nistor, *Bessarabia and Bukovina,* p. 10-31.

[118] I. Nistor, *Istoria Basarabiei;* ed. S. Neagoe, Humanitas, București 1991, p. 291-295, după ediția *Glasul Bucovinei,* Cernăuți, 1923.

[119] Cea mai mare parte a surselor sînt de acord că din cei 162 de membri (din care 80% erau moldoveni) numai 46 sau 47 au fost prezenți la sesiunea din 3 decembrie și doar 36 au sprijinit proclamația lui Halippa. Datele oficiale nu vin în sprijinul acuzației sovietice că au fost cooptați noi membri pentru a-i întări pe unioniști la această ședință crucială. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost',* p. 126-136; Racovski, *Rumînia i Bessarabia,* p. 16-26; G. Filiti, *L'URSS isolée,* în *Aspects des relations russo- roumaines,* p. 89-110.

[120] *Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bukovina,* Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1940, p. 6-15; SIA 1920-1923, p. 27-37.

[121] Un mic comitet pentru transferul autorității a rămas activ, condus de Halippa, pînă la 4 martie 1919.

existat o considerabilă opoziție la încorporare și la pierderea autonomiei nu numai în rîndul minorităților, ci și printre moldoveni.

Privind înapoi, caracterul Sfatului Țării este destul de complicat. Dominat de susținători fervenți ai unei uniri rapide, cu orice preț, în acest parlament opiniile divergente erau și ele prezente. Minoritățile, țăranii și cei preocupați de reforme îi forțau pe unioniști să manevreze cu precauție, lucru din care a rezultat unificarea condiționată din aprilie și sesiunile în mare măsură nedemocratice din decembrie. Luînd în considerație mișcarea eterogenă în favoarea reformelor locale, a autonomiei și opunerea la unificarea rapidă, o paralelă la evenimentele recente din Republica Moldova este inevitabilă. În general, Sfatul Țării a fost un parlament bine organizat, a cărui compoziție nu a fost nereprezentativă și arbitrară, cum se pretindea de către sovietici. Naționaliștii de dreapta poate să fi dominat conducerea, însă în rîndul membrilor vederile au fost împărțite foarte echilibrat, atît din punct de vedere politic, cît și etnic. În cele unsprezece luni ale existenței sale, procentajul moldovenilor a rămas în limite stricte, niciodată mai mult de 80%, niciodată mai puțin de 72%. La fel, reprezentarea celorlalte naționalități a fost și ea strict verificată. Cînd un bulgar a părăsit parlamentul, de pildă, în cîteva săptămîni el a fost înlocuit de un conațional al său. Din punct de vedere politic, proporția de delegați din partea Congresului Militar Moldovenesc și din partea Blocului Moldovenesc a fluctuat substanțial, între 44 și 55%, în vreme ce aceea a reprezentanților organizațiilor de stînga a fost între 47 și 55%. Cu alte cuvinte, imaginea după care Sfatul Țării a fost un organism fie cu totul artificial, fie naționalist de dreapta este doar un mit istoric[122].

[122] Pentru a analiza statistica participării în Sfatul Țării, bazată pe cea mai recent descoperită listă oficială, vezi capitolul șapte.

STATUL ROMÂNIEI MARI

Unirea teritoriilor româneşti a fost desăvîrşită atunci cînd regele României a acceptat formal cererea de încorporare a Bucovinei, Basarabiei şi Transilvaniei, la 31 decembrie 1918. Dintr-o trăsătură a condeiului regal, România a realizat mai mult decît dublarea populaţiei şi teritoriului său. Totuşi, recunoaşterea internaţională a acestui memorabil eveniment a depins de rezultatul Conferinţei de pace de la Paris.

Conferinţa de pace de la Paris

Atunci cînd conferinţa s-a deschis, la 18 ianuarie 1919, s-au reunit la Paris numeroşi reprezentanţi ai părţilor interesate. În afara delegaţiilor oficiale ale României şi ale guvernului, diferiţi reprezentanţi ai guvernelor neacreditate şi ale unor grupuri de interese îndoielnice au dat şi ei tîrcoale conferinţei.

În ianuarie 1919, rezultatul războiului civil din Rusia încă nu putea fi prezis. Forţele albe ale lui Anton Denikin tocmai îndepărtaseră Rada ucraineană, iar trupele străine de intervenţie erau bine instalate în oraşe importante precum Odesa şi Arhanghelsk. Guvernul bolşevic se remarca prin absenţa sa de la Conferinţa de la Paris, dar alţii pretindeau că reprezintă fragmente din fostul Imperiu rus. Fostul ministru rus de externe Serghei Sazonov şi un fost membru al Guvernului Provizoriu, istoricul Pavel Miliukov, s-au înfăţişat la Paris pentru a apăra cazul Rusiei şi interesele marilor moşieri albi. Pretenţiile ruseşti asupra Basarabiei erau şi ele apărate de Andrei Krupenski, un fost moşier basarabean şi reprezentant al zemstvei basarabene, alături de A. Shmidt, fost primar al Chişinăului. Conferinţa de pace era supusă unui bombardament de broşuri şi pamflete privitoare la Basarabia[123]. Chiar şi ucrainenii aveau reprezentanţi care aduceau pretenţiile ucrainene asupra Basarabiei la cunoştinţa conferinţei[124].

Desigur că românii se ţineau tare. Primul ministru Ion I.C. Brătianu a apărat cu îndîrjire cazul României, iar basarabenii, precum fostul membru al Sfatului Ţării Ion Pelivan, au făcut tot ce au putut ca să conteste pretenţiile ruseşti şi ucrainene[125].

---

[123] A.N. Krupenski, *L'Occupation roumaine en Bessarabie, Documents,* Paris, 1919; P. Miliukov, *The Case for Bessarabia,* Editură neprecizată [în continuare : e. n.(n. r.)], Londra, 1919 şi altele.

[124] E. Diaconescu, *Die Rumänem und der ukrainische Imperialismus,* Dienstliche Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 206, Übersetzungsdienst Wien, 1942, p. 1-6; Spector, *The Question of Bessarabia*, p. 31-41.

[125] Vezi, de exemplu, I.G. Pelivan, *The Economic State of Bessarabia,* Imprimerie des Arts et des Sports, Paris, 1920; Pelivan, *Bessarabia under Russian Rule;* I.G. Pelivan, *L'Union de la Bessarabie à la mère patrie - la Roumanie,* Lahure, Paris, 1919.

Deși cele mai multe din tratatele de pace semnate în suburbiile Parisului nu au îndreptățit așteptările nerealiste ale primului ministru Brătianu, România a ieșit prin ele, în mod clar, în postura de învingătoare. Tratatul de la St. Germain, cu Austria, i-a adus Bucovina, iar tratatul de pace cu Bulgaria a stabilit hotarul pe traseul din 1913. Linia de frontieră româno-ungară a fost trasată în favoarea României și de altfel, la vremea cînd acest tratat de pace cu Ungaria era semnat, trupele române pătrunseseră deja în Ungaria pentru a răsturna regimul comunist al lui Bela Kun. Cînd Bela Kun a fugit în august, trupele române au început să se retragă, însă fără grabă[126].

Tratatele de pace au rezolvat toate disputele privitoare la granițele României, cu o singură excepție: aceea a granițelor cu Rusia. În esență, această dispută a rămas în afara autorității conferinței, de vreme ce Rusia nu era un inamic înfrînt, ca Austria, Ungaria sau Bulgaria, ci un fost aliat. Marile puteri au creat un comitet special care să investigheze această problemă. Reținerea manifestată de aceste puteri nu ar trebui atribuită atitudinii lor față de legile internaționale, ci speranțelor lor de a vedea sfîrșitul regimului bolșevic. Londra și Parisul au inițiat negocieri cu diferiți lideri albi și au nădăjduit să ofere recunoașterea internațională în schimbul acceptării stipulațiilor Conferinței de pace de la Paris în privința Basarabiei[127]. Marile puteri au folosit de asemenea Basarabia ca un instrument împotriva încăpățînării delegației române și în această privință au avut destul succes. Pînă la urmă liderii români au cedat și și-au retras forțele din Ungaria în schimbul unirii cu Basarabia. În mod simultan, David Lloyd George și Georges Clemanceau nu au ajuns la concluzia dezamăgitoare că nici unul dintre liderii ruși nu aveau postura de lideri ai democrației ce trebuia să se realizeze în Rusia.

În primăvara lui 1920, puterile aliate au abandonat orice speranță de răsturnare a regimului bolșevic. Românilor li s-a comunicat că cererile lor privind Basarabia vor fi onorate și, în ciuda protestelor sovietice, s-a redactat un tratat special relativ la Basarabia. La 28 octombrie 1920, tratatul a fost semnat de către România, Anglia, Franța, Japonia și Italia. În tratat se argumenta că Basarabia aparține istoric și etnic României, iar noului hotar de pe Nistru i se garanta protecția de către cele patru mari

[126] Sh.D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the Diplomacy of Ion I.C. Brătianu,* Bookman, New York, 1962, p. 197-226.

[127] O asemenea ofertă i s-a făcut, de exemplu, lui Aleksandr Kolceak. Spector, The *Question of Bessarabia,* p. 31-41.

puteri. Posibilitatea ca tratatul să mai poată fi semnat şi ulterior a fost expres prevăzută, în cazul unei recunoaşteri internaţionale de către guvernul rus. Se declara explicit că prevederile tratatului pot fi revizuite de către Liga Naţiunilor, însă recunoaşterea suveranităţii României asupra Basarabiei era ireversibilă[128].

Rezistenţa locală şi amestecul sovietic

În perioada 1918-1924, conducerea sovietică nu a avut o viziune unitară în chestiunea basarabeană. Atunci cînd supravieţuirea regimului bolşevic părea să atîrne de un fir de aţă, mai ales în timpul ofensivei lui Denikin (1919) şi al războiului ruso-polonez (1920-1921), Leon Troţki şi Maxim Litvinov erau pregătiţi să renunţe la Basarabia şi să recunoască suveranitatea României asupra ei. Christian Racovski, lider influent al Republicii Sovietice Ucrainene, argumenta insistent împotriva unei astfel de soluţii, dar se şi opunea, împreună cu Cicerin, primejdiosului plan militar de recucerire sugerat de generalii Mihail Frunze şi Kliment Voroşilov[129].

În general vorbind, linia de mijloc a lui Racovski s-a impus. Liderii ruşi şi ucraineni au sprijinit iredentismul Bulgariei. Procedînd astfel, ei sperau să submineze poziţia elitei politice româneşti şi să provoace o revoluţie socialistă în România[130]. Kremlinul amintea periodic guvernului român punctul de vedere rusesc prin note diplomatice de protest şi incidente de graniţă, puse la cale de-a lungul Nistrului[131].

Speranţele sovietice privitoare la o revoluţie în România nu erau deloc nerealiste. În timpul primului război mondial şi mai ales după revoluţia rusă, guvernul român se temea vizibil că tulburarea revoluţionară s-ar putea răspîndi şi în România. Posibilul impact al propagandei bolşevice asupra jalnicei ţărănimi române îi speria în mod justificat pe conducătorii politici români,

[128] Boldur, *La Bessarabie*, p. 387-391. Prevederea după care tratatul devenea operativ doar după ratificarea lui de către toţi semnatarii avea să cauzeze o considerabilă tensiune diplomatică în anii '20.

[129] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs. A History of the Relations between the Soviet Union and the Rest of the World, 1917-1929*, Princeton University Press, Princeton, 1951 (retipărită după ediţia Londra, 1930), vol.1, p. V-XVIII; St. Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain: A Reassessment of Territorial Revisionism vis-a-vis Romania since World War I*, EEQ, 22, nr. 1, 1988, p. 37-53.

[130] Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain*, p. 37-53.

[131] Filiti, *L'URSS isolée*, p. 89-132; între 1918 şi 1925, autorităţile române au numărat mai mult de o sută de incidente de frontieră. Dittrich, *Bessarabië*, p. 626.

iar regele a promis țăranilor și soldaților o reformă agrară, pentru a stăvili această primejdie. Această reformă, adoptată și înfăptuită între 1919 și 1922, a fost totuși mult sub așteptări.

În Basarabia, fermentul revoluționar era mai primejdios decît în oricare dintre provinciile românești. Basarabia avusese o puternică mișcare revoluționară, hrănită din adînc de numeroasele minorități slave și evreiești, reîntărită de agitatorii veniți de peste Nistru. În plus, țăranii basarabeni, care anterior acaparaseră pămînturile mănăstirilor și ale marilor moșieri, se simțeau frustrați și dezamăgiți de guvernul român. În decembrie 1918, regele Ferdinand sancționase drastica reformă agrară propusă de Sfatul Țării: cînd teama de bolșevism s-a diminuat în rîndul elitei românești, în 1920, reforma agrară a fost totuși mult atenuată, în amploarea ei. Parte din pămîntul agricol a fost returnat foștilor lui proprietari și un considerabil număr de loturi a fost dat românilor din Regat (vechiul regat constituit din Moldova și Valahia)[132]. Împărțirea marilor moșii a produs, de asemenea, o reducere a producției agricole care s-a adăugat, prin urmare, stării de mizerie a populației locale[133].

La început, guvernul sovietic nu s-a aflat în situația de a beneficia de pe urma acestor latente sentimente de frustrare și nemulțumire prezente în rîndul populației basarabene. Guvernul lui Lenin era legat de mîini și de picioare de intervenția străină și de generalii albi. În Ucraina, Rada fusese răsturnată de înaintarea trupelor germane, în 1918. Regimul marionetă pus de germani în Ucraina, condus de Pavel Skoropadski, a fost înlăturat din nou de către Radă la sfîrșitul lui 1918, dar curînd după aceea, în decembrie 1918, puterea a trecut, în Ucraina, în mîinile lui Denikin și Simon Petliura. Numai după înfrîngerea lui Denikin, la sfîrșitul lui 1919, a fost restabilită autoritatea sovietelor în Ucraina. Acest lucru a adus din nou Armata Roșie pe malurile Nistrului, la granița cu România, și i-a dat Kremlinului putința de a provoca nemulțumire în Basarabia[134].

Din 1918 și 1919 activitățile agitatorilor revoluționari locali și rezistența spontană au început să dea dureri de cap autorităților române din Basarabia. Bolșevicii și o serie de alți revoluționari părăsiseră Basarabia la începutul lui 1918, dar totuși liderii de la Kremlin au salutat organizarea revoluționarilor în

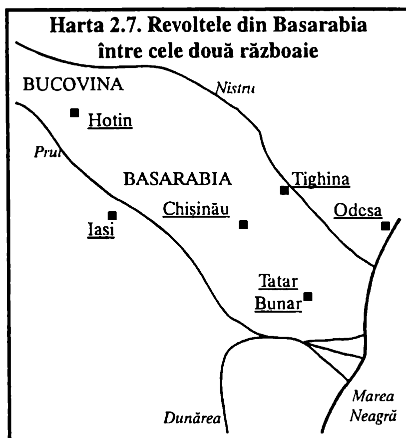
---

[132] T. Lungu, M. Rusenescu, *Aspects de la lutte de la paysannerie pour la terre entre 1917 et 1921*, RRH, 2, nr. 1, 1963, p. 165-188; Spre comparație, *Decretul-lege relativ la reforma agrară, votată de Sfatul Țării*, Imprimeria de Stat, București, 1918, și *Legea de reformă agrară pentru Basarabia*, Imprimeria de Stat, București, 1921.

[133] G. Runge, *Die bessarabische Frage*, Osteuropa, 11, nr. 3, 1935-1936, p. 174-181.

[134] *Pe veci cu Rusia. 150 ani de la unirea Basarabiei cu Rusia*, ÎS, 13, nr. 6, 1962, p. 61-63.

vara lui 1918 într-un număr de oraşe ruseşti, incluzînd Odesa, Moscova şi Harkov. Membrii organizaţiilor erau recrutaţi dintre evacuaţii români din sudul Rusiei, din lagărele ruseşti de prizonieri de război[135]. În decembrie 1918, conducătorii bolşevici au creat un Birou Basarabean în subordinea Comitetului Central al Partidului Comunist Rus. În primăvara lui 1919, grupul comuniştilor români din Moscova s-a mutat la Odesa pentru a se menţine într-un contact mai strîns cu simpatizanţii lor din Basarabia şi România. În aprilie sau mai 1919, s-a creat la Odesa un Guvern Provizoriu basarabean, în anticiparea eliberării Basarabiei de către bolşevici. Odesa fusese recucerită de la forţele intervenţioniste franceze, iar hatmanul Ucrainei, Nikolai Grigoriev, ar fi trebuit să recucerească Basarabia pentru bolşevici. Totuşi, în ultimul moment Grigoriev şi-a schimbat părerea şi a purtat campania spre folos propriu. Ca rezultat, notele ultimative trimise la 1-2 mai 1919 de către Moscova şi Kiev la Bucureşti, pentru evacuarea Basarabiei, nu au avut nici un efect[136].

Basarabia a rămas în stare de asediu, sub guvernare militară, timp îndelungat. Numeroasele incidente de graniţă şi agitaţia întreprinsă în rîndul ţăranilor şi minorităţilor au obligat guvernul din Bucureşti să ia măsuri dure. S-a exercitat o cenzură riguroasă pentru a stăvili agitaţia bolşevică[137]. Dar aceste măsuri stricte nu şi-au atins scopul aşa încît în primul deceniu postbelic s-au înregistrat trei revolte importante sau raiduri sovietice.

În ianuarie 1919, lîngă Hotin, în nordul Basarabiei, s-a produs o confruntare între unităţile militare româneşti care păzeau graniţa pe Nistru şi ţăranii

[135] Organizaţiile revoluţionare basarabene şi româneşti din Odesa au jucat un rol dominant în crearea şi politica postbelică a Partidului Comunist Român. Informaţia disponibilă referitoare la aceste probleme este (prin urmare) rară şi adesea contradictorie. Vezi, de pildă, I. Popescu-Puţuri, G. Stoica, I. Rădulescu, *Velikaia Okteabr'skaia Soţialisticeskaia Revoliuţia i rabocee dvijenie v Rumînii, Velikaia sila idei Okteabrea,* Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1967, p. 47-97.

[136] *Soviet Documents on Foreign Policy,* ed. de J. Degras, Oxford University Press, New York, 1951, p. 155-157. Citată în continuare *SDFP.*

[137] Arhiva Istorică Centrală - Arhivele Statului, Bucureşti, fond 299, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, 1859-1939, dosar 70, 1920. Citată în continuare *AIC.*

basarabeni susținuți de forțe venite de dincolo de fluviu. Se pare că țăranii au încercat să captureze podul de peste Nistru pentru a aduce pe acolo arme în Basarabia, dar după cîteva zile armata română a reușit totuși să suprime revolta și să restabilească legea și ordinea. În mod cert, acest conflict nu a fost instigat de către unitățile regulate ale Armatei Roșii, la ordinul Moscovei. Cel mai probabil, responsabilitatea a revenit mai curînd unor unități armate locale și populației indigene[138].

Cîteva luni mai tîrziu, la 27 mai 1919, o revoltă similară s-a petrecut la Tighina. Nu era de loc întîmplător că și această a doua revoltă avea loc într-un oraș de pe Nistru; în ambele cazuri sprijinul de peste Nistru a fost mai mult decît probabil[139]. Revolta de la Tighina a fost și ea imediat zdrobită de către armata română. În acest caz, revolta a fost stimulată fie de către guvernul central sovietic, într-o încercare disperată de salvare a planurilor sovietice de recucerire a Basarabiei, fie că Moscova pur și simplu n-a fost în stare să-și informeze unitățile, care deja trecuseră Nistrul, de anularea planurilor de atac pe scară largă, legate de ultimatumul de la 1 mai, explicație care pare cea mai plauzibilă. Mărturiile disponibile sugerează că participarea populației locale a fost minimă, ceea ce face ca evenimentele de la Tighina să constituie un raid și nu o insurecție[140].

Al treilea și cel mai faimos eveniment revoluționar din Basarabia a fost revolta de la Tatar Bunar, din septembrie 1924. În acest caz, agitatori comuniști de dincolo de Nistru au instigat o revoltă populară în acest oraș din sudul Basarabiei, iar revolta s-a răspîndit rapid în cîteva sate învecinate și, fără să ezite, liderii comuniști au proclamat Republica Sovietică Basarabeană. I-au trebuit poliției și armatei române săptămîni de zile pentru a suprima această revoltă pe scară largă, fiind utilizată artileria grea, și mulți participanți arestați sau uciși[141].

Din nou, legăturile dintre politica externă sovietică și revoltă nu trebuie neglijate. În primăvara lui 1924, conferința sovieto-română de la Viena eșuase,

---

[138] Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur,* p. 352-357; Cazacu, *Notes,* p. 44-55; Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia,* p. 156-189; Racovski, *Rumînia i Bessarabia,* p. 9-34, 42-43; V. Dembo, *Bessarabskii vopros,* Gosudarstvennoe Voennoe Isdatel'stvo, Moscova, 1924, p. 99-105.

[139] Mai ales în timpul verii, trecerea Nistrului era foarte ușoară. Runge, *Die bessarabische Frage,* p. 174-181.

[140] Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia,* p. 156-189; I.M. Kopanski, *Benderskoe vosstanie,* 1919, SMKE-1981, 1981, p. 45; *Ocerki istorii KPM,* ed. a II-a, p. 92-108.

[141] Filiti, *L'URSS isolée,* p. 115-118; U.G. Murzak, *Tatarbunarskoe vosstanie 1924,* BSE-1971, XXV, 1976, p. 287.

dată fiind intransigenţa ambelor părţi în chestiunea Basarabiei. În plus, sovieticii întocmeau planuri de creare a unei Republici Autonome Moldoveneşti pe malul stîng al Nistrului, în octombrie 1924. Totuşi, o soluţie armată în problema Basarabiei nu a fost abandonată. Acţiunea de la Tatar Bunar a constituit ultimul efort de a încorpora Basarabia în plănuita Republică Moldovenească, dar, după aceea, Stalin a ordonat recucerirea provinciei în vara lui 1925, însă evoluţiile din raporturile internaţionale ale Uniunii Sovietice l-au forţat să-şi reconsidere intenţia[142].

În concluzie, cele mai multe din acţiunile şi incidentele de graniţă, de pe Nistru, din timpul deceniului ce a urmat primului război mondial au fost provocate de agitatori comunişti. Cu toate acestea, ei au profitat şi de starea de spirit revoluţionară şi dificultăţile economice din Basarabia însăşi.

Republica Autonomă Moldovenească

Pe malul stîng al Nistrului (cunoscut mai tîrziu ca Transnistria) se aflau multe sate cu locuitori români care totuşi de secole trăiseră printre ucraineni[143]. În mare măsură, aceşti locuitori ai Ucrainei îşi pierduseră (sau nu-şi dezvoltaseră niciodată) o conştiinţă naţională românească. În 1917, o elită locală subţire participase la renaşterea naţională din Basarabia: zece transnistreni participaseră în Sfatul Ţării, iar un congres local ţinut la Tiraspol în vara lui 1917 solicitase drepturi naţionale pentru moldovenii transnistreni. După preluarea puterii de către bolşevici, această mică mişcare naţională a fost totuşi pusă în umbră de evenimentele războiului civil şi de puterea covîrşitoare a mişcării naţionale ucrainene[144].

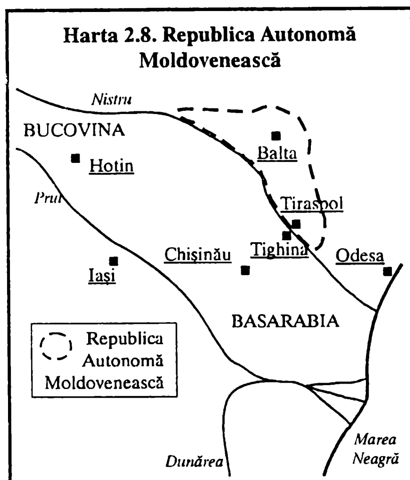
Tîrziu, în 1923, naţionaliştii moldoveni de pe malul stîng al Nistrului şi comuniştii care fugiseră din Basarabia după instalarea ocupaţiei româneşti, cei mai mulţi dintre ei neromâni, şi-au reunit forţele. Ei au protestat împotriva ucrainizării organelor administraţiei locale de pe malul stîng şi au pledat pentru autonomie regională. La început cererile lor au fost ignorate, atît la Kiev cît şi la Moscova. Totuşi în vara lui 1924 atitudinea Kremlinului s-a schimbat. I s-a promis unei delegaţii să prezinte cazul moldovenilor la sesiunea Comitetului Executiv al guberniei Odesa, la 28 septembrie 1924. Kremlinul

[142] S. Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain*, p. 37-53.

[143] Valuri de colonişti români se aşezaseră acolo la sfîrşitul secolului al 17-lea, sub Duca vodă, un secol mai tîrziu sub Ecaterina cea Mare şi după 1812.

[144] N.P. Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, Cunoştinţe folositoare din lumea largă, nr. C-75, Cartea Românească, Bucureşti, 1938, p. 12-15.

și-a exercitat autoritatea și la o sesiune a Comitetului Executiv al Ucrainenilor de pretutindeni, la 10 octombrie 1924, a fost proclamată Republica Autonomă Moldovenească. După modelul sovietic, s-a creat un *obkom* moldovenesc (comitet de partid regional), în subordinea Partidului Comunist Ucrainean, iar la începutul lui 1925 s-au ținut primele alegeri și s-a întocmit constituția[145].

Kremlinul a avut mai multe motive ce l-au determinat să creeze această Republică Moldovenească. După eșecul conferinței de la Viena și al revoltei de la Tatar Bunar, liderii de la Kremlin puteau utiliza această republică pentru a provoca România. De fapt, crearea republicii de pe malul stîng semnifica o schimbare în politica sovietică privitoare la problema Basarabiei: inițial, leagănul Republicii Moldovenești trebuia să fie Basarabia. Crearea Republicii Autonome Moldovenești chiar în fața basarabenilor servea acum la menținerea guvernului român într-o stare de nesiguranță și stimula revolta în Balcani și România[146]. Este semnificativ să remarcăm că solicitarea inițială pentru crearea unei Republici Moldovenești includea atît Basarabia, cît și malul stîng. Temporar, administrația regională a fost fixată la Balta, în anticiparea eliberării adevăratei capitale, Chișinău.

Faptul că solicitarea inițială a unei Republici Moldovenești a premers Conferinței de la Viena și revoltei de la Tatar Bunar sugerează că la Kremlin au existat motive suplimentare de creare a republicii. Crearea ei în fapt a coincis și cu crearea unui număr de alte republici autonome[147]. De altfel, aceasta se potrivește foarte bine cu campania Kremlinului împotriva naționalismului ucrainean. De fapt, înfățișarea finală a Republicii Moldovenești a fost rezultatul unui joc de război între Moscova și Kiev. Propunerea inițială fusese pentru o Republică Unională Moldovenească în loc de o Republică Autonomă

[145] *Ocerki istorii KPM*, ed. a III-a, p. 128-143.

[146] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 23.

[147] Între martie și octombrie 1924, au fost create Republica Autonomă Turkmenă, Republica Autonomă Uzbekă, Republica Unională Tadjikă și Republica Autonomă a Germanilor de pe Volga.

Moldovenească, iar multe sate moldovenești au rămas în afara hotarelor finale stabilite pentru această republică[148].

Cu toate motivele Kremlinului, mișcarea spontană pentru autodeterminare națională moldovenească, pe malul stîng, nu a fost cu totul artificială. Ea a fost probabil inițiată și condusă de unii comuniști basarabeni și influenți comuniști sovietici legați de minoritatea moldovenească de pe malul stîng. Politicianul sovietic Racovski pare că de asemenea i-a susținut pe moldoveni. Luptătorii revoluționari Grigori Kotovski și Pavel Tkacenko au contribuit și ei la înclinarea balanței. Cel mai influent avocat al cauzei moldovenești a rămas însă Mihail Frunze, faimosul comandant al Armatei Roșii[149]. Deși mișcarea era condusă de basarabeni și comuniști neromâni, consecințele preliminare ale autonomiei au fost pozitive pentru drepturile naționale și culturale ale populației moldovenești de pe malul stîng al Nistrului.

Diplomația perioadei interbelice

Între cele două războaie mondiale, problema Basarabiei a constituit pivotul raporturilor sovieto-române. În ianuarie 1918, Lenin a rupt relațiile cu România. În cursul anilor imediat următori, negocierile dintre cele două state ostile au fost anevoioase. Anterior creării, în 1924, a Republicii Autonome Moldovenești, politica sovietică în chestiunea Basarabiei s-a modificat neîntrerupt. Propunerile sovietice mergeau de la completa recunoaștere *de jure* a suveranității românești asupra provinciei pînă la cererea unui plebiscit care să netezească calea unui imediat transfer al teritoriului disputat în mîinile sovieticilor. Spre deosebire de aceasta, poziția românilor rămînea inflexibilă și ei pur și simplu au părăsit masa negocierilor ori de cîte ori reprezentanții sovietici au menționat doar Basarabia. Anglia și îndeosebi Franța au susținut de asemenea cu tărie menținerea atitudinii antisovietice a guvernului român.

Primele negocieri bilaterale au avut loc la începutul lui 1920. În acel moment, exista certitudinea că marile puteri reunite la Paris vor da Basarabia României. România a acceptat prin urmare propunerea sovietică de a negocia în legătură cu consecințele schimbărilor teritoriale, în special în chestiunea navigației pe Nistru. În discuțiile neoficiale de la Copenhaga, reprezentantul sovietic, Maxim Litvinov, a oferit acceptarea recunoașterii oficiale a suveranității

[148] Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 12-15; Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 112-135.

[149] În 1924 el era membru supleant al Politbiroului și vicecomisar al Poporului pentru Probleme Militare. E.S. Garaz, *Frunze, Mihail Vasilievici*, SMKE-1981, p. 655; Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 112-135; *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a p. 118-126.

românești asupra Basarabiei în schimbul rezervei de aur a României, confiscată mai înainte de guvernul sovietic. Mulți ani mai apoi, românii vor fi regretat refuzul de a accepta acest tîrg. Alte inițiative sovietice de negociere, la Harkov și Varșovia, s-au încheiat și ele cu eșecuri, deoarece delegațiile de la București au refuzat să accepte înscrierea problemei Basarabiei ca subiect pe agenda discuțiilor[150]. Curînd după aceea s-a semnat Convenția de la Paris cu privire la Basarabia, între puterile occidentale și România. Apoi contractele româno-sovietice au fost dominate de acuzații reciproce. Sovieticii îi acuzau pe români că l-au ajutat pe Simon Petliura și pe alți bandiți din Ucraina, în vreme ce românii îi acuzau pe sovietici că puneau la cale incidentele de la frontieră.

România a profitat, în aceste condiții, de eforturile Franței de a crea un *cordon sanitaire.* Quai d'Orsay a arătat multă simpatie în general pentru politica „României Mari", promovată de guvernul Brătianu. Ca parte a acestui *cordon sanitaire,* tratatul de asistență mutuală semnat în martie 1921 de România și Polonia întărea poziția românilor vizavi de Uniunea Sovietică, promițînd asistență în cazul unui „atac neprovocat la actuala lor graniță de est"[151]. Mica Antantă din 1921 (Iugoslavia, România și Cehoslovacia) era îndreptată împotriva Ungariei revizioniste și dată fiind puterea internațională atribuită acestei alianțe ca și protecția Franței, România a putut redeschide, în 1922, negocierile cu Uniunea Sovietică. Ele veneau însă prea tîrziu. Sovietele își consolidaseră puterea și au refuzat să accepte propunerile românești. La Genova, oferta românească constase în restabilirea relațiilor diplomatice și semnarea unui tratat de neagresiune. La Lausanne, Christian Racovski oferise pentru ultima dată recunoașterea în schimbul rezervelor de aur confiscate. Apoi, diplomații români și sovietici au trecut la probleme mai practice. În 1923, negocieri prelungite au produs unele înțelegeri comerciale minore și crearea unei comisii comune pentru incidentele de frontieră[152]. În general, România se arăta dornică să-și îmbunătățească relațiile cu vecinul ei sovietic, dar ea nu voia să plătească și un preț pentru aceasta.

În primăvara lui 1924, la Viena s-a ținut o conferință româno-sovietică. Pentru a spori încrederea românilor, francezii au decis să ratifice Convenția de la Paris, din 1920, chiar înaintea deschiderii conferinței de la Viena[153].

---

[150] Filiti, *L'URSS isolée,* p. 97-102 ; *Behind Closed Doors. Secret Papers on the Failure of Romanian - Soviet Negotiations, 1931-1932,* ed. de W.M. Bacon, Hoover Institution Press, Stanford Calif., p. 3-7.

[151] *SIA 1920-1923,* p. 504.

[152] I.M. Oprea. *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928-1936,* Editura Politică, București, 1967, p. 14-21; Filiti, *L'URSS isolée,* p. 103-111.

[153] România ratificase deja tratatul la 16 aprilie 1921.

Conducătorul delegației sovietice a dat aici o declarație tipică în legătură cu problema Basarabiei: el a renunțat la toate pretențiile istorice ale Rusiei asupra Basarabiei și a argumentat că pretențiile sovietice se bazau doar pe dreptul la autodeterminare națională a populației basarabene. El a cerut un plebiscit, însă, din punct de vedere românesc, problema Basarabiei nu mai exista și, prin urmare, un plebiscit nici nu intra în discuție[154]. Dar schimburile majore din balanța de forțe din Europa vor impune revenirea românilor și a sovieticilor la masa conferinței.

Fiascoul înregistrat la Viena în 1924 și mai apoi crearea Republicii Autonome Moldovenești au adus din nou în atenția lumii politice tratatul special cu privire la Basarabia. Sovieticii au înregistrat o victorie simbolică atunci cînd japonezii le-au promis, în ianuarie 1926, să nu ratifice tratatul. Italia l-a ratificat în 1927, însă, la drept vorbind, tratatul n-a intrat în vigoare niciodată. Totuşi poziția internațională a României s-a consolidat prin prelungirea, în iunie 1926, a tratatului militar cu Polonia și, îndeosebi, prin convenția militară franco-română semnată la 10 iunie 1926.

După aceea, Uniunea Sovietică a refuzat cu consecvență să recunoască *de jure* suveranitatea României asupra Basarabiei. Spre deosebire de București, Moscova refuza să lase chestiunea Basarabiei să-i domine politica ei externă, și prin urmare să i-o împiedice. Uniunea Sovietică a izbutit să iasă din izolarea ei internațională și spre sfîrşitul anilor '20 Stalin a deschis negocieri cu vecinii ei din Vest iar, odată cu ascensiunea Germaniei lui Hitler, el a devenit un dîrz apărător al securității colective. Prin semnarea unui număr de tratate internaționale, sovieticii au acceptat *de facto* cîrmuirea românească în Basarabia. Dar în final refuzul de a acorda românilor recunoașterea *de jure* era la fel de grăitoare ca și dovezile recunoaşterii *de facto* pe care le evidențiau românii.

Omul care a condus politica sovietică privitoare la problemele europene era Maxim Litvinov. În 1929 el s-a folosit de negocierea Pactului Briand-Kellogg pentru scoaterea războiului în afara legii pentru a iniția un pact regional adițional. Așa-numitul Protocol Litvinov a aplicat Pactul Briand-Kellogg, pe o bază regională, pentru Uniunea Sovietică, Polonia, Statele baltice, Turcia și România. Guvernul român a remarcat că prin semnarea acestui protocol Uniunea Sovietică a renunțat, aparent, la recucerirea militară a Basarabiei[155].

[154] Cazacu, *The Truth about the Question of Bessarabia,* p. 59; I.M. Oprea, *Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924)* [II], RI, 3, nr. 7-8, 1992, p.714.

[155] Filiti, *L'URSS isolée,* p. 121-124.

La începutul anilor '30, Uniunea Sovietică a negociat şi o serie de tratate de neagresiune cu unii dintre micii săi vecini europeni, incluzînd Estonia, Lituania, Finlanda şi Polonia. Capodopera politicii externe sovietice a fost totuşi tratatul de neagresiune semnat cu Franţa, la 29 noiembrie 1932. Bucureştiul s-a încruntat asistînd la aceste succese ale politicii sovietice, prin care sovieticii de fapt demontau sistemul românesc de securitate bazat pe tratatele cu Franţa şi Polonia.

România era ameninţată de o izolare politică, dar guvernul de la Varşovia a întins o mînă de ajutor. În 1931, Uniunea Sovietică oferise un tratat de neagresiune tuturor vecinilor ei europeni, cu excepţia României. Oferta sovietică pusese Varşovia într-o dilemă: un asemenea tratat era evident incompatibil cu tratatul anterior polono-român. Guvernul polonez s-a instituit prin urmare ca mediator între Uniunea Sovietică şi România. Sovieticii, care doreau cu tărie tratatul cu Polonia, au acceptat, prin urmare, sub presiunea Poloniei, să ofere un tratat similar şi României[156].

După cîteva contacte diplomatice de sondaj, negocierile dintre România şi Uniunea Sovietică, avînd Polonia drept mediator, s-au deschis la 6 ianuarie 1932 la Riga. Basarabia era din nou principalul măr al discordiei. O parte a propunerii româneşti suna astfel: „Actele considerate ca potrivnice [neagresiunii] vor fi oricare dintre actele de violenţă care ating integritatea şi suveranitatea teritoriului care este actualmente sub suveranitatea celeilalte părţi contractante". O parte din propunerea sovietică era următoarea. „Stabilirea unor asemenea relaţii nu aduce prejudicii litigiilor existente între cele două părţi contractante cu privire la Basarabia." Cele două poziţii s-au dovedit ireconciliabile[157]. Intransigenţa românilor i-a adus pe polonezi la disperare. După ce ei au epuizat toate mijloacele diplomatice, negocierile s-au întrerupt din cauza unui singur cuvînt: românii au acceptat propoziţia „nici un fel de prejudicii litigiilor dintre cele două părţi contractante", dar au refuzat să accepte formularea „litigiilor existente"[158]. Negocierile s-au întrerupt fără nici cea mai mică speranţă de reluare a lor, iar Polonia a semnat, prin urmare, propriul ei tratat de neagresiune cu Uniunea Sovietică, la 25 iulie 1932.

Pactului Briand-Kellogg i-a lipsit, iniţial, o definiţie clară a agresorului. Atît comisarul pentru afaceri externe, Maxim Litvinov, cît şi colegul său român, N. Titulescu, au jucat un rol major în definitivarea convenţiei pentru definirea agresorului, semnată în iulie 1933 la Londra. Acceptarea definiţiei

[156] *Behind Closed Doors,* p. 27-33.

[157] *Behind Closed Doors,* p. 54-55, 63-66.

[158] *Behind Closed Doors,* p. 22; Filiti, *L'URSS isolée,* p. 127.

era în favoarea României. Teritoriul unui stat era definit ca aria *de facto* aflată sub autoritatea unui stat. Litvinov era conştient de aceste implicaţii şi atunci de altminteri i s-a destăinuit lui Titulescu: „Ştiu foarte bine că, semnînd acest tratat, vă dau Basarabia“[159].

Perioada celei de-a doua prezenţe a lui N. Titulescu în fruntea Ministerului Afacerilor Externe (1932-1936) a marcat o considerabilă răsturnare în politica externă românească. Convingerea lui personală era că România avea nevoie de relaţii normale de vecinătate cu puternicul ei vecin din est. Titulescu nu a dat prioritate absolută chestiunii basarabene, însă relaţiile lui prieteneşti cu Litvinov l-au ajutat să realizeze reluarea relaţiilor diplomatice dintre cele două state, în iunie 1934. Amîndoi abili diplomaţi, Titulescu şi Litvinov au inventat o astfel de formulare a documentelor încît ea a lăsat conflictele bilaterale deschise[160]. În acelaşi an, România a sprijinit admiterea Uniunii Sovietice în Liga Naţiunilor[161].

La Geneva, Titulescu şi Litvinov au încercat să dezvolte în continuare relaţiile sovieto-române. Confruntaţi cu ameninţarea fascismului în Europa şi cu puterea crescîndă a lui Hitler, ei au formulat pînă la urmă un tratat sovieto-român de asistenţă mutuală. Ei l-au parafat la Geneva la 21 iulie 1936 cu speranţa că guvernele lor vor aproba textul. Totuşi partizanii confruntării, din România, l-au demis pe Titulescu şi, atunci cînd vestea a ajuns la Moscova, liderii sovietici au abandonat planul cu totul[162]. Titulescu n-a reuşit să atingă ultimul său obiectiv: o îmbunătăţire a relaţiilor cu Uniunea Sovietică, culminînd cu recunoaşterea suveranităţii României asupra Basarabiei şi, astfel, cu întărirea poziţiei României faţă de expansionismul german.

Spre sfîrşitul anilor '30, puterile occidentale şi-au urmat politica lor de conciliatorism; agresiunea germană a luat proporţii nestăvilite iar tratatul de pace de la Paris a fost călcat în picioare. Uniunea Sovietică, în ciuda eforturilor ei de a promova securitatea colectivă în Europa, se afla din nou într-o izolare primejdioasă.

Evoluţiile din Europa au avut implicaţii semnificative pentru relaţiile sovieto-române. Succesorul lui Titulescu, Victor Antonescu, a reînviat linia

---

[159] Gh. Matei, *La Roumanie et quelques problèmes du désarmement et la définition de l'agresseur(1932-1933)*, RRH,7, nr. 4, 1968, p. 563-586; Filiti, *L'URSS isolée*, p. 124.

[160] Oprea, *O etapă rodnică*, p. 98-99; V. Moisuc, *L'Écroulement des alliances de la Roumanie à la veille de la Deuxième Guerre mondiale,* RHDGM, 35, nr. 140, 1985, p. 1-21.

[161] Cel de-al 10-lea articol al Pactului Societăţii Naţiunilor oferea României o garanţie suplimentară împotriva agresiunii sovietice. D.C. Giurescu, *La Diplomatie roumaine et le Pacte des Quatres (1933),* RHR, 8, nr. 1, 1969, p. 77-102.

[162] *Nicolae Titulescu, Documente confidenţiale,* ed. de I. Grecescu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992, p. 152-154; V. Moisuc, *L'Écroulement des alliances,* p. 1-21.

politică dură față de Uniunea Sovietică. În schimb, Kremlinul a reafirmat explicit pretențiile sale asupra Basarabiei. În 1937, Litvinov a spus guvernului român că o amînare în chestiunea Basarabiei va fi posibilă numai atunci cînd România va fi de acord să se abțină de la stabilirea de legături cu inamicii Uniunii Sovietice. Ca urmare el a refuzat orice notă diplomatică care s-ar fi referit la Basarabia ca teritoriu românesc[163].

În 1938, Regele Carol al II-lea a instaurat în România o dictatură regală și treptat, România a fost forțată să facă concesii economice Germaniei. Vizita lui Carol la Berlin, în noiembrie 1938, nu a semnificat o reorientare completă spre Germania în politica externă românească, cu toate că economia românească devenea tot mai dependentă de Germania. La 13 aprilie 1939 guvernele francez și englez au oferit României o garanție unilaterală a integrității ei teritoriale, pentru a contrabalansa influența crescîndă a Germaniei. Totuși Uniunea Sovietică nu era de loc părtașă la această înțelegere și garanția era lipsită de orice valoare politică sau militară[164].

Între timp, Hitler încălcase deja acordul de la München privitor la Cehoslovacia. Conciliatorismul occidental față de Germania determinase Uniunea Sovietică să-și abandoneze politica de securitate colectivă, iar această schimbare din politica externă sovietică a fost marcată de înlocuirea lui Maxim Litvinov cu Veaceslav Molotov. În vara lui 1939, în paralel cu negocierile dintre Franța, Anglia și Uniunea Sovietică, România a încercat cu disperare să semneze planul de acum vechi de 3 ani al unui tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică[165].

Toate aceste eforturi diplomatice au fost zadarnice. În mai 1939, guvernul sovietic a intrat în negocieri ce Germania lui Hitler. La 23 august 1939, s-a semnat faimosul pact Molotov-Ribbentrop, pact însoțit de un protocol secret în care se împărțeau sferele de influență. Aceasta permitea Uniunii Sovietice să se extindă în Europa de Est, iar în articolul trei al acestui protocol scria că: „În privința Europei de sud-est, partea sovietică își exprimă interesul în Basarabia. Partea germană și-a exprimat limpede totalul ei dezinteres față de aceste teritorii“[166].

---

[163] G.Filiti, *Les Garanties,* în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 133-164.

[164] A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänische Beziehungen 1938-1944,* Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, nr.5, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1954, p. 23-54.

[165] V. Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938-mai 1940,* Biblioteca istorică, nr. 29, Editura Academiei RSR, București, 1971, p. 167-223.

[166] *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945,* seria D, vol.VII, Vandenhoeck & Ruprecht, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, Göttingen, 1956, p.205-207. Citată în continuare *ADAP.*

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

În acest singur an de cooperare sovieto-germană, echilibrul de putere în Europa s-a schimbat mult în favoarea germanilor. Trupele britanice au părăsit continentul la sfîrșitul lui mai 1940, iar la 8 iunie francezii au cerut o încetare a focului. Pentru a contrabalansa victoriile germane pe frontul de vest, Kremlinul a decis că venise momentul potrivit să culeagă roadele Pactului Ribbentrop-Molotov, din august 1939. Notele ultimative din 12 și 16 iunie 1940 au marcat începutul transformării Statelor baltice în republici sovietice și următoarea la rînd era Basarabia.

Ultimatumul sovietic

Potrivit protocolului secret anexat acestui faimos Pact Molotov-Ribbentrop, Basarabia aparținea sferei de influență sovietică. Berlinul a acceptat rapid pretenția sovietică asupra Basarabiei atunci cînd Molotov a ridicat această problemă, în cursul unei conversații din 23 iunie 1940, cu Friedrich von Schulenburg, ambasadorul german la Moscova. Totuși Hitler a înghițit greu pretenția suplimentară asupra Bucovinei, pe care a avansat-o Molotov. Stalin insista asupra chestiunii și s-a ajuns la un compromis, deoarece ultimul lucru pe care-l dorea Germania era un război în Balcani. Germanii vor susține pretenția sovietică asupra Bucovinei, locuită în principal de ucraineni, în schimbul promisiunilor sovieticilor de a respecta interesele economice germane în România[167].

Odată asigurat de sprijinul Germaniei, Molotov a acționat cu brutalitatea ce-l caracteriza. La 26 iunie el l-a invitat pe trimisul României și i-a înmînat un ultimatum. România avea douăzeci și patru de ore pentru a accepta soluția sovietică pașnică în chestiunea Basarabiei, soluție care prevedea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. Justificarea prezentată în nota ultimativă era năucitoare: Basarabia era pretinsă în baza presupusei sale majorități ucrainene, iar pretextul anexării Bucovinei de Nord aducea o noutate în legea internațională: anexarea reprezenta o compensație pentru cei douăzeci și doi de ani de ocupație românească în Basarabia[168].

Conducătorii români trebuie să fi avut chiar o premoniție privitor la consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov asupra țării lor. Molotov menționa-

[167] Documents on German Foreign Policy, seria D, vol. X, U.S. Government Printing Office, His Majesty's Stationary Office, Washington, Londra, 1956, p. 7-8, 12-13. Citată în continuare *DGFP.*

[168] Vezi textul notei ultimative în *Pravda,* 29 iunie 1940, sau în *SDFP,* vol III, p. 458-460.

nase explicit, într-un discurs în Sovietul Suprem, la 29 martie 1940, că problema Basarabiei era încă nerezolvată[169]. Mai apoi, în 1940, România îi sondase de asemenea pe germani cu privire la posibilele soluţii ale conflictului teritorial ruso-român[170]. Cînd s-a produs ultimatumul, la 26 iunie 1940, guvernul român a contactat din nou Berlinul şi Roma, dar răspunsurile au fost pe cît de unanime pe atît de dezamăgitoare. Consiliul de coroană al României a decis, în această împrejurare, să ignore sfatul Axei de a renunţa la Basarabia şi a cerut Moscovei negocieri bilaterale.

Molotov i-a spus trimisului român că acest răspuns era nesatisfăcător. Cînd trimisul român a explicat că răspunsul guvernului său trebuie privit ca unul afirmativ, ministrul sovietic de externe i-a înmînat o a doua notă ultimativă: în patru zile, începînd cu orele 14.00, 28 iunie 1940, Basarabia trebuia evacuată. Ameninţarea diviziilor sovietice concentrate de-a lungul Nistrului a forţat Consiliul de coroană să accepte. Bulgarii şi ungurii erau şi ei gata să pretindă bucăţi din prada teritorială românească[171].

În ziua următoare, Moscova şi-a manifestat nerăbdarea: în zori, tancurile Armatei Roşii, infanteria şi paraşutiştii au început să intre în Basarabia. Spre consternarea românilor, trupele sovietice au trecut chiar şi Prutul, punînd stăpînire pe oraşul Herţa şi o parte a judeţului Dorohoi[172]. În patruzeci şi opt de ore teritorii importante erau deja sub control sovietic. De altfel, rapiditatea înaintării sovietice blocase fuga basarabenilor către România. În înţelegere cu Berlinul, germanilor din Basarabia şi Bucovina li s-a permis să se repatrieze[173].

Evenimentele legate de retragere vor avea serioase implicaţii pentru evoluţia politicii româneşti. Guvernele României erau foarte conştiente de poziţia lor precară între Uniunea Sovietică şi Axă. Eforturile lor de a evita o

[169] *DGFP,* vol. X, p. 3. În aprilie, Molotov acuzase România şi de provocarea incidentelor de graniţă: E.-C. Ciurea, *L'Effondrement des frontières roumaines en 1940. Ses conditions internationales,* RHDGM, *5,* nr. 20, 1955, p. 16-32.

[170] G. Ciorănescu, *40th Anniversary of Annexation of Bessarabia and Northern Bukovina,* RFER-BRR, nr. 183, 23 iulie 1980, p. 2-5.

[171] G. Giorănescu, The *Problem of Bessarabia and Northern Bukovina during World War II,* vol. 1. *From Soviet Annexation to Romanian Reconquest,* RFER-BRR, nr. 61, 3 martie 1981, p. 10-11; SDFP, vol. 3, p. 461.

[172] Molotov a inclus în nota ultimativă şi o mică hartă. O simplă linie era trasă pentru a indica noua frontieră, iar un colţ părea întîmplator tăiat în trasarea acestei linii, ceea ce a condus la încorporarea Herţei în Uniunea Sovietică. DGFP, vol. X, p. 52-53; SIA 1939-1940, vol. 3, p. 322-324.

[173] Ciurea, *L'Effondrement des frontières roumaines,* p. 16-32; J. Becker, *Bessarabien und sein Deutschtum,* Verlag Eduard Krug, Bietigheim, 1966, p. 181-204.

angajare totală de o parte sau de alta erau sortite eşecului. Un tratat economic semnat la 23 martie 1939 arătase că România gravita către Axă. Consiliul de coroană a acceptat la 29 mai 1940 consecinţele politice ale schimbătoarei balanţe a forţelor din Europa, împreună cu percepţia ameninţării Uniunii Sovietice, şi a proclamat aderarea României la tabăra Axei[174]. Cîteva săptămîni mai tîrziu, ameninţarea sovietică s-a confirmat prin cedarea forţată a Basarabiei, iar protestele publice au favorizat forţele fasciste şi progermane din viaţa politică românească. La 4 iulie a fost numit un nou guvern, condus de Ion Gigurtu, iar el a inclus mai mulţi reprezentanţi ai Gărzii de Fier. O săptămînă mai tîrziu, România a părăsit Liga Naţiunilor. În ciuda acestor semne ale afilierii la Axă, Hitler a mai forţat România să cedeze Bulgariei sudul Dobrogei (7 septembrie 1940), iar prin acel cunoscut al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940) , nordul Transilvaniei a fost cedat Ungariei[175]. Această umilire naţională l-a obligat pe regele Carol al II-lea să abdice în favoarea fiului său, Mihai, dar puterea efectivă a trecut în mîinile noului prim-ministru de dreapta, Ion Antonescu, care avea prerogative dictatoriale.

Republica Unională Moldovenească

După anexarea Basarabiei, unirea acesteia cu Republica Autonomă Moldovenească era de aşteptat. Totuşi decizia Sovietului Suprem din 2 august 1940 a luat prin surprindere chiar şi mediile oficiale din Moscova[176]. Liderii de la Kremlin au hotărît că noua Republică Unională Moldovenească va cuprinde numai jumătate din fosta Republică Autonomă Moldovenească şi doar partea centrală a Basarabiei. Teritoriile care rămîneau, nordul Bucovinei, judeţul Hotin, Cetatea Albă şi Ismail din Basarabia şi părţi din fosta Republică Autonomă erau încorporate în Republica Unională Ucraineană. Evident că liderii ucraineni îşi utilizaseră pîrghiile politice de la Moscova pentru a (re)dobîndi multe teritorii. Tonul ultimatumului adresat României sugerase, de altfel, o puternică implicare a Ucrainei în operaţiunea sovietică. Desigur că liderii ucraineni doreau să controleze partea de sud a Basarabiei şi astfel să protejeze importantul oraş al Odesei. În nota ultimativă, ei prezentaseră şi preponderenţa ucrainenilor

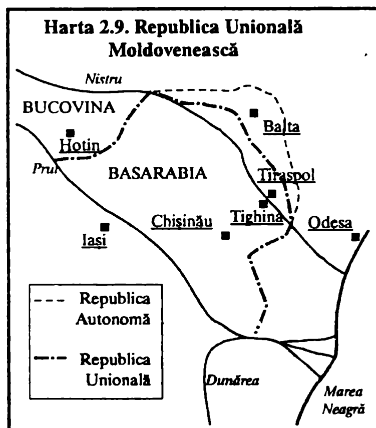
[174] G. Gafenco, *Préliminaires de la guerre à l'Est de l'accord de Moscou (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941),* Egloff, Fribourg, 1947, p. 327-373.

[175] În cursul acestor negocieri, Uniunea Sovietică şi-a reafirmat pretenţiile asupra Bucovinei de Sud, ceea ce a sporit temerile României de o totală dezmembrare. Ciurea, *L'Effondrement des frontières roumaines,* p. 16-32.

[176] Pravda conta pe o unificare completă a Basarabiei cu Republica Autonomă Moldovenească. Vezi *Pravda* din 7 iulie 1940, citată de Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia,* p. 214-245.

în Basarabia, ca justificare a pretenției sovietice, cu toate că aceasta era reală numai în cazul județului Hotin și a nordului Bucovinei.

Primul secretar al Partidului Comunist Ucrainean, Nikita Hrușciov[177], se arătase foarte interesat de menținerea nou createi Republici Moldovenești cît mai mică și dependentă posibil. O Republică Moldovenească puternică ar fi stimulat sentimentele naționaliste în rîndul minorității moldovenești din Ucraina. Sprijinul popular pentru crearea Republicii Unionale Moldovenești a fost firav și scenariul a fost aranjat la Kremlin. Comuniștii basarabeni și *Obkomul* moldovenesc au fost ținuți în ignoranță pînă în ultima clipă, iar mai tîrziu liderii comuniști locali ai noii republici au contestat cîștigurile teritoriale realizate de Ucraina, însă în zadar[178].

Harta 2.9. Republica Unională Moldovenească

Obkomul moldovenesc a devenit Partidul Comunist Moldovenesc la 14 august 1940 și și-a ținut primul congres la 6-8 februarie 1941. Constituția moldovenească a fost ratificată, la 10 februarie 1941, de Sovietul Suprem ales în ianuarie[179]. După modelul sovietic, industria a fost imediat naționalizată, iar agricultura a fost colectivizată. Pentru a asigura loialitatea în vederea viitorului război, poliția secretă a declanșat de asemenea deportări de mari proporții ale moldovenilor și ale altor elemente suspecte, în Siberia[180].

[177] La 24 iunie 1940 el a fost primul lider sovietic ce avea să urce la tribună în Chișinău ca să salute preluarea Basarabiei.

[178] Hotarele noii republici au fost în linii mari determinate în iulie 1940. Totuși, în mai 1941 republicile Moldovei și Ucrainei făceau încă schimb de sate și cum s-a descoperit recent, conducerea Republicii Moldova a încercat să ridice chestiunea granițelor, din nou, în 1946. *The Pact Molotov-Ribbentrop and Consequences for Bessarabia*, Universitas, Chișinău, 1991, p. 81-116.

[179] A.M. Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinoe sovetskoe gosudarstvo*, ed. N.A. Mohov, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1965, p. 73-154; *Moldavskaia Sovetskaia Soția-listiceskaia Respublika*, BSE-1948, XXXIII, 1954, p. 91-93.

[180] Gafenco, *Préliminaires*, p. 345-373; V. Florescu, *The Tragedy of the Population of Bassarabia: The Deportations*, în *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bukovina*, ed. M. Manoliu Manea, American Romanian Academy of Arts and Sciences Publications, nr. 3, Humbold State University Press, 1983, p. 130-133. Citată în continuare *The Tragic Plight of a Border Area*.

Operaţiunea Barbarossa

Către sfîrşitul lui 1940, România îşi adaptase complet politica externă şi strategia militară la aceea a puternicului ei patron de la Berlin. Atunci cînd Germania a fost de acord să garanteze integritatea teritorială a României, guvernul român a renunţat oficial şi la garanţiile franco-britanice. De altfel, prezenţa militară germană, semnalată din octombrie 1940, a sporit rapid în România la 2000 de oameni.

Generalul Antonescu a făcut impresie asupra lui Hitler în timpul primei lor întîlniri, la Berlin, între 21şi 24 noiembrie 1940, cu care prilej liderul român a aderat la Alianţa Tripartită şi părea gata să ofere sprijin în cruciada împotriva comunismului. *Führerul* german pare să fi considerat vechea şi încercata armată română un aliat de nădejde, cum o arată planurile operaţiunii Barbarossa, semnate de Hitler în decembrie 1940, iar strategii germani au contat pe contribuţia României la război. De altfel, mîndria militară ce o arăta Antonescu a fost probabil flatată la 21 iunie 1941 cînd i s-a spus că Germania se aştepta ca România să participe la ofensiva principală[181].

Este greu de judecat în ce măsură putea România să evite să se implice în război sau nu. Puţini români doreau să rămînă de o parte. România viza recuperarea pierderilor teritoriale din 1940, iar Hitler a făcut capital pe seama acestei traume naţionale promiţînd lui Antonescu Basarabia şi Bucovina de Nord. Hitler a lăsat de asemenea să se întrevadă perspectiva unor mai largi cîştiguri teritoriale peste Nistru. Antonescu era însă mai interesat într-o anulare a arbitrajului de la Viena şi o recuperare a nordului Transilvaniei[182]. Cînd la 22 iunie 1941, armatele române au trecut Prutul, generalul Antonescu a declarat că scopul războiului era următorul: „eliberaţi-vă fraţii apăsaţi de jugul roşu al bolşevismului, aduceţi înapoi patriei mamă toată Basarabia şi codrii Bucovinei, cîmpiile şi pajiştile voastre“[183]. Armata română a întîmpinat puţină rezistenţă şi către sfîrşitul lui iulie 1941 atît Basarabia, cît şi Bucovina de Nord erau din nou sub control românesc[184].

Atingerea, rapidă şi uşoară, a scopurilor iniţiale de război a pus conducerea românească într-o dilemă. Antonescu însuşi părea să nu-şi facă nici o

181 Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 126-134; Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia*, vol. 1, p. 5-7.

182 Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia*, vol. I, p. 3-5.

183 Citat în D.J. Dalin, *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939-1942*, Yale University Press, New Haven, 1947, p. 378.

184 Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 134-155.

iluzie: nu exista nici o alternativă la continuarea războiului dincolo de Nistru, iar Hitler nu va permite niciodată României să se retragă din război. De altfel, după înlăturarea lor la 1941, conducătorii Gărzii de Fier își găsiseră refugiu în Germania și de acolo ofereau o alternativă la îndemînă regimului lui Antonescu. Antonescu mai spera că Hitler va fi generos cînd România se va dovedi un aliat de încredere.

Cel puțin o parte din populația României era pregătită să continue războiul cu gîndul la Transilvania. O parte mai mică a populației fusese cucerită de vraja unor obiective chiar mai imperialiste. În presa de dreapta se scria de pildă că „hotarele naturale ale României s-au deplasat spre est chiar mai repede decît armatele Axei". Unii susțineau că teritoriul dintre Nistru și Bug trebuie pretins în baza faptului că acolo exista o minoritate românească locală[185]. Alții argumentau, pe baze similare, pentru a se lua o mai mare porțiune din Ucraina, pînă la Nipru. Într-un fel, acești naționaliști aveau dreptate. Așa cum arătase altă dată primul ministru Brătianu, România nu putea fi niciodată sigură de stăpînirea ei asupra Basarabiei atîta vreme cît puterea Rusiei nu va fi complet zdrobită[186].

Din motivele mai sus arătate, continuarea războiului și expansiunea dincolo de Nistru erau aproape obligatorii. Protestele liderilor partidelor democratice, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, erau de altfel făcute fără prea multă tragere de inimă. Armatele române înaintau spre inima teritoriului sovietic. Mai tîrziu, presiunea sovieticilor asupra lui Winston Churchill l-au forțat pe acesta să ceară retragerea trupelor române de-a lungul Nistrului, cerere care trecea cu vederea cucerirea de către români a Basarabiei[187]. Antonescu a preferat totuși să-și continuie politica de expansiune. Spre durerea liderilor partidelor democratice de la București, atît Anglia cît și Statele Unite au declarat apoi război României.

În iarna lui 1941-1942, armatele germane și române erau încă în postura de învingători. După o bătălie sălbatică, românii au capturat, la 4 octombrie 1941, Odesa iar, între timp, primii soldați români puseseră deja piciorul pe

---

[185] Diaconescu, *Die Rumänen*, p. 6. Potrivit acestor naționaliști, Odesa fusese întemeiată de coloniști români.

[186] Ion I.C. Brătianu spusese acest lucru cînd guvernul german îi oferise Basarabia în schimbul participării României de partea puterilor centrale. DDK, III, p. 582.

[187] G. Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia and Northern Bukovina during Wold War II*, vol. 2, *The Diplomatic Negotiations on the Future of Bessarabia (1941-1942)*, RFER-BRR, nr. 136, 12 mai 1981, p. 10; Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 134-155; Gh. Ionescu, *Communism in Romania 1944-1962*, Oxford University Press, London, 1964, p. 59-70.

malul stîng al Bugului. Un număr de treizeci de divizii româneşti au participat în alte importante bătălii de pe teatrul de operaţiuni din sud, inclusiv la luarea Crimeii.

Victoria finală părea apropiată şi participanţii la ea şi-au împărţit prada. La 3 septembrie 1941, Basarabia şi Bucovina de Nord au fost reîncorporate oficial în România. O înţelegere româno-germană stabilea un regim de administraţie civilă românească în Transnistria, teritoriu situat între Nistru şi Bug. Românii au mai fost făcuţi responsabili de ocuparea militară a teritoriului dintre Bug şi Nipru, deşi Hitler a rezervat exploatarea economică şi administrarea civilă a acestei regiuni pentru germani. Guvernul român a numit un guvernator al Transnistriei, dar a refuzat oferta lui Hitler de anexare oficială de către România a regiunii, pentru a nu diminua revendicările ei în Transilvania[188].

Evaluarea ocupaţiei româneşti în teritoriile sovietice reprezintă o problemă delicată. S-a arătat frecvent că administraţia românească a fost cel puţin suportabilă, în comparaţie cu aceea nazistă în alte zone ale Uniunii Sovietice. Românii nu au comis niciodată atrocităţi masive în rîndul populaţiei ucrainene locale, ceea ce germanii au făcut, însă o soartă dură i-a lovit acolo pe evrei. În anii interbelici antisemitismul a impregnat naţionalismul şi fascismul. De altfel, în timpul ocupaţiei un mare număr de evrei din Basarabia şi Transnistria au fost suspectaţi de convingeri bolşevice. Zeci de mii de evrei români au fost deportaţi în Basarabia în 1941 şi 1942, iar mai tîrziu în lagărele de concentrare din Transnistria[189].

Negocierile de pace

Bătălia de la Stalingrad, din iarna lui 1942-1943, a marcat punctul de cotitură al războiului. Pentru a rupe blocajul situaţiei militare, Hitler a ordonat armatelor române să preia flancurile şi astfel să-şi poată concentra propriile lui trupe pentru o bătălie decisivă. Bătălia a fost într-adevăr decisivă, dar nu în favoarea lui Hitler. O acţiune de străpungere a forţelor sovietice a dus la încercuirea armatei române şi de aici la încercuirea feld-mareşalului german Friedrich von Paulus şi a armatei sale.

[188] Dovezile disponibile sugerează că Antonescu a intenţionat să limiteze extinderea statului român pînă dincolo de Nistru şi pînă la Odesa, cu zona din jurul ei. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 134-155; Jelavich, *History of the Balkans*, vol.II, p. 250-251.

[189] J. Vidalenc, *La Roumanie de 1939 à 1947*, RHDGM, 6, nr. 21, 1956, p. 55-60; J.S. Fischer, *Transnistria: The Forgotten Cemetery*, Thomas Yoseloff, New York, 1969.

Hitler a eşuat în încercarea lui de a distruge puterea sovietică. Chiar înainte de sfîrşitul bătăliei de la Stalingrad, Mihai Antonescu, ministrul român de externe, a făcut o îndrăzneaţă propunere de continuare a războiului împotriva Uniunii Sovietice cu forţele reunite ale aliaţilor occidentali, ale Germaniei şi confederaţilor ei. La începutul lui 1943, el a pus la cale încă un plan, care implica retragerea simultană din război a tuturor aliaţilor Germaniei. Propunerea lui nu avea nici o şansă în lumina ocupării de către germani a teritoriului principalului lor aliat, Italia, în vara lui 1943. Defetismul public manifestat de Mihai Antonescu şi contactele lui cu Vestul, evident că l-au înfuriat pe Hitler[190]. Totuşi mareşalul Antonescu a refuzat să-şi demită ministrul la ordinele Berlinului şi a continuat să sprijine eforturile lui Mihai Antonescu de a iniţia negocieri cu aliaţii. Asupra acestor negocieri s-a păstrat un secret total în vreme ce dictatorul român îşi reconfirma public, din timp în timp, devotamentul faţă de Hitler şi faţă de război. Eforturile lui Antonescu de a iniţia negocieri cu Marea Britanie şi Statele Unite au rămas însă fără rezultat în timpul iernii 1943-1944. Antonescu voia să negocieze cu aliaţii occidentali excluzînd Uniunea Sovietică, dar cei trei aliaţi căzuseră de acord în octombrie 1943 că nici unul dintre ei nu va negocia cu vreun satelit al Germaniei fără notificarea prealabilă a celorlalţi[191]. Atît regele cît şi liderii opoziţiei, Maniu şi Brătianu, erau complet de acord cu linia politică urmată de Antonescu. Dar atît dictatorul cît şi opoziţia au calculat greşit intenţiile şi priorităţile Vestului. Teama lor nemăsurată faţă de „eliberarea“ de către sovietici a României şi nevoia de a continua cruciada împotriva bolşevismului nu erau împărtăşite la Londra şi Washington[192].

În primăvara lui 1944, România era confruntată cu o alegere între două opţiuni la fel de puţin atrăgătoare: Soarta Ungariei[193] arăta cum îşi va trata Germania aliaţii neloiali. În acelaşi timp, înaintarea tancurilor sovietice dinspre est se accelera. Antonescu s-a decis să-şi schimbe linia politică şi a spus lui Maniu că era pregătit să se retragă din politică, spre binele Ro-

[190] A. Cretzianu, *The Romanian Armistice Negotiations: Cairo 1944,* JCEA, 11, nr. 3, 1951, p. 243-258.

[191] V. Mastny, *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941-1945,* Columbia University Press, New York, p. 111-122.

[192] În faimosul său aranjament de procentaj cu Stalin, din octombrie 1944, Churchill a propus o proporţie de 10% influenţă occidentală în România şi 90% influenţă sovietică. Mastny, *Russia's Road,* p. 207-210.

[193] La începutul lui 1944, trupele germane au ocupat pe neaşteptate Ungaria. Această operaţiune militară s-a numit Margarita 1. Margarita 2 era exact acelaşi plan aplicabil României.

mâniei. El a permis opoziției să intre în contact cu aliații și la 17 martie 1944 reprezentantul acesteia, Barbu Știrbei, a întreprins prima sa misiune secretă pe lîngă cele trei puteri aliate, la Cairo. Atunci cînd situația militară și politică s-a stabilizat, Antonescu a revenit la politica lui anterioară. Riscul unei ocupări imediate a României de către germani părea că fusese evitat, iar înaintarea sovietică fusese oprită, cu toate că primele unități ale Armatei Roșii trecuseră deja Prutul și stabiliseră un cap de pod pe pămîntul românesc, în primăvara lui 1944[194].

Sovieticii au subordonat negocierile de la Cairo, cu opoziția românească semi-clandestină, bunului lor plac. Au făcut de asemenea un efort deosebit de a bloca și împiedica discuțiile cît mai mult posibil. Între timp, în spatele aliaților occidentali, Aleksandra Kollontai, faimoasa ambasadoare sovietică la Stockholm, l-a abordat, circumspectă, încă din noiembrie 1943, pe însărcinatul cu afaceri român F.C. Nanu[195]. La 2 aprilie 1944, Radio Moscova a transmis o declarație oficială a guvernului sovietic conform căreia Uniunea Sovietică nu avea nici o intenție de a schimba sistemul social-politic din România. Ocuparea României de către Armata Roșie avea să se facă doar cu scopul înfrîngerii armatelor fasciste. Deloc întîmplător, această declarație a zdruncinat toate speranțele românilor privitoare la Basarabia și Bucovina de Nord, atunci cînd s-a referit la Prut ca graniță sovieto-română. În sfîrșit, la 12 aprilie 1944 diplomații sovietici au înmînat opoziției românești multașteptatele condiții de pace. Este semnificativ faptul că reprezentantul lui Antonescu la Stockholm primise condițiile de pace cu cîteva zile mai devreme. În mod evident, sovieticii preferau să discute cu guvernul român existent decît cu opoziția.

Sovieticii au acceptat cele trei amendamente propuse de trimisul român la Stockholm, deși au respins sugestia lui privind organizarea unui plebiscit în Basarabia și nordul Bucovinei. La Cairo, în schimb, sovieticii s-au cramponat, fără să facă compromisuri, de condiții de pace aspre. Discuțiile de la Stockholm n-au dus la nimic. Antonescu a trecut cu vederea discuțiile lui Nanu cu sovieticii la Stockholm, căci nu era deloc pregătit să lase soarta României (și pe a lui însuși) în mîinile sovieticilor. În 1940 el se pusese în postura de apărător al interesului național al României și al ideii de recucerire a Basara-

[194] Mastny, *Russia's Road*, p. 154-155; *Istoria României*, a doua machetă, ed. P. Constantinescu-Iași, L. Banyai, N.N. Constantinescu, vol. 6, Editura Academiei RSR, București, 1968, p. 729-743.

[195] F.C. Nano, *The First Soviet Double Cross. A Chapter in the Secret History of World War II*, JCEA, 12, nr. 1, 1952, p. 238-241.

biei și Bucovinei de Nord. În 1944 el nu putea accepta pierderea independenței României și a teritoriilor ei[196].

Partidele lui Maniu și Brătianu, din opoziție, erau oficial interzise în regimul Antonescu, dar liderii lor erau totuși interlocutorii dictatorului. De-a lungul războiului, Partidul Comunist Român, interzis și el, se străduise să realizeze o rezistență comună cu partidele opoziției, dar problema basarabeană continua să se dovedească o piedică majoră. Partidul Comunist susținea pretenția sovieticilor asupra Basarabiei, pe cînd Maniu și Brătianu refuzau să accepte orice pierderi teritoriale. Frontul Patriotic, organizat de Partidul Comunist Român în 1943, atrăsese doar cîteva partide de stînga desprinse din partidele mai mari. Totuși în vara lui 1944 perspectiva unei invazii sovietice a obligat partidele democratice reticente să coopereze cu comuniștii în cadrul unui Bloc Național Democratic, al cărui scop era să răstoarne regimul Antonescu și să formeze un guvern de coaliție, în acord cu condițiile de pace ale aliaților[197].

După o întrevedere cu regele României, la 23 august 1944, Antonescu a fost îndepărtat din funcție și arestat. Regele și partidele democratice au cea mai mare parte a meritului în executarea loviturii de stat; comuniștii au jucat doar un rol minor. Se pot face încă speculații în legătură cu problema de ce lovitura, inițial plănuită pe 26 august, a fost mai apoi grăbită. Se presupune că principalul motiv al regelui și al liderilor democrați a fost ofensiva sovietică declanșată la 20 august. Se adaugă de asemenea negocierile secrete ale lui Antonescu cu sovieticii, menționate frecvent, dar și ele supuse controversei. Potrivit unora, refuzul încăpățînat al lui Antonescu de a accepta condițiile de pace a fost cel care l-a forțat pe rege să-l îndepărteze de la putere; altfel, România ar fi fost ocupată de Armata Roșie ca stat inamic. Potrivit altora, printre ei și martori oculari, Antonescu a împărtășit și el, în cursul audienței la rege, neașteptata hotărîre de a se încheia o pace separată cu sovieticii, dar regele și opoziția au dorit doar pentru ele meritul de a fi obținut încheierea păcii[198].

---

[196] Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu,* p. 183-199, 209-231; G. Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia and the Northern Bukovina during World War II, vol. 3. The Soviet Claims Prevail (1943-1945),* RFER-BRR, nr. 329, 2 decembrie 1981, p. 8-22.

[197] A. Simion, *Pînă la orice sacrificiu în interesul poporului român,* E.S., nr. 7, 1976, p. 8-11, 38-39; Gh. Zaharia, *La Vie politique en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale,* în *Nouvelles études d'histoire,* ed. Șt. Pascu, Șt. Ștephănescu, D. Berindei, vol. VI, 2, Editura Academiei RSR, București, 1980, p. 221-234. Citată în continuare *Nouvelles études d 'histoire,* VI, 2.

[198] Potrivit trimisului român Nanu, curierul lui Antonescu, sosit la Stockholm cu ordinul acestuia la 24 august, nu era la curent cu lovitura de stat din București. Nano, *The First Soviet Double Cross,* p. 253-255.

După lovitura de stat, regele şi opoziţia au proclamat aceptarea condiţiilor de pace. Armistiţiul, semnat la Moscova la 12 septembrie 1944, stipula că graniţa sovieto-română va fi stabilită pe traseul ei de la 1 ianuarie 1941; al doilea Arbitraj de la Viena era anulat. În timpul negocierilor de mai tîrziu, din 1946, delegaţia oficială, dominată de comunişti, a păstrat tăcere asupra problemei Basarabiei. Liderii opoziţiei, precum Iuliu Maniu şi exilaţii români în Occident, precum fostul diplomat Grigore Gafencu, au bombardat delegaţiile occidentale cu note de protest. Totuşi clauzele teritoriale au fost copiate direct în tratatul de pace final, care s-a semnat la Paris la 10 februarie 1947[199]. Prin aceasta suveranitatea sovietică asupra Basarabiei şi nordul Bucovinei a dobîndit recunoaştere internaţională, iar hotarul sovieto-român a fost hotărît o dată pentru totdeauna sau, cel puţin, pentru următoarea jumătate de secol.

EVENIMENTELE RECENTE[200]

Acest status-quo, impus printr-o „Pax Sovietica", a durat vreo patruzeci de ani. La sfîrşitul anilor '80 i s-a pus capăt odată cu *perestroika* şi *glasnost'*-ul lui Mihail Gorbaciov, care a avut un teribil impact asupra politicii şi societăţii din Republica Moldova[201]. În Moldova, în 1987 au prins viaţă două mişcări distincte: o mişcare către reformarea politică, în ton cu linia lui Gorbaciov, şi o mişcare naţională moldovenească, comparativă cu mişcarea din republicile baltice. Totuşi spre deosebire de Estonia, Letonia şi Lituania, Republica Moldovenească nu a avut reputaţia existenţei unor turburări sociale şi a disidenţei politice[202].

---

[199] Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia* - III, p. 23-24; E.-C. Ciurea, *Le Traité de paix avec la Roumanie du 10 février 1947*, A. Pedone, Paris, 1954, p. 235-266; Şt. Lache, Gh. Ţuţui, *România şi Conferinţa de pace de la Paris din 1946*, Istoria contemporană, Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 233-305.

[200] Limita finală a acestei secţiuni este martie 1994.

[201] Evoluţiile din politica şi societatea moldovenească dintre cel de-al doilea război mondial şi era lui Gorbaciov, mai cu seamă politica naţionalităţilor şi politica privitoare la limbă sub regimul comunist, vor fi subiectul capitolului al treilea.

[202] Singurii disidenţi moldoveni cunoscuţi în Vest erau disidenţii religioşi. Leviţki menţionează numai 4 moldoveni printre cei 670 disidenţi înregistraţi. B. Lewytskyj, *Politische Opposition in der Sowjetunion 1960-1972*, München, 1972, referire în Dittrich, *Bessarabië*, p. 630, n. 47.

Frontul Popular Moldovenesc

În vara lui 1988, intelectualitatea moldovenească orientată spre reformă a creat neoficiala Mişcare Democratică Moldovenească în Sprijinul Perestroikăi. Principalele cereri ale acestei mişcări erau democratizarea şi reformele social-economice, pentru care lupta Gorbaciov[203]. Moldovenii cu studii doreau acces la poziţiile nomenclaturii, monopolizate mai înainte de ucraineni şi ruşi[204]. Mişcarea era condusă de ziarişti, scriitori şi profesori moldoveni care vedeau în *perestroicai şi glasnost'*-ul lui Gorbaciov cele mai bune mijloace pentru sfărîmarea monopolului Partidului Comunist din Moldova.

În 1987-1988, şi-a făcut apariţia şi o mişcare naţională moldovenească. Prima formă organizată pentru a formula idei şi cereri ale naţionaliştilor moldoveni a fost Clubul Literar şi Muzical Alexe Mateevici. În 1989 această asociaţie de intelectuali moldoveni a dobîndit o influenţă de masă. Iniţial, Clubul Mateevici s-a concentrat asupra cererilor naţionale şi culturale ale moldovenilor[205].

Deoarece aveau legătură cu sentimentele şi ideile populaţiei din Republica Moldovenească, puternicele mişcări naţionale şi democratice au luat prin surprindere conducerea comunistă a Moldovei. Liderii partidului, care erau predominant nemoldoveni, au reacţionat cu totul exagerat şi au luat măsuri dure împotriva ambelor mişcări. Întreaga opoziţie a fost fără discriminare condamnată pentru extremism, naţionalism burghez şi oportunism. Primul secretar Semion Grossu şi alţi lideri ai Partidului Comunist Moldovenesc erau extrem de conservatori şi se opuneau oricăror reforme şi concesii[206].

La sfîrşitul lui 1988, mustrat de Gorbaciov însuşi şi sub presiunea crescîndei opoziţii naţionale şi democratice, Grossu a făcut, în cele din urmă, unele concesii. Totuşi, în acel moment ireparabilul se produsese. Deşi mişca-

---

[203] Retrospectiv, crescînda stînjeneală şi duritatea conducerii Partidului şi a mediilor de comunicare în 1987 au reflectat primele semne de revoltă naţională şi disidenţă politică. W. Crowther, *The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia* ,RR, 50, nr. 2, 1991, p. 182-202; B. Nahaylo, *National Ferment in Moldavia,* RL-RB, 1, nr. 32, 1989, p. 1-10; V. Socor, *The Moldavian Democratic Movement: Structure, Program, and Initial Impact,* RL-RU, 1, nr. 8, 1989, p. 29-34.

[204] În capitolul trei vor fi tratate în mod foarte detaliat problema prea slabei reprezentări a moldovenilor în guvern şi în partid ca şi în nomenclatura culturală.

[205] V. Socor, *The Alexe Mateevici Cultural Club: An Informal Group Becomes a Mass Movement,* RL-RU, 1, nr. 34, 1989, p. 23-25.

[206] Conducerea superioară a Partidului Comunist din Moldova era dominată de oamenii lui Brejnev încă de pe vremea cînd el fusese prim-secretar al partidului la Chişinău, la începutul anilor '50. Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 88-91.

rea națională și cea de reformare începuseră separat, ele împărtășeau obiective comune. Confruntate cu intransigența liderilor Partidului Comunist din Moldova, de altfel, cele două mișcări hotărîseră să-și reunească forțele. Ambele au dat maximă prioritate cererii eliminării monopolului Partidului Comunist. La început, mișcarea democratică fusese prudentă față de naționalismul de masă al Clubului Mateevici, însă problema limbii i-a apropiat. Naționaliștii moldoveni cereau ca limba lor să fie limba de stat oficială a Republicii, iar intelectualilor din Mișcarea Democratică, ce țineau cu tărie la limba lor natală, li se oprise de mult accesul la poziții mai înalte. În plus, mișcarea națională moldovenească oferea sprijinul de masă care-i lipsea Mișcării Democratice pentru a forța partidul să coopereze. În schimb, Mișcarea Democratică oferea naționaliștilor moldoveni o legătură cu moderații din Partidul Comunist din Moldova[207].

La începutul lui 1989, liderii partidului au început să slăbească controlul asupra situației, aflată într-o rapidă schimbare. În vreme ce naționaliștii moldoveni organizau marșuri și mitinguri de masă pe străzile Chișinăului, reformatorii urmau linia oficială inaugurată de Gorbaciov. La alegerile libere pentru deputații Congresului Poporului al URSS, din primăvara lui 1989, a fost aleși pe listele Partidului Comunist din Moldova și un număr de reformatori care a obținut astfel pentru mișcarea lor o platformă oficială[208].

În iunie 1989, Mișcarea Democratică, Clubul Mateevici și multe alte organizații moldovenești locale și grupări de interese s-au unit în Frontul Popular Moldovenesc[209]. Programul politic al Frontului reunea toate cererile curente de natură națională, politică, social-economică ale moldovenilor, deși cele mai presante erau legalizarea frontului însuși și înlocuirea nomenclaturii politice conservatoare a republicii pentru a facilita un dialog constructiv între front și conducerea partidului și Republicii.

Cererea națională prioritară a Frontului era recunoașterea oficială a limbii moldovenești ca limbă de stat și limbă de comunicare interetnică în republică. În 1989 liderii comuniști s-au făcut de rîs atunci cînd au venit cu o serie de propuneri ciudate în problema limbii. În toamnă, masiva presiune a

---

[207] Crowther, *The Politics of Ethno-National Mobilization*, p. 189.

[208] V. Socor, *Moldavian Reformists in the URSS Congress of People's Deputies, RL-RU*, 1, nr. 25, 1989, p. 18-20; V. Socor, *Unofficial Groups Score Unexpected Gains in Elections in Moldavia*, RL-RU, 1, nr. 19, 1989, p. 17-20; A.U. Gabanyi, *Die Moldaurepublik zwischen Wende und Rückwende*, SOE, 42, nr. 3-4, 1993, p. 169-172.

[209] Acesta includea și alte organizații precum *Verzii Moldoveni* și *Asociația istoricilor*. V. Socor, *The Moldavian Greens; An Independent Ecological Association*, RL-RU, 1, nr. 11, 1989, p. 20-21; *Unruhiges Moldawien*, Osteuropa, 39, nr. 9, 1989, A, p. 475-483.

moldovenilor a produs dezbateri încinse în Sovietul Suprem, iar moldovenii au înregistrat o primă și parțială victorie cînd Sovietul Suprem, sub conducerea lui Mircea Snegur, a acceptat recomandarea creării unui comitet în problema limbii: limba moldovenească va deveni limba de stat iar rusa, limba comunicării interetnice. De altfel, va fi permisă și utilizarea scrierii latine[210].

Datorită schimbărilor politice uriașe petrecute la nivel unional, ca și datorită încăpățînării Partidului Comunist din Moldova, Frontul și-a radicalizat apoi programul. În afara problemei limbii, Frontul a întreprins și campanii pentru drepturile omului, pentru *perestroika* și *glasnost'*, pentru reforme social-economice[211]. Revendicările naționale au pus în umbră, în general, pe cele social-economice, la loc de frunte aflîndu-se cele privitoare la reînnoirea conducerii republicane, suveranitatea Republicii Moldova, unitățile militare teritoriale și drepturile cetățenești[212].

Curînd după plenara din decembrie a Comitetului Central, brejnevistul Grossu a fost înlocuit. Noul l'"der al partidului era Petru Lucinschi, un etnic moldovean și un reformator prin orientare[213].Totuși el a fost confruntat cu o opoziție insurmontabilă atît în interiorul, cît și în exteriorul partidului. La plenară, de pildă, el a reușit să îndepărteze doar o parte din vechii *apparatcici*. La începutul lui 1990, Lucinschi a început mult așteptatul dialog cu Frontul și a aplicat în Republica Moldova cîteva reforme. În acest fel, el a reușit să pună capăt, temporar, demonstrațiilor moldovenilor. Alegerile pentru Sovietul Suprem Moldovenesc din martie 1990 au produs însă o victorie categorică a Frontului. Deși cei mai mulți candidați apăreau pe listele Partidului Comunist, loialitatea lor înclina vizibil către Front. În aprilie 1990 comunistul liberal Mircea Snegur a fost ales președinte al Sovietului Suprem și astfel a înfrînt pe candidatul Frontului, care era însuși Lucinschi. Abilul Snegur a devenit liderul puternicei coaliții a naționaliștilor și reformatorilor moldoveni din Partidul Comunist așa încît, deși formal partidul condus de Lucinschi era la putere, parlamentul era totuși dominat de naționaliștii moldoveni[214].

---

[210] V. Socor, *Moldavian Proclaimed Oficial Language in the Moldavian SSR*, RL-RU, 1, nr. 38, 1989, p. 13-15; V. Nedelciuc, *Republica Moldova*, Universitas, Chișinău, 1992, p. 37-39.

[211] Frontul Popular Moldovenesc se preocupa și de problemele ecologice din republică. În 1988, nivelul dezastruos al poluării mediului din Republica Moldova fusese denunțat în presa unională.

[212] V. Socor, *Popular Front Founded in Moldavia*, RL-RU, 1, nr. 23, 1989, p. 23-26.

[213] El mai era și moldoveanul cu cea mai înaltă funcție din întreaga ierarhie de stat și de partid din URSS, secretar doi al Partidului Comunist Tadjik și membru plin al Comitetului Central al PCUS. V. Socor, *Party Leader of Moldavian SSR Replaced*, RL-RU, 1, nr. 48, 1989, p. 22; V. Socor, *Personnel Changes at Moldavian Plenum*, RL-RU, 1, nr. 50, 1989, p. 25-27.

[214] Ch. King, *Moldova*, RSSBS, 1, nr. 2, 1993, p. 7-9.

Între timp, elementele de structură ale Partidului Comunist din Moldova se descompuneau rapid. Partidul era tot mai mult sfîşiat între reformatorii moldoveni radicali, care cereau drepturi democratice şi naţionale, postaţi la stînga, şi birocraţia şi cadrele republicane, ruşi şi ucraineni, care luptau contra oricăror atingeri aduse privilegiilor şi poziţiilor lor, situaţi la dreapta. Lucinschi ducea şi el o bătălie, de la început pierdută. Încerca să imprime o linie de mijloc, dar sprijinul său la bază se diminua rapid. În multe privinţe, Lucinschi şi Snegur în Moldova formau o paralelă la ceea ce reprezentau Gorbaciov şi Elţin în Uniunea Sovietică. Toţi erau reformatori şi oameni ai consensului. Gorbaciov şi Lucinschi se agăţaseră prea mult de Partidul Comunist, socotindu-l bază a reformelor lor politice, Snegur şi Elţin înţeleseseră că zilele monopolului puterii comuniste trecuseră şi au reuşit să-şi asigure susţinători în afara structurii de partid, mobilizînd populaţia locală. Snegur a urmat de asemenea exemplul lui Elţin şi şi-a reconfirmat alegerea sa ca Preşedinte al Moldovei printr-un vot popular democratic, desfăşurat în decembrie 1991.

Spre o Moldovă independentă

Renaşterea naţionalismului moldovean a generat, în mod previzibil, o reacţie negativă din partea minorităţilor din republică. Celelalte minorităţi au început să pretindă propriile lor drepturi naţionale şi politice şi au refuzat să trăiască sub dominaţia moldovenilor. La apogeul controversei referitoare la limbă, de la sfîrşitul lui 1989, ucrainenii şi ruşii din republică au recurs la violenţă, greve şi mitinguri de masă pentru a-şi face auzit protestul. Drept răspuns la crearea Frontului Popular Moldovenesc, ei şi-au creat propriile lor organizaţii. S-au constituit astfel *Edinstvo* (unitate) şi aşa-numitele Uniuni ale Colectivelor de Muncă, pentru apărarea status-quo-ului politic şi a puterii conducerii şi nomenclaturii comuniste[215].

Din 1989, Republica Moldovenească însăşi era sfîşiată de conflicte etnice. În sudul Basarabiei, găgăuzii, o populaţie ortodoxă de limbă turcă de vreo 150 000 de persoane, pretindea drepturi naţionale şi culturale. Concesiile făcute de conducerea republicană n-au izbutit să-i satisfacă. Liderii lor, sprijiniţi de conservatoarele *Edinstvo* şi Uniunile Colectivelor de Muncă, pretindeau, în consecinţă, o Republică Autonomă Găgăuză. Lucinschi, care căuta un *modus vivendi* cu naţionaliştii moldoveni, s-a pronunţat împotriva oricărei autonomii teritoriale în cadrul Moldovei. În noiembrie 1989 şi iulie

---

[215] V. Socor, *Politics of the Lauguage Question,* RL-RU, 1, nr. 36, 1989, p. 33-36; King, *Moldova*, p. 7-13.

1990, mişcarea găgăuză a proclamat simbolic Republica Autonomă Găgăuză. Ambele proclamaţii au fost imediat invalidate, ca ilegale, de parlamentul moldovenesc, dar în august 1991 găgăuzii, indignaţi, au proclamat o Republică Unională Găgăuză, ceea ce implica o secesiune de Republică Unională Moldovenească. Parlamentul din Chişinău a condamnat imediat secesiunea şi a scos în afara legii mişcarea găgăuză cu totul. Forţele republicii nu au putut însă să restabilească ordinea în sud, iar voluntarii moldoveni au fost trimişi cu autobuzele în zonă pentru a ajuta la instituirea controlului asupra acestei minorităţi neguvernabile. Pînă la urmă, au fost necesare forţele ministerului de interne şi Gorbaciov însuşi a declarat ilegală, prin decret, Republica Găgăuză[216].

Evenimente similare petrecute pe malul stîng al Nistrului au creat o ameninţare chiar şi mai mare pentru fragilul stat moldovenesc. Populaţia urbană ucraineană şi rusă sprijinea în mare măsură cursul politic conservator şi detesta atît *perestroika,* cît şi dominaţia moldovenească în republică. Legile privitoare la limbă de la finele lui 1989 i-au convins de faptul că conducerea partidului era la discreţia naţionaliştilor moldoveni şi prin urmare autorităţile locale de pe malul stîng au refuzat să mai asculte de ordinele Chişinăului. Atît *Edinstvo* din Basarabia, cît şi Unuinea Colectivelor de Muncă de pe malul stîng erau de asemenea în relaţii bune cu cercurile reacţionare din Moldova. La 2 septembrie 1990, ei s-au separat de Republica Moldova şi au proclamat Republica Transnistreană, avîndu-l drept lider pe Igor Smirnov, directorul unei fabrici locale[217].

Între timp, raporturile dintre Chişinău şi Moscova au ajuns destul de încordate, parte din cauza amestecului Moscovei în problema minorităţilor din Moldova, parte datorită uriaşelor schimbări ce aveau loc la centru. În a doua jumătate a anului 1990 şi în 1991, Republica Moldova a adoptat o poziţie radicală în negocierile unionale privind reformele economice şi dezbaterile relative la structura noii federaţii. Moldova a susţinut planurile Şatalin şi a refuzat să ţină referendumul unional din martie 1991. În plus, Mircea Snegur şi parlamentul moldovean au continuat să se distanţeze de structurile Uniunii în tot cursul lui 1991. La 25 iunie 1991, Moldova s-a proclamat stat suveran, în cadrul viitoarei confederaţii de state suverane. Pe parcursul negocierilor cu

[216] King, *Moldova,* p. 13-17; V. Socor, *Gagauz in Moldavia Demand Separate Republic,* RL-RU, 2, nr. 36, 1990, p. 8-13; C. Cavanauggh, *Conflict in Moldova: The Gagauz Factor,* RFER-RR, 1, nr. 32, 1992, p. 11-17.

[217] *Dnestrovskaia Pravda,* 5 septembrie 1990; King, *Moldova,* p. 13-17; Nedelciuc, *Republica Moldova,* p. 61-118.

Moscova din vara aceluiaşi an, chiar şi liderii Partidului Comunist Moldovenesc au susţinut acest punct de vedere[218].

La vestea loviturii de stat de la Moscova, liderii moldoveni au reacţionat imediat şi unanim. La 27 august 1991, s-a declarat independenţa oficială a Republicii, iar parlamentul a refuzat să transmită puterea comuniştilor şi forţelor armate. La Chişinău, mijloacele de comunicare comuniste au fost imediat suspendate, iar Partidul Comunist Moldovenesc a fost interzis. În săptămînile următoare, organele, simbolurile şi structurile Partidului Comunist au fost desfiinţate atît în Moldova, cît şi în URSS.

Două enclave minoritare au simpatizat cu lovitura de stat de la Moscova. Pe malul stîng nu s-a întîmplat nimic. Statuia lui Lenin a rămas neatinsă, organizaţiile partidului au rămas la putere[219]. În ciuda eşecului ei, lovitura de stat a avut o influenţă din care regimul de la Tiraspol s-a inspirat, căci Smirnov a început ceea ce în general a fost denumit „puciul făţarnic". La sfîrşitul lui 1991 şi în prima jumătate a lui 1992, garda transnistreană a preluat controlul asupra oraşelor de pe malul stîng şi a produs o considerabilă vărsare de sînge şi hărţuială. Guvernul de la Chişinău a ordonat unităţilor sale militare şi forţelor de poliţie să se retragă, dorind să evite o escaladare cu orice preţ; forţelor moldoveneşti le lipseau experienţa şi armele necesare, în vreme ce garda transnistreană era formată din soldaţi antrenaţi şi dotaţi cu o abundenţă de arme şi echipament. În final, forţele gărzii au trecut chiar şi Nistrul şi au atacat Tighina, unde conflictul a devenit o bătălie de proporţii, în iulie 1992[220].

Forţele militare ale fostei Uniuni Sovietice se retrăseseră aproape complet de pe malul drept al Nistrului, dar pe malul stîng, Armata a 14-a, cu un efectiv de aproximativ 10 000 de oameni, rămăsese. După lovitura de stat de la Moscova, comandantul armatei a 14-a, Aleksandr Lebed, a sprijinit fără rezerve regimul de la Tiraspol. Chiar mai îngrijorătoare erau eforturile minime întreprinse la Moscova şi la faţa locului pentru a ascunde amestecul Armatei a 14-a în acest conflict regional. Cînd soldaţii de sub comanda sa au fost văzuţi luptînd la Tiraspol, Lebed a spus: „Voi (moldovenii) ar trebui să

[218] Referendumul s-a ţinut însă pe malul stîng al Nistrului. V. Socor, *Moldova Resists Pressure and Boycotts Union Referendum*, RL-RU, 3, nr. 13, 1991, p. 9-14; V. Socor, *Moldavian Parliament Endorses Confederation*, RL-RU, 3, nr. 9, 1991, p. 18-20; V. Socor, *Moldova Builts a New State*, RFE/ RL-RR, 1, 1992, p. 42-45.

[219] V. Socor, *Moldavia Defies Soviet Coup, Removes Vestiges of Communism*, RL-RU, 3, nr. 38, 1991, p. 18-23.

[220] V. Socor, *Creeping Putsch in Eastern Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 3, 1992, p. 8-13; V. Socor, *Russia's Fourteenth Army and the Insurgency in Eastern Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 36, 1992, p. 41-48; V. Socor, *Russian Forces in Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 34, 1992, p. 38-43.

faceți deosebirea cu multă grijă, între Armata Roșie și oameni pur și simplu îmbrăcați în uniformă și cu arme“[221].

Moscova era mai mult decît reținută în a-l aduce pe Lebed la ordine. Toate cererile lui Snegur de retragere a Armatei a 14-a, care era o armată rusă ilegal staționată pe teritoriul unui alt stat suveran, au fost zadarnice. Nu era de conceput totuși ca întreaga armată să fie cedată Tiraspolului. Evident că Smirnov și Lebed se bucurau de întreg sprijinul naționaliștilor ruși reacționari și al cercurilor militare din Moscova. Elțin nu a reușit, de a :‹menea, să răspundă la strigătele de protest ale lui Snegur și astfel a sprijinit și el intimidarea Chișinăului[222].

Pentru Moscova, situația de fapt din Transnistria și conflictul dintre moldoveni și transnistreni avea multe avantaje. În perspectiva confruntării politice de forță ce avea loc între Rusia și Ucraina independentă, pe probleme precum aceea a Crimeii, a dezvoltării Comunității Statelor Independente, a flotei Mării Negre și dezarmării nucleare, Moscova putea folosi orice armă. Din punct de vedere strategic, Transnistria se află chiar în spatele Ucrainei și prin urmare reprezintă o excelentă poziție pentru Armata a 14-a. De altfel, acest mic teritoriu de-a lungul Nistrului poate fi folosit ca nucleul unei *Novorossia* (Nouă Ruwzie), deci în detrimentul teritoriului ucrainean. Cum pierderea Transnistriei, cu potențialul ei industrial, ar fi consecința inevitabilă a unirii Moldovei cu România, acest conflict dă de asemenea Moscovei o importantă pîrghie împotriva Chișinăului. Dacă totuși Moldova ar fi încorporată de România, Transnistria ar garanta un cap de pod rusesc în zonă și o continuare a influenței ei în Balcani.

Între lunile iulie și septembrie 1992, Snegur și Elțin au semnat o serie de acorduri: s-a proclamat o încetare a focului și s-a instalat o forță rusească de menținere a păcii. Guvernul Ucrainei a împărtășit obiecțiile Moldovei privitoare la Republica Transnistreană și la politica agresivă a Moscovei de sprijinire a acesteia. De dragul păcii, Ucraina a îmbunătățit chiar relațiile cu România. Kievul și Chișinăul și-au dat mîna și în vara lui 1992 au avut loc convorbiri cvadripartite asupra problemei Transnistriei, între România, Rusia, Ucraina și Moldova[223].

După declarația de independență a Moldovei din august 1991, Frontul Popular Moldovenesc condus de fostul prim-ministru Mircea Druc a început o amplă campanie de promovare a unirii grabnice cu România. Totuși procedînd în acest fel, liderul radical al Frontului și-a făcut singur rău. Mulți lideri au părăsit

---

[221] Citat în Socor, *Creeping Putsch,* p. 11.

[222] V. Socor, *Russia's Fourteenth Army,* p. 41-48.

[223] B. Nahaylo, *Moldovan Conflict Creates New Dilemmas for Ukraine,* RFE/RL-RR, 1, nr. 20, 1992, p. 1-8.

organizația și susținătorii s-au împuținat. Avocații moderați ai unificării, precum Alexandru Moșanu, care era noul președinte al Parlamentului și aliatul său Ion Țurcanu, s-au disociat și ei de Frontul Popular Moldovenesc, deși ei considerau totuși unirea ca singura și cea mai bună soluție pentru Moldova, în perspectivă. În 1992, sondajele indicau că doar o mică parte a populației moldovene favoriza unirea cu România. În ianuarie 1993 67% din cei intervievați preferau independența Moldovei, 18% sugerau o aderare la Comunitatea Statelor Independente și doar 8% erau pentru o unire imediată cu România[224].

În ciuda recunoașterii caracterului românesc al limbii și culturii moldovenești, argumentele împotriva reunirii cu România au cîștigat teren. Amintirile guvernării românești în anii interbelici și ai războiului erau cele mai multe negative: centralismul politic, greutățile economice și exploatarea. De altfel, Bucureștiul nu a izbutit să arate nici un fel de respect pentru problemele specifice ale regiunii și pentru aspirația moldovenilor spre autonomie. Politicienii moldoveni pragmatici au înțeles de asemenea că economia agrară a Moldovei era total dependentă de fosta Uniune Sovietică pentru exporturile și pentru importurile de combustibili și materii prime. România nu putea să înlocuiască Comunitatea Statelor Independente ca partener economic sau ca piață. Era foarte probabil că statul centralizat românesc va impune propriile sale cadre politice și economice în noua provincie. Aceasta i-ar transforma pe moldoveni în cetățeni de categoria a doua, exact așa cum procedase regimul sovietic, și ar opri mobilitatea moldovenilor sub aspectul ascensiunii sociale.

Pentru Snegur și sprijinitorii lui, noțiunea de stat independent moldovenesc ridica o serie de probleme spinoase, inclusiv relațiile cu Ucraina. Guvernul Moldovei reușise să cîștige simpatia substanțialei minorități ucrainene și să micșoreze neliniștea Kievului. Cîtă vreme Chișinăul n-a urmărit reunificarea, minoritatea ucraineană a susținut cu entuziasm dezvoltarea democratică a unei Moldove independente și a pretins pentru sine doar drepturi culturale. Problema teritorială s-a dovedit mai intratabilă. În 1991, ca urmare a condamnării tratatului Molotov-Ribbentrop, atît parlamentul român, cît și Frontul Popular Moldovenesc au cerut returnarea Bucovinei de Nord și a părților din Basarabia pe care Ucraina le încorporase în 1940[225].

Naționaliștii moldoveni și Frontul Popular Moldovenesc nu au contestat existența unui larg consens în favoarea independenței și împotriva reunificării rapide. Ei l-au atacat totuși pe Snegur pentru că a pozat drept campion al independenței Moldovei și fiindcă nu a încercat să impulsioneze sprijinul

[224] V. Socor, *Opinion Polling in Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 13, 1992, p. 60-63.

[225] B. Nahaylo, *Ukraine and Moldova: The View from Kiev*, RFE/RL-RR, 1, nr. 18, 1992, p. 39-45.

popular în favoarea unirii[226]. În parlamentul Moldovei, ales anterior introducerii sistemului multipartidic, sprijinul pentru Frontul Popular Moldovenesc s-a diminuat de la 140 la 40 de locuri. Frontul și alte organizații asemeni lui erau divizate în chestiunea unirii: radicalii cereau unificarea imediată, în vreme ce moderații subliniau nevoia unei tranziții. Frontul Popular Moldovenesc era puternic instalat în importantele comisii ale parlamentului și în prezidium, începînd din 1990. Datorită puterii sale instituționalizate și procedurilor de vot din parlament, Frontul Popular minoritar a reușit să blocheze mai mult de un an un referendum asupra viitorului Moldovei. Mulți delegați, cea mai mare parte de pe malul stîng, n-au participat niciodată la sesiunile parlamentare, ceea ce însemna că cvorumul de două treimi era practic de nerealizat[227]. La începutul lui 1993, majoritatea parlamentară, puternic sprijinită de președintele Snegur, a reușit totuși să pună capăt blocajului. Moșanu și alți membri de rang înalt ai Frontului Popular Moldovenesc au fost obligați să demisioneze și parlamentul s-a orientat către alegeri democratice și un referendum asupra independenței Moldovei. Sprijinitorii reunificării din parlament și din afara lui, care erau mai ales intelectuali, erau gata să facă tot posibilul pentru a împiedica referendumul. Ei considerau referendumul „antinațional", publicul larg „greșit informat", iar guvernul „nedemocratic".

Chestiunea unirii și problema Transnistriei au împiedicat dezvoltarea democratică și economică a Moldovei. Principalul impediment în aplicarea reformelor propuse era atenția pe care parlamentul și guvernul trebuiau să o acorde problemelor internaționale și chestiunii minorităților. În cadrul sistemului politic s-a atins un remarcabil grad de stabilitate. La începutul lui 1993, la conducere a venit un guvern al consensului național, condus de Andrei Sangheli, sprijinit de majoritatea partidelor și a populației. Acest consens trece peste partide și minorități și este bazat pe conceptul independenței Moldovei, spre deosebire de guvernele pur moldovenești conduse de Mircea Druc (1990-1991) și Valeriu Muravschi (1991-1992). Doar secesioniștii de pe malul stîng și naționaliștii din Frontul Popular Moldovenesc au refuzat să participe la guvernare. Conducerea celor mai multe organizații ale minorităților de pe malul drept a ajuns în mîna moderaților reformiști care urmăresc o reconciliere cu Chișinăul. Loialitatea slavilor din Basarabia față de guvernul Sangheli indică, de altfel, că natura conflictului de pe Nistru e mai curînd politico-ideologică decît național-etnică. În final, guvernul a urmărit activ aplicarea reformelor

[226] V. Socor, *Why Moldova Does Not Seek Reunification*, RFE/RL-RR, 1, nr. 5, 1992, p. 29-33.
[227] Gabanyi, *Die Moldaurepublik*, p. 188-194.

democratice şi economice pentru a consolida acest consens, pentru a-l opune conflictului etnic[228].

În concluzie, Partidul Comunist din Moldova a reuşit timp îndelungat să elimine presiunea în favoarea reformelor şi a drepturilor naţionale prin etnicizarea acestui conflict ideologico-politic şi prin mobilizarea populaţiei vorbitoare de limbă rusă pentru a rezista schimbării. Problema limbii a unit mişcarea naţională moldovenească şi pe cea pentru reforme. Cîtă vreme au fost comuniştii la putere, deosebirile etnice şi politice au avut tendinţa să coincidă. Totuşi, odată cu eliminarea partidului comunist, spectrul politic a devenit mai complicat şi mai echilibrat.

În 1992, o mişcare democratică anticomunistă, împreună cu naţionaliştii moderaţi, au erodat puterea unei elite politice radicale găgăuze. Ca rezultat, s-a putut ajunge la o înţelegere cu guvernul privitor la autonomia culturală. Chişinăul a făcut gesturi conciliatoare faţă de liderii găgăuzi din Comrat şi a oferit autonomie culturală pentru a domoli teama găgăuzilor de reunificare, dar sprijinul simpatizanţilor ruşi şi legăturile cu separatiştii transnistreni au blocat realizarea unui compromis final[229].

Organizaţiile democratice au slăbit influenţa politică a grupărilor conservatoare *Edinstvo* şi Uniunea Colectivelor de Muncă în rîndul ucrainenilor şi ruşilor din republică [230]. O maturizare politică similară a avut loc chiar printre moldoveni. După proclamarea independenţei, Frontul Popular Moldovenesc a purtat o campanie pentru unificarea grabnică a Moldovei cu România, dar în timpul ultimilor doi ani Frontul şi-a pierdut sprijinul de masă şi pe mulţi dintre liderii săi. Majoritatea moldovenilor doresc menţinerea independenţei politice cu sau în asociere cu Comunitatea Statelor Independente a lui Elţin. Ca rezultat, liderii moldoveni moderaţi cîştigă teren, în vreme ce Frontul Popular Moldovenesc se radicalizează[231].

Alegerile din 27 februarie 1994 şi referendumul[232] ţinut o săptămînă mai tîrziu au condus la rezultatele aşteptate. Partidul Democrat Agrar al lui Snegur, Lucinschi şi Sangheli a devenit de departe cel mai puternic partid şi a obţinut o majoritate absolută de locuri în parlament. Opoziţia blocului *Edinstvo* şi a socialiştilor a obţinut mai multe locuri decît cele şase sau şapte

---

[228] V. Socor, *Moldova's New Government of National Consensus,* RFE/RL-RR, 1, nr. 2, 1992, p. 5-10.

[229] Cavanauggh, *Conflict in Moldova,* p. 11-17.

[230] Socor, *Moldova Resists Pressure,* p. 9-14.

[231] *Wir kommen ohne Rußland nicht aus...* Osteuropa, 41, nr. 10, 1991, A, p. 564-568.

[232] Oficial, referendumul a fost un sondaj sociologic de opinie.

partide proromânești. Este prin urmare puțin surprinzător că referendumul a produs un sprijin covîrșitor în favoarea independenței moldovenești, așa cum a fost ea prezentată în campaniile lor de către Președintele Mircea Snegur și partidul lui.

Totuși Republica Moldova se confruntă cu un viitor nesigur. Mai întîi, mișcările radicale naționaliste ale rușilor, moldovenilor și găgăuzilor sînt insistente și produc încă multe tulburări și vărsări de sînge. Amestecul extern în favoarea oricăreia dintre acestea pot face lucrurile și mai rele. În plus, unele state vecine continuă să aibă un interes deosebit în evoluțiile din Moldova. Pentru toate partidele din România, unirea Moldovei cu România în viitorul (apropiat) este o concluzie evidentă. Pentru Elțin, Moldova și îndeosebi malul stîng al Nistrului pot fi utile în lupta lui decisivă cu Kievul și Chișinăul. Avînd în vedere rezultatele referendumului și al alegerilor, o înțelegere cu enclavele minorităților pare să fie posibilă. O asociere mai strînsă cu Comunitatea Statelor Independente și acceptarea trupelor rusești în regiune par să fie prețul pe care Chișinăul va trebui să-l achite pentru independența și unitatea lui teritorială.Cu alte cuvinte, constelația politică și etnică actuală fac din Basarabia, din nou, un măr al discordiei și o jucărie în mîna marilor puteri, așa cum a fost din vremuri imemoriale.

REPUBLICA MOLDOVENEASCĂ

Ca şi capitolul precedent, capitolul de faţă are un dublu scop. Primul este realizarea unei sinteze temeinice a tendinţelor demografice, politice şi culturale din Republica Moldova după 1945. Al doilea scop este să ofere baza unei înţelegeri corespunzătoare a politicienilor şi istoricilor moldoveni. Evoluţiile social-culturale constituie fundalul conflictului ruso-român asupra Basarabiei.

Va fi de asemenea tratată în acest capitol o serie de probleme de politică internă a Kremlinului cu privire la republicile naţionale. Mai întîi, politica faţă de naţionalităţi: teoria, motivele şi practicile efective ce se află în spatele migraţiilor, deportărilor şi ale altor evoluţii demografice. În al doilea rînd, politica faţă de limbile naţionale: statutul limbilor minorităţilor, politica de rusificare. În sfîrşit, intelectualitatea naţională. Problema complexă a participării culturale a naţionalităţilor va fi şi ea avută în vedere. În fiecare caz, o scurtă subliniere a tendinţelor politicii sovietice va preceda discuţia detaliată a situaţiei din Moldova.

POLITICA NAŢIONALITĂŢILOR

Originea expansionismului rusesc ne duce cu multe secole în urmă, pînă la Rusia Moscovită şi Ivan cel Groaznic. Deşi următoarele patru secole aveau să creeze un Imperiu rus, cu mai mult de o sută de naţionalităţi deosebite, o politică a acestor naţionalităţi nu s-a conturat pînă tîrziu, la sfîrşitul secolului al 19-lea[1]. Înainte de aceasta nu exista nici o distincţie clară între politica

[1] Raeff, *Patterns of Russian Imperial Policy*, p. 22-42.

partide proromânești. Este prin urmare puțin surprinzător că referendumul a produs un sprijin covîrșitor în favoarea independenței moldovenești, așa cum a fost ea prezentată în campaniile lor de către Președintele Mircea Snegur și partidul lui.

Totuși Republica Moldova se confruntă cu un viitor nesigur. Mai întîi, mișcările radicale naționaliste ale rușilor, moldovenilor și găgăuzilor sînt insistente și produc încă multe tulburări și vărsări de sînge. Amestecul extern în favoarea oricăreia dintre acestea pot face lucrurile și mai rele. În plus, unele state vecine continuă să aibă un interes deosebit în evoluțiile din Moldova. Pentru toate partidele din România, unirea Moldovei cu România în viitorul (apropiat) este o concluzie evidentă. Pentru Elțin, Moldova și îndeosebi malul stîng al Nistrului pot fi utile în lupta lui decisivă cu Kievul și Chișinăul. Avînd în vedere rezultatele referendumului și al alegerilor, o înțelegere cu enclavele minorităților pare să fie posibilă. O asociere mai strînsă cu Comunitatea Statelor Independente și acceptarea trupelor rusești în regiune par să fie prețul pe care Chișinăul va trebui să-l achite pentru independența și unitatea lui teritorială.Cu alte cuvinte, constelația politică și etnică actuală fac din Basarabia, din nou, un măr al discordiei și o jucărie în mîna marilor puteri, așa cum a fost din vremuri imemoriale.

CAPITOLUL TREI

REPUBLICA MOLDOVENEASCĂ

Ca şi capitolul precedent, capitolul de faţă are un dublu scop. Primul este realizarea unei sinteze temeinice a tendinţelor demografice, politice şi culturale din Republica Moldova după 1945. Al doilea scop este să ofere baza unei înţelegeri corespunzătoare a politicienilor şi istoricilor moldoveni. Evoluţiile social-culturale constituie fundalul conflictului ruso-român asupra Basarabiei.

Va fi de asemenea tratată în acest capitol o serie de probleme de politică internă a Kremlinului cu privire la republicile naţionale. Mai întîi, politica faţă de naţionalităţi: teoria, motivele şi practicile efective ce se află în spatele migraţiilor, deportărilor şi ale altor evoluţii demografice. În al doilea rînd, politica faţă de limbile naţionale: statutul limbilor minorităţilor, politica de rusificare. În sfîrşit, intelectualitatea naţională. Problema complexă a participării culturale a naţionalităţilor va fi şi ea avută în vedere. În fiecare caz, o scurtă subliniere a tendinţelor politicii sovietice va preceda discuţia detaliată a situaţiei din Moldova.

POLITICA NAŢIONALITĂŢILOR

Originea expansionismului rusesc ne duce cu multe secole în urmă, pînă la Rusia Moscovită şi Ivan cel Groaznic. Deşi următoarele patru secole aveau să creeze un Imperiu rus, cu mai mult de o sută de naţionalităţi deosebite, o politică a acestor naţionalităţi nu s-a conturat pînă tîrziu, la sfîrşitul secolului al 19-lea[1]. Înainte de aceasta nu exista nici o distincţie clară între politica

[1] Raeff, *Patterns of Russian Imperial Policy*, p. 22-42.

colonială din regiunile de graniță ale imperiului și politica externă. Totuși încorporarea în Imperiul rus avea profunde consecințe social-economice și politice, inclusiv un aflux de coloniști și administratori ruși, confruntarea dintre nobilimea locală și cea rusă, modernizarea agriculturii locale și a economiei.

Rusificarea s-a produs ca o chestiune firească, o consecință a politicii coloniale pragmatice și a devenit un scop conștient al celor ce făceau politica țarismului doar cu o jumătate de veac înaintea revoluției ruse. Naționalismul i-a afectat atît pe ruși, cît și pe naționalitățile neruse. Panslavismul și șovinismul rus erau spiritele care activau, de fapt, în spatele procesului de rusificare masivă și forțată. Într-un anume sens, răspîndirea de către ruși a culturii și limbii lor superioare a fost parte integrantă a spiritului mai larg european, de „mesianism" național. În același timp, în secolul al 19-lea multe din minoritățile din Rusia și din Europa și-au (re)descoperit totuși propriile lor identități naționale. Aceste evoluții paralele au produs în timp, în mod evident, ciocniri violente între guvernul țarist și minorități.

Politica sovietică a naționalităților și minoritățile

Cînd bolșevicii au venit la putere, în 1917, ei au moștenit nu numai problemele naționalităților din vremea țarismului, ci și unele din ideile politicii țariste ale naționalităților. Inițial, bolșevicii au văzut problema naționalităților din perspectiva marxismului, presupunînd că deosebirile naționale și etnice sînt subordonate celor sociale și economice. Națiunea era socotită produsul capitalismului în dezvoltare și că ea avea să se stingă în era comunistă. Atît Marx cît și Engels împărtășeau opinia curentă că anumite națiuni erau mai progresiste decît altele și au evaluat, prin urmare, mișcările naționale din Europa în termenii contribuției lor politice la victoria proletariatului. Engels conchidea că un stat mai amplu centralizat va oferi condiții mai favorabile pentru dezvoltarea social-economică decît un stat federal și deoarece era de așteptat ca revoluțiile să înceapă în statele industrializate din Europa vestică, s-a arătat puțină atenție Europei de Est și mișcărilor ei de eliberare națională[2].

Urmîndu-l pe Marx, cei mai mulți dintre bolșevici au ignorat factorul național în strategia lor revoluționară. Numai diferențele sociale de clasă și lupta de clasă conta pentru ei, iar Lenin a fost prin urmare în stare să-și

---

[2] G. Smith, *Nationalities Policy from Lenin to Gorbachev*, în *The Nationalities Question in the Soviet Union*, ed. G. Smith, Longman, London, 1990, p. 2. Lucrare citată în continuare *The Nationalities Question*.

impună politica naționalităților în Partidul Comunist aproape fără ajutorul altor artificii[3].

Lenin și Stalin au fost aproape singurii comuniști ruși care au anticipat persistența naționalismului ca forță politică după revoluția socialistă. La inițiativa lui Lenin, conducerea bolșevică a adoptat o poziție în această problemă mai întîi în programul din 1903 și a promis drepturi egale tuturor naționalităților și limbilor. Revoluția din 1905 a confirmat strategia lui Lenin de a lega eliberarea socială de cea națională. Conceptul lui Lenin de autodeterminare a fost de asemenea influențat de austro-marxiști, care considerau că atît pentru capitalism cît și pentru socialism, un stat mai mare era cel mai nimerit. Occidentul avea state naționale, răsăritul avea state multinaționale, iar austro-marxiștii susțineau autonomia culturală pentru toate națiunile în cadrul statelor mai mari, cu federalizarea etnică a partidului.

Totuși Lenin a insistat asupra unui partid centralizat. În 1913 el a cerut expertului lui în problema naționalităților, lui Stalin, să examineze problema naționalităților în Rusia și să scrie o lucrare care să respingă poziția austro-marxiștilor. În faimoasa sa lucrare *Marxismul și problema națională* Stalin a plecat de la conceptul națiunii ca rezultat al capitalismului și a plasat-o cumva în afara schemei structură-suprastructură. Națiunea lui Stalin era „rezultatul unei evoluții istorice, o comunitate stabilă de limbă, teritoriu, viață economică și structură psihologică manifestată în comunitatea de cultură". Spre deosebire de austro-marxiști, Stalin lega națiunea și autodeterminarea de un teritoriu și atribuia minorităților existența propriului lor stat național. În acest fel, naționalismul putea fi oprit să devină o forță politică decisivă care să slăbească mișcarea socialistă. Lenin presupunea că minoritățile vor prefera drepturi năționale în teritoriul statului socialist, în locul secesiunii și statalității independente și că în statul socialist, diferențierile naționale vor fi înlocuite, pe termen lung, cu solidaritatea și unitatea proleteriatului. Lenin nu a acceptat o federație ca structură potrivită pentru statul sovietic, pînă în 1917[4].

În timpul revoluției și războiului civil, Lenin a făcut o serie de concesii tactice pentru a cîștiga sprijinul vital al mișcărilor naționale în ascensiune. Primul război mondial dovedise că solidaritatea de clasă nu era înclinația firească a muncitorilor, cu toate că ea era în interesul lor. Ca urmare, la 15 noiembrie 1917, faimoasa Declarație a Drepturilor Popoarelor Rusiei promitea autodeterminare

---

[3] H. Kohn, *Soviet Communism and Nationalism. Three Stages of a Historical Development*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 43-71.

[4] Smith, *Nationalities Policy*, p. 2-4; Meissner, *Nationalitätenfrage und Sowjetideologie*, în *Nationalitätenprobleme in der Sowjetunion und Ostereuropa*, ed. G. Brunner, B. Meissner, Markus Verlag, Köln, 1982, p. 11-18. Citată în continuare *Nationalitätenprobleme*.

națională (inclusiv dreptul de secesiune), drepturi egale tuturor națiunilor, dezvoltarea liberă a tuturor minorităților și grupurilor etnice.

A doua zi după Revoluția din Octombrie, Stalin fusese numit Comisarul Poporului pentru Naționalități. În 1922 s-a creat Consiliul Naționalităților, pentru a media între Moscova și republicile naționale. În 1923 totuși Stalin a anunțat că „dreptul la autodeterminare nu poate fi și nu trebuie să slujească drept un obstacol în calea clasei muncitoare în exercitarea dreptului ei la dictatură". Potrivit primei sale constituții, din 1923, Uniunea Sovietică era o federație. Cu toate acestea, granițele noilor republici coincideau adesea cu granițele etnice. Se constituise mai degrabă un stat centralizat într-un cadru federal[5]. Cîtă vreme a trăit Lenin, tendințele centraliste și temutul naționalism rusesc au fost ținute în frîu și s-au păstrat aparențele de respectare a drepturilor minorităților. Pregătirea și promovarea cadrelor politice locale era luată în serios, ca parte a unei politici de indigenizare, ceea ce va fi tipic pentru anii '20 și începutul anilor '30[6].

Națiunea nu mai era astfel considerată o rămășiță a trecutului (capitalist). Cînd Stalin a introdus în 1925 conceptul de „națiune socialistă" odată cu lozinca „național în formă și socialist în conținut", multe grupări etnice din Uniunea Sovietică erau destul de înapoiate, lipsindu-le o identitate națională bine dezvoltată și o limbă literară, adică în termeni sovietici pur și simplu ele nu izbutiseră să ajungă la stadiul de „națiune burgheză"[7]. Consolidarea acestor națiuni a fost prin urmare privită ca indispensabilă pentru socializarea lor comunistă. Federalismul și dezvoltarea culturală a națiunilor, a limbilor și a cadrelor au fost în ultimă instanță concepute ca un stadiu în unificarea societății sovietice.

La sfîrșitul anilor '30 s-a declarat că Uniunea Sovietică ar fi atins socialismul și că problema naționalităților era oficial „rezolvată". Naționalismul rus a provenit din conceptele „socialismului într-o singură țară" și al „patriei socialiste", iar Kremlinul nu a avut atunci nici un scrupul în încercarea de a elimina grupările naționale mai mici, mai imature. Naționalitățile mai mari au fost

[5] J.H. Hazard, *Statutory Recognition of Nationality Differences in the USSR*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 83-116; J.W. Bezemer, *Nationalism and Soviet Patriotism*, în *Nationalism in the USSR. Problems of Nationalities*, ed. A. Bon, R. van Vooren, Second World Press, Amsterdam, 1989, p. 12-18. Citată în continuare *Nationalism in the USSR*.

[6] S. Fitzpatrick, *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Indiana University Press, Bloomington, Ind., 1978, p. 8-40.

[7] G. Simon, *Nationalismus in der Sowjetunion*, în *Nationalismus in der Welt von Heute*, ed. H.A. Winkler, Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft, nr. 8, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982, p. 82-95. Citată în continuare *Nationalismus in der Welt von Heute*.

supuse unei puternice rusificări publice, incluzînd promovarea viguroasă a limbii ruse în sistemul educațional. Această politică se baza pe șovinismul rus, dar era justificată și ca parte a procesului modernizării și centralizării comuniste[8]. Stalin a spus limpede și pe neașteptate că rezultatul procesului de contopire va semăna cu națiunea rusă. Totuși, Revoluția din Octombrie reprezenta deopotrivă eliberarea națională și socială, prin urmare, Kremlinul trebuia să mențină cel puțin aparența egalității în drepturi și „înflorirea (rasțvet) națiunilor" în socialism.

Reformele lui Hrușciov au reprezentat o îndepărtare de la politica sovietică a naționalităților. Abordarea mai puțin ideologică și mai puțin naționalistă a lui Hrușciov, în afară de descentralizarea economică și politică, au avut inițial un impact pozitiv puternic asupra naționalităților. Realizările lui Hrușciov sînt, totuși, amestecate. În vreme ce condamna deportările staliniste în masă și reașezările forțate ca fiind o deviere de la politica leninistă privind naționalitățile, totuși, el a folosit propria sa campanie pentru pămînturile desțelenite pentru a justifica amestecul în compoziția etnică a unor republici[9].

Imediat după înlăturarea lui Hrușciov, noii lideri de la Kremlin au înlocuit programul lui de descentralizare, au adoptat o linie dură împotriva „localismului", adică a minorităților naționale, și au îmbrățișat implicit ideea suveranității ruse. Deși tendința era către centralizare, Moscova permitea republicilor naționale unele abateri administrative și autonomie în numirile locale. Aceasta a produs mai multe cadre indigene și a lăsat teoreticienilor sovietici spre rezolvare problema găsirii unui nou model de relație între centru și naționalități[10].

Din punct de vedere ideologic și politic, chestiunea centrală era dacă procesul modernizării putea, nu putea sau trebuia să elimine deosebirile naționale. În definirea națiunii, specialiștii nerușí apărau republicile naționale, indiferent cît de limitată era suveranitatea lor. Pe la 1970, Brejnev a încercat să dea un nou înțeles noțiunii de „popor sovietic" (sovetskii narod) adăugîndu-i și o dimensiune etnică[11]. Opoziția neașteptată a elitelor politice și culturale ale mai multor naționalități l-a forțat să-și atenueze declarația, cîțiva ani mai tîrziu. Deși strădania pentru o completă asimilare n-a dispărut, cei care făceau politica au trebuit să plătească, în vorbe, tribut drepturilor naționalităților. Combinarea (sliianie) sau convergența (sblijenie) naționalităților erau folosite

[8] Simion,*Nationalismus in der Sowjetunion*, p. 82-95; Bezemer, *Nationalism and Soviet Patriotism*, p. 12-18; Hazard, *Statutory Recognition*, p. 83-116; Smith, Nationalities Policy, p. 6-7.

[9] Simon, *Nationalismus in der Sowjetunion*, p. 85-95.

[10] Hazard, *Statutory Recognition*, p. 83-116.

[11] V. Bilinsky, *The Concept of the Soviet People and its Implications for Soviet Nationality Policy*, AUAAS, 14, nr. 37-38, 1978-1980, p. 87-133.

cu cea mai mare circumspecție, iar Brejnev a avertizat împotriva unei accelerări „artificiale" a acestui proces natural. La al 26-lea congres al partidului din 1981, Brejnev a admis că toate problemele naționalităților fuseseră rezolvate. Datorită stagnării economice din anii '80, relațiile dintre republicile naționale și centru au devenit încordate, iar ca reacție Kremlinul a revocat, în parte, indigenizarea cadrelor și a intensificat promovarea limbii ruse[12].

Problema naționalităților s-a dovedit a fi, de asemenea, principala slăbiciune în programul de *perestroika* a lui Gorbaciov. Noul lider sovietic își concentrase atenția asupra reformelor social-economice și politice, considerînd că problema naționalităților era de o importanță minoră. Gorbaciov a menținut dualismul lui Brejnev cu privire la înflorirea și combinarea naționalităților. Exemplul lui Hrușciov ar fi trebuit să-l învețe totuși că o combinație de greutăți economice și problema reformei declanșează sigur conflicte etnice în Uniunea Sovietică. După al 27-lea congres din 1986, Gorbaciov s-a referit la problemele etnice numai în treacăt și fără a oferi o soluție. În același an, problemele s-au manifestat de la sine în mai multe părți ale imperiului, la Alma-Ata, în Nagorno-Karabah și la tătarii din Crimeea. Conducerea partidului de la Moscova a tratat fiecare criză în parte, iar Gorbaciov s-a dovedit mai puțin reformator cînd a fost vorba de politica naționalităților. În momentul cînd Gorbaciov a trecut la includerea cererilor diferitelor naționalități în programul lui de reformă, era deja prea tîrziu. Problema naționalităților se va dovedi o piedică de netrecut nu numai pentru reformele lui Gorbaciov, ci și pentru Imperiul sovietic[13].

Națiunea moldovenească

Orizontul cel mai de jos pentru o politică a naționalităților este dat întotdeauna de compoziția etnică de bază a unității teritoriale în discuție. Datele recensămîntului arată schimbările din compoziția etnică a populației care, printre alte lucruri, pot fi rezultatul creșterii naturale a populației sau a dificultăților economice. În contextul rus și sovietic, amestecul politic reprezintă de asemenea o posibilitate distinctă. Deportările, migrările dirijate de sus și colonizarea au fost odată instrumente acceptate în politica minorităților dusă de Kremlin, deși tendințele demografice profunde nu pot fi întotdeauna ocolite, iar Kremlinul ar putea recurge la falsificarea datelor. Asemenea falsificări ar putea atunci indica intențiile guvernului. Dat fiind faptul că politica naționalităților a fost în mare parte bazată pe datele statistice, acestea pot fi luate ca aproximativ corecte.

---

[12] Smith, *Nationalities Policy*, p. 9-11.

[13] Smith, *Nationalities Policy*, p. 12-17.

În cazul Basarabiei, problema naționalităților se pune la un nivel încă mai jos. Chestiunea nu este compoziția etnică a populației, ci caracterul etnic al majorității moldovene: ea constitue o națiune independentă moldoveană sau e o parte a națiunii române?

Conceptul de popor moldovean ca o națiune în sine, distinctă de națiunea română vecină, a fost o invenție țaristă. După anexarea din 1812, regimul țarist s-a gîndit să creeze o distincție între românii din Basarabia și compatrioții lor din Principatele dunărene. Anterior Unirii românilor de la 1859, locuitorii Valahiei se numeau ei înșiși „valahi", iar cei ai Moldovei „moldoveni", iar St. Petersburgul li s-a adresat oficial locuitorilor Basarabiei ca „români" sau „valahi" (numele medieval al daco-romanilor)[14].

După ce guvernul rus nu a izbutit să prevină unirea principatelor din 1859, denumirile au fost schimbate. „Românii" erau acum poporul de pe malul drept al Prutului și populația de pe malul stîng era în general desemnată de către ruși ca „moldoveni"[15]. Această denumire nu s-a aplicat cu consecvență în toate documentele oficiale, iar referirea la locuitorii Basarabiei ca fiind „români" a continuat să apară. Deoarece Basarabia nu era o chestiune disputată în relațiile ruso-române la sfîrșitul secolului al 19-lea și întrucît nivelul conștiinței naționale a populației basarabene era foarte scăzut, nevoia de a face o deosebire clară între români și moldoveni era minimă.

Puterea și atracția mitului națiunii moldovene sînt bazate pe faptul că el nu este o pură ficțiune. În diferite momente, numele de „moldoveni" a fost folosit de românii de pe ambele maluri ale Prutului[16]. Chiar vechile cronici românești se refereau la „moldoveni", cu toate că o făceau clar într-un sens geografic și nu etnic. În același timp, rușii foloseau sensul geografic de „valahi" ca un apelativ etnic, care mărea credibilitatea referirii, mai apoi, la locuitorii Basarabiei, ca „moldoveni". Rusificatorii de mai tîrziu și panslaviștii au creat un argument istorico-etnic pentru a justifica națiunea moldoveană. Potrivit acestor ruși, moldovenii erau un popor slav care în Evul Mediu au adoptat o limbă romanică[17]. O opinie mai moderată susține că populația basarabeană s-a

---

[14] W. Feldman, *The Theoretical Basis for the Definition of the Moldavian Nationality*, în *The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization*, ed. R.S. Clem, Preager Special Studies in International Politics and Government, Preager Publishers, New York, 1975, p. 46-59. Citată în continuare *The Soviet West*.

[15] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

[16] Chiar naționaliștii din Sfatul Țării, în 1917-1918, se considerau mai întîi „moldoveni".

[17] N. Titulescu, *Two Neighbours of Russia and Their Policies* I, *Roumania and Bessarabia*, NCA, 95, nr. 658, 1924, p. 791-803. Potrivit unora, chiar românii erau un popor slav: N.S. Dostian, *Dunaiskie kneajestva v russkoi publițistike konța XVIII i naceale XIX veka*, RRH, 20, nr. 1, p. 31-41.

dezvoltat într-o națiune separată în secolul al 19-lea, atunci cînd ea nu a mai împărtășit experiențele istorice și culturale ale națiunii române unificate.

În 1917, bolșevicii au răsturnat autocrația și au respins toate conceptele și teoriile țariste. Broșurile comuniste adresate proletariatului basarabean după revoluția rusă nu menționau niciodată națiunea moldovenă. Lupta sovietelor împotriva anexării de către români a Basarabiei se exprima în formularea internaționalistă a luptei de clasă[18]. Faptul că sovieticii cereau un plebiscit în Basarabia demonstra că pretenția lor asupra Basarabiei se baza pe voința poporului și nu pe argumente istorice sau etnice[19].

Crearea unei Republici Autonome Moldovenești în 1924 pe malul stîng al Nistrului a marcat reluarea argumentelor țariste ale unei „națiuni moldovene". Românii de pe malul stîng se considerau ei înșiși, în mod tradițional, „moldoveni"[20]. În afara considerentelor de politică externă, crearea acestei republici corespundea liniei de relativă politică sovietică liberală în privința naționalităților, de la începutul anilor '20.

În anii următori, conceptul de moldoveni și republica lor autonomă a rămas o formalitate, fără substanța dogmatică pe care o va comporta mai tîrziu. Kremlinul se aștepta ca Republica Moldovenească să stimuleze mișcarea revoluționară din Basarabia și chiar să fie leagănul viitoarei Românii sovietice![21]. Un prea mare accent pus asupra deosebirii dintre moldovenii de pe malul stîng și cei din Basarabia n-ar fi putut servi scopurilor Kremlinului și

---

[18] Guvernul Provizoriu *Basarabean* a fost creat la Odesa în 1918 și liderii revoltei de la Tatar Bunar au proclamat o Republică Unională *Basarabeană* și nu una *Moldovenească*. M. Bruchis, *The USSR. Language and Realities. Nations, Leaders, and Scholars*, East European Monographs, nr. 250, East European Monographs, Boulder Colo., 1988, p. 319-336; R. Deutsch, *Despre activitatea unor grupe revoluționare românești pe teritoriul Rusiei Sovietice 1918-1921*, AIIP, 3, nr. 5, 1957, p. 177-192.

[19] Vezi, de pildă, Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 9-19, 52-55. El susține că populația Basarabiei este una neromânească, un amestec multietnic, dar nu se referă niciodată la un „popor moldovean".

[20] Malul stîng n-a aparținut niciodată Principatului Moldovei, deși Pocuția, pe malul stîng, fusese unită cu acest principat printr-o uniune personală sub domnitorul Gheorghe Duca între 1681 și 1684. Denumirea *Moldova Nouă*, folosită prima dată de Ecaterina cea Mare, a devenit în sens ironic un nume comun dat în România anilor interbelici teritoriului locuit de români pe malul stîng. Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 12-15. În anii '30, Smochină a publicat o revistă intitulată *Moldova Nouă*.

[21] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 105-156; Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 23.

primul recensămînt sovietic din 1926 arată că populația Republicii Moldova apare încă sub titlul de „români"[22].

Politica externă sovietică și politica naționalităților s-a schimbat la sfîrșitul anilor '20, cînd valul revoluționar a atins cota de jos în Europa, iar perspectiva smulgerii Basarabiei din mîinile boierilor români s-a diminuat. Liderii sovietici s-au străduit din greu acum să promoveze o conștiință națională moldovenească și o justificare temeinică a mitului. Ei de fapt „au creat" o națiune moldovenească, cu propria ei moștenire culturală, limbă și istorie[23].

Încă de la sfîrșitul anilor '20, în Uniunea Sovietică au circulat diverse versiuni ale mitului moldovenesc. Deosebirile de opinie asupra etnogenezei poporului moldovean au persistat de altfel din vremea țarismului pînă în aceea a lui Gorbaciov. Etnogeneza moldovenilor a avut loc fie în întunecimea comodă a Evului Mediu, fie în secolul al 19-lea, deși ambele versiuni erau reformulate în terminologia marxist-leninistă. Potrivit teoriei sovietice a naționalității, fiecare popor trece printr-un număr de stadii: tribul (plemea), poporul (narodnost'), națiunea burgheză și națiunea socialistă[24]. Valahii, strămoșii atît ai românilor cît și ai moldovenilor, s-au separat unii de alții, conform acestor teorii, fie în cea de-a doua, fie în cea de-a treia fază. Valahii din sud au intrat în interacțiune cu slavii din sud și au devenit români, valahii din nord s-au amestecat cu slavii din est și au devenit moldoveni[25].

În general vorbind, autoritățile sovietice preferau cea de-a doua versiune a mitului. Națiunea burgheză moldovenească creată în secolul al 19-lea era ideologic o variantă mai convingătoare și prin urmare mai ușor de susținut. Națiunea moldoveană se potrivea cu premisa unei legături cauzale între afirmarea capitalismului și crearea națiunii burgheze. Pentru a respecta defi-

---

22 Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 19-41. Vezi și L. Berg, L. Troțki, *Bessarabia*, BSE-1926, VI, 1926, p. 18; *Moldavskaia Avtonomnaia Sovetskaia Soțialisticeskaia Respublika*, BSE-1926, XXXIX, 1938, p. 658-659. Este de remarcat faptul că rezoluțiile congreselor Partidului Comunist Român din 1924 și 1928, dictate de Moscova, nu menționau poporul moldovenesc și se refereau numai la țăranii și muncitorii din Basarabia. King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 31-32; I.I. Bodiul, *Prisoedinenie Bessarabii k Rossii i istoriceskie sud'bî moldavskogo naroda*, VI, nr. 8, 1972, p. 3-16.

23 J. Eyal, *Moldavians*, în *The Nationalities Question*, p. 127.

24 În momentul Revoluției din Octombrie, Uniunea Sovietică era constituită din triburi primitive, naționalități și națiuni burgheze în curs de dezvoltare. E. Allworth, *Restating the Soviet Nationality Question* în *Soviet Nationality Problems*, p. 1-21; F.C. Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*, Oxford University Press, New York, 1956, p. 26-66.

25 Vezi, de pildă, *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 40-43. Potrivit altor autori, moldovenii erau rezultatul amestecului de valahi și slavi: I.A. Grosul, *Istoriceskoe znacenie prisoedinenia Bessarabii k Rossii dlea sudeb moldavskogo naroda*, VI, nr. 7, 1962, p. 48-68.

niția lui Stalin a națiunii („o comunitate istoricește creată, stabilă, de limbă, teritoriu, viață economică și structură psihologică, manifestată printr-o comunitate de cultură"), modovenii aveau totuși nevoie să aibă propria lor limbă[26].

Termenul ambiguu „moldovean" era totuși pretabil la o interpretare greșită și producea unele efecte colaterale nedorite. După cel de-al doilea război mondial, fosta Republică Autonomă Moldovenească a fost celebrată drept „primul stat național al poporului moldovean", deși mulți dintre moldovenii de pe malul stîng nu fuseseră incluși în republică. La fel, crearea Republicii Unionale Moldovenești în 1940 trebuia să semnifice „unificarea poporului moldovean", dar era greu de explicat de ce o parte a fostei Republici Autonome Moldovenești și porțiuni ale Basarabiei erau acum excluse de la această glorioasă unificare[27]. Cărțile unor istorici sovietici au condus chiar la o confuzie și mai mare[28]. Potrivit lor, unirea moldovenească pur și simplu nu s-a încheiat, de vreme ce o parte a națiunii moldovene trăiește încă în afara granițelor, în provincia românească a Moldovei, care reprezintă fostul Principat al Moldovei[29].

O altă consecință și mai uimitoare a celei de a doua versiuni a mitului moldovenesc era deosebirea dintre românii și moldovenii din Uniunea Sovietică. Supoziția că atît națiunile burgheze moldave și române fuseseră create la mijlocul secolului trecut, lăsa să se înțeleagă că locuitorii din nordul Bucovinei și Herța erau acum români și nu moldoveni. Recensămîntul de după cel de-al doilea război mondial din Uniunea Sovietică menționa și el atît moldoveni cît și români[30].

Ziariștii, istoricii și politicienii sovietici au folosit și au abuzat de acoperirea parțială și ambiguitatea termenilor „Basarabia" și „Moldova". La fel, termenul unional de „popor" (narod) avea o dublă semnificație, care a fost cu îndemînare exploatată de sovietici. Un înțeles se potrivea în discursul național („popor" în sensul de „națiune"), iar celălalt se potrivea în discursul comunist: „popor" în sensul de „proletariat". Conceptul de „popor sovietic" a fost manipulat și el prin implicita redefinire a termenului de „popor moldovean"

26 Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59.

27 Adevăratul motiv era desigur majoritatea nemoldovească (cea mai mare parte ucraineană) din aceste părți ale Basarabiei. Bruchis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 214-245.

28 Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59.

29 Rămîne nesigur în ce măsură aceste declarații erau produsul prelucrării eronate dar perseverente a mitului moldovenesc de către acești istorici. Probabil că aceste declarații erau menite să pregătească terenul pentru pretențiile sovietice asupra teritoriului românesc. Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 3-11; Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59.

30 Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 71-87.

în termeni teritoriali. Potrivit constituției moldovenești de la 1978, Republica Unională Moldovenească este „Republica Poporului Moldovenesc", formulare care sugerează puternic faptul că minoritățile din republică aparțin și ele poporului moldovean și că, astfel, conotația etnică este depășită de conotația teritorială.

Evenimentele recente din Republica Moldova au demonstrat relativul succes al mitului țarist și eforturile sovietice de a avea o națiune moldoveană și o conștiință națională moldovenească. Totuși, națiunea moldovenească a dobîndit o structurare deplină abia după prăbușirea Uniunii Sovietice. Se pare că independența reală era mai necesară decât pseudo-autonomia federalismului sovietic pentru ca acest lucru să se producă. Se pare, de asemenea, că secolele de izolare de națiunea română și evoluțiile social-economice și politice independente din secolele al 19-lea și al 20-lea au creat un simțămînt al identității moldovenești, chiar dacă sub raport etnic și lingvistic o națiune moldavă independentă nu există[31]. Evoluțiile curente par să sprijine o asemenea concluzie.

În secțiunea următoare vor fi luate în considerație caracteristicile demografice ale populației din Basarabia, Bucovina și din Republica Moldova de mai tîrziu. Cum se va vedea, evoluțiile demografice ce se observă relevă adesea intențiile regimului și impactul politicii lui asupra naționalităților.

Populația Basarabiei și Bucovinei înainte de 1918

Înaintea unirii cu România în 1918, Basarabia și Bucovina erau părți a două imperii multinaționale diferite. Ambele populații erau totuși supuse unor politici similare a naționalităților și sufereau schimbări demografice asemănătoare. Autonomia Basarabiei în cadrul Imperiului rus durase pînă în 1828, în timp ce anumite privilegii și drepturi culturale se menținuseră și în a doua jumătate a secolului trecut. Bucovina rămăsese autonomă în Imperiul habsburgic pînă în 1786 și, după o jumătate de secol de guvernare galițiană, devenise o provincie autoguvernată a coroanei, din 1860[32]. Schimbările demografice din Basarabia și Bucovina pot fi atribuite deopotrivă migrațiilor controlate politic și proceselor incontrolabile social-economice.

[31] Meurs, *De Moldavische natie*, p. 213-221; Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59. Aceeași concluzie o trage și V. Socor, în articolul său pentru Radio Liberty/Radio Free Europe, menționat în bibliografie.

[32] Nistor, *Die Verenigung*, p. 3-6.

Din nefericire, datele demografice referitoare la Basarabia înaintea anexării rusești din 1812 sînt rare. Recensămintele primitive organizate la sfîrșitul secolului al 18-lea nu au reușit să aibă în vedere compoziția națională a populației. Dovezi indirecte sugerează că, anterior, populația depopulatei regiuni de est a Moldovei, adică a Basarabiei, creștea rapid[33]. La începutul secolului următor, divanul Moldovei (consiliul boierilor) a ordonat un recensămînt într-un număr de orașe moldovenești. În Basarabia erau 1227 familii românești (69%), 286 evreiești (16%), 120 rusești (7%) și 152 armenești (9%)[34]. Avînd în vedere caracterul predominant rural al populației românești din Basarabia, populație prin urmare puțin reprezentată în statisticile orașelor, este sigur să conchidem că majoritatea covîrșitoare a basarabenilor înainte de 1812 erau etnici români[35].

Estimările aproximative ale populației totale a Basarabiei în momentul anexării din 1812 variază între cifrele de 240 000 și 275 000 de locuitori[36]. Nu era prea mult pentru cei 40 000 de km pătrați de pămînt arabil de mîna întîia. În timpul războiului, armatele ruse îi goniseră pe tătarii și turcii ce locuiau în Bugeac, iar în 1812 guvernul țarist a întreprins măsuri de urgență pentru a-i opri pe țărani să fugă peste Prut[37]. Pe scurt, argumentele economice și politice pentru repopularea regiunii păreau să fie la îndemînă.

Primul studiu oficial asupra populației Basarabiei s-a întreprins din ordinul țarului Alexandru I. Singura minoritate semnificativă s-a dovedit a fi cea a evreilor (4%) și slavilor (7%), care trăiau în orașele basarabene ca negustori și respectiv funcționari[38]. Ucrainenii și rutenii (ucrainenii din Galiția) erau atrași de solul fertil din Basarabia și de absența șerbiei. Pe linia politicii de repopulare dusă de guvern, șerbii fugiți nu mai erau urmăriți după ce treceau Nistrul[39].

---

[33] Völkl, Bessarabien *am Ausgang des 18. Jahrhundert*, p. 40-49.

[34] P.G. Dmitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialam perepisei 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, ed. V.M. Kabuzan, Știința, Chișinău, 1973.

[35] Aproape 100 de ani mai tîrziu, în 1897, moldovenii etnici reprezentau 53,1% din populația rurală și 16,8% din populația urbană a Basarabiei. În acel moment doar 5% din moldoveni trăiau în orașe.

[36] V.I. Jukov, *Istoriceskii act prisoedinenia Bessarabii k Rossii i kritika burjuaznîh fal'sifikatorov*, în *Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov*, p. 179-203. Potrivit lui Dima, populația era de două ori mai mare, de 480 000. Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 12-14.

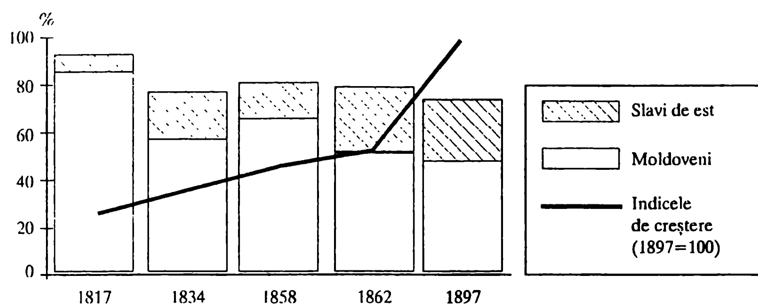
[37] Se estimează că 30 000 de țărani au reușit totuși să treacă Prutul, înainte ca regimul țarist să închidă granița. Dittrich, *Bessarabië*, p. 616-618.

[38] Un mare număr din cei 6000 de ruși erau lipoveni (credincioși de rit vechi, ce se refugiaseră).

[39] Cazacu, *Notes*, p. 10-18; Titulescu, *Two Neighbours of Russia*, p. 796.

Cu toate că populația ucraineană și ruteană a crescut între 1817 și 1834 cu mai mult de 100 000 de persoane, guvernul rus a încercat de asemenea să mai atragă în Basarabia și alți coloniști europeni. Țăranilor germani și elvețieni li s-au garantat privilegii importante și pămînt mai mult decît celor moldoveni. Înainte de 1830 se cunoaște că au migrat în Basarabia 8000 de germani[40]. În plus, mii de bulgari și găgăuzi din Dobrogea s-au așezat în sudul Basarabiei în cursul primului deceniu după anexare. Mulți evrei ruși s-au grăbit să vină și ei, căci spre deosebire de situația din orașele rusești, aici li se permitea să locuiască în orașele basarabene. Mulți dintre imigranți

Diagrama 3.1. Creșterea populației în Basarabia, secolul 19

se așezau în zonele depopulate din sud (bulgari, germani, găgăuzi) și nord (ucraineni și ruteni), lăsînd centrul moldovenesc al Basarabiei neatins. Cum arată diagrama 3.1[41], principalul obiectiv al regimului țarist părea să fie repopularea și nu rusificarea[42].

În recensămîntul din 1858 și în cel din 1861, moldovenii reprezentau două treimi din populație, proporție ce se poate corobora și cu un număr de studii rusești[43]. Reducerea semnificativă ca număr a găgăuzilor și bulgarilor era rezultatul cedării sudului Basarabiei după Conferința de pace de la Paris din 1856, care a produs o relativă creștere a numărului de moldoveni. Crește-

---

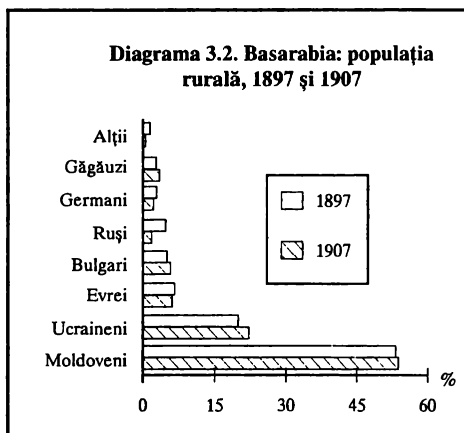
[40] Becker, *Bessarabien und sein Deutschtum*, p. 27-73.

[41] Diagrama 3.1 se bazează pe tabelul 9a din anexă.

[42] Dittrich, *Bessarabië*, p. 617, nota 7.

[43] A.O. Zașciuk, *Material dlea gheografii i statistiki Rossii*, N.V. Lașkov, *Bessarabia k stoletiu prisoedinenia k Rossii 1812-V-16-1912 gg. Gheograficeskii i istoriko-statisticeskii obzor sostoiania kraia*, Tipografia Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenia, Chișinau, 1912, p. 53,71; Jukov, *Istoriceskii akt prisoedinenia*, p. 179-203.

rea absolută a numărului moldovenilor se datora faptului că ei erau în mod tradițional populația rurală a provinciei, ceea ce se asocia și cu o înaltă rată a nașterilor. Relativa creștere a populației moldovenești era susținută de pierderea regiunii de sud a Basarabiei, cu minoritățile ei importante.

Recensămîntul din 1897 din Basarabia a fost controversat. Autorii români au respins întotdeauna rezultatele acestuia, privindu-le ca o falsificare, fiindcă el indica faptul că moldovenii își pierduseră majoritatea absolută[44]. Descreșterea populației moldovenilor din totalul populației pare să se datoreze retrocedării sudului Basarabiei în 1878 și revenirii, în consecință, a bulgarilor și găgăuzilor[45].

În timpul ultimului sfert al secolului al 19-lea, guvernul rus a întreprins totuși în Basarabia o severă politică de rusificare. Drepturile culturale ale moldovenilor au fost abolite și în consecință datele recensămintelor sînt probabil tendențioase și ele. Posibilitatea unei descreșteri relative reale a numărului moldovenilor nu poate fi totuși exclusă. Rata înaltă a nașterilor poate să fi fost compensată de afluxul constant de ruși și ucraineni, alături de rata înaltă a nașterilor înregistrată de ucraineni și alte minorități.

O asemenea tendință este de altfel sprijinită de o analiză științifică asupra populației rurale în 1907. Rezultatele acesteia sînt comparabile cu acelea din 1897, după cum se vede și în graficul 3.2[46]. Primul recensămînt românesc din 1919, a fixat de asemenea proporția populației moldovene la 64%; fără îndoială că mulți slavi părăsiseră Basarabia după unire și aveau să fie înlocuiți cu români

[44] Potrivit acestor autori români, orice moldovean care vorbea cîteva cuvinte rusești a fost înregistrat ca rus.

[45] Este interesant de observat că transferul temporar al sudului Basarabiei către România se reflectă și în statistici. Mulți moldoveni se consideră că au fugit în sud după războiul Crimeii, iar Rusia, mai tîrziu, a refuzat să permită minorităților să treacă hotarul dintre România și părțile rusești din Basarabia. Între 1856 și 1878, România s-a angajat într-o operație de amploare menită să modifice structura populației în sudul Basarabiei în favoarea românilor sau moldovenilor. Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause*, p. 103-120.

[46] Situația prezentată la diagrama 3.2 se bazează pe tabela 9c din anexă.

veniți din regat, ceea ce explică înaltul procent din 1919. Aceasta sugerează de asemenea că cifra de 50% atribuită moldovenilor în 1897 poate că nu reprezintă falsificarea flagrantă care se presupune de obicei că ar fi.

În general vorbind, regimul țarist de la sfîrșitul secolului trecut a preferat o politică de rusificare mai curînd decît emigrarea moldovenilor sau imigrarea slavilor[47]. Datorită izolării și stilului de viață tradițional al moldovenilor, politica de rusificare a fost totuși un eșec complet. Doar o subțire elită de boieri moldoveni a fost vizibil rusificată[48].

Evoluțiile demografice din Bucovina între 1775 și 1918 sînt similare celor din Basarabia. În 1775 populația Bucovinei era de 7000 de oameni, români aproape toți[49]. După aceea, populația a crescut rapid ca rezultat al afluxului necontrolat de ruteni din Galiția. La sfîrșitul secolului al 18-lea, guvernul de la Viena a adoptat o politică de deznaționalizare a românilor. Drepturile culturale și naționale ale românilor au fost abolite, în vreme ce germanilor și rutenilor li sa aplicat un tratament preferențial. Masiva așezare a rutenilor în nordul Bucovinei și germanizarea elitei românești l-a condus pe Nicolae Iorga să observe în 1905 că părțile de nord și est ale Bucovinei ar putea fi considerate „aproape pierdute“[50]. Statistica austriacă de la 1890 a înregistrat în Bucovina 208 300 români și 268 000 ruteni[51].

Statul român și minoritățile din Basarabia și Bucovina

Unirea din 1918 a declanșat unele modificări drastice în structura populațiilor din Basarabia și Bucovina, cu o schimbare a balanței demografice, ca rezultat, în favoarea românilor. Zeci de mii de slavi au trecut Nistrul spre est și în zece ani românii constituiau din nou cea mai mare parte a populației din Basarabia, cu rutenii încă preponderenți în districtele din nord[52]. Numărul total al slavilor din Basarabia a scăzut brusc de la 534 000 (27, 8%) în 1897 la 329 000 (12, 1%) în 1919.

---

[47] Totuși moldovenii au emigrat, în parte, voluntar, în Kazahstan. C. Corduneanu, *Statistical Considerations on the Policy of Russification in Bassarabia and Northern Bukovina*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 71-89.

[48] Pelivan, *Bessarabia under Russian Rule*, p. 34-42.

[49] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 12-14.

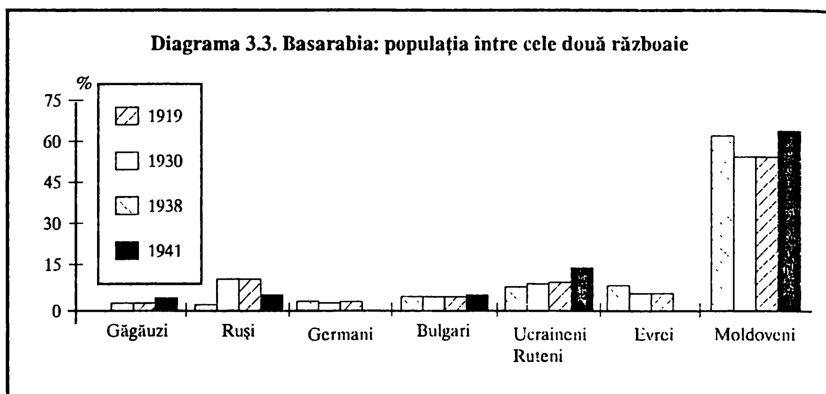
[50] Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. 2, p. 383. Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 26-38.

[51] Vezi tabela 10 din anexă.

[52] Rezultatele recensămîntului românesc din 1930 pentru Bucovina erau: 380 000 români (41,0%), 236 000 ruteni (27,7%), 93 000 evrei (10,8%), 76 000 germani (8,8%), 12 000 maghiari (1,4%) și 7 000 ruși (0,9%). Nistor, *Die Vereinigung*, p. 10-13.

În ciuda acestor binevenite evoluții, guvernul român s-a străduit să realizeze o reducere și mai accentuată a minorității slave, prin mijloace artificiale. În Bucovina, recensămîntul făcea o deosebire între ucrainenii din Galiția(ruteni) și cei din Pocuția (huțuli), ceea ce indică faptul că românii se temeau de ucraineni[53]. La fel, în Basarabia raportul statistic dintre ucraineni și ruși a fost răsturnat mai ales pentru a afecta statutul ucrainenilor. Înainte de 1918 raportul fusese de 1 la 4 sau 1 la 5 (ruși-ucraineni). În 1919 el era de 1 la 3, și cum se poate vedea în diagrama nr. 3.3[54], în 1930 el era de 1,1 la 1. Potrivit acestor cifre, numărul rușilor din Basarabia crescuse cu 370% în 11 ani! Evident că, din punct de vedere românesc, o mai mare comunitate rusească era considerată mult mai puțin primejdioasă decît o mare comunitate ucraineană.

Diagrama 3.3. Basarabia: populația între cele două războaie

Reforma agrară din 1919-1920 a adus mulți ofițeri și funcționari români din Regat în Basarabia, ca proprietari de pămînt. Aceasta însemna că preponderența atît absolută cît și relativă a moldovenilor în Basarabia a fost refăcută. Pînă la al doilea război mondial, minoritățile mai puțin numeroase au rămas stabile, deși atitudinea guvernului român la Conferința de pace de la Paris demonstrase suficient disprețul său față de protecția minorităților și a drepturilor naționale.

Ascensiunea fascismului, ultimatumul sovietic din 1940 și reanexarea Basarabiei și Bucovinei de către România în 1941 au modificat încă o dată compoziția etnică în aceste teritorii. În 1941, 100 000 de ruși au fugit din fața

[53] Nistor, *Die Vereinigung*, p. 10-13; Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59.

[54] Diagrama 3.3 este bazată pe tabelul 9b din anexă.

armatelor române în înaintare[55]. Potrivit exilatului român Alexandru Suga, evreii au făcut la fel: „deoarece evreii fuseseră implicați în pregătirea revoluției din zilele țarismului... probabil au părăsit țara împreună cu trupele comuniste“[56]. Totuși un număr mic de evrei, din cei peste 200 000 de evrei basarabeni, au împărtășit probabil soarta evreilor români: deportarea în Transnistria[57]. Minoritatea germană din Basarabia a dispărut de asemenea. Imediat după ultimatumul sovietic din 1940, germanii din Basarabia și 43 000 germani din Bucovina de Nord au fost repatriați în Germania lui Hitler[58].

Populația Republicii Moldovenești

Timp de secole, pe malul stîng al Nistrului a trăit o populație moldovenească. La sfîrșitul secolului al 17-lea sultanul a unit Principatul Moldovei cu Pocuția de pe malul stîng printr-o uniune personală sub domnitorul Gheorghe Duca[59]. Coloniștii moldoveni s-au așezat devreme în aceste teritorii anterior nepopulate. A treia împărțire a Poloniei, în 1791, și înfrîngerea turcilor la 1792 au făcut ca Rusia și Principatul Moldovei să devină vecine pentru prima dată în istoric. Ecaterina cea Mare a încurajat afluxul de coloniști moldoveni în această parte pustie a imperiului ei și s-a gîndit chiar să numească regiunea *Moldova Nouă*[60]. În secolele al 18-lea și al 19-lea numeroși voluntari români care participaseră la războaiele ruso-turce s-au așezat și ei pe malul stîng.

Cînd a fost creată Republica Autonomă Moldovenească, în 1924, un număr de 500 000 la 700 000 moldoveni își duceau traiul în Ucraina[61]. Numai 30% din locuitorii noului stat erau români, în vreme ce aproape 50% erau

---

55 100 000 ucraineni au fost acum înregistrați corect ca ucraineni. Compară cifrele populației din 1937 cu cele din 1941.

56 A. Suga, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958, p. 32.

57 Fischer, *Transnistria, The Forgotten Cemetery*; H. Rogger, *Romania*, în *The European Right. A Historical Profile*, ed. H. Rogger, E. Weber, California University Press, Berkeley, Calif., 1965, p. 566-570. Citată în continuare *The European Right*.

58 Emigrarea germanilor a fost aranjată prin convenția sovieto-germană din 5 septembrie 1940. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 70-79.

59 Cazacu, *Notes*, p. 10-18; M. Hazin, *Kishinev. A Guide*, Raduga Publishers, Moscova, 1984, p. 8-20; M.P. Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor* [I], MN, 1, nr. 1, 1935, p. 11-20.

60 Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 12-15.

61 Un număr nesemnificativ de moldoveni și români trăiau și în alte părți ale Uniunii Sovietice, trimiși acolo de țar ca exilați sau coloniști.

ucraineni, ceea ce sugerează că hotarele Republicii Autonome Moldovenești nu corespundeau cu granițele etnice. Două treimi dintre românii din Ucraina trăiau în afara „primului stat național moldovenesc".

Recensămîntul din 1926, prins în diagrama 3.4[62], este singura estimare oficială a populației Republicii Autonome Moldovenești și reflectă în esență distribuția din 1924. După aceea, teritoriul republicii a fost modificat în mai multe ocazii, iar la mijlocul anilor '30 moldovenii păreau să cuprindă trei pătrimi din populație: e clar că regimul ajustase granițele teritoriale la hotarele etnice[63].

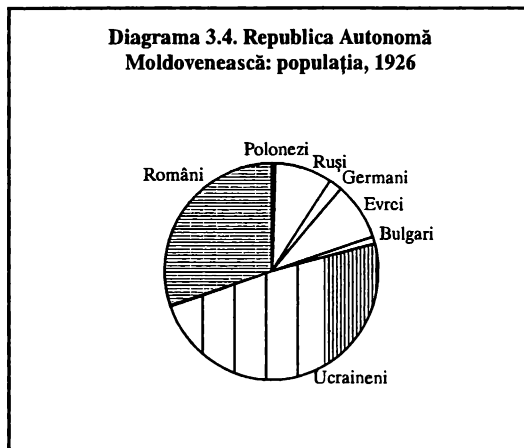

Diagrama 3.4. Republica Autonomă Moldovenească: populația, 1926

Cînd a fost întreprins următorul recensămînt sovietic, în 1959, unitățile teritoriale erau complet modificate. Nordul Bucovinei împreună cu părți din nordul și sudul Basarabiei fuseseră încorporate în Ucraina Sovietică, iar Republica Unională Moldovenească includea doar jumătate din teritoriul Basarabiei și fosta Republică Autonomă.

Cel mai uimitor rezultat al unei comparații a rezultatelor recensămîntului pentru Republica Unională Moldova din 1959 cu cele din 1989 este relativa constanță a compoziției naționale a populației. Populația a crescut între 1959 și 1989 cu un milion și jumătate de oameni (50%), însă distribuirea naționalităților abia dacă s-a schimbat, după cum se vede din diagrama 3.5[64]. Anumite schimbări demografice semnificative sînt totuși mascate în aceste rezultate ele recensămintelor.

În 1940 și 1944 Uniunea Sovietică a încercat să-i oprească pe cei mai mulți dintre români să fugă pe malul drept al Prutului. În timpul negocierilor de la Odesa, rușii au refuzat de asemenea cu încăpățînare să repatrieze pe vizitatorii români care se întîmplaseră să fie în Basarabia la 28 iunie 1940.

[62] Diagrama 3.4 se bazează pe tabelul 11 din anexă.

[63] Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 4-5.

[64] Diagrama 3.5 se bazează pe tabelul 12 din anexă.

După război, sovieticii au cerut chiar să le fie înapoiați presupușii cetățeni „moldoveni" de către noul guvern român[65].

Populația rurală moldovenească, bulgară și găgăuză aveau un mai mare procent al nașterilor decît cea urbană, a slavilor și evreilor. Un mare număr de ruși, ucraineni și beloruși au fost prin urmare trimiși în Republica Moldova drept cadre politice și admistrative și pentru a contrabalansa creșterea naționalității tutulare. Imigrația slavilor a fost de aproximativ 200 000 la 300

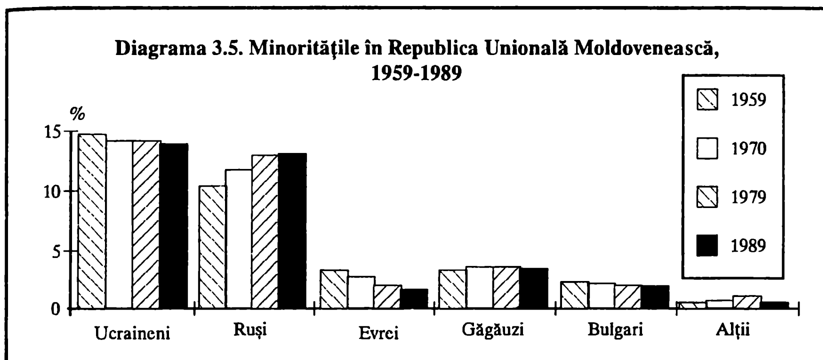

Diagrama 3.5. Minoritățile în Republica Unională Moldovenească, 1959-1989

000 de persoane între 1944 și 1959 și cîte 10 000 în fiecare din anii următori. Acest aflux de o jumătate de milion de slavi între 1944 și 1959 a neutralizat rata mai înaltă a nașterilor înregistrată de populația indigenă moldovenească și o politică similară s-a aplicat de altfel în toate republicile unionale neslave după război.[66]

În afară de această imigrație slavă, au avut loc și imigrații neslave. În 1940, pe urmele Armatei Roșii, a venit în Basarabia și Bucovina și poliția secretă sovietică. În 1940 și 1941 mii de oameni a căror loialitate nu era sigură pentru sovietici au fost deportați în adîncurile Rusiei și mulți dintre ei au fost duși la muncă în fabricile reinstalate dincolo de Urali. Numărul victimelor acestor deportări este necunoscut. Cifrele bănuite merg de la 25 000 la „sute

[65] Gafenco, *Préliminaires*, p. 345-373, G. Filiti, *La Loi du vainqueur*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 188-217. Populația Basarabiei la momentul ultimatumului sovietic este estimată la 3,2 milioane, în vreme ce populația Republicii Unionale Moldovenești în 1940 se spune că ar fi fost de 2,4 milioane. Ciorănescu, *40th Anniversary of Annexation*, p. 17-18; Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia*, vol.1, p. 2-3. O estimare aproximativă a populației Republicii Unionale Moldova în 1944, bazată pe aceste date, indică pentru moldoveni o majoritate de 74%. Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 71-87. Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 60-72.

[66] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 71-87.

de mii“ ![67] În ce măsură aceste deportări au provenit sau nu dintr-o politică a minorităţilor, este greu de determinat. Etnicii moldoveni erau consideraţi o ameninţare pentru securitatea Uniunii Sovietice mai ales că România era aliat al Germaniei[68]. Dislocarea fabricilor şi muncitorilor a fost totuşi întreprinsă în iunie 1941, ceea ce sugerează că deportările au fost parte a unei strategii militare[69]

După război, poliţia secretă a reluat deportarea persoanelor neloaiale şi „trădătorilor“ din Moldova „eliberată“. Aceste acţiuni au coincis totuşi cu imigrarea de mari proporţii a slavilor în 1944 şi 1945, ceea ce sugerează că deportările masive îi vizau pe etnicii moldoveni.

În Republica Moldova, ultimul val de deportări staliniste s-a produs în 1949-1950, ca parte a programului de colectivizare. În noaptea de 5 iulie 1949, de exemplu, 25 de mii de „ *kulaci* şi alţi duşmani ai poporului“ se spune că au fost arestaţi şi trimişi în Siberia[70]. Potrivit unor estimări reţinute, cam 150 000 de oameni, cei mai mulţi din ei moldoveni, au fost ucişi sau deportaţi în timpul campaniei de colectivizare din 1949-1950[71].

Crudele deportări ale erei lui Stalin au fost, sub Hruşciov, condamnate, şi multor moldoveni li s-a permis să se întoarcă din lagărele de pedepsire din Siberia. Totuşi afluxul de emigranţi din Republica Moldova a continuat în măsura în care noului lider îi trebuiau muncitori pentru proiectul „pămînturilor virgine“ din Kazahstan şi din alte republici îndepărtate. La sfîrşitul anilor ‘50 şi la începutul anilor ‘60 mii de tineri ţărani moldoveni s-au dus voluntari[72]. Exilaţii români au opinat că această recrutare selectivă a făcut parte din deznaţionalizarea Republicii Moldova, deoarece „voluntarii“ proveneau din zonele cu cea mai largă majoritate moldovenească. De asemenea, se ajunge la această concluzie în măsura în care Republica nu avea în acea vreme un surplus de mînă de lucru pentru export[73]. Faptul că emigranţilor li se acordau numeroase privilegii şi scutiri, împreună cu posibilitatea revenirii libere, dato-

[67] Florescu, *The Tragedy of the Population*, p. 130-133.

[68] Etnicilor moldoveni nu le era permis, de exemplu, să servească, în timpul războiului, în Armata Roşie. Bruchis, *National Movements. National History - Ancient and Modern - as Presented in the Moldavian Soviet Encyclopedia*, *Crossroads*, nr. 10, 1983, p. 192-193.

[69] Un număr mare de victime au publicat recent mărturii trăite, din deportare. Vezi, de pildă, A. Nandriş-Culda, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, *Humanitas*, Bucureşti, 1991.

[70] I. Gherasimov, *Stuk v dver'*, *Okteabr'*, nr. 2, 1987, p. 120-151.

[71] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 43-47.

[72] *Trek from Bessarabia*, în *Economist*, nr. 1076, 1955, p. 363; Florescu, *The Tragedy of the Population*, p. 130-133.

[73] M. Korne, *Données ethniques*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 246-251.

rită eșecului înregistrat de proiect, vine totuși ca un argument împotriva unor astfel de explicații unilaterale. Emigrarea moldovenilor în alte republici a continuat constant pînă după înlăturarea lui Hrușciov. Potrivit unor aprecieri demne de încredere, cam 8000 de moldoveni au emigrat în fiecare an între 1979 și 1989[74]. Deși este imposibil să se prezinte cifre exacte, creșterea explozivă a numărului moldovenilor și românilor trăitori în alte republici este revelatoare. În 1959, 6200 trăiau în Siberia și 1500 în Kazahstan. În 1970 mai mult de 100 000 trăiau în afara Moldovei și Ucrainei[75]. Ar trebui observat că numărul moldovenilor și românilor afectați de politica sovietică a migrărilor a fost în mod constant supraestimat. Numărul acesta urcă astfel la zeci de mii și nu la sute de mii. De asemenea ar trebui remarcat că politica față de naționalități a fost doar una dintre forțele care a acționat în spatele politicii sovietice a migrărilor.

POLITICA SOVIETICĂ CU PRIVIRE LA LIMBĂ ȘI RUSIFICARE

În Uniunea Sovietică, politica cu privire la limbă a fost strîns legată de politica naționalităților încă de la revoluție. Periodizarea ce am făcut-o anterior cu privire la politica naționalităților se aplică de asemenea la politica relativă la limbă: o perioadă înfloritoare pentru limbile minoritare între 1917-1938; rusificarea de la mijlocul anilor '30 pînă la destalinizare; o fază liberală sub Hrușciov; o politică dură sub Brejnev[76]. După revoluție, bolșevicii au acordat o prioritate deosebită înfloririi limbilor fiecărei minorități din Uniunea Sovietică. Analfabetismul a fost cu succes combătut și multor grupări etnice li s-a oferit, pentru prima dată, posibilitatea utilizării unui alfabet și a unei limbi literare. Pentru a separa și mai mult naționalitățile din regiunile de graniță ale Uniunii Sovietice de compatrioții lor din afară, sovieticii au luat unele măsuri speciale, care includeau și folosirea obligatorie a literelor latine pentru scrierile arabe. În 1932, abolirea oficială a *proletkulturii* (cultura ca fenomen de clasă), a contribuit la relativa eliberare și dezvoltare continuă a limbilor. S-au făcut eforturi pentru a învăța tineretul fiecărei naționalități în

---

[74] N. Dima, *Recent Ethno-Demographic Changes in Soviet Moldavia*, EEQ, 25, nr. 2, 1991, p. 167-178. În 1967 exilații români au încercat să determine numărul compatrioților lor care au mai rămas în teritoriile românești din nordul Bucovinei, din Herța și Basarabia. Aceste complicate calcule au condus la o medie a majorității, în aceste teritorii, de 54%. Korne, *Données ethniques*, p. 246-251.

[75] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 71-87; Korne, *Données ethniques*, p. 246-251.

[76] Smith, *Nationalities Problems*, p. 1-17; G. Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion seit Stalin*, în *Nationalitätenpolitik*, p. 45-66.

limba proprie[77]. Kremlinul evident că dorea să cîştige simpatia populaţiei şi prin aceasta îşi ţinea promisiunea din 1917: o eliberare naţională şi socială. Desigur că această simpatie şi diversitatea limbilor utilizate erau de asemenea *conditio sine qua non* pentru succesul revoluţiei culturale şi al socializăii comuniste a populaţiei.

În 1937 şi 1938 centalizarea administrativă şi rusificarea şi-au luat partea lor de tribut. La mijlocul anilor '30 scrierea multor limbi fusese deja orientată către utilizarea caracterelor chirilice. În 1938 limba rusă devenise subiect de studiu obligatoriu în toate şcolile şi limbă de predare[78]. Rusificarea lingvistică a urmat două direcţii: impunerea rusei ca o a doua limbă şi pătrunderea cuvintelor ruseşti în lexicul cuvintelor naţionale.

După război, rusificarea a fost impusă cu mai multă înverşunare ca oricînd. În 1950 Stalin a condamnat teoria cu privire la limbă a lui Nikolai Marr, care fusese baza politicii sovietice relative la limbă după revoluţie. Marr susţinea că toate limbile lumii se dezvoltaseră de la patru sunete de bază. Prin legarea stadiilor de dezvoltare a unei limbi de anumite criterii de clasă, Marr îi atrăsese pe bolşevici. Dar Stalin detesta teoria lui Marr, fiindcă ea plasa limba rusă în categoria a doua, din patru, şi deoarece Marr nu reuşea să intuiască de ce rusa ar fi trebuit să devină limba întregii Uniuni Sovietice. Prin urmare, în 1950 Stalin a îndepărtat această teorie şi a declarat limba un factor autonom, în afara schemei ortodoxe a bazei şi suprastructurii. Era stalinistă a sfîrşit cu o campanie înverşunată, care urmărea să transforme numeroasele limbi naţionale într-un jargon rusificat[79].

Legată de destalinizare, a fost înfăptuită o reformă şcolară şi s-a operat o liberalizare în politica faţă de limbi. Începînd din 1957, numărul şcolilor în care limbile minorităţilor erau şi limbă de predare a rămas totuşi mic, deşi un număr crescînd de şcoli au reintrodus limbile minoritare ca obiect de studiu în programă[80]. În momentul respectiv, Kremlinul a încercat să liniştească elitele naţionale ce se opuneau rusificării vorbindu-le de „îmbogăţirea reciprocă a limbilor sovietice", pentru a masca ideea primatului rusesc. În schimb rusa a

[77] Bruchis, *The USSR. Language and Realities*, p. 215-259.

[78] Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*, p. 3-25, 92-124.

[79] Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 285-318; B. Meissner, *Nationalitätenfrage und Sowjetideologie*, p. 11-18.

[80] B.A. Anderson, B.D. Silver, *Some factors in the Linguistic and Ethnic Russification of Soviet Nationalities: Is Everyone Becoming Russian?* în *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, ed. L. Hajda, M. Beissinger, John M. Olin, Critical Issues Series, Westview Press, Boulder Colo., 1990, p. 95-130. Citată în continuare *The Nationalities Factor*.

fost promovată drept a doua limbă de studiu şi limbă a comunicării interetnice[81]. Contradicţia tipică a perioadei hruşciovene — descentralizarea, ca parte a reformei politice şi economice, care includea promovarea republicilor naţionale, se combina cu centralizarea şi creşterea controlului pentru construirea socialismului — s-a manifestat de asemenea în politica faţă de limbi. Limbile naţionale şi culturile au redobîndit un anume statut, în vreme ce limba rusă s-a răspîndit, iar funcţiunea limbilor naţionale a fost subminată[82].

În anii '70, Brejnev s-a simţit destul de sigur ca să iniţieze o nouă campanie de rusificare a limbilor mai mici şi să consolideze supremaţia rusei[83]. Că rusa va fi limba viitorului „popor sovietic" nu mai există nici o îndoială. Ambiguitatea oficială privitoare la „înflorirea" şi „fuziunea" naţionalităţilor, culturilor şi limbilor era menţinută de către conducere, deşi scopul principal era totuşi răspîndirea rusei ca o a doua limbă. Modernizarea şi creşterea corespunzătoarea a contactelor, de altfel, contribuia la relativul succes al politicii sovietice privind limbile[84].

Limba moldovenească

Limba este parte a conştiinţei naţionale. Stalin a considerat pe drept cuvînt limba drept primul criteriu în definirea naţiunii. Conflictul între politica sovietică pe termen lung privind limbile (asimilarea limbilor) şi concesiile pe termen scurt (înflorirea limbilor) era ceva obişnuit în Uniunea Sovietică. În cazul Republicii Moldova, de altfel, legătura dintre limba moldovenească şi limba rusă complicau lucrurile şi mai mult. Pentru a pune în lumină deosebirea faţă de limba română, de pildă, vor fi accentuate trăsăturile specifice ale limbii moldoveneşti, ceea ce era pînă la urmă împotriva scopului politic al rusificării. Sovieticii au avut de asemenea probleme cu controlul afinităţii naturale dintre cele două limbi înrudite[85]. Singura diferenţă dintre ele este grafia. Alfabetul chirilic a fost utilizat pentru limba

[81] J.T. Weingardt, *Language and Literature in Estonia : Kulturpolitik or Natural Evolution* în *The Soviet West*, p. 8-30.

[82] Meissner, *Nationalitätenfrage und Sowjetideologie*, p. 11-14; Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik*, p. 56-64.

[83] Simon, *Nationalismus in der Sowjetunion*, p. 82-103.

[84] Anderson, Silver, *Some Factors*, p. 95-130.

[85] În secţiunile anterioare, ne-am referit la moldoveni ca la o „naţiune". În cea de faţă, cuvîntul „limbă" este utilizat ca referire la limba moldovenească. În ambele cazuri este o chestiune de convenienţă şi nu o opţiune cu caracter politic.

română și înlocuit cu cel latin în 1859[86]. Contrar acestei situații, alfabetul chirilic a fost menținut la moldovenii trăitori în Rusia[87]. Identitatea între limbile moldovenească și română este evidentă pentru oricine are o cunoaștere elementară a alfabetului chirilic și a limbii române. Savantul american Jack Gold a sintetizat întreaga controversă asupra existenței unei limbi moldovene deosebită prin solicitarea întocmirii, în acest caz, a unui dicționar moldoveano-român, pentru a dovedi faptul[88].

Cum s-a menționat mai înainte, politica de rusificare a fost intensificată în Basarabia și pe malul stîng al Nistrului la sfîrșitul secolului al 19-lea[89]. Tipărirea de cărți în limba moldovenească și importul de cărți din România au fost restrînse și în cele din urmă interzise. Utilizările publice ale limbii moldovenești au fost reduse și ultimele școli moldovenești au fost închise. În Basarabia, rusificarea a prins doar la boierii și moldovenii din orașe. Moldovenii de pe malul stîng au trăit de secole printre ruși și ucrainieni, ceea ce înseamnă că nivelul conștiinței lor naționale era destul de scăzut și că influența limbii ruse și ucrainene asupra limbii vorbite moldovenești era mult mai puternică acolo decît în Basarabia[90].

În decembrie 1917 moldovenii de pe malul stîng au demonstrat o regăsire a conștiinței naționale prin solicitarea de drepturi naționale și culturale, care includeau grafia latină, școli naționale și folosirea limbii moldovenești în școli, administrație și biserică[91]. Lenin și ceilalți lideri bolșevici au privit cu simpatie cererile moldovenilor în măsura în care înțelegerea cu conducătorii naționali era în concordanță cu strategia bolșevică de utilizare a mișcărilor naționale în folosul cauzei proletariatului. Bolșevicii locali și-au arătat de asemenea bu-

---

[86] S-ar putea argumenta că rolul predominant al latinei și francezei în dezvoltarea limbii române în secolul al 19-lea a fost parte a unei politici conștiente și prin urmare a fost un proces artificial. Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156; G.Y. Shevelov, recenzie la Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, A Survey, and Perspectives, 1924-1980).* East European Monographs, nr. 109, East European Monographs, Boulder Colo., 1982, p. 45-69.

[87] În chip ciudat, în Basarabia înainte de 1917 s-a publicat un număr mic de cărți cu caractere latine. Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur, p. 102-156.*

[88] J. Gold, *Bessarabia: The Thorny* Non-Existent *Problem*, EEQ, 13, nr. 1, 1979, p. 56.

[89] Völkl, Bessarabien *am Ausgang des 18. Jahrhunderts*, p. 40-49.

[90] Populația moldoveană și ucraineană tindeau să se amestece pe malul stîng și chiar în Basarabia.

[91] Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 12-15; Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

năvoința în privința deschiderii unei biblioteci moldovenești și a unei tipografii moldovenești la Odesa[92].

După Revoluția din Octombrie, totuși războiul civil și intervenția străină i-au împiedicat pe bolșevici să-și țină promisiunile date moldovenilor. Pe de asupra, după terminarea războiului civil, Kremlinul a transferat liderilor comuniști ucraineni de la Kiev puterea de decizie în problemele națiunii moldovenești și limbii acesteia. Ucrainenii au impus fără scrupule moldovenilor limba și cultura ucrainene. Drept reacție, moldovenii au cerut constituirea propriei republici naționale.

Fondarea Republicii Autonome Moldovenești în 1924 a generat confruntarea bolșevicilor cu problemele limbii moldovenești. În paralel cu cele două versiuni privitoare la etnogeneza națiunii moldovene, a fost posibilă, de asemenea, și prezentarea a două caracterizări ale limbii moldovenești. Dacă națiunea fusese creată de-a lungul Evului Mediu, în cursul unei asimilări slavo-române, atunci limba moldovenească era în esență o limbă slavă sau slavo-romanică. Dacă națiunea se născuse în Basarabia doar în secolul trecut, atunci limba era cu siguranță o limbă romanică și identică românei[93].

Ca și în 1918, după revoluție, prioritatea bolșevicilor, ca urmare a creării în 1924 a Republicii Autonome Moldovenești, era să stabilească o limbă ca instrument de comunicare cu populația moldovenească rurală. Pentru a transmite ideologia comunistă poporului și pentru a-i socializa pe acești țărani, ridicarea nivelului cultural al populației era considerată la fel de necesară ca o temelie în opera de creare a noului om sovietic. Astfel, scopurile inițial funcționaliste și ideologice au trecut înaintea considerentelor naționale.

Problema limbii moldovene a fost cu îndîrjire și liber discutată în presa locală în 1924 și 1925. Propagandiștii comuniști se plîngeau că limba populară locală nu era adecvată muncii lor culturale. Limba țăranilor moldoveni era o limbă primitivă, amestecată cu împrumuturi din rusă și ucraineană. Comuniștii locali recomandau folosirea limbii române și a alfabetului latin pentru a ridica astfel nivelul cultural al țăranilor[94]. Această politică liberală cu privire la limbă a coincis cu o fază similară în politica naționalităților și între 1924 și 1928 guvernul sovietic părea să fie indiferent la treptata ștergere a deosebirii dintre identitatea moldovenească și cea română. În primii ani ai Republicii

---

[92] Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, II, MN, 1, nr. 2-3, 1936, p. 131-212.

[93] Feldman, *The Theoretical Basis*, p. 46-59.

[94] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156, Plugarul Roșu, 7 și 21 august 1924.

Autonome Moldoveneşti, politica liberală a limbii a permis libera dezvoltare a limbii moldoveneşti şi asimilarea treptată cu limba literară română.

În 1928, între românofobi şi românofili s-a iscat o luptă pentru putere în Republica Moldovenească. Românofobii erau comunişti fanatici, care fugiseră din Basarabia în 1918 de ocupaţia românească. Cu ura ce o nutreau pentru burghezia română drept principală motivaţie, aceşti comunişti doreau să creeze pe malul stîng un stat model. Românofilii erau un mic grup format din cadrele culturale locale. În următorul sfert de secol, interacţiunea complicată rezultată din încleştarea locală a acestor facţiuni, politica centrului şi orientările ideologice va produce unele schimbări aberante în politica limbii moldoveneşti[95].

În 1928 s-a lansat o amplă campanie pentru a face din limba vorbită a omenilor satului moldovenesc o limbă înfloritoare. Împrumuturile din română ca şi din limbile slave au fost înlocuite cu cuvinte „moldoveneşti" nou create[96]. Această campanie a coincis cu perioada primului plan cincinal al Uniunii Sovietice, anii de breşă în transformarea societăţii[97]. Dezvoltarea unei limbi apropiate de popor, pentru comunicarea propagandei comuniste, a dobîndit prioritate absolută. Campania era de asemenea motivată de nevoia de a încuraja identitatea moldovenească, în lumina situaţiei create de arogantul naţionalism ucrainean din regiune. (Guvernul central începuse o campanie împotriva naţionalismului ucrainean în 1928)[98]. În plus, asimilarea lingvistică între limba moldovenească şi română din anii precedenţi stătuse ca un ghimpe în coasta comuniştilor basarabeni exilaţi în Uniunea Sovietică. Pentru ei limba moldovenească era limba poporului lor, iar româna era limba „clasei conducătoare burghezo-feudale". În termenii teoriei proletcultiste, de altfel, proletariatul trebuia să-şi aibă propria limbă şi cultură. Românofobii au îmbrăţişat prin urmare cu entuziasm noua linie politică[99].

---

[95] Vezi Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forward. On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, A Survey and Perspectives, 1924-1980)*. East European Monographs, nr. 109, East European Monographs, Boulder Colo., 1982, p. 45-69.

[96] De exemplu, cuvîntul internaţional „termometru" a fost înlocuit cu „călduromăsurător". Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 21-25.

[97] Conceptul de „breşă" va fi dezvoltat în capitolul cinci.

[98] De pildă, în istoriografie. Vezi Barber, *Soviet Historians in Crisis*.

[99] Ar trebui observat că această schimbare în politica privind limbile a coincis de asemenea cu o schimbare în politica privind naţionalităţile. Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 21-25.

Teoreticianul ce se află în spatele acestei politici privitoare la limbă era I.C. Madan[100]. Din punctul lui de vedere, limba moldovenească atinsese maturitatea odată cu crearea Republicii Autonome Moldoveneşti, în 1924. Conceptele lui teoretice ţineau pasul cu ideea caracterului de clasă al limbilor şi cu teoria lui Nikolai Marr. Marr aprobase de asemenea interpretările lui Madan cu privire la limba moldovenească ca un amalgam neromânesc[101]. Pentru a detalia, de altfel, acest punct de vedere, a fost de asemenea adus de la Moscova profesorul Maksim Serghievski, expert în limbi romanice[102].

Victoria aparentă a românofobilor s-a dovedit însă de scurtă durată. Priorităţile politice ale Moscovei s-au schimbat şi echilibrul puterii la Tiraspol s-a schimbat şi el. Propagandiştii moldoveni se plîngeau că auditoriul lor de la sate nu putea înţelege această „nouă limbă", aşa că, evident, cele două ţeluri — crearea unei noi limbi şi comunicarea cu poporul — erau neconcordante. În cursul celui de-al doilea plan cincinal, Moscova a ordonat cultivarea sistematică a limbii moldoveneşti pe baza limbii literare române şi caracterele latine au fost oficial introduse în 1932, ca parte a politicii pe întreaga uniune, după 1930, aceea de a face scrierea în alfabetul latin obligatorie pentru toate limbile care nu utilizau scrierea chirilică (inclusiv limbile arabice). Pentru Moldova, această politică generală avea o semnificaţie specială[103].

În 1937 şi 1938 mai mulţi factori au produs o altă răsturnare a politicii. Creşterea naţionalismului sub Stalin evident avusese repercusiuni negative pentru situaţia celorlalte limbi din Uniunea Sovietică. Pe linia civilizării tuturor limbilor neruse, alfabetul chirilic a fost reintrodus în 1938 şi în Republica Moldova[104]. Un mare număr de cuvinte împrumutate din rusă au fost introduse în limba moldovenească, iar naţionalismul local a fost oficial condamnat.

---

[100] Bulgar din Basarabia, Madan reprezenta în politica moldovenească facţiunea românofobă.

[101] E. Lozovan, *La Linguistique roumaine de 1952 à 1954*, ZRPh, 71, nr. 5-6, 1955, p. 391-407.

[102] N.G. Corlăteanu, *Prof. M.V. Serghievski (1892-1946)*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 254-257. La început, acest expert a avut unele obiecţii faţă de ideea unei limbi moldoveneşti independente. Totuşi, spre 1932 el a sprijinit total acest concept. În cursul unei călătorii în Moldova, el a fost însoţit de arheologi de la Moscova, care aveau să construiască o bază solidă etnogenezei moldoveneşti. A. Kleeß, *Rumänisch und Moldauisch*, Osteuropa, 5, nr. 4, 1955, p. 281-284.

[103] Kleeß, *Rumänisch und Moldauisch*, p. 281-284. Această schimbare în politică coincide cu abolirea proletcultismului în 1932; Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik*, p. 48-56.

[104] D. Deletant, recenzie la M. Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forward*, în ScEER, 62, nr. 1, 1984, p. 105-106.

Cadrele culturale și politice locale au fost de asemenea epurate și înlocuite cu nemoldoveni și cadre de pe malul stîng al Nistrului. Această politică a continuat neschimbată pînă în anii '50[105].

După unificarea Basarabiei cu Uniunea Sovietică, în 1940, această politică privitor la limbă a fost extinsă și la teritoriile nou dobîndite. În februarie 1941 Republica Moldova a adoptat oficial alfabetul chirilic[106]. Mai tîrziu, considerații ce țineau de război au dus la abandonarea temporară a acestei politici: în al doilea război mondial, comuniștilor basarabeni de la Moscova li s-a permis să folosească limba română în emisiunile lor radio și în broșurile adresate populației moldovenești aflate sub ocupație fascistă[107].

Cei din stînga Nistrului și basarabenii

În vara lui 1944, cadrele culturale și politice evacuate s-au întors în Basarabia pe urmele Armatei Roșii. În lupta care a urmat între cei de pe malul stîng și basarabeni, cei dintîi au ajuns să domine. La ordinele Moscovei, jargonul rusificat de pe malul stîng a devenit limba oficială a republicii.

Cel care se afla în spatele grupării de lideri de pe malul stîng era I.D. Ceban, un moldovean rusificat, din Ucraina. Ca si I.C. Madan, el a încercat să transforme limba moldovenească într-o limbă slavică. Totuși spre deosebire de Madan, Ceban a îmbrățișat ideea rusificării lexicului moldovenesc. El a inițiat represalii împotriva acelor autori basarabeni care rămîneau atașați limbii lor dragi[108]. Ceban și alții din grupul celor de pe malul stîng au acționat de asemenea ca executanți ai Moscovei, de vreme ce aveau atîta nevoie de Kremlin în lupta lor locală pentru putere: basarabenii primiseră o educație superioară sub regimul românesc, în vreme ce cei de pe malul stîng urmaseră un curs comunist de distrugere, la Tiraspol[109].

Amestecul lui Stalin în probleme de lingvistică în 1950 a pus capăt carierei lui Ceban și predominării celor de pe malul stîng în Republica Moldova. Ceban a fost un marxist de primă mărime și s-a cramponat de teoria sa privind limba moldovenească, în vreme ce ceilalți lideri de pe malul stîng s-au legat de pozițiile lor privilegiate. A trebuit să vină o delegație

---

[105] Bruchis, *The USSR. Language and realities*, p. 37-82; Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 21-29.

[106] O nouă ortografie, în stil slav, a urmat și ea în același an. Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 169-194.

[107] Bruchis, *One Step Back*, p. 78-82.

[108] N. Dima, *Moldavians or Romanians?*, în *The Soviet West*, p. 31-45.

[109] Bruchis, *One Step Back*, p. 71-96.

serioasă de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe al Uniunii ca să-i determine să se căiască.

În decembrie 1951, un impresionant număr de lingvişti din Moscova şi colegii lor din Republica Moldova s-au reunit la Chişinău pentru o conferinţă asupra limbii moldoveneşti[110]. De cînd Stalin demonstrase în chip „strălucit“ relativa independenţă a limbii de baza economică, lingviştii trebuiseră să regîndească teoria sovietică asupra limbii moldoveneşti. Lingviştii de la Moscova au respins ideea că limba moldovenească avea un caracter slav ca o absurditate şi, sub raport ştiinţific, ca o ruşine[111]. Chiar confirmarea independenţei lingvistice a fost atenuată şi a fost acum recunoscută afinitatea dintre limba moldovenească şi limba română. De fapt, referinţa lingviştilor sovietici la două limbi „est-romanice“ a reprezentat un compromis între susţinerea independenţei şi completa identitate a limbi moldoveneşti cu româna[112].

Conferinţa din 1951 a marcat începutul unei faze liberale în politica faţă de limba moldovenească. I s-a permis acesteia încă o dată să-şi urmeze înclinaţiile ei naturale şi să asimileze limba literară română. Puterea de expresie a limbii moldoveneşti a crescut astfel rapid[113]. Scrierea chirilică a fost menţinută, însă influenţa rusă şi ucraineană s-a diminuat.

La sfîrşitul anilor '60, escaladarea conflictului româno-sovietic a declanşat altă răsturnare în politica privitoare la limba moldovenească. În toţi anii '60, liderii Partidului Comunist din Moldova au luptat cu amplificarea „naţionalismului reacţionar burghez“[114]. De teama impactului pretenţiilor voalate ale românilor cu privire la Basarabia asupra naţionaliştilor locali, comuniştii basarabeni au luat o poziţie fermă în problema limbii[115].

---

[110] Această conferinţă a condus la demiterea lui Ceban din postul de director al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Filialei Academiei de Ştiinţe a URSS. Celălalt vinovat, Serghievski, murise în 1946. Kleeß, *Rumänisch und Moldauisch*, p. 281-284.

[111] Faptul că savanţii sovietici au reapărut la congresul internaţional din 1950 poate să fi contribuit şi el la această schimbare de perspectivă; pentru lingviştii romanişti, afirmaţia că limba moldovenească ar fi avut un caracter slav era pur şi simplu o glumă.

[112] Bruchis, *One Step Back*, p. 97-116; Lozovan, *La Linguistique roumaine*, p. 391-407.

[113] Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 31-45; V. Nemoianu, recenzie la M. Bruchis, *One Step Back*, în SR, 42, nr. 3, 1983, p. 509-510.

[114] I. Bodiul, *Cultura*, nr. 2, 1966, p. 2-7, citat în Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 31-45.

[115] Această schimbare coincide cu restalinizarea lui Brejnev. De altfel, ca prim- secretar al P.C. al Moldovei, Brejnev fusese de faţă la dezbaterea din 1951. Recenzia lui Nemoianu la Bruhis, *One Step Back*, p. 509-510.

De acum înainte ar trebui făcută o distincție clară, de către lingviști, cel puțin teoretic, între limba moldovenească și limba română. În dezvoltarea de fapt a limbii și culturii moldovenești, această separare artificială pare să fi avut un impact redus. Atît cadrele politice, cît și cele lingvistice au încercat să susțină conceptul unei limbi moldovenești independente. Lingviștii conduși de Tatiana Iliașenko au venit cu noi cercetări pentru a dovedi iarăși și iarăși existența unei limbi moldovenești independente[116]. Secretarul de partid Ivan Bodiul s-a străduit să apere acest mit. În 1976 el și-a adus chiar un traducător la conversațiile cu Ceaușescu[117].

În dezbaterea privitoare la limbă, părţile în confruntare păreau să fie elita culturală moldovenească românofilă din Basarabia și elita politică nemoldovenească și românofobă de pe malul stîng al Nistrului. Această opunere bipolară este totuşi o simplificare exagerată. Amestecul Moscovei făcea ca în confruntare să fie cel puțin o dispoziție triunghiulară, iar într-un asemenea triunghi sînt posibile diverse coaliții[118]. Moscova putea să ia partea basarabenilor împotriva celor de pe malul stîng pentru a evita politica deschisă de rusificare a acestora din urmă. Elita politică de pe malul stîng putea să-şi dea mîna cu cea basarabeană pentru a obține o mai mare influență politică și resurse sporite din partea Moscovei. În sfîrşit, cei de pe malul stîng şi Moscova îşi puteau reuni forțele pentru a suprima naționalismul în creştere printre basarabeni[119].

O descriere a politicii dinamice lingvistice din Republica Moldova în termeni pur și simplu etnici sau ai apartenenței naționale este departe de a fi convingătoare. Este foarte imaginabil, de altfel, faptul că moldovenii și cei de pe malul stîng au putut sprijini cultura națională moldovenească în diferite momente și că moldovenii puteau fi implicați în politica comunistă „antinațională".

În timpul primei jumătăți a anilor '80, problema limbii părea odată pentru totdeauna rezolvată. Basarabenii păreau că se supuseseră și nu mai protestau la rusificarea limbii lor. Totuși, sub perestroika și glasnost' proble-

116 N. Timiras, *The Idiom of Bessarabia and its Latinity and Identity with the Romanian Language*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 143-166.

117 K.H. Rogers, *Moldavian, Romanian, and the Question of a National Language,* în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 167-174.

118 Pentru interpretări bazate pe această bi- sau tripolară opoziție vezi Bruchis, *One Step Back; M. Bruchis, Nations - Nationalities - People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, East European Monographs, nr. 165, East European Monographs, Boulder Colo., 1984.

119 Această analiză funcțională este elaborată în partea finală a prezentului capitol.

ma limbii moldovenești și a alfabetului s-a dovedit a fi din nou, la Chișinău, una centrală în confruntarea dintre drepturile naționale și legitimitatea comunistă[120].

În 1989 și 1990 cercurile culturale naționaliste și reformiste unite în jurul problemei limbii, au dobîndit acces la mijloacele de mass media republicane și pe această cale la scena politică. Conducerea politică le-a oferit unele concesii prea tîrzii, dar toate acestea au fost în zadar. Noile versiuni ale teoriei comuniste a limbii moldovenești s-au dovedit inadecvate și depășite[121]. Faza finală a dezbaterii a dovedit, de fapt, cît de vitală fusese existența mitului națiunii și a limbii moldovenești pentru regimul comunist din Republica Moldova[122].

Rusificarea lingvistică

Politica privitoare la limbă în republicile Uniunii Sovietice avusese două componente: răspîndirea limbii ruse și a politicii cu privire la utilizarea limbilor. Sistemul educațional era folosit la propagarea limbii ruse. Încă de la sfîrșitul anilor '30, o parte crescîndă din procesul educației în școlile sovietice era dedicată studiului limbii și literaturii ruse. O parte considerabilă a populației din Uniunea Sovietică a acceptat de asemenea rusa ca a doua limbă sau chiar ca limbă maternă. Mărimea și statutul minorității împreună cu gradul de modernizare atins de republică par să fie criteriile determinante ale nivelului de rusificare lingvistică.

Apărătorii drepturilor minorităților naționale tind să supraestimeze puterea sovietică[123]. Din punctul lor de vedere, toată rusificarea și proliferarea limbii ruse poate fi atribuită direct politicii intenționate a Kremlinului. La sfîrșitul anilor '70 totuși, Uniunea Sovietică a cunoscut schimbări social-economice extraordinare și în ciuda ideologiei comuniste aflate la baza acestor schimbări, ele au fost doar în parte dirijate de guvernul sovietic. Modernizarea a fost un scop primordial al regimului comunist. Rusificarea a fost mijlocul de atingere a acestui scop, însă efectele colaterale ale modernizării au putut și ele să consolideze, în același timp, naționalismul minorităților[124].

---

120 Dima, *Recent Ethno-Demographic Changes*, p. 167-178.

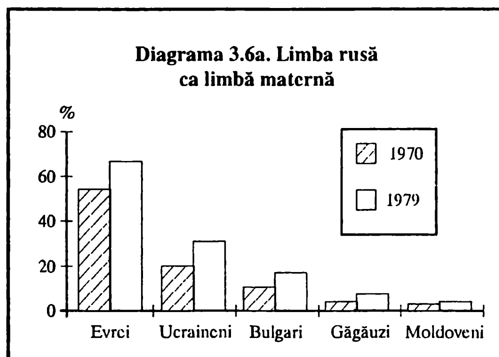
121 Socor, *Politics of the Language Question*, p. 33-36; Crowther, *The Politics of Ethno-National Mobilization*, p. 183-202.

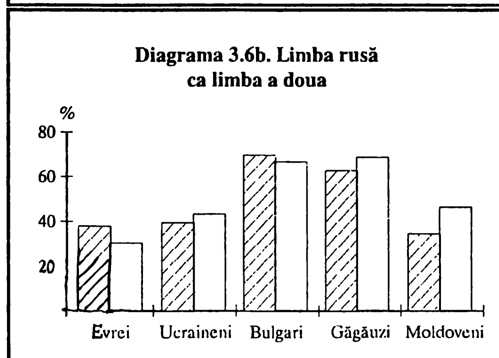
122 Pentru o privire asupra evoluțiilor recente vezi ultima parte a capitolului al doilea.

123 Pentru cazul Moldovei vezi lucrările lui Bruhis.

124 I. Livezeanu, recenzie la Bruchis, *Nations - Nationalities - People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party of the Soviet Union in Soviet Moldavia*, SR, 44, nr. 4, 1985, p. 742; Dima, *Recent Ethno-Demographic Changes*, p. 168-173.

În afara aspectelor negative repudiate ale rusificării (șovinismul rusesc, expansionismul cultural și deznaționalizarea minorităților), proliferarea rusei ca limbă de comunicare interetnică a constituit o politică rezonabilă în imperiul multinațional sovietic. Dobîndirea unei cunoașteri elementare a limbii ruse nu era nevoie să se facă neapărat pe seama identității naționale și culturale a minorităților implicate.

Datele recensămîntului pentru Republica Moldova arată cît de încet a progresat procesul deznaționalizării în rîndul moldovenilor. Cum se poate vedea din diagrama 3.6a, de pildă, procentajul moldovenilor care au declart rusa drept limbă maternă este neglijabil[125]. Comparat cu al altor naționalități titulare, atașamentul moldovenilor la limba lor pare, de altfel, relativ larg[126].

Cum se vede în diagrama 3.6b, mulți moldoveni au dobîndit o cunoaștere elementară a rusei ca o a doua limbă. De altfel acest procentaj este în creștere, într-un ritm alert, iar explicația evidentă este procesul treptat al modernizării și urbanizării ce are loc în republică. Deși moldovenii sînt încă mai slab reprezentați în rîndul populației urbane, în ultimul deceniu a avut loc o considerabilă migrare a moldovenilor către orașe. Aceasta înseamnă un contact sporit cu locuitorii

---

[125] Diagrama 3.6 se bazează pe tabelul 13 din anexă.

[126] Aceste procentaje, la alte naționalități titulare neslave și neislamice, sînt similare celor din diagrama 3.6. Deznaționalizarea moldovenilor care trăiesc în afara republicii lor este ceva mai amplă. B. Knabe, *Zur Nationalitätenproblematik der UdSSR*, Osteuropa, 36, nr. 8-9, 1986, p. 739-753; A. Avtorkhanov, *The Communist Party Apparatus*, Foundation for Foreign Affairs Series, nr. 11, Henry Regnery Company, Chicago, 1966, p. 332-337.

orașelor, vorbitori de limbă rusă. În fabrici și în armată, rusa este utilizată în echipe multietnice. În orașe, folosirea rusei este o precondiție a ascensiunii și mobilității sociale[127].

Pe scurt, politica Kremlinului privitoare la utilizarea limbii a fost un mijloc de exercitare a puterii. Rusificarea lingvistică a fost un obiectiv pe termen lung al regimului comunist, însă cursul ei în general și în Republica Moldova în chip particular s-a dovedit destul de inegal. Politica pe două direcții a rusificării și a încurajării limbilor minorităților s-a dovedit a fi o forță decisivă, dar de asemenea și integratoare. Prioritățile schimbătoare și uneori contradictorii ale regimului împreună cu complexitatea procesului lingvistic implicat au făcut ca politica privitoare la limbă să fie mai mult decît un simplu sinonim pentru rusificare[128].

PARTICIPAREA POLITICĂ ȘI CULTURALĂ

După 1917 atît șovinismul rușilor, cît și încurajarea naționalismului nu au reușit să ducă la nimic bun, spre marea uimire a ideologilor comuniști. Timp de șaptezeci de ani Uniunea Sovietică s-a luptat cu pretins „rezolvata" problemă a naționalităților, care s-a împletit cu problema participării culturale și politice a intelectualității neruse la viața republicilor naționale. După cum se va vedea, ireconciliabilitatea tendințelor integratoare și secesioniste a jucat renghiuri Kremlinului și în această privință.

Politica sovietică centrală și elitele locale

Încă de la revoluție și permanent după aceea, Kremlinul a aderat în principiu la ideea unei structuri federale a uniunii. Lenin a considerat federalismul o acoperire comodă pentru centralismul inerent al sistemului comunist. Totuși centralizarea lui Stalin de la sfîrșitul anilor '30 a afectat mai mult autonomia deja limitată a republicilor naționale. Descentralizarea politică și economică întreprinsă mai tîrziu de Hrușciov a contribuit la propria lui înlocuire și a fost încetinită de succesorul său Brejnev. Gorbaciov a încercat să aplice reforme economice și politice fără să sacrifice centralismul și eșecul lui

[127] V.D. Kirdeakin, *Rost narodonaselenia i formirovanie trudovîh resursov Moldavskoi SSR (Osnovnîe tendenții i perspectivî)*, ed. G.G. Faizulin, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974; Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 45; spre comparație: R.S. Clem, *The Integration of Ukrainians into Modernized Society in the Ukrainian SSR*, în *The Soviet West*, p. 60-70.

[128] L.K. Brahman, recenzie la M. Bruchis, *Nations - Nationalities - Peoples: A Study of the Nationalites Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, AHR, 91, nr. 3, 1986, p. 710.

ilustrează dilema sovietică: centralismul era încuietoarea cutiei Pandorei pe care o reprezenta problema naționalităților; fără această încuietoare naționalitățile ajungeau să se afirme și în consecință centralismul bloca reformele în sistemul sovietic[129].

Recrutarea de cadre naționale sau „indigenizarea" (korenizația) a fost o prioritate a Kremlinului în cursul primului deceniu după revoluție. Cu toate acestea, la sfîrșitul anilor '30 epurările au condus la eliminarea cadrelor naționale. Pozițiile administrative importante din republică erau date rușilor, ucrainenilor și conformiștilor locali. După cel de-al doilea război mondial și mai ales după 1953, regimul s-a angajat din nou, cu entuziasm, pe calea recrutării de cadre naționale[130]. Desigur, controlul politic al centrului nu a dispărut niciodată cu totul, și în toate republicile o serie de poziții cruciale în nomenclatură erau deținute de comuniștii ruși și ucraineni. Postul de prim-secretar aparținea, de obicei, unui reprezentant al naționalității titulare, însă al doilea secretar, însărcinat cu ideologia, agitația și propaganda, era invariabil un cîine de pază de la Kremlin.

Toți liderii sovietici erau pe deplin conștienți de importanța ieșită din comun a participării politice a minorităților. Odată cu creșterea nivelului de educație a popoarelor din republici după anii '50, urgența participării politice crescuse și ea. În era lui Hrușciov, din rîndul naționalităților s-a ridicat o intelectualitate sovietică formată după preceptele educației sovietice. Spre mîhnirea Kremlinului, procesul de modernizare nu eliminase însă naționalismul. Vechiul „naționalism burghez" al naționalităților rurale înapoiate era ideologic explicabil, dar naționalismul intelectualității urbane educate, din republici, nu mai era explicabil. De altfel excluderea acestei intelectualități de la puterea politică putea genera o frustrare primejdioasă, care ar fi putut apoi să se exprime în termenii naționalismului[131].

Problema naționalismului local poate fi plasată în contextul mai general al problemei relaților dintre centru și periferie. Cadrele locale tindeau să se identifice cu „fieful" lor. Acest principiu se aplică și nomenclaturii ruse din republicile naționale. Pentru a-și păstra clientela locală mulțumită ei trebuiau să încerce să obțină mijloace, dacă era posibil de la centru. Nomenclatura însă și

---

[129] Z. Brzezinski, *Political Implications of Soviet Nationality Problems*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 72-82.

[130] G. Simon, *Nationalismus und Nationalitätenpolitik*, p. 48-55.

[131] Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*, p. 125-147. Pentru o evaluare mai profundă a problemei frustrării și sentimentelor naționalităților din politica sovietică, vezi M. Fainsod, *How Russia Is Ruled*, MIT Press, Cambridge Mass, 1953.

intelectualitatea locală din republici aveau astfel un scop împărtășit de ambele, cel al luptei periferiei împotriva centrului și această comuniune putea să ia forma unui „interes național". Activitățile elitelor naționale locale puteau întări presiunea deja puternică a liderilor politici republicani pentru obținerea de mai multe resurse, o mai mare autonomie și o creștere a implicării lor în luarea deciziilor politice[132]. În mod tacit, liderii republicani puteau trece cu vederea manifestările de patriotism socialist chiar și atunci cînd ele ajungeau să se apropie de „naționalismul burghez". Cu alte cuvinte, relația tringhiulară dintre elitele naționale locale, liderii republicani și centru nu este așa simplă cum pare confruntarea etnică între clasa conducătoare rusească și naționaliștii locali[133].

Toți liderii sovietici au sprijinit implicit întîietatea rusă bazată pe rolul conducător jucat de ruși în revoluția din 1917 și pe conceptul mesianismului rusesc. De la sfîrșitul anilor '30, rușii și ceilalți slavi au dominat de asemenea instituțiile politice, economice și culturale. Preponderența principiului rus a fost chiar mai evidentă în cultură. Totuși propaganda comunistă sau sovietică, cu accentele ei puternice de naționalism rusesc, au rămas inadecvate ca răspuns la procesul socializării minorităților fără participarea politică și culturală a intelectualității naționale la viața republicilor. Un apel la loialitatea minorităților față de Uniunea Sovietică sau la încrederea lor în ideologia comunistă rămînea de altfel neputincios cîtă vreme nu era susținut de un apel la diversitatea și mîndria națională[134].

Ca parte a politicii lui Hrușciov de reformare, politica privitoare la identitatea națională și culturală a fost prin urmare reafirmată și liberalizată. Sub Brejnev, naționalismul rus și politica de asimilare în națiunea sovietică și rusificarea au cîștigat teren, cu toate că sprijinul pentru înflorirea naționalităților neruse nu a fost niciodată revocat oficial[135]. Dualitatea permanentă prezentă în politica sovietică a naționalităților indică nu atît de mult existența activă a elitelor neruse cît separatismul ei pasiv. Loialitatea națională și patriotismul nu puteau înflori atîta timp cît acest lucru se petrecea în contexul patriotismului sovietic și al mitului *prieteniei popoarelor*[136].

---

[132] Hazard, *Statutory Recognition*, p. 83-116.

[133] S.L. Burg, *Nationality Elites and Political Change in the Soviet Union*, în *The Nationalitics Factor*, p. 24-42.

[134] *The Soviet West*, passim.

[135] B. Meissner, *Nationalitätenfrage und Sowjetideologie*, p. 31-36; A. Blane, E. Kline, *Perestroika and Nationality* în *Nationalism in the USSR*, p. 115-129; R.J. Hill, *Ideology and the Nationalities*, în *Nationalism in the USSR*, p. 19-27.

[136] K.C. Farmer, *Politics and Culture in the Ukraine in the Post-Stalin Era*, AUAAS, 14, nr. 37-38, 1978-1980, p. 180-208; Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*.

Totuşi, în cazul moldovenilor, prezenţa românilor înrudiţi chiar dincolo de Prut a accentuat contradicţia dintre asimilare şi separare: patriotismul sovietic avea accente clare de naţionalism rus în vreme ce patriotismul moldovenesc avea, potenţial, implicaţii naţionaliste româneşti. În consecinţă, problema participării politice şi culturale a naţionalităţilor titulare era chiar mai încîlcită şi mai politizată în Republica Moldova.

Participarea politică în Moldova Sovietică

Sub ţarism, boierii locali jucaseră un rol important în viaţa politică a Basarabiei. În cursul secolului al 19 -lea, centralizarea crescîndă şi naţionalismul rusesc subminaseră totuşi importanţa lor politică, iar restrînsa clasă de mijloc din Basarabia era formată din nemoldoveni.

Organele comuniste rudimentare în deceniul al doilea din acest secol fuseseră dominate de nemoldoveni. În revoluţia din 1917 aproape „toţi luptătorii pentru puterea sovietică" fuseră dintre cei de pe malul stîng sau agitatori bolşevici pregătiţi, ruşi şi ucraineni. Printre ei, moldovenii etnici din Basarabia puteau fi număraţi pe degetele unei mîini[137]. Cei mai renumiţi eroi ai revoluţiei şi războiului civil din Basarabia erau rusul de pe malul stîng, Grigori Kotovski, basarabeanul nemoldovean Serghei Lazo şi evreul Iona Iakir. Tot astfel, moldovenii erau prea slab reprezentaţi şi în Guvernul Provizoriu al Basarabiei din 1919, ca să nu spunem mai mult[138]. Moldoveanul de rînd era ţăran analfabet, ceea ce de asemenea însemna că perspectivele de dezvoltare a unei intelectualităţi moldovene cu ambiţii politice şi culturale erau foarte restrînse.

Grigori Kotovski şi Mihail Frunze, de pe malul stîng, au iniţiat probabil mişcarea pentru crearea Republicii Autonome Moldoveneşti. Cîteva nume româneşti au apărut iniţial în nomenclatura Republicii Autonome Moldoveneşti, însă cele mai înalte poziţii politice erau dominate de nemoldovenii din Basarabia şi de cei de pe malul stîng al Nistrului. La mijlocul anilor '30, s-a

[137] Bruchis, *The USSR. Language and Realities*, p. 153-165; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68. Foarte puţini luptători aveau nume româneşti: E. Sîrbu, L.G. Curcan, S.Nistru, G. Coban, I.P. Fortuna. Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, passim; K.M. Drahenberg, *Kommunisticeskaia peceat' Bessarabii - boevoe orujie revoliuţionnogo podpolia kraia v bor'be za vospitanie mass v duhe proletarskogo internaţionalisma*, în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, ed. M.K. Sîtnik, P.A. Boiko, A.M. Lazarev ş. a., Ştiinţa, Chişinău, 1973, p. 144-173. Citată în continuare *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*.

[138] G.K. Fiodorov, *K voprosu o naceal'nom etape formirovania moldavskoi sovetskoi gosudarstvennosti*, în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*.

lansat în întreaga Uniune Sovietică o campanie de atragere a cadrelor naționale. Chiar în acel moment, primul secretar era G.I. Bulat, un georgian. Al doilea la conducere era Nikolai Golub, un moldovean de pe malul stîng. Președintele republicii era Evstafi Voronici, un basarabean moldovean, însă președintele Consiliului Comisarilor Poporului era G.I. Borisov, un revoluționar rus născut în Basarabia. Despre cei mai mulți dintre liderii etnici moldoveni ai republicii nici nu s-a mai auzit vreodată după epurările staliniste din 1937 și 1938[139].

Nemoldovenii au dominat, de asemenea, în *Obșcestvo Bessarabțev* (Asociația Basarabeană), organizația comunistă a basarabenilor exilați în Uniunea Sovietică[140]. De pildă, liderul filialei din Odesa era Ivan Krivorukov, un revoluționar rus care luase parte la revolta din flota Mării Baltice, din 1905[141]. Trebuie observat totuși că acestei importante societăți, cu filiale în Moscova, Harkov și Odesa, nu îi era permis să se amestece în viața politică a Republicii Autonome Moldovenești[142].

Cînd Armata Roșie a trecut Nistrul să elibereze Basarabia de români, la 28 iunie 1940, cei mai mulți dintre intelectuali și cei din administrație au fugit în direcție opusă. Același fel de scurgere radicală de inteligență s-a produs și în 1944, cînd sovieticii au recuperat Basarabia. În consecință, liderii Republicii Unionale Moldovenești au avut de a face doar cu un mic grup de foști „intelectuali burghezi“[143]. Foștii funcționari din Republica Autonomă Moldovenească și noi cadre care fuseseră pregătite în Urali în timpul războiului au constituit baza noii nomenclaturi politice în Basarabia[144]. În plus, au fost apoi

[139] Smochină, *Republica Moldovenească* [I], p. 1-55; Smochină, *Republica Moldovenească* [II], p. 131-212; Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 163-164; potrivit lui Bruhis, M.I. Golub nu era etnic moldovean.

[140] I.M. Kopanski pretinde că 30% din membrii aparținînd organizației *Obșcestvo Bessarabțev*, erau moldoveni. I.M. Kopanski, *Obșcestvo Bessarabțev v SSSR i soiuz bessarabskih emigrantov (1924-1940)*, Știința, Chișinău, 1978, p. 10-35.

[141] Smochină, *Republica Moldovenească* [I], p. 20-35.

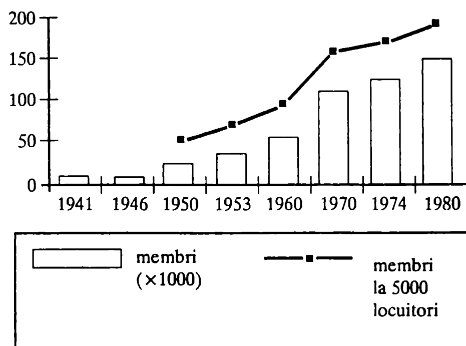
[142] Kopanski, *Obșcestvo Bessarabțev*, passim. În 1934, Krivorukov a luat parte la festivitățile legate de cea de-a 10-a aniversare a creării Republicii Autonome Moldovenești, între invitați. Smochină, *Republica Moldovenească* [I], p. 20-35.

[143] Deși definiția sovietică de „intelectual“ (intelighenția) este foarte largă, un studiu moldovenesc se referă la un număr de 8000 de intelectuali reeducați. Z.A. Fed'ko, N.B. Petrovskaia, *Intelligenția Moldavskoi SSR (1940-1975). Istoc'niki, puti rosta, struktura*, ed. S.K. Brîseakin, Știința, Chișinău, 1979, p. 21-24.

[144] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 73-83; Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 43-47.

aduși *apparatcici* cu experiență din Ucraina și RSFSR, ca și din alte republici, ceea ce demonstra caracterul „ajutorului altruist al republicilor frățești"[145].

După război, s-a acordat o prioritate specială pregătirii de noi cadre, dar moldovenilor etnici din Basarabia li s-a refuzat accesul la poziții politice mai înalte. Chiar comuniștilor basarabeni, a căror loialitate față de regimul comunist era mai presus de orice îndoială, nu li s-a permis să intre în Partidul Comunist Moldovenesc în număr mare. De altfel acei care au fost admiși vor cădea victime ale epurărilor lui Stalin și ale reorganizării partidului în 1950-1952[146].

În februarie 1941 nici un singur moldovean basarabean nu a fost ales în organele de conducere ale Partidului Comunist Moldovenesc și ale Republicii Unionale Moldova[147]. În primul Soviet Suprem, mai mult de jumătate din locuri erau ocupate de etnici basarabeni care erau totuși rusificați, de pe malul stîng[148]. Prezența în partid în rîndul moldovenilor a atins probabil nivelul cel mai scăzut după cel de-al doilea război mondial, iar cei din afară și cei de pe malul stîng au continuat să domine scena politică în Republica Moldova în cursul întregului deceniu scurs după război.

Schimbările politice de pe vremea lui Hrușciov au deschis calea unei absorbții treptate a moldovenilor educați la școala sovietică în eșaloanele mijlocii și mai apoi superioare ale puterii. Reprezentarea mai slabă a populației indigene din Basarabia în orașe și în instituțiile de învățămînt superior

[145] Potrivit lui Dima, cam 130 000 de cadre s-au stabilit în R.S. Moldova între iunie 1940-iunie 1941; Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 43-47.

[146] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 43-47. Acestor comuniști li se ceruse de către Kremlin să se ocupe cu difuzarea propagandei radio și a publicațiilor destinate Republicii Moldovenești sub ocupație, în timpul războiului. *Ocerki istorii KPM,* ed. a II-a, p. 250.

[147] S.I. Afteniuk, *Moldavskaia SSR - Kommunisticeskaia Partia Moldavii*, BSE-1970, XVI, 1973, p. 92-93. Alegerile au fost o farsă. Comuniștii au cîștigat 99% din voturi.

[148] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 73-83.

însemna că doar o intelectualitate moldovenească restrînsă era pregătită să intre în viaţa politică. Opoziţia celor de pe malul stîng a frînat şi ea carierele puţinilor moldoveni în domeniul politic.

Chiar dacă pare ironic, epurările din 1951-1952 au accelerat pătrunderea moldovenilor în partid. Se decisese la nivelul întregii uniuni ca o nouă campanie de recrutare să fie orientată în direcţia populaţiei rurale, ceea ce în cazul Republicii Moldova îi includea pe etnicii moldoveni. Ca rezultat, în 1952 moldovenii reprezentau cam 25% din partid[149]. Procentul moldovenilor în rîndul membrilor de partid a crescut cu 8% între 1952 şi 1961[150]. Cînd participarea în partid s-a accelerat în general, în anii '60, procentul moldovenilor a dat înapoi, astfel că în 1963 procentul ruşilor era de şase ori mai mare ca al moldovenilor la nivel unional, iar în propria lor republică abia dacă deţineau 30% din numărul membrilor de partid, faţă de 55% cît îl reprezentau slavii din est. Moldovenii erau încă cea mai slab reprezentată naţionalitate titulară dintre toate aceste naţionalităţi[151]. Cum se poate vedea în diagrama 3.7, participarea generală în rîndurile Partidului Comunist Moldovean crescuse mai repede decît populaţia Republicii Moldoveneşti.

La începutul anilor '70, au ajuns în vîrful organelor politice primii etnici moldoveni. Totuşi Comitetul Biroului Central al partidului avea cinci ruşi, trei ucraineni şi un moldovean. Ca exemplu de frunte al politicii leniniste a naţionalităţilor stătea, în capul partidului ca prim secretar, profund rusificatul Ivan Bodiul, de pe malul stîng al Nistrului (1961-1981). Un alt lider, şi el bine rusificat şi tot de pe malul stîng, era Semion Grossu, care-i va urma primului între 1981-1989[152]. Petru Lucinschi a fost primul moldovean care avea să devină lider al partidului în 1989, doar cu doi ani înaintea prăbuşirii regimului comunist.

Restalinizarea înfăptuită de Brejnev a consolidat poziţiile vechilor *apparatcici* din toate republicile unionale. Întrucît fusese prim-secretar al Partidului Comunist Moldovenesc înainte de a fi chemat la Moscova la începutul anilor '50, Brejnev avea o relaţie specială cu Moldova şi cu cadrele vechi de pe

---

149 T. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1968, p. 249, 376; L.S. Shapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, Vintage Books, New York, 1971 (reeditat după prima apariţie, din 1960), p. 541.

150 Rigby, *Communist Party Membership*, p. 392-393.

151 Rigby, *Communist Party Membership*, p. 381; St. Fischer-Galaţi, *Moldavia and the Moldavians*, în *Handbook of Major Soviet Nationalities*, editori Z. Katz, R. Rogers, F. Harned, Free Press, New York, 1975, p. 419. Citată în continuare *Handbook of Major Soviet Nationalities*.

152 Grosu şi-a rusificat pînă şi numele, în „Grosul". Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 87-89.

malul stîng, în mod deosebit. În capacitatea sa de mai înainte, el era răspunzător de epurările din Partidul Comunist Moldovenesc din cursul campaniei împotriva „naționalismului burghez". Numirea sa în cea mai înaltă funcție din Uniunea Sovietică, în 1964, era prin urmare în detrimentul politicienilor basarabeni și moldoveni în republică. În anii '70, carierele celor mai mulți dintre ei au fost întrerupte. Din nou cei de pe malul stîng au controlat în întregime eșaloanele superioare ale partidului și guvernului din Republica Moldova. Puternica reprimare a cadrelor naționale a fost unică în cazul Republicii Moldova, ceea ce în parte s-a bazat pe experiențele prezenței lui Brejnev (și Konstantin Cernenko) în această republică[153].

În prima jumătate a anilor '80, Grossu a menținut această politică brejnevistă de recrutare a cadrelor și a frustrat un număr important de cariериști moldoveni. Totuși participarea în cadrul Partidului Comunist Moldovenesc era mai largă decît oricînd în 1980, lucru ce poate fi explicat prin numărul proporțional de membri de partid în raport cu clasa de mijloc tot mai numeroasă, mai modernizată și educată a moldovenilor. Pentru a răzbi, acești moldoveni trebuiau să fie membri ai Partidului Comunist Moldovenesc și de altfel, așa cum se arăta în ultimele pagini ale capitolului precedent, „coloana a 5-a" a moldovenilor intrați din partid va juca un rol crucial în declinul Partidului Comunist Moldovenesc în jurul anului 1990.

Participarea culturală în Moldova Sovietică

În 1917 foarte puțini moldoveni știutori de carte, ca să nu mai vorbim de oameni de cultură, trăiau pe malul stîng al Nistrului. Primii învățători pentru școlile moldovenești au fost pregătiți la Odesa, pentru a crea nucleul unei intelectualități moldovenești. Odată cu epurările și creșterea naționalismului rusesc, de la sfîrșitul anilor '30, ei au fost totuși înlocuiți cu cei rusificați de pe malul stîng, a căror cunoaștere a limbii, tradițiilor și culturii moldovenești era deplorabilă[154].

În Republica Autonomă Moldovenească, cultura moldovenească a fost permanent asediată. Apăreau foarte puține reviste și ziare în limba moldovenească, dintre care primul apărut a fost *Plugarul roșu*, în 1924, rebotezat *Soțialisticeskaia Moldavia* în 1930, atunci cînd a devenit ziarul oficial de stat,

---

[153] *Cernenko, Konstantin Ustinovici*, SMKE-1981, p. 676; *Brejnev, Leonid Ilici*, SMKE-1981, 1981, p. 76-77.

[154] Brzezinski, *Political Implications*, p. 72-82; Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 21-25.

ce se publica de altfel şi în ucraineană[155]. O revistă exclusiv moldovenească, intitulată *Moldova Literară* a apărut numai între 1928 şi 1931.

După cel de-al doilea război mondial, cei de pe malul stîng şi cei din afară au monopolizat, de asemenea, importante poziţii în ştiinţa şi cultura noii Republici Moldoveneşti[156]. Ei primiseră la Moscova o îndoctrinare serioasă, dar cunoaşterea limitată ce o aveau relativ la limba şi cultura moldovenească nu se remediase. Elita culturală basarabeană era ea însăşi rară, iar figurile culturale ce mai rămăseseră fuseseră fie eliminate, fie reprimate în cursul campaniei împotriva „naţionalismului burghez" din anii 1948 - 1952[157].

În acea perioadă, tipografiile din Chişinău au scos foarte puţine cărţi şi periodice în limba moldovenească. *Octombrie* sau *Okteabr'*, revista Uniunii Scriitorilor, era tipărită în rusă şi moldovenească, şi acelaşi lucru se întîmpla şi cu ziarul oficial *Sovetskaia Moldavia* sau *Moldova socialistă*, şi nu se putea găsi la chioşcuri nici măcar un singur ziar sau revistă exclusiv în moldoveneşte[158].

Treptat, încă o generaţie de moldoveni a dobîndit o educaţie superioară şi începînd de la mijlocul anilor '50 conducerea comunistă a trebuit să aibă de a face cu un grup crescînd de scriitori şi oameni de ştiinţă moldoveni. Cu toate acestea, la sfîrşitul anilor '50, doar o treime din numărul total de savanţi şi specialişti calificaţi din republică erau moldoveni de origine. Prin anii '70, situaţia se remediase într-o oarecare măsură. În 1975 de pildă, mai mult de 45% din specialiştii din domeniul ştiinţelor economice erau moldoveni[159]. Avînd în vedere preponderenţa în oraşe a nemoldovenilor, aceasta era probabil o reprezentare reală.

Mijloacele de comunicare din republică au rămas însă predominant ruseşti sau, în cel mai bun caz, bilingve, cu toate că numărul publicaţiilor moldoveneşti s-a îmbunătăţit între 1959 şi 1970[160]. Au început să apară şi unele

---

155 Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 169-194.

156 Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 169-194.

157 Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156; Fed'ko, Petrovskaia, *Intellighenţia Moldavskoi SSR*, p. 21-24.

158 *Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1918-1968 gg.*, ed. P.M. Kojuhar, I.I. Şpak, vol. 1, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1973, p. 522-524. Citată în continuare *IAEM*, vol. 1. Două publicaţii exclusiv moldoveneşti, tipărite cu litere latine, apăreau în afara republicii, la Cernăuţi şi Odesa. Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 169-194.

159 Fed'ko, Petrovskaia, *Intellighenţia Moldavskoi SSR*, p. 25-81. Accentul pus asupra creşterii intelectualităţii locale în această lucrare, sugerează că într-adevăr acesta era un subiect fierbinte. Fischer-Galaţi, *Moldavia and the Moldavians*, p. 415-433.

160 Fischer-Galaţi, *Moldavia and the Moldavians*, p. 424.

reviste exclusiv moldovenești, inclusiv *Limba și literatura moldovenească* din 1958 și *Moldova*, din 1966, care au fost sprijinite de Partidul Comunist Moldovenesc, pe linia politicii la nivelul întregii Uniuni. Este dificil de apreciat însă cerința reală pentru o asemenea literatură.

În cadrul politicii culturale liberale a lui Hrușciov, moștenirea culturală națională a fost reînviată ca sursă de inspirație pentru tinerii scriitori. În ultima parte a anilor '50, multe dintre capodoperele literare ale secolelor anterioare au fost retipărite: Cantemir, Costin, Creangă, Negruzzi și alții. Se ținea de asemenea seama de faptul că acești scriitori erau parte integrantă a moștenirii culturale românești. Tînăra generație de scriitori moldoveni a descoperit astfel identitatea ei etnică, iar în jurul lui 1960 s-au auzit unele proteste împotriva rusificării, alternînd cu propuneri de revenire la scrierea cu litere latine[161].

Prin 1968, Brejnev era consolidat la putere, împreună deci și cu protejații lui de la Chișinău, de pe malul stîng al Nistrului. Participarea moldovenilor la viața culturală era redusă și naționaliștii care se pronunțau ca atare erau reprimați. O serie de poziții de conducere culturale și științifice au fost recapturate de cei de pe malul stîng în timpul anilor '70, dar ei nu au reușit să recîștige tot terenul pierdut în vremea lui Hrușciov. Situația era într-un contrast puternic cu ceea ce se întîmplase sub Brejnev cu pozițiile politice, și ea poate fi atribuită continuei profesionalizări în domeniul științei și culturii: în Republica Moldova basarabenii își făcuseră educația sub români și apoi sub vechea gardă a celor de pe malul stîng al Nistrului.

Politica culturală tot mai restrictivă dusă în Republica Moldova după 1968 nu poate fi separată nici de conflictul tot mai vizibil dintre sovietici și români. Încă de la sfîrșitul anilor '60, schimburile culturale cu România au fost restrînse și importul de cărți interzis. Liderii de la Chișinău se temeau pe bună dreptate de sentimentele separatiste existente în rîndul tinerilor moldoveni și de rămășițele „naționalismului burghez“[162]. În ce măsură conflictul românosovietic poate exprima în întregime participarea culturală tot mai controlată de restricții a moldovenilor, rămîne totuși o chestiune discutabilă. Legătura personală ce o avea Brejnev cu cei de pe malul stîng al Nistrului și schimbările din politica internă a Uniunii Sovietice sub Brejnev au constituit, de asemenea, factori însemnați.

---

[161] Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 31-45; Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

[162] Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 47-54.

Rezumat

Pe scurt, atît politica naţionalităţilor, cît şi cea privitoare la limbă în Moldova au fost caracterizate de ideea înfloririi şi fuziunii naţiunilor. Exact care dintre aceste aspecte ale dualismului au predominat a depins de politica locală şi centrală, însă ambele aspecte au fost apreciate valabile. Patriotismul local a fost tolerat cîtă vreme acesta s-a manifestat într-un context sovietic. La fel, tendinţa de rusificare şi primatul rusesc au fost acceptate cît timp s-au manifestat în acelaşi context.

Spre deosebire de cele mai multe din celelalte republici sovietice, cazul Moldovei a fost complicat de caracterul artificial al limbii şi naţiunii moldoveneşti. Mîndria naţională moldovenească era strîns legată de limba şi cultura română. Toleranţa sovietică în privinţa patriotismului moldovenesc a fost, prin urmare, foarte dependentă de situaţia curentă din relaţiile sovieto-române.

Pentru istorici, politica elaborată la Moscova şi Chişinău defineşte limitele în care s-au exprimat direcţiile corespunzătoare: prosovietică, prorusească, promoldovenească (sau chiar proromânească). În general totuşi, ambiguităţile şi contradicţiile inerente din politica oficială şi diferenţele dintre ordinele venite de la Chişinău şi Moscova au permis unele deosebiri de opinii.

Nomenclatura politică şi culturală din republica naţională a moldovenilor a fost dominată de elementele slave, deşi această dominaţie a fost uneori redusă de campaniile de indigenizare. Unic în cazul Republicii Moldova a fost fenomenul celor de pe malul stîng al Nistrului. Acest grup a ieşit în evidenţă mai curînd datorită caracterului ideologic decît etnic şi a prezentat o problemă nu mult diferită de aceea a actualei Republici Transnistrene. Cei de pe malul stîng au complicat de asemenea triunghiul tradiţional al politicii centrale locale. Eticheta de „basarabean“ sau „de pe malul stîng“ este importantă dar nu suficientă pentru a explica preferinţele naţionale sau ideologice ale indivizilor implicaţi în evenimente. În cele din urmă, politica internă sovietică s-a dovedit a juca, în afară de conflictul sovieto-român, un rol important în istoria postbelică a acestei republici şi ar trebui să nu fie, prin urmare, trecută cu vederea ca un factor de seamă în orientarea istoriografiei sovietice privitoare la Basarabia şi Moldova.

CAPITOLUL PATRU

ISTORIOGRAFIA MOLDOVENEASCĂ

În acest capitol, ipotezele și concluziile din capitolul întîi privitor la istoriografia sovietică și din capitolele doi și trei despre istoria, politica internă și demografică a Moldovei vor fi aplicate la circumstanțele specifice în care au evoluat chestiunea Basarabiei și istoriografia moldovenească[1]. Instrumentele specifice folosite în studiul istoriografiei comuniste privitoare la problema Basarabiei vor fi primele, în ordinea prezentării. Ele vor fi apoi utilizate în ceea ce mai rămîne din acest capitol referitor la istoriografia românească ca și în analizele de caz de la sfîrșitul cărții.

Cea mai mare parte a prezentului capitol se ocupă de tendințele și meandrele din procesul scrierii istoriei moldovenești, așa cum reies din analiza întreprinsă cu instrumentele mai sus-menționate. Cronologia utilizată în această prezentare generală este o combinație de criterii științifice și politice. Prima cenzură, din 1924, marchează instituționalizarea științei istorice în nou-creata republică. A doua dată, 1940, coincide cu transformarea Republicii Autonome Moldovenești în Republica Unională Moldova. Cea de-a treia dată, 1953, reprezintă atît un eveniment politic, cît și unul istoric: destalinizarea și definitivarea sintezei sovietice de istorie a Moldovei. Cel de-al patrulea reper, 1965, reprezintă venirea lui Brejnev la putere, ca nou lider al Uniunii Sovietice și afirmarea, în public, a conflictului sovieto-român, odată cu prezentarea publică a unei sinteze revizuite de istorie a Moldovei. În sfîrșit, 1985

[1] „Istoria moldovenească" este o formulare colectivă practică utilizată pentru problema Basarabiei și istoria Republicii Moldova. În chip similar, „istoriografia moldovenească" este utilizată pentru toate scrierile privitoare la istoria moldovenească publicate în Republica Moldova.

reprezintă anul numirii lui Gorbaciov și începutul declinului și prăbușirii sistemului comunist.

Cum s-a menționat anterior, sovietologii occidentali au neglijat istoriografia sovietică în general și pe cea moldovenească cu totul. Este corect să afirmăm că, exceptînd unele studii ale exilatului basarabean Mihail Bruhis, nici un studiu major nu a fost vreodată dedicat în Vest istoriografiei moldovenești. Cei ce s-au referit la acest subiect au făcut-o din perspectiva conflictului sovieto-român și a problemei Basarabiei, însă nu din perspectiva scrierii comuniste a istoriei. Astfel de scurte incursiuni în acest domeniu au avut intenția doar să dea exemple de interpretări false ale evenimentelor — tipic comuniste — ca simple ilustrări în contextul chestiunii Basarabiei. Deoarece știința istorică moldovenească nu a fost niciodată studiată sistematic, s-a presupus că îi lipsește orice dinamism și dezvoltare. Așa cum am observat în capitolul întîi, interpretările din vremea războiului rece referitoare la istoriografia sovietică s-au bazat în general pe unele și aceleași aserțiuni. Pentru a evita o explicație monocauzală a istoriografiei moldovenești, bazată doar pe problema Basarabiei, acest capitol va preceda pe cel referitor la istoriografia românească.

Paginile ce urmează constituie o dublă cruciadă: prima este împotriva explicației unicauzale și unidirecționale a relației istoriografiei moldovenești cu revendicările politice și istorice ale României asupra Basarabiei. Alternativa propusă are în vedere, în plus față de chestiunea Basarabiei, considerarea tendințelor generale din istoriografia sovietică, politica naționalităților, cea privitoare la limbă și evoluțiile interne din Republica Moldova, care au contribuit de asemenea la înfățișarea istoriografiei moldovenești.

Cea de-a doua cruciadă este împotriva abordării occidentale strict funcționaliste a istoriografiei sovietice. Acest prim set de instrumente analitice ce va fi utilizat în prezentul studiu se bazează și el pe funcționalism, dar funcționalismul și instituționalizarea nu sînt considerate de neseparat. Un al doilea set de instrumente se bazează pe premisa că știința are o forță proprie ce o animă, în orice sistem politic, care include instituționalizarea și profesionalizarea. Al treilea set de instrumente urmărește să dezvăluie măsura în care ideologia, legăturile și limba contribuie la scrierea istoriei, conștient sau neintenționat.Prin combinația de instrumente ce urmează a fi utilizate în studiul de față, se poate obține o imagine mai completă și, astfel, mai realistă despre scrierea istoriei moldovenești. Se speră, de asemenea, că această utilizare a unor instrumente mai sofisticate va putea inspira cercetări suplimentare în alte domenii ale istoriografiei sovietice.

POLITICĂ ŞI ISTORIE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În secțiunile următoare, cele trei seturi de instrumente disponibile pentru studiul scrierii istoriei vor fi analizate mai detaliat. Instrumentele sînt adaptate cazului moldovenesc, dar sînt aplicabile în această privință întregii istoriografii sovietice.

Funcționalitatea politică și miturile istorice

În capitolul întîi au fost identificate patru funcțiuni politice ale istoriografiei. Prima funcțiune, a socializării și mobilizării populației, și a doua, a legitimizării, sînt prezente în toate sistemele politice. A treia funcțiune, a raționalizării politicii pe temeiuri istorice, este de asemenea universală, ca și cea de-a patra, a folosirii argumentelor istorice în conflictele politice. Comunismul a avut doar o puternică tendință de a combate, în problemele politice curente, sub masca dezbaterilor istoriografice.

În istoriografia comunistă, aceste funcțiuni politice au luat forma miturilor istorice. Un mit istoric este o afirmație apriorică despre trecut, bazată pe considerente politice. Ceea ce deosebeşte un mit istoric de orice altă afirmație istorică cu implicații politice este magnitudinea valorii politice a mitului și impactul lui istoriografic. Datorită funcțiunilor sale politice, el nu poate fi ușor eliminat. Poate fi mai uşor să schimbi interpretarea altor evenimente, mai mult sau mai puțin importante, pentru a se potrivi cu mitul, decît să schimbi mitul însuși. O metaforă folositoare în acest caz este aceea de „magnetism" istoriografic. Cînd un mit este abandonat sau schimbat, interpretările adiacente vor fi și ele, de altfel, schimbate în consecință[2].

În cazul naționalităților neruse, cele mai pregnante mituri au fost cel ale *formulei răului mai mic* și cel al *prieteniei popoarelor.* Pentru poporul Basarabiei, anexarea rusească din 1812 a fost prezentată ca „cel mai mic dintre două rele" dacă era comparat cu acela al rămînerii sub jugul turcesc. Istoricii moldoveni au enumerat apoi consecințele pozitive și progresiste al acestui act fundamental imperialist și au adus argumente în favoarea *prieteniei între popoare.* Potrivit acestor istorici, există o simpatie națională și reciprocă între popoarele Uniunii Sovietice, care include și pe moldoveni, și ea își are originea în perioada țarismului sau chiar mai devreme. Ambele mituri au avut o mare putere legitimizatoare și socializatoare.

[2] Heer numeşte acest fenomen „revărsare pe orizontală". Heer, *Politics and History*, p. 264-265.

Mitul cel mai caracteristic legat de Basarabia este mitul națiunii și limbii moldovenești. Acest mit, pe larg discutat în capitolul trei, a avut o putere inegalabilă în socializare, mobilizare și legitimizare. El le-a dat moldovenilor o identitate independentă de aceea a românilor și, practic, a conectat această identitate la patriotismul sovietic. În plus, mitul a fost utilizat pentru a pune pe baze raționale politica naționalităților și a limbii în Republica Moldova, ca și pentru a furniza o armă în disputele politice din interiorul conducerii moldovenești sau dintre URSS și România.

Un alt mit inventat de istoricii sovietici pentru Republica Moldova a fost cel al instalării puterii sovietice în Basarabia la 14 ianuarie 1918. Istoricii sovietici admit arbitrariul acestei date exacte precum și că în două săptămîni armatele române i-au zdrobit pe bolșevici, reinstalînd vechiul regim. Totuși instalarea puterii sovietice în Basarabia este un element politic venerat, cu o valoare legitimizatoare pentru regimul comunist de la Chișinău: dacă puterea sovietică s-a instalat în ianuarie 1918, atunci anexarea din 1940 capătă proporțiile unei reinstalări a puterii sovietice; astfel legitimitatea regimului comunist nu este dependentă de evenimentele istorice dubioase din 1939-1940, ci de acelea din 1917-1918. Pentru istoricii moldoveni, lupta revoluționară eroică din anii 1917-1918 era preferabilă manevrelor cinice ale lui Stalin, în politica europeană a anilor 1939-1940. Eroii revoluției joacă de asemenea un rol socializant în societatea comunistă. Viețile lor pot servi de exemplu pentru tineri.

Instituționalizarea și profesionalizarea

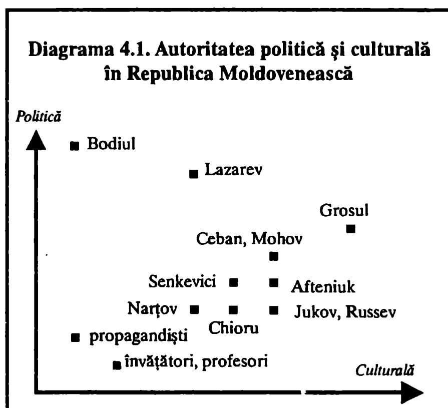
Instituționalizarea științei împreună cu dezvoltarea corespunzătoare a instituțiilor tradiționale și competiția au fost anterior subestimate ca factori care influențează cursul științei (istorice). Totuși studii recente ale istoriografiei occidentale au demonstrat importanța instituțiilor. Instituționalizarea s-a produs și în statele comuniste. Politicile stabilesc sigur misiunile, soarta și prestigiul instituțiilor, dar dinamica unei anume instituții nu poate fi niciodată controlată pe deplin, de către conducerea politică. Cum s-a remarcat în capitolul întîi, rivalitatea dintre instituții a fost și ea utilizată de către conducătorii politici pentru a se amesteca în scrierea istoriei, însă competiția nu a fost totuși o tendință sistematică și nelegată de intențiile specifice fie ale istoricilor, fie ale politicienilor.

Toate statele comuniste au avut un sistem tripartit de știință și educație superioară. Principala sarcină a universităților și instituțiilor de învățămînt superior (politehnici și instituții pedagogice) era să pregătească profesori,

oameni de ştiinţă şi alte gulere albe. Facultăţile acestor instituţii nu aveau în vedere să dedice mult timp cercetării ştiinţifice sau publicaţiilor ştiinţifice şi prestigiul lor era respectiv scăzut. Spre deosebire de acestea, Facultatea Academiei de Ştiinţe se concentra asupra activităţilor ştiinţifice, iar educaţia era aici o chestiune secundară. Titlul de „academician" implica mult prestigiu şi aducea o dată cu el un număr de privilegii. În sfîrşit, instituţiile ştiinţifice ale Partidului Comunist şi mai ales Institutul de Istorie a Partidului aveau grijă de pregătirea politico-ideologică a cadrelor şi nomenclaturii. În ambele cazuri însă perstigiul membrilor se baza pe loialitatea politică şi pe putere mai mult decît pe competenţa ştiinţifică.

În Republica Moldova, învăţămîntul superior şi ştiinţa avuseseră un start aproape de la zero[3]. Din perspectivă instituţională, educaţia şi ştiinţa au prosperat mai cu seamă după război, şi în 1991 domeniul istoriei era bine instituţionalizat. Republica Moldova îşi avea propria ei Academie de Ştiinţe, afiliată Academiei unionale de la Moscova, o universitate la Chişinău,institute pedagogice la Bălţi, Tiraspol şi Chişinău şi un Institut de Istorie a Partidului afiliat Institutului de Marxism-Leninism de la Moscova. În plus, Republica era mîndra posesoare a mai multor arhive şi muzee.

Diagrama 4.1. Autoritatea politică şi culturală în Republica Moldovenească

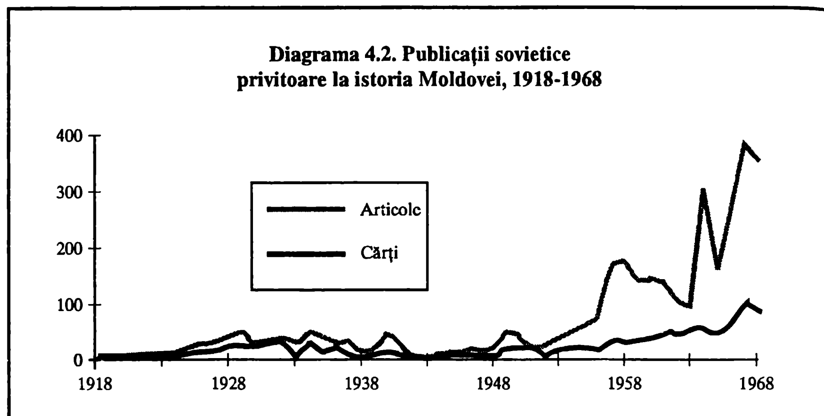

În societatea comunistă, publicul cititor era extrem de fragmentat, în trei categorii. Prima era a populaţiei în ansamblul ei, care recepţiona o interpretare permanentă şi ortodoxă a istoriei. A doua categorie o reprezentau cadrele pregătitoare, propagandiştii, birocraţii partidului şi profesorii, care primeau o interpretare mai complicată a istoriei. Lor le era permis să cunoască unele lucruri despre disputabilitatea unor anumite interpretări şi s-ar fi putut chiar să afle şi anumite cunoştinţe cu privire la poziţia inamicului ideologic: istoricii „burghezi". A treia categorie o reprezentau istoricii profesionişti şi conducătorii partidului cărora le era permis să participe la dezbaterile istorice şi să aducă noi interpretări. Tot numai ultimei categorii i se permitea să atace pe „falsifi-

[3] În 1924 nu existaseră nici un fel de instituţii de învăţămînt superior pe malul stîng, iar Chişinăul găzduise doar cîteva ramuri auxiliare ale Universităţii din Iaşi, în perioada interbelică.

catorii burghezi". În termenii diagramei prezentate în capitolul întîi, istoricii profesioniști și liderii partidului erau producători hotărîtori în domeniul culturii. Acest lucru este ilustrat în diagrama 4.1, care conține numele celor mai importante figuri ale istoriografiei și politicii. Diagrama indică de asemenea statutul și poziția anume a persoanei.

Consumul efectiv al producției culturale este o problemă extrem de dificilă în societățile comuniste. În cele mai multe cazuri, dovezile privitoare la existența unor audiențe care să arate un veritabil interes sînt destul de

circumstanțiale. Unii indicatori pot fi utilizați la determinarea grupului vizat de către o anume publicație. Numărul de exemplare al unei cărți și circulația unui ziar sau a unei reviste sînt adesea grăitoare[4]. Cele mai multe periodice și tipografii erau de asemenea legate de o anume organizație sau institut. În multe republici, de altfel, limba publicațiilor este foarte revelatoare. În Republica Moldova, de exemplu, o publicație bilingvă sau moldovenească avea mai multe șanse să ajungă la masele largi decît o publicație rusească.

Sporirea tipăriturilor sovietice în domeniul istoriei reflectă și creșterea profesionalismului în știința istorică. Totuși, regimul politic pare însă să controleze clar fondurile și distribuirea hîrtiei tipografice, după cum o indică tendințele din scrierea istoriei moldovenești. După cum se poate vedea din diagrama 4.2, după război numărul publicațiilor a crescut ca o reflectare a

[4] În cazul Republicii Moldova, cîteva sute de copii sugerează doar numărul liderilor de partid și al istoricilor profesioniști. Cîteva mii, indică profesorii și propagandiștii, iar zecile de mii sugerează publicul larg.

profesionalizării și instituționalizării[5]. Se observă faptul că dispoziția curbelor ascendente și descendente coincide cu evenimentele politice generale: destabilizarea din anii 1956-1957, înlăturarea lui Hrușciov în 1964, restrîngerea treptată a politicii culturale liberale după 1957.

Atașamentul, ideologia și limba

Un istoric sovietic care scrie despre istoria moldovenească a Basarabiei trebuie să-și definească poziția în raport cu o serie de elemente politice. În ordinea importanței lor relative, aceste elemente sînt: Uniunea Sovietică, Rusia, Moldova, România și Occidentul[6]. În cele ce urmează, atitudinea istoricului față de toate aceste elemente va fi desemnată ca „atașamentul" său.

Fiecare element constituie valori politice, ideologice sau naționale. Uniunea Sovietică reprezintă mitul *prieteniei popoarelor* și noțiunea unei națiuni sovietice. Moldova simbolizează națiunea moldoveană, cultura și limba. Atașamentul unui anume articol de istorie poate fi puternic promoldovenesc și în al doilea rînd prosovietic[7]. Un alt autor poate să se pronunțe asupra primatului rusesc și influenței culturale rusești și în același timp poate aproape să ignore contribuția sovietică. În general, istoricii sovietici arată o atitudine negativă față de România și Occident. În istoriografia moldovenească o condamnare a regimului „burghez" român era o obligație, deși erau posibile multe variațiuni. A se atribui evoluției Vestului o influență în evoluția culturală ori socială a Moldovei era considerat că vine în detrimentul prestigiului Rusiei, iar sublinierea rădăcinilor indigene ale unei astfel de evoluții era un semn sigur de atașament promoldovenesc.

În afara atașamentului lor, istoricii erau de asemenea confruntați cu alegerea între ideologii. „Alegerea" nu este totuși cuvîntul potrivit, de vreme ce rezultatul nu este, în mare măsură, neintenționat, și e o chestiune de

---

[5] Diagrama 4.2 și cele similare sînt bazate pe o analiză cantitativă a bibliografiei naționale moldovenești a istoriografiei între 1918 și 1968, împreună cu unele părți din bibliografia anilor 1969-1980. Pentru o explicație completă vezi și anexa. *Istoria, arheologhia, etnografia Molda'wii, Ukazatel' sovetskoi literaturî 1918-1968 gg.*, ed. P.M. Kojuhar, A.G. Șpak, vol. I, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1973; *Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1969-1980 gg.*, ed. Z.A. Ionovà, P.M. Kojuhar, A.G. Postică, vol. II, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1982. Citată în continuare IAEM, I, și IAEM, II.

[6] În anumite cazuri, istoricul trebuia de asemenea să-și definească atitudinea față de Ucraina, naționalismul ucrainean și influența politico-culturală a Ucrainei asupra Basarabiei și asupra Republicii Moldova.

[7] Desigur că nici o scriere deschis antisovietică sau antirusească nu putea să treacă de biroul Glavlit.

socializare și pregătire. Teoretic, naționalismul patriotic și ideologiile revoluționar comuniste sînt incompatibile. În ideologiile naționalist-patriotice, națiunea este privită ca actor fundamental în istorie. În ideologia comunist-revoluționară clasa socială este luată drept actorul de bază al istoriei. Cei mai mulți istorici nu au reușit să facă o distincție clară între aceste două ideologii și au produs uneori combinații imposibile şi adesea contradictorii între ele. Analiza în termenii atașamentului și ideologiilor este revelatoare, deoarece istoricii comuniști înșiși nu gîndesc, conștient, în aceste noțiuni.

Conotațiile care însoțesc o serie de termeni esențiali indică deosebirile dintre cele două ideologii. În ideologia naționalistă, noțiunea „popor" (narod) înseamnă „națiune", în vreme ce în ideologia comunistă el înseamnă „proletariat". Orice publicație redactată în limbajul ideologiei comuniste va evita referința la „moldoveni" și va prefera pe aceea la „poporul Moldovei" (narod Moldavii) sau „muncitorii Moldovei" (trudeaşciesea Moldavii), din cauza conotației etnice a cuvîntului „moldoveni".

O altă „alegere" cu care este confruntat istoricul moldovean deja copleşit este între o formă politică sau științifică a argumentației. Alegerea depinde de propria sa autoritate politică și științifică ca și de grupul și audiența căreia i se adresează. Tipăritura în stil politic este bazată în mod tipic pe o serie de declarații apriori sau pe un mit istoric sau pe o literatură de mîna a doua. O asemenea publicație tratează de obicei destul de superficial o perioadă istorică lungă și se încheie obligatoriu cu un elogiu al progresului economic, social și cultural înregistrat de poporul moldovean sub regimul sovietic în drumul lui spre paradisul comunist. Autorii de acest gen se străduie să-și convingă publicul prin utilizarea argumentelor politice. De exemplu, simpla adăugare a epitetului „burghez" la interpretarea opusă a istoriei era considerată suficientă pentru a o discredita.

Abordarea științifică are cel puțin aparența unei argumentări occidentale. Istoricul care urmează această abordare are șanse să ajungă în esență la aceleași concluzii ca și colegul lui care a urmat o abordare politică, însă argumentația lui se bazează pe gîndire rațională și se referă atît la sursele primare (arhive), cît și la cele secundare. Stilul îi este mai puțin agresiv și mai puțin rigid, iar autoritatea sa se bazează pe pregătire științifică și pe cunoaștere, calități ce-i permit să angajeze cu oponenții lui mai curînd o dezbatere științifică decît una politică.

AMATORI ŞI APARATCICI, 1917-1940

După anexarea din 1812, o serie de savanţi şi de oficiali ruşi au început să arate interes Basarbiei. În secolul al 19-lea cîteva descrieri de călătorie, descrieri etnografice şi studii geografice asupra noii provincii au fost publicate la St. Petersburg şi Moscova. În 1862 şi-a tipărit primele însemnări asupra Basarabiei căpitanul Aleksandr Zaşciuk, din Statul Major Imperial[8]. În anii '70 ai secolului trecut, Alexis Nacco a scris şi el o istorie a Basarabiei[9]. Sub ţari, scrierea istoriei şi alte activităţi ştiinţifice s-au desfăşurat relativ netulburate de amestecul politic. Basarabia nu era o problemă politică delicată. Din punct de vedere rusesc, anexarea din 1812 făcea parte din expansiunea naturală a imperiului şi prin urmare nu cerea nici o justificare.

În anii interbelici, istoricii români vor cita şi ei din publicaţii ţariste mai vechi, menţionînd o majoritate românească de două treimi în Basarabia, ca dovadă a pretenţiei lor asupra acestei regiuni. Cîţiva autori ţarişti par să fi fost responsabili pentru crearea mitului moldovenesc prin distincţia făcută între moldoveni şi români, dar cei mai mulţi dintre aceşti autori nu făcuseră însă această deosebire. Aceşti din urmă autori relatau că populaţia (moldovenească) indigenă îşi păstrase o majoritate de două treimi în Basarabia în tot secolul al 19-lea, lucru negat mai tîrziu de multe scrieri ruseşti şi sovietice[10]. Fostul ministru rus al educaţiei publice V. Laşkov a susţinut această preponderenţă chiar în timpul aniversării centenarului anexării, din 1912[11].

Înaintea Revoluţiei din Octombrie, s-a întreprins foarte puţină cercetare istorică în ceea ce va fi mai tîrziu Republica Moldova. Ceva cercetare s-a întreprins privitor la istoria locală, culturală şi etnografică, de către amatori şi organizaţii ecleziastice[12].

---

[8] A.O. Zaşciuk, *Materialî dlea gheografii i statistiki Rossii, Bessarabskaia oblast'*, St. Petersburg, 1862.

[9] A. Nakko, *Istoria Bessarabii s drevneişih vremion*, 2 volume, Tipografia Ulrich Schultz, Odesa, 1873-1876.

[10] Chiar rusificatori notorii, ca P.P. Batiuşkov, nu făceau nici o deosebire.

[11] N.V. Laşkov, *Bessarabia k stoletiu prisoedinenia k Rossii 1812-V-16-1912 gg. Gheograficeskii i istoriko-statisticeskii obzor sostoiania kraia*, Tipografia Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenia, Chişinău, 1912, p. 53, 71. Laşkov a pus chiar, în mod explicit, la îndoială cifrele faimosului recensămînt din 1897. Asemenea afirmaţii au fost desigur aduse la lumină de români la Versailles pentru a-şi susţine cauza lor. Pentru o listă tipică a unor astfel de declaraţii ţariste vezi N. Titulescu, *Two Neighbours of Russia*, p. 791-803. Strîngerea unor asemenea citate a rămas încă îndeletnicirea preferată a multor români. Vezi, de exemplu, Nedelciuc, *Republica Moldova*, p. 166-178.

[12] *IAEM*, I, p. 25-30.

După unirea Basarabiei cu România în 1918, istoricii români au luat cu asalt arhivele din Chişinău, care rămăseseră în mare parte neatinse. Educaţia în această aproape cea mai analfabetă provincie Basarabia a fost îmbunătăţită de către guvernul român, însă Chişinăul n-a apucat niciodată să aibă o universitate a sa. În 1926 două facultăţi ale Universităţii din Iaşi s-au mutat la Chişinău. Un membru al facultăţii de teologie de la Chişinău, Petre Constantinescu-Iaşi, este adesea socotit de către istoricii comunişti drept unul dintre fondatorii istoriografiei comuniste moldoveneşti. Chiar şi aceşti istorici trebuie totuşi să admită că scrierea comunistă (ilegală) a istoriei în Basarabia nu a dat mare lucru[13].

Basarabia Roşie

Scrierea istoriei în Basarabia înaintea celui de-al doilea război mondial a urmat trei direcţii. Majoritatea scrierilor au provenit de la institutele de istorie ale Republicii Autonome Moldova, dintre 1924 şi 1940. Exilaţii comunişti din Basarabia, care au fugit de ocupaţia românească din Basarabia, au fost de asemenea foarte activi în domeniul istoriei: *Krasnaia Bessarabia* (Basarabia Roşie), revista oficială a Asociaţiei Basarabenilor *(Obşcestvo Bessarabţev)* a apărut între 1924 şi 1938 şi a cuprins numeroase articole asupra stărilor de lucruri vechi şi mai recente din Basarabia, care erau scrise de propagandişti şi istorici de la institutele din Moscova.

Un interes deosebit îl prezintă cantitatea şi tipul atenţiei acordate de către istoricii comunişti din întreaga Uniune pentru Basarabia în ajunul lui 1940. Micul număr de cărţi şi de articole dedicate Basarabiei indică relativa lipsă de importanţă politică şi prioritatea redusă conferită acestei regiuni, după cum se poate vedea şi din diagrama 4.3[14]. Tipăriturile apărute începînd din anii '70 reprezintă primele reacţii ale noilor istorici comunişti la faptele istoriei Basarabiei. Cu toate că se bazau pe considerente politice şi ideologice, răspunsul lor era spontan şi creator. Lipsa unei acceptate (şi imperative) tradiţii istoriografice în acest domeniu însemna că interpretarea comunistă ar fi trebuit să fie construită: mituri încă neacceptate erau încă disponibile, iar interpertări contradictorii puteau avea încă loc.

După revoluţie, istoriografia comunistă în Uniunea Sovietică a trebuit să fie construită de la zero. În timpul primilor cîţiva ani după războiul mondial, activităţile şi scrierile în acest domeniu erau cu totul reduse. Istoria basara-

[13] *IAEM*, I, p. 25-30.

[14] Diagrama 4. 3 se bazează pe tabelul 2 din anexă.

beană a împărtășit aceeași soartă. În 1918 istoricul „burghez" Lev Berg publicase un studiu etnografic asupra Basarabiei, iar în 1921 propagandistul V. Garski a fost primul comunist care s-a ocupat să scrie despre Basarabia[15]. În 1922 propagandiștii și istoricii comuniști au dat primele lor eseuri istorice. Începutul scrierii sovietice a istoriei Basarabiei a luat proporțiile unei campanii antiromânești. O serie de reviste din Moscova și Harkov au inserat articole privitoare la Revoluția din Octombrie pe frontul românesc în 1917-1918, articole care aveau evident drept scop să trezească spiritul revoluționar al muncitorilor din Basarabia și România[16]. Este foarte probabil că în această campanie erau implicați exilații basarabeni dar, din nefericire, obscuritatea informației asupra autorilor acestor articole face greu de dovedit acest lucru.

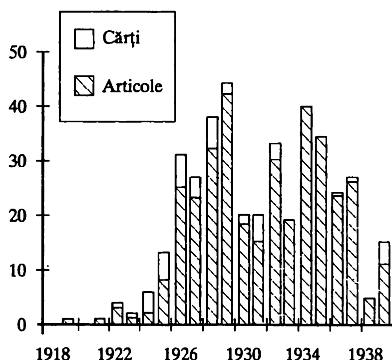

Diagrama 4.3. Publicații privitoare la istoria Moldovei, tipărite la Moscova sau Leningrad, 1918-1939

Cele mai multe dintre broșurile publicate la Moscova pe la mijlocul anilor '20 erau scrise de comuniștii basarabeni afiliați la *Obșcestvo Bessarabțev*, așa precum V.O. Dembo, L. Alecsandri și Samuil Bantke[17]. Scrierile acestor romanofobi reprezentau tirade sălbatice împotriva cuceririi românești a Basarabiei și contra „oprimării sîngeroase a muncitorilor basarabeni de către burghezie și moșieri". Referindu-se, pe de o parte, la situația din provincia românească, relatările cu caracter istoric incluse în aceste scrieri erau, pe de altă parte, sărăcăcioase și deseori reduse doar la Revoluția din Octombrie și la lupta revoluționară a basarabenilor din anii scurși după primul război mondial.

---

15 V. Garski, *Trudovaia Bessarabia i Sovetskaia vlast'*, RSFSR. Reci i Besedî Aghitatora, nr. 43, Gosizdat, Moscova, 1921; citat în IAEM, I, nr. 2600.

16 Vezi *IAEM*, I, nr. 1343-1346.

17 Vezi, de exemplu, V. Dembo, Bessarabskii vopros, Gosudarstvennoe Voennoe Izdatel'stvo, Moscova, 1924. În mod caracteristic, această carte a fost tipărită în tipografiile Ministerului Apărării din Moscova. D.I. Antoniuk, Bantke, Samuil Samuilovici, SMKE-1981, 1981, p. 34.

Broşura lui Racovski privind chestiunea basarabeană

O singură broşură s-a dovedit a fi deasupra celorlalte. În 1925, Christian Racovski şi-a publicat propria-i interpretare privind istoria revoluţionară a Basarabiei[18]. Opiniile lui Racovski aveau o mare greutate deoarece el fusese unul dintre fruntaşii mişcării socialiste din România, unul dintre vîrfurile Cominternului, lider în Ucraina Sovietică şi era în acel moment ambasador al Uniunii Sovietice în Anglia. Broşura lui intitulată *Romania and Bessarabia. On the Occasion of the Septennial of the Bessarabian Annexation* este un exemplu neobişnuit de perspicacitate şi claritate al punctului de vedere sovietic, din acel moment, privitor la chestiunea Basarabiei.

Spre deosebire de celelalte scrieri şi broşuri provenind de la exilaţii basarabeni, Racovski se adresa publicului internaţional şi nu populaţiei Uniunii Sovietice sau Basarabiei[19]. De altfel lucrarea lui nu era dedicată nici Republicii Autonome Moldoveneşti şi nici celor şapte ani de „domnie a terorii" româneşti în Basarabia[20]. Totuşi, la un an după evenimentele cruciale din 1924, această broşură părea să fie în ton atît cu scopurile propagandei interne sovietice, cît şi cu cele externe ale Kremlinului[21]. Broşura a apărut atunci cînd presiunea românilor asupra semnatarilor occidentali ai Convenţiei de la Paris (din 28 octombrie 1920), pentru a o ratifica, era la apogeul ei. Există totuşi suficiente probe care sugerează că broşura lui Racovski era înainte de toate o vendetă personală. Scrierea era o combinaţie reuşită de funcţionalitate politică şi motive personale.

---

[18] Ch. Racovski, *Rumînia i Bessarabia. K semiletiiu anneksii Bessarabii*, Izdanie Litizdata, Moscova, 1925. Lucrarea a fost tradusă în franceză şi engleză, iar franchețea se datora reacţiei furioase a lui Racovski la acuzaţiile pe care i le-au adus diplomaţii români. Compunerea broşurii în sine este departe de a fi strălucită.

[19] Singura carte comunistă adecvată în chestiunea Basarabiei a fost publicată de doi exilaţi basarabeni în 1927: S. Ohotnikov şi N. Batchinski, *La Bessarabie et la Paix Européenne*, Association des Émigrés Bessarabiens, Paris, 1927.

[20] Deşi titlul ediţiei franceze sugerează doar atît: Ch. Racovski, *Roumanie et Bessarabie. À la République Soviétique Socialiste autonome de Moldavie, à l'occasion du 7e anniversaire de l'annexation de la Bessarabie*, Librairie du Travail, Paris, 1925.

[21] Dacă ar fi fost propagandă iniţiată de Kremlin, numărul exemplarelor ruseşti nu ar fi fost doar de 3000. (Broşura lui Dembo fusese trasă în peste 20 000 de exemplare). Ea nici nu ar fi fost publicată de Litizdat, editură literară.

În prefață, Racovski își definea propria-i broșură ca un răspuns la adresa diplomaților români N. Titulescu și Alexandru Lahovari, care scriseseră articole în presa engleză și italiană[22]. Ei argumentaseră dreptul României asupra Basarabiei pe baza citatelor din surse rusești țariste și ale unui lider comunist presupus a fi în favoarea cererilor românești: Racovski. În 1912, revoluționarul bulgar Racovski, membru al Comitetului Central al Partidului Social Democrat Român, vorbise la un miting de masă, la București, cu ocazia centenarului anexării forțate a Basarabiei de către Rusia țaristă. Racovski nu-și ascunse părerea în această chestiune[23]:

> Prin anexarea Basarabiei (în 1878) despotismul rus rămîne credincios politicii sale de cuceriri. Faptul că cu ocazia Congresului de la Berlin s-a făcut numai un protest platonic împotriva anexării Basarabiei de către Rusia, faptul că națiunea română nu a fost deșteptată pentru a o opri cu sîngele ei, că așa un act de lașitate s-a putut comite, asta este numai greșeala regimului politic român.
>
> Se vorbește mult în prezent despre rapacitatea și faptele nedemne ale unui stat străin, care a cucerit prin perfidie un teritoriu care nu-i aparține și care este moștenire a românilor. Vorbesc despre Basarabia. Și totuși oligarhiei românești îi lipsește curajul să tragă din acestea concluziile naturale. Se poate pune pe bună dreptate întrebarea cum este posibil ca Rusia, așa mare cum este ea, după ce a primit ajutor de la armatele românești [în 1877-1878], după ce și-a dat cuvîntul ei de onoare că va respecta integritatea teritorială a României, să fie capabilă să comită o astfel de trădare și să ia un teritoriu românesc, adică Basarabia?

Pentru diplomații români acest strigăt de mînie în legătură cu anexarea rusească a Basarabiei implica acceptarea dreptului românesc asupra Basarabiei, dar el nu însemna același lucru și pentru Racovski. La 1 mai 1917, muncitorii români îl eliberaseră pe Racovski din celula închisorii de la Iași, el fugind la Odesa, pentru a deveni unul din fruntașii Rumcerodului și al Partidului Comunist Ucrainean. Diplomații români îl acuzau prin urmare de oportunism: odată ce trecuse hotarul, el devenise un avocat fervent al pretențiilor sovietice asupra Basarabiei, potrivit românilor.

---

[22] În acel moment Titulescu era ambasador în Anglia și Alexandru Lahovari în Italia. Racovski nu a menționat scrierile adversarilor lui. Racovski și Titulescu își purtaseră duelul verbal în 1924 în *Manchester Guardian*, însă cel mai cunoscut articol al lui Titulescu este *Two Neighbours of Russia and Their Policies I. Roumania and Bessarabia*, NCA, 95, nr. 658, 1924, p. 791-803. Articole similare au apărut și în presa românească, de exemplu Bacalbașa, *Adevărul*, din 30 mai 1924, citat de V. Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, Nord, Århus. 1984, vol. 1, p. 31-40.

[23] Citat în Titulescu, *Two Neighbours of Russia*, p. 802-803. Părerea lui Racovski a fost reprodusă și în ziarul de stînga *România Muncitoare*.

Acuzatul, care se transformase în cursul primului război mondial într-un doctrinar comunist sub influența lui Troțki, a suportat greu aceste incriminări și s-a hotărît să le respingă. Apărarea sa s-a concentrat asupra celei mai frecvent invocate și rău interpretate lozinci din discursul său din 1912: „Eu aştept salvarea Basarabiei de la revoluția rusă“[24]. Potrivit lui Racovski, răuvoitorii săi adversari au scos citatul din context.

Diferitele interpretări ale acestei declarații sînt un exemplu perfect al noncomunicării dintre limbajul naționalist și cel comunist. Respingerea de către Racovski a pretențiilor Rusiei asupra Basarabiei și condamnarea anexării țariste echivalau, pentru Titulescu și Lahovari, cu recunoaşterea dreptului românilor asupra Basarabiei. „A aştepta salvarea Basarabiei de la revoluția rusă“ însemna că prăbuşirea Imperiului rus va face posibilă pentru ei încheierea unificării naționale româneşti. Conceptul de națiune domina cadrul lor de gîndire și făcea de neconceput o diferențiere între guvern şi populația statului.

Dimpotrivă, Racovski gîndea în termenii luptei de clasă[25]. Ca troțkist, el presupunea că revoluția rusă va fi începutul unei revoluții mondiale care va răsturna şi oligarhia românească. Racovski își imagina un plan pentru o federaţie a statelor democratice din Balcani, pentru a face trecerea de la „capitalismul feudalist și agrar“, din prezent, la socialism[26]. Pe scurt, Racovski ar fi fost foarte bucuros să transmită Basarabia unui stat democratic al poporului român. Ambasadorii români ignorau planul lui Racovski privitor la o federație de republici și agitația lui, la Odesa, pentru răsturnarea oligarhiei româneşti de la putere[27]. Totuşi, datorită ideologiei și conceptelor lor, ei credeau sincer că-l prinseseră pe Racovski făcînd o răsturnare a poziției sale politice atunci cînd citiseră declarația lui din 1912. Racovski era de fapt consecvent cu afirmația sa că Basarabia ar trebui să facă parte dintr-un stat socialist care, în 1925, era Uniunea Sovietică.

Este interesant de notat că Racovski accepta naționalismul sau mai curînd „patriotismul“ ca legitim pentru clasa proletară. În articolul său din 1912, citat mai sus, el argumenta că „dacă [în 1912] România ar fi fost nu un

---

[24] Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 7.

[25] Goudoever discută de asemenea cazul interpretării opiniilor lui Racovski în termenii comunismului mai curînd decît în cei ai naționalismului. A.P. van Goudoever, *Cristian Rakovski and Nashe Slovo* (1914-1916), în *Romanian History 1848-1918*, p. 109-150.

[26] Gh. Haupt, *Aspects of International Socialism 1871-1914*, Studies in Modern Capitalism, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, p. 61-75.

[27] Racovski, *Rumînia i Bessarabia,* p. 3-8; E. Bezrodnîi, *Documentî svidetel'stvuiut, KMii*, nr. 6, 1990, p. 78-81; M. Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*. Marxist Regimes Series, Frances Pinter, Londra, 1985, p. 9-20.

stat al cîtorva mii de privilegiați și șase milioane de sclavi, ci o puternică democrație [...] atunci un protest fierbinte împotriva anexării [rusești] s-ar fi auzit din fiecare oraș, din fiecare sat, din fiecare colibă și bordei" [28]. De fapt, Racovski acuza clasa conducătoare românească de o politică antinațională! De altfel, el accepta rolul rușilor ca eliberatori, însă insista că dreptul de a răsturna oligarhia era rezervat poporului român[29].

Dezvinovățindu-se pe sine, Racovski a procedat la prezentarea propriei sale interpretări cu privire la istoria Basarabiei, începînd cu etnogeneza moldovenească. El punea la încercare argumentele etnice, filologice, naționale și istorice ale românilor, deși respingea esența ideologiei lor naționale și argumentele cu care veneau. Argumentele cu care realiza această respingere erau disimulate într-un limbaj politico-ideologic și nu erau bazate pe o susținere științifică sau documente istorice. Era un mare încrezător în voința poporului și nu în „fabricațiile" (izmîșlenia) profesorilor[30].

Potrivit lui Racovski, mișcările poporului în Evul Mediu au făcut din basarabeni și chiar din poporul român un „mozaic etnografic" care a acceptat, din comoditate, limba română[31]. Conceptul după care moldovenii ar fi, din punct de vedere etnic, deosebiți de români, este absent din broșură. Racovski folosește cuvîntul „moldoveni" (moldovanî) fără nici o conotație etnică. Totuși, el subliniază că Basarabia s-a dezvoltat în izolare de celelalte teritorii românești pentru mai mult de un secol, observație folosită mai tîrziu pentru a explica deosebirea dintre moldoveni și români.

Racovski s-a folosit și a abuzat de unele argumente istorice împotriva adversarilor lui, deși a refuzat explicit să utilizeze argumentele istorice pentru a susține pretențiile sovietice[32]. Abilul bolșevic susținea că România nu va putea niciodată pretinde Basarabia, care-i fusese smulsă cu o jumătate de secol înaintea creării României. Racovski mai observa că Principatul Moldovei, căruia Basarabia îi aparținuse între 1457-1510, fusese el însuși o provincie turcească. Aceste idei i-au făcut pe români să spumege de furie deoarece,

---

[28] Citat în Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 1, p. 31.

[29] Ionescu, *Communism in Romania*, p. 5-10.

[30] Racovski, *Rumînia i Bessarabia,* p. 9-19; Racovski a folosit, de asemenea, doar cîteva referințe bibliografice.

[31] În 1925 și alți autori subliniascră originea amestecată a populației Basarabiei. Vezi Dostian, *Dunaiskie kneajestva*, p. 31-41.

[32] Asupra acestei chestiuni, P. Cazacu a denaturat deliberat argumentația lui Racovski. Cazacu, *Notes*, p. 16-18; Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 52-55.

potrivit lor, România era moştenitoarea drepturilor istorice ale principatelor suverane, iar sultanul le luase acestora doar Bugeacul, în 1510[33].

Pe temeiuri ideologice, Racovski acuza unirea Basarabiei cu România, în 1918, care ar fi fost „una dintre cele mai mari escrocherii ale istoriei politice moderne", atît guvernul român, cît şi conducerea Sfatului Ţării. El îi identifica pe liderii Sfatului Ţării în primul rînd ca „burghezi" şi nu ca moldoveni şi susţinea că hotărîrile acestui organism nu au reprezentat voinţa populaţiei din cauza insuficientei reprezentări a ţăranilor şi nu din cauza excesivei reprezăntări a moldovenilor. Pentru Racovski, regizarea proclamaţiilor de către Halippa şi ceilalţi lideri a fost doar o deghizare în locul anexării pe faţă. Ca urmare, el a contestat convenţia din 1920, amintind lumii de Tratatul Racovski-Averescu, din 18-22 martie 1918, şi a cerut un plebiscit în Basarabia, pentru a stabili voinţa poporului[34].

Miturile istorice menţionate în secţiunea anterioară lipsesc din scrierea lui Racovski, exceptînd unele avertismente aproape invizibile. Ar trebui observat că referinţele sale superficiale la influenţa slavă asupra etnogenezei populaţiei basarabene şi simpatia poporului rus pentru români erau o enunţare foarte timpurie a mitului *prieteniei popoarelor* şi al primatului rusesc. La 1925, simpatia basarabenilor faţă de Uniunea Sovietică era încă o atracţie a ideologiei comuniste: patriotism sovietic în forma cea mai pură. *Formula răului mai mic* nu fusese încă inventată pentru a justifica predominanţa rusă, iar condamnarea de către Racovski a anexărilor ţariste era la fel de necondiţionată şi clară ca aceea a lui Pokrovski[35].

Nu numai mitul moldovenesc, ci şi celălalt mit special referitor la problema Basarabiei se remarca prin absenţa sa. Racovski menţiona rezistenţa Basarabiei împotriva a ceea ce el numea „anexarea românească", dar nu presupusa instalare a puterii sovietice, pentru scurt timp, în Basarabia, la 14 ianuarie 1918. Acest lucru este remarcabil, deoarece Racovski fusese unul din membrii de frunte ai Rumcerodului din Odesa la momentul respectiv şi, mai mult sau mai puţin, un martor la aceste evenimente. Poate că bolşevicii nu izbutiseră să notifice oficial, la timpul respectiv, preluarea puterii de către ei la Chişinău!

---

[33] Atît în articolul din 1912 cît şi în broşura din 1925, Racovski a confundat din interes Basarabia şi Bugeacul (sudul Basarabiei).

[34] Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 34-41, 52-55.

[35] Declaraţia sa că regimul român era de departe mai rău decît cel ţarist nu a atenuat aprecierea lui aspră privitoare la ţarism. Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 43-55.

Curînd după publicarea acestei broșuri, Racovski a împărtășit soarta lui Troțki. În 1938, Racovski a fost condamnat în înscenarea judecătorească legată de omorîrea lui Buharin și trimis în Siberia. Numele și broșura lui au devenit apoi tabu în scrierea istoriei sovietice[36]. Incapacitatea lui de a recunoaște pe moldoveni drept o națiune independentă a însemnat de asemenea că scrierea lui a fost oricum foarte repede depășită. În 1925, comisia Cominternului clocise deja în legătură cu această reintroducere a mitului moldovenesc, care a devenit dogmă oficială spre 1928[37].

Cum s-a menționat anterior, exilații basarabeni din Uniunea Sovietică și-au orientat broșurile către un public diferit: populațiile Uniunii Sovietice și Basarabiei. Scrierile lor aveau scopul de a spori agitația politică și de a crea o tradiție istorică alternativă pentru poporul Basarabiei. Aceste broșuri erau redactate în limbajul politic comunist, la fel ca aceea a lui Racovski. Autorii, cei mai mulți dintre ei membri în *Obșcesto Bessarabțev*, erau comuniști dogmatici, pentru care conceptele naționale precum acela de națiune moldovenească și limbă națională erau nesemnificative și „de negîndit"[38]. Pentru ei lupta de clasă era un motiv suficient pentru a zdruncina pretenția clasei guvernante românești asupra Basarabiei.

Pentru a atrage acest public larg, autorii treceau peste obiecțiile juridice pe care Racovski le aducea împotriva Convenției de la Paris și subliniau opresiunea românească în Basarabia, trădarea Sfatului Țării și presupusele activități revoluționare ce avuseseră loc în Basarabia. Samuil Bantke și alții descriau ocupația românească drept cea mai neagră pagină din istoria Basarabiei, ce adusese stagnare economică, oprimare socială, un regim de teroare și sîngeros[39].

Contrar lui Racovski, au fost dedicate multe pagini eroismului luptătorilor revoluționari, care-și riscaseră viețile pentru eliberarea populației basarabene. Crearea acestei tradiții revoluționare urmărea să inducă un simțămînt de mîndrie și identitate în rîndul populației basarabene și să întărească solidaritatea și simpatia față de populația sovietică. Se considera de asemenea că această tradiție alternativă era suficientă pentru a contracara propaganda

[36] Racovski este menționat ca un centrist în Partidul Social Democrat Român: V.N. Vinogradov, *Nekotorîe voprosî istorii soțial-democraticeskoi partii Rumînii*, VI, nr. 10, 1973, p. 64-79. Referințele la cartea lui Racovski lipsesc și ele din IAEM, I.

[37] Bruchis, *Nations - Nationalities - Peoples*, p. 167.

[38] De negîndit, în sensul de "străine față de discursul dominant".

[39] Vezi, de exemplu, L.N. Alecsandri, *Bessarabia i bessarabskii vopros*, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, Moscova, 1924.

românească din Basarabia și pentru a face ideologia comunistă mai puternică decît ideologia naționalistă românească în ochii populației din Basarabia.

Articolele din *Krasnaia Bessarabia* par de asemenea să fi fost scrise în termenii ideologici ai luptei de clasă și cu intenția de a reaminti publicului cititor de eroism, asociat cu lupta revoluționară. Coperta acestei reviste înfățișa Basarabia ca o femeie în lanțuri, iar paginile ei erau pline de povestiri ce venerau eroii din 1917-1918 și de descrieri ale mișcării ilegale din anii interbelici[40]. În ton cu ideologia comunistă, autorii nu aveau nici un scrupul în a admite că cei mai mulți dintre luptători erau nemoldoveni și că nu erau nici măcar născuți în Basarabia. Mai tîrziu, istoricii sovietici se vor strădui serios să dovedească rădăcinile locale ale mișcării revoluționare basarabene și participarea moldovenilor la această mișcare[41]. Comuniști fideli fiind, autorii acestei reviste au făcut tot ce au putut să asigure publicul basarabean că diferitele contacte diplomatice, tratate și convenții semnate între sovietici și români nu afectaseră cu nimic „poziția principială" a Kremlinului în chestiunea Basarabiei[42].

Pînă în 1940, *Obşcestvo Bessarabţev* a dominat scrierile în problema Basarabiei în întreaga Uniune Sovietică. Comitetele asociate cu această organizație puneau frecvent la cale mitinguri în orașele rusești pentru a protesta împotriva exploatării românești în Basarabia și în toate scrierile și întîlnirile predominau reflectări ale situației curente și ale istoriei recente a Basarabiei. Mai puțin de 2% din toate cărțile și articolele publicate la Moscova și Leningrad înainte de 1940 — așa cum sînt înregistrate în *Istoria, arheologia și etnografia Moldovei. Ghid al literaturii sovietice 1918-1968* —, tratează istoria anterioară anului 1917[43]. Lipsa de istorici pregătiți, de surse publicate și de instituționalizare au contribuit de asemenea la această situație.

Chiar atunci cînd mitul moldovenesc a devenit parte a doctrinei oficiale, la sfîrșitul anilor '20, *Obşcestvo Bessarabţev* a rămas la argumentația și limbajul comunist de la început. Acești conservatori încăpățînați susțineau de asemenea o soluție de forță în chestiunea Basarabiei. Ortodoxia comunistă de la *Obşcestvo Bessarabţev* trebuie să fi plictisit Kremlinul din cînd în cînd, deși asociația a fost desființată doar în 1938. După toate aparențele, acești comuniști ortodocși slujeau încă un obiectiv al conducerii sovietice desființată din deceniul trecut[44].

---

40 Vezi, de pildă, V. Dimir, *Maks Gol'dstein*, KB, nr. 1, 1926, p. 37-41.

41 Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 156-189.

42 Kopanski, *Obşcestvo Bessarabţev*, p. 111-146.

43 *IAEM, I.* Chiar si evenimentul revoluționar cum ar fi revoluția din 1905-1907 a fost rar menționat.

44 Kopanski, *Obşcestvo Bessarabţev*, p. 96-102.

Comitetul Ştiinţific Moldovenesc

Cînd s-a înfiinţat Republica Autonomă Moldovenească pe malul stîng al Nistrului, în 1924, au fost treptat create, cum se poate vedea în diagrama 4.4, instituţiile de istorie locală, de educaţie şi publicaţiile[45]. În 1925 s-a deschis primul institut de cercetare istorică. Ca şi celelalte republici (autonome), Moldova şi-a avut şi ea propriul Institut de Istorie a Partidului, specializat în istoria locală a partidului, în istoria mişcării revoluţionare şi în traducerea şi studiul remarcilor lui Marx, Engels şi Lenin privitoare la Basarabia. Acest institut era o filială a Institutului de Marxism-Leninism din Moscova.

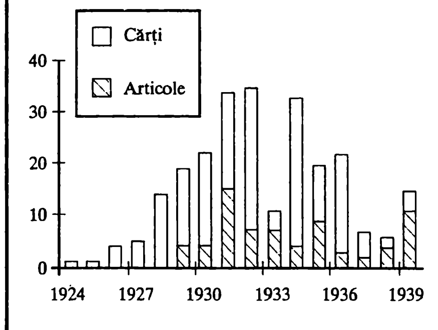

Diagrama 4.4. Publicaţii istorice din Republica Autonomă Moldovenească, 1924-1939

În 1928, s-a instituit un Comitet Ştiinţific Moldovenesc, sub direcţia lui P.I. Chioru (P. Kior Ianaki), membru proeminent al Biroului *Obkomului* Moldovenesc al Partidului Comunist[46]. Înaintaş al Comitetului Ştiinţific Moldovenesc fusese un alt comitet creat la sfîrşitul lui 1925 pentru a schiţa liniile directoare pentru o gramatică şi o limbă literară moldoveneşti[47]. Misiunea lui iniţială fusese mai tîrziu extinsă pentru a include „studiul teritoriului şi culturii poporului moldovean“ [48]. Comitetul coordona şi toate activităţile de cercetare, educaţie şi propagandă în ştiinţele sociale din Republica Autonomă Moldovenească şi reunea în consecinţă atît oameni de ştiinţă, cît şi propagandişti, deşi cei mai mulţi erau de pe malul stîng şi nemoldoveni. Oameni de ştiinţă aparţinînd Academiei de Ştiinţe din Moscova veneau frecvent în Republica Moldova, pentru a ajuta şi ghida Comitetul Ştiinţific Moldovenesc[49].

---

[45] Diagrama 4. 4 se bazează pe tabelul 2 din anexă..

[46] *Chioru, Pavel Ivanovici,* ESM-1970, vol. 3, 1973, p. 559.

[47] Acest comitet era foarte probabil în legătură cu dezbaterile ce se purtau în Comintern privitoare la Basarabia şi naţiunea moldovenească.

[48] O.I. Tarasov, *Iz istorii organizaţii pervîh naucinîh ţentrov v sovetskoi Moldavii*, în *XXV s'ezd KPSS i problemî razvitia nauki*, ed. I.K. Varticean, A.M. Lazarev, T.I. Malinovski ş. a., Ştiinţa, Chişinău, 1977, p. 20-30. Citată în continuare *XXV s'ezd KPSS*. Acest comitet va deveni nucleul viitoarei Academii de Ştiinţe a Moldovei.

[49] Korlăteanu, *Prof. M.V. Serghievski*, p. 254-257.

În 1934-1935 Comitetul Științific Moldovenesc a fost restructurat, pentru a deveni Institutul de Cercetare Științifică privitoare la cultura moldovenească. În 1939 sau 1940 domeniul cercetării a fost din nou lărgit, iar numele i-a fost schimbat în mod corespunzător, în Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură al Poporului Moldovean. În acel moment, fondatorii comitetului fuseseră deja cu toții epurați pe motiv că ar fi românofili și *samobîtniki* (care propuseseră crearea unor noi cuvinte moldovenești originale), ceea ce făcea ca cercetarea și munca educativă să ajungă pe mîinile *aparatcicilor* incompetenți. În domeniul istoriei, cele mai importante figuri le reprezentau evreii Samuil Lehtțir și Naum Narțov[50]. Se spunea că Lehtțir răspundea oficial de secțiunea de literatură și adunase o enormă cantitate de materiale documentare asupra istoriei malului stîng, dar n-a făcut niciodată nimic cu ele. Narțov a promis o istorie în mai multe volume a Transnistriei, dar către 1940 nici măcar o sinteză de istorie nu se publicase încă la Tiraspol[51].

Ca și întreaga istoriografie sovietică din anii '20, publicațiile din Republica Autonomă Moldovenească erau dominate de ideologia și tematica comunistă. Partea leului în publicații revenea amintirilor despre eroii revoluționari și mărturiilor privitoare la evenimentele din 1917 și 1918[52].

În deceniul următor, Narțov și alți propagandiști au publicat o serie de articole în ziarele centrale ale Uniunii, precum *Bor'ba Klassov* (Lupta de clasă) și *Istorik Marksist* (Istoricul marxist). Ei deveneau ezitanți cînd ajungeau la istoria prerevoluționară, deoarece dogma partidului, ca far călăuzitor al istoricilor, era disponibilă numai pentru istoria mai apropiată. Istoria mai veche a Basarabiei era un deșert, doar cu cîteva puncte de referință pentru istoric. Ca rezultat, cele cîteva scurte incursiuni în această perioadă erau extrem de confuze, adesea contradictorii și lipsite de trimiteri la fapte și surse istorice. Deoarece utilitatea lui era limitată la era prerevoluționară, mitul moldovenesc și conceptele naționaliste înrudite și-au făcut cu foarte mare greutate loc în istoriografia moldovenească anterior lui 1940.

---

[50] V.S. Kiriak, *Lehtțir, Samuil Ruvimovici,* SMKE-1981, 1981, p. 344; *Narțov, Naum Arianovici*, SMKE-1981, 1981, p. 425.

[51] Tarasov, *Iz istorii organizații*, p.20-30; Smochină, *Republica Moldovenească*, p. 21-25. Smochină îl acuză pe Narțov că ar fi publicat doar cîteva articole de ziar și de a le fi copiat din Enciclopedia Sovietică. În realitate, Narțov n-a scris numai articole de ziar, ci chiar a contribuit el însuși la *Marea Enciclopedie Sovietică*. Lehtțir a căzut și el victimă a epurărilor.

[52] Vezi, de exemplu, IAEM, I, nr. 1343-1364, 1783-1794.

Neputința și confuzia istoricilor moldoveni cu privire la istoria prerevoluționară și stilul tipic comunist de scriere a istoriei, încă nețînut în frîu de tradițiile istoriografice sau de ordinele politice, sînt ilustrate într-o carte ce s-a publicat la Tiraspol în 1933. *Intervenția românească în Basarabia* este în primul rînd o compilație de amintiri nepublicate anterior și de articole mai vechi asupra evenimentelor din 1917-1918. Însă ea conține de asemenea și o rară, dar scurtă, privire asupra istoriei prerevoluționare[53].

Scopul preconceput al acestei întreprinderi istoriografice era de a demonstra falsitatea pretențiilor istorice românești asupra Basarabiei. În vederea ultimelor evoluții, argumentele erau aproape atrăgătoare deși, în mod evident, erau inexacte: autoritatea lui Ștefan cel Mare asupra teritoriului dintre Prut și Nistru fusese destul de slabă; unificarea celor trei principate realizată de Mihai Viteazul durase doar un an de zile; Basarabia devenise un pașalîc turcesc (regiune sub stăpînire turcească directă) în secolul al 15-lea și Moldova avea să-i urmeze curînd; chestiunea basarabeană se ridicase pentru prima dată în 1856, cînd marile puteri se deciseseră să încredințeze Basarabia Principatului Moldovei. Două dintre afirmațiile de mai sus ilustrează confuzia intenționată sau nu legată de cuvîntul „Basarabia" — între zona dintre rîurile Prut și Nistru și partea ei de sud, cunoscută sub numele de Bugeac (aflat sub control direct turcesc și retrocedat de Rusia în 1856), ambele denumite de autori cu numele de „Basarabia"[54]. De altfel, după cel de-al doilea război mondial, nici un istoric sovietic nu va mai puncta anul 1856 ca începutul chestiunii basarabene. Pentru ei, acesta a început în 1918, cînd „România burghezo-moșierească a încorporat cu forța Basarabia cu ajutorul trădătorului Sfat al Țării".

Întreaga argumentație din cartea din anul 1933 este tipic îmbibată de ideologie comunistă dogmatică. Eroii naționali români, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, sînt prezentați drept exploatatori feudali și boieri care apăsau clasa țărănească. Ideologia, miturile și atașamentul lor naționalist erau practic absente din text. Exemple ale mitului *prieteniei popoarelor* rus și moldovenesc, datînd dinainte sau de după 1812, nu puteau fi găsite în text. În descrierea războaielor ruso-turce din secolele 18 și 19 este menționată campania pierdută de Petru cel Mare, dar ajutorul moldoveanului Cantemir nu este menționat. Ascensiunea capitalismului negustoresc din Rusia este și ea indicată mai curînd drept una din cauzele acestor războaie decît intenția eliberării popoa-

[53] *Intervenția română în Basarabia. Culegeri de materiale și documente (1917-1918)*, ed. E. Bagrov, Editura de Stat a Moldovei, Tiraspol, 1933, vol. 1.

[54] Aceeași confuzie se găsea și în broșura lui Racovski din 1925.

relor balcanice. Ataşamentul faţă de Rusia este categoric negativ[55]. Toate referinţele la stat sînt făcute prin termenul „Rusia ţaristă". Cititorul este de altfel informat că înainte de 1812 iobagii ruşi obişnuiau să fugă în Basarabia pentru a scăpa de stăpînii lor feudali. După anexarea din 1812, sprijinul acordat de guvernul rus boierilor locali i-a forţat pe mulţi basarabeni să fugă chiar şi mai adînc în teritoriile de sub stăpînire turcească, de cealaltă parte a Prutului. O asemenea remarcă ajunge să contrazică flagrant *formula răului mai mic*, de mai tîrziu, înfăţişînd jugul otoman ca „un rău mai mic dintre cele două", pentru ţăranii basarabeni! Merită menţionat faptul că politica expansionistă a ţarismului nu mai este explicit condamnată. În realitate, autorii susţin că o serie de condiţii favorabile existente în Europa ar fi putut să-i permită Rusiei să facă din rîul Siret noua lui frontieră şi, prin urmare, să ia şi mai mult pămînt la 1812. O asemenea lăcomie nu este nici denunţată nici justificată, în lumina consecinţelor ei presupus progresiste, lucru care mai tîrziu se va petrece în numele *formulei răului mai mic.*

În cartea din 1933, ataşamentul promoldovenesc este încă total absent. Se pretinde că în perioada interbelică regimul românesc din oraşul basarabean Ismail a fost mai rău decît fusese regimul ţarist: 30% din populaţia oraşului era formată din moldoveni, iar ucrainienii, ruşii şi bulgarii erau exploataţi şi reprimaţi. Nici un singur cuvînt nu se spunea despre represiunea naţionalităţii moldoveneşti de către stăpînirea colonială românească. Comportarea membrilor Sfatului Ţării care aparţineau Blocului Moldovean, ce conspirase cu Bucureştiul în 1917-1918 pentru realizarea unirii, este explicată ca o „intrigă burghezo-moşierească" şi nu ca o trădare naţională din partea acelor moldoveni[56].

LUPTA PE FRONTUL ISTORIC, 1940-1949

Competiţia dintre facţiunile conducerii politice şi culturale moldoveneşti împreună cu epurările din ultima parte a anilor '30 au fost în detrimentul dezvoltării scrierii istoriei. În plus, instituţiile erau încă destul de slabe şi amatoare, lipsindu-le resursele şi cadrele pregătite. Institutul Pedagogic din Tiraspol a dat primii istorici doar spre sfîrşitul anilor '30. .

[55] *Intervenţia română în Basarabia*, p. 7-18. Autorii introducerii se referă încă la Pokrovski ca o autoritate în istoriografia sovietică. De altfel, textul conţine şi unele fine exemple de rusificare a limbii moldoveneşti: „masele norodnice", pentru masele populare, derivă de la rusescul „narodnîe massî" şi nu de la românescul „masele populare".

[56] *Intervenţia română în Basarabia*, p. 14-20.

În centrul Uniunii Sovietice, cercetarea științifică nu a fost apreciată și istoriografia stalinistă a fost un instrument de propagandă. Istoricii sovietici dădeau atenție istoriilor republicilor naționale și cu siguranță nu acordau importanță istoriei Basarabiei, care se afla în afara granițelor sovietice (deși oficial, Kremlinul o socotea parte a Imperiului sovietic). Exilații românofobi basarabeni erau cei care se îngrijeau și scriau despre istoria Basarabiei, deși tocmai ei neglijau istoria ei prerevoluționară. În 1940, ultimatumul sovietic și încorporarea Basarabiei în Uniunea Sovietică i-au luat prin urmare, pe istorici, pe nepregătite.

Ultimatumul incredibil din 1940

Ultimatumul sovietic exemplifică, din partea Kremlinului, lipsa de interes și de cunoaștere a istoriei, a culturii și demografiei Basarabiei. De aceea textul ultimatumului prezentat trimisului României la 26 iunie 1940 de către Molotov îi va urmări, de asemenea, pe istoricii sovietici decenii la rînd[57].

> În 1918 România a profitat de slăbiciunea militară a Rusiei și a răpit Uniunii Sovietice (Rusia), prin forță, o parte din teritoriul ei — anume Basarabia — și a rupt astfel unitatea de secole a Basarabiei, locuită în principal de ucraineni, cu Republica Sovietică Ucraina.
>
> Uniunea Sovietică nu s-a împăcat niciodată cu acest furt și consideră că este necesar și oportun, în interesul restabilirii dreptății, să pună la punct, împreună cu România, stabilirea revenirii Basarabiei la Uniunea Sovietică.
>
> Guvernul sovietic consideră că problema revenirii Basarabiei este legată organic de chestiunea transferării către Uniunea Sovietică a acelor părți ale Bucovinei în care majoritatea predominantă a populației este legată de Ucraina Sovietică prin destine istorice ca și prin comunitatea de limbă și compoziție națională. Acest act este cu atît mai just cu cît returnarea nordului Bucovinei Uniunii Sovietice va putea fi privit ca un mijloc de compensație, totuși numai într-o mică măsură, pentru uriașa pierdere pe care Uniunea Sovietică și populația Basarabiei au suferit-o în cei douăzeci și doi de ani de stăpînire în Basarabia [...]

Argumentele bizare ale unei presupuse majorități ucrainene în Basarabia și Bucovina privită ca o compensație pentru stăpînirea românească asupra Basarabiei ar fi trebuit cel mai bine să fie date uitării cît mai curînd posibil. Într-adevăr, după război cei mai mulți istorici au preferat să omită preambulul textului, în vreme ce unul dintre puținii istorici care s-au ocupat de el a fost gata să admită că afirmația cu privire la o majoritate ucraineană în Basarabia a fost în mod limpede un fals creat de cultul personalității lui Stalin[58]. Evident,

[57] *SDFP,* III, p. 458-459.

[58] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost',* p. 26-31, 121, 126.

afirmaţia din preambul era incompatibilă cu mitul limbii şi naţiunii moldoveneşti unice.

În anii interbelici, guvernul sovietic arătase în repetate rînduri că el considera Basarabia parte a Ucrainei. Ultimatumul, ca şi toate celelalte scrieri politice şi istorice anterioare, n-a izbutit să înregistreze nici unul dintre argumentele postbelice aduse în sprijinul reluării Basarabiei: *prietenia popoarelor*, reunificarea poporului moldovenesc, *formula răului mai mic*. Afirmaţia că majoritatea populaţiei Basarabiei era ucraineană şi că această regiune ar putea fi prin urmare parte a Republici Sovietice Ucrainene, indiferent cît de falsă, era totuşi un argument mai mult în termeni naţionali decît în aceia comunişti ai luptei de clasă[59]. Ca atare, ultimatumul marca o importantă modifcare în justificarea de către sovietici a politicii lor expansioniste.

Imediat după aceea, Kremlinul a dat ordin istoricilor sovietici să pregătească o viziune sovietică asupra recent dobînditelor teritorii, ca o justificare a anexării. Înainte de sfîrşitul lui 1940, toate revistele de la centru care se respectau publicaseră cel puţin un articol pe acest subiect. Unii dintre autori erau basarabeni exilaţi, în timp ce alţii erau agitatori comunişti şi propagandişti de la centru. Ambele grupări se străduiau din greu să pună de acord faptele istorice cu ultimatumul (nu neapărat în această ordine a importanţei). Două exemple ni le oferă articolele lui Naum Narţov pentru „Istorik Marksist" şi broşura oficială *Basarabia Sovietică şi Bucovina Sovietică*, care împreună dovedesc soluţiile nesatisfăcătoare şi şubrede pe care le-au inventat greu încercaţii istorici şi agitatori[60].

Bazată pe textul ultimatumului şi pe unele noţiuni vagi privitoare la istoria Basarabiei şi Bucovinei, broşura era vizibil întocmită în grabă[61]. Justificarea ultimatumului era implicit bazată pe două argumente. Primul argument era unul familiar: tratatul Racovski-Averescu din 18-22 martie 1918 şi eşecul românilor de a ţine promisiunea făcută de a evacua Basarabia în două

[59] *DVPS*, vol. 2, p. 153, vol. 4, p. 483-488. Pretenţia din ultimatumul din 1 mai 1919 se bazase pe nevoia de a stabili o legătură teritorială între Ungaria Sovietică a lui Bela Kun şi Ucraina Sovietică.

[60] N. Narţov, *Istoriceskie sud'bî Bessarabii i Moldavii. (Kratkii ocerk)*, IM, nr. 9, 1940, p. 85-98. *Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bukovina*, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1940.

[61] Broşura a fost trimisă la tipărit la 29 iunie 1940 şi s-au tipărit 100 000 de exemplare în trei zile! În afară de sus-menţionata argumentare istorică şi politică, broşura conţine de asemenea o reluare a articolelor publicate în *Pravda* şi *Izvestia* la 29 iunie, în care era salutată eliberarea Basarabiei. *Sovetskaia Bessarbia i sovetskaia Bukovina*, p. 22-31. Broşura a fost probabil scrisă de Ministerul de externe sau Secţia de Propagandă a Comitetului Central.

luni. Al doilea argument e nou: Basarabia este pretinsă ca teritoriu la începuturi rusesc, deoarece generalii Suvorov și Kutuzov deciseseră să o încorporeze în imperiu pe la 1800 pentru a proteja poporul ei de atacurile cuceritorilor străini. După cum se poate vedea, autorii sovietici s-au folosit din plin de recenta decizie a lui Stalin de a reabilita o serie de generali ruși[62]. Al doilea argument prezent în broșură anunța începuturile reevaluării pozitive a anexării din 1812 și a aplicării *formulei răului mai mic* în cazul Moldovei. Termenul de „cuceritori străini“ anunța inițierea mitului *prieteniei popoarelor*, iar rușii erau cu grilă exceptați din categoria „cuceritorilor străini“[63]. Tendința treptată prorusească, deplasarea către naționalism mai curînd decît către limbajul comunist și încorporarea miturilor în istoriografia sovietică, sînt așa de tatonatoare și subtile și mai apoi clare încît este foarte puțin probabil că ele s-au produs la ordinele partidului.

În vreme ce indiciile privitoare la naționalismul rusesc sînt așa de slabe, mențiunea relativă la naționalismul moldovenesc este complet absentă din broșura oficială. „Timp de douăzeci de ani Nistrul a separat poporul Basarabiei de ...“, iar după război, un istoric din Republica Moldova ar încheia fără ezitare „... rudele lor etnice de pe malul stîng“. Citatul totuși continuă astfel: „... de o lume diferită, Marea Uniune Sovietică, de muncitorii Moldovei Sovietice“[64].

Textul ultimatumului transforma oricum compoziția etnică a populației într-o chestiune spinoasă. Argumentul naționalist principal era justificarea ultimatumului sovietic pe baza majorității ucrainene din Basarabia. Pentru a susține acest argument, autorii observau că în 1897 rușii, ucrainienii și moldovenii împreună reprezentau 76% din populația Basarabiei. Aceste cifre erau date fără alte precizări, deoarece aproape jumătate din populație, potrivit recensămîntului oficial din 1897, era formată din moldoveni[65]. Acest argument nu constituia o problemă în 1940, cînd naționalismul moldovean nu constituia o chestiune actuală, dar mai tîrziu, după război, va deveni problematic. Propaganda în legătură cu o identitate moldovenească bazată pe o majoritate

[62] Vezi, de exemplu, N. Korobkov, *Voennoe iskusstvo Kutuzova*, VI, nr. 3-4, 1945, p. 3-33.

[63] *Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bukovina*, p. 6-9. Armata Roșie e descrisă ca eliberatoare, iar încorporarea din 1940 este prezentată ca o victorie a familiei sovietice de popoare, în episodul din 1940. Aplicarea în fapt a mitului *prieteniei popoarelor* nu poate fi demonstrată înaintea revoluției.

[64] *Sovetskaia Bessarbia i sovetskaia Bukovina*, p. 14.

[65] În secțiunea asupra Bucovinei, majoritatea ucraineană din nordul Bucovinei și opresiunea națională românească sînt explicit menționate. *Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bucovina*, p. 15-26.

moldovenească în propriul lor stat va contrazice pur şi simplu aserţiunile care susţinuseră ultimatumul. Pretenţia existenţei unei majorităţi ucrainene va fi de aceea ignorată în scrierile de mai tîrziu.

Aceste tendinţe pot de asemenea fi remarcate atunci cînd autorii discută „violenta anexare" românească din 1918 şi „regimul de teroare". Ei subliniază contrastul dintre malul stîng — un „paradis muncitoresc" al planurilor de cincinale, dezvoltării economice şi progresului cultural — şi Basarabia, unde stăpîniseră moşierii şi biciul jandarmilor. În termenii limbajului comunist, anexarea românească însemna continuarea oprimării de sub regimul ţarist. Cuvîntul „jug naţional" totuşi nu era utilizat în legătură cu guvernarea românească în Basarabia, ceea ce însemna că mitul moldovenesc nu era încă avut în vedere.

În multe privinţe, istoricul conducător al Comitetului Ştiinţific Moldovenesc, Narţov, preferase alte interpretări şi un stil deosebit. Într-un articol publicat curînd după ultimatum, Narţov arăta că el nu-şi pierduse timpul la Tiraspol şi acum aborda pe larg şi cu încredere în sine istoria prerevoluţionară, citînd din cronici bizantine şi ruseşti, publicaţii ţariste şi documente din arhivele orăşeneşti de la Odesa[66]. Scopul lui era să prezinte o interpretare sovietică creatoare mai curînd decît una obişnuită, defensivă şi care să fie doar ca o reacţie politizată la punctul de vedere românesc.

Narţov nu era nici foarte îndrăgostit de naţiunea moldovenească. El se străduise să dovedească faptul că populaţia indigenă din Basarabia şi Transnistria era formată în principal de slavi. Potrivit lui Narţov, în secolul şase veniseră aici slavii de sud şi anţii, iar ulici şi tiverţi, alte două triburi slave, se aşezaseră pe ambele maluri ale Nistrului la sfîrşitul primului mileniu. Primii colonişti romanizaţi au venit în Moldova din Transilvania în secolul al 14-lea şi au găsit teritoriul locuit de populaţie slavă. Astfel Narţov observa apoi, în ton cu ultimatumul, că la sfîrşitul secolului al 19-lea slavii, ucrainenii şi rutenii formau în mod clar majoritatea populaţiei în cele mai multe districte ale Basarabiei. Accentuînd influenţa slavă, Narţov înlătura conceptul naţiunii moldoveneşti şi sublinia că cei mai mulţi dintre moldoveni erau „ucraineni asimilaţi"[67]. Afirmaţia lui vagă dar grăitoare că „limbile slave au avut un rol decisiv în crearea limbii moldoveneşti" ţintea în aceeaşi direcţie[68]. Conceptul

---

[66] Lipsa trimiterilor la sursele sovietice indica faptul că interpretarea lui se baza, cel puţin într-o anumită măsură, pe o cercetare reală. Primul număr al *Marksist-Istorik*-ului a apărut la cîteva săptămîni după ultimatum.

[67] Narţov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 89-90.

[68] Narţov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 87. Această declaraţie prudentă era în ton cu ideile lui Serghievski.

națiunii moldovene era nerelevant în contextul amestecului lui Narțov, de luptă de clasă și naționalism rusesc. Din punctul de vedere al lui Narțov, poporul basarabean se reunise în 1940 cu popoarele înrudite (rodstvennîe) ale Uniunii Sovietice și nu cu „frații lor moldoveni" de pe malul stîng[69].

Narțov arăta astfel un atașament prorus și naționalist mai mare decît autorii broșurii oficiale și prin aceasta încuraja cele două mituri. El urma versiunea cea mai radicală a mitului *prieteniei popoarelor*. „Masele au fost strîns unite alături de Rusia"[70]. Prietenia ruso-moldovenească era mai veche nu numai decît revoluția, ci chiar mai veche ca anexarea de către țar. Totuși versiunea lui privind mitul *prieteniei popoarelor* era lipsită de conotația etnică de mai tîrziu. Potrivit lui Narțov, cooperarea țăranilor ucraineni cu coloniștii moldoveni împotriva stăpînitorilor turci și polonezi s-a bazat pe solidaritatea de clasă și nu pe „simpatia naturală" a naționalităților (viitoare sovietice). În mod similar, Narțov numea Rusia sovietică „patria mamă a poporului basarabean" și astfel evita orice referire la popoarele frățești și primatul rusesc.

Narțov, el însuși de pe malul stîng al Nistrului, a încorporat în studiul său istoric o interpretare novatoare a politicii expansioniste rusești: *formula răului mai mic*, deși descrierea lui privind primirea caldă ce fusese făcută în principate armatelor rusești în timpul războaielor ruso-turce din secolele 18 și 19 viola un principiu de bază al istoriografiei sovietice anterioare. Interpretarea lui privitoare la anexarea din 1812 demonstra de ce uneori *formula răului mai mic* era socotită și formula „în ciuda faptului" (nesmotrea): „în ciuda faptului că țarismul aducea jugul șerbiei feudale, este necesar să luăm în considerație influența progresistă a Rusiei asupra dezvoltării economice și culturale a Basarabiei"[71]. Exemplele abundau apoi: creșterea economică dintre 1812 și 1917, impactul ideilor avansate rusești, legăturile economice și „contribuția decisivă [a Rusiei] la mișcarea revoluționară din Basarabia"[72].

Narțov își termina articolul cu o narare detaliată și totuși tradițională a evenimentelor din 1917-1918. Cu sprijinul imperialiștilor englezi și francezi, utilizînd Sfatul Țării drept acoperire, oligarhia românească a împiedicat desăvîrșirea procesului revoluționar și a smuls Basarabia Uniunii Sovietice. În

[69] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 98. Folosirea pluralului „popoare" și a termenului de „popor basarabean" în loc de „popor moldovean" indică conotația urmărită, bazată mai curînd pe noțiunea de clasă socială decît pe aceea de națiune.

[70] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 92-94. Privind diferitele versiuni ale mitului vezi Tillett, *The Great Friendship*, p. 250-280.

[71] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 91.

[72] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 90-91. Spre comparație vezi Shteppa, *The* Lesser Evil Formula, p. 107-122.

ciuda cunoașterii sale serioase a istoriei Basarabiei, Narțov părea să nu-și dea seama că puterea sovietică fusese instalată pentru un timp scurt în Basarabia începînd cu 14 ianuarie 1918. În plus, merită menționat faptul că el descria lupta împotriva cuceririi românești și a ocupației ca o luptă a țăranilor și muncitorilor împotriva burgheziei naționaliste, fără implicarea nici unui aspect național.

Pe scurt, este corectă afirmația că scrierile apărute după ultimatum semnalau o creștere a atașamentului față de naționalismul rusesc, odată cu introducerea *formulei răului mai mic* și a mitului *prieteniei popoarelor*, dar fără accente etnice, încă. Această perioadă reprezintă o tranziție în istoriografia sovietică de la ideologia comunistă la un amestec ideologic predominant naționalist. Principalul atașament al acestei ideologii naționaliste pe cale de afirmare este prorus și prosovietic, cu un abia perceptibil atașament promoldovenesc.

Anii războiului

Guvernul sovietic a întreprins eforturi mari să transforme nou întemeiatul stat într-o adevărată republică sovietică, cît mai curînd posibil. Ca parte a acestui plan, au fost create și institute de istorie corespunzătoare nivelului de republică unională. Cele mai multe din instituțiile fostei Republici Autonome Moldovenești au fost transferate în noua Republică Unională Moldovenească: Institutul de Istorie a Partidului al Obkomului moldovenesc a devenit Institutul de Istorie a Partidului a Comitetului Central al Partidului Comunist Moldovenesc, filială a Institutului de Marxism-Leninism din Moscova. Timpul a fost prea scurt pentru a deschide o universitate sau o academie de științe; Chișinăul a trebuit să aibă în vedere și un institut pedagogic. Între timp, Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură a Poporului Moldovean a fost mutat de la Tiraspol la Chișinău. În sfîrșit, istoricii comuniști aveau acum acces la bogatele arhive și biblioteci locale. Războiul care se apropia nu le-a dat totuși prea mult răgaz[73].

La mijlocul anului 1941, aparatul de partid de la Chișinău era evacuat și așezat în Urali, pentru toată durata războiului. Institutul de Istorie a fost destul de important în ochii guvernului sovietic pentru a fi și el evacuat, iar membrii personalului, cei mai mulți dintre ei de pe malul stîng, și-au continuat munca în Buguruslan, în Urali. La trecerea Armatei Roșii înapoi peste Nistru,

[73] I. Grosul, *Akademia de Științe a RSR Moldovenești,* EMS-1970, I, 1970, p. 56; *Bruchis, One Step Back*, p. 71-95.

în 1943, institutul din Buguruslan întreprinsese munca preliminară de reconstrucție a Republicii Moldova, pregătind cadrele științifice și profesorii, ca și traducerea manualelor școlare rusești în moldovenește[74].

În același timp, mai multe personalități culturale basarabene care supraviețuiseră epurărilor din anii '30 au fost invitate la Moscova. Kremlinul avea mare nevoie de expertiza și popularitatea lor. Scriitori ca Emilian Bucov și Andrei Lupan slujiseră cu loialitate partidul și contribuiseră la propaganda adresată Republicii Moldova în perioada ocupației.

Producția de cărți și articole în domeniul istoriei aproape încetase în anii 1942 și 1943. Cele cîteva scrieri apărute în această perioadă erau puternic influențate de situația națională excepțională, dar istoriografia sovietică era martora unei explozii a naționalismului rus și a unei predominări a subiectelor militare. Cum s-a remarcat mai înainte, Stalin dăduse istoricilor permisiunea să reabiliteze un număr selecționat de generali ruși, printre ei Suvorov, care eliberase malul stîng la sfîrșitul veacului al 18-lea, și Bagration, care se distinsese în războiul din 1806-1812. S-a înregistrat și o renaștere a interesului pentru războaiele ruso-turce. Situația națională excepțională reintrodusese, de asemenea, o altă tentă în scrierea istoriei. Lupta revoluționară împotriva intervenției străine și ocupația românească fuseseră larg utilizate în anii interbelici în Republica Autonomă Moldovenească pentru a socializa populația într-un mod nou și pentru a-i crea o identitate comunistă. Totuși cei mai mulți eroi revoluționari fuseseră epurați în anii 1937-1938 și această temă fusese eliminată. În 1940, cînd o altă invazie românească stătea să se producă, puterea acestui exemplu istoric a fost redescoperită. Amintirea veteranilor de război era onorată fără o explicație a dispariției lor bruște în 1937-1938[75].

În același timp, în istoriografia sovietică se petrecea o schimbare cu mult mai adîncă. În Buguruslan lingvistul I.D. Ceban și scriitorul Vasili Senkevici trasaseră politica oficială privitoare la istoria și limba Republicii Moldova. Provenind ambii de pe malul stîng al Nistrului, ei fuseseră înainte de război membri ai Institutului Pedagogic din Tiraspol, însă o serie dintre „complicii" lor erau moldoveni basarabeni[76].

---

[74] M. Bruchis, *One Step Back*, p. 71-95.

[75] *IAEM*, I, nr. 640-649, 1585-1590.

[76] *Senkevici, Vasili Markovici*, ESM-1976, VI, 1976 p. 112; *Senkevici, Vasili Markovici*, SMKE-1981, 1981, p. 560; M. Bruchis, *One Step Back*, p. 45-69.

Ştiinţa istorică în Republica Unională Moldovenească

După război s-a creat Academia de Ştiinţe a Moldovei, mai întîi ca bază a Academiei Sovietice de Ştiinţe în Moldova (1946) şi apoi ca o filială a acesteia (1949)[77]. La cea de-a douăzeci şi una aniversare a ei (2 august 1961) Republica Moldova va dobîndi în sfîrşit propria ei prestigioasă Academie de Ştiinţe. Curînd după război, la Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură mai erau doar şase sau şapte istorici, dar la începutul anilor '70 personalul acestuia va cuprinde mai mult de cincizeci de cercetători[78].

În 1946 au intrat la colegiul Universităţii din Chişinău primii studenţi, iar unii dintre ei au studiat istoria. După război, Institutul Pedagogic al fostei Republici Autonome Moldoveneşti din Tiraspol a fost redeschis, iar la Bălţi s-a creat un nou institut. Institutul Pedagogic din Chişinău, care în timpul războiului fusese evacuat în Urali, a revenit la Chişinău la sfîrşitul lui 1944.

În ianuarie 1947 a fost reluată cercetarea în domeniul istoriei partidului la Institutul de Istorie a Partidului al Comitetului Central al Partidului Comunist Moldovenesc, din Chişinău. Principalul obiectiv continua să fie traducerea în moldoveneşte a clasicilor marxism-leninismului, publicarea lucrărilor congreselor Partidului Moldovenesc şi coordonarea tuturor cercetărilor în domeniul istoriei partidului[79].

Cîteva alte instituţii în domeniul istoriei din Moldova ar trebui şi ele menţionate: arhivele republicii erau concentrate, în mare măsură, la Arhivele Statului din Chişinău. Arhivele Partidului constituiau o excepţie şi rămîneau la Institutul de Istorie a Partidului Comunist Moldovenesc (1970) şi mult mai vechiul Muzeu de Stat de Istorie şi Tradiţii Locale (1889)[80]. Toate instituţiile de educaţie şi cercetare aveau propriile lor biblioteci, dar Republica Moldova

[77] În 1946 se mai făceau încă trimiteri ocazionale la secţia pentru limbă şi literatură a Institutului Moldovenesc de Cercetare Ştiinţifică. Vezi *IAEM,* I, nr. 576.

[78] În 1958, acest institut al Academiei s-a scindat în Institutul de Istorie, Arheologie şi Etnografie şi Institutul de Limbă şi Literatură. N. Mohov, *Institutul de Istorie al A.Ş. a RSSM*, ESM-1970, III, 1973, p. 86. O.I. Tarasov, *Nauka Moldavskoi SSR v period razvitogo soţializma (1960-1980 gg.)*, în *Problemî istorii, teorii i organizaţii nauki*, editori S.I. Rădăuţan, A.D. Ursul, A.I. Babii ş. a., Ştiinţa, Chişinău, 1985, p. 78-107. Citată în continuare *Problemî istorii, teorii i organizaţii nauki*.

[79] Acest obiectiv a devenit mai important atunci cînd au fost recreate, în anii '60, la cîteva institute de învăţămînt superior, catedrele de istorie a partidului. S. Afteniuk, *Institutul de Istorie a Partidului de pe lîngă CC al PCM - Filială a Institutului Marxism-Leninismului* de pe lîngă CC al PCUS, ESM-1970, III, 1973, p. 86.

[80] L. Koreaghina, A.E. Molea, *Biblioteki Moldavii. Spravocinik-putevoditel'*, Timpul, Chişinău, 1973, p. 9-15, 21-43, 93-94; Hazin, *Kishinev*, p. 103-105.

nu avea o publicație specializată de istorie proprie. Istoricii trebuiau să se bazeze pentru publicarea rezultatelor cercetărilor pe reviste precum *Kommunist Moldavii*, care era organul oficial al Partidului Comunist Moldovenesc, și *Nistru*, revistă a Uniunii Scriitorilor[81]. Cele mai multe cărți de istorie erau publicate de *Cartea Moldovenească*, care era cea mai mare editură din Chișinău, sau *Știința*, care era afiliată Academiei de Științe.

Factorul instituțional și personal, menționat în capitolul întîi, dat ca posibilă explicație pentru existența unor puncte de vedere divergente între istoricii sovietici, se aplică și în cazul moldovenesc. Un istoric pregătit ca propagandist politic la Moscova și angajat la Institutul de Istorie a Partidului de la Chișinău posedă un set de valori și păreri diferite de acelea ale unui absolvent al Universității din Chișinău, angajat la Academia de Științe a Moldovei. Cunoașterea educației, a fundalului social, statutului academic și a poziției politice a individului, împreună cu o evaluare a relațiilor dintre instituțiile importante este, de altfel, necesară pentru a desluși și înțelege tendințele istoriografiei moldovene. Informațiile biografice și de altă natură, relevante, sînt dificil de găsit și semnificația acestor factori este greu de dovedit. Totuși, în unele cazuri o cercetare în profunzime a făcut foarte plauzibilă explicația ce se poate da unor tendințe importante din istoriografia moldovenească sub raportul factorilor personali și instituționali.

După eliberarea Chișinăului de către Armata Roșie, pozițiile înalte din birocrația de partid, din instituțiile academice și organizațiile de stat au fost ocupate de cei de pe malul stîng, din fosta Republică Autonomă Moldovenească. În 1946 neîncrederea Kremlinului în basarabeni, care între 1940 și 1945 stătuseră sub stăpînirea românească, a dispărut și s-a întreprins prin urmare o schimbare politică. S-a pornit o campanie care să dea republicii o baza mai indigenă. Unui mare număr de basarabeni și chiar etnicilor moldoveni li s-a acordat un tratament special în privința admiterii în Partidul Comunist și în instituțiile de învățămînt superior. Neobosiți, cei de pe malul stîng au încercat să blocheze ascensiunea basarabenilor și a etnicilor moldoveni, care erau mai educați deoarece, în anii ocupației, urmaseră la școlile românești. Politica oficială a fost, în consecință, treptat schimbată și admiterea basarabenilor și etnicilor moldoveni a fost treptat restrînsă, după 1956, și complet răsturnată în 1965. Numai un mic număr de basarabeni au ajuns în poziții mai înalte, în ierarhiile nomenclaturii, în anii '70. De altfel, pe linia politicii generale de aducere a celor din afară în republicile unionale, atît basarabenii, cît și cei de pe malul stîng au fost înlocuiți cu ruși și ucraineni

[81] Ediția rusă se intitula *Dnestr*. Pînă în 1957 se numise *Octombrie* și *Okteabr'*.

din afară, în ultima parte a anilor '70. În opinia lui Bruhis, conflictul dintre cei de pe malul stîng și basarabeni a fost forța motrice care a animat atît politica, cît și știința în Republica Moldova[82].

Competiția dintre cei de pe malul stîng și basarabeni în legătură cu pozițiile în nomenclatura politică, științifică și culturală nu poate fi negată, dar deosebirile dintre ei nu corespund totuși deosebirilor dintre naționaliștii ruși și moldoveni, cum pretinde Bruhis[83]. Realitatea era mai complicată. Cum am remarcat mai înainte, basarabenii Eugen Russev și Nicolae Corlăteanu au lucrat în strînsă cooperare cu rusificatorul de pe malul stîng I.D. Ceban[84]. Numeroase alte cazuri de istorici cu atașament amestecat sau care nu corespunde în chip necesar cu originea lor etnică și atitudinea politică vor fi de asemenea prezentați în cele ce urmează.

Primele lucrări publicate după război au marcat începutul unei noi ere în istoriografia moldovenească. Atacurile neobosite la adresa României „burgheze" au încetat cînd, în 1947, România a devenit republică populară[85]. Tendințele către naționalismul rus și relativa înflorire a studiilor de istorie prerevoluționară au continuat. De asemenea, Ceban și Senkevici, de pe malul stîng, aveau să conducă reconstruirea cercetării științifice din Republica Moldova, deoarece ei au fost puși de către Moscova la conducerea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, imediat după eliberare[86].

Rezultatul studiilor lor din vremea războiului a fost o politică a limbii care avea ca scop transformarea limbii moldovene într-un limbaj rusificat și ucrainizat împreună cu o interpretare a istoriei bazată pe primatul rus și prietenia de veacuri a moldovenilor cu popoarele ucrainean și rus. Trebuie observat că în timp ce cei de pe malul stîng erau executorii acestei modificări, dar nu principalii vinovați sau inițiatori, în ea au fost de asemenea implicați și un număr de moldoveni basarabeni. De altfel atașamentul prosovietic și prorus din acel moment era în mare măsură direcția obligatorie imprimată dezvoltării istoriei la nivelul întregii Uniuni.

---

[82] Vezi Bruchis, *One Step Back*; Bruchis, *Nations - Nationalities - Peoples*. Mihail Bruhis este un basarabean exilat în Vest și fost membru al Institutului de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei. Pentru lucrările lui privitoare la Moldova, vezi bibliografia.

[83] Bruchis, *One Step Back*, p. 97-145.

[84] S.S. Cibotaru, *Russev, Evgheni Mihailovici*, SMKE-1981, 1981, p. 536; A.I. Ciobanu, *Korlăteanu, Nikolai Grigorievici*, SMKE-1981, 1981, p. 295.

[85] Unul dintre ultimele exemple de acest gen este: A. Dol'nik, *Bessarabia pod vlastiu rumînskih boiar (1918-1940 gg.)*, Gospolitizdat, Moscova, 1945.

[86] Bruchis, *One Step Back*, p. 97.

În primii cinci ani de după război, rusul Senkevici şi moldoveanul rusificat Ceban au publicat o serie de cărţi şi articole pe subiecte cum ar fi: etnogeneza moldovenească, legăturile istorice ruso-ucraineano-moldoveneşti, contribuţia rusească la limba şi cultura moldovenească. O asemenea selecţie a implicat o încredere neclintită în primatul rusesc, în *prietenia popoarelor* şi în preponderenţa influenţei slave în istoria moldovenilor[87].

Autorizaţia oficială a interpretării a fost demonstrată de faptul că Ceban a fost invitat să contribuie la noua revistă moscovită de istorie *Voprosî istorii*, ceea ce era o onoare neaşteptată pentru un istoric republican. El a întors complimentul intitulîndu-şi articolul *Interrelaţia dintre Moldova şi statul Moscovit în secolele 15-18*[88].

Ceban a făcut tot ce i-a stat în puteri ca să-şi dovedească erudiţia şi faptul că era indispensabil. Articolul lui abunda în trimiteri atît la bine cunoscute izvoare ţariste, cît şi la unele mai puţin cunoscute. Observînd cu atenţie raporturile dintre moldoveni, ucraineni şi ruşi, el a menţionat şi o serie de evenimente istorice pînă atunci necunoscute istoriografiei sovietice. Cel mai vechi exemplu al prieteniei ruso-moldovene descoperit în acest articol este coaliţia militară din timpul bătăliei din 1410 de la Grünwald. Potrivit lui Ceban, ruşii, cazacii şi ucrainenii au contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea Principatului Moldovei şi la apărarea lui împotriva polonilor, turcilor, austro-ungarilor şi tătarilor, după 1410. Ţarii Rusiei au sprijinit, de asemenea, dezvoltarea culturală a Principatului Moldovei. Ţarul Mihail a trimis domnitorului Vasile Lupu pictori ca să decoreze faimoasa biserică Trei Ierarhi din Iaşi. În multe împrejurări, situaţia internaţională a împiedicat o cooperare mai strînsă între Moldova şi Moscova, dar trimişii moldoveni au cerut adesea ţarului să le devină suzeran şi, în 1812, potrivit lui Ceban, Rusia a încorporat, în sfîrşit, Basarabia.

Ceban a evitat controversa privind etnogeneza moldovenească, iar remarcile lui privind limba erau pe linie cu acelea ale lui Serghievski: prietenia popoarelor rus şi moldovean era de o importanţă vitală pentru viitorul culturilor lor şi se manifesta prin limbă comună (slavă), literatură şi religie ortodoxă

---

[87] Istoriografii sovietici au fost gata să admită cercetări care să reîntărească prietenia popoarelor sovietice atît în timpul războiului, cît şi după aceea: I.S. Grosul, N.A. Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, VI, nr. 2, 1967, p. 22-44. Exemple ale acestei tendinţe sînt un articol al lui I.D. Ceban, ce va fi discutat în continuare, şi o carte a lui Senkevici, *Istoriceskie sveazi moldavskogo naroda s velikim russkim narodom*, Gosizdat Moldavii, Chişinău, 1947.

[88] I.D. Ceban, *O vzaimootnoşeniah Moldavii s Moskovskim gosudarstvom v XV-XVIII vekah*, în *Voprosî istorii*, VI, nr. 2, 1945, p. 59-71. Pentru un comentariu similar vezi Tillett, *The Great Friendship*, p. 100-101, 325.

comună[89]. Urmîndu-l pe tutorele său Serghievski, Ceban accentua de asemenea că dezvoltarea istorică a Moldovei este independentă de istoria Valahiei și României[90].

Ceban dădea astfel mitului *prieteniei popoarelor* cea mai largă extensiune. Trebuie remarcat că versiunea lui Ceban cu privire la acest mit implica o „interrelație“ între Basarabia și Rusia. Aceasta era în contrast evident cu „ajutorul dezinteresat“ pe care Rusia l-ar fi oferit poporului moldovean, după cum argumentau istoricii în ultima perioadă de timp. În unele cazuri, campaniile militare moldovenești împotriva turcilor și polonilor erau considerate foarte folositoare și pentru ruși. În plus, trebuie observat că la Ceban prietenia avea o conotație mai mult națională decît comunist dogmatică, cum de altfel o avea întreg articolul. El vorbește de „moldoveni“ (moldovanî) și nu de „poporul moldovenesc“ (moldavskii narod), iar terminologia comunistă de „muncitori“, „țărani“, „progresist“ și „proletariat“ era complet absentă, așa încît în prezentarea istorică ce o făcea Ceban nu mai era nici o licărire a luptei de clasă.

Ideologia națională și limba îi rezolvau lui Ceban două probleme spinoase, nesoluționate în termenii ideologiei comuniste. Evaluarea sa privitoare la anexiunea țaristă și a regimului țarist era foarte blîndă și reprezenta astfel *formula răului mai mic* în ce avea ea mai rău. Pentru început, spre deosebire de istoricii de mai tîrziu, Ceban nu ezita să admită că anexarea Basarabiei fusese economic și strategic avantajoasă pentru Rusia. El mai menționa că anexarea Basarabiei salvase poporul moldovean de jugul turcesc și salvase limba moldovenească de la românizare, dar nu se spunea nici un cuvînt despre opresiunea națională și socială sub țarism. Potrivit lui Ceban, au fost construite în Basarabia școli pentru educarea tineretului moldovean, după 1812, iar limba moldovenească a fost chiar limba procesului educațional, pînă în 1870. Se cunoaște totuși bine că spre mijlocul secolului trecut doar o singură școală moldovenească se mai putea găsi în Basarabia.

Ceban mai dădea de înțeles că acea cooperare dintre țarii ruși și domnitorii moldoveni fusese în concordanță cu aspirațiile maselor. El pretindea că anterior lui 1812 domnitorii Moldovei căutaseră adesea protecția Moscovei „în numele întregului popor moldovean“! În termenii luptei de clasă totuși, o asemenea concordanță de interese este evident de neconceput.

---

[89] Ceban, *O vzaimootnoșeniah Moldavii*, p. 70-71.

[90] În acest articol, „Basarabia“ este sinonimă cu „Moldova“, după 1812. Ceban pur și simplu ignoră contradicția implicită din această ecuație.

Pe scurt, Ceban şi Senkevici, din grupul celor de pe malul stîng, se încadrează în caracterizarea pe care Bruhis o face acestora. Ei au demonstrat un puternic ataşament prorus şi prosovietic, fără vreun semn că ar nutri sentimente promoldoveneşti. Ceea ce Bruhis n-a reuşit să observe, este că totuşi toţi istoricii din ultima parte a anilor '40 erau obligaţi să aibă un astfel de punct de vedere şi istoricii din toate republicile naţionale apărau interpretări similare în acelaşi timp.

Următoarea generaţie de istorici

La sfîrşitul anilor '40, doi istorici au preluat ştafeta scrierii unei sinteze a istoriei moldoveneşti. Cea mai mare parte a muncii lor s-a întemeiat pe intrepretările predecesorilor lor. Totuşi, într-un anume subiect ei s-au distanţat de aceştia în mod violent. După cum se va vedea, sinteza creatoare a istoriei Moldovei a trebuit să fie precedată de o demantelare.

Pe la 1950, atmosfera din Uniunea Sovietică era îmbibată de un naţionalism rusesc exaltat şi de campania lui Jdanov contra cosmopolitismului. În Republica Moldova această tensiune era sporită de deportarea aşa-numiţilor *kulaci* şi campaniile împotriva naţionaliştilor burghezi. Istoricii erau şi ei infectaţi de această atmosferă de teamă, îndîrjire şi suspiciune. Deşi situaţia politică era cu siguranţă importantă pentru luptele dintre istorici, situaţia ştiinţei istorice era ea însăşi un factor cu greutate. La nivelul întregii uniuni, un număr de mituri istorice, inclusiv *formula răului mai mic*, erau subiecte de dispută. În acelaşi timp, în noua republică trebuia să fie stabilită ierarhia oamenilor de ştiinţă din domeniul istoriei. Multe locuri prestigioase erau vacante şi urmau să fie ocupate, iar performanţa istoricului în următorii cîţiva ani putea să-i asigure sau să-i distrugă acestuia cariera. Cînd fumul bătăliei s-a risipit, la începutul anilor '50, cîştigătorii se vor dovedi a fi Iakim Grosul şi Nikolai Mohov, care vor rămîne cei mai importanţi istorici din Republica Moldova pînă la moartea lor, cam prin 1980. Grosul, moldovean de pe malul stîng, a fost la început în umbră, în vreme ce rusul Mohov a devenit lider.

Nikolai Andreevici Mohov, născut în Caucaz în 1904, îşi datorase cariera Republicii Moldoveneşti. Îşi terminase studiile la Universitatea din Leningrad, în 1926, şi devenise profesor, iar cariera sa părea încheiată. Totuşi după război a fost trimis la Chişinău şi odată ajuns în capitala Moldovei, a început să urce în ierarhie. În 1945 a fost numit lector la Institutul Pedagogic din Chişinău, în 1946 şef al catedrei de istorie universală a Universităţii din Chişinău, iar din 1947 şef al secţiei de istorie a Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură. Deşi devenise membru al partidului doar în 1947, părerile şi

activitatea să plăcuseră vizibil conducătorilor Partidului Comunist Moldovenesc. I s-a acordat titlul de *candidat* în 1956 şi a urmat în 1965 cel de doctor. În anul următor a devenit profesor titular la Universitatea din Chişinău, iar la începutul anilor '70 a fost ales, ca membru corespondent, în Academia de Ştiinţe a republicii[91].

În timpul pregătirii primului manual de istorie moldovenească, relativ tînărul Mohov a acţionat ca om de încredere al partidului. El a eliminat un număr de istorici cu păreri diferite ca şi o serie de interpretări nedorite, procedînd într-un chip dur. Principalele lui victime au fost veteranii Narţov şi Senkevici. Evident că din punctul de vedere al partidului munca lui Mohov era funcţională, dar la fel era aceasta şi pentru el însuşi. Eliminarea istoricilor consacraţi, mai în vîrstă, îi deschidea lui Mohov şi altor istorici tineri perspectiva unor cariere importante. Prin urmare, Mohov a avut puţină nevoie, probabil, de puţină încurajare din partea superiorilor lui.

În timpul războiului, Naum Narţov fusese membru al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a URSS. În 1945, vechiul bolşevic a devenit profesor şi a deţinut o catedră la Institutul Pedagogic din Chişinău şi ca membru al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură, Narţov a fost probabil superiorul lui Mohov. Narţov a fost totuşi acuzat în 1948 de rusofobie. Fiindcă era evreu, Narţov a ajuns „ţap ispăşitor" datorită antisemitismului din cercurile conducătoare sovietice din epoca stalinistă tîrzie[92]. Într-o serie de articole, Mohov l-a criticat aspru pe Narţov şi l-a acuzat de vederi antimarxiste ca şi de acceptarea necritică a punctelor de vedere ale istoricilor burghezi români. Schiţa lui Narţov pentru prima sinteză marxistă de istorie a Moldovei a fost pînă la urmă respinsă, iar Mohov a fost însărcinat să prezinte un plan mai bun[93].

---

[91] Încă de la sfîrşitul anilor '50, el a fost de asemenea şi director adjunct al Institutului de Istorie al Academiei Moldovene de Ştiinţe, specializîndu-se în istorie feudală şi etnogeneză moldovenească. A murit în 1983. *Mohov, Nikolai Andreevici*, ESM-1870, IV (1974), p. 412; P.V. Voronin, P.P. Petrik, V.K. Kiktenko şi alţii, *Nikolai Andreevici Mohov*, SM, 29 octombrie 1983, p. 3.

[92] Potrivit unei surse, Narţov fusese condamnat la moarte pentru „rusofobie" la sfîrşitul anilor '50. Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156. Potrivit biografiei sale oficiale, s-a pensionat în 1960 şi a murit în 1978. *Narţov, Naum Arianovici*, ESM-1970, IV, 1974, p. 463; *Narţov, Naum Arianovici*, SMKE-1981, 1981, p. 425.

[93] N. Mohov, *Proekt plana ucebnika po istorii Moldavii*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 241-253. Vezi de asemenea pentru critica adresată lui Senkevici: N. Mohov, V. Rujina, *Antimarksistkie izvraşcenia istorii v rabotah prof. N.A. Narţova*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 61-68; N. Mohov, V. Rujina, *Schimonosirea istoriei Moldovei în lucrările lui N. Narţov*, *Octombrie*, nr. 3, 1948, p. 73-78, enumerat în IAEM, I, nr. 152, 389-390.

În 1947, Vasili Senkevici a fost înlocuit de I.D. Ceban ca director al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură. După aceea cariera lui s-a încheiat, şi învăţătorul, care fusese membru al partidului din 1926 şi citise istorie la Tiraspol în ultima parte a anilor '30, a murit în 1954[94]. Revoluţionarii mai vechi de pe malul stîng au fost depăşiţi de istoricii mai tineri şi mai bine pregătiţi. În afară de carierism şi competiţie, care au motivat această nouă generaţie de istorici, Mohov, Grosul şi contemporanii lor erau de asemenea mai puţin nestatornici şi mai bine acordaţi la climatul politic şi intenţiile partidului decît colegii lor mai în vîrstă. În această privinţă, carierismul şi competiţia făceau parte din sistemul de relaţii dintre ştiinţa istorică şi politică. Generaţiile anterioare fuseseră constituite din comunişti mai mult decît din istorici politici şi fuseseră în consecinţă mai puţin maleabile.

Începuturile istoriografiei comuniste în Republica Moldova diferă în chip semnificativ de cele două arhetipuri: Uniunea Sovietică după revoluţie şi România (şi celelalte ţări est-europene) după cel de-al doilea război mondial. Datorită celor şaisprezece ani de scriere a istoriei în Republica Autonomă Moldovenească, noul regim instalat în Basarabia în 1940 nu a avut nevoie să tolereze nici un istoric „burghez" (chiar dacă ar fi rămas vreunul). După război, prima generaţie de „istorici" moldoveni, formată îndeosebi de propagandişti ruşi, a fost înlocuită de profesorii de istorie pregătiţi la Institutul de Pedagogie de pe malul stîng, ceea ce a constituit o relativă îmbunătăţire sub raportul calităţii. Spre deosebire de situaţia din România, în Republica Moldova nu numai că nu exista nici un grup de istorici „burghezi", dar nu exista nici genul de istorici comunişti educaţi sub un regim „burghez". Ca urmare, cei de pe malul stîng, prezentînd încredere sub raport ideologic şi politic, au ocupat toate poziţiile în ştiinţa istorică din Moldova mai înainte ca instituţiile de învăţămînt din noua republică să dea primii istorici comunişti din Basarabia, în anii '50. Acest curs al ştiinţei istorice de după război era o dovadă nu a preferinţelor necondiţionate ale Moscovei pentru cei de pe malul stîng, ci a lipsei unei alternative viabile.

SINTEZA SOVIETICĂ A ISTORIEI MOLDOVENEŞTI

Istorici tineri şi relativ bine pregătiţi trebuiau să sprijine uriaşa întreprindere a scrierii primei sinteze comuniste de istorie a Moldovei. Tot ceea ce aveau la dispoziţie era ajutorul istoricilor de la Moscova şi Kiev împreună cu literatura comunistă privitoare la istoria Moldovei, care fusese săracă în perioada de după 1917, şi aproape inexistentă înainte de 1917. Avînd în

[94] *Senkevici, Vasili Markovici*, ESM-1970, VI, 1976, p. 112.

vedere schimbările politice ce aveau loc în anii '50, era inevitabil ca sinteza lor, publicată în două etape, în 1951 şi 1955, să constituie un caz elocvent pentru experienţa şi eroarea pe care le-a ocazionat. În anii '60, cînd istoria Moldovei a fost mai adînc explorată în numeroase articole şi monografii, istoricii aveau să încerce scrierea unei sinteze mai durabile. Totuşi de atunci schimbările din politica internă şi mai ales din cea externă, legate de conflictul sovieto-român, au condus la modificări mai subtile, însă importante, în istoriografia moldoveană.

Prima sinteză stalinistă

În 1947, Comitetul Central ordonase pregătirea unui manual de istorie a Moldovei. În 1948, Nikolai Mohov şi-a prezentat cu mîndrie propunerea de periodizare şi schiţa cronologică. În 1949, membrii Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură au sfîrşit *macheta Cursului de istorie a Moldovei*; au fost tipărite apoi 300 de exemplare[95]. Editorii erau Aleksandr Udal'ţov şi Lev Cerepnin din Moscova, istoricii republicani Iakim Grosul şi Nikolai Mohov şi ministrul educaţiei din Moldova, Artiom Lazarev.

Manualul era un produs tipic al erei staliniste tîrzii. El urma o schemă marxistă foarte ortodoxă şi simplificată. Fiecare parte a cărţii corespundea unei formaţiuni social-economice (triburile primitive, feudalism, capitalism, socialism). Fiecare perioadă istorică era apoi descrisă în ordinea „corectă": mai întîi sub raportul dezvoltării mijloacelor de producţie şi a relaţiilor de producţie, apoi în termenii suprastructurii politice şi în sfîrşit din perspectiva dezvoltării culturii. Fiecare frază trăda lipsa de respect pentru cercetarea ştiinţifică şi, de asemenea, absenţa completă de studii ştiinţifice asupra istoriei Moldovei. Singurele surse la care se făceau referiri erau clasicii marxism-leninismului şi lucrările lui Stalin. Cartea era plină de declaraţii categorice asupra evenimentelor din trecutul îndepărtat, bazate doar pe unele sau altele dintre remarcile accidentale ale lui Lenin[96].

---

[95] Articolul lui Mohov asupra periodizării şi schiţei cronologice au fost publicate în 1949. Mohov, *Proekt plana ucebnika po istorii Moldavii*, p. 241-253; *Kurs istorii Moldavii*, editori A.D. Udal'ţov, L.V. Cerepnin, vol. 1, Şcoala Sovietică, Chişinău, 1949. Al doilea volum al *machetei* n-a mai fost niciodată publicat. Este de altfel o practică comună în istoriografia comunistă să se tipărească o *machetă* a unui iniţial important manual şi mai tîrziu versiunea oficială care include şi comentariile specialiştilor pe marginea *machetei*.

[96] Criticii i-au sfătuit pe autori să folosească mai mult material istoric. Autorii au replicat că în multe cazuri nu era deloc disponibil un asemenea material. S. Volkov, *V institute istorii Akademii nauk* SSSR. *Obsujdenie maketa kursa istorii Moldavii*, VI, nr. 4, 1980, p. 156-158.

Versiunea mitului moldovenesc şi etnogeneza prezentate în această carte erau noi şi radicale. Se presupunea că valahii — geto-dacii romanizaţi care trăiau în regiunea dintre Nistru, Dunăre şi Carpaţi — s-ar fi contopit cu populaţia slavă indigenă. Unirea valahilor cu slavii de sud a dus la etnogeneza românească (sau valahă). Unirea valahilor cu slavii de răsărit a produs etnogeneza moldoveană. Cu alte cuvinte, deosebirea dintre români şi moldoveni îşi avea originea în faza istorică a „naţiunii burgheze" din secolul al 19-lea[97]. Aceasta implica o apreciabilă diferenţă dintre cele două naţiuni şi limbile lor şi corespundea cu conceptul curent utilizat al limbii moldovene ca limbă slavică sau romano-slavică.

Influenţa rusească şi slavă asupra istoriei Moldovei, aşa cum era descrisă în acest volum, era zdrobitoare: toţi fruntaşii politici şi culturali basarabeni se presupunea că fuseseră influenţaţi de „marele popor rus şi cultura lui avansată". Acest ataşament prorus culmina cu interpretarea anexării Basarabiei în 1812 şi cu *formula răului mai mic*. Politica colonială ţaristă subiectivă şi opresiunea naţională şi socială au fost complet trecute cu vederea, în timp ce consecinţele pozitive obiective ale anexării au fost subliniate: raidurile tătarilor au fost stopate, dezvoltarea economică, politică şi culturală au fost accelerate, produsele basarabene s-au putut vinde pe pieţele Rusiei, ideile ruseşti înaintate au ajuns la Chişinău, iar revoluţionarii ruşi au întărit mişcarea revoluţionară din Moldova. Influenţa poporului rus şi a intelectualităţii avansate a fost tratată drept absolut pozitivă, iar toate consecinţele negative au fost blamate, sub entitatea abstractă „ţarism", deşi chiar ţarismul era de preferat jugului turcesc. Administraţia ţaristă a fost apreciată drept un factor pozitiv, cu toate viciile sale[98].

Manualul pare să fie o mostră stalinistă desăvîrşită de scriere a istoriei. O examinare atentă dezvăluie totuşi unele modificări remarcabile sub raportul ataşamentului. Ataşamentul prorusesc domina expunerea, în vreme ce ataşamentul prosovietic se remarca prin absenţă. Nu se făcea nici o referinţă la „familia popoarelor sovietice" şi foarte puţine la presupusa legătură naturală dintre popoarele moldovean, rus şi ucrainean. Cartea conţinea de asemenea şi semne ale unui ataşament promoldovean. Erau accentuate unicitatea şi trăsăturile specifice ale istoriei moldoveneşti, ceea ce nu se mai întîmplase

[97] *Kurs istorii Moldavii*, vol.1, p. 35-46.

[98] *Kurs istorii Moldavii*, vol.1, p. 223-235. Cerepnin, unul dintre cei doi editori ruşi ai machetei făcute pe baza manualului scris de Necikina, a fost criticat la Moscova pentru vina de a fi adoptat o poziţie prea moderată faţă de reabilitarea ţarismului. Shteppa, *The* Lesser Evil Formula, p. 107-122; Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State*, p. 225, 277-278.

niciodată înainte. Guvernarea ţaristă era condamnată pentru planurile ei de rusificare a poporului moldovean şi intenţia de a distruge cultura sa, ceea ce constituia, de asemenea, o atitudine demnă de a fi remarcată în contextul evaluării pozitive a aceluiaşi regim în Basarabia. În plus, autorii încercau să demonstreze rădăcinile locale ale mişcării revoluţionare din Basarabia, deşi se ştia că mulţi dintre revoluţionari erau ucraineni şi ruşi. Puţinii etnici moldoveni întîlniţi în secolul al 19-lea erau *narodnici* (populişti), adversari ai marxismului, dar menţionaţi cu toate acestea: Zamfir Arbore-Ralli, Nicolae Zubcu-Codreanu şi Mihail Negrescul. Comandantul militar rus Grigori Kotovski era glorificat ca „faimosul fiu al poporului moldav", deşi era etnic rus[99]. Acest lucru implica faptul că autorii defineau poporul moldovean alternativ, fie cu un concept teritorial, fie cu unul etnic. Totuşi în ambele cazuri patriotismul local, solidaritatea şi mîndria naţională erau pe cale de a fi fabricate, ca factor mobilizator. Ar trebui observat că, totuşi, atît naţionalismul rus, cît şi cel moldovean erau subsumate structurii ortodox-comuniste a manualului şi nu, ca în studiile de mai tîrziu, conceptului sovietic de *prietenie a popoarelor*.

Ce era Moldova? În pregătirea manualului, la sfîrşitul anilor '40, această chestiune provocase dispute înfierbîntate. Se dovedise mult mai uşor să se scornească o deosebire etnică între moldoveni şi români decît să se determine care anume parte a moştenirii culturale româneşti aparţinea în chip corect poporului moldovean. Capitolele pentru secolul al 19-lea ale manualului menţionau cîţiva reprezentanţi ai acestei culturi care trăiseră de cealaltă parte a Prutului, precum Ion Creangă. Alţi scriitori, care erau, se pare, prea „români", erau ignoraţi, precum Mihail Eminescu şi Alexandru Donici[100]. Potrivit celor invitaţi să comenteze *macheta*, această folosire a termenului „Moldova" era prea liberală. Se socotea de asemenea că era perfect clar publicului cititor că teritoriul Basarabiei nu era tot una cu teritoriul Republicii Moldova. Istoricii basarabeni, gata să critice, evident că vegheau cu suspiciune primii paşi ai colegilor lor moldoveni şi pretindeau că deoarece regiunea Hotinului aparţinea acum Ucrainei, revoltele de la Hotin făceau şi ele parte din istoria Ucrainei şi nu ar fi trebuit tratate în manual[101].

În 1951 a apărut în librăriile din Chişinău[102] primul din cele două volume ale unei *Istorii a RSS Moldoveneşti*. Editorii erau Udal'ţov şi Cerep-

[99] *Kurs istorii Moldavii*, vol.1, p. 379-386.

[100] Bruchis, *Nations - Nationalities - Peoples*, p. 111-139.

[101] S. Volkov, *V Institute istorii*, p. 156-158. Pentru alte astfel de neînţelegeri între istoricii moldoveni şi ucraineni, vezi Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 52-63.

[102] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, 2 vol., Şcoala Sovietică, Chişinău, 1951-1955; a urmat în 1954-1955 şi o ediţie în moldoveneşte. IAEM, I, nr. 433-434.

nin, care figuraseră și printre editorii *machetei*. Spre deosebire de *Cursul de istorie a Moldovei*, noua apariție a fost în general bine primită. Recenzia din *Voprosî istorii* conchidea că, exceptînd cîteva lipsuri minore, cartea constituia un eveniment major în istoriografia sovietică[103]. Ambii autori și recenzenții nu și-au putut da seama că lucrarea va fi curînd depășită. Moartea lui Stalin și epoca de destalinizare au urmat imediat și ele vor avea un impact uriaș asupra scrierii istoriei[104].

Cea de-a doua parte a aceleiași istorii, publicată la doi ani după moartea lui Stalin, conținea unele puncte de vedere și concepte remarcabile. Primul lucru ce sărea în ochi era, din nou, completa lipsă a referirilor la literatura și sursele istorice. În cea mai bună tradiție stalinistă, doar Marx, Engels, Lenin și Stalin erau citați. Spre deosebire de lucrările anterioare din perioada interbelică, cartea conținea totuși unele comentarii sincere despre dificultățile, erorile și lipsurile mișcării revoluționare din Moldova. Se observă că sovietele locale sprjiniseră Guvernul Provizoriu în 1917-1918, în vreme ce bolșevicii locali nu reușiseră să întreprindă o acțiune decisivă împotriva Sfatului Țării. Revoltele de la Tighina, Hotin și Tatar Bunar erau caracterizate ca slabe, izolate, prost pregătite și rău conduse[105]. În această privință, al doilea volum era mult mai onest și științific decît scrierile anterioare și mai puțin propagandistic.

Reînnoirea interpretării evenimentelor avea să devină acum trăsătura permanentă a istoriografiei moldovene. La prepararea primei sinteze, istoricii moldoveni „au descoperit“ că de fapt sovietele preluaseră puterea la Chișinău și în alte orașe la sfîrșitul lui decembrie 1917 și la începutul lui ianuarie 1918. Autorii au punctat preluarea puterii revoluționare la Chișinău la 14 ianuarie 1918, ca dată oficială a instalării oficiale a puterii sovietice în Basarabia. Acest nou mit avea o mare putere legitimizatoare: dacă puterea sovietică fusese stabilită în 1918, atunci în 1940 ea fusese restabilită. Faptul că orașul Chișinău fusese ocupat (sau eliberat) de trupele române pe 26 ianuarie nu mai schimba situația. Prima mențiune a acestui mit apare într-o broșură de propagandă sovietică din 1945, apărută la Moscova[106]. Cîțiva ani mai tîrziu, 14 ianuarie a

[103] N.V. Ustiugov, V.K. Iakunski, recenzie la *Istoria Moldavii*, I,VI, nr. 7, 1952, p. 130-134; D.I. Mișko, N.M. Tkacenko, recenzie la *Istoria Moldavii*, I, VI, nr. 7, 1952, p. 134-137.

[104] *Istoria Moldavskoi SSR*, editori S.P. Trapeznikov, N.A. Mohov, ed. I-a, vol. 2, Școala Sovietică, 1955. S-au tipărit 10 000 de exemplare din manual.

[105] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 61-70, 234-252.

[106] A. Dol'nik, *Bessarabia pod vlastiu rumînskih boiar (1918-1940 gg.)*, Gospolitizdat, Moscova, 1945, p. 8-24, 166. Pentru o tratare completă a originilor acestui mit vezi capitolul șase.

devenit sărbătoare oficială a Republicii Moldova[107]. Este interesant de notat că funcţiunea legitimizatoare a acestui mit nu era declarată explicit. Potrivit manualului, Basarabia fusese eliberată în 1940, iar guvernarea sovietică fusese stabilită mai curînd decît restabilită[108]!

În termenii ataşamentului şi ideologiei, *Istoria RSS Moldoveneşti* este de asemenea plină de surprize. Al doilea volum trata în chip preponderent anii de după 1917, iar structurarea comunistă a lucrării, în sensul funcţiunilor social-economice şi al luptei de clasă, era prin urmare mai puţin pregnantă. Patriotismul sovietic era mai uşor de remarcat decît anterior, însă referirile la *prietenia popoarelor* şi ajutorul frăţesc erau mult mai puţin frecvente decît în manualele de mai tîrziu. Ca şi în primul volum, conotaţia ideologică a formulării „poporul moldovean" era amestecată şi contradictorie. Poporul moldovean fusese „reunit" (vossoedinit') în 1940 după ce în 1918 fusese „rupt cu forţa" (raziedinit') de către români[109]. Alte pasagii vădeau o mixtură neclară între ambele ideologii: în 1917 revoluţia eliberase poporul moldovean de opresiunea socială şi naţională. Spre deosebire de aceasta, din 1917 pînă în 1940 „muncitorii din Basarabia au luptat pentru reunificarea cu patria mamă sovietică, pentru eliberarea de sub exploatarea capitalistă şi opresiunea străină"[110]. „Regimul român colonial" se spunea că interzisese folosirea limbilor rusă şi ucraineană în şcoli, însă reprimarea limbii moldoveneşti şi politica de românizare nu sînt pur şi simplu menţionate. În general regimul românesc era condamnat pentru oprimarea socială şi doar apoi pentru ocupaţia străină. Sfatul Ţării era în continuare considerat un subiect primejdios şi activităţile lui (îndeosebi voturile privind unirea) şi ale acelor „naţionalişti burghezi moldo-români [sic!]" erau doar pe scurt menţionate. Atenţia acordată rolului independent al moldovenilor în propria lor istorie era de asemenea redusă: nici o adunare spontană pentru crearea fie a Republicii Autonome fie a Republicii Unionale nu era menţionată, iar rolul conducător al revoluţionarilor ruşi în mişcarea bolşevică locală şi instaurarea guvernării sovietice în Basarabia era menţionat în mod repetat, în vreme ce activităţilor populaţiei indigene i se arăta doar o atenţie trecătoare.

---

[107] *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, Cartea Rusă, Bucureşti, 1953, p. 5-8. Dezbaterile asupra acestui mit şi asupra datei precise începuseră deja din ultimii ani ai deceniului al şaselea. Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 44-49.

[108] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 258-274.

[109] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 258-280.

[110] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 3.

Este corect să se spună că prima sinteză de istorie a Moldovei era o interesantă mixtură de naționalism și comunism. Structura era marxistă, bazată pe dezvoltarea economică și lupta de clasă. Revoltele țăranilor din secolul al 17-lea, ale narodnicilor, revoluțiile din 1905 și 1917 erau toate prezentate pe larg, în acești termeni. Totuși atașamentul național prorus și promoldovean cîștiga teren. Din cauza subiectelor impuse și istoricilor de la Moscova, care au jucat un rol decisiv în pregătirea acestui volum, naționalismul rus era mai evident în primul volum. Istoricii de profesie de pe malul stîng jucaseră un rol predominant în pregătirea celui de-al doilea volum[111]. Prin urmare destalinizarea și revoluțiile în politica locală și în știinta istorică au asigurat o perspectivă foarte diferită asupra istoriei moldovenești în cea de-a doua ediție, din anii '60.

Destalinizarea, distrugerea și reconstrucția

Procesul destalinizării și reformele lui Hrușciov au afectat istoriografia sovietică și moldoveană în șase modalități diferite. Prima, prin reabilitarea victimelor epurărilor staliniste. A doua: îmbunătățirea nivelului științific al istoriografiei sovietice. A treia: importanța științei istorice în socializarea și mobilizarea cetățenilor sovietici a fost accentuată de către noua conducere colectivă. A patra: naționalismul rusesc excesiv al lui Stalin a fost înlocuit printr-o abordare mai ideologică și revoluționară. A cincea: atitudinea față de patriotism în republicile naționale a devenit mai tolerantă. În sfîrșit, Hrușciov a anunțat încheierea construirii socialismului.

Cum se vede în diagrama 4.5, reabilitarea victimelor epurărilor și deportărilor lui Stalin au avut consecințe profunde pentru Republica Moldova și istoriografia ei între 1953 și 1957[112]. Cele mai multe dintre victimele bine cunoscute fuseseră membri ai instituțiilor politice și culturale de la Tiraspol de dinainte de 1937. Celor care s-au întors din lagăre, prea bătrîni pentru a avea ambiții politice, reabilitările le-au oferit noi perspective în domeniul scrierii istoriei. Eroii revoluționari și vechii bolșevici erau ideali pentru funcțiunea politică din nou accentuată a istoriei, și anume educarea ideologică și politică a oamenilor de rînd. Nu mai era nevoie de nici o schemă abstractă social-economică, ci puteau fi înfățișați oameni în carne și oase, care luptaseră pentru idealul comunist[113]. Cei mai celebrați eroi (toți nemoldoveni) din vremea lui

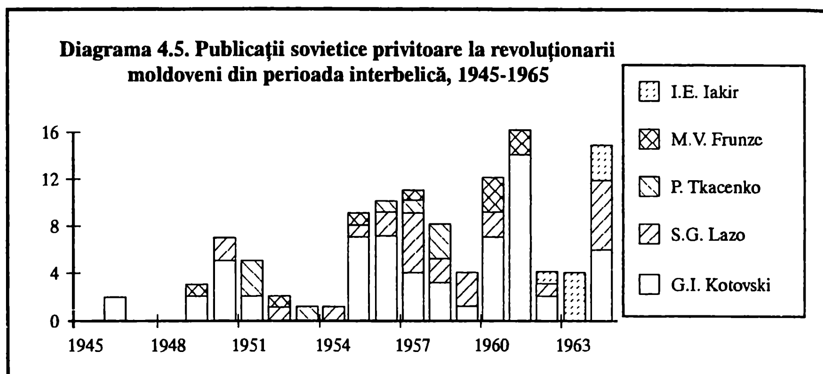
[111] Acest grup de pe malul stîng era format din S.I. Afteniuk, A.V. Repida și V. Senkevici. I.E. Levit era singurul basarabean.

[112] Diagrama 4. 5 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

[113] Cultul cu care fuseseră înconjurați acești eroi și care dispăruse brusc la sfîrșitul anilor '30 a fost și el reînviat în toată splendoarea lui: vezi, de exemplu, A.S. Esaulenko, *Leghendarnîi kombrig. Soldatî revoliuții*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1967.

Hrușciov — Grigori Kotovski, Iona Iakir, Serghei Lazo, Mihail Frunze și Pavel Tkacenko — fuseseră cei mai mulți omorîți în acțiune în anii '20 și în mod normal nu puteau fi puși pe seama luptelor politice din ultima parte a acelui deceniu.

Victimele reale ale epurărilor au fost oficial reabilitate, însă ideile lor au rămas tabu, deoarece cele mai multe dintre ele fuseseră implicate în politica de românizare dintre 1932 și 1937, din Republica Autonomă Moldovenească. O prea mare atenție acordată vieții și activității lor era, prin urmare, nedorită. Acest lucru era în chip deosebit valabil pentru sfîrșitul anilor '50, cînd un număr de scriitori basarabeni pledaseră pentru revenirea la scrierea latină[114].

În concluzie, principala rațiune a revenirii revoluționarilor mai sus-menționați în mijloacele de comunicare era nu valul reabilitării, ci modificarea funcțiunilor politico-ideologice ale istoriei.

Această adorare selectivă a eroilor avea mult de a face și cu modul în care erau manevrate două din aspectele politicii lui Hrușciov: reînvierea abordării revoluționar-ideologice și a tematicii în istoriografie, alături de o toleranță crescîndă față de patriotismul nerus în istorie și o mîndrie națională pozitivă[115]. În scrierea istoriei în acel moment, naționalismul rusesc extrem era discreditat ca un exces stalinist, așa încît ideologia și atașamentul s-au modificat, urmate și de preferințele tematice ale istoricilor. Subiectele tipice ale naționalismului rus, precum războialele ruso-turce și așezarea slavilor în Basarabia în Evul Mediu nu mai erau acum la modă. Istoricii au

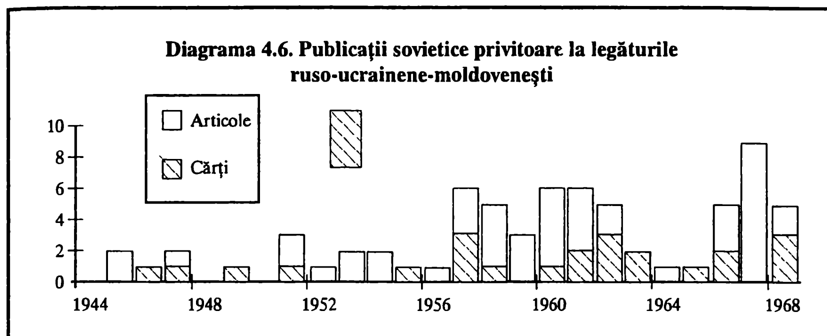
[114] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

[115] Pentru un punct de vedere similar, vezi B. Connelly, *Fifty Years of Soviet Federalism in Belorussia*, în *The Soviet West*, p. 106-133 și alte articole din această culegere.

diluat de asemenea mult, în chip semnificativ, *formula răului mai mic*. Descrierile regimului țarist au devenit mai critice și referirile la aspectele presupus pozitive ale țarismului au dispărut și ele[116].

Vacuumul lăsat de atenuarea naționalismului rus a fost umplut de tematica prosovietică și promoldovenească. Cum arată diagrama 4.6, puterea integratoare a mitului *prieteniei popoarelor* a fost redescoperită și așa-numitele „legături istorice moldo-ruso-ucrainene" au devenit tema favorită:[117] cooperarea dintre hatmanul ucrainean Bogdan Hmelnițki și domnul Moldovei

Diagrama 4.6. Publicații sovietice privitoare la legăturile ruso-ucrainene-moldovenești

Vasile Lupu, rolul coloniștilor moldoveni în răscoala țăranilor ucraineni condusă de Muha, de la sfîrșitul secolului al 15-lea, și așa mai departe. Kremlinul și-a dat de asemenea seama că recunoașterea unei istorii naționale și a unui fond cultural ar putea contribui la socializarea și integrarea naționalităților sovietice, dar numai dacă stimularea unor asemenea emoții patriotice avea să se producă în contextul mitului *prieteniei popoarelor*. Dacă nu, atunci patriotismul socialist ar fi putut degenera în „naționalism burghez"[118]. „Concesiile" Kremlinului au marcat un triumf al atașamentului național al naționalitătilor neruse atît asupra ideologiei comuniste cît și asupra naționalismului rusesc[119].

În cazul Moldovei, încurajarea patriotismului local nu s-a petrecut desigur fără primejdiile lui. Dată fiind romånitatea moldovenilor, puterea integra-

[116] Compară cu aplicarea *formulei răului mai mic* din *Cursul de istorie a Moldovei*, de mai înainte.

[117] Diagrama 4.6 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

[118] Spre comparație vezi N. Kass, *Youth of the Lithuanian SSR and the Question of Nationality Divisiveness*, în *The Soviet West*, p.134-148.

[119] Același argument general dar privit în termenii unei competiții între ideologii sau între „discursuri" poate fi găsit și la Verdery, *National Ideology under Socialism*.

toare a patriotismului ar fi putut ușor să se transforme în divizare și separatism. Totuși, patriotismul moldovean putea atrage masele largi, în propria lor limbă, și putea fi prin urmare un eficient instrument de propagandă. Mai ales combinația de patriotism local cu mitul *prieteniei popoarelor* ar fi putut să lege diferitele naționalități sovietice de Partidul Comunist. Potrivit lui Nicolas Dima, atît intelectualitatea națională, cît și Partidul Comunist au avut de profitat din această politică: pentru prima, dreptul de a accentua caracterul ei distinct moldovenesc a fost un pas în direcția identității românești; pentru Partidul Comunist, aceasta era o concepție funcționalistă, temporară. Ridică, de asemenea, un semn de întrebare, în special din perspectiva evoluției recente din Moldova, problema în ce măsură intelectualitatea locală se străduia realmente pentru unirea cu România sau doar pentru ceva patriotism local și respectul moștenirii ei culturale[120].

„Moldovenilor le era permis să-și exprime caracterul lor național ca moldoveni, însă niciodată ca români"[121]. Tratarea temelor naționale a devenit mai sofisticată ca rezultat al acestui atașament promoldovenesc și s-au introdus în studiu teme noi. Istoricii moldoveni au continuat să vîneze eroi naționali, care ar fi putut include eroi revoluționari dar și pe unii dintre dușmanii de clasă de altădată. Dimitrie Cantemir și alți domnitori s-au alăturat, astfel, lui Grigori Kotovski, Serghei Lazo și Mihail Frunze. Și în domeniul culturii, lupta de clasă s-a diluat. Cronicarii moldoveni din secolele 16 și 17 au fost „reabilitați". Părți selectate din lucrările literaturii moldovenești din secolul al 19-lea au fost retipărite, chiar și atunci cînd autorii proveneau de pe malul românesc al Prutului. Mihail Eminescu, un naționalist român *pur sînge,* a fost de asemenea recunoscut ca aparținînd moștenirii culturale moldovenești, deși s-a trecut cu grijă peste poeziile și articolele lui antiruse[122].

Această nouă versiune a mitului moldovenesc a oferit multe posibilități de reînviere a moștenirii culturale moldovenești. Sciziunea moldo-românească era acum plasată în secolul al 19-lea, cînd două burghezii naționale diferite s-au născut din valahi. Acest proces de edificare națională a fost încheiat la sfîrșitul secolului al 19-lea. Slavii au influențat cu siguranță acest proces de edificare națională în cursul celor două milenii de relații economice, politice și culturale cu valahii, dar slavii nu mai erau considerați antecesorii etnici direcți ai moldovenilor. În consecință, Eminescu și Cantemir puteau fi consi-

[120] Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 38.

[121] Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 38.

[122] Pentru o tratare mai completă a moștenirii culturale vezi capitolul șase.

derați ca aparținători atît de moștenirea culturală românească, cît și de acea moldovenească, fără a submina mitul moldovenesc[123].

Noile funcțiuni politice ale scrierii istoriei moldovenești au cerut de asemenea un nou fel de „negustorie". Cantitatea publicațiilor istorice va trebui să crească, iar calitatea să se îmbunătățească. Liderii de la Moscova și de la Chișinău aveau nevoie de o prezentare mai bună și mai convingătoare și, în mod semnificativ, pe la 1957 s-au publicat, în consecință, mult mai multe cărți și reviste, cu o mai largă circulație în Uniunea Sovietică. Prăpastia naturală dintre cărțile de știință și cele de popularizare a istoriei, care nu existase în perioada lui Stalin, a reapărut. Chiar cele mai simple și politizate prezentări erau de o calitate mai bună decît istoria scrisă sub Stalin[124].

Cele mai rele și mai absurde vederi staliniste au fost eliminate, inclusiv pretenția că Moldova făcuse parte din Rusia Kieveană și din Principatul galițian-volînian, în Evul Mediu. A cîștigat de asemenea teren cercetarea serioasă. Istoricii s-au îndreptat către arhive, au studiat publicațiile istorice mai vechi, iar arheologii au săpat în Moldova în căutarea urmelor vechilor așezări[125]. Rezultatul acestor activități științifice erau monografii respectabile pe subiecte ca feudalismul și urbanizarea, întocmite într-un limbaj științific[126].

În 1962, cel mai de seamă istoric moldovean, Iakim Grosul, a scris un articol în *Voprosî istorii*, la comemorarea a 150 de ani de la anexarea de către ruși a Basarabiei. Acest articol reprezintă un exemplu perfect al ramificațiilor destalinizării în știința istorică moldovenească[127].

Iakim Grosul era moldovean de pe malul stîng și unul dintre primii licențiați ai Institutului Pedagogic din Tiraspol. A fost mai întîi lector la acest institut și a devenit, doi ani mai tîrziu, membru al Partidului Comunist. După ce a petrecut războiul în Buguruslan, a venit la Chișinău în 1944 pentru a deveni aici decanul Institutului Pedagogic. Doi ani mai tîrziu, deținea o catedră la universitate, iar în 1954 a devenit Președinte al Filialei Moldovene a

[123] Vezi, de exemplu, V.P. Koroban, Costin Miron, *KLE-1962*, III, 1966, p. 796-770. Pe la 1960 unii experți au protestat împotriva aprecierii excesiv de progresiste și pozitive a unor personalități precum Cantemir și Eminescu. Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156; Dima, *Moldavians or Romanians ?*, p. 31-45.

[124] Heer, *Politics and History*, p. 111-117.

[125] Hîncu, *Goncearnoe proizvodstvo*, p. 23-33.

[126] Vezi I.S. Grosul, *Kresteane Bessarabii (1812-1861)*, Gosizdat Moldavii, Chișinău, 1956, sau V.I. Jukov, *Goroda Bessarabii 1812-1861 godov*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1964, enumerată în IAEM, I, nr. 770-771, 801-802.

[127] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68. Pentru un articol similar vezi *Pe veci cu Rusia*, p. 61-63.

Academiei de Ştiinţe[128]. Cariera lui Grosul este o dovadă a lipsei de istorici cu studii superioare din Republica Moldova în anii '40 şi '50. El deţinea o catedră şi era şi Preşedintele Filialei Academiei mai înainte de a deveni doctor, în 1955. Deoarece era atît comunist loial, cît şi istoric profesionist, Grosul a fost foarte apreciat de conducerea Partidului Comunist Moldovenesc şi în anii 60-70 a devenit membru al Comitetului Central de la Chişinău, membru al Sovietului Suprem de la Moscova şi a luat parte la trei congrese generale ale Partidului Comunist al Uniunii Sovietice[129]. Timp de peste treizeci de ani nici un istoric moldovean nu a putut rivaliza cu autoritatea sa politică şi ştiinţifică.

Cînd *Voprosî istorii* a publicat articolul lui, în vara lui 1962, Grosul tocmai devenise Preşedintele Academiei de Ştiinţe a Moldovei, iar acest articol a devenit lucrarea lui de referinţă. Nu era o reflectare a noii cercetări, ci o privire asupra istoriei moldovene sub titlul semnificativ *Consecinţele progresiste ale unificării Basarabiei cu Rusia.* În stil, ataşament şi interpretare, această lucrare reflectă echilibrul şi melanjul tipic al epocii lui Hruşciov.

Stilul demonstraţiei lui Grosul este deopotrivă politic şi ştiinţific. Grosul (sau scriitorii fantomă din spatele lui) au arătat o uimitoare cunoaştere a studiilor ţariste şi româneşti cu privire la Basarabia. Sfîrşitul articolului este totuşi foarte politizat şi descrie situaţia prezentă a moldovenilor, dorinţa lor de a învăţa rusa ca a doua limbă, privită ca dovadă a influenţei pozitive ruseşti. În prezentarea ce o face istoriei poporului moldovean, argumentele şi conceptele comuniste şi naţionaliste utilizate se întrepătrund într-un mod interesant şi discret.

Ataşamentul politic dominant este prosovietic cu accent pe *prietenia popoarelor.* Descrierea pe care Grosul o face legăturilor moldo-ruso-ucrainene este chiar mai lungă decît aceea a lui Ceban, şi începe cu răscoala lui Muha, din 1490, pînă la Revoluţia din Octombrie 1917. Un ataşament prorusesc prevalează dar este subordonat *prieteniei popoarelor.* În plus, în multe cazuri conotaţia ambiguă a termenului „popor" (narod) e mai curînd de clasă decît de naţiune. Naţionalismul rusesc moderat al lui Grosul rezultă evident din părerea sa asupra anexării din 1812. El repetă interpretarea tradiţională pe linia *formulei răului mai mic*, şi enumeră multele avantaje ale anexării Basarabiei de către ruşi în 1812, dar continuă totuşi criticînd acei istorici ruşi care au

[128] Cînd Moldova şi-a creat propria ei Academie de Ştiinţe, în 1961, Grosul a devenit primul ei preşedinte. În 1966 a devenit şi membru corespondent al Academiei de Ştiinţe de la Moscova.

[129] N.A. Mohov, *Grosul, Iakim Sergheevici*, ESM-1970, II, 1971, p. 201.

glorificat țarismul. După Grosul, autori ca Lașkov, Nacco și alții au sesizat situația grea a muncitorilor, au ignorat exploatarea lor, însă au făcut în mod eronat țarismul răspunzător de dezvoltarea societății civile, a drepturilor omului și situația materială din Basarabia[130].

Reducerea naționalismului rusesc a oferit o mai bună ocazie pentru un atașament promoldovenesc și pentru aprecierea contribuției moldovenilor la propria lor istorie. Aproape accidental, Grosul acceptă noua interpretare a etnogenezei moldovenești. În plus, el îi înfățișează pe moldoveni ca pe participanți activi la istorie și nu ca beneficiari pasivi ai bunăvoinței ruse: voluntarii moldoveni au luat parte la războaiele ruso-turce. Influența lui Pușkin asupra scriitorilor moldoveni este încă admisă, însă în plus Grosul observă că Aleksandr Pușkin admira lucrările scriitorilor moldoveni și studia natura, folclorul și poporul Moldovei. La sfîrșitul acestui articol, Grosul subliniază faptul că limba și cultura moldovenească din republică sînt înfloritoare, în timp ce moldovenii învață de asemenea și rusa, limba comunității internaționale a popoarelor sovietice. Altfel spus, patriotismul moldovean este acceptabil dacă este prezentat în contextul *prieteniei popoarelor.*

În literatura occidentală privitoare la istoriografia sovietică, aproape toate schimbările petrecute în scrierea istoriei între 1953 și 1964 au fost atribuite destalinizării. Acest punct de vedere este prea îngust și prea simplu, totuși. Într-un număr de cazuri, rădăcinile acestor evoluții pot fi detectate pînă în era stalinistă. Cercetarea științifică în domeniul arheologiei, de pildă, fusese deja inițiată în jurul lui 1950, deoarece istoricii moldoveni pregătindu-se pentru prima sinteză duceau lipsă de material concret[131]. Cum s-a menționat deja, prima indicație firavă a unui atașament promoldovenesc apare și ea într-o carte publicată înaintea morții lui Stalin. Prima propunere de publicare a clasicilor literaturii moldovenești a fost de asemenea acceptată de Comitetul Central încă din 1944, deși ea a fost pusă la rezervă pînă în 1949[132].

---

[130] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-49; Grosul cita faimoasa remarcă a lui Lenin după care țarismul fusese o „închisoare a popoarelor".

[131] Volkov, *V Institute istorii*, p. 156-158.

[132] Bruchis, *One Step Back*, p. 45-69.

O nouă sinteză

În cursul celei de-a doua jumătăți a anilor '60, istoriografia sovietică a tecut prin cîteva schimbări importante. Avînd în vedere evoluțiile din politica internă și externă a Kremlinului, acest lucru nu ar trebui totuşi să constituie o surpriză. Relațiile româno-sovietice s-au deteriorat şi problema Basarabiei a fost reactivată în 1964. În acelaşi an, Brejnev i-a luat locul lui Hruşciov ca secretar general al Partidului Comunist al URSS. În ultima parte a anilor '60, politica naționalităților şi cea privitoare la limbă dusă de Kremlin a urmărit fuziunea naționalităților sovietice pe baza superiorității națiunii ruse.

Cele mai multe dintre tendințele istoriografiei moldoveneşti din anii '70 şi '80 şi-au avut rădăcinile în schimbările din anii '60, de fapt. Pentru a da la lumină forțele motrice aflate în spatele procesului de scriere a istoriei, schimbările sociale şi politice ar trebui totuşi separate cu grijă de schimbările din domeniul istoriografiei.

Una dintre cele mai semnificative tendințe a fost creşterea numărului istoricilor profesionişti, bine pregătiți, atît în instituțiile academice, cît şi în cele ale partidului. Procesul destalinizării le-a dat istoricilor acces la arhive şi la educație profesională. În cazul Republicii Moldova, prima generație de istorici care au urmat nu doar Institutul Pedagogic din Tiraspol s-a afirmat totuşi numai în jurul anului 1960. Ea l-a inclus pe Mihail Sîtnic, care şi-a publicat teza sa de *candidatură* în 1961, şi Dmitri Şemeakov, care a făcut la fel în 1964 şi mulți alții[133].

Segmentarea publicului cititor în profesionişti, profesori/propagandişti şi publicul larg a devenit mai proeminentă, în vreme ce publicațiile ştiințifice au ajuns să fie tot mai puțin preocupate de misiunile politice şi de propagandă. Totuşi aceloraşi istorici profesionişti li se cerea să scrie cărți de popularizare ca şi articole pentru educarea publicului larg. Istoricul Aleksandr Esaulenko, de exemplu, a scris nu numai articole destinate audienței restrînse, a revistei Academiei Moldovene, ci şi o broşură de propagandă despre revoluționarul Kotovski care s-a vîndut în nu mai puțin de 12 000 de exemplare[134]. O asemenea diferențiere clară între categoriile vizate şi stilul utilizat de publicațiile istorice nu existase sub Stalin din cauza rolului proeminent jucat de propaganda de partid şi de *aparatcici* în scrierea, pe atunci, a istoriei.

---

[133] *Sîtnik, Mihail Kondratevici*, SMKE-1981, 1981, p. 606-607; *Şemeakov, Dmitri Egorovici*, SMKE, 1981, p. 688.

[134] Esaulenko, *Kontrrevoliuționnîi zagovor*, p. 15-26; Esaulenko, *Leghendarnîi kombrig*.

Ar trebui observat că imaginea istoriografiei moldovene, de la Hrușciov la Gorbaciov, s-ar fi putut să fie una de stabilitate și consens la nivelul publicului larg, dar o serie de probleme esențiale erau încă în discuție între profesioniștii domeniului. Acestea includeau problema instaurării puterii sovietice, cea a națiunii și limbii moldovene, a statalității moldovenești. Dezbaterile istorice păreau să fie impuse de considerațiuni politice și esența vechilor mituri rămăsese fundamental neatinsă. Totuși acestor dezbateri li s-a permis să pîlpîie, iar părerile opuse erau criticate dar nu reprimate. Această relativă detașare de politică a permis o mai bună cercetare. S-a permis de asemenea o mai mare libertate în interpretarea surselor istorice[135]. Referirile anterioare la clasicii marxism-leninismului și la liderii sovietici au fost înlocuite cu menționarea precisă a surselor de primă importanță și secundare. Istoricii care se cramponau de politizarea stalinistă tradiționalistă și de „mania citatelor" se trădau ei înșiși ca istorici dogmatici de partid[136].

Principalele evoluții istoriografice se refereau la aplicarea celor patru mituri: a mitului moldovenesc, a instalării puterii sovietice în ziua de Anul Nou 1918, *formula răului mai mic* și *prietenia popoarelor*. Miturile erau strîns legate de sfera atașamentelor politice posibile pentru moldoveni, adică atașamentul la Rusia, la Moldova, la România și Uniunea Sovietică. Atît miturile, cît și atașamentele sînt legate de anumite perioade și tematici istorice. Ca să pornim mai curînd de la istoriografie decît de la politică, o explicare excesiv funcționalistă, doar în termenii politicii comuniste și mai precis ai conflictutlui sovieto-român nu poate fi, de altfel, evitată. În multe situații, se va vedea că avîntul propriu al scrierii istoriei și evoluțiile sociale locale joacă și ele un rol.

În afară de discrepanța dintre lucrările științifice și cele destinate masei, în anii '60 a mai apărut o asemenea discrepanță. Istoria statului și a poporului moldovean s-au separat treptat de istoria Partidului Comunist Moldovenesc și a mișcării revoluționare. Distanța a crescut sub raportul stilului, conceptelor ideologice și a istoricilor implicați. Istoria partidului a rămas plină de concepte comuniste, de structuri și expresii, în timp ce nivelul științific a crescut totuși. Istoria statului și poporului moldovean însă a devenit mult mai puțin permisivă la ideologia comunistă și la concepte precum lupta de clasă, formațiuni socio-

---

[135] Pentru regîndirea problemelor de bază ale metodologiei istorice comuniste vezi Scanlan, *From Historical Materialism*, p. 3-23.

[136] Vezi, de exemplu, V.N. Lungu și A.M. Lazarev: Lungu îl citează pe Brejnev, Lazarev pe Lenin și mareșalul Jukov, în vreme ce Brîseakin și Sîtnic se referă frecvent la Lenin. V.N. Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii okkupaționnogo rejima korolevskoi Rumînii*, VI, nr. 10, 1982, p. 18-30; Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*; Brîseakin, Sîtnik, *Torjetsvo istoriceskoi spravedlivosti*.

economice şi revoluţionare. Conceptele şi limbajul legate de ideologia națională şi-au redobîndit locul lor. Cărțile noi de istorie au devenit mai asemănătoare tradiționalei scrieri „burgheze" a istoriei, în măsura în care ea era bazată pe conducători, evoluții politice şi lupte naționale. Deşi a doua ediție a *Istoriei Republicii Socialiste Sovietice Moldova*, manualul de istorie a Moldovei (tipărit în 1965, la paisprezece ani de la prima ediție) era încă structurat din perspectiva formațiunilor social-economice şi a luptei de clasă, aceste concepte comuniste erau totuşi departe de a precumpăni în textul propriu-zis. Conducătorii moldoveni, precum Ştefan cel Mare, Vasile Lupu, nu mai erau înfăţişaţi ca executorii predestinaţi ai inevitabilităţii istorice[137].

Ruperea de publicul cititor larg devenise, pe de altă parte, o problemă majoră, fiindcă ea era utilizată pentru a preveni împrăştierea fără intenție a cunoaşterii profesioniste la audiența necunoscătoare. În Moldova nu s-au mai publicat niciodată mai mult de 1000 de exemplare din cărțile care se ocupau cu dezbateri istorice controversate sau dispute purtate în literatura occidentală „burgheză", întrucît aceste cărți erau destinate doar ochilor istoricilor de profesie. În limite de la 1000 la 10 000 de exemplare, aceste dezbateri şi „falsificările" burgheze puteau fi menționate, dar niciodată discutate în cercuri largi. În acest fel, profesorii de liceu şi propagandiştii puteau cunoaşte exact atît cît era necesar ca să educe publicul larg, care avea acces doar la lucrările propagandistice conținînd o expunere istorică simplificată, redactată în termenii politicii curente[138]. Un alt exemplu al acestei difuzări strict controlate poate fi găsit în compararea primei cu a doua ediție a manualului de istorie a Moldovei. În prima ediție, publicată în 1951 şi 1955, votul Partidului Național Moldovean şi al Sfatului Țării pentru unirea cu România era menționat de o manieră foarte sumară, în folosul presupuşilor profesori şi propagandişti loiali[139]. În a doua ediție, publicată în 1968 cu un tiraj asemănător, de 10 000 de exemplare, nesăbuința bolşevicilor locali de a recunoaşte autoritatea trădătorului Sfat al Țării pînă la sfîrşitul lui 1917 era dezvoltată în detalii neplăcute[140].

---

[137] Spre comparație ediția I-a din *Kurs istorii Moldavii, I* p. 121-222 cu ediția a II-a din *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 149-370.

[138] Trei exemple: Esaulenko, *Leghendarnîi kombrig* (12 000 exemplare); *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 1 (6000 exemplare); Z.M. Ivanova, *Levoberejnîe raionî Moladvii v 1918-1924 gg. (Istoriceskii ocerk)*, ed. B.K. Vizer, Ştiința, Chişinău, 1979 (775 exemplare).

[139] *Istoria Moldavskoi SSR* , ed. I-a, vol. 2, p. 50-61.

[140] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 66-79. Vezi, de asemenea, *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 37-49, 87.

Imaginea stagnării istoriografiei moldoveneşti este contestată de o analiză cantitativă a producţiei istorice. Pur şi simplu, numărul de articole şi cărţi a crescut rapid după 1956. Selectarea subiectelor istorice pentru cercetare şi publicare s-a modificat de asemenea, în chip semnificativ, după război. Cum s-a observat anterior, subiectele ştiinţifice, precum capitalismul, au primit o mai mare atenţie începînd de la mijlocul anilor '50, în vreme ce interesul în subiectele tipice de istorie a partidului, ca revoluţia şi războiul civil, s-a stins. Subiectele istoriei anterioare lui 1917 au cîştigat teren după 1953 în monografiile ştiinţifice pe seama subiectelor mai recente şi propagandistico-politice. Evident, era mai uşor şi mai sigur pentru istoricii profesionişti să scrie despre oraşele din Basarabia secolului al 19-lea, decît despre Sfatul Ţării[141].

Declinul general al publicării, judecînd după subiectul tratat, ne dezvăluie o altă caracteristică importantă menţionată mai sus. Pe cînd cele mai multe cărţi se publicau pentru o audienţă precisă (pentru istoricii profesionişti sau pentru publicul larg), cele mai multe articole erau adresate unui public mai larg şi erau publicate în reviste de o largă circulaţie, ca *Octombrie(Nistru)* sau *Kommunist Moldavii*. Această tendinţă subliniază separarea scrierii ştiinţifice a istoriei de scrierea istoriei pentru popularizarea ei. Subiectul comun al articolelor scrise astfel între 1940 şi 1968 a fost Republica Autonomă Moldova, în vreme ce în aceeaşi perioadă numărul cărţilor pe acest subiect a scăzut drastic. Aceeaşi constatare se aplică la scrierea istoriei Republicii Moldova în al doilea război mondial.

Una dintre cele mai dificile probleme a perioadei postbelice în istoriografia moldovenească este identificarea şi caracterizarea diferitelor grupări de istorici. Din lipsa unor biografii temeinice şi a datelor personale, o diferenţiere serioasă după naţionalitate, pregătire şi carieră este virtual imposibilă. Un mic eşantion ar putea totuşi indica diferitele categorii de istorici existente. În perioada 1945-1968, şase istorici au dominat disciplina, la Chişinău, sub raportul producţiei şi autorităţii: Semion Afteniuk, Nikolai Berezneakov, Iakim Grosul, Aleksandr Esaulenko, Nikolai Mohov şi Iakov Kopanski.[142] Liderul absolut şi Preşedinte al Academiei din 1962 a fost Grosul, care a fost şi singurul moldovean, înconjurat de doi ucraineni şi trei ruşi. Cei mai mulţi dintre aceşti istorici erau de pe malul stîng al Nistrului sau imigranţi veniţi în Republica Moldova fie puţin înainte, fie după război, cu o pregătire istorică limitată

[141] V.I. Jukov, *Goroda Bessarabii 1812-1861 godov*, Cartca Moldovenească, Chişinău, 1964; D.I. Antoniuk, S.I. Afteniuk, A.S. Esaulenko ş. a., *Predatel'skaia rol' Sfatul Ţării*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969, menţionată în IAEM, I, nr. 801-802, 2170.

[142] Bazat pe indicele autorilor din IAEM, I. Acest eşantion este, desigur, arbitrar.

(pedagogică). După război, aceşti istorici au ocupat poziţii centrale, de (vice-) directori ai Institutului de Istorie al Academiei, ai Institutului de Istorie a Partidului. Berezneakov şi Mohov studiaseră istoria la Leningrad, în vreme ce Lazarev, Afteniuk şi Grosul erau licenţiaţi ai Institutului Pedagogic de la Tiraspol, din 1937 sau 1938[143].

Cu excepţia lui Berezneakov, acelaşi grup poate fi socotit între cei mai importanţi nouă istorici ai perioadei 1968-1980[144]. Cei patru nou veniţi erau Eugen Russev, Mihail Sîtnic, Artiom Lazarev şi Boris Vizer. Această a doua generaţie era cam cu douăzeci de ani mai tînără originară din Republica Moldova (de pe unul sau celălalt mal al Nistrului), care studiase istoria la Universitatea din Chişinău în anii '50. Excepţie făcea Russev, care era licenţiat al Universităţii din Bucureşti, în 1939, devenit membru al Institutului de Istorie al Academiei în 1951 şi director al acestuia din 1961. El este, astfel, unul dintre foarte puţinii autori din Moldova cu o educaţie „burgheză"[145].

În concordanţă cu principiul brejnevist al elitelor în vîrstă şi al generaţiilor pierdute, prima generaţie din Moldova s-a agăţat de poziţiile din vîrful ştiinţei istorice pînă către 1980[146]. Schimbarea personalului aminteşte situaţia din România. La Bucureşti, generaţia născută la cumpăna dintre secole — Andrei Oţetea, Constantin Giurescu, Constantin Daicoviciu — au murit literalmente în funcţii. Artiom Lazarev[147], Nikolai Mohov, Iakim Grosul şi alţi istorici moldoveni nu s-au convertit totuşi în foşti naţionalişti „burghezi", ci în comunişti pînă la moarte.

Diferenţa între educaţia istorică ante- şi postbelică se poate manifesta în calitatea ştiinţifică a lucrărilor şi mai ales în vederile autorului. Aceasta nu înseamnă totuşi că un rus de pe malul stîng este incapabil de patriotism moldovenesc. Mai general vorbind, identificarea celor de pe malul stîng ca

---

[143] Pentru datele biografice vezi menţiunile relevante din ESM-1970, şi SMKE-1981. Esaulenko, născut în 1922 în Republica Moldova, licenţiat în 1950, aparţine celei de-a doua generaţii de istorici postbelici.

[144] Bazat pe indicele autorilor din IAEM, II.

[145] S. Cibotaru, *Russev, Evgheni Mihailovici*, ESM-1970, VI, 1976, p. 29.

[146] Directorii Institutului de Istorie a Partidului: I.D. Ceban (1951-); S.I. Afteniuk (1964-1973); A.V. Repida (1975-1977); A.A. Korenev (1981-1987); V.D. Isac (1987-1990); A.A. Zavtur (1990-1991). Directorii Institutului de Istorie al Academiei Moldoveneşti: V. Senkevici (1940-1947); I.D. Ceban (1948-1951); E.M. Russev (1961-1970); I.G. Budac (1970-1974). B.C. Vizer (1974-1977); V.I. Ţaranov (1982-1991); A. Ţăranu (1991-1992). Directori ad-interim : A. Eşanu (1992-1993); N. Movileanu (1993-1994); D. Dragnev (1994-1996).

[147] Lazarev a aparţinut primei generaţii, dar din cauza poziţiilor sale politice înalte, ocupate în anii '50 şi '60, activitatea sa ca istoric a fost redusă la vremea respectivă.

istorici de partid ruşi sau ucraineni şi a basarabeanului ca istoric moldovean de la academie — aşa cum sugerează Mihail Bruhis — este de fapt o simplificare a lucrurilor.

Interpretările făcute pe marginea istoriei Moldovei au rămas relativ stabile de la publicarea celei de-a doua ediţii a *Istoriei RSS Moldoveneşti* (1964-1968) şi de la prima ediţie a *Studiilor de istorie a Partidului Comunist Moldovean* (1964). Cele patru mituri, *formula răului mai mic, prietenia popoarelor*, instalarea puterii sovietelor şi naţiunea şi limba moldovenească, au continuat să constituie coloana vertebrală a unei astfel de sinteze. Totuşi interpretarea efectivă a unui anume mit poate varia în funcţie de o multitudine de factori la nivel politic (politica internă, externă, politica limbii şi naţionalităţilor, a republicii naţionale şi a URSS-ului) şi la nivelul istoriei (generaţia istoricilor, istoricii de la Moscova şi Chişinău, grupurile vizate de literatura istorică, istoricii de partid şi de academie, cei de pe malul stîng şi basarabenii).

În cele ce urmează vor fi examinate vederile istoricilor moldoveni, de la Hruşciov la Gorbaciov, nu numai pentru tendinţele integratoare în privinţa miturilor şi ataşamentelor, ci şi pentru variaţiuni particulare sub raportul interpretărilor. Tendinţele fundamentale vor reflecta cel mai probabil politica, într-o manieră funcţionalistă, în vreme ce varietatea în interpretare e de aşteptat să reflecte o mulţime de alţi factori, importanţi totuşi. De aici nepotrivirea între o abordare strict funcţionalistă, pe de o parte, şi o simplă potrivire a vederilor cu fondul etnic şi personal, pe de altă parte.

Dintr-un punct de vedere funcţionalist, o întărire a naţionalismului rus putea fi aşteptată sub Brejnev, în anii '70. O interpretare istorică a *formulei răului mai mic* este un indiciu clar al raportului dintre ideologia comunistă şi cea naţionalistă (rusească). Aceasta înseamnă că în lista avantajelor anexării din 1812, contactele cu gînditorii ruşi progresişti, participarea la mişcarea rusă revoluţionară şi revoluţia nu vor mai fi predominante, iar avantajele legate de ţarismul propriu-zis (legea şi ordinea, prosperitatea economică) vor fi în schimb accentuate din nou. Distincţia dintre poporul progresist rus şi statul autocratic reacţionar va fi de asemenea estompată.

Cum am observat deja, perioada capitalistă, incluzînd anexarea rusească a Basarabiei şi consecinţele ce au rezultat de aici, au devenit subiecte ale cercetării ştiinţifice în anii '70. În cadrul general al *formulei răului mai mic*, aceste studii au elaborat o imagine mai detaliată şi prin urmare mai realistă a evoluţiilor social-economice şi culturale din Basarabia în secolul al 19-lea. În ciuda cercetării intense întreprinse cu privire la regiune de către Viktor Jukov, simpla afirmaţie că populaţia a crescut de la abia un sfert de milion în 1812 la două milioane locuitori în 1897, rămîne un argument favorit în

formula răului mai mic. Îndeosebi în limbaj popular aceasta „dovedește" avantajele anexării, în vreme ce trece cu vederea faptul că Basarabia a fost depopulată la 1812 și că acea colonizare de mai tîrziu a fost cel puțin în parte o politică a guvernului rus[148].

În articolul lui din 1962, din *Voprosii istorii*, Iakim Grosul îi ia în zeflemea pe autorii ruși din secolul al 19-lea care lăudaseră binecuvîntările țarismului și a sărit peste exploatarea clasei muncitoare. Ideologia comunistă și concepte precum *prietenia popoarelor* erau omniprezente în interpretările lui Grosul. În a doua ediție a Manualului de Istorie a Moldovei, publicată în 1965, Grosul pune la pămînt, de o manieră similară, naționalismul rus. El înregistrează un număr de presupuse consecințe progresiste ale anexării, dar se concentrează asupra prieteniei dintre popoarele rus și moldovean, asupra ideilor avansate aduse de intelectualii ruși și asupra cooperării revoluționare[149]. În acest fel, înțelesul originar al *formulei răului mai mic* a fost restaurat. Cîtă vreme au aderat la principiul consecințelor pozitive ale anexării, istoricii au fost liberi să pună în lumină subiectele lor favorite din catalogul *formulei răului mai mic*, inclusiv pe decembriști, *narodnici* și reforma agrară din 1854.

Comparînd trei articole referitoare la epoca țaristă, apărute în ziarul *Învățătorul sovietic*, rezultă o imagine amestecată. Un articol din 1812 subliniază „corect" politica colonială a țarismului și deosebește statul rus de poporul rus. În 1968 Ilia Budak, de la Universitatea din Chișinău, a scris un articol similar[150]. În articolul lui la comemorarea anexării, în 1967, Eugen Russev cîntă totuși o melodie diferită: acest etnic moldovean cu o educație românească „burgheză" reafirmă vechea versiune stalinistă a *formulei răului mai mic* printr-o referire la Rusia și nu la poporul rus și la gînditorii progresiști, limitîndu-și totodată critica sa la adresa țarismului la o afirmație minimă obligatorie, după care politica țarilor în Balcani ar putea fi caracterizată, în mod subiectiv, ca agresivă[151]. Evident că șederea lui în Buguruslan în timpul războiului i-a șters educația lui românească naționalistă. Se pare că la sfîrșitul anilor '60 ambele versiuni ale formulei erau acceptabile.

---

[148] Vezi, de exemplu, E. Russev, *Anul 1812 - dată memorabilă în istoria Moldovei*, ÎS, 18, nr. 5, 1967, p. 21-26; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

[149] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 1, p. 344-353.

[150] *Pe veci cu Rusia (150 de ani de la unirea Basarabiei cu Rusia)*, ÎS, 13, nr. 6, 1962, p. 61-63; I. Budak, *Rolul Rusiei în destinele popoarelor balcanice (90 de ani de la războiul ruso-turc de la 1877-1878)*, ÎS, 19, nr. 2, 1968, p. 54-58.

[151] E. Russev, *Anul 1812 - dată memorabilă în istoria Moldovei*, ÎS, 18, nr. 5, 1967, p. 21-26.

În anii '70 și '80 „formula binelui absolut", care includea o evaluare pozitivă a aspectelor țarismului însuși și o substituire a formulării poporul rus cu Rusia, ajunsese la modă. În 1982, la comemorarea a 170 de ani de la anexare, doi istorici din Chișinău au scris despre falsurile burgheze privitoare la anexare. Procedînd astfel, ei luau apărarea nu numai a poporului rus și Rusiei, ci și a țarismului. Ei admiteau că țarismul urmărea scopuri de clasă, dar ocoleau cu grijă cuvîntul „imperialism". De altfel, Rusia (și nu poporul rus) oferise un mare sprijin moral, material și politic în lupta pentru eliberare națională dusă în Balcani[152]. Această tendință proruseascǎ este, totuși, așa de contradictorie și subtilă încît este absurd să se presupună că lucrurile s-au petrecut la ordinele explicite ale partidului. Era mai mult o reflectare a vremurilor.

Principala deosebire în interpretarea *formulei răului mai mic* nu este între aceea făcută în anii '60 și cea din anii '80, ci dintre interpretarea științifică și cea din publicațiile populare, de largă circulație. Cercetările făcute de Jukov, Grosul, Budak și alții au dat la lumină merite reale ale regimului rusesc prezentate într-o manieră acceptabilă, în ciuda faptului că aspectele negative erau atenuate. Administrația rusă, de fapt, pusese capăt capriciului turcilor și raidurilor tătarilor, în timp ce încorporarea în piața rusească s-a dovedit avantajoasă pentru economia locală[153].

În afară de atașamentul prorus și prosovietic, manifestate în interpretările *formulei răului mai mic* și a mitului *prieteniei popoarelor*, atitudinile față de România și Moldova s-au schimbat și ele, treptat, în scrierea istoriei în Moldova. Atașamentul promoldovean și antiromânesc nu era, totuși, în mod necesar complementar. Se dădea o mai mare atenție problemei voluntarilor moldoveni, de exemplu, în războaiele ruso-turce și eroilor (etnici) moldoveni în revoluții și războaie pentru a se sublinia singularitatea Moldovei și, poate, pentru a face mai agreabilă populației locale propaganda sovietică[154].

De confruntarea dintre istoricii moldoveni și cei români cu privire la chestiunea Basarabiei ar trebui, în fond, să fie acuzați românii. Opiniile

---

[152] D.M. Dragnev, N.V. Babilunga, *Introducere*, în *Istoriceskii akt 1812 goda*, p. 3-15.

[153] V.I. Jukov, *Problema istoriceskogo znacenia prisoedinenia Bessarabii k Rosii v trudah akademika I. S. Grosula*, în *Istoriceskii akt 1812 goda i ego znacenie v sud'bah moldavskogo naroda (K 170-letiiu osvobojdenia Bessarabii ot osmankogo iga i prisoedinenia k Rossii)*, I.A. Ankupov, D.M. Dragnev, V.I. Jukov ș. a. Știința, Chișinău, 1982. Citată în continuare *Istoriceskii akt 1812 goda*.

[154] Pentru exemple similare în alte republici, vezi *The Soviet West*.

sovieticilor cu privire la regimul „burghez“ român în anii interbelici rămăseseră în esență aceleași și după al doilea război mondial. În general, regimul de ocupație românească a Basarabiei era condamnat ca „regim burghez opresor și exploatator al clasei muncitoare locale“. Numai spre sfîrșitul anilor '60, cînd românii au reabilitat regimul lor interbelic, au început sovieticii să-și facă mai clare condamnările. Studiul lui Antoniuk cu privire la Sfatul Țării și al lui V. Lungu, care descria „regimul de teroare“, au marcat o deviere fundamentală de la punctul de vedere tradițional sovietic. Din considerație pentru tovarășii lor români, sovieticii se abținuseră anterior să facă mult caz de participarea României la intervenție, de natura în general represivă a regimului românesc, și de alte subiecte similare dureroase[155]. Totuși în anii '70 și '80 chiar autorii de manuale și-au asumat misiunea de a trata în chip mai detaliat trădarea Sfatului Țării și a Partidului Național Moldovean, pe măsură ce s-a răspîndit condamnarea mai explicită și mai aspră din studiile științifice[156].

Atenția crescîndă acordată tradițiilor și națiunii moldovene a sporit atașamentul antiromânesc. Încă din anii '60, regimul de ocupație românească a fost de asemenea treptat acuzat de represiune împotriva limbii, culturii și identității naționale a moldovenilor în anii interbelici, deși în general în anii '60 diferențierile dintre națiunile și limbile moldovenească și română nu fuseseră o problemă cheie. Anterior, naționalismul rus fusese atît de dominator în procesul istoriografiei încît această reprimare abia dacă contase cu ceva. Această tendință a devenit mai pregnantă în anii '70, cînd atenția s-a concentrat pe neromânitatea moldovenilor mai mult decît pe individualitatea lor națională în interiorul Uniunii Sovietice, ca atare. Pentru o înțelegere mai bună a acestui presupus curent antiromânesc în istoriografia moldovenească trebuie înțeleasă mai întîi perspectiva mai largă, a atitudinii generale față de „falsificatorii burghezi“.

---

[155] În 1954, o broșură sovietică publicată la București dădea vina pe „moșierii și burghezia din România“, după formula standard „România burghezo-moșierească“. *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, București, 1954. Vezi și S.I. Afteniuk, I.M. Kopanski, *Sovetskaia i novaia rumînskaia istoriceskaia literatura ob obiedinenii revoliuționnîh sil Bessarabii i Rumînii v 1918-1922 godah*, în *Vekovaia drujba*, p. 375-392.

[156] Spre comparație, vezi *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 249-276; Antoniuk, Afteniuk, Esaulenko și alții, *Predatel'skaia rol' Sfatul Țării*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1969.

Exilaţii români, naţionaliştii burghezi şi alţi renegaţi

Printre cele mai notabile caracteristici ale istoriografiei comuniste din anii '60 sînt fulgerele aruncate împotriva aşa-numiţilor „falsificatori burghzi". În ultima parte a anilor '60, această tendinţă a culminat în istoriografia moldovenească cu un ataşament clar antiromânesc. Cea mai evidentă explicaţie a acestei tendinţe pare să fie reacţia istoricilor comunişti moldoveni la reînvierea, în 1964, a chestiunii Basarabiei în politica României şi în scrierea istoriei României. Se presupune că la început sovieticii au reacţionat de o manieră reţinută şi i-au avertizat pe români implicit, pe calea referirilor la „falsificările burgheze". Prima respingere de către istoricii comunişti moldoveni a punctelor de vedere româneşti s-a publicat în 1969[157]. În anii '70, monografiile despre „rolul trădător al Sfatului Ţării" şi „politica de teroare şi jaf din Basarabia, 1918-1940" au fost evident menite să corecteze prezentarea tot mai pozitivă a regimului românesc din perioada interbelică pe care o făceau istoricii români. Analize serioase ale cursului scrierilor, a redactării caracteristice a acuzaţiilor antiburgheze şi a comparaţiilor cu atitudinea istoriografiei pe întreaga Uniune cu privire la „falsificatorii burghezi" ne dezvăluie totuşi că o asemenea explicaţie este unilaterală.

Istoricul moldovean care îşi avertizează cititorii despre scrierile inamicului „burghez" ar putea avea în vedere pe oricare dintre următorii adversari: istoricii români şi moldoveni dinaintea celui de-al doilea război mondial, istoricii români comunişti care „au luat-o razna" şi ridică pretenţii asupra Basarabiei după 1964 sau istoricii occidentali şi exilaţii români din Vest.

În primul deceniu de după cel de-al doilea război mondial, ca toţi istoricii sovietici, istoricii moldoveni au ignorat, în general, scrierile „burgheze", cu excepţia unor foarte vagi remarci pe marginea lor. Istoricii din Chişinău erau prea ocupaţi cu pregătirea sintezei comuniste de istorie a Moldovei. Totuşi, autorii *machetei* din 1943 s-au temut de impactul propagandei româneşti antebelice şi din vremea războiului asupra populaţiei Moldovei ca şi de influenţa părerilor rămăşiţelor burgheze asupra propriilor lor interpretări[158]. Multe cărţi de istorie mai vechi au fost prin urmare interzise şi îndepărtate din bibliotecile publice[159].

[157] S.K. Brîseakin, M.K. Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti. 1918 i 1940 godî v sud'bah moldavskogo naroda*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969.

[158] *Kurs istorii Moldavii*, vol.1, p. 3-7.

[159] Totuşi istoricii din Moldova se refereau accidental la manualele lui Iorga şi Xenopol ca surse respectate şi demne de încredere. Vezi, de exemplu, Çeban, *O vzaimootnoşeniah Moldavii*, p. 59-71.

Un articol cheie scris de Iakim Grosul în 1962 pentru *Voprosî istorii* indică o schimbare în atitudinea moldovenească față de falsificările „burgheze“[160]. De la destalinizarea în știința istorică, istoricii sovietici nu mai trebuiau să se mulțumească cu cîteva remarci ieftine la adresa falsificatorilor „burghezi“. Ca luptători pe frontul istoric, ei trebuiau să „demaște minciunile grosolane“ și să răspundă la argumentele „burgheze“. Grosul fiind Președintele Academiei de Științe din Chișinău, era evident omul potrivit pentru această misiune în Moldova. În 1962 el i-a atenționat cu degetul pe istoricii români care încercaseră „să incite sentimente antirusești și anticomuniste“ printre basarabeni, în anii interbelici.

Grosul amintea cu îngrijorare cititorilor lui că dușmanul era încă la post! Problema este la ce dușman se gîndea Grosul. El se referea doar la scrierile interbelice. Dușmanul era cu siguranță nu istoricul comunist român, deoarece nici chiar cel mai sensibil istoric de la Chișinău nu putea descoperi nimic neplăcut în scrierile oamenilor de știință obedienți de la București, la 1962. Atacul lui Grosul trebuie să fi fost îndreptat către scrieirile istoricilor occidentali și mai cu seamă împotriva foștilor diplomați și politicieni români care se refugiaseră în Vest înainte sau la puțin timp după război.

Articolele de mai tîrziu ale istoricilor de la Chișinău și Moscova au devenit mai explicite și au menționat și numele scriitorilor care le stîrniseră mînie. Printre ei erau: Alexander Suga, un român exilat, cu disertația lui din 1959 asupra chestiunii Basarabiei, Grigore Gafencu, fost ministru român de externe și ambasador la Moscova, istoricul german Andreas Hillgruber, care achitase, în parte, România de vina sa de război, Alexander Cretzianu, fost trimis al României la Ankara, care acum trăia în Statele Unite[161].

În 1967, Grosul a condamnat din nou așa-numita „falsificare burgheză a istoriei Moldovei“ în *Voprosî istorii*. În ambele articole ale lui Grosul din *Voprosî istorii* el nu s-a lăsat angajat într-o dezbatere cu oponenții săi, ci pur și simplu s-a referit la scrierile lor infame și a subliniat vederile lor greșite, în termeni generali. Potrivit lui Grosul, istoricii români „burghezi“ au „denaturat

---

[160] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

[161] A. Suga, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabians in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958; G. Gafencu, *Les Derniers Jours de l' Europe*, Paris, 1946; A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, nr. 5. (Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1954); A. Cretzianu, *The Soviet Ultimatum to Romania (26 june 1940)*, JCEA, 9, nr. 4, 1950, p. 396-403. Referințe în N.A. Mohov, B.M. Kolker, V.I. Țaranov, *Istoria Moldavii v sovremennoi burjuaznoi istoriografii*, VI, nr. 8, 1970, p. 3-9.

istoria evenimentelor revoluționare din Moldova" în „mîzgăliturile lor reacționare antisovietice și antislave"[162].

Supoziția că scrieile exilaților români din Vest erau principala țintă a istoricilor comuniști moldoveni în anii '60 este susținută și de potopul de scrieri privind cel de-al doilea război mondial. Cele mai multe scrieri ale exilaților erau memorii ale diplomaților și politicienilor care tratau ajunul dar și războiul mondial însuși (subiect tabu în istoriografia comunistă românească pînă tîrziu în anii '70). Ca reacție, la Moscova și Chișinău s-au publicat în jurul lui 1960 și pînă astăzi numeroase cărți și articole pe aceste subiecte, reprezentînd o interpretare din punct de vedere comunist a acestor „pagini negre" ale istoriei României[163]. În mod clar, la începutul anilor '60 „falsificatorii burghezi" la care se gîndeau istoricii de la Chișinău erau publiciștii români și moldoveni de dinainte de război[164], pe de o parte, și exilații din anii '40, plus o serie de specialiști occidentali în studii est-europene, pe de altă parte. Din 1967 încoace, este de conceput că cel puțin în parte incriminările împotriva „falsificatorilor burghezi" au avut, de fapt, ca destinație urechile istoricilor comuniști români.

Această concluzie ridică întrebarea de ce istoricii moldoveni s-au ostenit să se ocupe de scrierile „burgheze" în primul rînd. În anii '50 și '60 au existat unele informații privind manifestări de naționalism local în Republica Moldova, însă riscul ca scrierile occidentale să fie citite la Chișinău și Tiraspol părea minim. De altfel, problema falsificărilor n-a fost niciodată adusă în atenția publicului larg, deși li se spunea că există falsificatori. Profesorii și propagandiștii știau adresa generală a „minciunilor sfruntate", dar numai oamenilor de știință din spatele ușilor lor închise le era permis să examineze odioasele scrieri. Ceea ce poate să fi instigat reacția istoricilor comuniști moldoveni — pe linia tendinței întregii istoriografii a Uniunii — trebuie să fi fost o mîndrie profesională tot mai mare și o încredere în sine mai pronunțată. Odată realizată sinteza de istorie comunistă a Moldovei, pe care ei o considerau superioară interpretărilor „burgheze", ei și-au asumat sarcina de a demasca pe oponenții lor „burghezi" și falsificatori în același timp. Un articol ca acela

[162] Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44.

[163] A.A. Șeveakov, *Iz istorii ekonomiceskoi ekspansii ghermanskogo imperializma v Rumînii v 1936-1941 gg.*, VI, nr. 12, 1961, p. 109-120; N.I. Lebedev, *Rumînia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî (Vneșnepoliticeskaia i vnutripoliticeskaia istoria Rumînii v 1938-1945 gg.)*, Izdatel'stvo IMO, Moscova, 1961. A 20-a aniversare a eliberării a fost comemorată cu un val de scrieri, în 1965; vezi studiul de caz al scrierilor despre cel de-al doilea război mondial în capitolul șapte.

[164] Vezi, de exemplu, foștii membri ai Sfatului Țării Ion Pelivan și Ștefan Ciobanu.

al lui Grosul strecura de asemenea în rîndul istoricilor locali un sentiment de mîndrie şi responsabilitate prin sublinierea importanţei muncii lor la construirea socialismului în republica lor.

În concluzie, discutarea problemei Basarabiei ca reflectare a conflictului politic dintre România şi Uniunea Sovietică pare să fie numai una dintre funcţiile istoriografiei moldoveneşti. Analiza anterioară a indicat şi alte funcţii, precum cea de mobilizare şi socializare a populaţiei moldoveneşti, cel puţin la fel de importante. În mai multe cazuri a fost chiar evident că situaţia naţionalităţilor din interior şi politica cu privire la limbă sau cea locală, din Chişinău, căpătau prioritate asupra politicii externe a Uniunii.

Obiectul acestui capitol este, de altfel, aplicarea noilor concepte şi modele la analiza scrierii istoriei sovietice. Schimbarea subtilă şi tendinţele contradictorii în termenii ataşamentului şi ideologiilor aşa cum au fost descrise în această prezentare nu pot fi concepute ca un proces controlat prin directive politice de la Moscova sau Chişinău. Aceste schimbări au fost adesea rezultatul evoluţiilor din însuşi procesul scrierii istoriei sau au oglindit climatul politic într-un mod mai complex. Conceptul ataşamentului se dovedeşte revelator, întrucît nu este un concept utilizat de comunişti. Informaţiile disponibile despre naţionalitatea, biografia şi pregătirea istoricilor s-au dovedit foarte relevante pentru înţelegerea evoluţiei istoriografiei moldovene. În multe cazuri, activităţile şi scrierile unui anume istoric se pot explica numai pe baza acestor informaţii şi prin referire la autoritatea lui politică şi culturală. Politica este evident un factor peren în scrierea istoriei, însă relaţia dintre politică şi scrierea istoriei în contextul Republicii Moldova a fost mai mult bidirecţională decît unidirecţională şi prin urmare, de o complexitate care trezeşte curiozitatea.

Zorile istoriografiei moldoveneşti

Epoca lui Gorbaciov a marcat un amurg al istoriografiei moldoveneşti. *Glasnost*'ul şi intrepretările moldoveneşti asupra istoriei s-au dovedit incompatibile. În cîţiva ani, miturile de bază au fost eliminate şi întreaga sinteză sovietică de istorie a Moldovei s-a prăbuşit ca un castel de cărţi de joc. Această evoluţie a dovedit *post factum* funcţiunea legitimizatoare vitală a acestor mituri.

Primul mit supus atacului a fost cel al naţiunii şi al limbii moldoveneşti, care a devenit problema centrală a mişcării naţionale tot mai ample şi în favoarea *perestroikăi*, din Republica Moldova. În 1988 şi 1989 puterea de la Chişinău a recunoscut cu reţinere limba moldoveană ca limbă oficială de stat

şi a admis folosirea scrierii latine. Aceste concesii *de facto* au fost în ultimă instanţă o recunoaştere a identităţii între limba moldovenească şi cea română[165]. În consecinţă, ideea unei naţiuni moldovene independente a devenit şi ea greu de susţinut.

Mitul *formulei răului mai mic* a fost demascat în 1989. Puţin înainte de a 50-a aniversare, protocoalele secrete ale faimosului tratat Molotov-Ribbentrop au fost publicate pentru prima dată în Uniunea Sovietică. În al patrulea protocol, Uniunea Sovietică îşi manifesta interesul pentru Basarabia. Anterior, istoricii sovietici nu negaseră niciodată că unificarea Basarabiei cu Uniunea Sovietică fusese motivată de nevoia de a apăra statul împotriva agresiunii fascismului. Evenimentele din iunie 1940 erau celebrate în primul rînd ca o îndeplinire a visului şi ca o victorie a politicii de pace şi principiale a Kremlinului[166]. În 1987 specialistul moscovit pentru Balcani V.N. Vinogradov încă mai declară că existenţa protocoalelor secrete era „o minciună burgheză." Textul acestor protocoale a făcut ca „unificarea din 1940" să arate ca un tîrg teritorial imperialist între Hitler şi Stalin. Publicarea protocoalelor secrete din 1939 s-a dovedit prin urmare stînjenitoare în cel mai înalt grad pentru istoricii moldoveni, lucru indicat şi de efortul lor disperat de a repara paguba. La mijlocul lui 1990, de exemplu, istoricul veteran I. Levit de la Institutul de Istorie al Academiei prezenta cu mîndrie o nouă interpretare, modelată după *formula răului mai mic*[167]. Încorporarea Basarabiei în 1940 fusese, din punct de vedere subiectiv, o anexare prin agresiune făcută de Stalin, însă, obiectiv, încorporarea avusese consecinţe pozitive şi a corespuns cu voinţa poporului moldovean.

Ultimul dar nu cel din urmă lucru, fenomenul dezintegrării Imperiului sovietic şi conflictele naţionale ce i-au urmat au pus capăt şi mitului *prieteniei popoarelor*. În Republica Moldova moldovenii s-au opus găgăuzilor din sud ca şi ruşilor şi ucrainenilor de pe malul stîng. În 1991-1992, confruntările de pe malul stîng au escaladat într-un război în toată regula. Presupusa prietenie eternă dintre popoarele moldovean, rus şi celelalte popoare sovietice a încetat să existe.

---

[165] Socor, *Politics of the Language Question*, p. 33-36; Socor, *Moldavian Proclaimed Official Language*, p. 13-15.

[166] *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 363-364.

[167] A.S. Orlov, SSSR - *Ghermania: avgust 1939 - iun' 1941*, *Novoe v Jizni, Nauke, Tehnike*. Seria Istoria, nr. 5, Znanie, Moscova, 1991; D.A. Loeber, Konferenz über die deutsch-sowjetischen Verträge von 1939 in Tallin/Reval, Osteuropa, 39, nr. 11-12, 1989, p. 1128-1130; *The Pact Molotov-Ribbentrop*.

Deşi recenta istoriografie necomunistă nu face obiectul acestui studiu, un paradox ar trebui totuşi subliniat. Cei mai mulţi moldoveni par să prefere mai mult independenţa decît unificarea cu România, cerută de o mică dar zgomotoasă şi radicală minoritate. Românofilii pot reveni la interpretările tradiţionale naţionaliste româneşti şi comunist-naţionale, cu privire la istoria Basarabiei[168].

Totuşi cei care propun independenţa au o misiune mult mai dificilă. Deşi ei pot recunoaşte românitatea limbii moldovene, ei pot cu toate acestea să se alăture comuniştilor prin afirmaţia lor privitoare la identitatea naţională moldovenească, pentru a legitimiza statalitatea independentă moldovenească. În vreme ce, astfel, ei pregătesc o nouă interpretare a istoriei moldoveneşti menită să încurajeze conştiinţa moldovenească şi mîndria patriotică, ei s-ar putea să se găsească şi în situaţia de a împrumuta din interpretările comuniste[169]. Cu alte cuvinte, istoriografia comunistă moldovenească poate fi moartă, dar vederile comuniste cu privire la istoria Moldovei vor rămîne parte constitutivă dintr-un domeniu al divagaţiei fără sfîrşit.

[168] De fapt, pînă la începutul lui 1994 istoriografia moldovenească postcomunistă a fost dominată de scrierile istoricilor români antebelici. Vezi retipăririle lui A. Boldur, Şt. Ciobanu şi I. Nistor, menţionate în bibliografie.

[169] Exceptînd unele remarci accidentale apărute în presă, discursul preşedintelui Snegur din 5 februarie 1994 a fost prima încercare de a crea un concept coerent necomunist al identităţii moldoveneşti. Spre deosebire de interpretările comuniste, Snegur ignoră rolul slavilor şi ruşilor în istoria moldovenească. Contrar interpretărilor româneşti, el pretinde că românii şi moldovenii sînt două naţiuni, deşi ele împărtăşesc aceeaşi limbă.

CAPITOLUL CINCI

ISTORIE ŞI POLITICĂ ÎN ROMÂNIA

În ciuda tuturor controverselor ce au loc între specialiştii istoriei şi politicii contemporane româneşti, o perioadizare în trei faze întruneşte totuşi o acceptare largă. Pînă la preluarea puterii de către comunişti, politica şi cultura românească erau dominate de naţionalism şi conceptul de naţiune. După 1944 sau 1947 s-a încercat suprimarea vestigiilor politice şi social-culturale ale vechiului regim. Liderii Partidului Comunist Român au încurajat lupta de clasă şi internaţionalismul proletar ca substitute pentru naţiune şi independenţă naţională, iar această ruptură cu trecutul a fost susţinută odată în plus de puternicele accente ale naţionalismului rus, provenite din ideologia comunistă importată din Uniunea Sovietică. Aproximativ din 1960 totuşi, România a optat pentru un curs deosebit şi autonom în politica ei internă şi externă şi pentru o tot mai redusă dependenţă de Uniunea Sovietică. Simultan s-au ivit elemente tradiţionale şi naţionale care au corupt ideologia comunistă în aşa măsură încît a ajuns de nerecunoscut nu numai în ce priveşte politica, ci şi în legătură cu societatea şi cultura.

Acest fascinant amalgam de naţionalism şi comunism a atras o mare atenţie din partea Vestului. La început, în timpul războiului rece, guvernelor occidentale şi mass media le-a plăcut cursul României în politica externă. După formularea oficială a devierii româneşti din 1964, de altfel, oamenii de ştiinţă occidentali au început să dezbată originile aşa-numitului „curs independent", legăturile lui cu reînvierea naţionalismului şi caracteristicile sintezei naţional-comuniste româneşti[1]. Revenirea la problema basarabeană în scrierea istoriei în 1964 a coincis

[1] Cum a subliniat King, „autonomă" reprezintă o caracterizare mai bună a politicii româneşti decît „independentă". Vezi King, *A History of the Romanian Communist Party,* p. 135-140.

cu formularea de pretenţii politice implicite asupra acestui teritoriu pierdut, ca parte a escaladării conflictului sovieto-român şi a oglindit tendinţa generală naţionalistă în scrierea istoriei în România.

Atît înainte cît şi după preluarea puterii de către comunişti, ştiinţa istorică din România a fost foarte strîns legată de politică şi evoluţiile sociale şi economice. În acelaşi timp, oamenii, instituţiile, tradiţiile istoriografice şi interpretările pe care se sprijinea scrierea istoriei trebuie de asemenea avute în vedere pentru a putea înţelege meandrele acestei evoluţii. Spre deosebire de capitolul precedent privitor la istoriografia Moldovei, tratarea problemei scrierii din perspectiva românească a istoriei Basarabiei este precedată de o mai amplă prezentare a fenomenului românesc al scrierii istoriei. În cea de-a doua secţiune a prezentului capitol vor fi analizate caracteristicile generale ale acestui fenomen, în cele trei faze (naţional, comunist şi comunist-naţional). Cum se va vedea, problema Basarabiei este minoră dar totuşi izbitoare, în acest context. În ultima secţiune, vor fi analizate confruntările dintre istoricii români şi cei sovietici (moldoveni) în legătură cu problema Basarabiei, în lumina relaţiilor tot mai încordate dintre România şi Uniunea Sovietică. Trebuie remarcat că această confruntare dintre românii occidentali şi exilaţii care au scris despre istoria Basarabiei este de mici proporţii, dar ea reprezintă totuşi o parte semnificativă a istoriografiei moldoveneşti, în vreme ce mare parte a fenomenului scrierii istoriei Basarabiei de către români a fost manipulat începînd din anii '60 în scopuri politice în folosul conflictului sovieto-român.

În acest capitol, se porneşte de la prezumţia că pînă şi într-un stat dictatorial, ideologia şi tradiţiile ştiinţifice pot fi adesea în afara controlului politic. Mult mai mult decît în Republica Moldova, sub Ceauşescu în România ideologia naţionalistă a corupt şi a înlocuit ideologia comunistă. Dar ca să nu anticipăm prea mult, ceea ce trebuie totuşi întreprins mai înainte de toate este o căutare a rădăcinilor acestui puternic naţionalism românesc.

IDEOLOGIILE NAŢIONALISTĂ ŞI COMUNISTĂ

În cea dintîi secţiune a capitolului sînt analizate ideologiile care se află în spatele cursului autonom amintit mai sus. În principiu, ideologiile naţionalistă şi comunistă sînt opuse. În practică, România lui Ceauşescu a reprezentat un amestec efectiv al celor două ideologii opuse. Atît naţionalismul cît şi comunismul au avut un impact important asupra politicii româneşti şi asupra modernizării acestui stat balcanic.

Controversele dintre istoricii, antropologii, economiştii şi specialiştii occidentali în ştiinţe politice cu privire la naţionalismul românesc şi comunism sînt axate pe perioada 1958-1966 a istoriei României. Această perioadă densă în acţiuni a evidenţiat apariţia şi escaladarea rupturii sovieto-române, reînnoirea vechiului naţionalism românesc şi — în ultimul rînd dar nu cel mai puţin important — reapariţia chestiunii Basarabiei. Cu toate acestea, o evaluare a secolelor anterioare de naţionalism, a deceniilor de comunism şi a erei Ceauşescu ce le-a urmat, este strîns legată de această scurtă perioadă de schimbare şi inversare de sensuri.

Ideologia naţională românească

Rădăcinile naţionalismului românesc pot fi detectate deja în secolul al 18-lea. Deşi cronicile secolului al 18-lea subliniaseră deja descendenţa comună a locuitorilor din principatele Moldovei, Transilvaniei şi Valahiei, a mai trebuit un secol ca naţionalismul să devină o forţă politică. Românii din Transilvania cei dintîi au adoptat ideile iluminismului, ale revoluţiei franceze şi ale liberalismului: independenţa naţională şi reformele social-politice. Elitele celorlalte principate nu erau în contact cu civilizaţia europeană şi erau preocupate de lupta împotriva Imperiului otoman. Chiar boierii mai tineri, care studiaseră la Paris la mijlocul secolului al 19-lea, îmbrăţişaseră conceptul naţional-statal doar pentru a se sprijini pe el în lupta împotriva sultanului. Procesul extenuant de eliberare naţională a atins apogeul în al treilea pătrar al secolului al 19-lea şi a împins toate planurile de reformă din avanscenă spre fundalul preocupărilor[2].

Politicienii acestor principate — liberali şi conservatori deopotrivă — împărtăşeau o adînc înrădăcinată devoţiune pentru idealul statului naţional independent (şi pentru consolidarea propriei lor puteri politice şi social-economice). În lipsa unei substanţiale clase de mijloc, mica burghezie s-a alăturat facţiunilor boiereşti şi în consecinţă n-au reuşit să-şi dezvolte o identitate proprie şi să iniţieze reforme liberale. Guvernanţii conservatori au aplicat reforme minore în cadrul sistemului agrar existent, preferînd industrializarea finanţată cu capital străin. Liberalii, pe cale de afirmare, susţineau protecţionismul, industrializarea autarhică şi naţionalismul xenofob şi considerau în consecinţă admiterea de către conservatori a capitalului şi intreprinderilor străinc ca echivalentă cu o trădare.

[2] St. Fischer-Galaţi, *Twentieth Century Rumania*, Columbia University Press, New York, 1970, p. 7-28.

Liderii politicii şi culturii româneşti îşi contestau neîntrerupt unul altuia definirea interesului naţional şi, la fel, pretenţia corespunzătoare de a reprezenta naţiunea română. Probleme politice precum industrializarea, politica externă şi reforma agrară erau întotdeauna dezbătute în termenii naţiunii şi ai interesului naţional. Părerile asupra naţiunii mergeau de la un ataşament prooccidental pînă la unul indigenist, proromânesc. Ideea unui statut excepţional, dacă nu superior, al românilor ca naţiune latină în răsăritul Europei era totuşi împărtăşit de către toţi naţionaliştii şi a contribuit la izolarea statului român[3]. Absoluta prioritate a conceptului naţiunii a devenit o premisă indiscutabilă şi, prin urmare, „invizibilă" în toate dezbaterile politice şi culturale: „Discuţia despre identitatea naţională a constituit limbajul luptelor din interiorul elitelor pentru accesul la putere"[4].

Pentru naţionaliştii români, evenimentele din 1918 semnificau chintesenţa luptei pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat unitar independent. Crearea *„României Mari"* a revigorat de asemenea naţionalismul „dovedind" valabilitatea punctului de vedere ideologic naţionalist cu privire la istorie. Pe de altă parte totuşi, realizarea visului naţional în 1918 a sporit de asemenea problemele externe şi interne ale României. Izolarea ei în estul Europei a fost sporită de conflicte teritoriale cu toţi vecinii[5]. Ameninţarea (percepută) din partea acestor vecini şi a minorităţilor substanţiale (30%) din statul român s-au dovedit un teren fertil pentru naţionalismul xenofob, indigenist. Revoluţiile comuniste din două din statele învecinate, şi anume Ungaria şi Rusia, au pus în primejdie şi ele status-quo-ul teritorial şi social-politic al României.

Elita românească a refuzat să recunoască nevoia de reconciliere naţională şi internaţională. Elitelor minorităţilor şi intelectualităţii le-au fost negate accesul la puterea politică iar, de fapt, politica românească era dominată de mici grupări de indivizi puternici, precum clanul Brătianu, în locul partidelor instituţionalizate. Majoritatea agrară a populaţiei nu era nici ea integrată în sistemul social-politic: „[Elita politică românească] se definea pe sine în termenii de referinţă ai unei competitivităţi (occidentale) neromâneşti, o elită

[3] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 27-41; Fisher-Galaţi, *Twentieth Century Rumania*, p. 7-28.

[4] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 34.

[5] Disputele teritoriale cu Iugoslavia (Banat) şi Polonia (Bucovina) au fost soluţionate în anii '20, dar conflictele cu Bulgaria (Dobrogea de Sud), cu Ungaria (Transilvania) şi cu Rusia Sovietică (Basarabia) au persistat. Vezi Nistor, *Die Vereinigung*, p. 52-60; Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain*, p. 37-53.

care privea, pentru statutul, stima şi sprijinul de care avea nevoie, nu în interior, la naţiune, ci în exterior"[6]. Liderii politici se refereau la mase numai în trecere şi au aplicat doar reforme minore, precum reforma agrară de la începutul anilor '20, pentru a preveni radicalizarea maselor. Elita politică a substituit atît de necesarele soluţii structurale ale problemelor social-economice naţionalismului, ceea ce a agravat problemele respective prin discrepanţa existentă între regiunile mai avansate ale Transilvaniei şi regiunea mai înapoiată a Basarabiei.

Ideologia dominantă naţionalistă a ajutat la mobilizarea maselor populare şi a făcut comunismul de neconceput, ca alternativă. În schimb, mişcarea comunistă a atras îndeosebi pe reprezentanţii minorităţilor şi proletariatul industrial, foarte redus de altfel. Reformele Partidului Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu n-au avut nici o şansă în contextul crizei economice mondiale de la începutul anilor '30 şi al masivei obstrucţii practicate de Partidul Naţional Liberal. În anii '30, eşecul partidelor tradiţionale şi slăbiciunea sistemului politic au fost puse în lumină şi de ascensiunea fasciştilor români, Garda de Fier. Garda de Fier a luat proporţii datorită puterii crescînde a fascismului în Europa, datorită naţionalismului ei extremist şi antisemitismului, datorită atracţiei ce a prezentat-o pentru masele de ţărani prin programul de reforme social-economice[7].

Ideologia naţionalistă a dominat nu numai dezbaterile politice, ci şi cultura şi activităţile ştiinţifice din tînărul stat român. Cum a observat Zygmunt Baumann în analiza sa privitoare la dezvoltarea intelectualităţii în Europa răsăriteană şi cum a fost sintetizat în capitolul întîi, intelectualii români erau chemaţi să ajute la consolidarea statului naţional şi a comunităţii politice. Spre deosebire de intelectualii occidentali, ei nu şi-au dezvoltat niciodată, prin urmare, o identitate independentă, bazată pe metode obiective, pe standarde şi detaşare social-politică. Lipsindu-le un public cunoscător (o clasă de mijloc), intelectualii au rămas implicaţi în politică şi, în cazul României, distincţia între standardele culturale şi angajamentul politic în slujba intereselor naţionale a lipsit. Dezbaterile intelectuale de după 1918, creşterea competiţiei pentru obţinerea fondurilor guvernamentale erau şi ele formulate în termenii naţiunii şi ai intere-

[6] K. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley Calif., 1971, p. 91.

[7] Fischer-Galaţi, *Twentieth Century Rumania*, p.29-69; Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 79-91; Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 41-71.

selor naționale. Intelectualii se mobilizau ei înșiși în apărarea națiunii împotriva amenințărilor interne și externe[8]. Conceptul de națiune a devenit virtual singurul mijloc de comunicare în cultură și politică, iar hegemonica ideologie naționalistă va fi principala amenințare la adresa noului regim comunist după al doilea război mondial.

Cursul autonom din anii '60

Înțelegerea istoriei Partidului Comunist Român și în special a politicii lui în anii interbelici, ca și a cursului său autonom din anii '60, este esențială la rîndul ei în înțelegerea reînvierii chestiunii Basarabiei începînd din 1964. Există printre specialiștii occidentali un consens general de opinie cu privire la punctul de vedere al Partidului Comunist Român asupra minorităților și problemelor teritoriale înaintea celui de-al doilea război mondial.

Cursul autonom a creat o mult mai mare controversă și există la fel de multe opinii diferite privind această perioadă crucială cîți specialiști interesați de cei patruzeci și cinci de ani de regim comunist în România. Perspectivele politologilor Kenneth Jowitt, Michael Shafir și Robert King, ale istoricilor Stephen Fischer-Galați, Dionisie Ghermani și Ghiță Ionescu, ale antropoloagei Katherine Verdery și ale diplomatului român Silviu Brucan vor fi cu toate avute în vedere, după ce mai întîi vom face o scurtă prezentare a politicii PCR în anii interbelici și a cursului lui autonom din anii '60.

În 1893 s-a fondat în România primul Partid Socialist Român. Ideile marxiste au cîstigat inițial teren în regiunea mai avansată economic a Transilvaniei. Socialiștii din regat erau intelectuali orientați mai mult către mișcarea socialistă franceză și le lipsea atît strategia revoluționară, cît și baza proletară. Cînd Partidul Socialist Român s-a dezmembrat, în 1899, cei mai mulți dintre membrii lui s-au alăturat Partidului Liberal[9].

În 1910 Partidul Socialist Român a fost refăcut de către doi revoluționari străini: Constantin Dobrogeanu-Gherea, un evreu rus, și Christian Racovski, un bulgar din Dobrogea. Datorită caracterului agrar al populației românești, datorită represiunii guvernamentale și facționismului din conducerea partidului, socialismul a rămas în continuare o forță politică nesemnificativă. Revoluția rusă a accentuat și ea disparitatea dintre revoluționarii și reformiștii din Partidul Socialist Român. În 1921 facțiunea revoluționarilor proruși s-a alăturat Cominternului și a adoptat titulatura de Partidul Comunist Român.

---

[8] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 41-71; Bauman, *Intelectuals*, p. 162-186.

[9] Shafir, *Romania*, p. 9-20; Ionescu, *Communism in Romania*, p. 1-5.

Această decizie crucială a costat partidul jumătate din membrii lui, a contribuit la izolarea lui politică în România şi a crescut dependenţa lui de Rusia Sovietică. Strategia revoluţionară şi politica PCR, dictată de Comintern, a dus la interzicerea partidului de către guvern, în 1924[10].

Politica naţionalităţilor dictată de Comintern a fost, totuşi, principalul măr al discordiei în lupta pentru putere din interiorul PCR. Cominternul considera România un stat contrarevoluţionar şi un pion înaintat al puterilor imperialiste, datorită rolului ei conducător în reprimarea revoluţiei bolşevice din Basarabia şi a regimului Bela Kun din Ungaria. Experienţa învăţase Cominternul că problema minorităţilor este un excelent instrument pentru instigarea la revoluţie şi slăbirea unui regim politic. Cominternul a acordat fiecărei minorităţi dreptul naţional la auto determinare şi chiar secesiunea de statul naţional unitar român. Aceasta îi includea pe bulgarii din Dobrogea, pe maghiarii din Transilvania, pe românii sau moldovenii[11] din Basarabia, pe ucrainenii din Bucovina. Dar numai în ajunul celui de-al doilea război mondial şi-au modificat poziţia Cominternul şi PCR, condamnînd cu claritate pierderile teritoriale ale României, impuse de Hitler. Anexarea de către sovietici a Basarabiei şi nordului Bucovinei a fost salutată ca o „eliberare“ şi un caz de justificat „iredentism socialist“[12].

Conducerea supusă a PCR a adoptat rezoluţii care au aprobat această politică a Cominternului de la cel de-al treilea congres al partidului din 1924; la al 4-lea, din 1928 şi în 1931, la ultimul notoriu congres dinaintea războiului. Politica antinaţională a PCR, dependenţa lui de Rusia Sovietică şi lipsa unui proletariat industrial important local a însemnat că partidul a devenit atrăgător în primul rînd pentru minorităţile din teritoriile nou dobîndite de România[13]. Avînd în vedere naţionalismul preponderent antirus din Romania, PCR a ajuns să fie socotit drept „străin“ sau „rusofil“ şi a fost astfel împiedicat să-şi creeze un sprijin românesc mai larg, necesar unui partid cu o strategie revoluţionară ce includea reforme social-economice. Succesul Gărzii de Fier fasciste cu naţionalismul ei românesc şi cu un program de reformă social-economică este ilustrativ[14], de altfel. Organizaţiile regionale ale PCR erau domi-

[10] Ionescu, *Communism in Romania*, p. 5-26; King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 14-18.

[11] Cum se susţine în capitolul al patrulea, Cominternul a inventat mitul naţiunii moldovenc la mijlocul anului '20.

[12] King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 27-38; Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain*, p. 37-53.

[13] În alegerile din 1928 Blocul Muncitoresc Ţărănesc, dominat de PCR, a cîştigat numai 12,3% din voturile din Regat, care deţinea aproape 50% din electoratul român. King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 31-38.

[14] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 87.

nate de maghiari, bulgari și evrei și tindeau să ignore conducerea partidului de la București. Puternica organizație basarabeană își primea ordinele direct de la Moscova, comuniștii bulgari din Dobrogea au trecut de partea Partidului Comunist de la Sofia[15]. În consecință, PCR n-a realizat aproape nimic în privința organizării de greve, mitinguri de masă și alte activități revoluționare. Al 5-lea congres al partidului din 1931, ținut la Moscova, reflecta intervenția Cominternului. Partidul s-a modelat după voința lui Stalin. Au fost puși lideri noi, politica naționalităților a fost impusă și fracționismul a fost eliminat. Ca urmare, performanțele partidului s-au îmbunătățit. Gheorghe Gheorghiu-Dej a pus la cale greva din 1933, iar comuniștii au adus astfel o contribuție românească la lupta antifascistă de la sfîrșitul anilor '30.

Cînd s-a produs, după război, impulsul ce l-a împins înainte, PCR avea numai o mie de membri, era confruntat cu o populație ostilă și îi lipseau cadrele experimentate. Totuși puterea Uniunii Sovietice și Armata Roșie au adus PCR-ul la putere. Puțin înainte ca Armata Roșie să-și înceapă ofensiva ei principală spre București, în toamna lui 1944, partidele tradiționale românești și Partidul Comunist Român și-au reunit forțele într-un Bloc Național Democratic. Împreună cu regele Mihai, ei au pus la cale lovitura de stat de la 23 August 1944 și l-au arestat pe mareșalul Antonescu. Apoi dezinteresul guvernelor occidentale pentru soarta unuia din foștii aliați ai lui Hitler și prezența Armatei Roșii au pecetluit destinul puterii politice din România. O serie de lideri politici tradiționali au fost aduși în fața justiției, în vreme ce alții, inclusiv regele, au plecat în exil. Treptat, comuniștii au preluat controlul tuturor instituțiilor politice și militare vitale. La 30 decembrie 1947 România a fost proclamată Republică Populară și la 4 februarie 1948 dependența față de vecinul sovietic s-a consolidat printr-un tratat de prietenie[16].

Preluarea puterii a reînviat lupta internă din PCR. Unii dintre liderii lui trăiseră represiunea din anii interbelici și din cei ai războiului în România, cei mai mulți dintre ei în închisoare. Majoritatea acestor comuniști, conduși de Gheoghiu-Dej, care devenise prim secretar în 1944, erau etnici români și prin urmare se considerau comuniști naționali sau din interior. Totuși, încă de la primul război, neîntrerupt, un grup de comuniști români, care erau etnic neromâni, stătuseră în URSS. Înaintea celui de-al doilea război mondial, acești așa-numiți moscoviți influențaseră și exercitaseră o influență conside-

[15] King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 31-38; *Istoria României, Machetă*, ed. a II-a, vol. VI, p. 136-137.

[16] Ionescu, *Communism in Romania*, p. 71-143; St. Fischer-Galați, *The Communist Takeover of Rumania. A Function of Soviet Power*, în *The Anatomy of Communist Takeovers*, ed. Th.T. Hammond, R. Farrell, Yale University Press, New Haven, 1975, p. 310-320.

rabilă asupra politicii Moscovei privind România și evoluția însăși a PCR[17]. În 1944 liderii Ana Pauker, o evreică, Vasile Luca, un maghiar, s-au întors în România pe urmele Armatei Roşii.

Lupta pentru putere a început, fiecare facțiune străduindu-se în acelaşi timp să-și dovedească loialitatea față de Stalin. Gheorghiu-Dej s-a arătat a fi un lider abil şi loial partidului, s-a dedicat liniei comunismului și lui Stalin, fără înclinații „burgheze naționaliste". Treptat, el și-a consolidat puterea şi a exploatat cu îndemînare împrejurările pentru a-și elimina adversarii. În 1948 el l-a condamnat pe național-comunistul Lucrețiu Pătrăşcanu, ca pe un „naționalist burghez" și „titoist", pentru a da satisfacție dorinței lui Stalin de a aduce în justiție trădătorii titoişti în toate statele satelite est-europene. În 1952 el și-a asigurat aprobarea lui Stalin de a se pune capăt luptelor interne din partid prin scoaterea din acțiune a principalilor săi oponenți, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Cîțiva ani mai tîrziu, destalinizarea lui Hruşciov va pune în primejdie poziția stalinistului Gheoghiu-Dej. Liderul partidului din România a reuşit totuși să-i scoată din joc pe adversarii lui liberali, Iosif Chişinevski şi Miron Constantinescu, într-o vreme în care Hruşciov tocmai zdrobea opoziția grupului conservator antipartinic, în vara lui 1957[18].

După discursul secret al lui Hruşciov, Gheorghiu-Dej a adoptat cu reținere unele măsuri politice prescrise de conducerea sovietică. În acord cu politica de coexistență paşnică, România a devenit mai activă în relațiile internaționale şi şi-a extins relațiile cu statele occidentale. În privința politicii interne, România a rămas totuşi o fortăreață a stalinismului. Cu toate acestea, regimul lui Gheorghiu-Dej a făcut față testului revoluției maghiare, care a avut doar un impact redus asupra României. Convinși de stabilitatea regimului comunist român și de loialitatea liderilor lui, Kremlinul a decis să-și retragă trupele de pe teritoriul României, în 1958.

În mod simultan, spre sfîrşitul anilor '50, guvernul român a inițiat pe tăcute aşa-numitul proces de derusificare. Străzile și instituțiile cu nume rusești au căpătat treptat alte nume, limba rusă a fost abandonată ca obiect obligatoriu de studiu în programa şcolară. Ca şi în alte state est-europene, de altfel, tabuul absolut privitor la istoria şi cultura națională a fost lent înlăturată[19].

---

[17] Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 1, p. 17-40.

[18] Ionescu, *Communism in Romania*, p. 197-218, 255-266; G.H. Hodos, *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948-54*, Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1988, p. 149-168.

[19] R.V. Burks, *The Romanian National Deviation. An Accounting*, în *Eastern Europe in Transition*, ed. K. London, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1966, p. 93-113. Citată în continuare *Eastern Europe in Transition.*

La plenara din noiembrie 1958 a Comitetului Central, Gheorghiu-Dej și-a prezentat cu mîndrie planurile lui ambițioase de modernizare a economiei românești, care se bazau pe încheierea rapidă a procesului colectivizării și pe prioritatea stalinistă acordată dezvoltării industriei grele. În următorii doi ani, conducerea comunistă s-a implicat în negocieri prelungite cu Uniunea Sovietică pentru a-și asigura ajutorul necesar planurilor ei. La cel de-al treilea (al optulea) Congres al PCR, din iunie 1960, Hrușciov a lăudat obiectivele viitorului plan de șase ani al lui Gheoghiu-Dej. Contribuția sovietică sub raportul resurselor i-a dezamăgit totuși pe români. Oțelăria pe care rușii le-au refuzat-o, era, de fapt, pivotul viitoarei industrii românești a oțelului de la Galați. Ruptura chino-sovietică, care s-a manifestat la congresul PCR și la conferința celor optzeci și unu de partide comuniste de la Moscova, la sfîrșitul lui 1960, a întreținut și ea condițiile internaționale favorabile pentru un curs autonom al României[20].

La începutul anilor '60, sovieticii au obiectat la programul de industrializare românesc fiindcă el venea împotriva planurilor Kremlinului de restructurare a CAER-ului, în sensul transformării lui într-o organizație de planificare economică supranațională și de diviziune a muncii prestabilită între membrii CAER. România și alți membri mai puțin dezvoltați economic nu agreau planurile sovietice din teama de a nu fi retrogadați în postura de furnizori de materii prime și produse agricole, în vreme ce alți membri își dezvoltau industria lor grea. Cînd planurile lui Hrușciov au prins contur, conflictul de interese a ieșit la lumină la întîlnirea CAER-ului, în iunie 1962, iar opozanții la integrarea economică, conduși de România, s-au impus: planurile sovietice au fost amînate[21].

În 1963-1964, diferențele de opinie anterioare cu privire la dezvoltarea economică au degenerat într-un conflict politic mai amplu. Vulnerabilitatea Uniunii Sovietice ca urmare a fiasco-ului înregistrat în 1962 în Cuba, instabilitatea conducerii de la Kremlin și incapacitatea ei de a readuce China pe linie au dat României o șansă de a-și lărgi autonomia[22]. Conducerea românească și-a extins relațiile (economice) cu Vestul și a adoptat o poziție mai neutră în conflictul chino-sovietic, atrăgîndu-și în același timp și sprijinul populației românești față de politica sa. Pentru a împiedica excomunicarea Partidului Comunist Chinez de către Kremlin, la o conferință comunistă mondială România s-a pus în situația de

[20] W.E. Griffith, *The Sino-Soviet Rift*, George Allen & Unwin, Londra, 1964, p. 3-30.

[21] J.M. Montias, *Background and Origins of the Romanian Dispute with Comecom, SS*, 16, nr. 2, 1964, p. 125-151.

[22] Griffith, *The Sino-Soviet Rift*, p. 179.

mediator. Totuşi misiunile româneşti trimise la Moscova şi Beijing nu au reuşit să oprească escaladarea conflictului chino-sovietic.

La sfîrşitul lui 1963, Gheorghiu-Dej şi clanul său au simţit nevoia să formuleze un set închegat de principii pe care să se bazeze cursul autonom al României. Purtînd numele arhitectului ei, ministrul român de externe, Doctrina Maurer a fost formulată în limbajul relaţiilor de tip nou între ţările socialiste şi se întemeia pe un catalog de principii: independenţă naţională şi suveranitate, drepturi egale, avantaj reciproc, ajutor tovărăşesc, neamestec în treburile interne şi respectarea integrităţii teritoriale[23]. Moscova a recunoscut de formă aceste norme cu mai multe prilejuri (cel mai adesea în legătură cu China), iar la 22 aprilie 1964 această doctrină a fost oficial proclamată de către PCR printr-o declaraţie larg cunoscută public ca „Declaraţia de independenţă"[24].

Declaraţia de independenţă a urmărit să despartă soarta conducerii lui Gheorghiu-Dej de capriciile conflictului chino-sovietic şi să încurajeze conducerea românească să reziste presiunii exercitate de Hruşciov, care avea mare nevoie de rezultate pozitive în politica externă. Hruşciov a făcut tot posibilul în încercarea lui de a-i forţa pe români să revină în front. Există serioase dovezi că la începutul lui 1964 el a redeschis problema Transilvaniei şi a ameninţat astfel integritatea teritorială a României[25]. În februarie 1964 la Moscova a fost lansat un plan pentru crearea unei regiuni economice supranaţionale care ar fi trebuit să cuprindă Republica Moldova, jumătate din România şi o parte din Bulgaria. Acest proiect, cunoscut drept „Planul Valev" combina presiunea iredentistă cu integrarea economică şi românii au luat această ameninţare foarte în serios. E.B. Valev, profesor de economie la Universitatea din Moscova, şi-a prezentat planul la o conferinţă economică dedicată unei asemenea integrări economice[26]. Românii au publicat planul şi condamnarea lui într-o ediţie de mare proporţii, adresată publicului românesc. În sfîrşit, *Izvestia* a

---

[23] I.Gh. Maurer, *Temelia de neclintit a unităţii mişcării comuniste internaţionale*, LC, nr. 10, 1963, p. 13-26.

[24] Pentru o traducere engleză a întregii *Declaraţii asupra poziţiei Partidului Muncitorilor Români privind problemele mişcării comuniste internaţionale şi ale clasei muncitoare* vezi W.E. Griffth, *The Sino-Soviet Relations 1964-1965*, MIT Press, Cambridge Mass., 1967, p. 269-296.

[25] Trebuie remarcat că România nu şi-ar fi prezentat niciodată pretenţiile ei asupra Basarabiei fără să existe o pretenţie anterioară sovieto-maghiară asupra Transilvaniei căci, altfel, o pretenţie asupra Basarabiei ar fi constituit un precedent pentru o pretenţie a Budapestei asupra Transilvaniei.

[26] Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 2, p. 532-540; E.B. Valev, *Problemele dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria şi URSS*, VE, 42, nr. 42, 1964; *Rumanian Attack on Soviet Proposal for Economic Region on Danube*, RFER-TAR, 23 iunie, 1964, p. 1-6.

difuzat planul lui Valev pe 4 iulie, etichetîndu-l ca „inutil şi cauzator al unor proteste pe deplin îndreptăţite".

Analiştii occidentali explică, în mod tipic, planul Valev ca un simplu semnal adresat lui Gheorghiu-Dej. Planul însuşi era minuţios şi economiceşte solid. La sfîrşitul lui 1963 şi începutul lui 1964, de altfel, relaţiile dintre Bulgaria şi Republica Moldova se intensificaseră. În februarie 1964, în drumul său către Moscova, Todor Jivkov făcuse o vizită oficială la Chişinău, ceea ce era destul de puţin obişnuit pentru un lider est-european[27]. În plus, acelaşi lider bulgar de partid este recunoscut acum ca susţinător în 1963 al încorporării statului său în URSS ca o a şaisprezecea republică! Un eveniment final şi chiar mai ameninţător pentru Gheorghiu-Dej a fost reapariţia lui Boris Stefanov, fostul lider al PCR în anii 1935-1940. Nu se mai auzise despre el nimic de la război, dar în iunie 1963 el a luat parte la ceremonia de la Sofia; era plănuit să fie el, oare, succesorul lui Gheorgiu-Dej?[28]

Ca răspuns la ameninţarea Moscovei, delegaţia română condusă de Ion Maurer a cerut la 6 iulie 1964 restituirea Basarabiei. Această pretenţie fără precedent i-a lăsat lui Hruşciov un gust amar, fiindcă chinezii au sprijinit-o explicit[29]. O asemenea acţiune era pe cursul reînvierii generale a naţionalismului românesc în 1963 şi 1964. Gheorghiu-Dej profita tot mai mult de sentimentele tradiţional naţionaliste ale populaţiei pentru a-şi consolida conducerea şi în 1964 acest naţionalism a dobîndit chiar unele accente antiruse. La sfîrşitul lui 1964 au fost publicate de Academia Română cîteva scrieri nepublicate din Marx, iar tonul pasajelor publicate la Bucureşti era antirus şi condamna expres anexarea din 1812.

În octombrie 1964, Nikita Hruşciov a fost forţat să demisioneze, iar oponentul lui român, Gheorghiu-Dej, a murit în martie 1965. Succesorii lor, Leonid Brejnev şi Nicolae Ceauşescu, au avut nevoie de timp ca să-şi consolideze poziţiile şi temporar conflictul s-a răcit. Ceauşescu a proclamat curînd aderarea la linia autonomă a predecesorului său şi, spre deosebire de Gheor-

[27] Burks, *The Romanian National Deviation*, p. 93-113; A. Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?* Osteuropa, 21, nr. 5, 1971, p. 316-323; vezi *Vecer v Kişiniove, posveaşcionîi 16-i godovşcine sovetsko-bolgarskogo dogovora*, *SM*, 18 martie 1964, p. 1 şi multe articole similare în presa moldovenească.

[28] Ionescu, *Communism in Romania*, p. 356-357.

[29] N. Khrushchev, *Khrushchev Remembers. The Last Testament*, ed. S. Talbott, Andre Deutsch Ltd., Londra, 1974, p. 232; Burks, *The Romanian National Deviation*, p. 93-113; Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?*, p. 316-323; St. Fischer-Galaţi, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Studies in Communism, Revisionism, and Revolution, nr. 10, MIT Press, Cambridge Mass., 1967, p. 98-101.

ghiu-Dej, el a și liberalizat anumite aspecte ale politicii interne în primii săi ani la putere. La cel de al 9-lea congres, din iunie 1965, Ceaușescu a subliniat din nou principiile doctrinei Maurer şi a accentuat importanţa naţiunilor în socialism. În senzaţionalul său discurs cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a PCR, din mai 1966, el a denunţat explicit dominaţia Cominternului asupra PCR în anii interbelici şi politica deopotrivă eronată şi antinaţională a PCR în acea perioadă. Pretenţia asupra Basarabiei, implicită în această critică a Cominternului, nu a scăpat nici ea audienţei[30].

În 1967, România a întreprins o serie de acţiuni de politică externă pentru a obţine sprijin din Vest, pentru a compensa legătura sino-română care slăbise ca urmare a revoluţiei culturale şi a crescîndelor deosebiri de păreri ideologice şi politice. Mult înaintea altor membri ai Pactului de la Varşovia, România lui Ceauşescu a intrat în relaţii diplomatice cu Republica Federală Germană, nu şi-a rupt relaţiile cu Israelul după războiul de şase zile şi, printr-o acţiune fără precedent, a refuzat să ia parte la Conferinţa europeană a partidelor comuniste de la Karlovy Vary. Primăvara de la Praga a pus linia autonomă a României la încercare. Guvernul român nu a fost invitat la consultările ce au precedat intervenţia, dar la 22 august 1968 Ceauşescu a condamnat în schimb acţiunea sovietică. Această condamnare fără echivoc i-a asigurat partidului multă bunăvoinţă din partea maselor şi prestigiu în rîndul intelectualilor. România a respins de asemenea, în mod repetat, doctrina lui Brejnev privitoare la suveranitatea limitată[31].

La începutul anilor '70, Brejnev a încercat din toată puterea să-l îngenuncheze pe Ceauşescu[32]. Kremlinul a reînviat planurile lui anterioare de organizare suprastatală a CAER-ului şi a Pactului de la Varşovia. În 1970-1971 negocierile pentru reînvierea tratatului de prietenie româno-sovietic au provocat totuşi o deteriorare primejdioasă a relaţiilor bilaterale. Din nou, conducerea românească a smuls Kremlinului concesii; propunerile pentru integrarea supranaţională au fost atenuate şi referinţele la Doctrina Brejnev au fost omise din tratatul de prietenie. În schimb, România a adoptat o atitudine mai cooperantă faţă de Pactul de la Varşovia şi CAER, fără a-şi sacrifica însă cu ceva celelalte activităţi internaţionale.

---

[30] N. Ceauşescu, *La Roumanie sur la voie du parachèvement de l' édification socialiste*, vol. 1, Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 7-98, 315-390.

[31] R.A. Remington, *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution*, Studies in Communism, Revisionism, and Revolution, nr. 17, MIT Press, Cambridge Mass., 1971, p. 56-93, 106-109.

[32] A. Braun, *Romanian Foreign Policy Since 1965. The Political and Military Limits of Autonomy*, Preager, New York, 1978.

În anii '70, relațiile sovieto-române au cunoscut fluctuații considerabile. La fiecare cîțiva ani se vor ivi planuri sovietice de integrare, dispute teritoriale și deosebiri în părerile politice. Totuși limitele conflictului păreau a fi fost trasate. Ceaușescu avea grijă să nu depășească aceste limite, iar Moscova avea încredere că, în afara autonomiei sale în politica externă, România rămînea un membru loial al blocului sovietic, cu un regim comunist stabil[33].

Revelațiile lui Ion Pacepa, fostul șef al Securității care mai apoi a fugit în Statele Unite, nu infirmă această părere. Pacepa pretinde că acest conflict sovieto-român a fost o escrocherie, cunoscută de la începutul anilor '70 drept „Operația Orizont"și intenția ei era să păcălească Occidentul. Deosebirile sub raportul ideologiei și politicii externe dintre România și Uniunea Sovietică au continuat totuși, în anii '70. Pentru a ține Uniunea Sovietică, de altfel, în șah, România a exploatat cum se știe conflictul sovieto-chinez și a obținut respectul Occidentului pentru linia ei autonomă. Se știe de asemenea că România a transmis tehnologie occidentală Uniunii Sovietice și a ajutat politica externă sovietică. Dezvăluirile lui Pacepa privind aceste atitudini politice nu sînt incompatibile cu conflictul româno-sovietic ca atare[34].

Pe frontul intern, anul 1971 a marcat o schimbare în politica lui Ceaușescu. Impresionat de revoluția culturală din China, el a inaugurat o campanie ideologică cu așa-numitele Teze din iulie. Reformele ce au urmat și reorganizările de la începutul anilor '70 au pus capăt fazei liberale inițiale a conducerii lui Ceaușescu. În concordanță cu ideologia comunistă, toate activitățile sociale și politice au trecut din nou sub controlul strict al partidului. Naționalismul popular a fost de asemenea exploatat și mai mult, pentru a consolida puterea conducerii de la București.

Anii '80 au fost martorii declinului și căderii regimului Ceaușescu. Pentru a plăti datoriile externe, conducătorii au redus drastic consumul intern, dar totuși criza economică a pus în lumină faptul că atît industria cît și agricultura românească erau categoric învechite. Celebra Securitate și apelurile excesive la sentimentele naționalist-populiste au devenit principalii piloni ai regimului. De altfel, sfîrșitul războiului rece și destinderea ce i-a urmat au slăbit posibilitățile de manevră ale României. Ceaușescu n-a putut rivaliza cu puterea de atracție pe care Gorbaciov o avea asupra lumii occidentale, iar dezvăluirile privitoare la regimul despotic de teroare din România au amplificat izolarea ei internațională, în anii anteriori revoluției din 1989.

---

[33] St. Fischer-Galați, *Foreign Policy*, în *Rumänien*, ed. K-D. Grothusen, *Südosteuropa-Handbuch*, nr. 2, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977, p. 220-230. Citată în continuare *Rumänien.*

[34] I. Pacepa, *Red Horizons*, Regnery Gateway, Washington, 1987.

Nu este poate exagerat să se resusţină că [Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu] au fost „patrioţi comunişti“ în măsura în care Uniunea Sovietică o permitea şi cît le-o permiteau propriile lor relaţii cu Kremlinul şi restul ierarhiei politice a Partidului Comunist Român.

Stephen Fischer-Galaţi[35].

[În închisoare, Gheorghiu-Dej şi tovarăşii lui] au fost transformaţi în adevăraţi revoluţionari de profesie, neatinşi de naţionalism sau chiar de patriotism, absolut devotaţi Moscovei.

Kenneth Jowitt[36].

Dezbaterea privind comunismul naţional în România

Chiar de la începutul cursului autonom pe care l-a urmat România şi a comunismului ei naţional, aceste fenomene au fost viu dezbătute de specialiştii occidentali. Dezbaterea nu a lămurit lucrurile. Cum specialiştii provin din discipline diferite — istorie, antropologie, ştiinţe politice — ei vin, în mod caracterisitc, cu întrebări şi perspective diferite. De altfel aceste dezbateri s-au întins pe trei decenii. Stephen Fischer-Galaţi şi Ghiţă Ionescu şi-au publicat analizele lor atunci cînd uimitoarele evoluţii din anii '60 tocmai aveau loc în România comunistă[37]. Lucrarea majoră a lui Kenneth Jowitt s-a publicat în 1971, cînd imaginea liberală a lui Ceauşescu începe să se erodeze, iar naţionalismul începuse să devină mai pregnant[38]. În anii '80, Michael Shafir şi Robert King erau pe deplin conştienţi de faptul că foarte respectatul actor în scena politică internaţională degenerase într-un dictator despotic şi izolat. În 1992, Katherine Verdery era deja martoră a sfîrşitului comunismului-naţional românesc, a începuturilor neocomunismului lui Iliescu şi a renaşterii naţionalismului „de modă veche“. Silviu Brucan a jucat un rol major în anii '60 şi i-a supravieţuit lui Ceauşescu, pentru a-şi publica memoriile în 1993[39].

[35] Fischer-Galaţi, *Twentieth Century Rumania*, p.93.

[36] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 77.

[37] Fischer-Galaţi, *The New Rumania*; Ionescu, *Communism in Romania*.

[38] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*.

[39] Referirile la părerile lui Brucan sînt bazate pe un interviu. Memoriile lui s-au publicat la sfîrşitul lui 1993, sub titlul *The Wasted Generation*, Westview Press, Boulder Colo., 1993.

În 1967, Stephen Fischer-Galați a fost primul specialist occidental care a prezentat o interpretare coerentă asupra istoriei României postbelice[40]. Potrivit perspectivei lui „naționale", 1945-1960 a reprezentat o perioadă de reprimare temporară și „nenaturală" a naționalismului românesc și de impunere de către Uniunea Sovietică și PCR a unei ideologii comuniste, ce includea și naționalism rusesc. Pentru Fischer-Galați, Gheorghiu-Dej a fost liderul comuniștilor din interior, ori al național-comuniștilor din România. Stalin i-a preferat, în locul lui Gheorghiu-Dej, pe moscoviții Ana Pauker și Luca, dar totuși Gheorghiu-Dej a reușit să-i înfrîngă pe moscoviți în lupta pentru putere ce a avut loc în 1944 și a trebuit prin urmare să acționeze ca un slujitor loial al lui Stalin[41]. Fischer-Galați susține că Gheorghiu-Dej și-a ascuns vederile sale național-comuniste pînă cînd s-a făcut indispensabil Kremlinului și i-a eliminat pe adversarii lui, în 1952, cu consimțămîntul Moscovei. Impactul liniei autonome adoptate de România asupra opiniilor lui Fischer-Galați se remarcă în titlul capitolului lui referitor la perioada 1952-1960: „Un pas înapoi pentru o săritură mai lungă ". Dacă nu ar fi evoluțiile de mai tîrziu, nu s-ar putea invoca nici o dovadă despre vreun comunism național sau despre o linie autonomă pînă în ultima parte a anilor '50[42]. Dovezile în sprijinul interpretării lui Fischer-Galați asupra întregii politici a lui Gheorghiu-Dej din anii '50 privită ca rezultatul unei rivalități între comuniștii naționali și moscoviți și pentru caracterizarea lui Gheorghiu-Dej ca un național-comunist sincer și bine deghizat sînt, prin urmare, circumstanțiale[43]. Din perspectiva lui Fisher-Galați, evoluțiile păreau totuși logice: Gheorghiu-Dej a trebuit să cîștige timp pînă în 1952, cînd a început să urmeze cu precauție o linie națională. Planurile sovietice de integrare economică l-au făcut să aibă nevoie de o afirmare deschisă a acesteia, în jurul anului 1960, iar conflictul chino-sovietic i-au oferit ocazia să o facă[44].

Destul de interesant faptul, specialistul în științe politice Kenneth Jowitt a avansat o ipoteză exact opusă celei formulate de Fischer-Galați despre Gheorghiu-Dej. Potrivit lui Jowitt, Gheorghiu-Dej a fost înainte de toate un comunist care a avut drept ideal o Românie socialistă și industrializată, ceea ce era în total acord cu intențiile lui Stalin pentru România. Pentru a atinge acest scop, PCR trebuia să realizeze o breșă sau „o modificare decisivă ori o

[40] Fischer-Galați,*The New Rumania*.

[41] Fischer-Galați, *The Communist Takeover of Rumania*, p. 310-320.

[42] Fischer-Galați, *The New Rumania,* p. 44-77.

[43] Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 2, p. 532-540.

[44] Fischer-Galați, *Twentieth Century Rumania*, p. 159-182.

distrugere a valorilor, structurilor şi comportamentelor care sînt percepute de către elita revoluţionară ca elemente ce compun sau contribuie la existenţa de fapt sau potenţială a unor centre alternative de putere politică "[45]. Ca o adevărată avangardă leninistă, partidul a trebuit să prevină orice încetinire a revoluţiei social-economice şi politice, să-şi reducă promisiunile către segmentele mai largi ale populaţiei şi să o menţină pe aceasta în ascultare, cu mijloace de forţă şi coerciţie. Potrivit lui Jowitt, această convingere era împărtăşită atît de comuniştii naţionali cît şi de moscoviţi, iar epurarea din 1952 a fost legată doar de o luptă pentru putere în interiorul partidului şi de dispute asupra înfăptuirii practice a breşei[46]. Jowitt consideră că devotamentul lui Gheorghiu-Dej faţă de comunism era primitiv şi dogmatic însă profund, iar interpretările lui Jowitt privind evoluţiile din anii '50 sînt în consecinţă mai plauzibile. Jowitt îl înfăţişează pe Gheorghiu-Dej ca un lider comunist dogmatic care la sfîrşitul anilor '50 a suferit, în convingerile sale, un şoc puternic, mai curînd decît ca un lider naţional şi prudent, urmărind strategia care să-l conducă la putere. În termenii breşei, industrializarea avea o prioritate absolută pentru PCR şi a devenit un obiectiv sacru, în sine, pentru Gheorghiu-Dej şi tovarăşii lui. Stalin a sprijinit cu generozitate acest avînt în industrializare, iar Gheorghiu-Dej a confundat, o vreme, convergenţa (temporară) a intereselor României şi ale Uniunii Sovietice cu o identitate ideologică a intereselor. Inovaţiile politice introduse mai tîrziu de către Hruşciov şi mai ales lipsa lui de entuziasm faţă de ambiţiosul program de industrializare a României, care pentru Gheorghiu-Dej au venit ca un şoc şi l-au forţat să-şi regîndească orientarea loialităţii şi încrederii. Potrivit lui Jowitt, reabilitările lui Hruşciov, relaxarea economică şi culturală, destalinizarea au reprezentat toate o ameninţare la adresa poziţiei lui Gheorghiu-Dej, în vreme ce alte idei ale liderului sovietic, precum coexistenţa paşnică, erau acceptabile. Această situaţie l-a obligat pe Gheorghiu-Dej să fie mai revendicativ faţă de Uniunea Sovietică, dar printr-un proces pe care Jowitt îl numeşte „învăţare latentă ". Abia prin 1962 a sesizat Gheorghiu-Dej incompatibilitatea dintre interesele sale politice şi cele ale lui Hruşciov.

Recent, fostul diplomat român Silviu Brucan a dezvăluit în memoriile sale că descrierea pe care Jowitt o face relaţiilor dintre Hruşciov, campionul destalinizării, şi Gheorghiu-Dej, stalinist devotat al vechii gărzi, nu este prea departe de realitate. Jowitt a respins părerea comună după care Gheorghiu-Dej era adversarul lui Hruşciov în România, iar Brucan sugerează că de fapt

[45] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 7.

[46] Lupta între fracţiuni a fost, în realitate, mult mai complicată decît imaginea ce o oferă conflictul naţional-comunişti-moscoviţi. Vezi Ionescu, *Communism in Romania*, p. 197-218.

a existat chiar o afinitate personală și respect reciproc între cei doi lideri. Liderul sovietic admira autoritatea lui Gheorghiu-Dej și controlul ce-l exercita în România, unde ecoul evenimentelor din Ungaria abia dacă s-a făcut auzit. După revolta din Ungaria din 1956, Hrușciov l-a trimis pe Gheorghiu-Dej la Budapesta să supravegheze refacerea Partidului Comunist Maghiar și consolidarea poziției lui Kadar. Gheorghiu-Dej a fost însoțit de Valter Roman și de o armată de cam două mii de activiști de partid din Transilvania. Șederea lui la Budapesta se spune că i-a provocat un șoc[47]. El a ajuns să înțeleagă cît de vulnerabil poate fi un regim comunist cînd el se bazează doar pe puterea Uniunii Sovietice și pe prezența Armatei Roșii[48]. Evoluțiile din Ungaria l-au făcut să vadă foarte clar că pînă și un regim comunist nu-și poate permite să ignore prea mult raporturile lui cu populația. La venirea lui în România, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui Brucan să scrie un raport sincer asupra relațiilor româno-sovietice din ultimul deceniu și să-i facă propuneri pentru o dezangajare a politicii externe românești din rolul conferit de modelul sovietic. Altora li s-a cerut să scrie rapoarte privitoare la relațiile culturale și economice ale României cu URSS. Conducerea PCR a luat decizia unei schimbări foarte lente, precaute, a liniei politice[49]. Această modificare nu a fost antisovietică, ci a fost menită să creeze partidului un suport intern. În întîlniri secrete cu liderii de partid locali, s-a trecut la dezvăluirea părților negative ale cooperării cu Uniunea Sovietică. Gheorghiu-Dej l-a convins pe Hrușciov să-și retragă Armata Roșie de pe pămîntul României, lucru necesar pentru a face schimbarea credibilă în Vest.

Chiar dacă Jowitt este corect în presupunerea lui că 1962 reprezintă începutul cursului autonom al României și al conflictului româno-sovietic, anul indicat de Fischer-Galați, adică 1955, poate fi la fel de corect și el. Comunismul național poate că a început în 1955, însă acest soi de comunism național are puține lucruri comune cu comunismul național pe care Ceaușescu l-a practicat peste douăzeci sau chiar peste zece ani. Jowitt a arătat exact: pînă în 1959 Hrușciov a fost, în aspecte cruciale, în aceeași măsură ca și Gheorghiu-Dej, un „naționalist român" și un stimulator major al cursului independent al României[50]. Destalinizarea blocului comunist de către Hrușciov a oferit o mai

[47] Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. 2, p. 502-510.

[48] King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 39-58.

[49] În descrierea acestor evenimente, Brucan observa că unul dintre cei mai deschiși oponenți față de această linie era Nicolae Ceaușescu!

[50] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 166-167.

mare autonomie statelor membre şi a încurajat relaţiile bazate pe cooperare mai curînd decît cele bazate pe consens.

De la mijlocul anilor '50, Gheorghiu-Dej a folosit selectiv patriotismul pentru a manipula populaţia şi a construi o bază indigenă regimului lui. Cu toate acestea, el nu era pe atunci cu siguranţă un naţionalist. În 1948 el privise cu dispreţ devierea naţionalistă a lui Tito. În 1954 el ordonase ca Lucreţiu Pătrăşcanu, un adevărat comunist naţional român, care fusese întemniţat în anii '40, să fie executat[51]. Îndemnurile lui Dej împotriva „naţionalismului burghez" păreau să fie sincere şi întemeiate pe ideea că o reconciliere naţională prematură ar fi putut pune în primejdie breşa atît de mult dorită.

De altfel, cînd PCR a venit la putere în 1945, liderii lui erau lipsiţi de orice experienţă politică. Prin urmare România se baza pe modelul sovietic. Totuşi cam prin 1955 ei au început să-şi dea seama că acest model trebuia să fie adaptat la condiţiile din România. Nu există nici o indicaţie care să arate că aceste amendări i-ar fi neliniştit pe liderii sovietici.

În mod similar, reînvierea trecutului naţional a fost un fenomen foarte comun, la mijlocul anilor '50, în celelalte ţări din estul Europei. Ca şi în republicile URSS-ului, Moscova a îngăduit şi poate a stimulat chiar o renaştere a conştiinţei naţionale în statele satelite. Totuşi, acest fel de „naţionalism" nu ducea în mod similar la o linie autonomă. Bulgaria a trecut, de exemplu, printr-o liberalizare naţională asemănătoare, însă fără cea mai mică deviere de la linia politică sovietică[52]. În multe privinţe, politica culturală a Republicii Moldoveneşti descrisă în capitolul al treilea oferă un caz în speţă.

Jowitt a arătat convingător că linia autonomă din România din anii '60 nu a fost un produs inevitabil al naţionalismului din anii '50. Naţionalismul românesc era comun, în patre, Europei de Est şi fusese declanşat de dezvoltarea comunismului şi destalinizare. Totuşi Kenneth Jowitt pare să fi subestimat însă şi ideologia naţionalistă însăşi. Cum au menţionat atît Stephen Fischer-Galaţi cît şi Katherine Verdery, o ideologie naţionalistă ajunge adesea să scape oricărui control politic. Conflictul politic cu Uniunea Sovietică şi manipularea simbolurilor naţionale în România au dat mînă liberă ideologiei naţionale şi prezicerea lui Gheorghiu-Dej că reconcilierea naţională este prematură s-a materializat[53].

---

[51] Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, p. 114-130.

[52] J.D. Bell, *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*. Histories of Ruling Communist Parties, Hoover Institution Press, Stanford, Calif., 1986, p. 103-147.

[53] Verdery, *National Ideology under Socialism*; Fischer-Galaţi, Twentieth Century Rumania.

Cei mai mulţi specialişti sînt de acord în privinţa diferenţelor existente între comunismul naţional al lui Gheorghiu-Dej şi cel al lui Ceauşescu. Cursul autonom al lui Gheorghiu-Dej era în mare măsură dependent de fluctuaţiile politice internaţionale, inclusiv de conflictul chino-sovietic, şi ale destinderii. Ceauşescu a folosit doctrina Maurer pentru a da comunismului naţional, prin aceasta, o temelie politică şi ideologică. Spre deosebire de predecesorul lui, Ceauşescu a stimulat de asemenea o apropiere a partidului de populaţia României. Naţionalismul lui Ceauşescu nu era o consecinţă naturală a celui practicat de Gheorghiu-Dej. Mai curînd, succesiunea lui a marcat un nou stadiu în dezvoltarea României socialiste. Gheorghiu-Dej a considerat naţionalismul un instrument politic puternic dar primejdios. Stalinistul Gheorghiu-Dej putea duce o politică de schimbări între nişte limite foarte înguste şi prin urmare putea doar să manipuleze simbolurile naţionale şi să stîrnească sentimentele antiruseşti şi naţionale ale maselor. Spre deosebire de el, Ceauşescu a prezidat peste faza de „includere“ a comunismului şi substituire a coerciţiei cu simboluri ideologice şi stimulente remunerative pentru mase. Spre deosebire de Uniunea Sovietică sub Hruşciov, Partidul în România a căutat o relaţie mai reciprocă cu populaţia. Parte a acestui proces de includere a fost şi o reevaluare pozitivă a trecutului şi prezentarea partidului ca o culminaţie în istoria României[54]. Anunţînd „încheierea construcţiei socialismului“, Nicolae Ceauşescu a devenit în adîncul sufletului un naţionalist. Cînd, între 1969 şi 1974, liberalizarea s-a sfîrşit, campaniile ideologice au fost utilizate ca o compensaţie pentru lipsa stimulentelor remunerative. Ceauşescu a ajuns să se bazeze pe o supradoză de naţionalism pentru a controla masele.

[54] King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 120-134.

Naţiunea este o fantezie ideologico-utopică sentimentală care nu există.

Constantin Dobrogeanu-Gherea[55].

Dezvoltarea naţiunii, instaurarea statului socialist este în concordanţă cu cerinţele obiective ale vieţii sociale. Aceasta nu contravine în nici un fel intereselor internaţionalismului socialist, ci dimpotrivă, este în totală armonie cu aceste interese.

Nicolae Ceauşescu[56].

SCRIEREA ISTORIEI ÎN ROMÂNIA

În secţiunile anterioare, s-a prezentat dezvoltarea politico-ideologică a regimului din România, în timpul ultimului secol. În secţiunea următoare vor fi examinate implicaţiile politico-ideologice ale situaţiei asupra politicii culturale şi scrierii istoriei în România. Secţiunea este organizată în concordanţă cu trei elemente ale dialecticii hegeliene: teza — naţionalismul (de pînă la 1944); antiteza — comunismul (1944-1960); sinteza comunismul naţional (de după 1960). Sinteza românească oglindeşte criteriile hegeliene, însumate în triplul înţeles al verbului german, intraductibil de altfel, „aufheben": a păstra, a şterge, a înainta.

Această sinteză nu poate fi pe deplin înţeleasă fără cele două stadii anterioare din dezvoltarea istoriografiei româneşti. Istoricii comuniştii naţionali s-au pregătit, iar punctul lor de vedere asupra lumii a fost modelat de perioadele naţionalistă şi comunistă. De altfel, ambele ideologii au contribuit la o serie de interpretări istorice şi preferinţe prezente în sinteza naţional-comunistă.

Pentru a deduce modelul didactic, conceptul „ataşamentului" introdus în capitolul patru privitor la istoriografia moldovenească va fi avut în vedere şi aici. În cazul românesc, trei subiecte de ataşament sînt disponibile: Vestul, România (indigenismul) şi Estul (ortodoxia, rusofilia sau comunismul). O atenţie specială trebuie acordată tuturor celor trei elemente ale triunghiului relaţional: ideologie, politică şi ştiinţă (istorică).

---

[55] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, vol. 2, p. 134, citat în Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 53.

[56] N. Ceauşescu, *La Roumanie*, I, p. 7-98.

Şcoala naţionalistă, Iorga şi Brătianu

La sfîrşitul secolului al 19-lea, ridicarea naţionalismului la poziţia de ideologie dominantă în România a coincis cu profesionalizarea scrierii istoriei după modelul vest-european. Precursoarea Academiei Române (Academia Română de Ştiinţe) s-a întemeiat în 1866 şi în jurul anului 1900 au fost create mai multe institute şi facultăţi de istorie. Părinţii fondatori ai ştiinţei istorice româneşti au fost Alexandru Xenopol (1847-1920) şi faimosul său elev Nicolae Iorga (1871-1940). Cînd ei şi-au publicat principalele lor lucrări, între 1890 şi 1910, independenţa naţională fusese realizată, iar perspectivele dezvoltării unităţii naţionale (încorporarea Bucovinei, Basarabiei şi Transilvaniei) erau destul de întunecate. Aceasta înseamnă că cele dintîi sinteze ştiinţifice ale istoriei României erau scrise în circumstanţe politice destul de stabile şi neutre.

Naţionalismul pătrunsese în acel moment în scrierile istorice. Lupta românilor pentru restaurarea statului naţional independent era principiul călăuzitor care punea în lumină periodizarea istoriei: istoria antică — etnogeneza românească; istoria Evului Mediu — formarea principatelor româneşti şi dominaţia turcească; istoria modernă — regimul fanariot; istoria contemporană — autonomia şi independenţa politică a românilor[57]. Miturile principale pe care se sprijinea această viziune asupra istoriei româneşti erau: percepţia etnogenezei româneşti ca o simbioză daco-romană; continuitatea prezenţei româneşti în teritoriile dace în Evul Mediu (între secolele 3-10); unitatea istorică, etnică şi lingvistică a locuitorilor teritoriilor româneşti; solidaritatea tuturor grupurilor sociale în lupta seculară pentru independenţă şi unificare.

Poziţia dominantă a ideologiei naţionaliste înaintea primului război mondial şi consensul unei întregi serii de mituri istorice a fost consolidat de dezbaterile continue privitoare la identitatea naţiunii române. Ataşamentul, în această dezbatere, era simbolizat de preferinţa fie pentru daci (indigeniştii) fie pentru romani (occidentaliştii) în explicarea etnogenezei româneşti. Vestul era principalul punct de referinţă. Accentuarea ortodoxiei şi a neoccidentalismului naţiunii române făcea parte din poziţia indigenistă[58]. Un ataşament prorăsăritean era arareori întîlnit ca punct de vedere independent; un asemenea ataşament l-a reprezentat Bogdan Hasdeu, primul slavist român. În gene-

[57] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, 6 vol., Bucureşti, 1888-1893, criticată în Mohov, *Proekt plana ucebnika po istorii Moldavii*, p. 241-253.

[58] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 27-71.

ral, istoricii români tindeau să ignore sau să bagatelizeze influența slavă asupra poporului şi a limbii române, ca şi influența politică şi culturală rusească asupra istoriei româneşti[59].

Desăvîrşirea unității naționale în 1918 a avut un impact enorm asupra istoriografiei româneşti. Deoarece unificarea era considerată apogeul istoriei româneşti, toate evenimentele anterioare erau interpretate ca parte a procesului teleologic care condusese la această situație paradisiacă[60]. Istoricii au devenit tot mai mult implicați în punctul de vedere indigenist, „hipnotizați" de istoria națională.

Statul nou dobîndit era totuşi amenințat de bolşevism şi de către iredentismul vecinilor lui. Statul sovietic devenea mai puternic cu fiecare an, iar Estul a devenit o preocupare majoră pentru istoricii români, din perioada interbelică. Cei mai mulți din cei cu înclinații occidentale şi indigeniste împărtăşeau un sentiment de ură pentru slavi în general şi pentru vecinul comunist în special. Schimbarea în ataşament, produsă după unificare, este ilustrată în lucrările indigenistului Nicolae Iorga. În cartea sa din 1917, *Istoria relațiilor ruso-române*, contribuția culturală şi politică a slavilor şi a Rusiei la trecutul românesc era evaluată destul de pozitiv[61]. După 1918 totuşi, Iorga a devenit unul din cei mai antiruşi istorici şi-şi apăra cu ardoare statul „lui" național românesc.

Ataşamentul antirăsăritean a devenit o caracteristică a ideologiei naționaliste. Chiar istoricii de stînga, inclusiv cei socialişti, erau fie indigenişti fie prooccidentali. Doar o mînă de istorici comunişti, cel mai proeminent dintre ei fiind profesorul Petre Constantinescu-Iaşi, care a fost fondator al asociației române „Prietenii Uniunii Sovietice", a refuzat să subscrie la premizele dezbaterii asupra națiunii şi a optat pentru noua poziție prorăsăriteană: comunismul şi dragostea patriotică pentru primul stat socialist.

Avînd în vedere iredentismul statelor vecine, România a avut o nevoie disperată de argumente istorice pentru a-şi justifica drepturile asupra teritoriilor disputate. Această nevoie a fost cea mai teribilă în zilele conferinței de la Versailles. Mulți dintre intelectualii care au fost personal implicați în încorporarea Transilvaniei, Basarabiei şi Bucovinei, au scris broşuri pentru

---

[59] St. Fischer-Galați, *Slavic-Romanian Relations in Modern Romanian Historiography*, National Committee for a Free Europe. Mimeographed Series, nr. 8, Middle European Studies Center, New York, 1953, passim.

[60] Ideea unei reîntoarceri la un paradis care a existat în vremurile antice este implicită atît în ideologia comunistă cît şi în cea naționalistă.

[61] N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Neamul Românesc, Iaşi, 1917.

conferință. În lumina intereselor și a lipsei de pregătire științifică, nu ar trebui să ne surprindă că scrierile lor ofereau o optică motivată politic și extrem de unilaterală[62].

Faptul că așa de mulți istorici de profesie s-au grăbit în apărarea națiunii ilustrează situația est-europeană în privința activității științifice. Idealul studiului obiectiv științific, distanțat de politică, este tipic Occidentului. O separare între politică și știință pur și simplu nu exista în România, nici chiar înainte de momentul introducerii de către comuniști a ideii de *partiinost'*. În primul deceniu de după război, mulți istorici profesioniști au devenit, de fapt, și autori de broșuri. De pildă, N. Iorga, care studiase la universitățile din București, Iași, Berlin, Paris și Leipzig, s-a dedicat cu toate forțele cauzei naționale. Dată fiind implicarea lui politică, pretenția sa că „istoria este o explicație sistematică, fără obiective străine sieși, a faptelor de orice fel, care s-au obținut metodic; prin aceste fapte, indiferent de timp și loc, se manifestă activitatea umanității" s-a dovedit a fi fără conținut[63]. Broșurile stau mărturie a unei cunoașteri fără rival a istoriei României, însă le lipsește orice obiectivitate științifică[64].

Trei cei mai importanți istorici ai perioadei interbelice au fost implicați în politică. Iorga a fost membru al parlamentului și chiar prim-ministru pentru cîteva luni. George Brătianu era descendentul dinastiei Brătienilor de politicieni români și în anii '30 și-a făcut propriul său partid de dreapta. Constantin C. Giurescu a devenit membru activ al acestui partid în ultima parte a anilor '30 și a activat ca ministru al propagandei din 1939 pînă la 4 iulie 1940.

Cînd cea dintîi reacție emoțională legată de unire s-a stins și amenințarea externă părea să se diminueze, o serie de istorici s-au dedicat studiului științific bazat pe cercetarea arhivelor. Cei mai mulți dintre ei și în special istoricii amatori s-au blocat într-un naționalism excesiv și au triumfat în ultima parte a

---

62 Pentru o selecție a unor asemenea broșuri vezi *Romania in the First World War 1914-1919. An Annotated Bibliography*, ed. G.E. Torrey, Emporia State Research Studies, nr. 29, 4, Emporia State Research Studies, Emporia Kan., 1981.

63 N. Iorga, *Bazele necesare unei noi istorii a Evului Mediu*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Institutul de istorie universală N. Iorga, București, 1944, p. 127, citat în W.O. Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, East European Monographs, nr. 5, East European Quarterly, Boulder Colo., 1973, p. 13.

64 Hotărîrea lui Oldson de a nu ține cont de scrierile politice ale lui Iorga și de a ignora contradicțiile fundamentale dintre principiile lui Iorga și lucrările sale au făcut ca studiul lui Oldson să fie un fiasco. Vezi, în comparație, Pearton, M., *N. Iorga as Historian and Politician*, în *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, ed. D. Deletant, H. Hanak, Studies in Russia and East Europe, MacMillan Press, London, 1988, p. 157-173. Citată în continuare *Historians as Nation-Builders*.

anilor '30 și în timpul războiului. Fascismul și amenințarea pierderilor teritoriale au consolidat acest aspect indigenist, xenofob al naționalismului român. Pe scurt, toți istoricii, fie ei indigeniști sau prooccidentali, au împărtășit convingerea fundamentală că unificarea românească de la 1918 fusese imanentă în istorie. Cînd lucrurile s-au deteriorat, cauzei naționale i s-a dat, de altfel, prioritate, în detrimentul științei istorice[65].

Școala comunistă, Roller și Constantinescu-Iași

În timpul primilor cîțiva ani după lovitura de stat din 1944, conducerea partidului comunist a fost preocupată cu precădere de preluarea treptată a puterii politice în România. În domeniul istoriei, specialiștii „burghezi" și-au continuat activitatea nestingheriți de amestecul comuniștilor. În paralel cu cercetarea tradițională, publicarea și educația, comuniștii au creat propriile lor instituții, în mare măsură așa cum au făcut și comuniștii ruși după revoluție. Următoarele instituții simbolizau dependența de Uniunea Sovietică: *Analele Româno-Sovietice*, editura *Cartea Rusă* (1946), Institutul de Studii Româno-Sovietice din București (1947) și Muzeul de Istorie Ruso-Român (1948)[66].

Cînd comuniștii au eliminat toată opoziția politică, au început și transformarea istoriografiei, care s-a înfăptuit într-un an. În 1948 cei mai mulți istorici burghezi au fost îndepărtați din pozițiile lor de la Academie, Universitate și din alte instituții de istorie. În toamna lui 1948 o reformă școlară a revizuit programa școlară. În 1950 cei mai importanți istorici (și politicieni) ai vechiului regim au fost arestați și trimiși la închisoare[67]. Între timp, structura instituțională a fost adaptată modelului sovietic. *Academia Română* a devenit Academia Republicii Populare Române, iar secția de istorie, condusă de Petre Constantinescu-Iași și Mihai Roller, a preluat răspunderea pentru toate cercetările în acest domeniu. Institutele de istorie ale diferitelor universități au decăzut în situația de filiale ale Institutului de Istorie al Universității din București.

---

[65] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 27-71; Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought*, p. 89-94.

[66] V. Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, Ion Dumitru Verlag, München, 1981, reeditat în Humanitas, București, 1991, p. 9-40; P. Konstantinescu-Iași, *Ob izucenii rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah. Sovmestnaia sessia rumînskih i sovetskih istorikov (iun' 1958 goda)*, Izdatel'stvo Inostrannoi Literaturî, Moscova, 1960, p. 25-27. Citată în continuare *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah.*

[67] Unii dintre ei au fost trimiși la închisoarea de la Sighet fiindcă au fost miniștri în guvernele antebelice, inclusiv. I.G. Brătianu și C. Giurescu.

Pentru ca să facă o curăţenie totală, guvernul comunist a ordonat de asemenea ca toate cărţile neagreate să fie înlăturate din rafturile bibliotecilor. Aceste cărţi, care erau scrise de istoricii „burghezi” ce căzuseră în dizgraţie, şi cărţile pe subiecte tabu, precum familia regală sau teritoriile pierdute ale Basarabiei şi Bucovinei, au fost interzise[68].

Conducerea comunistă românească a trebuit să facă totuşi faţă aceloraşi probleme pe care le avusese în anii '20 modelul sovietic, privind rolul istoriei. De fapt, singurul istoric comunist pregătit în domeniu era Petre Constantinescu-Iaşi, care fusese înainte de război profesor şi membru al partidului (social-democrat) din 1910[69]. Pregătirea unei prime generaţii de istorici comunişti ar fi luat timp, deşi studenţi (pentru doctorat) au fost imediat trimişi în universităţile sovietice[70]. În acelaşi timp, ajutorul vechilor istorici, care erau gata să se dea cu timpurile, a fost şi el acceptat, deşi PCR pare să-i fi preferat pe aceia care se orientaseră înainte de război spre stînga politică. Unul dintre cei mai importanţi stîngişti de acest fel era Andrei Oţetea, care funcţionase în facultăţile mai multor universităţi de la obţinerea licenţei sale, în 1926, la Paris. El a devenit director al Institutului „N. Iorga“ (1947-1948) şi apoi a deţinut o catedră de Istorie Universală la Universitatea din Bucureşti (1948-1964)[71].

Principalul agent al partidului în domeniul istoriei a fost un neistoric, activistul de partid Mihai Roller. De fapt, el era omul de încredere al Kremlinului. În perioada dintre războaie, el şi Ana Pauker răspunseseră de ziarul ilegal al PCR *Scînteia* (Iskra, în ruseşte), iar în 1932 fusese numit din partea Cominternului în fruntea secţiei de agitaţie şi propagandă a Comitetului Central[72]. În timpul primului deceniu de după preluarea puterii de către comunişti în România, Roller şi Constantinescu-Iaşi au fost cei care au tras sforile. Prestigiul şi autoritatea unor vechi istorici reinstalaţi în posturi, precum David Prodan (specialist în secolul al 18-lea), Constantin Daicoviciu (expert în istorie antică), Andrei Oţetea (în mişcările revoluţionare din sec. 18 şi renaştere) şi P.P. Panaitescu (specialist în istorie culturală) au fost folosite

---

68 M.J. Rura, *Reinterpretation of History as a Method of Furthering Communism in Rumania. A Study in Comparative Historiography*, Georgetown University Press, Washington D.C., 1961, p. VII-IX.

69 T. Udrea, *Constantinescu-Iaşi, Petre*, EIR-1978, 1978, p. 106-107; A.K. Moşanu, Constantinescu-Iaşi, SMKE-1981, 1981, p. 290-291.

70 Konstantinescu-Iaşi, *Ob izucenii*, p. 25-27.

71 Totuşi, nu i s-a permis să publice pînă în 1954. Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 9-40; Fl. Constantiniu, *Oţetea, Andrei*, EIR-1978, 1978, p. 247. Istoricului necomunist P.P. Panaitescu i s-a permis să publice sub un pseudonim, Al. Grecu.

72 T. Udrea, *Roller, Mihai*, EIR-1978, 1978, p. 282-283; Ionescu, *Communism in Romania*, p. 45.

drept faţadă. Activitatea ştiinţifică în domeniul istoriei a rămas minimă pînă aproximativ în 1952.

În general, conducerea partidului nu era foarte interesată de progresul ştiinţei istorice şi desigur nu o considera o propagandă esenţială. În termenii periodizării lui Jowitt, istoria şi alte mijloace simbolice de control erau de o importanţă secundară în această fază de breşă revoluţionară[73]. Ideologii partidului evitau subiectele istorice. Roller a fost cel dintîi care a încercat să scrie o nouă sinteză de istorie românească pentru şcoli. Deşi era temeinic în credinţa sa comunistă, în adorarea fără scrupule arătată rolului Rusiei în istoria României, el a avut totuşi probleme să se disocieze de interpretările „burgheze". Periodizarea lui era bazată mai mult pe criterii politice decît pe formaţiuni social-economice şi n-a reuşit să condamne toate mişcările nerevoluţionare şi antiruse ori toţi conducătorii istoriei româneşti. În consecinţă, aprecierea sovieticilor la adresa manualului său din 1947 a fost foarte dură[74].

La începutul anilor '50, scrierile istoricilor, a căror cunoaştere a marxism-leninismului era în cel mai bun caz rudimentară, erau inadecvate scopurilor partidului. Concentrarea ideologică în direcţia luptei de clasă, a revoluţiei şi muncitorimii le erau complet străine acestor istorici care erau obişnuiţi să gîndească în termenii conducătorilor şi ai politicii naţionale. De altfel, orientarea ordonată de sovietici spre prietenia româno-slavă şi româno-rusă a constituit pur şi simplu un şoc pentru ei. Ataşamentul prooccidental şi indigen era înlocuit cu o excesivă glorificare a poporului şi statului rus. Istoricii gata să acţioneze dar nesiguri au ales linia minimei rezistenţe: şi-au umplut scrierile cu citate rău plasate din Marx, Engels şi istoricii sovietici[75]. Au fost necesare multe pagini de critică în revista de istorie a partidului, *Studii. Revista de Istorie,* pentru a elimina interpretările nedorite şi incorecte şi pentru a stabili genul de istorie pe care o aştepta conducerea PCR. În 1956, publicarea ultimei ediţii a manualului şcolar a lui Roller a marcat încheierea perioadei de confuzie[76].

---

[73] K. Jowitt, *Inclusion and Mobilization in European Leninist Regimes. Developmental Tasks, Strategic Political Uncertainties, and Regimes Structures*, WP, 28, nr. 1, 1975, p. 69-96.

[74] *Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a secundară*, ed. M. Roller, Editura de Stat, Bucureşti, 1947; Konstantinescu-Iaşi, *Ob izucenii*, p. 28-35; *Istoria RPR. Manual pentru învăţămîntul mediu*, ed. M. Roller, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1952.

[75] Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 9-40; D. Ghermani, *Die kommunistische Umdeutung des rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, R. Oldenbourg Verlag, München, 1967, p. 16-35.

[76] Manualul din 1986 era o ediţie revizuită cu titlul *Istoria RPR. Manual;* K.P. Beer, *Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien von 1945 bis 1980*, JGO, 32, nr. 2, 1984, p. 241-274.

Sinteza demonstrată în manualul lui Roller era previzibilă şi, din nou, exact împotriva punctului de vedere tradiţional naţionalist. Mitul istoricilor „burghezi“ şi anume cel al etnogenezei daco-romane, al latinităţii şi continuităţii poporului român erau omise. În locul lor, romanii apăreau drept regim străin, care aducea sclavia în Dacia. Slavilor li se atribuia un rol important în etnogeneza românească şi în crearea limbii şi culturii româneşti. Mai mult, statul şi poporul rus erau permanent înfăţişate ajutînd, cu altruism, poporul român în lupta lui împotriva imperialiştilor străini şi a opresorilor: turci, polonezi, a Imperiului habsburgic, şi indirect contra Franţei şi Angliei. Masele populare erau înfăţişate ca forţa motrice în lupta pentru independenţă a românilor, în vreme ce „actele imperialiste din 1918“ şi politica externă agresivă a României din anii interbelici erau puse acuzator în seama „burgheziei reacţionare“.

Treptat a apărut în scena istorică o nouă generaţie de istorici comunişti, cei mai mulţi dintre ei pregătiţi în Uniunea Sovietică: Gheorghe Haupt, Ion Oprea, Florin Constantiniu şi Nicolae Copoiu. Aceşti tineri istorici nu erau totuşi singurii istorici de încredere ai partidului. Mai mulţi istorici mai vechi s-au dovedit şi ei loiali, inclusiv Andrei Oţetea şi Vasile Maciu. În afară de Mihai Roller şi Ion Popescu-Puţuri (directorul Institutului de Istorie şi Studii Social-Politice), un alt număr de activişti de partid, precum Clara Cuşnir-Mihailovici şi Miron Constantinescu, erau şi ei implicaţi în scrierea istoriei.

La al doilea congres al partidului din 1955, Gheorghiu-Dej a dat ordin istoricilor să înceapă pregătirea primei sinteze ştiinţifice importante de istorie românească, care să fie publicată în şase volume. Istoricii conduşi de Roller, Daicoviciu şi Oţetea s-au apucat de lucru. Ani de zile publicaţiile de istorie au fost pline de polemici şi propuneri de interpretări privind istoria României. Pînă la urmă, publicarea sintezei a coincis cu tranziţia treptată de la istoriografia comunistă la cea comunistă naţională. Primele două volume, publicate în 1960 şi respectiv 1962, erau, fundamental, pe linia erei lui Roller. În 1964 prima ediţie a volumului al treilea a fost retrasă de pe piaţă şi distrusă. O nouă ediţie a fost pregătită, iar apariţia ei a fost precedată de al patrulea volum, şi ambele aveau distincte accente naţionale şi antiruse[77]. Răsturnarea produsă în scrierea istoriei româneşti începuse, de fapt, cu mult înainte de 1964. Privind retrospectiv, primele schimbări s-au produs după moartea lui Stalin.

[77] *Istoria României*, 4 vol., Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1960-1964. Al cincilea volum a fost tipărit, dar nu s-a mai vîndut niciodată. Al şaselea volum nu s-a mai tipărit, iar un compendium a fost publicat în locul lor în 1969: *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969. Ediţia engleză este intitulată: M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu şi alţii, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Éditions Horvath, Paris, 1970.

Şcoala comunistă naţională, Giurescu şi Oţetea

La mijlocul anilor '50, în instituţiile de istorie din România a început răsturnarea. Rusofilii şi-au pierdut poziţiile lor dominante. Roller murise în 1958, iar Constantinescu-Iaşi şi Cuşnir-Mihailovici au fost trecuţi pe un plan secundar. Cu excepţia personalului de la Institutul de Istorie a Partidului, majoritatea noilor veniţi erau de fapt veterani din perioada interbelică. Aceşti vechi istorici au fost literalmente scoşi din închisoare şi aduşi din nou la institutele de istorie şi în paginile periodicelor specializate. De exemplu, Victor Papacostea, un specialist în istoria Balcanilor, născut în 1900, a fost eliberat în 1957 şi şi-a publicat primul articol în 1961[78].

Membrii delegaţiei române la conferinţa româno-sovietică din 1958, delegaţie condusă de Constantinescu-Iaşi şi Oţetea, erau şi vechi slavişti, care se adaptaseră la noile împrejurări, împreună cu tineri istorici comunişti care fuseseră pregătiţi la Moscova[79]. În 1960, comitetul de redacţie al primului volum al noii *Istorii a României* cuprindea patru foşti istorici „burghezi", specialişti în domeniul istoriei vechi. Într-o culegere publicată de Universitatea din Bucureşti în 1968, de altfel, cinci articole erau scrise de vechi istorici, iar trei de istorici de după război[80].

Pînă la mijlocul anilor '70, istoriografia română va fi dominată de trei foşti istorici „burghezi". Lui Constantin C.Giurescu, scos din închisoare în 1955, i s-a permis să-şi reia cercetările în 1958, iar în 1963 preda. Constantin Daicoviciu reuşise să supravieţuiască erei rolleriene ca director al Institutului de Istorie Clasică din Cluj şi director al Muzeului Transilvaniei. Odată cu numirea sa ca rector al Universităţii din Cluj, el a revenit între numele de primă mărime. Al treilea membru al *triumviratului* era Andrei Oţetea, istoricul stîngist de dinaintea războiului[81].

Răsturnarea perspectivei istorice a fost completată la mijlocul anilor '60 odată cu reabilitarea postumă a unor faimoşi istorici ca Titu Maiorescu, Nicolae Iorga şi Alexandru Xenopol. Lucrările lor nu mai erau acum tabu, iar interpretările lor istorice erau din nou acceptate, inclusiv etnogeneza daco-ro-

---

[78] D. Mioc, *Papacostea, Victor*, EIR-1978, 1978, p. 252.

[79] Valeria Costăchel, Damian Bogdan şi Alexandru Vianu. Vezi: *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah. Sovmestnaia sessia rumînskih i sovetskih istorikov. Iun' 1958 goda,* Izdatel'stvo Inostrannoi Literaturî, Moscova, 1960.

[80] *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, ed. D. Berciu, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1968.

[81] G. Preda, *Daicoviciu, Constantin*, EIR-1978, 1978, p. 117-118; G. Preda, *Giurescu, Constantin C.*, EIR-1978, 1978, p. 156-157; Fl. Constantiniu, Oţet*ea, Andrei,* EIR-1978, 1978, p. 247.

mană, teoria continuităţii [82] şi întreaga structură a istoriei româneşti concepută ca o evoluţie către eliberarea naţională şi unificare[83].

În perioada primilor cinci ani ai lui Ceauşescu, interesul conducerii de partid pentru istoria generală a României şi pentru scrierea istoriei a fost extrem de scăzut. Sub îndrumarea triumviratului de istorici „burghezi" s-a creat o sinteză de istorie a României care în realitate oglindea vederile antebelice. Adevărata inovaţie era în domeniul istoriei partidului. Ceauşescu şi istoricii partidului, ca N. Copoiu, care studiase la Leningrad şi se specializase în mişcarea revoluţionară din România, şi Ion Popescu-Puţuri, au rescris istoria PCR, înfăţişînd-o pe aceasta ca un apogeu al istoriei naţionale româneşti[84]. Coloana vertebrală a acestei rescrieri este reprezentată, de altfel, de discursurile lui Ceauşescu la congresele al şaselea (1965) şi al şaptelea (1969) ale PCR şi în respingerea de către el a politicii antinaţionale a PCR din anii interbelici.

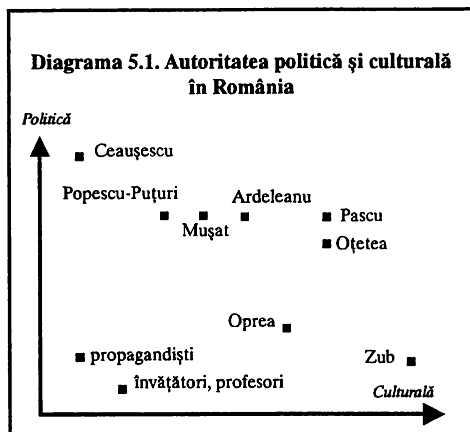

Diagrama 5.1. Autoritatea politică şi culturală în România

Cum se poate observa în diagrama 5.1, istoricii care au jucat un rol major în istoriografia naţional-comunistă a anilor '60 şi '70 au constituit un grup destul de eterogen în termenii provenienţei şi pregătirii lor. Primul grup îl formau foştii istorici „burghezi". În afara celor mai sus-menţionaţi, erau de asemenea implicaţi şi Dan Berindei şi Eliza Campus. Berindei avea pregătire istorică dobîndită în anii războiului şi lucrase, în trecut, la Academia Română, în anii '50 publicînd mai multe volume de izvoare. În anii '60 steaua lui a început să urce şi în anii '70 a devenit Secretar al Comitetului Naţional al Istoricilor[85]. Campus, educată înaintea războiului, şi-a continuat cercetarea şi după război, în climatul protector de la Institutul „N. Iorga", un rai sigur pentru

[82] *Istoria Romîniei*, ed. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor şi alţii, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1960, p. 615-637, 775-811.

[83] Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 51-57.

[84] St. Fischer-Galaţi, *Myths in Romanian History*, EEQ, 15, nr. 3, 1981, p. 327-334.

[85] G. Preda, *Berindei, Dan*, EIR-1978, 1978, p. 56.

foştii istorici „burghezi". Ea a devenit o renumită specialistă în politica externă din anii interbelici.

Un al doilea grup constă din istoricii pregătiţi în anii '50, unii dintre ei în Uniunea Sovietică, care au reuşit totuşi să se plieze la noile ordine ale partidului din anii '60. Aceştia îi includeau pe Florin Constantiniu şi Nicolae Copoiu, care studiaseră istoria la Bucureşti şi respectiv Leningrad. Carierele celor doi Georgescu, Vlad şi Titu, ilustrează profunda răsturnare produsă în părerile acestor istorici asupra lumii. Titu Georgescu, membru al facultăţii la Universitatea din Craiova încă de la începutul anilor '50, a publicat iniţial articole în stil rollerian. Ca membru în cadrul Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice în anii '60, el a fost totuşi printre pionierii rescrierii istoriei partidului[86]. Spre deosebire de el, Vlad Georgescu a început ca membru al personalului Muzeului de Istorie a Partidului, dar totuşi în anii '70 el a fugit în Vest şi a devenit membru al grupului de la Europa Liberă şi un istoric respectat.

Al treilea grup implicat în istoriografia comunistă naţională era format din *aparatcicii* partidului care reuşiseră să se adapteze. Cei mai proeminenţi din acest grup erau Ion Popescu-Puţuri şi Gheorghe Zaharia. Popescu-Puţuri fusese activist de partid înainte de război şi începînd din 1961 devenise directorul Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice[87]. Popescu-Puţuri s-a remarcat în rescrierea istoriei României în anii '60, iar în anii '70 numele său a revenit frecvent în contextul controverselor istorice româno-sovietice. Zaharia era un activist de partid şi propagandist care venise în România pe urmele Armatei Roşii, paraşutat în 1944. În 1961 el a devenit adjunct al lui Popescu-Puţuri şi a contribuit la rescrierea istoriei în direcţia antirusă. Ca membru al personalului Academiei de partid „Ştefan Gheorghiu", el şi-a obţinut, totuşi, doctoratul în istorie în 1969, la vîrsta de 53 de ani[88].

Începînd din 1969, conducerea de partid şi Nicolae Ceauşescu îndeosebi au încercat să recupereze lipsa anterioară de interes pentru istorie. Vlad Georgescu îl acuză personal pe Ceauşescu, deşi o explicaţie în sensul stadiilor stabilite de Jowitt privitoare la dezvoltarea comunismului pare mai plauzibilă, fără însă a subestima puterea personală a lui Ceauşescu şi rolul lui faţă de istoria naţională[89]. Jowitt arăta că perioada 1969-1971 a marcat sfîrşitul primi-

[86] T. Georgescu, *De la greva generală la crearea PCR*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.

[87] Se zvonea că el cîştigase recunoştinţa lui Ceauşescu oferindu-i propria-i casă ca ascunzătoare în timpul războiului.

[88] T. Udrea, *Zaharia, Gheorghe*, EIR-1978, 1978, p. 351.

[89] Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 66.

lor cinci ani liberali şi reîntoarcerea la consolidarea politicii din anii 1955-1965. Politica de includere, care cerea o integrare a partidului cu publicul, nu putea fi totuşi complet răsturnată[90]. Din acest motiv, în anii 1971-1974 s-a întreprins o masivă campanie de educare ideologică şi politică a populaţiei României şi a membrilor de partid. Stimulentele remunerative erau înlocuite cu cele simbolic ideologice şi un rol de frunte li s-a rezervat, în această campanie, istoricilor, pentru a revigora sentimentele patriotice ale populaţiei.

Campania aducea cu sine, evident, o întărire a controlului asupra istoriografiei. În 1974 supravegherea întregii cercetări istorice a fost încredinţată Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. Întrucît partidul atribuia acum mai mare valoare politică rescrierii istoriei, s-au căutat istorici naţionalişti şi mai docili. Istoricii de formaţie academică au fost împinşi într-un colţ mai strîmt, cu atît mai mult cu cît ei şi-au pierdut liderii: membrii *riumviratului* au murit în 1973 şi 1977, iar puterea în domeniul istoriei a trecut în mîinile istoricilor partidului, Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, împreună cu naţionalistul înflăcărat Ştefan Pascu. Este necesar să menţionăm că pînă şi istoricii partidului nu constituiau un grup uniform. Unii membri ai Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice (fostul Institut de Istorie a Partidului) erau istorici profesionişti, ca Ion Oprea şi Viorica Moisuc, care se puteau măsura cu istorici de formaţie academică de la Institutul Iorga[91].

Naţionaliştii Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu au devenit cîinii de pază ai partidului în domeniul istoriei. Muşat, cu studii în anii '50, a fost şeful Secţiei de Istorie a Secţiei de Propagandă a Comitetului Central în anii '70 şi a cooperat cu Ardeleanu, care din 1965 era directorul adjunct al Muzeului de Istorie a partidului. Sub îndrumarea lor, ordinele partidului şi naţionalismul excesiv au devenit unităţile de măsură în istoriografia românească. Partidul favoriza tot mai mult pe naţionaliştii lipsiţi de scrupule, care nu aderau la standardele academice[92]. Ceea ce a caracterizat degenerarea istoriografiei româneşti în această perioadă a fost reabilitarea lucrărilor naţionalismului extremist ori fascist şi ale istoricilor din anii '30 şi '40. În anii '80, ataşamentul tradiţional antirus şi cel proromânesc (indigenist) au fost însoţite de antioccidentalism, provenind din profunda izolare internaţională a României[93]. Un număr de *aparatcici* şi istorici ai partidului, detestaţi de istoricii de formaţie

[90] K. Jowitt, *Political Innovation in Rumania. Background to the 11th Party Congress*, Survey, 17, nr. 4, p. 132-152.

[91] T. Udrea, *Moisuc, Viorica*, EIR-1978, 1978, p. 225; I.I. Chiper, *Oprea, Ion M.*, EIR-1978, 1978, p. 245-246.

[92] Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 66-116.

[93] D. Deletant, *The Past in Contemporary Romania. Some Reflections on Current Romanian Historiography*, Slovo, 1, nr. 2, 1988, p. 77-91.

academică şi de altă parte a istoricilor de partid, s-au implicat în aberaţii istoriografice precum dacomania şi protocronismul (stabilirea filierei valorilor universale şi a cunoştinţelor înapoi, pînă la originile româneşti). Dacomania, care a fost lansată la sfîrşitul anilor '70, era tema favorită a familiei Ceauşescu. Dintr-o perspectivă indigenistă, romanii erau consideraţi o influenţă străină (ca şi în anii '50), iar dacii, adevăraţii strămoşi ai românilor. Toate ideile pozitive şi invenţiile erau atribuite moştenirii româneşti. Potrivit protocroniştilor, de exemplu, Mihail Eminescu elaborase multe idei socialiste înaintea lui Karl Marx[94].

Explicarea escaladării naţionalismului în istoriografie în termenii teoriilor lui Verdery şi Jowitt nu este totuşi în contradicţie cu observaţia că, în afară de faptul că era un instrument politic, naţionalismul mai era puternic resimţit de Ceauşescu, de aparatcicii săi, de istorici. Chiar istorici ce nu făceau parte din istoricii partidului, inclusiv respectatul Alexandru Zub, erau influenţaţi de naţionalism. După sfîrşitul dictaturii lui Ceauşescu, cei mai mulţi istorici au folosit noua lor libertate a cuvîntului pentru a fi încă şi mai răspicaţi în naţionalismul lor. Interpretările lor asupra istoriei abia dacă s-au modificat, de altfel, ceea ce atestă proporţiile corupţiei naţionaliste înfăptuite de ideologia comunistă în România. În această privinţă, este revelator de observat că mulţi dintre istoricii naţionalişti de frunte şi dintre propagandiştii din anturajul lui Ceauşescu, precum Mircea Muşat şi Eugen Barbu, au sfîrşit acum în partidele de extremă dreaptă şi naţionaliste. Prin urmare argumentul analiştilor occidentali după care „revenirea la valorile naţionale culturale şi la tradiţiile erei precomuniste reprezintă un proces direcţionat de către politică" pare să nu rezişte în faţa simţirii adînc naţionaliste demonstrate de istoricii români înainte şi după revoluţia din 1989[95].

CHESTIUNEA BASARABIEI

În această secţiune este examinată reînvierea chestiunii Basarabiei în contextul relaţiilor româno-sovietice, aflate într-o crescîndă încordare. După cum se va vedea, în acest context se discuta mult mai mult despre chestiunea Basarabiei şi despre scrierea istoriei la Bucureşti, Moscova şi Chişinău, nefiind vorba doar de o simplă comunicare de opinii între conducătorii partidelor. Istoriografia era desigur utilizată în conflictele ideologice şi politice dintre URSS şi România, dar ea a căpătat curînd un avînt propriu, de ambele părţi. În plus, istoriografia din Bucureşti cît şi cea din Chişinău se va vedea că erau strîns legate de problemele interne ca şi de mersul campaniilor în care se angajau.

---

[94] Deletant, *The Past in Contemporary Romania*, p. 77-91; Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 156-214.

[95] Beer, *Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik*, p. 272.

> Această cîrpăceală nesfîrşită la ziare mă enervează. Mă costă o sumă de timp, îmi distrage atenţia şi nu duce la nimic. Cît de independent poate fi cineva care este legat de ziar şi de cititorii lui, cu atît mai mult cu cît este plătit cu bani peşin, aşa cum sînt eu. Este ceva cu totul diferit de adevărata muncă ştiinţifică.
>
> Scrisoare a lui Marx către Engels (1852)[96].

Marx şi românii

În decembrie 1964 Academia Română a scos o carte năucitoare, intitulată *Note asupra românilor. Manuscrise nepublicate.* Cît ai clipi, s-au şi vîndut, din această carte, 20 500 de exemplare[97]. Doar cu şaisprezece lei, cititorul putea să examineze patru manuscrise recent descoperite ale lui Marx privitoare la România şi relaţiile româno-ruse. Senzaţia era totuşi cauzată de tonul predictibil, puternic antirus al cărţii şi referirile ei la chestiunea Basarabiei[98].

Cartea conţinea o introducere a unuia dintre editori, istoricul Andrei Oţetea, şi a specialistului în Marx, Gheorghe Zane, care se străduia să justifice publicarea manuscriselor descoperite în arhivele Institutului Internaţional de Istorie Socială din Amsterdam, pentru valoarea lor ştiinţifică şi ideologică. Motivul pentru o astfel de justificare era că manuscrisele reprezentau extrasele lui Marx din două cărţi şi nu propriile lui creaţii. În timp ce pregătea articolele pentru *New York Daily Tribune* asupra evenimentelor din Principate, în 1956-1959, Marx şi-a făcut note dintr-o carte englezească necunoscută şi din cartea lui E. Regnault *Les Principautés danubiennes*, care cita lucrările revoluţionarilor români contemporani[99]. Oţetea şi Zane susţineau că Marx nu copiase extrase din cărţi şi că omisiunile şi explicaţiile descoperite în notele lui indicau lectura critică a cărţilor. Astfel se justifica publicarea manuscriselor ca

---

[96] Citat în : *Karl Marx. Dokumente seines Lebens,* ed. M. Kliem, Reclam Verlag, Leipzig, 1970, p. 326-327.

[97] S-a zvonit că ambasadorul rus a încercat să cumpere cît mai multe exemplare posibil. G. Ciorănescu, *Revirement politique*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 226-239.

[98] K. Marx, *Însemnări despre români. (Manuscrise inedite)*, ed. A. Oţetea, S. Schwann, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1964.

[99] E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paulin et Le Chevalier, Paris, 1855. Sursele sale erau Eliade Rădulescu şi Nicolae Bălcescu.

mărturii de gîndire originală marxistă[100]. Formularea ideologică şi ştiinţifică a introducerii era clar menită să ascundă motivele politice care se aflau în spatele publicării cărţii.

Oţetea şi Zane subliniau implicit aprecierea lui Marx la Rusia ţaristă ca putere imperialistă şi reacţionară, sprijinul pe care el (Marx) îl manifesta faţă de cauza românească şi părerea lui în chestiunea Basarabiei[101]. Marx prezenta două argumente în favoarea pretenţiei româneşti asupra Basarabiei. În manuscrisul B 85 se arăta[102]:

> Tratatul de la 28 mai 1812. Sublima poartă cedează Basarabia. Turcia nu are nici o putere să cedeze ceea ce nu-i aparţine; fiindcă niciodată Poarta otomană nu a fost suverană a ţărilor române. Poarta însă a recunoscut acest lucru cînd, presată de polonezi, la Carlowitz, să cedeze Moldo-Valahia, nu s-a crezut îndreptăţită să facă nici o concesie teritorială întrucît capitulaţiile (ahtinamuri) nu-i confereau ei nici un drept de suzeranitate.

Ca şi contemporanii lui, Marx accepta tratatele de capitulaţii falsificate dintre sultan şi principate ca fiind originale. Mai tîrziu, Marx conchidea că permiţînd armatelor austriece să ocupe principatele în timpul războiului Crimeii, turcii, aşa cum făcuseră mai înainte şi ruşii, violaseră în mod flagrant drepturile poporului moldo-valah. Deşi această declaraţie provenea mai mult din lucrările colective ale lui Marx şi Engels decît din nou descoperitele manuscrise, Oţetea o cita în introducere ca o dovadă că turcii îşi încălcaseră drepturile lor suzerane[103]. Desigur, anexarea Basarabiei în 1812 era implicită în referinţa la violarea rusească.

---

[100] De fapt, Marx a copiat fragmente substanţiale din cărţi şi a adăugat numai cîteva remarci. Contribuţia sa originală era utilizarea limbii franceze în pasajele extrase ca şi un amestec de franceză, germană şi engleză, cu prescurtări personale, pentru rezumatele lui. Scrisul său de mînă abia lizibil face transcrierea notelor foarte dificilă. Vezi, de exemplu, facsimilele de la sfîrşitul cărţii, care conţin de asemenea o transcriere bătută la maşină şi o traducere românească.

[101] A. Oţetea, Prefaţă la Marx, *Însemnări despre români*, p. 3-7; Oţetea, Zane, Introducere la Marx, *Însemnări despre români*, p. 9-23; *Marx und die Rumänen. Ein aufsehenerregender Handschriftenfund*, WDS, 14, nr. 1-2, 1965, p. 16-21.

[102] Marx, *Însemnări despre români*, p. 30, 106; manuscrisul B 91 se deschidea cu o remarcă aproape identică: Marx, *Însemnări despre români*, p. 89, 167. Manuscrisul consemnează: „...nu-i dădea nici un drept de suzeranitate“. Editorii au observat că Regnault scrisese: „...dădeau drept de suzeranitate *doar*” (sublinierea mea, W.M.) şi în traducerea românească eroarea de condei a lui Marx era corectată.

[103] K. Marx, F. Engels, *Opere*, ed. a II-a, vol. 10, Editura Politică, 1961, p. 328-329, citat în Marx, *Însemnări despre români*, p. 18-19. Originalul folosea termenul „poporul moldo-valah“ în loc de „poporul român“. În 1975 istoricul român Nichita Adăniloaie a citat aceeaşi afirmaţie omiţînd, totuşi, referinţa la violarea rusească a drepturilor românilor din 1812. N. Adăniloaie, *Cucerirea independenţei de stat, rod al luptei poporului român*, ES, nr. 8, 1975, p. 11-16.

Al doilea argument oferit de Marx era chiar și mai complicat. La sfîrșitul manuscrisului B 91, Marx înregistra numărul românilor în mai multe regiuni. Din totalul de 7 767 000 români, 896 000 trăiau în Basarabia și 30 000 în Bucovina[104]. Aceasta sugera că Marx socotea că locuitorii Basarabiei erau români și nu moldoveni. O astfel de declarație politică era de asemenea repetată în introducerea cărții din 1964. Potrivit lui Oțetea, aceste cifre explicau de ce articolele lui Marx, pregătite pe baza acestor pasaje, nu mai fuseseră niciodată publicate de *The New York Daily Tribune.* Din corespondența dintre Marx și Engels se cunoaște că editorii acestui ziar au vrut sfatul contelui Gurovski cu privire la articolele ce li se dăduseră. Ca publicist polonez în serviciul ambasadei ruse de la Washington, Gurovski adăugase o remarcă pe marginea articolului, potrivit căreia „toate aceste cifre sînt exagerate pentru a acredita ideea naționalității românești. Ele sînt în contradicție cu faptele, cu istoria și cu logica"[105]. Oțetea argumenta că cifrele contestate trebuie să fi fost cele din manuscrisul nepublicat.

Cartea fusese publicată în 1964, an bogat în evenimente, în care problema basarabeană a ieșit din nou la lumină. Introducerea cărții sublinia implicațiile manuscriselor pentru problema Basarabiei. Ca reacție la acțiunile amenințătoare bulgărești de la sfîrșitul anului 1963, la planul Valev și la planurile de integrare ale CAER-ului, România a surprins lumea cu „Declarația de independență" din aprilie 1964. După vizita premierului Maurer, în iulie, la Moscova, în presa occidentală s-a răspîndit zvonul că el ceruse retrocedarea Basarabiei. Mao și Ciu En-Lai contribuiseră de asemenea la reînvierea chestiunii Basarabiei comparînd conflictul teritorial dintre China și URSS cu conflictul asupra Basarabiei[106]. În consecință, potrivirea dintre publicarea manuscriselor lui Marx și proveniența lor ne îndeamnă la o investigație mai atentă. Oțetea face următoarele remarci de mulțumire[107]:

> Aceste manuscrise, înregistrate în inventarul Arhivelor Marx-Engels (ale Institutului Internațional de Istorie Socială) ne-au fost semnalate de Stanislas Schwann, profesor în Szczecin (Polonia), care a făcut prima încercare de transcriere a lor. Însă trebuie să-i mulțumim dr. A.J.C. Rüter, directorul Institutului, pentru faptul că s-a putut duce la bun sfîrșit munca foarte dificilă de descifrare a acestor texte și că s-a putut

[104] Marx, *Însemnări despre români*, p. 92, 170.

[105] K. Marx, F. Engels, *Briefwechsel*, vol. 2, Berlin, 1949, p. 193, citat în Marx, *Însemnări despre români*, p. 16-17.

[106] Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?*, p. 316-323; Fischer-Galați, *The New Rumania*, p. 101.

[107] Oțetea, Prefață la *Marx, Însemnări despre români*, p. 7.

obține permisiunea publicării lor. Profesorul Rüter nu numai că ne-a asigurat excelente reproduceri fotografice, ci ne-a permis să comparăm textele bătute la mașină cu manuscrisele, beneficiind în același timp de experiența și amabila solicitudine a membrilor colectivului său, P. Nijhoff și D. Schuster. Profesorul dr. G. Zane și dr. Cornelia Bodea ne-au fost de foarte mare ajutor în traducerea și interpretarea textului lui Marx [...].

Prestigioasa Editură a Academiei pare să fi fost folosită drept paravan. În plus, s-a făcut totul ca să i se dea cărții înfățișarea cea mai științifică și nepolitică posibilă. Fără îndoială că o asemenea carte nu putea fi publicată decît cu autorizația explicită a Comitetului Central. Andrei Oțetea, Cornelia Bodea și Gheorghe Zane erau istorici de profesie, respectați, din generația antebelică, care erau totuși pregătiți să coopereze la această acțiune de publicare, cu caracter politic[108].

Potrivit relatărilor contemporane de presă, Oțetea descoperise manuscrisul de la Amsterdam în iulie 1964[109]. De fapt, se știe totuși că textul cărții a fost trimis la tipografie în 22 ianuarie 1964 și aprobat pentru tipărire la 24 octombrie (puțin după înlăturarea lui Hrușciov). Presupunerea că s-a întîmplat ca Oțetea sau Schwann să găsească manuscrisul tocmai cînd aveau așa de multă nevoie de el, este totuși prea mult pentru a fi o coincidență. Cum menționa Oțetea, transcrierea trebuia să fi luat ceva timp. Presupunerea că fotocopiile trebuie să fi fost disponibile românilor încă de la începutul anului 1962 este întărită și de publicarea în primăvara lui 1963 a unui articol care prefigura apariția lucrării lor. Nicolae Copoiu, membru al Institutului de Istorie a Partidului, scria că „este de altfel cunoscut că Marx a lăsat în urma sa un bogat fond de lucrări sub formă de manuscrise, în stare să conțină și alte referințe la istoria poporului român“[110].

Așa cum am menționat mai devreme, cel de-al treilea volum revizuit al *Istoriei României* a fost publicat după al patrulea. Curînd după publicarea lui, Radio Europa Liberă a anunțat că o versiune anterioară a acestui volum a fost

---

108 Gheorghe Zane, născut în 1897, numit profesor de economie politică și doctrine economice la Iași în 1929, publicase în 1927 o carte intitulată *Marx și Bălcescu*. După douăzeci de ani de tăcere, el reapare la tipar în 1960 și devine membru corespondent al Academiei în 1965. Zane era un bine cunoscut expert în Nicolae Bălcescu. Se poate ca el să fi sugerat referința la Bălcescu din discursul lui Ceaușescu din 7 mai 1966. Cornelia Bodea, născută în 1916, și-a obținut doctoratul în istorie în 1941 (cu Gheorghe Brătianu) și era membră a Institutului Iorga din 1949. Zane era specialist în Marx și Bodea în istoria românilor în secolul al 19-lea. G. Preda, *Bodea, Cornelia*, EIR-1978, 1978, p. 62; G. Preda, *Zane, Gheorghe*, EIR-1978, 1978, p. 351-352.

109 *Mit Marx gegen Moskau*, *Spiegel*, 2 februarie 1965, p. 78.

110 N. Copoiu, *Unele probleme ale istoriei României în lucrările lui Karl Marx*, AI, nr. 2, 1963, p. 85-94.

retrasă din librării pentru revizuire, ca urmare a „Declarației de independență". Comparînd cele două versiuni, Radio Europa Liberă înregistra o serie de schimbări în plus față de omiterea remarcilor anterioare proruseşti. Alte surse sugerează că comparația făcută de Radio Europa Liberă privea prima *machetă* (proiectul) şi ediția finală. Copiile tipărite ale *machetei* erau numerotate şi secrete totuşi, ceea ce sugerează că regimul din România dăduse „pe ascuns" un exemplar Europei Libere, ca să-şi anunțe în Vest noua lui atitudine[111]. Schimbările antiruseşti se făcuseră probabil după terminarea celei de-a doua *machete*; ediția finală fusese trimisă la tipar numai după Declarația de independență. Totuşi, atît prima *machetă*, cît şi ediția finală conțineau remarci la ocupația austriacă în timpul Războiului Crimeii, cu referiri la cartea lui Regnault şi la operele alese ale lui Marx, identice acelora din introducerea la *Notele asupra românilor*. O notă de subsol referitoare la manuscrisul nr. B 85 de la Institutul Internațional de Istorie Socială de la Amsterdam (unul dintre cele patru manuscrise publicate în *Notele asupra românilor*) a fost adăugată la ediția finală[112]. Acest mic amănunt sugerează că conducerea românească deja intenționa să folosească manuscrisele din Marx în 1963 (sau mai devreme). Decizia de a le publica, în realitate, a fost probabil o reacție la amenințările politice din primăvara lui 1964.

Cu privire la dezvoltarea liniei autonome româneşti şi la evoluția comunismului național, corespondența arhivelor Institutului Internațional de Istorie Socială este cea mai grăitoare. În decembrie 1957, Stanislas Schwann, specialist polonez în Marx, a făcut unele descoperiri în bogata arhivă a institutului şi s-a ferit să pregătească o ediție cu textele mai multor manuscrise, incluzînd şi „manuscrisul 1 descoperit printre extrase, care este probabil lucrarea menționată în corespondența dintre Marx şi Engels cu titlul *Principatele* şi considerată lipsă". În răspunsul lui, directorul institutului, A.J.C. Rüter, îi încuraja interesul pentru acest manuscris şi pentru altele privitoare la România. În timpul verii şi la sfîrşitul anului, Schwann a lucrat la institut pentru a descifra manuscrisele şi a le colaționa conținutul[113]. Între timp Rütter

[111] *Istoria României*, ed. A. Oțetea, D. Prodan, M. Berza şi alții, vol. 3, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1964, p. 611, 613, 852, 903. Acest volum a fost trimis la tipografie la 24 aprilie 1964 şi aprobat pentru tipărire la 7 iulie 1964. *Istoria României (prima machetă)*, ed. A. Oțetea, D. Prodan, M. Berza ş. a., vol. 3, Editura Academiei RPR, Bucureşti, nedatată; *Marx und die Rumänen. Ein aufsehenerregender Handschriftenfund*, p. 16-21; *De-Russification of Rumanian History Continues*, RFER-EER, 24 mai 1967, p. 1-3.

[112] *De-Russification of Rumanian History Continues*, RFER-EER, 24 mai 1967, p. 1-3; *Istoria României*, vol. 3, p. 903.

[113] IISH, Corespondență 1940-1970, dosarul S. Schwann.

a primit o scrisoare de la Institutul de Istorie a Partidului din Bucureşti, datată 23 aprilie 1958: „Recent, am fost informaţi că sînteţi în posesia unei serii de lucrări şi documente nepublicate, după cîte ştim, încă necunoscute nouă, scrise de Marx şi Engels privitoare la anumite fapte relative la ţara noastră". În răspunsul său datat 2 iunie 1958, directorul a refuzat cererea românilor de a li se da fotoreproduceri ale documentelor, precizînd că mai multe manuscrise nepublicate de la Marx ale Institutului Internaţional de Istorie Socială vor fi curînd publicate de institut[114].

În 1959, Schwann l-a informat pe Rüter că manuscrisele privitoare la România erau simple extrase adnotate din cartea lui Regnault. Rüter şi-a pierdut interesul pentru aceste manuscrise şi a devenit în consecinţă reţinut în finanţarea continuării cercetării lui Schwann. Acesta din urmă n-a mai reuşit să obţină fondurile necesare unei deplasări în Olanda, dar a izbutit totuşi să dobîndească fonduri pentru o călătorie la Bucureşti, pentru a clarifica unele probleme legate de manuscrise. După călătoria sa la Bucureşti, la sfîrşitul lui 1959, Schwann a încercat să trezească din nou entuziasm la Amsterdam: „În împrejurări obişnuite, publicarea întregului text privitor la români ar prezenta un interes îndoielnic, însă problema ar putea deveni mai interesantă legată de propunerile ce mi s-au făcut la Bucureşti, cînd i-am informat de existenţa unor asemenea note la institutul dumneavoastră. Aş putea să vă explic mai detaliat aceste propuneri verbal. Cred că cei de acolo ar fi pregătiţi să accepte tot felul de condiţii din partea dumneavoastră numai să se asigure că Institutul va publica aceste note. Cred, de exemplu, că ei ar fi pregătiţi să publice aceste texte pe cheltuiala lor, în acelaşi aranjament tipografic ca al altor monografii publicate de Institut. Asta este una din propunerile ce se întrevăd. În orice caz, interesul şi curiozitatea pentru aceste note sînt excepţional de mari". Ca răspuns, Rütter îl sfătuia pe Schwann să nu se mai preocupe de manuscrisele privind România şi să se concentreze asupra celor privitoare la Polonia[115].

Scrisoarea de la Institutul de Istorie a Partidului din 1958 indica faptul că Schwann le trecuse secretul românilor. Cînd Rüter le-a refuzat reproducerea manuscriselor, Institutul de Istorie a Partidului, condus de Ion Popescu-Puţuri, s-a decis să-l angajeze pe Schwann care, dintr-o dată, găsise bani să călătorească, în 1959, la Bucureşti şi Amsterdam. În 1960 românii încă preferau să lase Institutul Internaţional de Istorie Socială să publice el disputatele manuscrise.

---

[114] IISH, Corespondenţă 1940-1970, dosarul Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă CC al PCR.

[115] IISH, Corespondenţă 1940-1970, dosarul Schwann. Corespondenţa din arhivă nu a mai oferit nici o informaţie asupra perioadei 1960-1964.

Schwann a insistat în strădaniile lui de-a publica manuscrisele la Amsterdam: la începutul lui 1960 el a sugerat că ar putea întreprinde această misiune împreună cu „un istoric român de reputaţie, de exemplu profesorul Oţetea." Cînd Oţetea s-a aflat pe treptele Institutului, doar cîteva săptămîni mai tîrziu, lui Rüter i-a fost clar că Schwann fusese de o bună bucată de vreme în contact cu românii. Oţetea a venit totuşi ca reprezentant oficial al guvernului său şi a iniţiat negocieri cu privire la publicarea extraselor[116].

Publicarea manuscriselor lui Marx în 1964 a fost o acţiune îndrăzneaţă a istoricilor români. Toată lumea ştia acum că PCR susţinea cu fermitate interesul naţional românesc şi era pregătit să provoace ursul rusesc. Pentru a nu-l înfuria pe urs prea mult, plănuita ediţie a doua a *Însemnărilor asupra românilor* n-a mai fost publicată niciodată[117]. Referirile la această carte erau şi ele rare în istoriografia română şi în general destul de inofensive, atunci cînd se făceau[118].

Doi dintre istoricii implicaţi în publicarea manuscriselor s-au întors mai tîrziu la locul crimei. În 1968, în publicaţia partidului *Lupta de clasă*, Oţetea a sintetizat argumentele utilizate de Marx privitoare la drepturile naţionale ale românilor, la limitele controlului turcesc prezente în tratatele capitulaţiilor ca şi la menţionarea celor 7 767 000 de români. Procedînd astfel, Oţetea se referea atît la *Însemnările asupra românilor,* cît şi la cartea lui Regnault[119]. În 1976, Bodea a amplificat efectul manuscriselor lui Marx prin publicarea unui articol cu uimitorul titlu *Karl Marx despre români. Restituiri şi date noi*[120]. Stabilind că unul dintre cele trei articole asupra principatelor, bazat pe manuscrisele lui Marx, a fost publicat în *New York Daily Tribune* fără menţiunea vreunui autor, Bodea compara acest articol cu textul manuscrisului publicat.

[116] IISH, Corespondenţă 1940-1970, dosarul Schwann. S-ar putea face speculaţii pe marginea legăturilor dintre polonezul Schwann şi regimul comunist-naţional al lui Gomulka. În afară de România, introducerea la *Insemnări despre români* mai menţionează una dintre celelalte naţiuni reprimate de ţar, şi anume Polonia; Marx, *Însemnări despre români,* p. 9.

[117] Potrivit altor surse, o a doua ediţie a fost totuşi difuzată la începutul lui 1965.

[118] În 1975, C.C. Giurescu scria că adnotările lui Marx la cartea lui Regnault privind unirea din 1859 s-au păstrat, dar nu a menţionat cartea din 1964. C.C. Giurescu, *The Making of the Romanian National Unitary State,* ed. a II-a, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975, p. 111.

[119] A. Oţetea, *Marx şi lupta românilor pentru emancipare socială şi eliberare naţională,* LC, nr. 4, 1968, p. 42-47. Acelaşi articol a apărut şi în altă publicaţie: A. Oţetea, *K. Marx et la lutte des Roumains pour l' émancipation sociale et la libération nationale,* RRH, 7, nr. 5, 1968, p. 725-732.

[120] C. Bodea, *Karl Marx despre români. Restituiri şi date noi,* RdI, 29, nr. 1, 1976, p. 21-34; *Marx Again Invoked by Rumanians on the Bessarabian Question,* RFER-RSR, nr. 11, 5 aprilie 1976, p. 2-4.

Rezulta că editorii ziarului incluseseră acum în text şi critica făcută de Gurovski statisticilor lui Marx privitoare la români şi modificaseră, prin urmare, forma originală a articolului[121]. Concluzia că moldovenii sînt români şi prin urmare reprezintă o minoritate românească în URSS era implicită în textul exegezei ştiinţifice întreprinsă de Bodea.

Ar trebui menţionat că foştii istorici „burghezi" Oţetea, Zane şi Bodea au fost cu toţii implicaţi, prin cooperarea lor la publicarea manuscriselor lui Marx, în politizarea istoriografiei. Oţetea deja se bucurase de favorurile regimului, dar pînă în 1964 Bodea abia dacă avusese permisiunea să-şi continue cercetările în acel rai sigur pentru istoricii „burghezi", Institutul „N.Iorga". După 1964 şi publicarea manuscriselor, cariera Corneliei Bodea a reînviat, deşi ea a rămas refractară la coborîrea standardelor ei ştiinţifice din raţiuni politice[122]. Acest lucru sugerează că partidul a profitat de autoritatea culturală a acestor istorici şi i-a răsplătit în schimb, cu toate că aceasta nu implică în mod necesar raţiuni cinice din partea istoricilor.

Reînvierea chestiunii Basarabiei, 1964-1989

La un an după publicarea manuscriselor lui Marx, noul lider al partidului, Nicolae Ceauşescu, a ridicat şi el problema Basarabiei. În discursul său de la 7 mai 1966, cu ocazia celei de a 45-a aniversări a PCR, el a declarat[123]:

> Într-o serie de documente, rezoluţii şi hotărîri ale congreselor al treilea, al patrulea şi al cincilea (ale PCR), România a fost eronat numit „un stat multinaţional", creat pe baza „ocupării unor teritorii străine". Interpretînd incorect formarea statului naţional, aceste documente au trasat sarcina desfăşurării unei permanente şi intense activităţi în vederea aşa-numitei „eliberări de imperialismul românesc" a „popoarelor oprimate", pe baza principiului dreptului popoarelor la autodeterminare pînă la separarea de statul existent. Introducerea în documentele partidului a lozincii autodeterminării pînă la separarea de România a unor teritorii care erau locuite în majoritate de români nu ţinea cont de condiţiile concrete din România — un stat unitar. Ele erau profund greşite; de fapt au îndemnat la dezmembrarea statului naţional şi la dezintegrarea poporului român. Învăţătura marxist-leninistă proclamă dreptul popoarelor la

[121] Bodea pare să nu fi găsit sursa statisticilor lui Marx, care poate să fi fost T. de Pauly, citat în *Statistical Considerations*, p. 71-89.

[122] Cînd i s-a cerut, de exemplu, să devină editorul celui de-al patrulea volum de *Istorie a României,* Cornelia Bodea a refuzat. Corneliei Bodea i s-a permis să călătorească în străinătate şi să-şi publice prima ei carte, după douăzeci de ani, în 1966. Zane a devenit membru al Academiei în 1965. *Bodea, Cornelia,* EIR-1978, 1978, p. 62.; G. Preda, *Zane, Gheorghe*, EIR-1978, 1978, p. 351-353.

[123] Ceauşescu, *La Roumanie,* vol. 1, p. 315-390.

autodeterminare nu în vederea dezintegrării statelor naționale existente ci, dimpotrivă, în vederea eliberării populațiilor oprimate și pentru constituirea lor în state naționale suverane în conformitate cu voința și hotărîrea maselor populare.

Aceste formulări și lozinci au fost abandonate ca incorecte în timpul anilor ce au urmat; în documentele de partid din anii 1938-1939, s-a luat o poziție fermă în apărarea unității naționale, a independenței și suveranității țării.

Tezele eronate și lozincile ce se găsesc în documentele partidului din această perioadă erau datorate lipsei unei analize profunde a istoriei poporului român, a dezvoltării sociale și economice, ca și datorită adoptării mecanice a unor teze elaborate în străinătate, ca urmare a practicilor Cominternului, care dădea directive ignorînd realitățile țării noastre, dînd orientări tactice și indicații care nu corespundeau cu condițiile economice, social-politice și naționale existente în România.

Cum s-a menționat deja, critica românilor la adresa Cominternului era tolerată și într-o anumită măsură chiar împărtășită de Moscova. Hotărîrea lui Ceaușescu de a anula rezoluțiile congreselor al treilea, al patrulea și al cincilea ale partidului, în 1966, avea totuși implicații clare. Sloganul „autodeterminării naționale pînă la ruperea de statul național unitar " implica Transilvania, Bucovina și Basarabia. Transilvania era parte a României, totuși, atunci cînd Ceaușescu vorbea astfel, în 1966, însemna evident că erau vizate teritoriile implicate în ultimatumul sovietic din 1940: Basarabia și nordul Bucovinei. Un alt pasaj al discursului țintește confuz în aceeași direcție. Ceaușescu îl citează pe Nicolae Bălcescu, unul din revoluționarii de la 1848, în două ocazii. Ambele citate erau foarte nevinovate, dar în versiunea tipărită, o notă din subsol trimite la ediția din 1941 și nu la ediția comunistă, selectivă, din 1953 a operelor lui Bălcescu. Cei care vegheau atent la Kremlin au descoperit imediat ceea ce intelectualii români trebuie să fi știut pe dinafară: în lucrările lui Bălcescu, cele două citate erau înconjurate de cuvinte puternic antirusești[124]. Această șmecherie „erudită" sugerează de asemenea că intelectualii români constituiau un important grup căruia i se adresa declarațiile antirusești ale lui Ceaușescu și pretențiile referitoare la Basarabia. Critica Cominternului a continuat să fie una din temele discursurilor lui Ceaușescu și după 1966, dar el nu va mai fi niciodată așa de explicit în chestiunea Basarabiei[125].

Ceaușescu a înlăturat un tabu și această acțiune a sa n-a rămas fără urmări asupra istoricilor lui. În iunie, *Lupta de clasă* a inclus un articol al editorului ei șef Ștefan Voicu, care a contribuit la escaladarea problemei[126].

---

[124] J. Hale, *Ceaușescu's Romania. A Political Documentary,* G.G. Harrap & Co., Londra, 1971, p. 182-186. În ediția din 1953, formulările antiruse au fost eliminate.

[125] *Scanteia on the Comintern,* RFER-EER, nr. 23, 11 martie 1969, p. 1-2; *The Party's 45th Anniversary,* RFER-EER, 26 ianuarie 1966, p. 2-3.

[126] Fost redactor-șef al *Scînteii* și membru al CC .

Voicu observa deschis că la „28 iunie 1940, urmare a cererii ultimative a guvernului sovietic, acceptată de guvernul român, Basarabia şi Bucovina de Nord au devenit parte a teritoriului sovietic"[127]. Dat fiind statutul politic al lui Ştefan Voicu, existenţa unei aprobări oficiale pentru remarca lui este în afară de orice discuţie. În plus, anumite schimbări s-au putut observa şi în Enciclopedia României. În primul volum al *Dicţionarului enciclopedic român*, publicat în 1962, optica tradiţională sovietică după care „România a ocupat Basarabia în 1918" era menţinută. În al patrulea volum, tipărit patru ani mai tîrziu, se spunea că „la începutul lui ianuarie 1918 Basarabia a intrat în componenţa României"[128]. Formularea din 1962 este negativă (a ocupa, în româneşte, „zanimat'" sau „okupirovat'", în ruseşte), iar în 1966 formularea era neutru pozitivă (a intra, în româneşte, „vhodit' v sostav", în ruseşte). În chip simular, eufemismul tradiţional pentru ultimatumul din 1940 — „soluţia paşnică" sau „înţelegerea"— fusese înlocuit cu referirea mai realistă la „nota diplomatică", într-un studiu publicat cu un an înaintea discursului lui Ceauşescu din 1966[129].

În 1967, conducerea PCR şi-a atenuat intenţiile în chestiunea Basarabiei, în vreme ce rescrierea în ansamblu a istoriei româneşti a continuat. Noul naţionalism şi, implicit, interpretarea antirusească a istoriei româneşti a afectat de asemenea interpretarea istoriei Basarabiei, dar aceste implicaţii nu mai erau prezentate acum ca provocări accidentale. De fapt, s-a întreprins o masivă campanie de cercetare. Printre istoricii trimişi în arhivele Europei s-a numărat C.C. Giurescu care, la întoarcerea de la Viena, a anunţat descoperiri de seamă privind istoria Basarabiei, Bucovinei, despre diplomaţia marilor puteri în legătură cu Principatele Române. Giurescu a sugerat că ar putea fi necesară rescrierea volumului al patrulea al *Istoriei României*. Evident că Giurescu se referea la cedarea temporară a sudului Basarabiei în 1856 Moldovei şi restituirea lui Rusiei[130].

Membrii Sfatului Ţării care supravieţuiseră şi fuseseră şi ei scoşi din închisoare la începutul anilor '60 erau îndemnaţi pe la 1965 de către Institutul de Istorie a partidului condus de Popescu-Puţuri, să-şi scrie amintirile. Nimeni

[127] Şt. Voicu, *Pagini de luptă a PCR împotriva fascismului pentru independenţă şi suveranitate naţională (1934-1940)*, LC, nr. 6, 1966, p. 59-80; Lupta de clasă *on Ultimatum-like Demand for Annexation of Bessarabia*, RFER-EER, 6 iulie 1966, p. 3.

[128] *DER - 1962*, vol. 1, p. 308; vol. 4, p. 203, citat în Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?* p. 319-322.

[129] *Momente din istoria poporului român*, Bucureşti, 1966; DER, 1962, vol. 1, p. 30, citat de Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?* p. 320.

[130] *Giurescu's Findings in the Vienna Archives*, RFEE-EER, 8 februarie 1967, p. 3-4.

din cei ce rescriau atunci istoria României nu avea să utilizeze totuși aceste memorii, care au rămas sub cheie, în arhivele Comitetului Central, pînă în anii '80. Distribuirea misiunilor între foștii istorici „burghezi" și istoricii comuniști era evidentă. Giurescu, Oțetea și alții contribuiau la cunoașterea și asigurarea profesionalismului în rescrierea istoriei de dinainte de 1917, în vreme ce *aparatcicii* lui Ceaușescu și istoricii partidului, precum Copoiu și Voicu, se ocupau de subiecte mai delicate, ca acelea privind unirea din 1918 și ultimatumul din 1940. Partidul nu trebuia să-i convingă sau să-i îndemne pe vechii istorici naționaliști, căci cei mai mulți dintre ei erau mai mult decît fericiți să-și exprime ideile naționale și naționaliste. Constantin C. Giurescu de exemplu, după unele eforturi zadarnice, a reușit în sfîrșit, în 1966, să-și publice o carte despre istoria medievală a Principatului Moldovei, însoțită de o hartă a întregului ei teritoriu, incluzînd Basarabia și Bucovina[131].

La mijlocul anilor '60, Moscova a preferat să nu-și agraveze relațiile cu România și nu a contrat, la început, acțiunile calomniatoare ale politicienilor și istoricilor români. Reacția Chișinăului s-a produs de asemenea foarte lent. La început, politicienii și istoricii din Republica Moldova păreau să se teamă cel mai mult de naționalismul local și de scrierile exilaților români din Vest. Liderul Partidului Comunist din Moldova, Ivan Bodiul, a avertizat frecvent publicul despre rămășițele ideilor burgheze și ale naționalismului local din republică. Stalinist conservator, Bodiul lega de asemenea această problemă de „falsificările burgheze". În cuvîntarea lui la a 25-a aniversare a partidului, de exemplu, el spunea[132]:

> Viața cere cu insistență o mai profundă examinare a fenomenelor din exterior. Ea ne îndeamnă să avem permanent în vedere propaganda burgheză, să nu lăsăm nici o ieșire a falsificatorilor istorici fără răspuns, să respingem cu hotărîre pe toți cei care împroașcă cu calomnii poporul sovietic, partidul, așa încît să putem influența mai eficient formarea opiniei publice mondiale.

Tot mai multele discuții largi, broșuri și cărți privitoare la istoria Moldovei s-au reținut de la accentuarea rolului presupus negativ al României în istoria Moldovei, ca și în anii '50. Basarabia era descrisă ca fiind ocupată în 1918, dar nu se spunea de către cine. În timpul celui de-al doilea război mondial, se relata că Republica Moldova fusese invadată de armatele Germaniei fasciste, în timp ce implicarea României era trecută sub tăcere, iar comemorările din 1966, legate de eliberarea de către sovietici la 28 iunie a

[131] C.C. Giurescu, *Tîrguri și orașe*, Editura Academiei RPR., București, 1966; o hartă similară se află și în *Istoria României,* vol. 3, p. 50-51.

[132] Citat în *Bodyul*, CDSP, 18, nr. 17, 1966, p. 14.

Moldovei, au fost restrînse şi nepolitice. În general, erau subliniate mai curînd aspectele promoldovene şi prosovietice mai mult decît cele antiromâneşti[133].

Singura provocare pe care liderii moldoveni nu au putut să o ignore a fost publicarea *Însemnărilor despre români.* Era dificil să respingi această calomnie fără a-i ofensa direct pe români sau moştenirea lui Marx. Într-un articol publicat în *Sovetskaia Moldavia* în 1966, comemorînd eliberarea din 1812, istoricul Andrei Grecul[134] a abordat această problemă printr-o aspră critică la adresa unei prezentări a scrierii româneşti în *Journal de Genève.* El taxa cartea — şi, implicit, pe Marx însuşi!— drept propagandă „a ideologilor imperialismului, care încearcă să revizuiască teoria marxist-leninistă privitoare la problema naţionalităţilor şi să creeze o fisură în marea prietenie a popoarelor din ţara noastră, în prietenia dintre popoarele moldovean şi român, dintre popoarele rus şi român“. Grecu cita din rezoluţia celui de-al patrulea congres al PCR, ignorînd faptul că Ceauşescu respinsese de curînd aceste rezoluţii[135]. Evident că aceste reacţii erau destinate consumului local, în Republica Moldova, în vreme ce erau menţinute şi aparenţele externe.

În 1967 atitudinea sovietică s-a modificat, probabil ca rezultat al lobby-ului liderilor moldoveni la Moscova. Poate că Bodiul convinsese Kremlinul de primejdia patriotismului local şi chiar a separatismului din republica lui. Intensificarea activităţilor naţionaliste româneşti, cunoscute populaţiei locale moldovene prin intermediul contactelor de familie sau de la radioul românesc constituiau şi ele un stimulent nedorit pentru „naţionalismul burghez“ şi ca urmare Bodiul a vorbit deschis despre aceasta la plenara Comitetului Central din 15 februarie 1967.

Ivan Bodiul era preocupat în primul rînd de creşterea naţionalismului în propria lui ogradă şi de „influenţa propagandei deformatoare“. Perspectiva mai largă a relaţiilor sovieto-române nu era treaba lui. El a făcut apel la istorici să-şi asume misiunea în calitate de luptători pe frontul istoric[136]:

---

[133] F. Ermarth, *Quiet Celebrations in the Soviet Moldavia*, RFER-CAU, 6 iulie 1966, p. 1-5.

[134] Andrei Grecul era moldovean de pe malul stîng şi istoric al partidului. În 1966 el era lector la Universitatea din Chişinău şi fusese de asemenea membru al CC din 1954 pînă în 1959. Grecul, născut în 1916, era moldovean tipic de pe malul stîng, cu un ataşament prorusesc, promoldovean şi antiromânesc. *Grecul, Andrei Vasilievici,* SMKE-1981, 1981, p. 148.

[135] *JG*, 5 mai 1965, citat în D. Ghermani, *Revirement doctrinal* în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 218-226. Această soluţie a fost sugerată într-un articol de secretarul partidului, Ivan Bodiul: SM, 23-24 decembrie 1965.

[136] F. Ermarth, *Bodyul Again Attacks Anti-Russian Feelings in Moldavia,* RFER-CAU, 17 martie 1967, p. 1-5.

În condițiile intensificării calomnierii trecutului și prezentului poporului moldovean, savanții ar trebui să demaște mai hotărît pe mai vechii și mai nou-apăruții „specialiști” asupra Basarabiei. Ei ar putea să promoveze mai activ interesele poporului moldovean și marea și indisolubila prietenie dintre moldoveni și celelalte popoare ale Uniunii Sovietice.

Bodiul și istoricii săi au primit sprijinul total al Moscovei. Liderii de la Kremlin au decis să transmită Bucureștiului un mesaj și la 28 iunie 1967 Radio Moscova a transmis un comentariu în limba română în care era cu tărie subliniată interpretarea sovietică a istoriei Moldovei: Basarabia a aparținut în Evul Mediu statului kievean și a fost reintegrată în statul rus în 1812; în 1918 Basarabia a fost ilegal anexată de România. După aceea, Radio Moscova cita Manifestul PCR datat 23 iulie 1940 care saluta eliberarea „[...]Basarabiei și nordului Bucovinei de sub apăsătorul jug al imperialismului român[...]“ Acest citat era o provocare directă la adresa discursului lui Ceaușescu din 7 mai 1966, în care el blama Cominternul pentru politica eronată a partidului în chestiunea națională, presupus corectată în anii 1938-1939[137]. La 1 octombrie 1967, primul ministru sovietic Alexei Kosîghin s-a adresat unei adunări la Chișinău și a spus că „partidul a luptat insistent cu prejudecățile naționaliste și cu manifestările frecvente de șovinism de mare putere ca și cu naționalismul local“[138]. Remarca „șovinism de mare putere“ era o puternică palmă pe obrazul conducătorilor români. Pînă în acel moment, acest epitet fusese rezervat doar pentru cele mai insultătoare atacuri la adresa regimului burghez antebelic! Pe scurt, campania lui Bodiul era îndreptată atît împotriva naționaliștilor locali, cît și împotriva românilor renegați și exilați din Vest.

Chemarea lui Bodiul la o campanie de contrapropagandă a fost imediat urmată de doi lectori de la Universitatea din Chișinău, S.K. Brîseakin și Mihail Sîtnic. Principalul atașament al articolului publicat de ei într-un ziar republican era antiromânesc. Comentînd argumentele *pozitive* etnice, lingvistice și de altă natură în favoarea pretenției sovietice asupra Basarabiei, ei s-au concentrat asupra României antebelice ca slugă a Axei și asupra ambițiilor teritoriale și imperialiste ale liderilor români burghezi de dinainte de război și asupra antisovietismului lor[139].

În 1969 tot cei doi lectori de la Chișinău au fost răspunzători și de o nouă confruntare istoriografică între istoricii români și sovietici. Într-o carte cu titlu

---

137 *Radio Moscow on Bessarabia*, RFER-EER, 3 august 1967, p. 3-4.

138 Acest discurs a fost de asemenea transmis de Radio Moscova în românește. *Kosygin on Moldavian Nationalism*, RFER-EER, 6 octombrie 1967, p. 3.

139 *SM,* 25 februarie 1967, citat în Ermarth, *Bodyul Again Attacks*, p. 3-4.

grăitor, *Triumful justiției istorice*, ei se ocupau de perioada 1918-1940, inclusiv de anexarea de către România a Basarabiei și de eliberarea ei de către sovietici. Spre deosebire de precedentele „respingeri ale falsificărilor burgheze", Brîseakin și Sîtnic atacau deschis „anumiți istorici români", precum I. Oprea și I. Popescu-Puțuri, ca parte din campania de contrapropagandă instigată de Bodiul. Numărul de 40 000 de exemplare ale cărții sugerează că ea era destinată profesorilor, agitatorilor și altora ca ei[140].

Ambii autori erau tineri istorici ai partidului, candidați în științe istorice. Pînă în 1967 realizările lor ca specialiști în domeniul luptei revoluționare în perioada interbelică (Brîseakin) și al transformării agriculturii moldovenești (Sîtnic) nu fuseseră deosebit de impresionante. Totuși, în 1967-1968 ei au publicat anumite articole, recenzii și broșuri asupra Moldovei pentru *Znanie* (cunoaștere), organizație de propagandă la nivelul întregii Uniuni, și astfel au produs genul de propagandă pe care îl dorea și conducerea de partid. Statutul lor și accesul la edituri și reviste le crescuse foarte probabil ca rezultat al acestor eforturi.

Originea cărții din 1969 pare prin urmare să fie neliniștea conducătorilor locali ai partidului și ambițiile celor doi istorici. O legătură între ea și deteriorarea relațiilor româno-sovietice din anii 1968-1971 este mult mai puțin probabilă. Cartea a fost scrisă la sfîrșitul lui 1968 și începutul lui 1969 și în general istoria relațiilor sovieto-române era un subiect rezervat istoricilor de la Moscova[141]. La fel, o legătură directă între vizita lui Ceaușescu la Moscova, în mai 1970, și o prezentare pozitivă a cărții celor doi în *Kommunist Moldavii*, din iunie, pare forțată; o întreagă recenzie fusese deja publicată de *Voprosî istorii* încă de la sfîrșitul lui 1969[142]. Autorul recenziei, D.I. Antoniuk, vicepreședinte al Secției de Propagandă a CC al Partidului Comunist din Moscova, fusese mult mai probabil preocupat de creșterea naționalismului local. Ca și Brîseakin și Sîtnic, el blama numai „anumiți istorici români" și sublinia că autorii cărții îi lăudau pe alții. O astfel de abordare pare să fi fost un apel la istoricii români să revină la părerile lui Roller și Clarei Cușnir-Mihailovici[143].

În 1971, guvernul român a instalat un nou și puternic transmițător radio (1000 kw) la Iași, lîngă granița cu Republica Moldova. Așezarea geografică și

[140] În introducere se face referire la discursul lui Ceaușescu din 7 mai 1966; Brîseakin și Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 4.

[141] Cum autorii se refereau la recentul articol de ziar, cartea trebuie să fi fost schițată la începutul lui 1968.

[142] *Voprosî istorii*, VI, nr. 11, 1969, p. 186-187.

[143] Antoniuk, *KMii*, nr. 5, 1970, p. 78, citat în *Open Anti-Rumanian Polemics Resumed*, RL-RB, 5 iunie 1970, p. 1-2.

selectarea programelor de cultură, istorie și literatură românească sugerează că transmițătorul era de fapt menit minorității românești din Basarabia și Bucovina[144]. Totuși, istoricii români erau remarcabil de tăcuți din 1968 în ce privește problema Basarabiei și păreau să se abțină de la noi declarații provocatoare. Poate că liderii de la București le dăduseră ordin să bată pasul pe loc tocmai din cauza relațiilor politice extrem de încordate. Respingerea de către Ceaușescu a doctrinei Brejnev îi displăcea creatorului ei și datorită conflictelor privitoare la reînnoirea tratatului de prietenie româno-sovietic precum și integrării economice în cadrul blocului, relațiile bilaterale atinseseră nivelul lor cel mai scăzut la începutul anilor '70.

Mai mulți istorici moldoveni de partid se pronunțaseră și ei împotriva falsificării istoriei Moldovei. Principalii luptători pe frontul istoric erau noii istorici de prima mînă, precum Semion Afteniuk și Aleksandr Esaulenko[145]. Principala lor preocupare era Sfatul Țării. În timpul celebrării instaurării puterii sovietice în 1918 în Basarabia, Afteniuk a prezentat cititorilor adevărata poveste a Moldovei Sovietice. Vederile lui erau stereotipe și tradiționale, descriindu-i pe liderii Sfatului Țării ca pe dușmanii de clasă ai poporului moldovean și agenți ai imperialiștilor români. Spre deosebire totuși de scrierile precedente pe această temă, Afteniuk se concentra asupra „răilor" și asupra „bunilor". Istoricul de partid Afteniuk se ocupa de organizațiile bolșevice și activitățile revoluționare doar din întîmplare aproape. Mai mult, cu o franchețe critică neobișnuită pentru articolele de ziar, autorul îi indica limpede pe falsificatori: istoricii români antebelici, membrii fostului Sfat al Țării, istoricii occidentali, exilații români și chiar istoricii din România Socialistă. Istoricii sovietici se dovedeau a fi la curent cu studiile occidentale și cu al doilea val de scriitori din exil[146]. Academicianul Esaulenko s-a ocupat de Sfatul Țării în *Izvestia Moldavskogo Filiala Akademii Nauk* SSSR (Lucrările Filialei Moldovene a Academiei de Științe a URSS), de o manieră mai științifică decît Afteniuk, deși titlul sugerează contrariul: *Clica militară burghezo-naționalistă,*

---

[144] *Powerful New Radio Transmitter for Iași*, RFER-EER, nr. 2, 19 ianuarie 1971, p. 21-22.

[145] Semion Afteniuk era basarabean licențiat în prima promoție a Institutului Pedagogic din Tiraspol, fost ministru al Educației Populare în Republică și secretar al Comitetului Central. Era în acel moment director al Institutului de Istorie a Partidului. Aleksandr Esaulenko era licențiat al Universității din Chișinău (1950), istoric de profesie și membru proeminent al Institului de Istorie al Academiei. P. Boiko, *Afteniuk, Semion Iakovlevici*, ESM-1970, I. 1970, p. 305; *Esaulenko, Aleksandr Sergheevici*, ESM-1970, VII, 1976, p. 483.

[146] *Lies Will Not Master the Truth*, RFER-CAU, 26 februarie 1973, p. 1-8. Cei mai proeminenți autori exilați erau Anton Crihan, Alexander Suga și autorii din *Aspects des relations russo-roumaines*.

iniţiatoarea organizaţiei contrarevoluţionare Sfatul Ţării. Esaulenko sublinia de asemenea caracterul trădător al Sfatului Ţării, imperialismul regimului din România şi lupta poporului moldovean pentru unirea cu Rusia revoluţionară[147]. Concentrarea asupra Sfatului Ţării sugerează existenţa unui stimul din interior în scrierea istoriei Moldovei, deoarece articolul preceda reabilitarea Sfatului Ţării de către istoriografia românească. Multe scrieri aparţinînd celei de-a doua generaţii a românilor exilaţi din acel moment glorificau totuşi această organizaţie „trădătoare", ceea ce ne face să credem că scrierea istoriei în Moldova poate să fi fost stimulată de aceste scrieri din exil. Aprecierea iniţial negativă din anii postbelici, de către România, a Sfatului Ţării era acum înlocuită doar cu o evaluare naţionalistă mai pozitivă în anii '70, ceea ce însemna că scrierea istoriei în Moldova putea fi doar o reacţie la această reabilitare.

La Moscova erau publicate la începutul anilor '70 şi mai multe studii ştiinţifice privitoare la istoria relaţiilor româno-sovietice[148]. În comparaţie cu istoria României din 1964, noul manual sovietic de istorie a României, publicat în 1971, accentua ceva mai mult pe politica antisovietică a „oligarhiei burghezo-moşiereşti din România"[149]. Moscova făcea strădanii deosebite în efortul ei propagandistic de a-i aduce pe istoricii români înapoi, pe calea cea bună, iar cei rătăciţi, precum Ion Oprea, erau menţionaţi în puţine cuvinte, cu regret şi compătimire[150].

Pentru a sintetiza, în această chestiune: presupunerea existenţei unei legături directe între urcuşurile şi coborîşurile relaţiilor româno-sovietice şi scrierea istoriei nu se justifică în privinţa istoricilor din Republica Moldova. O explicaţie poate fi totuşi găsită în ambiţiile personale şi în biografiile istoricilor care împărtăşeau o profundă teamă faţă de crescîndul naţionalism local şi faţă de provocarea la adresa interpretării sovietice a istoriei Moldovei. În privinţa

---

[147] Esaulenko, *Kontrrevoliuţionîi zagovor,* p. 15-26; Esaulenko, *Burjuazno-naţionalisticeskaia voenşcina*, p. 3-27; *Relations between Soviet and Rumanian Historians,* RFER-EER, nr. 3, 25 ianuarie 1971, p. 11-12.

[148] B.M. Kolker, I.E. Levit, *Vneşnaia politika Rumînii i rumîno-sovetskie otnoşenia (sent. 1939-iun' 1941),* Nauka, Moscova, 1971; I.M. Kopanski, I.E. Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoşenia 1929-1934 gg. (Ot podpisania Moskovskovo protokola do ustanovlenia diplomaticeskih otnoşenii*, ed. A M. Lazarev, Nauka, Moscova, 1971.

[149] *Istoria Rumînii 1918-1970*, ed. N.I. Lebedev, A.A. Jaz'kova, E.D. Karpeşcenko şi alţii, Nauka, Moscova, 1971; *Istoria Rumînii novogo i noveişego vremeni*, ed. V.N. Vinogradov, E.D. Karpeşcenko, N.I. Lebedev ş. a., Nauka, Moscova, 1964. În multe cazuri capitolele erau scrise de aceiaşi autori.

[150] Kopanski, Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoşenia*, p. 5-11.

istoricilor de la Moscova, presupunerea existenței unei legături directe poate fi justificată. Aceștia erau puțin angajați, pe de o parte, și se aflau sub presiunea păstrării aparențelor unei cooperări rodnice cu colegii lor români, pe de altă parte[151].

În 1974, un istoric sovietic de la Chișinău a aruncat o bombă. În aproape o mie de pagini, Artiom Lazarev și-a detaliat părerile privitoare la istoria Moldovei[152]. Lazarev era născut în Basarabia și se afla la apogeul puterii sale politice: era rector al Universității din Chișinău, membru în Comitetul Central și președinte al Sovietului Suprem al Moldovei[153]. În cartea sa, el se ocupa nu numai de istoricii comuniști români și de exilații „burghezi", ci chiar și de colegii lui. Într-o anumită măsură, acest extravagant și rigid punct de vedere era o rămășiță a erei staliniste. Lazarev se ocupa pe larg și cu asprime de vederile eronate ale istoricilor români precum Oțetea, Gheorghe Zaharia, Ion Popescu-Puțuri, Ion Oprea și Miron Constantinescu, fără a mai păstra aparențele. El îi blama chiar pe istoricii moldoveni pentru că fuseseră prea „blînzi [...] în polemicile cu colegii români, cel mai adesea abținîndu-se de la critica aprecierilor lor incorecte"[154]. La fel, el îi batjocorea pe specialiștii occidentali și pe exilații români, ca Louis Fischer, C. Tagliavini și George Ciorănescu[155]. Spre deosebire de alți istorici, Lazarev susținea că triburile slave făcuseră parte în Evul Mediu din populația indigenă a Basarabiei și că națiunea moldovenească fusese creată în secolul al 14-lea. Mihai Viteazul fusese un monarh și cuceritor feudal, iar principatele nu erau în nici un fel independente la 1812. În plus, politicianul Lazarev descria „regimul de ocupație" românesc din anii interbelici drept o pagină groaznic de neagră a istoriei Moldovei[156].

---

151 *Relations between Soviet and Romanian Historians*, p. 11-12.

152 Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*.

153 Artiom Lazarev lucrase în Republica Autonomă Moldovenească, era licențiat în 1938 al Institutului Pedagogic din Tiraspol, intrase în partid în 1942, luptase la Stalingrad. Din 1947 pînă în 1953 a fost ministru al educației, apoi secretar al CC și ministru al culturii (1953-1963). Din 1964 a revenit la munca științifică și a devenit membru al Institutului de Istorie al Academiei. Din 1968 era rector al Universității din Chișinău. M. Sîtnik, *Lazarev, Artiom Markovici*, ESM-1970, IV, 1973, p. 10.

154 Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 54.

155 Pentru a-și sprijini afirmațiile, Lazarev s-a referit la studiile mai recente ale lui Levit, Kopanski și alții. S-a referit de asemenea frecvent și la scrierile sovietice antebelice, dar referirile la scrierile istorice sovietice din peroada intermediară erau rare. În bibliografia cărții sale, 12% o formează scrierile din 1917-1940, 52% din 1945-1967, și 38% din cele ale perioadei 1968-1972. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 26-31.

156 *Bessarabien im Blikfeld. Rumänische Historiker brechen ein Tabu*, WDS, 25, nr. 3, 1976, p. 33-39.

Lazarev părea să aibă, pentru cartea sa, sprijinul total al liderilor politici de la Chişinău. La plenara din decembrie 1974, secretarul partidului Petru Lucinski — care avea să devină „Gorbaciovul Moldovei“ — s-a referit favorabil la carte. O prezentare laudativă a fost publicată cîteva luni mai tîrziu şi în *Sovestkaia Moldavia*. Cercetarea necesară cărţii fusese sprijinită de Institutul de Istorie al Academiei URSS, de cel al Academiei din Moldova şi de Universitatea din Chişinău[157]. Cartea intenţiona să fie o tratare autorizată a chestiunii basarabene. Cea mai mare parte a lucrării reflecta tendinţa de după 1969, de a aborda mai deschis părerile divergente şi problemele sensibile. Viziunea lui Lazarev nu a reuşit totuşi să devină dogmă obligatorie pentru istoriografia moldovenească, deoarece colegii săi de pe poziţii mai ştiinţifice au preferat interpretări mai nuanţate, mai echilibrate şi mai apropiate de adevăr. Aparent, atît cei reprezentînd, ca Lazarev, linia dură, cît şi acei oameni de ştiinţă cu alură academică păreau să aibă, cu toţii, propriul lor sprijin politic. Zelul excesiv a lui Lazarev putea fi atribuit trecutului şi carierei sale. Ca şi Afteniuk, experienţa sa politică se consumase în legătură cu educaţia şi cultura. În timpul celui de-al doilea război mondial, de altfel, participase la eliberarea Moldovei, ceea ce explică dorinţa lui de a lupta împotriva influenţelor distrugătoare „burgheze“ şi furia lui antiromânească[158].

Elefantul intrase în vitrina çi porţelanuri şi istoricii români au intrat în defensivă. În 1972 relaţiile româno-sovietice erau relativ relaxate, dar cu toate acestea impactul scrierii lui Lazarev a fost extraordinar. Chiar după douăzeci de ani de atunci, ochii istoricilor români mai în vîrstă încă mai sclipesc atunci cînd se pomeneşte numele lui Lazarev. Ceauşescu şi istoricii lui au reacţionat în moduri diferite.

Prima reacţie a fost pe linia unui tipic obişnuit: Ceauşescu a dat tonul în discursurile sale, iar istoricii au profitat de ocazie. În momentul comemorării bicentenarului Repubicii Moldova, în octombrie 1974, conducătorul român a făcut o remarcă vagă privind „eliberarea de sub dominaţia şi oprimarea socială şi naţională“. Aceasta se putea aplica sau nu se putea aplica Basarabiei, însă după publicarea cărţii lui Lazarev, spre sfîrşitul anului 1974, remarcile lui Ceauşescu au devenit pronunţat mai critice. Referindu-se la interpretările distorsionate şi greşite ale realităţilor istorice, el spunea[159]:

157 Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 3-16.

158 *Soviet Academician Disputes Rumanian Historians* 'Views on the Bessarabian Question, *RL-RB*, 24 august 1976, p. 1-24.

159 Discursul lui Ceauşescu din 28 martie 1975, citat în R.R. King, *The Escalation of Rumanian-Soviet Historical Polemics over Bessarabia,* RFER-BRR, nr. 28, 12 februarie 1976, p.6.

> Divizarea statelor şi divizarea arbitrară a popoarelor sînt prezentate ca expresie a unor anumite nevoi istorice, în timp ce rezultatele unor astfel de situaţii artificiale sînt gîndite şi interpretate ca procese naturale de formare a unor naţiuni distincte. În acelaşi timp, acţiunile unor cercuri conducătoare reacţionare din trecut sînt elogiate şi chiar glorificate; se scot documente care certifică natura lor „ progresistă" şi „eliberatoare".

Denunţarea de către Ceauşescu a manipulării istoriei şi referirea abia deghizată la Lazarev a fost destul pentru a declanşa o rafală de acţiuni din partea istoricilor Academiei Române. Ştefan Ştefănescu, care era directorul Institutului „N. Iorga", a criticat autorul, nenumit, al unei recente şi voluminoase lucrări pentru că ignora sursele ce dovedeau unitatea poporului român şi identitatea dintre români şi moldoveni. Oamenii de ştiinţă români subliniau de asemenea propria lor revendicare a Basarabiei, deşi această tendinţă mai dură — ţinînd de întîrzierea tipică ce intervine în munca academică — va deveni evidentă în scrierea istoriei doar spre sfîrşitul lui 1975. Aceste reacţii întîrziate vor evolua, la sfîrşitul lui 1975 şi în 1976, spre o adevărată criză[160].

Două alte veritabile răspunsuri s-au înregistrat în a doua jumătate a anilor '70. Puţin înainte de 1980, Florin Constantiniu şi Dan Berindei, istorici la Institutul „N. Iorga", au fost solicitaţi de propagandiştii partidului Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu să scrie o replică la cartea lui Lazarev. Cînd cei doi au înmînat manuscrisul cerut, valahul îşi schimbase direcţia şi liderii politici români socoteau acum că ar fi neînţelept să-şi provoace puternicul lor vecin. Publicarea manuscrisului ar fi provocat desigur o furtună de proteste, deoarece Berindei şi Constantiniu se pronunţau în aprecierile lor foarte explicit şi dur şi făceau praf cartea lui Lazarev[161].

O replică asemănătoare şi distrugătoare, scrisă de Constantin Giurescu, a fost publicată dar nu în România. Din iniţiativa lui C. Burtică, membru al Comitetului Central român, istoricul naţionalist conservator Constantin C. Giurescu şi-a muiat pana în venin. Comitetul Central i-a aranjat ca broşura sa intitulată *Cum se falsifică istoria* să fie publicată la editura Nagard, din Milan. Atît autorul cît şi editorul s-au folosit însă de pseudonime. Giurescu a apelat la numele de Petre Moldoveanu, iar Nagard reprezenta numele de Drăgan, scris invers. Iosif Drăgan era un fost membru al Gărzii de Fier, care fugise în timpul războiului în Italia, se îmbogăţise şi la sfîrşitul anilor '60 începuse să-şi viziteze din nou patria. Timp de douăzeci de ani, editura sa din Italia a produs broşuri şi cărţi excesiv de naţionaliste şi xenofobe. Ceauşescu a aranjat cu alte

---

[160] King, *The Escalation*, p. 9.

[161] Fl. Constantiniu, D. Berindei, recenzie la cartea lui Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Manuscris, Institutul Iorga.

cuvinte o înţelegere cu un exilat fascist să tipărească o broşură scrisă de un naţionalist conservator, îndreptată împotriva unui semen de al său, comunist. Acest exemplu dovedeşte că naţionalistul Ceauşescu era, la sfîrşitul anilor '70, mai apropiat de anticomunişti decît de comunişti.

În general, reacţiile istoricilor români, mulţi din ei nu istorici ai partidului, fie că erau spontane sau iniţiate de conducerea partidului, erau funcţionale din perspectiva partidului prin aceea că sporeau ataşamentul istoricilor şi generau o scriere a istoriei utilă din punct de vedere politic. Acţiunile istoricilor implicau de asemenea şi unele foloase politice şi personale. Giurescu, Ştefănescu, Berindei şi Constantiniu reclamau cu toţii, explicit, întîietate absolută şi recunoaştere pentru propria competenţă ştiinţifică şi susţineau, privitor la cartea lui Lazarev, că aceasta, fiind o lucrare motivată politic, nu reuşea să se conformeze cerinţelor adevăratei ştiinţe[162]. În mod paradoxal însă, propriile lor lucrări erau de asemenea cît se poate de motivate politic, deşi aceşti istorici pretindeau că adevărata atitudine ştiinţifică este superioară şi distantă faţă de politică. În optica românească, opiniile ştiinţifice şi cele politce erau totuşi considerate a fi în totală concordanţă[163].

Brusca redeşteptare a problemei Basarabiei în 1975 şi 1976 şi seria de acţiuni a istoricilor, sub îndrumarea lui Nicolae Ceauşescu, „cel mai mare istoric român al tuturor timpurilor“, poate fi percepută ca o reacţie întîrziată la cartea lui Lazarev, dar evoluţiile interne din politica românească şi din istoriografie erau de asemenea un stimulativ puternic. La începutul anilor '70, problema Basarabiei pătrunsese pentru prima dată în presa zilnică şi revistele de largă circulaţie din România. Cu mica revoluţie culturală de la începutul anilor '70, istoricii se aflau în situaţia de a prezenta o desfăşurare a istoriei României de tip naţional-comunist, plauzibilă şi demnă de încredere. Basarabia trebuia să fie parte integrantă a istoriei româneşti şi nu una secundară, şi să fie un instrument politiceşte controlabil împotriva sovieticilor. Într-o anumită măsură, aceste două laturi ale chestiunii basarabene pot fi sesizate. Multe articole reprezentau reacţiile la atacurile sovietice, însă majoritatea cărţilor şi articolelor publicate la timpul respectiv făceau parte dintr-o campanie internă, ideologică şi educativă, lansată de Ceauşescu. Atît istoricii partidului, cît şi cei ai Academiei şi-au concentrat atenţia asupra unirii din 1918. Sfatul Ţării a fost prezentat abil, ca executor al decretului lui Lenin de autodeterminare naţio-

[162] Vezi, de exemplu, P. Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Nagard, Milano, 1976; retipărit în *Gutinul,* Baia Mare, 1991, p. 3, 28 şi passim.

[163] Reacţiile istoricilor veneau ca un răspuns la o traducere românească integrală, neoficială, a cărţii lui Lazarev, ce le-a fost pusă la dispoziţie.

nală. Socialiştii români contemporani erau de asemenea citați ca fiind în favoarea unificării Basarabiei cu România. Cel mai pregnant exemplu este un citat din Petre Constantinescu-Iaşi, recunoscut pentru ataşamentul său prosovietic din anii '50 şi pentru acceptarea necondiționată a punctului de vedere sovietic privind Basarabia. Prin referirea la Lenin şi la socialiştii români, unirea Basarabiei cu România era în termeni comunişti justificată[164].

În campania ideologică dusă de Ceauşescu pentru unitate națională, Basarabia nu mai era un subiect tabu. În domeniul istoriei, era evident că cei doi cîini de pază ai partidului, Muşat şi Ardeleanu, deschideau calea celorlalți istorici. În a doua ediție a cărții lor despre viața politică românească fusese adăugată şi o a doua parte în care ei descriau de asemenea evoluțiile legate de unire, în detaliu, iar Sfatul Țării era înfățişat ca parte firească din procesul unificării naționale. Aceasta se petrecea pentru prima dată în istoriografia comunistă. Prezentarea lor includea congresele soldaților, declarația de independență din ianuarie 1918 „în concordanță cu voința poporului", declarația de unire şi entuziasmul care le-a însoțit. Potrivit celor doi activişti ai secției de propagandă a Comitetului Central, „actul de la 27 martie — încunînînd o luptă de mai mult de un secol, dusă de românii din această provincie pentru păstrarea identității lor naționale, a drepturilor lor politice şi sociale — a fost unul progresist; el corespundea legilor dezvoltării națiunii române moderne [...] " De remarcat că terminologia era încă comunistă(„legi ale dezvoltării" şi „progresistă"), în vreme ce intenția era clar naționalistă.

În acelaşi timp, un aspect tabu special al istoriei Basarabiei a fost şi el scos la lumină de un scriitor român. Participarea mareşalului Antonescu la operațiunea Barbarosa şi recucerirea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord nu puteau să fie evaluate pozitiv într-o carte de istorie. Chiar Ceauşescu se referea la regimul lui Antonescu ca la „o bandă fascistă" şi o „dictatură militaro-fascistă" care a trădat poporul prin participare la războiul nejust şi antinațional împotriva Uniunii Sovietice[165]. În 1975, un romancier renumit în România şi în străinătate, Marin Preda, a fost solicitat să-şi asume această misiune[166].

După multe peregrinări, eroul romanului lui Preda despre cel de-al doilea război mondial, *Delirul*, ajunge pe frontul din Basarabia în 1941 şi aude cîntecul patriotic:

---

[164] R.R. King, *The Escalation*, p. 1-19.

[165] *Soviet Literary Journal Attacks Rumanian Novel*, RFER-SRR, nr. 19, 23 mai 1976, p. 14-15.

[166] Marin Preda (1922-1980) a fost un scriitor comunist al primei generații postbelice .

Azi noapte la Prut războiul a început
Românii trec dincolo iară,
Să ia înapoi, prin arme și scut
Moșia pierdută ast-vară.

În plus, eroul romanului aude un general care spune că românii ar trebui să se oprească la Nistru[167].

În termenii realismului socialist și ai *partiinos't*-ului, ideea unei asemenea opere empirice era de neconceput pentru Moscova și asta cu atît mai mult cu cît acțiunea era antisovietică[168]. Reabilitarea în chip deosebit a mareșalului Antonescu a fost, prin urmare, luată în nume de rău. *Literaturnaia gazeta* susținea că romanul ar trebui totuși considerat scriere istorică și ar trebui în consecință condamnat. Atribuind tot blamul războiului lui Hitler, Preda îl idealizase pe românul Antonescu, transformîndu-l într-un personaj tragic. Preda, de altfel, n-a reușit să arate că războiul a fost profund străin poporului român.[169]

Un critic literar român oferea următoarea disculpare[170]:

> Un roman care se ocupă de istorie nu pretinde să fie un tratat de știință; obiectivul lui logic îl reprezintă numeroasele înlănțuiri subiective care pot fi uneori eronate, atunci cînd sînt exprimate de personaje angajate în acțiuni contradictorii și ar fi naiv să se conchidă că autorul este de acord cu opiniile tuturor eroilor lui.

Reacția cercurilor literare românești la apariția romanului a fost în general amestecată. Unii au lăudat cartea ca pe o splendidă lucrare literară și istorică. Alții și-au manifestat îndoiala cu privire la valoarea ei istorică. Un critic a obiectat că imaginea lui Antonescu era destul de simplistă și părtinitoare. Același critic susținea că evenimentele istorice erau rău integrate în desfășurarea epică. Un număr de critici scrupuloși nu erau, evident, pregătiți să accepte amalgamul lui Preda de obiective politice și estetice, indiferent cît de utilă ar fi putut fi cartea sub raport politic. Totuși mai mulți critici au condamnat amestecul sovietic, socotindu-l inacceptabil. De altfel, pentru a se posta de partea sigură, ziarele oficiale ale partidului, la București, nu au tipărit nici o prezentare a romanului lui Preda, în anticiparea reacției sovietice. Cînd, în

---

[167] A. Maier, *Marin Preda's* The Delirium*: Historical Novel or Novelistic History?*, RFER-BRR, nr. 94, 6 iunie 1975, p. 9.

[168] Un tiraj fără precedent, de 35 000 exemplare, al primei ediții și 100 000 al celei de-a doua ediții trebuie să-i fi făcut pe sovietici foarte nervoși.

[169] *LG,* 14 mai 1975, citat în *Soviet Literary Journal*, p. 18.

[170] Citat în *Party Paper Defends Revised Version of* Delirul, RFER-SRR, nr. 39, 10 octombrie, 1975, p. 12-14.

toamnă, s-a publicat o ediție revizuită, mai mult ca sigur că sub presiunea sovietică, ziarele partidului s-au grăbit să apară cu prezentări. Preda a adăugat narațiunii mai multe parsonaje, pentru a corecta reprezentarea prea slabă a luptei împotriva fascismului din prima ediție și să facă astfel o a doua ediție demnă de considerație[171].

În 1976, Kremlinul a decis că politicienii și istoricii români depășiseră măsura și a intervenit. Nu este cunoscut exact ce amenințări au fost utilizate, însă Ceaușescu a declarat explicit la congresul culturii din iunie că între România și URSS nu există nici un fel de conflicte teritoriale. În august, Ceaușescu a primit ordin să viziteze Chișinăul, în drumul său către Moscova, la întîlnirea cu Brejnev. Conducătorul român a încercat cît a putut să-și salveze obrazul, pentru a-i mulțumi pe sovietici fără însă a pierde sprijinul popular. Puțin timp înainte de întîlnirea cu liderul partidului moldovean, Bodiul, adresîndu-se unei adunări, la Iași, Ceaușescu i-a dat înainte cu obișnuitul lui cal de bătaie: lupta împotriva imperialismului și colonialismului, lupta pentru egalitate, independență și suveranitate. El a adăugat că respinge „toate încercările de a insulta poporul nostru prin insultarea strămoșilor noștri" și s-a ivit o licărire intenționată atunci cînd s-a referit la fortărețele lui Ștefan cel Mare (de-a lungul Nistrului)[172]. Spre deosebire de acesta, următorul discurs, ținut la Chișinău, era întocmit cu grijă și neangajant. A folosit odată denumirea de „moldoveni" dar, în general, a vorbit de relațiile dintre România și Republica Moldova numai în contextul relațiilor dintre România și URSS[173]. Puțin mai apoi, Brejnev a făcut și el o vizită la București și a aranjat probabil o vizită reciprocă a lui Bodiul, care a venit la București în decembrie[174].

Evident că liderii români și cei sovietici căzuseră de acord să-și limiteze polemicile istorice. Tendința istoriografiei românești către o înfățișare mai naționalistă și mai consecventă a istoriei a persistat, dar într-o formă mai atenuată și mai puțin antisovietică. În 1977, de exemplu, doi istorici de la Iași

---

171 *Soviet Literary Journal*, p. 17; *Party Paper Defends*, p. 12-14; *Literary Journal Counters Soviet Attack*, RFER-SRR, nr. 21, 5 iunie 1975, p. 2.

172 N. Ceaușescu, *La Roumanie sur la voie de l'édification de la société socialiste multilatéralement développée*, vol. 13, Editura Meridiane, București, 1978, p. 258-265. Citată în continuare: *La Roumanie.*

173 Apoi Ceaușescu a vizitat Armenia și părea mai puțin încordat. Ceaușescu, *La Roumanie*, vol. 13, p. 270-277; *Ceausescu's* Urlaub *in der Sowjetunion:* Canossagang *oder* Souveräns-Visit?, WDS, 25, nr. 8, 1976, p. 165-167; *Ceaușescu's Visit to Iasi,* RFER-SSR, nr. 26, 5 august 1976, p. 2-3.

174 *Ceausescu's Tours Soviet Moldavia, Meets Brezhnev During USSR Vacation,* RFER-SRR, nr. 27, 12 august 1976, p. 2-5.

au publicat o carte asupra căii româneşti către independenţă. Ei îşi pronunţau cu sinceritate părerile asupra unor subiecte sensibile precum presupusa autonomie a Moldovei sub dominaţia turcească şi planurile de anexare ale marilor puteri, inclusiv ale Rusiei. Unirea, în final, şi independenţa au fost atribuite nu numai rivalităţii dintre marile puteri, ci şi factorilor obiectivi geopolitici, etnici şi naţionali[175]. În multe privinţe, această prezentare ar fi putut fi scrisă şi de un istoric român din anii interbelici. Evenimentele legate de chestiunea Basarabiei — Convenţia de la 1877 şi Tratatele de la San Stefano şi Berlin — nu erau nici scoase în relief, dar nici ocolite. Tot astfel, remarcile neplăcute asupra Basarabiei au fost înlăturate din a treia ediţie a lucrării lui C.C. Giurescu, tipărită în 1980, cu titlul *The making of the Romanian Naţional Unitary State*, deşi autorul a rămas neclintit în aprecierea sa că „guvernul ţarist a încorporat cele trei judeţe din sudul Basarabiei [...] care fuseseră retrocedate României prin Tratatul de pace din 1856“[176].

Ultima criză istoriografică din anii '70 legată de problema Basarabiei a avut loc, în chip previzibil, în 1977 şi 1978, odată cu comemorarea a 100 de ani de la independenţa României şi la a 60-a aniversare a Unirii din 1918. După aceea, în anii '80, PCR şi securitatea au strîns controlul ce-l exercitau asupra societăţii. Totuşi, declinul regimului comunist n-a putut fi stopat. Naţionalismul a devenit mai puternic decît comunismul şi s-a revărsat asupra societătii fără a mai putea fi controlat. Declaraţiile provocatoare ale istoricilor români în legătură cu Basarabia nu numai că s-au înmulţit, dar au devenit şi mai deschise, mai belicoase ca niciodată[177].

Concluzii

Din punct de vedere politic, evoluţia autonomă a României a cunoscut două epoci. Epoca lui Gheorghiu-Dej a început la jumătatea anilor '50. Principalul grup căruia i s-a adresat era publicul intern, pentru a crea un raport, care să aducă foloase, între partid şi populaţie, raport bazat pe manipularea naţionalismului. Politica lui Gheorghiu-Dej nu a fost intenţionat antisovietică şi a fost în mare măsură acceptată şi de Hruşciov însuşi. Planurile sovietice de integrare politică şi economică au dat mai tîrziu liniei autonome

[175] L. Boicu, Gh. Platon, *The Romanian's Way to Independence*, Editura Ştinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 26-28.

[176] C.C. Giurescu, *The Making of the Romanian National Unitary State*, ed. a III-a, Editura Meridiane, Bucureşti, 1980, p. 128.

[177] Vezi, de exemplu, M. Muşat, I. Ardeleanu, *From Ancient Dacia to Modern Romania*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 379-455.

un puternic ascuțiș antisovietic, în vreme ce mobilizarea populației a rămas obiectivul principal. În epoca lui Ceaușescu, cursul autonom și naționalist a fost mai întîi combinat cu o politică internă liberală. Totuși, la începutul anilor '70 naționalismul a devenit un înlocuitor al libertăților civile și al stimulentelor remunerative. Importanța internă a liniei autonome nu a dispărut, indiferent de măsura în care conflictul sovieto-român a ajuns să devină un truc.

Pînă în 1944, naționalismul fusese ideologia dominantă în România. În analizele politice, adesea importanța ideologiilor a fost subestimată. După război, încercarea comuniștilor de a realiza o integrare a societății fără naționalism a eșuat, ca și încercarea de a distruge ideologia naționalistă și atașamentul ce-i corespundea acesteia. Începînd din anii '60, ideologia comunistă a fost treptat subminată sau chiar înlocuită de naționalism. Rămășițele retoricii comuniste erau la un nivel minim în politica și istoriografia anilor '80.

Absența unei deosebiri perceptibile între știință și politică este caracteristică istoriografiei române. Înainte de 1944, activitățile științifice și politice erau integrate de naționalism, iar mai tîrziu de către *partinost'*. Sub Ceaușescu, ambele erau combinate cu naționalismul, care devenise dominant.

Istoricii români, spre deosebire de cei din Republica Moldova, ar putea fi clar puși pe categorii, deoarece deosebirile etnice nu există și nu complică tabloul[178]. De altfel, istoricii de frunte fuseseră pregătiți fie în climatul naționalist al anilor '20 și '30, fie în atmosfera comunistă a anilor '50. Cînd foștii istorici „burghezi“ au revenit pe pozițiile lor înalte în anii '60, istoricii făcuți sub comunism au adoptat ideologia comunistă natională și interpretările ei.

Reînvierea și manipularea problemei Basarabiei în istoriografia românească au fost evident controlate din motive de funcționalitate politică și frecvent declanșată din ordine explicit politice. Totuși, atît ideologia comunistă, cît și știința istorică au dezvoltat fiecare un dinamism propriu, care exista în afara controlului politic. În mod paradoxal, strădania naționalistă a multor istorici a sporit dependența sistematică a istoricilor de partid. În mod similar, partidul putea, într-o anumită măsură, să dea drumul presiunii spontane, venind „de jos“, potrivit necesităților lui. În această privință, nici distincția între istoricii comuniști și comuniști naționaliști, nici cea între istoricii de partid și cei de anvergură academică nu par să prezinte o importanță primordială. Tot ce a contat în vremea lui Ceaușescu a fost statul român național unitar.

[178] Cu excepția cîtorva istorici evrei și maghiari.

CAPITOLUL ŞASE

ASPECTELE SOVIETICE ALE PROBLEMEI

În acest capitol, patru vor fi temele ce vor fi examinate, din istoriografia sovietică, în legătură cu istoria Basarabiei şi a Republicii Moldova. Aceste teme sau „chestiuni sovietice“ au fost alese fie pentru valoarea lor politico-ideologică (propagandistică), fie pentru problemele pe care le-au produs istoricilor sovietici prin faptul că s-au cerut explicate. Astfel de studii de caz, atît de detaliate, pot de asemenea oferi o mai adîncă înţelegere a motivelor şi dinamicii scrierii comuniste a istoriei.

Prima temă e formată din două dezbateri înrudite care au început în anii '50 la Chişinău şi nu s-au mai incheiat niciodată. Unii istorici nu erau de acord cu momentul exact al instalării stăpînirii sovietice în Moldova, în timp ce alţii nu erau de acord cu începuturile statului sovietic moldovean. Aceste dezbateri sînt interesante nu numai pentru că — din punct de vedere ştiintific — ele erau şi sînt o ruşine, ci şi deoarece ele erau discutate relativ pe faţă. Părerile contrarii se bazau mai puţin pe fapte incontestabile şi mai mult pe plăcerea tipic sovietică de a stabili linii despărţitoare clare şi perioade istorice distincte. Adevărata problemă este, de fapt, de ce liderii politici au permis ca asemenea probleme ideologice şi politice, foarte sensibile, să fie discutate cu o astfel de franchețe.

A doua temă se referă la subiectul favorit al istoriografiei sovietice, şi anume mişcările revoluţionare, cu luptătorii proletari şi eroii clasei muncitoare. În cazul Basarabiei şi Republicii Moldova, tradiţia revoluţionară începea cu nobilii decembrişti dc la începutul secolului al 19-lea şi se sfîrşea cu partizanii din cel de-al doilca război mondial. În exploatarea în scop propagandistic a acestor mişcări şi eroi, istoricii sovietici s-au confruntat totuşi cu mai multe obstacole ideologice şi factologice. Cum se va vedea, s-au căutat

soluții creatoare, care să realizeze acomodarea faptelor istorice și a surselor istorice la dorințele politice.

A treia temă este, pentru istoricii sovietici, una dintre cele mai spinoase din istoria Moldovei: ultimatumul din 1940. El a fost de o mare importanță pentru legitimarea regimului postbelic din Republica Moldova. În același timp, el era totuși legat de odiosul pact Hitler-Stalin și era asociat cu brutala înfăptuire de către Molotov a anexării Basarabiei în iunie 1940. Ca lucrurile să stea și mai rău, argumentele utilizate în textul ultimatumului pentru a justifica pretențiile asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord sînt în contradicție cu adevărul istoric și argumentele contemporane ale sovieticilor. Atunci cînd românii au redeșteptat, în anii '60, vechile neînțelegeri, sovieticii au fost de altfel forțați să-și abandoneze obișnuitele lor eufemisme pentru a le înlocui cu o interpretare mai logică a ultimatumului.

A patra și ultima temă este de asemenea legată de România și privește moștenirea culturală a moldovenilor. După război, istoricii din Republica Moldova au elaborat o bogată tradiție culturală pentru această nouă republică națională. Din nefericire, tabloul istoric pe care ei îl înfățișau era incompatibil cu o mare parte a moștenirii de fapt. Mulți dintre fruntașii din trecut ai culturii erau înfățișați ca progresiști proruși, și deci, antiromâni. Totuși, mulți dintre ei fuseseră conservatori proromâni (cel puțin după standardele sovietice) și în același timp, antiruși. Majoritatea lor, de altfel, se născuseră pe malul drept al Prutului și nu în înapoiata Basarabie, ceea ce însemna că ei erau pretinși, de asemenea, și de români, ca parte a moștenirii lor culturale. În acest studiu de caz, ca și în cel de-al doilea, problema centrală este dorința istoricilor sovietici de a adapta istoria în scopuri politice, atitudinea lor față de legăturile intrinseci dintre moștenirile culturale moldovenești și românești.

Spre deosebire de perspectiva mai largă din capitolul al patrulea, relația dintre politică, ideologie, știință și istorie este stabilită concret în următoarele studii de caz. Istoricii sînt persoane vii care sînt prinse într-un val de forțe contradictorii: specificul politic și cerințele ideologice, propriul lor trecut personal și profesional, faptele istorice concrete și sursele cercetării. La acest nivel amănunțit al analizei, de altfel, avîntul propriu al științei istorice în cadrul limitelor politice ale Uniunii Sovietice, poate fi observat în același timp cu complexitatea interacțiunii dintre autoritatea culturală și politică a istoricilor și politicienilor implicați în fenomen.

STĂPÎNIREA SOVIETICĂ ŞI STATALITATEA MOLDOVENEASCĂ

În cursul ultimelor secole, teritoriul actual al Republicii Moldova a trecut frecvent dintr-o mînă în alta. Limbajul rusesc conține o largă varietate de cuvinte și formulări pentru a descrie aceste schimbări, mergînd de la „anexare cu forța" pînă la „eliberare". În ultimii șaptezeci de ani, istoricii sovietici au reconsiderat cuvintele alese și această alegere reflectă atitudinea lor față de pretențiile teritoriale ale Imperiului rus și ale succesorului lui, împreună cu pretențiile Turciei, cele ale Principatului Moldovei și ale Regatului României.

Anterior celui de-al doilea război mondial, istoricii sovietici au acordat puțină atenție istoriei prerevoluționare. Ei au respins, din principiu, toate pretențiile teritoriale istorice, iar verdictul lor asupra cuceririlor țariste era negativ, deși formularea puținelor descrieri ce se puteau găsi în manuale și enciclopedii era indiferentă și neutră. Pentru anexarea din 1812, cuvinte negative precum „a ceda" (ustupit'), cele neutre precum „a obține" (polucit') și cuvinte pozitive, precum „unire" (prisoedinenie)[1] erau utilizate fără discernămînt[2]. Cuvintele folosite pentru a descrie anexarea Bucovinei de către Austria (o altă putere imperialistă) la 1775, erau la fel de confuze[3]. Expresiile folosite pentru încorporarea temporară de către Principatul Moldovei a sudului Basarabiei trimiteau la anexarea din 1812 ca la un fapt împlinit: „a ceda" (ustupit'), „a reveni" (vozvrașcenie) erau cuvintele obișnuite pentru momentul 1856 și, respectiv, 1878[4].

După război, atenția acordată perioadei țariste a crescut mult. Statul rus centralizat a fost reabilitat, iar drepturile lui istorice au fost folosite pentru a legitimiza statul sovietic. „Unirea" (prisoedinenie) a devenit cuvîntul cheie pentru 1812. Legătura dintre cuvînt și eveniment a devenit atît de puternică încît acest cuvînt aproape că nu mai putea fi folosit în alt context. În mod similar, cuvîntul „alipire" a fost uneori folosit pentru unificarea Basarabiei cu România la 1918, însă totdeauna între ghilimele. Anterior, în istoriografia sovietică același cuvînt fusese folosit de asemenea și

---

[1] Conotația de „unire" (prisoedinenie) include un subiect activ (Basarabia), acționînd în direcția unirii (edinenie).

[2] Nartov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 90-91; V. Dembo, *Bessarabskii vopros*, BSE-1926, VI, 1927, p. 27. *Moldavskaia Avtonomnaia Sovetskaia Soțialisticeskaia Respublika*, BSE-1926, XXXIX, 1938, p. 667.

[3] Vezi, de exemplu, *Bukovina*, MSE-1928, I, 1928, p. 878.

[4] Dembo, *Bessarabskii vopros*, BSE-1926, VI, 1927, p. 27; Bessarabia, MSE- 1928, I, 1928, p. 706.

pentru 1856, nu numai 1918, dar acum conotația recomandată era „o unire voluntară cu patria mamă", ceea ce însemna că acest cuvînt era rezervat pentru evenimentul de la 1812[5].

Folosirea terminologiei legate de 1812 nu s-a mai schimbat, ulterior, prea mult. „Alipire" a rămas puternic legat, cu conotația lui pozitivă, de formula *răului mai mic*, și a apărut, de obicei, în combinație cu cuvîntul „eliberare" (osvobojdenie). Celelalte alternative erau mai moderate: „a intra" (voiti v sostav)[6] și „a trece" (otoiti k). O comparație istoriografică indică faptul că utilizarea acestor doi termeni era limitată[7]. În articole și în intrările enciclopedice referitoare la anexarea țaristă din 1812 se foloseau numai termenii mai moderați. Folosirea cuvintelor mai triumfătoare era rezervată pentru prezentările propagandistico-politice ale anexării din 1812, ca un prim pas către formarea statului Moldovei Sovietice[8].

Unii istorici au mers chiar mai adînc în istorie pentru a legitima statul sovietic. Naum Narțov a susținut în 1940 că părți ale Moldovei și Bucovinei aparținuseră statului de la Kiev și Principatului galițiano-volînian încă din Evul Mediu[9]. Din punct de vedere istoric el avea, probabil, dreptate. Dacă cineva este pregătit să accepte ideea că statul sovietic era succesorul Rusiei kievene, atunci 1812 era nu o „unire" (prisoedinenie), ci o „reunire" (vossoedinenie). În termenii „prieteniei veșnice ruso-ucraineano-moldovenești", această idee nu era, de altfel, inadecvată, și a fost frecvent folosită de la al doilea război mondial în legătură cu Bucovina la 1940 și ocazional în legătură cu Basarabia la 1812[10].

Între timp, verdictul asupra anexării de către austrieci a Bucovinei la 1775 a devenit mai negativ[11]. Aprecierea celor petrecute la 1856 ca „cedare", iar la 1878 ca „revenire" a sudului Basarabici au rămas neschimbate, deși

[5] Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 9-29.

[6] Conotația „a intra" (voiti v sostav) includea un subiect activ, însă era marcată și inegalitatea dintre cele două părți: „a deveni parte dintr-un întreg mai mare".

[7] În enciclopedii (BSE-1948, BSE-1970, SIE-1963, ES-1953, ES-1963) termenii mai moderați se puteau găsi la intrările *Tratatul de pace de la București* și *Bessarabia*, în vreme ce termenii mai pozitivi puteau fi găsiți la intrarea *RSS Moldova*.

[8] Chiar cuvîntul religios „izbăvire" (izbavlenie) poate fi întîlnit. Bodiul, *Prisoedinenie Bessarabii*, p. 3-16.

[9] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 85-98.

[10] *The Moldavian Soviet Socialistic Republic*, Novosti, Moscova, 1967, p. 12-15. *Bukovina*, BSE-1970, IV, 1971, p. 100.

[11] *Bukovina*, BSE-1948, VI, 1951, p. 248-251.

istoricii subliniau acum faptul că cedarea temporară fusese impusă Rusiei de puterile europene, după Sevastopol[12].

Formulările cu adevărat negative erau însă rezervate anexărilor românești din 1918. Istoricii sovietici s-au străduit din răsputeri să demonstreze caracterul violent și ilegal al acestor anexări. Cuvintele cheie legate de Basarabia erau „cucerire“ (zahvat), „ocupare“ (okupația) și „a anexa“ (ottorgnut'), atît în anii '20 cît și în anii '80[13]. Punctul de vedere sovietic privitor la Bucovina a înregistrat două modificări semnificative. Inițial, Bucovina a fost considerată o fostă parte a Austro-Ungariei și o provincie românească[14]. Totuși, în anii '30 s-a ivit termenul peiorativ de ocupație, în legătură cu anexarea ei de către România, ceea ce implica o pretenție sovietică la acest teritoriu. În 1940 Stalin a primit permisiunea lui Hitler să anexeze partea de nord a Bucovinei, ceea ce i-a forțat pe istoricii sovietici să facă o deosebire artificială între „încorporarea“ acceptată de către România a sudului Bucovinei la 1918, și „cucerirea“ simultană a părții de nord[15].

Opinia sovieticilor despre 1918 s-a schimbat de asemenea profund și în alte privințe, de-a lungul anilor. Înainte de război, istoricii își concentraseră atenția asupra intervenției militare a României și represiunii. Ei porneau de la premisa că puterea sovietică s-ar fi instalat în Moldova dacă n-ar fi existat conspirația internațională a „trădătorului Sfat al Țării, a burghezilor naționaliști, contrarevoluționarilor și imperialiștilor“. Pe de altă parte, istoricii sovietici au făcut totuși o „descoperire“ măreață : armatele române au trecut Prutul și au luat Chișinăul la 26 ianuarie 1918 ! Această nouă interpretare a unei perioade confuze din istoria Moldovei a agravat vina României : „boierii“ români nu au împiedicat instalarea puterii sovietice, ci au răsturnat regimul sovietic.

Ca o consecință logică a acestei noi interpretări a evenimentelor din 1918, s-a considerat că regimul sovietic s-a reinstalat pe malul stîng în 1919-1920 și în Basarabia în 1940. După 1950, istoricii sovietici au urmărit cu insistență să utilizeze termenul „restaurare“ (vosstanovlenie) nu numai legat de ultimatumul din 1940, ci și pentru definirea obiectivului luptei din

---

12 *Parijskii mirnîi dogovor 1856*, BSE-1948, XXXII, 1955, p. 109-110.

13 *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 5-6 ; *Bessarabia*, MSE-1928, I, 1928, p. 707 ; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

14 *Bukovina*, BSE-1926, VI, 1927, p. 828.

15 I.I. Kompaniec, *Bukovina*, SIE-1961, II, 1969, p. 803 ; *Rumînia*, SIE-1961, XII, 1969, p. 273. Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 52-63. Încorporarea nordului Bucovinei a fost totuși un obiectiv politic atît al guvernului țarist, în 1914, cît și al Ucrainei Sovietice, la 1919.

anii interbelici[16]. În acest fel, legitimitatea regimului sovietic era mai puțin dependentă de evenimentele neplăcute din anii 1939-1940. Totuși, în mod ironic, ultimatumul din 1940 și lozincile revoluționare din deceniile anterioare nu conțineau nici o referire la „reunire" sau „restabilire" a puterii sovietice[17].

Termenul „reunire" (vossoedinenie) a fost de asemenea legat de o altă evoluție care implica fie reunirea Basarabiei cu patria sovietică, fie reunirea Basarabiei cu Moldova Sovietică (în termeni naționali, reunirea celor două părți ale națiunii moldovene). În 1940, eliberarea Basarabiei a fost descrisă exclusiv în termenii *prieteniei popoarelor* și ai reunirii acestei regiuni cu URSS. După război, noțiunea unei națiuni moldovenești separate, cu tradițiile ei proprii, cu limba și statul ei, a cîștigat teren, 1940 devenind simbolul reunirii națiunii moldovene, sau a celor două părți ale statului moldovean. Această a doua interpretare promoldovenească nu era nici ea în concordanță cu versiunea inițială prosovietică, ceea ce însemna că istoricii nu puteau alege liber una sau ambele interpretări[18].

În anii '50, o creștere a atenției acordate ideii națiunii moldovene și consolidării Republicii Moldova i-a încurajat pe istorici să insiste asupra originii și dezvoltării statului moldovean. De fapt, li se cerea de către conducerea politică să contribuie la crearea artificială a statului și a națiunii moldovene[19]. Preferința politică și propagandistică pentru tradiții mai îndelungate totuși i-a forțat mai tîrziu pe istorici să desemneze crearea Republicii Autonome Moldovenești, la 1924, ca punctul de început al procesului. Alți cîțiva istorici au preferat anii 1918 sau 1919, dar dezbaterile ce au rezultat din aceasta vor fi discutate în partea finală a prezentului studiu de caz privind statalitatea moldovească.

În sfîrșit, în scrierea istoriei la Chișinău și Moscova s-au făcut insistent trimiteri la anii 1941-1944 ai ocupării prin forță de către români și germani, în timpul marelui război patriotic, privită ca o ocupație temporară și nu ca o cucerire, deși făptașii erau ocazional caracterizați drept „cuceritori" (zahvatciki)[20]. Această situație creează un contrast puternic cu descrierea anexării din 1918 de către români a Basarabiei. Din nou, contrastul pare să provină din

16 *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 347; *IAEM*, I, nr. 2600-2797, 3182a-3256.

17 Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 52-63, 137-156.

18 Vezi, de exemplu, *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 241-256; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol.2, p. 345-355.

19 Pentru crearea mitului națiunii și limbii moldovenești, vezi capitolele trei și patru.

20 *Ocerki istorii KPM*, ed. a III-a, p. 295, 313; I.E. Iordanov, *Moldavskaia Sovetskaia Soțialisticeskaia Respublika*, BSE-1970, XVI, p. 429.

funcțiunile politice ale descrierii evenimentelor. Perioada 1918-1940 a fost concepută ca o pagină neagră din istoria Basarabiei, în timp ce reluarea din anii 1941-1944 a fost văzută doar ca o scurtă întrerupere a construirii Republicii Moldova și a transformării socialiste a Basarabiei. În consecință, înaintarea Armatei Roșii în 1944 era de asemenea etichetată de obicei drept „eliberare", însă niciodată „reunire" (vossoedinenie). Motivarea acestor interpretări este evident aceea că retragerea Armatei Roșii și ocupația afectaseră deja mîndria națională rusească și admiterea unei pierderi teritoriale reale nu era acceptabilă. Spre deosebire de o ocupație, o cucerire ar putea, de altfel, pune legitimitatea unor anume pretenții teritoriale sub semnul întrebării.

În general, schimbările teritoriale succesive erau atît de importante sub raport propagandistic și politic încît istoricului ca persoană i se permitea doar să modifice detalii minore, dar nu interpretările de bază sau chiar formulările. Această ingerință face următoarele dezbateri istorice chiar și mai fascinante.

Instalarea puterii sovietice

Prima referire la instalarea puterii sovietice în Basarabia apare în broșura *Bassarabia sub regimul boierilor români*, publicată la Moscova în 1945[21]. Autorul, A. Dol'nik, evident n-a avut în vedere consecințele menționării acestui eveniment și nu a menționat „instaurarea" puterii sovietice ca atare, în 1940[22]. Dol'nik era propagandist de la Moscova, cu o cunoaștere redusă a istoriei Basarabiei și cu puțin acces la sursele problemei[23]. Este foarte probabil că Secțiunea de Propagandă a Comitetului Central să fi conceput această idee pentru toate achizițiile teritoriale din 1940, pentru a legitima dominația sovietică[24]. Aceeași idee este repetată și în *Marea Enciclopedie Sovietică* din 1950. „În ianuarie 1918, muncitorii au instalat în Basarabia puterea sovietică, pămîntul moșierilor a fost dat țăranilor"[25].

Între timp, istoricii Republicii Moldova s-au reîntors la Chișinău și din 1947 au început să lucreze la prima sinteză de istorie a Moldovei. Munca lor a

---

[21] A.D. Dol'nic, *Bessarabia pod vlastiiu rumîniskih boiar (1918-1940gg.)*, Gospolizdat, Moscova, 1945.

[22] A.D. Dol'nic, Bessarabia pod vlastiiu rumînskih boiar, p. 8-24, 166.

[23] Avînd în vedere amploarea ediției (10 000), editura și faptul că ea a apărut la scurt timp după eliberarea celei mai mari părți a Republicii Moldova (în iunie 1945), funcția propagandistică a cărții este evidentă. Vezi și IAEM, I, nr. 2692.

[24] Merită să menționăm că aceeași idee istorică a fost utilizată și în privința Bucovinei; *Bukovina*, BSE-1948, VI, 1951, p. 250.

[25] *Bessarabia*, BSE-1948, V, 1950, p. 52.

fost supervizată de istoricii de la Academia de Ştiinţe din Moscova. Înainte de a se elabora ideea reinstalării puterii sovietice în al doilea volum al acestei prime sinteze, publicată în 1955, ea a apărut mai întîi într-o broşură oficială[26]. De altfel, istoricii locali au dedicat şi ei mai multe articole „luptei pentru instaurarea puterii sovietice“[27]. Colegii lor de la Moscova trebuie să le fi sugerat şi lor ideea. Depindea totuşi în întregime de istoricii locali să găsească sursele istorice necesare şi faptele istorice, să adapteze ideea de bază la situaţia Moldovei. În 1949 istoricul Nikolai Berezneakov a criticat interpretarea lui Dol'nik[28]. Dol'nik susţinuse că puterea sovietică se instalase la 19 ianuarie 1918, în vreme ce Berezneakov prefera luna noiembrie 1917. La începutul anilor '50, opinia că puterea sovietică se instalase „spre sfîrşitul lui decembrie, la începutul lui ianuarie 1918“ învinsese totuşi. Ziua de 14 ianuarie (anul nou în vechiul stil calendaristic) a fost proclamată ziua sărbătoririi preluării puterii la Chişinău de către soviete[29]. Critica lui Berezneakov la adresa lui Dol'nik poate fi socotită o reacţie tipică a unui istoric local faţă de un propagandist de la centru, care are o mai mare susţinere politică şi o perspectivă de la nivelul întregii Uniuni Sovietice, dar o mai slabă cunoaştere a istoriei locale şi a documentelor.

Valoarea politico-propagandistică a ideii existenţei anterioare a puterii sovietice este evidentă. Ea reîntărea legitimitatea regimului sovietic de o manieră acceptabilă din punct de vedere ideologic şi era mult mai bună decît trimiterea la anexarea ţaristă din 1812 sau la anexarea de către Stalin, din 1940[30]. Ea demonstra puterea mişcării revoluţionare locale şi dorinţa populaţiei de a instala puterea sovietică. O asemenea expresie a autodeterminării populare putea fi, de asemenea, folosită pentru a contracara autodeterminarea naţională exprimată de Sfatul Ţării. De altfel, alegerea unei date anume — 14 ianuarie 1918 — permitea propagandiştilor republicani să organizeze festivităţi, iar mijloacelor de comunicare în masă să imprime populaţiei importanţa acestor evenimente.

Alegerii lui „tîrziu în decembrie 1917, începutul lui ianuarie 1918“ şi a datei exacte a comemorării li s-a dat o serioasă atenţie, sub raport politic şi

---

[26] *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, Cartea Rusă, Bucureşti, 1953.

[27] Vezi IAEM, I, nr. 153, 1367-1373. Unele dintre aceste articole au apărut în reviste populare, ca *Octombrie*. De comparat cu *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 2, p. 5-6.

[28] Berezneakov, *Protiv oşibok*, p. 223-226.

[29] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 79; S.I. Afteniuk, A.S. Esaulenko, M.B. Itkis ş. a., *Pod znamenem velikogo Okteabrea*, SM, 1 ianuarie 1963, p. 1, 4.

[30] Destalinizarea din 1956 a făcut încă şi mai inacceptabile evenimentele din 1940.

ideologic. Această dată trebuia să preceadă atacul românilor și anexarea Basarabiei. Faptul că puterea sovietică nu a însemnat prea mult dacă nu a putut dura decît cîteva zile, nu era socotit semnificativ; faptul că ea a existat era considerat suficient pentru a legitima anexarea din 1940. Dol'nik optase la început pentru 19 ianuarie 1918, însă interventia românească începuse cu o zi mai înainte, prin luarea localității Ungheni. Cum observa corect Berezneakov, dezarmarea regimentului de transilvăneni sosit la Chișinău pe calea ferată la 19 ianuarie 1918 marca, de altfel, o acțiune defensivă a puterii sovietice și nu instalarea ei[31].

Data exactă și locul atacului românesc creau de asemenea probleme considerabile istoricilor moldoveni. La Chișinău acest atac a fost considerat începutul „intervenției străine" împotriva statului sovietic și ei erau grozav de mîndri că au suportat atacul principal apărînd eroic patria sovietică. Totuși, la Moscova istoricii au trecut cu totul cu vederea atacul românilor în Basarabia și au etichetat atacul Antantei asupra Murmanskului (martie 1918) drept începutul oficial al intervenției. Istoricii moldoveni au pledat neobosit în favoarea cauzei lor la Moscova, iar mult mai tîrziu au căpătat și ceva atenție[32]. De fapt, atacul românilor a început chiar mai devreme. Narțov, de exemplu, scria despre o invazie a românilor asupra cîtorva sate de pe malul stîng al Prutului și de capturarea vremelnică de către ei a orașului de graniță Leova, în decembrie 1917[33]. Această acțiune militară românească generase de asemenea un protest oficial al sovieticilor semnat de Lenin, la 16 decembrie 1917[34]. Din mai multe rațiuni totuși, acest atac nu putea fi acceptat ca făcînd parte din intervenția românească. Atacul fusese limitat ca obiectiv și durată, precedînd sărbătorirea Anului Nou 1918 și putea, prin urmare, submina „realitatea" ideii puterii sovietice. De altfel, și acest lucru trebuie să fi fost factorul hotărîtor care a făcut să se spună, undeva în vasta culegere de opere a lui Lenin, că intervenția străină a început în 1918 și nu în 1917.

Din alte rațiuni ideologice, instalarea puterii sovietice în Moldova nu ar fi putut să înceapă mai devreme de „sfîrșitul lunii decembrie 1917". După Revoluția din Octombrie, bolșevicii nu au putut dobîndi imediat controlul sovietelor, dominate de menșevici, socialiști-revoluționari și bundiști, lucru

---

[31] N.V. Berezneakov, *Protiv oșibok v osveșcenii revoluționnîh sobîtii 1917 goda*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 223-226.

[32] Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 137-156; A.M. Lazarev, *Bessarabskii vopros v rumînskoi burjuaznoi i sovremennoi istoriografii*, în *Stranițî istorii sovetskoi Moldavii*, p. 32-43.

[33] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 85-98.

[34] *DVPS*, I, p. 66-67.

adevărat și în Basarabia. Abia în timpul celui de- al doilea congres al Rumcerodului (de la Odesa, 23 decembrie 1917 - 5 ianuarie 1918), bolșevicii și-au asumat puterea și și-au trimis reprezentanții lor să pună lucrurile la punct în Basarabia, inclusiv în sovietele locale. Mai înainte, unele soviete locale recunoscuseră chiar autoritatea Sfatului Țării[35]. Numai după data de 24 decembrie 1917 au început bolșevicii să pună stăpînire pe organele executive ale Sovietului din Chișinău. În general, ideea că puterea sovietică ar fi putut să se instaleze în Basarabia înainte ca bolșevicii să preia controlul sovietelor era, din punct de vedere ideologic, de neconceput. (Dacă și cînd a avut loc bolșevizarea sovietelor, aceasta este, totuși, nerevelator în contextul de față).

Principala dovadă a preluării puterii de către bolșevici este un ordin semnat de Frontotdelul Rumcerodului, care ajunsese la Chișinău la 10 ianuarie 1918. Prin acest ordin, Frontotdelul se proclama pe sine cea mai înaltă autoritate în Moldova începînd din 4 ianuarie 1918. De altfel, unitățile militare revoluționare capturaseră un număr de clădiri strategice, în oraș, în timpul nopții. Deoarece această mărturie istorică este destul de firavă, istoricii sovietici descriu arareori detaliile instalării puterii sovietice, cel puțin în toate scrierile populare. Aceia dintre istorici care au dorit să fie siguri, au admis pur și simplu că 14 ianuarie 1918 a fost oficial desemnată ca dată simbolică a instalării puterii sovietice în toată Moldova[36].

Faptul că Rumcerodul și Frontotdelul au jucat un rol atît de important în instalarea puterii sovietice a fost de asemenea o realitate nedorită și prin urmare a fost mai puțin accentuată. Rolul lor părea să verifice teza istoricilor „burghezi", după care puterea sovietică a fost impusă cu forța populatiei locale, iar mișcarea revoluționară a fost, de fapt, străină de această populație[37]. Din acest motiv, istoricii sovietici au încercat să schimbe înțelesul ordinului dat de Frontotdel, care suna astfel: „Frontotdelul își asumă întreaga putere și controlul forțelor de pe frontul românesc și din zona liniei frontului"[38]. După unii istorici, aceasta ar însemna că Frontotdelul luase controlul asupra forțelor

[35] Roitman, *Iz istorii sovmestoi bor'bî trudeașcihsea,* p. 362-374; *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 2, p. 43-69; *Ocerki istorii ḰPM,* ed. I-a, p. 69-70.

[36] *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 2, p. 67-69; E.M. Russev, *Moldavskaia Sovetskaia Soțialisticeskaia Respublika,* SIE-1961, IX, 1965, p. 566; *Bessarabia,* BSE-1948, V, 1950, p. 82; A.F. Diordița, *Moldavskaia SSR v semiletke, SSSR v semiletke,* Gospolitizdat, Moscova, 1959, p. 3-8.

[37] I.D. Roșcovan, *O nekotorîh popîtkah fal'sifikații istorii tatarbunarskogo vosstania*, UZ-BPI, nr. 9, 1967, p. 3-8; Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 7-8; Popovski, *Kritika nekotorîh izmîșlenii istorii,* p. 134-145.

[38] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 67.

militare *de pe* front și din regiunea din *spatele* frontului, iar nu asupra regiunii (Basarabiei) însăși[39].

În ansamblu, faptele istorice nu se potriveau bine cu imaginea creată de propagandiști și politicieni. Istoria locală arăta, de exemplu, că sovietele preluaseră puterea încă din noiembrie 1917, în orașul de frontieră Ungheni (situat pe calea ferată de la Iași la Chișinău)[40]. De altfel, Berezneakov a insistat în opinia lui că sovieticii preluaseră deja puterea la Chișinău în noiembrie 1917. Totuși, editorii *Istoriei RSS Moldovenești*, a doua ediție, arătînd că sovietul orășenesc din Chișinău recunoscuse guvernul lui Lenin, respingea însă concluzia lui Berezneakov, argumentîndu-se că menșevicii și socialiștii-revoluționari dominau încă acest soviet în noiembrie 1917[41].

Berezneakov susținea pur și simplu că scurt timp după Revoluția din Octombrie, sovietul din Chișinău recunoscuse Sovietul Comisarilor Poporului. Astfel, în mod implicit, Berezneakov respingea retroactiv autoritatea Sfatului Țării, și recunoștea sovietul orășenesc din Chișinău ca adevăratul conducător[42].

> În realitate Sfatul Țării nu era nici legal și nici adevărata autoritate, ci numai un organ înconjurat de forțele contrarevoluționare interne și externe, condus de agenți ai României imperialiste, care pregăteau revolta contrarevolționară împotriva guvernului sovietic.

Poziția lui Berezneakov era un punct de vedere pur ideologic, bazat nu pe o cercetare vastă în arhive și fără să se intereseze de ceea ce se întîmplase cu adevărat la Chișinău. Posibilitatea ca atît puterea Sfatului Țării, cît și cea a sovietului să fi coexistat era ideologic inacceptabilă și prin urmare nu a fost luată în considerare[43]. Teza lui Berezneakov prezenta unele avantaje clare. O preluare a puterii în noiembrie ar fi fost spontană, o acțiune locală, fără amestecul Rumcerodului. Tot meritul ar fi revenit bolșevicilor locali. De altfel, puterea sovietică ar fi durat și puțin mai mult. Principalul dezavantaj era însă că această teză se baza excesiv pe argumente ideologice și dialectice, avînd substanță mai puțină sub raportul faptelor istorice chiar decît teza cu ziua de Anul Nou. Dovezile istorice arătau că sovietele locale, dominate de nebolșe-

[39] Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 33-51.

[40] Itkis, Roitman, *O deiatel'nosti*, p. 55-68; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 37-49.

[41] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 37-49.

[42] Berezneakov, *Protiv oșibok*, p. 226.

[43] Potrivit martorului ocular Alexandru Boldur, atît Rumcerodul, cît și Sfatul Țării conduceau la Chișinău în săptămînile dinaintea atacului românilor. Boldur, 1918, *Le Récit du témoin*, p. 41-42.

vici, acceptaseră deja Sfatul Țării, pînă să aibă loc al doilea congres al Rumcerodului. Bolșevicii locali erau lipsiți de o organizație independentă și nu fuseseră în stare să preia controlul sovietelor.

În timpul anilor '60 și '70, Berezneakov și o mînă de aliați ai lui și-au repetat mereu argumentele care sustineau o instalare mai timpurie a puterii sovietice. Opoziția lor era tolerată de majoritatea istoricilor. În 1957, două sesiuni științifice ale Academiei de Științe au fost dedicate special acestei probleme. Mai mulți istorici cu autoritate (Semion Afteniuk, Mihail Itkis și Aleksandr Esaulenko) au sprijinit pledoaria lui Nikolai Berezneakov în favoarea rolului revoluționarilor locali, însă au refuzat să susțină o dată diferită pentru instalarea puterii sovietice[44]. Într-o prezentare din 1967 a istoriografiei moldovenești, Nikolai Mohov și Iakim Grosul admiteau deschis că unii istorici nu sînt de acord cu 14 ianuarie 1918 ca dată oficială a instalării puterii sovietice[45].

Această dezbatere din istoriografia moldovenească ridică întrebarea de ce persista Berezneakov în opinia lui disidentă și de ce erau tolerate părerile sale. Născut la Odesa în 1910, Nikolai Berezneakov studiase istoria la Leningrad. Își terminase disertația pentru *candidatură* în 1941 și doctoratul în 1960. În 1940 devenise membru al Institutului de Cercetare din Moldova, iar după război intrase în Academia de Științe și publicase un mare număr de monografii și articole[46]. Totuși, autoritatea lui era redusă. Nu era membru al partidului, iar cariera lui științifică era nepretențioasă. El nu era totuși miticul „istoric cinstit" care lupta împotriva colegilor lui corupți și contra părerilor lor politice impuse de alții. Cînd interpretarea lui a căzut, cam la 1950, el ar fi trebuit să se conformeze consensului oficial și să nu mai insiste. Opinia lui încăpățînată nu se baza pe scheme ideologice, ci mai curînd pe motive politice naționale sau veritabil profesionale. Deoarece faptul că unui nemembru de partid îi era permis să descrie episoade politice precum acelea din 1917-1920 sugerează că Berezneakov era mai mult un cal de povară decît unul de curse.

În plus, istoricii care dominau scena și erau politizați în opiniile lor, precum Mohov și Grosul, par să fi îngăduit părerile disidente ale lui Berezneakov, fiindcă ele erau exprimate în „cercuri profesionale" închise. Ideile lui nu au fost niciodată publicate în materiale tipărite în mai mult de 1000 de exemplare. Dacă ar fi fost prezentate unui public mai larg, ele ar fi putut face rău mitului oficial privitor la instalarea puterii sovietice. În acest caz, o

[44] Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44.

[45] Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44.

[46] E. Danu, *N.V. Berezneakov*, ESM-1970, I, 1970, p. 402.

dezbatere publică nu ar fi fost „politicește funcțională", fiindcă ar fi impresionat audiența largă cu importanța de fapt a problemei aflate în discuție[47]. În realitate, părerile lui Berezneakov erau pur și simplu tolerate și nu cu adevărat discutate. Argumentele în această dezbatere istoriografică erau foarte politizate de ambele părți dar rămîneau, evident, în limitele „libertății academice, de vreme ce nu există nici o indicație de interferență politică.

Statalitatea moldovenească

În contextul unei creșteri a atenției arătate identității naționalităților neruse, națiunea moldoveană a ajuns și ea un subiect de discuție, la sfîrșitul anilor '50. Originile națiunii socialiste moldovenești și ale statalității moldovenești au devenit deosebit de interesante în lumina politicii leniniste a naționalităților. După cel de-al 22-lea congres al partidului, dorința lui Hrușciov de a oferi un model pentru decolonizarea lumii a treia poate că a stimulat și ea interesul față de libertatea națională și socială a naționalităților neruse[48]. O combinație de libertate națională și socială putea deveni atrăgătoare pentru popoarele lumii a treia și slăbi, în consecință, puterea Occidentului în aceste regiuni.

Faptele istorice ce țineau de crearea Republicii Autonome Moldovenești, în 1924, și a Republicii Unionale Moldova, în 1940, făcuseră deja ca descrierea acestor fapte să constituie o încercare semnificativă pentru istorici. La sfîrșitul anilor '40 ei se angajaseră, în plus, și într-o dezbatere amplă asupra originilor statalității moldovene.

Problema centrală în analiza creării ambelor republici era cea a inițiativei. Istoricii sovietici preferau să înfățișeze lucrurile ca o mișcare spontană a populației locale care pretindea propria ei republică națională, în concordanță cu politica leninistă a naționalităților. În realitate, deciziile fuseseră luate de Kremlin, iar istoria era mult mai complicată. Basarabia era formal parte a Republicii Moldova încă din 1924, dar Tiraspolul servise de capitală cît timp Chișinăul fusese „ocupat" de români. În mod asemănător, în 1940 părți din fosta Republică Autonomă Moldovenească nu erau incluse în noua Republică Unională a Moldovei, ci trecute, în schimb, Ucrainei[49].

---

[47] În alte cazuri, o dezbatere științifică în fața unei audiențe mai largi era funcțională politicește fiindcă făcea audiența să înțeleagă nu divergența punctelor de vedere, ci importanța subiectului discutat. Compară cu dezbaterea privitoare la Horea, în Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 215-255.

[48] G.K. Fiodorov, *K voprosu o naceal'nom etape*, p. 44.

[49] Vezi, de exemplu, *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 234-252.

Republica Moldova şi-a sărbătorit oficial cel de-al doilea deceniu în 1950, dar cea de-a patra comemorare s-a făcut în 1964. O tradiţie mai lungă e totdeauna mai impresionantă şi cu toate că existau puţine dovezi în acest sens, cei de pe malul stîng poate că s-au străduit să facă această schimbare, fiindcă ei considerau mai timpuria lor Republică Autonomă drept „statul lor".

În cărţile de popularizare, istoricii moldoveni, propagandiştii şi politicienii au arătat întotdeauna că în 1940 Moldova Autonomă şi Basarabia au fost unite sau reunite în Republica Moldova[50]. Această afirmaţie este destul de imprecisă, dacă nu chiar falsă, atît pe temei etnic cît şi teritorial[51]. În manualele propagandiştilor şi profesorilor, faptele nude erau menţionate dar nu scoase în evidenţă[52].

Cu privire la iniţiativele din 1924 şi 1940, prezentarea faptelor a variat, într-o anumită măsură. Potrivit istoricilor sovietici, eroii revoluţionari Mihail Frunze, Grigori Kotovski şi Pavel Tkacenko au insistat la Moscova susţinînd dorinţele populaţiei locale. Unele studii fac un pas mai departe, pretinzînd că de fapt o serie de adunări locale spontane, făcute în regiune, i-au determinat pe cei trei eroi revoluţionari să intre în acţiune. În 1955, raporturile bune dintre populaţie şi liderii ei nu ajunseseră încă o problemă, după cît se pare. În prima ediţie a *Istoriei RSS Moldoveneşti*, decizia Kremlinului de a crea Republica Moldovenească era descrisă ca rezultatul sprijinului oferit doar de Kotovski[53]. Ediţia a doua prezenta ceea ce devenise deja versiunea standard, cu Kotovski, Frunze şi Tkacenko, transmiţînd liderilor de la Kremlin dorinţele poporului[54]. Folosirea prudentă a cuvîntului „dorinţe" dezvăluie că nici un fel de demonstraţii cu adevărat spontane nu avuseseră loc. Doar adunări regizate avuseseră loc în 1924, după ce decizia de creare a Republicii Autonome Moldoveneşti fusese luată[55]. Adunări similare s-au organizat şi în 1940, pentru a arăta dorinţa arzătoare a poporului de a avea o Republică Moldovenească[56]. Pe scurt, în trecut sprijinul public pentru politica leninistă a naţionalităţilor fusese important pentru conducerea sovietică, exceptînd sub Stalin.

---

[50] Vezi, de exemplu, *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească [1953]*, p. 5-8; D.D. Donskoi, *V bratskom edinstve*, Budivel'nik, Kiev, 1974, p. 5-12.

[51] Argumentul lui Bruhis este cumva depăşit. Chiar istoricii occidentali tind să fie destul de imprecişi, uneori, în asemenea formulări. Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia,* p. 214-244.

[52] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 241-271; Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 575.

[53] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 112-123; vezi şi *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 107-161.

[54] *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 2, p. 118-126; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

[55] Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 112-135.

[56] *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 347-364.

Dezbaterea asupra originilor statalității moldovenești este deosebit de interesantă. Formularea „statalitate moldovenească" (Moldavskaia gosudarstvennost) a fost explicit utilizată în manualul apărut la sfîrșitul anilor '60[57]. Cum s-a observat deja, 1924 marca începutul statalității Moldovei sovietice pentru cei mai mulți dintre istorici, întrucît toate organele și simbolurile vieții politice, inclusiv constituția și steagul se instituiseră atunci. Consensul general asupra acestei interpretări îl reflectau părerile celor de pe malul stîng, cu Afanasi Repida și Filip Grecul. Totuși, în 1959, un alt istoric de pe malul stîng, Semion Afteniuk, a lansat o bombă prin revista Academiei de Științe a Moldovei. El argumenta că dorința poporului moldovean de a avea un stat sovietic național data cu mult mai devreme, din vremea cînd puterea sovietică se instaurase în Basarabia, în ianuarie 1918[58]. Afteniuk mai considera că acel Comitet Revoluționar pentru Apărarea Republicii Moldova, creat să lupte împotriva intervenției românilor, a fost primul organ al puterii populare. Acest argument este puțin ciudat, deoarece Republica Populară Moldovenească fusese întemeiată de hulitul Sfat al Țării, în decembrie 1917. Istoricii partidului vedeau o continuitate între acest comitet și organismele de stat create pe malul stîng al Nistrului în primăvara lui 1919, cînd regiunea a fost eliberată și Armata Roșie se pregătea să dea afară forțele intervenționiste din Basarabia. Se crease atunci un Guvern Provizoriu al Muncitorilor și Țăranilor și se proclamase o Republică Unională Basarabeană. În calitate de editor, alături de alții, al manualului de istorie a partidului, Afteniuk își exprimase aceleași vederi în 1968 și susținuse că guvernul provizoriu al Basarabiei din 1919 fusese un important pas către statalitatea moldovenească, deoarece acest organ anulase legile Sfatului Țării și se autoproclamase cea mai înaltă autoritate în Basarabia. Viitorul director al Institutului de Istorie a Partidului conchidea apoi că Republica Autonomă din 1924 reprezentase doar un pas înainte în direcția formării statului național moldovenesc, proces ce avea să se încheie în 1940[59].

Ideea lui Afteniuk a fost salutată chiar de Artiom Lazarev, în 1965, care a arătat un interes special acestui gen de subiecte[60]. În 1974, Lazarev a dedicat

---

[57] Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44.

[58] S.I. Afteniuk, *K voprosu o sozdanii sovetskoi gosudarstennosti moldavskogo naroda*, Iz .-MF, *56*, nr. 2, 1959, p. 55-65. Semion Afteniuk argumentează împotriva afirmației consacrate din manualul *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 65.

[59] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 241-271. Această remarcă specială nu se mai găsește în prima sau a treia ediție a manualului.

[60] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 60-61. Artiom Lazarev a subliniat de asemenea importanța Republicii Unionale Basarabia în recenzia făcută în 1958 manualului. I. Budak, N. Bibileișvili, A. Lazarev, recenzie la *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii*, ed. a II-a, VIK, nr. 2, 1969, p. 132-137.

un întreg capitol „căii către instituirea unui stat moldovenesc“[61]. El îi condamna pe bolșevicii locali pentru că încercaseră să transforme Republica Sfatului Țării într-o adevărată republică populară, însă admitea totuși existența unei înlănțuiri de evenimente anterioare anului 1924, înlănțuire care ar fi jucat un rol central în crearea statului sovietic moldovenesc. Comitetul Revolutionar, Guvernul Provizoriu al Basarabiei și Republica Unională Basarabeană întreținuseră relații externe ca un stat suveran, planificaseră măsuri politice și social-economice, de pildă o reformă agrară. Lazarev menționa apoi 5 mai 1919 ca prima proclamare oficială a statalității sovietice moldovenești și critica „anumiți istorici“ care stabiliseră 1924 ca punct de început, ridiculizînd totodată și pe acei istorici care aleseseră anul 1940.

În 1972, istoricul G.K. Fiodorov a încercat să medieze în acest conflict de opinii[62]. Argumentarea sa arăta că dezbaterea nu se referea la faptele istorice propriu- zise, ci la desemnarea arbitrară a instituirii statalității moldovenești (materialul faptic era minim, pentru a spune numai atît, cîtă vreme arhivele Republicii Unionale Basarabene și ale Comitetului Revoluționar s-au pierdut). Fiodorov susținea că istoricii care insistă asupra anului 1924 erau prea legați de această dată prin criteriile formale pe care le invocau, în vreme ce Afteniuk și Lazarev nu făceau o distincție clară între stat și alte organisme social-politice. Fiodorov încerca să extragă o definiție operativă a „statalității“ din lucrările lui Marx și Lenin, iar drept rezultat realiza un extraordinar joc de cuvinte. Instituirea puterii sovietice în 1918 trebuia considerată „începutul“ constituirii statului din componentele inițiale ale „bazei“ statalității construite în Republica Unională a Basarabiei și baza în întregime reală, dezvoltată, în Republica Autonomă Moldovenească.

Trebuie să observăm că această dezbatere a avut puțină funcționalitate politică și s-a desfășurat fără o ingerință politică explicită. Nu a fost, de asemenea, o competiție între cei de pe malul stîng, care au proclamat Republica Autonomă Moldovenească drept începutul statului, și basarabeni, care au pretins instalarea puterii sovietice în 1918, privită ca început, deoarece principalii susținători ai acestui din urmă punct de vedere au fost, de fapt, de pe malul stîng! Dezbaterea a avut puțin conținut academic, cum deja s-a remarcat, și părea să fie o problemă de simplă definire arbitrară.

Pe scurt, ambele dezbateri privitoare la instaurarea puterii sovietice și la statalitatea moldovenească par să fi fost lăsate în seama celor de formație

[61] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstevennost'*, p. 537-569.

[62] G.K. Fiodorov, *K voprosu o nacealnom etape formirovania moldavskoi sovetskoi gosudarstvennosti*, în *Straniți istorii sovetskoi Moldavii*, p. 44-58.

academică. Subiectele în discuţie aveau o mare încărcătură politică, dar ingerinţele politice directe par să fi fost minime. În scrierile destinate propagandiştilor şi profesorilor au fost menţionate punctele de vedere diferite, iar ocazional s-a lăsat să se observe chiar existenţa dezbaterii. Dezbaterea de fapt a fost totuşi restrînsă la cercurile academice. Această libertate academică poate fi socotită preţul pe care regimul sovietic trebuia să-l plătească pentru o mai înaltă calitate istoriografică. În consecinţă, aceste dezbateri nu pot fi privite în termenii funcţionalităţii lor politice. În ambele cazuri, principalele motivaţii ale istoricilor nu par să fi fost adevărul istoric sau valoarea ştiinţifică, ci o problemă de elan propriu al istoriografiei, în interiorul unui complicat set de limite politice.

> Muncitorii Moldovei s-au alăturat mişcării progresiste social-politice ruseşti şi luptei revoluţionare a maselor împotriva exploatatorilor, ceea ce a avut o importanţă decisivă pentru soarta poporului moldovean.
>
> *Studii de istorie a Partidului Comunist Moldovenesc*, ed. I-a, 1964[63].

REVOLUŢIA ÎN BASARABIA

Trecutul revoluţionar a prezentat o atracţie specială asupra istoricilor sovietici, datorită ideologiei lor marxist-leniniste. În vreme ce principalele dezbateri ideologice şi doctrinale privind mişcările revoluţionare ale trecutului au fost rezervate istoricilor de la Moscova şi Leningrad, istoricii din republicile naţionale au utilizat trecutul pentru a legitima organizatiile republicane ale partidului. Înfăţişînd popoarele rus şi pe cele indigene, în trecut, ca fraţi de arme în lupta de clasă, se combina, de altfel, în chip eficace *formula răului mai mic* cu mitul *prieteniei popoarelor*. Influenţa revoluţionară rusească era privită ca una dintre consecinţele progresiste ale anexării şi această influenţă arăta simpatia pe care popoarele Uniunii Sovietice o arătau unul pentru altul. De altfel, acest trecut revoluţionar constituia coloana vertebrală a noii identităţi a naţionalităţilor neruse. Arătînd mîndrie faţă de eroii revoluţionari din trecut, patriotismul comunist era de asemenea deosebit de tradiţionalul naţionalism burghez.

---

[63] *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 7.

În analiza detaliată ce urmează privitoare la funcţiunile propagandistice şi politice ale eroilor şi mişcărilor revoluţionare în scrierea istoriei moldoveneşti, interacţiunea dintre istoriografia românească şi cea sovietică (moldovenească) nu este o problemă care interesează. În consecinţă, o serie de subiecte au fost excluse. Revoltele ţărăneşti spontane anterioare lui 1812 au fost excluse deoarece — din punct de vedere comunist — ele aparţin perioadei feudale. Ele au fost, de asemenea, şi mult mai puţin însemnate în comparaţie cu mişcările revoluţionare de mai tîrziu, întrucît nu au avut nici o legătură cu anexarea şi cu *formula răului mai mic*. Relaţiile dintre eliberatorii moldoveni din secolul al 19-lea şi colegii lor „avansaţi" ruşi şi ucraineni vor fi analizate în partea finală a capitolului. Rolul complicat al sovietelor locale şi al bolşevicilor din Basarabia în 1917-1918 a fost deja descris pe larg în capitolele doi şi patru, iar complexitatea acestui episod nu este pur şi simplu reflectată în propaganda sovietică. În sfîrşit, legăturile dintre mişcările revoluţionare rusă, basarabeană şi românească şi organizaţiile comuniste între 1905 şi 1940 sînt în principal un aspect tratat în istoriografia românească şi nu de scrierea istoriei sovietice.

În cazul Basarabiei, ca şi în cel al altor teritorii de graniţă ale URSS, descrierea din perspectivă sovietica a trecutului revolutionar ridică două mari probleme. Mai întîi, că mişcările social-economice şi national-politice n-au fost totdeauna uşor de separat. Istoricii comunişti erau predispuşi să vadă toate mişcările populare ca expresie a luptelor de clasă şi să ignore aspectele naţionaliste ale acestor mişcări. Mişcarea din Basarabia pentru unirea cu România, de exemplu, a fost considerată o mişcare reactionară şi descrisă în termenii luptei de clasă a muncitorilor care se opuneau acestei mişcări nationaliste. Fenomenul e cu deosebire izbitor pentru anii scurşi între renaşterea sentimentelor naţionale (ale românilor sau moldovenilor) în Basarabia în 1905 şi unirea din 1918.

A doua problemă era aceea că mişcările revoluţionare regionale împotriva opresiunii sociale şi ţarismului reprezentau de obicei o parte a unei mişcări revoluţionare mai cuprinzătoare ruseşti, la care populaţia indigenă avea doar o participare limitată[64]. Totuşi, istoricii sovietici trebuiau să dovedească faptul că populaţia locală răspundea la mişcările revoluţionare ruseşti şi la bolşevism în special, dacă nu doar şi pentru a contesta supoziţia occidentală anticomunistă după care comunismul era străin naţionalităţilor indigene neruse.

---

[64] În acele situaţii în care participarea locală era largă, ei erau, cei mai mulţi, menşevici. Vezi Lane, *The Roots*, p. 207-216.

Este evident, în acest sens, de ce istoricii sovietici au acordat întotdeauna așa de multă atenție eroilor și mișcărilor revoluționare din trecut, iar istoricii moldoveni nu constituie o excepție de la regulă. Din punctul lor de vedere, Basarabia abunda în activități revoluționare în secolul ce a precedat Revoluția din Octombrie.

Unele din aceste mișcări revoluționare și eroi ai acestora îi privește, de asemenea, pe istoricii români. Istoricii „burghezi“ în general s-au dispensat de tratarea acestor mișcări încă dinainte de unirea din 1918, socotindu-le parte a infiltrării rusești a Basarabiei. Pe baza mitului național românesc privitor la existența unei rezistențe la unificarea din 1918, regimul românesc din perioada interbelică și din timpul celui de-al doilea război mondial, toată această rezistență era „clar“ alimentată de slavi și bolșevici și niciodată de etnici moldoveni.

După interludiul Roller, aceleași mișcări și eroii lor au produs o mulțime de probleme și istoricilor comuniști români. Cele care precedaseră Revoluția din Octombrie puteau fi ignorate, atîta vreme cît nu s-au extins peste Prut. Interesul românilor pentru asemenea mișcări timpurii ar fi echivalat cu o pretenție implicită la Basarabia. Sub influența comunismului național, românii au început să revendice termenul revoluționar și pentru unificarea națională din 1918. Ca urmare, evoluția rezistenței basarabene față de regimul românesc a devenit o problemă. Anumite evenimente puteau fi ignorate, dar istoricii trebuiau să facă față contradicției fundamentale dintre Revoluția din Octombrie și unirea României cu Basarabia. Așa cum o arată capitolul cinci, ideologiile naționalistă și comunistă își revendică amîndouă conceptul de revoluție. În consecință, un mare număr de eroi și mișcări revoluționare din Basarabia și din Republica Moldova, dintre 1812 și 1944, au fost manipulate și folosite foarte selectiv în scrierea comunistă a istoriei pentru a reconcilia cele două ideologii.

În anii '20 ai secolului al 19-lea, unii revoluționari ruși au fost trimiși în sudul Rusiei ca exilați. Printre ei s-a aflat și Aleksandr Pușkin. În timpul șederii sale forțate la Chișinău (1820-1823) el a făcut cunoștință cu o serie de membri ai Societății de Sud a Decembriștilor, cel dintîi grup revoluționar rus. Cînd, pe neașteptate, în decembrie 1825, țarul Alexandru I a murit, acest grup de ofițeri ai armatei ruse a încercat să preia puterea. Rebeliunea a eșuat, totuși, iar un număr dintre liderii ei au fost executați.

Atît Pușkin, cît și o serie de decembriști au simpatizat cu revoluția grecilor împotriva sultanului, la 1821. Liderul acestora, Ipsilanti, a sperat o revoluție generală în Balcani și și-a alăturat prin urmare forțele cu cele ale românului Tudor Vladimirescu, care a declanșat o ridicare a țăranilor în

Valahia, în timp ce Ipsilanti a înaintat către Chişinău şi Iaşi. Cooperarea lor a luat sfîrşit atunci cînd Vladimirescu i-a atacat pe *fanarioţi*, clasa conducătoare grecească din România. Rusia a condamnat ambele mişcări revoluţionare şi a dat turcilor mînă liberă să le reprime.

În timpul revoluţiei de la 1848, mişcările revoluţionare din Moldova şi Valahia au fost înăbuşite de forţele ruseşti şi, respectiv, turceşti. Această intervenţie i-a determinat pe mulţi intelectuali români să solicite reforme social-politice şi unificare natională, în timpul şederii lor în exil.

Următoarele mişcări revoluţionare care au afectat Basarabia au fost mişcările *narodnicilor* din anii '60 şi '70 ai secolului trecut. Această mişcare intelectuală nu a avut în Basarabia mai mult succes decît în restul Rusiei. Se pare că ţăranii basarabeni erau chiar şi mai puţin sensibili la chemările la revoltă ale *narodnicilor*, întrucît şerbia nu fusese niciodată introdusă în Basarabia. Pentru istoricii comunişti moldoveni, această mişcare e mult mai puţin importantă decît apariţia în Basarabia a primelor cercuri socialiste şi diseminarea ideilor lui Marx şi Engels, la sfîrşitul secolului al 19-lea. În 1896 s-a întemeiat la Chişinău primul cerc socialist, însă populiştii de frunte şi social-democraţii din Basarabia erau covîrşitor nemoldoveni.

Istoricii sovietici se arată foarte mîndri de o contribuţie unică a Basarabiei la răspîndirea leninismului în Rusia: în 1901, prima tipografie ilegală a „Iskrei" lui Lenin a funcţionat la Chişinău. Spre deosebire de aceasta, istoricii moldoveni nu se pot lăuda cu o contribuţie deosebită la revoluţia din 1905. În Basarabia, această revoluţie „burgheză" a avut accente naţionaliste atît de puternice încît chiar şi un istoric comunist cu greu va putea descoperi în ea lupta de clasă. Tipografia s-a dovedit astfel o foarte necesară piatră de poticnire pe calea revoluţiei de la decembrişti la Revoluţia din Octombrie, pentru că a permis istoricilor să sară peste revoluţia din 1905.

Potrivit istoriografiei moldoveneşti, poporul Basarabiei şi-a răscumpărat „devierea naţionalistă" din revoluţia de la 1905, cu participarea lui atît la revoluţia din februarie, cît şi la cea din octombrie 1917. Există numeroase mărturii că în Basarabia s-au creat în vara lui 1917 un mare număr de soviete. Situaţia era totuşi extrem de complicată: Basarabia era foarte aproape de front cînd ţarismul s-a prăbuşit; Ucraina şi-a dobîndit independenţa, iar mişcarea din Basarabia pentru unire cu România devenea cu fiecare zi mai puternică. Istoricii sovietici n-au întîmpinat deloc dificultăţi accentuînd evenimentele centrale înşiruite astfel: bolşevicii au preluat controlul asupra sovietelor locale la sfîrşitul lui 1917, au instalat puterea sovietelor la Chişinău şi în restul Basarabiei în ziua Anului Nou 1918.

Doar cîteva zile mai tîrziu, așa-numiții eroi revoluționari luptau contra forțelor covîrșitoare invadatoare ale românilor. După trei luni, forțele revoluționare au trebuit să se retragă pe malul stîng al Nistrului. „Lupta împotriva regimului de ocupație românesc“ din Basarabia a continuat totuși, prin alte trei revolte majore: în nord, la Hotin (ianuarie 1919), la Tighina pe granița sovietică (mai 1919) și la Tatar Bunar, în sudul Basarabiei (septembrie 1924). După aceea, Kremlinul și-a concentrat eforturile pentru îmbunătățirea pozițiilor sale în Europa și a abandonat încercările de reluare cu forța a Basarabiei, însă ea a rămas, în anii interbelici, un focar de revolte și rezistență.

Ultimul grup de eroi revoluționari care sînt aduși în prim plan în istoriografia sovietică sînt așa-numiții „eroi ai Marelui Război Patriotic“, partizanii din Moldova și soldații moldoveni care au luptat în Armata Roșie împotriva „ocupării iubitei lor republici“ și au apărat statul sovietic. Totuși, foarte puțini moldoveni s-au implicat realmente în lupta republicii lor și pe alte fronturi ale celui de-al doilea război mondial.

Aleksandr Pușkin, decembriștii și revoluția rusească

Puține scrieri științifice au mentionat înainte de 1945 Basarabia și Chișinăul în legătură cu Pușkin și decembriștii. Remarcile erau doar accidental făcute de istorici de la Kiev și Moscova. Politicienilor și istoricilor din Republica Autonomă Moldovenească nu le păsa cîtuși de puțin de activitățile unor revoluționari ruși petrecute în Basarabia, cu mai mult de un secol în urmă. În cuvîntările și eforturile lor de a publica, ei erau preocupați de pretențiile din acel moment ale românilor asupra Basarabiei[65].

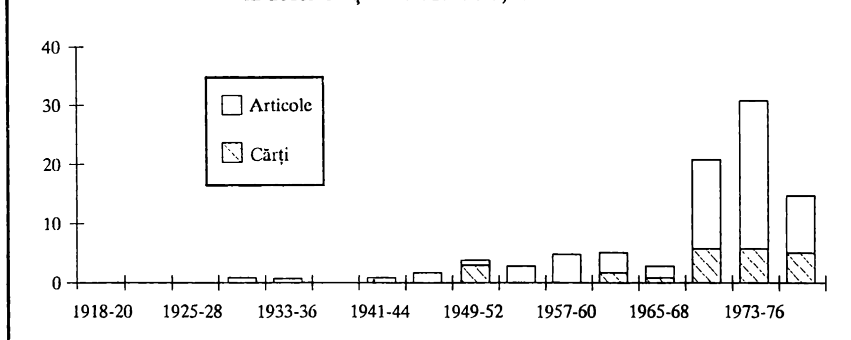
Lucrurile s-au schimbat cu totul după al doilea război mondial. În 1945 și 1947 un magazin popular din Republica Moldova, *Octombrie,* a publicat două articole despre Pușkin și decembriști în Basarabia. Cinci ani mai tîrziu, cititorul interesat putea alege între cinci monografii științifice pe același subiect. Cum o ilustrează diagrama 6.1[66], istoricii de formație academică au studiat cu regularitate viața acestor revolutionari timpurii începînd din acel moment și au adus la lumină documente și fapte anterior necunoscute. Din

[65] Lipsa completă de interes pentru istoria prerevolutionară în Republica Autonomă Moldovenească a fost discutată în capitolul patru. A.V. Nedzevdski, *Pușkinskii iubilei 1937 g. v Moldavskoi ASSR*, în *Pușkin na iughe. Trudî Pușkinskoi conferenții Kișiniova i Odessî*, ed. Z.A. Babaiceva, A.T. Borșci, G.F. Bogaci, vol. 1, Gosudarstennoe Izdatel'stvo, MSSR, Chișinău, 1958, p. 343-346. Citată în continuare *Pușkin na iughe*, vol. 1.

[66] Diagrama 6.1 se bazează pe tabelul nr. 6 din anexă.

1954 pînă în 1958 s-au ținut mai multe sesiuni științifice și conferințe despre Pușkin, la Odesa și Chișinău[67].

Istoricii moldoveni și-au dat seama că Pușkin și decembriștii se potrivesc foarte bine cu *formula răului mai mic* și cu *mitul prieteniei popoarelor*. Împreună cu decembriștii, Pușkin a devenit punctul de început al binefăcătoarei și progresistei influențe rusești care a culminat cu Marea Revoluție din Octombrie. Cum amîndouă miturile mai sus-menționate erau tot

mai agreate după război, în *Cursul de istorie a Moldovei* din 1949 se realiza un contrast clar între influența lui Pușkin și a decembriștilor în Basarabia și represiunea reacționară a regimului țarist[68]. În 1972 Ivan Bodiul a sintetizat situația în felul următor[69]:

> Difuzarea ideilor social-politice din segmentele mai avansate ale societății rusești a fost de o mare importanță în regiunea Basarabiei. S-a format aici un cerc al decembriștilor[...]. Influența ideilor înaintate asupra maselor oprimate a fost în mod semnificativ lărgită prin șederea lui A.S. Pușkin în Moldova.

Această interpretare a activităților lui Pușkin și ale decembriștilor a rămas în linii mari valabilă pînă tîrziu, în anii '70, deși percepția moldoveană a activităților amintite a trecut prin ușoare dar semnificative schimbări în anii

---

[67] Vezi *IAEM*, I, nr. 870-898. Dezbaterile conferinței în *Pușkin na iughe*, vol.1, și vol. 2, ed. Z.A. Borinevici-Babaiceva, I.K. Varticean, G.F. Bogaci, Știința, Chișinău, 1961. Citată în continuare *Pușkin na iughe*, vol. 2.

[68] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 291-295.

[69] Bodiul, *Prisoedinenie Bessarabii*, p. 5.

postbelici. Pușkin și decembriștii erau descriși în primul rînd ca inamici ai țarismului; Pușkin era exilat politic, iar decembriștii se opuneau autocrației și șerbiei[70]. Editorii s-au simțit totuși jenați să se refere la decembriști, tineri ofițeri din clasa moșierilor, ca revoluționari, și atunci au citat din Lenin remarcile privind caracterul de clasă al acestui grup, căruia îi lipseau legăturile cu oamenii de rînd[71]. După 1949, aluziile la aspectele negative ale țarismului s-au împuținat. Activitățile decembriștilor erau descrise înainte de toate ca fiind în folosul poporului și doar secundar îndreptate contra țarismului. Deoarece decembriștii din sud n-au reușit prea multe în revoluția de la 1825, activitățile lor timpurii la Chișinău au fost de altfel folosite pentru a demonstra reținerile lor revoluționare.

Istoricii de la Moscova și Chișinău au făcut, de asemenea, tot ce au putut dintr-un subiect așa de puțin important ca acela al pledoariei decembristului Alexei Iușnevski în favoarea drepturilor bulgarilor refugiați în Dobrogea. În cursul primului deceniu după anexarea rusească din 1812, boierii moldoveni din Basarabia îi priveau pe refugiații bulgari ca pe niște șerbi ai lor[72]. Într-un articol din 1957 al descoperitorului acestei probleme de istorie, N.I. Kazakov, boierii moldoveni erau înfățișați ca niște brute, iar în general guvernul țarist îi sprijinea pe boieri. Totuși, țarul dorea de asemenea să facă din Basarabia un exemplu pentru celelalte popoare subjugate din Imperiul otoman și de aceea a ascultat pledoaria lui Iușnevski, iar exploatarea boierilor locali a fost curmată și dreptatea a fost introdusă, pentru a întări poziția maselor populare. În articolul lui, Kazakov combină o reabilitare radicală a regimului țarist cu o laudă necondiționată la adresa dușmanilor lui, decembriștii. Articolul arată de asemenea de ce istoricii se ținuseră mai înainte la distanță de decembriștii „cosmopoliți“, infectați cu ideile iluminismului.

Mulți dintre istoricii care s-au referit la Pușkin și decembriști au menționat doar „ideile lor progresiste“, fără a investiga în detaliu aceste idei sociale și politice. Ei au preferat de asemenea să se ocupe de influența culturală a lui Pușkin, ca scriitor, deoarece punctele lui de vedere politice erau ambigui, ca să nu spunem mai mult. Realizările lui ca scriitor totuși erau, intr-adevăr, parte a „bogatei și avansatei culturi rusești“. Șederea lui

[70] Afirmația că toți decembriștii au respins șerbia este, desigur, o exagerare. Riasanovski, *A History of Russia*, p. 355-359.

[71] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 291-295. Curînd, unul dintre editori, Lev Cerepnin, a și fost criticat pentru critica lui prea severă la adresa țarismului.

[72] N.I. Kazakov, *Bor'ba dekabrista A.P. Iușnevskogo za prava i privileghii bolgarskih pereselențev v Bessarabii v 1816-1817* gg. DSII, 11, nr. 2, 1957, p. 31-56.

la Chişinău a determinat, de asemenea, o influenţă progresistă „de necontestat“ asupra culturii Basarabiei[73].

Aleksandr Puşkin se presupune că a influenţat lucrările unor scriitori moldoveni şi români precum Constantin Stamati şi Constantin Negruzzi, pe care el i-a întîlnit la Chişinău. Potrivit istoricilor literaturii sovietice, el a influenţat de asemenea incontestabil alţi scriitori faimoşi, pe care nu i-a întîlnit niciodată: Alexandru Donici, Mihail Eminescu şi B.P. Hasdeu. Totuşi, demonstrarea cu documente a influenţei lui Puşkin este dificilă. În 1955, A.P. Penzul i-a criticat pe specialiştii români „burghezi“ pentru subestimarea influenţei ruse asupra literaturii române, prin compararea doar a formelor şi subiectelor literaturii şi ignorarea influenţei ideilor progresiste. Potrivit criteriilor lui Penzul, interesul lui Stamati pentru subiectele sociale şi patriotic populare era suficient pentru a face din el un prozelit al lui Puşkin[74]. Un alt istoric a „dovedit“ că Mihail Eminescu a fost şi el sub influenţa lui Puşkin, stabilind că lucrările maestrului rus se aflau disponibile, în traducere şi la şcoala din Cernăuţi, unde frecventase Eminescu[75]. Metodele acestor oameni de ştiinţă sovietici au făcut astfel conceptul de tradiţie culturală absolut fără sens. Totuşi, acelaşi autor sovietic acuza doi comunişti români prea zeloşi că exagerau influenţa lui Puşkin asupra lui Eminescu în 1949; cel mai mare scriitor moldovean şi român poate că fusese influenţat de Puşkin, dar a rămas totuşi un artist independent şi original.

Cînd în 1958 şi 1961 au fost publicate dezbaterile mai sus-menţionatelor sesiuni şi conferinţe despre Puşkin, se făceau şi concesii mîndriei nationale şi moştenirii culturale a Moldovei şi României. În general, culturile popoarelor sovietice înfloreau, printr-o îmbogăţire reciprocă. Cele mai multe opinii sovietice se concentrau totuşi asupra influenţei culturii ruseşti, superioare, asupra culturii minorităţii. S-ar putea încerca stabilirea chiar a unei legături directe între această influenţă culturală unilaterală şi perioada stalinistă în istoriografia sovietică privitoare la minorităţi. În manualul din 1949 însă, era menţionat interesul explicit al lui Puşkin pentru folclorul moldovean şi pentru poporul moldovean, în timp ce G.F. Bogaci identifica, în 1954, cincisprezece teme în poemele lui Puşkin provenind din cîntecele populare moldoveneşti[76]. Acest

[73] În general, istoricii comunişti au preferat termenul „avansat“ (peredovoi). Cuvîntul „progresist“ (progresivnîi) era rezervat pentru protagoniştii revoluţiei socialiste.

[74] A.P. Penzul, *Stamati i Puşkin*, în *Puşkin na iughe*, vol. 2, p. 96-103.

[75] K.F. Popovici, *Eminescu i A.S. Puşkin*, în *Puşkin na iughe*, vol. 1, p. 112-120.

[76] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 291-295; G.F. Bogaci, *Puşkin i moldavskii fol'klor*, în *Puşkin na iughe*, vol. 1, p. 7-36.

concept de îmbogățire mutuală a fost în general utilizat de scriitorii Republicii Moldova (cei mai mulți dintre ei nemoldoveni) și ignorat de scriitorii de la Moscova. Lucrările diferitelor conferințe au făcut cît se poate de clar totuși că savanții sovietici au acceptat reabilitarea lui Eminescu în România. Interesul din ultima vreme al românilor pentru legăturile lui Eminescu cu Rusia a fost și el menționat, iar Eminescu a fost acceptat ca o replică românească și moldovenească la figura lui Pușkin.

În articolul lui *Semnificația istorică a unirii Basarabiei cu Rusia pentru soarta poporuluimoldovean* — exemplu clasic pentru aplicarea *formulei răului mai mic* — distinsul istoric moldovean Iakim Grosul spune cititorilor lui că „Pușkin a întîlnit pe scriitorii moldoveni C. Stamati și C. Negruzzi și le-a admirat opera. El s-a arătat interesat de folclorul moldovenesc și de enografie". *MicaEnciclopedie a Moldovei Sovietice* confirmă și ea că faimosul scriitor rus a devenit interesat de poporul moldovean și, în consecință, i-a studiat istoria, folclorul, arta și limba. O asemenea adăugire este tipică istoricilor de la Chișinău și dezvăluie, aparent, unele sentimente naționale în rîndul acestor istorici. Adăugirea era de asemenea funcțională prin aceea că dădea națiunii moldovene ceva de care să fie mîndră. Poporul basarabean este ceva mai mult decît o simplă replică la exemplul rusesc superior. El are o creativitate culturală și o originialitate proprie și are destulă vitalitate pentru a atrage atenția unui geniu ca Pușkin. De altfel, potrivit enciclopediei mai sus-menționate, Pușkin a găsit la Chișinău un climat cultural foarte inspirator. El a scris aici mai mult de o sută de poeme și a făcut schimbarea de la romantism la realism. Totuși, prea mult accent pe rădăcinile indigene ale dezvoltării culturale și politice ale Basarabiei nu putea să nu se soldeze cu o diminuare a contribuției (revoluționare) rusești și, în consecință, să afecteze *formula răului mai mic*. Prin urmare, aluziile la rădăcinile indigene au fost întotdeauna scurte și înconjurate de trimiteri la nelipsitul „ajutor" rusesc (pomoșci) ca și la „prietenia" româno-rusă (drujba).

Istoricii români au luat în derîdere preocuparea sovieticilor pentru influența rusească și a lui Pușkin asupra culturii române și moldovenești. Cum s-a menționat mai înainte, în anii interbelici oamenii de știință români au minimalizat în general contribuția slavilor și a rușilor la moștenirea lor culturală[77]. În 1917, Nicolae Iorga a fost totuși foarte sincer și a recunoscut această influență asupra lui Negruzzi, Donici și Stamati. Iorga și-a echilibrat opinia punînd de asemenea în lumină (mica) influență românească asupra culturii rusești și marea influență occidentală asupra literaturii române[78]. După al

[77] Fischer-Galați, *Slavic-Romanian Relations*, p. 11.

[78] N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, p. 253-337.

doilea război mondial exilații români din Vest au ridiculizat influența rusească în Basarabia; la sfîrșitul secolului al 19-lea autoritățile ruse de la Chișinău au încercat să-i ridice lui Pușkin o statuie, iar campania locală de colectare a fondurilor a produs doar atît cît să se ridice piedestalul. Presupusa dragoste reciprocă dintre poporul moldovean și Pușkin era și ea contestată cu chiar cuvintele poetului[79]:

> Blestemat oraș Chișinăul! N-ai atîtea cuvinte cîte să-ți poți reproșa. Uneori tunete grele se rostogolesc peste acoperișurile vechi ale caselor murdare din oraș și nimic din tine nu mai rămîne[...]. Nu compar Chișinăul cu [Sodoma]. Cunosc prea bine Biblia (și nici nu-s obișnuit deloc să flatez!). Dar, știi, Sodoma se distingea nu numai prin păcatul elegant, ci și prin luminația, serbările, casele ospitaliere, prin frumusețea doamnelor neaustere[...]. În Chișinău, însă [...]n-o să găsești nici doamne atrăgătoare, nici o madam, nici un librar...

Al treilea element revoluționar din anii '20 ai secolului al 19-lea a fost revoluția grecească. În 1821 guvernul rus a privit revoluția antiturcă a grecilor cu sentimente contradictorii. Deoarece era vorba de o revoluție, inițiativa lui Ipsilanti era reprobată, dar în același timp lăudabilă, ca încercare de a slăbi puterea sultanului. Istoricii sovietici au fost gata să arate că sprijinul Occidentului pentru Imperiul otoman și reprimarea de către acesta a popoarelor din Balcani l-au forțat pe țar să condamne revoluția, deși ea era în interesul Rusiei. În general, istoricii sovietici au abordat subiectul revoluției grecești numai pentru a confirma mitul Rusiei văzută ca salvatoare a popoarelor din Balcani.

Basarabia a jucat și ea un rol în revoluția grecilor. Istoricii moldoveni au încercat să suprime orice mențiune la unitatea istoriei Moldovei cu aceea a României și astfel legătura dintre revoluția grecească și revoluția lui Tudor Vladimirescu, erou național al românilor, a devenit o problemă. Istoricii moldoveni nu erau interesați în revoluția grecilor în sine, iar atenția pe care i-o acordau a fost întotdeauna în legătură cu decembriștii de la Chișinău. Singura excepție a fost contribuția Liudmilei Oganian la sesiunea științifică ținută în 1958 la Institutul de Istorie din Chișinău, contribuție intitulată *Problema relațiilor dintre populația basarabeană și mișcarea de eliberare de la 1821 din Moldova și Valahia*[80]. Legătura explicită ce se făcea poate fi înțeleasă ca un omagiu adus istoricilor români care luau parte la sesiune și care prin aceasta recunoșteau națiunea și statul moldovean.

---

[79] O scrisoare către F.F. Vigel, în A. Pușkin, *The Letters of Alexander Pușkin*, ed. J.Th. Shaw, Indiana University Press, Bloomington Ind., 1963, vol. 1, p. 139-140.

[80] *Oganean, Liudmila Nikolaevna*, SMKE-1981, 1981, p. 488.

Se poate socoti că, de fapt, chiar și după deschiderea conflictului istoriografic româno-sovietic, în 1964, istoricii din Moscova au continuat totuși să scrie despre sprijinul acordat de ruși lui Ipsilanti, în vreme ce istoricii de la Chișinău vedeau acest lucru ca pe o fuziune nedorită între istoriile revoluționare ale României și Moldovei.

Narodnicii moldoveni

Destalinizarea a permis în general o viziune mai puțin dogmatică asupra predecesorilor revoluționari ai bolșevicilor, cum era și cazul narodnicilor din a doua jumătate a secolului al 19-lea. *Formula răului mai mic* putea fi consolidată printr-un lanț de legături revoluționare între poporul rus și naționalitățile neruse și astfel verdictul asupra priorității ideologice și erorilor politice ale narodnicilor a devenit mai puțin pronunțat și mai blînd. La mijlocul anilor '50, interesul istoricilor pentru narodnici a reînviat și în 1962 partidul i-a atenționat că importanța narodnicilor nu trebuie nici supraestimată, nici subestimată[81].

Această tendință este vizibilă în scrierile din Moldova cu privire la *narodnicii* locali. După 1870, studenții din Basarabia și-au însușit ideile lui Vissarion Belinski, Aleksandr Herzen și Nikolai Cernîșevski, din vremea studiilor lor la Universitatea din Moscova și St. Petersburg, și au venit cu ele acasă pentru a-i lumina pe țăranii locali. În articolele propagandistice și în broșurile apărute după război, acești *narodnici* locali formau încă o verigă în lanțul mișcărilor revoluționare care ajungea de la decembriști la partizanii celui de-al doilea război mondial.

Spre deosebire de aceste scrieri, în studiile științifice și în manuale se dădea în treacăt atenție „devierilor" politice și ideologice ale narodnicilor, deși rolul lor ca precursori ai mișcărilor social-democrate și comuniste nu putea fi complet omis, avînd în vedere *formula răului mai mic.* În această privință, imaturitatea conceptului *răului mai mic* la 1940 este dovedită de faptul că Narțov l-a menționat doar pe Pușkin, pe decembriști și mișcările social-democratice de la începutul secolului 20 în articolul lui atît de frecvent citat, și i-a ignorat pe narodnicii de la sfîrșitul secolului 19[82]. *Macheta* din 1949 era chiar mai dogmatică și directă; activitățile *narodnicilor*, ca acelea ale lui Nicolae Codreanu, erau condamnate eșecului în vreme ce *narodnicii* din anii '80 și '90 reprezentau interesele chiaburilor, ale micii burghezii și burgheziei

[81] N.W. Heer, *The Non-Bolshevik Left*, în *Windows on the Russian Past*, p. 157-170; Mazour, *The Writing of History in the Soviet Union*, p. 178-190.

[82] Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 85-98.

nationaliste, trădînd astfel poporul. Ei nu erau considerați precursori ai marxismului ci adversarii lui. În această privință aprecierea se baza și pe o referire dogmatică din *Cursul scurt* al lui Stalin[83]. În contrast cu această atitudine, în 1972 specialistul Vasili Ermuratski lăuda devotamentul lui Codreanu pentru cauza revoluției și considera că incapacitatea lui de a vedea în proletariat adevărata avangardă nu era o eroare, ci doar un stadiu în evoluția ideilor revoluționare: „Mediul social în care ei au trăit și influența filozofiei pozitiviste l-au împiedcat pe Codreanu să înțeleagă esența învățăturii marxiste“[84]. În manualul din 1964, istoricii recunoșteau influența ideilor *narodnicismului* în Moldova, dar citîndu-l pe Lenin subliniau principala eroare ideologică a acestor revoluționari: întrucît considerau țărănimea clasă revoluționară, ei nu reușiseră să vadă „rolul istoric al proletariatului industrial“[85]. În contextul repetatelor ediții de manuale, condamnarea acestor erori era de altfel tot mai atenuată.

Din perspectiva preocupărilor de mai tîrziu ale istoricilor de a descoperi participarea elementului indigen, local, la mișcările revoluționare, erau căutați de preferință *narodnicii* etnici moldoveni. Din fericire, doi dintre cei mai importanți *narodnici* s-a întîmplat să fie moldoveni de origine, și anume Nicolae Codreanu (Zubcu-Codreanu) și Zamfir Arbore-Ralli. Ca să dea și mai multă atractivitate întregii mișcări, istoricii de mai tîrziu au descoperit și au prezentat de asemenea o serie de *narodnici* necunoscuți pînă atunci, dintre care unii, judecînd după nume, erau moldoveni: Mihail Negrescul, A. Frunză, Constantin Ursul[86]. Originea indigenă a acestor revoluționari sau apartenența lor la etnia moldoveană au fost apoi puternic puse în relief, mai ales în literatura propagandistică[87].

Mulți din acești *narodnici* avuseseră strînse legături cu mișcarea revoluționară din România (iar prin România cu emigranții din Elveția). *Narodnicii* aduceau pe ascuns literatură revoluționară prin România în Rusia

---

[83] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 341-348.

[84] V. Ermuratski, *Zubku-Kodreanu, Nikolai Petrovici*, ESM-1970, III, 1972, p. 23. O asemenea toleranță este foarte pregnantă în *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 213-231.

[85] *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 7-22..

[86] *Ocerki istorii KPM*, ed. a III-a, p. 12-18; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 1, p. 504-513; I. Iovva, *U istokov trioh revoliuții. Urojenți Moldovî v obșcerossiiskom i evropeiskom osvoboditel'nom dvijenii (50e-70e gg. XIX v.)*, KMii, nr. 7, 1990, p. 72-79. Acest articol din 1990 merită a fi reținut pentru eforturile ce se fac de a demonstra participarea moldovenească la trei mișcări revoluționare: din Rusia, din Balcani și din Europa.

[87] Russev, *Anul 1812*, p. 21-26; Bodiul, *Prisoedinenie Bessarabii*, p. 3-16. Modelul din 1949 indica deja un interes deosebit pentru această problemă: *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 341-348.

şi cînd lucrurile luau o întorsătură proastă în Rusia, atunci găseau refugiu de cealaltă parte a graniţei, în România[88]. În climatul politic de la sfîrşitul anilor '40, aceste contacte erau mai mult decît suficiente pentru a atrage condamnări, în textele istorice: Zamfir Arbore-Ralli și Constantin Stere erau puşi la stîlpul infamiei ca „agenţi ai Guvernului Român" și într-adevăr, ambii deveniseră puternici susţinători ai unificării Basarabiei[89]. Totuși, în 1970, enciclopedia moldovenească avea să descrie activitatea lui Arbore ca fiind „contradictorie", opiniile lui trecînd din narodnice în burghezo-liberale şi apoi în naţionaliste[90]. În anii '50, Chişinăul fusese martorul unei înfloriri a scrierilor academice privitoare la cooperarea revoluţionară ruso-română, incluzîndu-i şi pe *narodnici*, dar în anii '60 acest subiect a trecut pe un plan secundar[91]. Invers, cărţile privitoare la istoria României publicate la Moscova au avut tendinţa să-i prezinte pe Codreanu, Arbore-Ralli şi pe alţii ca ei drept exemple ale legăturilor revoluţionare ruso-române, fără a se face referiri la originea lor moldovenească. În 1953, *Marea Enciclopedie Sovietică* îl prezenta pe Codreanu ca pe „un revoluţionar român democrat" și lăuda activitatea lui atît la Bucureşti, cît şi la Chişinău. În 1973, enciclopedia moldovenească îl eticheta pe acelaşi personaj ca „*narodnic* revoluţionar moldovean, sociolog şi gînditor"[92]. Contrastul dintre Moscova şi Chişinău este asemănător cu acela remarcat cu privire la revoluţia grecească. Din nou, Moscova e mai interesată de tradiţia revoluţionară generală şi de legăturile revoluţionare, în vreme ce istoricii din Chișinău, mai bine informaţi asupra particularităţilor istoriei lor locale, se arătau mai preocupaţi de separarea istoriei moldovene de cea românească și de stimularea mîndriei naţionale moldoveneşti.

---

[88] *Atlas pentru istoria României*, Editura didactică și pedagogică, Bucureşti, 1983, p. 59; *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 213-231.

[89] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 341-348. Totuşi, în 1919 Zamfir Arbore-Ralli a fost lăudat ca „propagandist al ideilor socialiste", asemeni celor din anii '30 din secolul actual. Vezi *IAEM*, I, nr. 930,948; vezi și Grosul, Mohov, *Istoriografia Moldavii*, p. 745-751.

[90] A. Kidel, *Arbore-Ralli, Zamfir*, ESM-1970, I, 1970, p. 204-205. Ca și în cazul lui Codreanu, operele alese ale lui Arbore au fost publicate la Chişinău în 1957.

[91] Vezi *IAEM*, I, p. 129-133.

[92] Kodreanu, Nikolae, BSE-1948, XXI, 1953, p. 527; V. Ermuratski, *Zubku-Kodreanu, Nikolai Petrovici*, ESM-1970, III, 1973, p. 23. Din anumite motive, Arbore-Ralli a fost înregistrat pe rînd, ca „scriitor moldovean" (H.G. Korbu, *Arbore, Zamfir*, BSE-1970, II, 1970, p. 481) sau ca *narodnic* revoluţionar rus, „fiu de moşier basarabean" (*Ralli, Zemfirii Konstantinovici*, SIE-1961, XI, 1968, p. 869-870).

chiar necunoscut politicienilor, existența unui ordin politic pentru scrierea lui este puțin probabilă; Ivanov pare să fi devenit, din punct de vedere politic, funcțional prin însuși faptul că își continua propria sa carieră publicistică[101].

Singura mică problemă cu această tipografie era tipograful însuși, L.I. Goldberg, care era evident un evreu. În broșuri nu se pomenea nici un nume, dar în cele trei ediții ale *Studiilor de Istorie a Partidului Comunist din Moldova*, numele erau menționate. În vreme ce ediția din 1964 îi recunoștea lui Goldberg meritul ce i se cuvenea, ediția din 1968 îl adăuga pe Ivan Radcenko „care a jucat un rol important" pentru ca, în cele din urmă, în ediția din 1981, tipograful evreu să fie omis, în timp ce „Radcenko a luat parte activă în organizarea tipografiei"[102]. Cum se poate observa, acesta este unul din multele exemple de antisemitism în istoriografia sovietică, care nu era funcțional, deoarece mulți dintre revoluționari și vechii bolșevici erau și ei evrei.

În afară de punctul de vedere revoluționar, în tratarea acestui episod este implicată și ceva mîndrie moldovenească. Prima tipărire a *Iskrei* pe pămîntul Rusiei s-a întîmplat să se facă la Chișinău. Tipărirea respectivă era un subiect relativ important în istoriografia moldovenească, deoarece nu numai că circulația ideilor și textelor lui Lenin în Moldova exemplifica contribuția rusească la mișcarea revoluționară progresistă din Moldova. Ea a devenit de asemenea un simbol al contribuției moldovenești la mișcarea revoluționară rusă ! O parte din popularitatea persistentă a acestei teme în propaganda republicană își găsește astfel explicația în această atracție „naționalistă".

Revoluția din 1905

În comparație cu episodul anterior, revoluția din 1905 a constituit un subiect foarte dificil pentru istorici. Într-un fel, *Iskra* a fost folosită pentru a abate atenția de la performanța destul de slabă a moldovenilor în revoluție. Din istoriografia „burgheză" română se cunoaște pe larg faptul că perioada 1905-1907 a marcat o renaștere a naționalismului moldovenesc, apariția ziarelor și a revistelor moldovenești, afirmarea publică a viitorilor lideri ai Partidului Național din Moldova și ai Sfatului Țării: Pantelimon Halippa, Ion Pelivan și Daniil Ciugureanu[103]. Așa că istoricii au trebuit să depună toate

---

[101] *IAEM*, I, nr. 1036.

[102] Bruchis, *The USSR. Language and Realities*, p. 329. În *Kalendar 1969*, Ivan Radcenko a primit deja laude ca „organizator al tipografiei". IAEM, I, nr. 1120. În 1981 o enciclopedie moldovenească îl menționa numai pe Radcenko: *Radcenko, Ivan Ivanovici*, SMKE-1981, 1981, p. 518.

[103] Vezi, de exemplu, Babel, *La Bessarabie*, p. 187-199.

eforturile ca să separe o „adevărată“ activitate revoluționară de aceste activități naționalist-burgheze.

Revoluția din 1905 a fost menționată doar în treacăt în cele mai multe din pamfletele de propagandă, iar singura literatură postbelică pe această temă au constituit-o articolele științifice privitoare la mișcarea agrariană între 1905 și 1907. Ele au fost publicate în revista Academiei și nu în *Okteabr‘* sau *Nistru*[104]. Din lipsă de date pozitive, chiar Iakim Grosul s-a cantonat în clișee precum: „agitația generală din rîndul țăranilor și miilor de muncitori care participau la mari adunări“[105]. Manualele preferau declarații vagi privind demonstrații de masă și propaganda bolșevică, rămînînd destul de lipsite de informații cu privire la natura exactă a acestor demonstrații: erau ele de eliberare națională, pentru reforme economice sau pentru revoluție socialistă? De altfel, impactul acestei propagande bolșevice în Moldova nu este atestat nicăieri[106]. Avînd în vedere faptul că sovietele din Basarabia au fost dominate de menșevici, bundiști și socialist-revoluționari chiar luni de zile după Revoluția din Octombrie, impactul propagandei bolșevice în 1905-1907 trebuie să fi fost redus.

Principala schimbare în descrierea de către sovietici a acestei evoluții a fost aceea privitoare la detestata componentă „naționalist-burgheză“ a ei. După cel de-al doilea război mondial, istoricii din Uniunea Sovietică obișnuiau să deosebească două feluri de mișcări de eliberare națională: burghezo-democratice și proletar-revoluționare. Principalul scop al primelor era să înșele poporul cu lozinci revoluționare și prin aceasta să-l abată de la revoluția proletară, precondiție necesară pentru realizarea eliberării naționale. În 1949 istoricii moldoveni au descris, docili, eforturile burgheziei și ale moșierilor de a-i înșela pe muncitori cu asemenea lozinci. Totuși, concluzia istoricilor era pe cît de categorică pe atît de falsă și nefondată: minciunile dușmanului de clasă nu au reușit să abată proletariatul de la obiectivele sale. Această concluzie e cu atît mai uimitoare cu cît se poate observa că autorii manualului recunosc că conducerea proletariatului se afla în mîinile menșevicilor și a altor trădători[107]. În manualele mai recente, dar desigur nu în broșurile de propagandă, influența unor asemenea idei „burgheze și mic-burgheze“ a fost treptat recunoscută[108].

104 *IAEM, I,* nr. 1006-1122.

105 Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

106 *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 22-23; V.K. Vizer, I.M. Kopanski, *Put' moldavskogo naroda k vossoedineniu v sostav SSSR*, VI, nr. 12, 1972, p. 40-52.

107 *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 379-390.

108 *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 1, p. 560-562.

Cînd, la mijlocul anilor '50, vechii bolşevici au fost reabilitaţi în istoriografia sovietică, istoricii moldoveni au găsit un erou convenabil şi care radia speranţă în această perioadă întunecată: Grigori Kotovski. Faimosul comandant al regimentelor de cavalerie, care luptau cu contrarevoluţionarii în timpul războiului civil, pe malul stîng al Nistrului, fusese activ şi în revoluţia din 1905. Activităţile sale în timpul revoluţiei au fost puse în lumină de propagandă, aşa încît povestea sa se citeşte ca o carte de aventuri. Arestat pentru prima dată în 1903, el scapă şi ia parte la revoluţie. Este din nou arestat, evadează spectaculos din închisoare, o fortăreaţă. În sinteză, material perfect pentru o propagandă comunistă. În *macheta* manualului din 1951 el a fost deja menţionat ca fiind mort în 1925, fără a putea fi, deci, implicat în nici un fel de epurare[109]. În 1955, istoricul partidului Aleksandr Esaulenko a publicat o monografie asupra activităţii lui Kotovski între anii 1905 şi 1907, iar — ca un produs cu scopuri istoriografice — un articol în *Octombrie*[110]. În istoriografia postcomunistă, mitul lui Kotovski a fost zdruncinat. El este descris acum ca un hoţ de rînd, conducător al unei bande înarmate de jefuitori, care nu aveau însă şi moralitatea lui Robin Hood.

Trei revolte în Basarabia

Din punct de vedere propagandistic, trei revolte locale din Basarabia (două din 1919 şi una din 1924) prezintă cel mai interesant aspect al anilor interbelici. Principala problemă rezidă în tendinţele contradictorii din istoriografia comunistă şi dubla funcţionalitate a acestor revolte. Pe de o parte, revoltele erau un exemplu perfect de „ajutor dezinteresat oferit de poporul şi statul sovietic fraţilor lor oprimaţi din Basarabia". Pe de altă parte, ideea revoltelor spontane, locale şi independente împotriva duşmanului de clasă român prezenta şi ea o atracţie puternică. Cea din urmă idee contracara, cel puţin, obişnuita acuzaţie din istoriografia occidentală şi românească „burgheză" că revoltele erau complet străine poporului moldovean şi că erau instigate, planificate şi realizate de agitatori bolşevici şi partizani[111]. În afara acestor funcţiuni incompatibile, revoltele creau de asemenea un gen diferit de probleme. Calitatea ideologică a liderilor era uneori pusă sub semnul în-

[109] El este unul dintre puţinii vechi bolşevici a căror reputaţie a rămas neafectată, de la mijlocul anilor '20 pînă în anii '60. IAEM, I, nr. 1830-1948; Esaulenko, *Leghendarnîi kombrig.* p. 5-38; *Pameatnik G.I. Kotovskomu*, SM, 28 mai 1953, p. 3.

[110] *IAEM, I,* nr. 1033-1035.

[111] Filiti, *L'URSS isolée,* p. 89-132; Cazacu, *Notes,* p. 44-45.

trebării, iar unele dintre lozincile lor erau considerate necorespunzătoare sau incorecte, date fiind schimbările ideologice și politice care surveneau pe parcurs.

Pentru a pune într-o perspectivă scrierea istoriei sovietice privitoare la aceste revolte, ar trebui să observăm că istoriografia comunistă românească a ignorat aceste evenimente atît sub Gheorghiu-Dej, cît și sub Ceaușescu. În anii '50 întreaga istorie a Basarabiei era tabu, inclusiv aceste acțiuni revoluționare[112]. Istoriografia comunistă națională a anilor '60 pur și simplu evita aceste evenimente inexplicabile. Nici un singur cuvînt nu a fost menționat despre ele în al patrulea volum din *Istoria României*, iar atlasul istoric publicat în 1983 conține o hartă a „mișcărilor sociale din România, 1921-1928", însă nu menționează revoltele din 1924 din Basarabia[113].

Revolta de la Hotin a fost de fapt organizată și executată de mici bande independente de soldați revoluționari de pe malul stîng, în cooperare cu populația locală din districtele Hotin și Soroca. În scrierile istorice sovietice, nevoia de a înfățișa cruzimea regimului românesc și de a descrie rezistența locală par să fi prevalat asupra mitului ajutorului altruist sovietic[114]. Atît Christian Rakovski, în 1925, cît și Naum Narțov, în 1940, au privit Hotinul ca cea mai importantă și sîngeroasă revoltă din anii interbelici. Potrivit lui Narțov, mii de țărani rebeli au fost împușcați de români, iar 50 000 au fugit în Rusia[115]. Recent, în termenii atașamentului antiromânesc, aceste cifre au fost revizuite, în sensul că ar fi fost 50 000 de victime[116]. Potrivit articolului lui V. N. Lungu, din *Voprosî istorii*, asupra regimului represiv român, la această revoltă condusă de bolșevici au participat 30 000 de persoane. Presupunînd un număr atît de mare de participanți, contribuția agitatorilor și partizanilor de pe malul stîng devine de o importanță secundară și nu mai reduce meritele presupusei rezistențe masive și spontane a populației locale[117]. Cea mai bună soluție propagandistică era, desigur, să se pretindă că revolta a fost inițiată de pe malul stîng, de refugiații basarabeni[118].

---

112 Numai manualul lui Roller din 1952 menționa în treacăt Tatar Bunarul. *Istoria RPR. Manual*, p. 538-566. Originalul din 1947 nu-l menționa: *Istoria României. Manual*, p. 630-643.

113 *Istoria României, Machetă, ed. a II-a*, vol. 6, p. 71-107. *Atlas pentru istoria României*, p. 67.

114 Racovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 42-43.

115 Narțov, *Istoriceskie sud'bî*, p. 94-98.

116 *Ocerki istorii KPM*, ed. a III-a, p. 99-117.

117 Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii*, p. 18-30.

118 N. Roitman, *Hotin, Răscoala de la*, ESM-1970, VII, 1977, p. 261; N.D. Roitman, *Hotinskoe vosstanie 1919*, SMKE-1981, 1981, p. 662-663.

Întrebarea cum a putut fi reprimată o asemenea rebeliune masivă a primit diferite răspunsuri. Răspunsurile cele mai sigure erau: lipsa de arme și de legături cu alte județe, pregătirea insuficientă sau cruzimea armatei române. Cele mai multe manuale și enciclopedii admit deschis că conducerea revoltei fusese infiltrată de „elemente naționalist-burgheze“ și de agenții lui Petliura. De altfel, participanții la ceea ce era privit înainte de război ca o revoltă tipic țărănească, acum erau numiți „muncitori“, ceea ce sugerează că participarea pur bolșevică nu trebuie supraestimată. Ca să dea poveștii un sfîrșit fericit, istoricii sovietici recurg de obicei la următorul clișeu: în ciuda lipsurilor ei, revolta de la Hotin a fost „o pagină strălucită în lupta eroică“. Concluzia că revolta a slăbit forțele române și franceze, ca și o parte a unităților lui Petliura, astfel că temporar a ajutat întrucîtva Armatei Roșii, este departe de a fi convingătoare[119]. Această versiune a revoltei a apărut și în manualul din 1968 și este complet diferită de cea din 1955, în care ajutorul „frățesc“ de pe celălalt mal al Nistrului a jucat încă un rol important în revolta țăranilor[120]. Slaba mișcare comunistă ilegală, cum se spunea explicit în manualul din 1955, nu a fost la înălțime și în orice caz revolta a dovedit „că românii au falsificat încorporarea voluntară a Basarabiei în 1918“[121].

Liderii revoltei au fost adesea enumerați în istoriografia moldovenească. Deși apare și o serie de nume moldovenești (I.S. Lungu, Nichifor Adagi, D.S. Ciobanu), cei mai mulți lideri erau ruși și ucraineni. În această privință este interesant de observat că din cei opt lideri menționați de Lungu în *Voprosî istorii*, unul era moldovean, iar în *Enciclopedia moldovenească* din șaisprezece lideri menționați, moldoveni sînt trei. Evident, unii organizatori locali au fost promovați pe listă pentru a accentua participarea moldovenească[122]. În sfîrșit, așa cum se poate vedea și în diagrama 6.2[123], afirmația obișnuită după care rebelii din Hotin au luptat pentru reinstalarea puterii sovietice și reunificarea cu patria sovietică este un anacronism, deoarece conceptul reinstalării puterii

[119] Totuși, agenții lui Petliura se presupune că au infiltrat și conducerea revoltei! *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 2, p. 95-99.

[120] *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. I-a, vol. 2, p. 61-70. Un sprijin pe scară largă de pe malul celălalt al Nistrului este de asemenea amintit în *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 79-94. Nu și în *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 86-92.

[121] *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 86-92; N. Roitman, *Hotin, Răscoala de la*, ESM-1970, VII, 1977, p. 261.

[122] N. Roitman, *Hotin, Răscoala de la,* ESM-1979,VII, 1977, p. 261; Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii,* p. 18-30.

[123] Diagrama 6.2 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

sovietice în Basarabia la 1918 a fost formulat, de fapt, după cel de-al doilea război mondial.

Legătura dintre revolta de la Bender (mai 1919) și pregătirile pentru eliberarea Basarabiei, care au fost anulate în ultima clipă, sînt prea evidente pentru a putea fi trecute cu vederea. Timp îndelungat, propagandiștii și istoricii sovietici nu au putut să vadă în cele ce s-au întîmplat la Bender o adevărată revoltă. Istoriografia antebelică a neglijat-o complet, iar cea de-a 50-a aniversare a ei a fost și prima comemorare a acestei „pagini luminoase de istorie“[124]. Cum recunoștea deschis Iakov Kopanski, revolta muncitorilor din Bender a fost declanșată de un atac de pe malul stîng. Pentru a salva caracterul spontan și indigen al revoltei, el a adăugat că atacul a fost declanșat de o

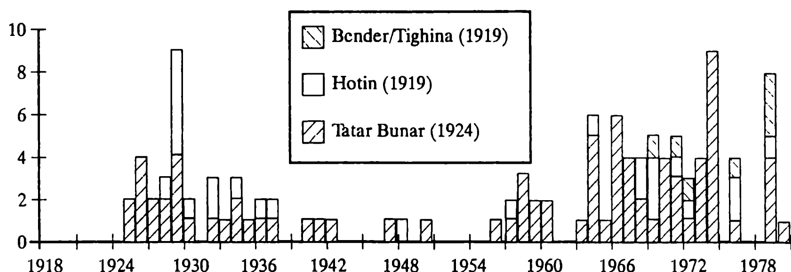

Diagrama 6.2. Publicaţii sovietice privitoare la revoltele din Basarabia în anii interbelici, 1918-1980

unitate independentă de 150 de soldați ai Armatei Roșii, majoritatea fiind partizani basarabeni[125]. Fără știrea comandantului Armatei Roșii, mica unitate a Armatei Roșii a trecut Nistrul, iar bolșevicii din Bender, care așteptau iminenta eliberare a Basarabiei de către sovietici și care nu știau că ea fusese amînată, au pus imediat la cale o insurecție. Din lipsa pregătirii și a forței umane, rebelii n-au putut menține controlul asupra Benderului decît cîteva zile. Ceea ce ar fi putut fi un util cap de pod pentru Armata Roșie, a devenit o simplă plimbare pentru trupele române și franceze care, în schimb, au intervenit[126]. În ediția din 1964 a *Istoriei Partidului Comunist din Moldova* se conchide că revolta de la Bender a exercitat o influență majoră asupra continuării luptei pentru eliberare, concluzie care este total neîntemeiată. În ediția

[124] Rakovski, *Rumînia i Bessarabia*, p. 43-52.

[125] I.M. Kopanski, *Benderskoe vosstanie 1919*, SMKE-1981, 1981, p. 45.

[126] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, p. 102-106.

din 1968 se conchidea că bolşevicii locali nu au putut întotdeauna să aprecieze corect situaţia militară care se schimba rapid, concluzie care este mai convingătoare, dar destul de incorectă[127]. Doi dintre cei cinci lideri (nemoldoveni) erau bolşevici cunoscuţi: Pavel Dobrodeev, care avea să fie unul din fondatorii Republicii Autonome Moldoveneşti, şi G.I. Borisov, care fusese delegat la cel de-al doilea congres al Rumcerodului, membru al guvernului provizoriu şi primul preşedinte al Sovietului Moldovenesc al Comisarilor Poporului[128].

Tatar Bunar (1924) a fost de departe cea mai mare revoltă din Basarabia, dacă se are în vedere, ca un indicator demn de încredere, istoriografia moldovenească. Revolta a fost, de altfel, prea bine postată între eşecul Conferinţei de la Viena şi între proclamarea Republicii Autonome Moldoveneşti, ca Kremlinul să nu fi fost amestecat în toate acestea. Ca şi cu alte revolte, scrierile referitoare la Tatar Bunar au atins apogeul la fiecare 5-10 ani, ceea ce sugerează că aniversările acestei revolte au avut o importantă funcţiune propagandistică. Începînd din anii '50, în *Nistru*, *Kommunist Moldavii* şi alte publicaţii similare, au apărut numeroase articole cu titluri precum *Tatar Bunar, Fortăreaţa Roşie*, sau *Epopeea Tatar Bunarului*[129].

Problema este de ce istoricii moldoveni au preferat Tatar Bunarul în locul revoltei de la Hotin. La Hotin se presupune că au fost zeci de mii de victime în timpul represiunii româneşti, în vreme ce la Tatar Bunar au fost ucise numai cîteva mii de persoane. Din punct de vedere propagandistic, Tatar Bunarul are totuşi anumite avantaje certe. Rebelii arestaţi au fost aduşi în justiţie împreună cu alţi revoluţionari români în cunoscutele procese „ale celor 500" din 1925, iar „solidaritatea internaţională" cu rebelii a furnizat un excelent material de propagandă. Străinii progresişti care au făcut declaraţii în favoarea lor, aşa cum a făcut avocatul francez Henri Barbusse, care i-a apărat pe rebeli în procese, au fost elogiaţi de istoriografia sovietică. Istoricii au tins să comenteze pe larg protestele opiniei publice internaţionale împotriva reprimării deosebit de aspre şi sîngeroase a acestor revolte[130]. Totuşi, „procesul celor 500" a fost ignorat în ediţia din 1955 a *Istoriei RSS Moldoveneşti*, şi doar în ediţia din 1968 a fost prezentat mai pe larg[131]. Şi liderii de la Tatar Bunar erau mai bine cunoscuţi pe plan internaţional decît cei de la Hotin, care fuseseră infiltraţi de

[127] *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 79-94; *Idem*, ed. a II-a, p. 92-108.

[128] Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii*, p. 18-30.

[129] Vezi, de exemplu, I.D. Roşcovan, *Jarkaia straniţa proletarskoi solidarnosti*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1970.

[130] *Podavlenie vosstania v Bessarabii*, *IR*, *6*, 1924; V. Dembo, *Posle Tatarbunara*, KB, nr. 1, 1926, p. 18-20; *Anri Barbius (K 80-letiu so dnea rojdenia)*, SM, 17 mai 1953, p. 4.

[131] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 261-265.

petliurişti. Totuşi, în mod regretabil, liderii revoltei de la Tatar Bunar erau, cei mai mulţi, nemoldoveni, deoarece moldovenii constituiau doar o minoritate în acea parte a Basarabiei; Leonid Curcan era singurul moldovean dintre cei şapte lideri cunoscuţi[132].

Unii istorici sovietici admit că eşecul Conferinţei de la Viena a agravat condiţia populaţiei basarabene sub regimul colonial represiv şi a încurajat starea de spirit revoluţionară. Amestecul Kremlinului este totuşi negat în mod explicit, deşi procurorii români au încercat să pună în lumină „mîna Moscovei" care s-a aflat în spatele revoltei, în cadrul „înscenării" judiciare a celor 500[133]. Un alt istoric vedea Tatar Bunarul nu ca pe o revoltă a muncitorilor şi ţăranilor împotriva agresiunii române, ci ca pe o revoltă a ţăranilor împotriva reformei agrare româneşti[134]. Prima ediţie a *Studiilor de istorie a Partidului Comunist Moldovenesc*, punea în parte cauza eşecului pe seama recrutării în primul rînd a muncitorilor şi nu a ţăranilor, cu mult mai numeroşi în fond. Dacă acest lucru este adevărat, el dă de înţeles că revolta a fost într-adevăr organizată de bolşevicii locali, sprijiniţi sau conduşi de agitatori ruşi[135].

O schimbare specifică faţă de chestiunea revoltei de la Tatar Bunar o reprezintă revendicarea acestei revolte de către ucraineni. Din 1940 această regiune a devenit parte a Republicii Ucrainene. După război, istoricii de la Kiev s-au amestecat şi ei în acest eveniment istoric şi au pretins drepturi exclusive, ceea ce i-a înfuriat pe istoricii moldoveni[136]. O problemă finală se referă la lozincile revoltei. Potrivit istoricilor moldoveni, liderii revoltei au proclamat „Republica Sovietică Moldovenească"[137]. Luînd în consideraţie interpretarea comunistă din 1924 a problemei Basarabiei, este mult mai probabil că broşurile lor se refereau la o viitoare „Republică Unională Basarabeană", ca şi în 1919[138].

---

[132] U.G. Murzak, *Tatarbunarskoe vosstanie 1924*, BSE-1970, XXV, 1976, p. 287.

[133] U.G. Murzak, *Tatarbunarskoe vosstanie 1924*, SIE-1961, XIV, 1973, p. 132-133. În 1924, după protestul oficial al României, Uniunea Sovietică a negat orice amestec, SIA 1924, p. 263-265; I.D. Roşkovan, *Kişinevskii proţes tatarbunarskih krestean i mejdunarodnoe dvijenie solidarnosti*, ISS, nr. 9, 1965, p. 104-114.

[134] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 234-252.

[135] *Ocerki istorii KPM*, ed. I-a, p. 171-183.

[136] IAEM, I, nr. 2860-2922. În anii '70 ucrainenii păreau să nu mai fie interesaţi; IAEM, II, nr. 2873-2909; Bruhis, Rossia, Rumînia i Bessarabia, p. 52-63.

[137] Potrivit unui manual, ei au proclamat chiar „Republica Unională Moldovenească". *Ocerki istorii KPM*, ed. a II-a, p. 180-193.

[138] *Bessarabia! The Romanian Hell. A True Account of the Tatar-Bunar Rising*, Centropress, Londra, 1925, p. 32-35.

Pe scurt, cele trei revolte au fost utilizate mai ales în propagandă. Numărul scrierilor ştiinţifice pe aceste subiecte a fost minim. Ca urmare, faptele istorice au fost răstălmăcite şi simplificate, pentru a le adapta la nevoile politice. Totuşi, opiniile prezentate de istorici relevă diferenţe semnificative de păreri. Revoltele au fost utilizate în dovedirea faptului că unirea cu România din 1918 nu a fost făcută de bună voie şi amestecul sovietic în revolte a fost, în consecinţă, atenuat. În aceste limite strict politice, vederile privind rolurile jucate de ţărani şi muncitori, cursul însuşi al evenimentelor şi cauzele declanşării ori cauzele eşecului acestor revolte, au variat, totuşi.

Eroii Marelui Război Patriotic

Ultima perioadă a luptei revoluţionare eroice contemporane a fost al doilea război mondial. Acest episod a pus probleme scrierii propagandistice a istoriei, nu diferite însă de cele ale revoluţiei din 1905. În Basarabia s-a manifestat o semnificativă lipsă de evenimente eroice, ca şi absenţa unor rezultate semnificative în lupta militară şi de partizani de pe teritoriul regiunii, exceptînd Operaţia Iaşi-Chişinău din 1944. Această problemă a fost agravată şi de absenţa aproape completă a eroilor moldoveni. Stalin nu avea încredere în popoarele din teritoriile nou cucerite, mai ales dacă ele aveau să fie confruntate în război cu etniile înrudite, precum moldovenii cu românii. Ca urmare, în anii 1940-1941, mulţi moldoveni au fost deportaţi sau puşi la muncă forţată în fabrici, mult în spatele liniei frontului. Numai un mic număr de soldaţi moldoveni au fost trimişi pe ceea ce erau numite „alte fronturi ale Uniunii Sovietice“[139].

Pînă în ultima parte a anilor ‘60, scrierea istoriei perioadei 1941-1944 a fost destul de restrînsă la Chişinău, cu excepţia comemorării în 1964 a operaţiei Iaşi-Chişinău. Istoriografia ştiinţifică privitoare la război a fost inaugurată de două nume mari în istoriografia moldovenească: Semion Afteniuk, care avea să fie director al Institutului de Istorie a Partidului, şi S.E. Levit, care era membru al Institutului de Istorie al Academiei. Amîndoi scriseseră disertaţii asupra istoriei războiului din Moldova[140]. Dar o literatură de popularizare mai largă privitoare la război a luat amploare numai în anii ‘60 şi a corespuns cu tendinţa generală din istoriografia sovietică, din acel moment, cu privire la al doilea război mondial[141]. Povestirile din revistele populare se bazau în

[139] Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 245-283.

[140] *IAEM, I,* nr. 3304, 3308.

[141] M.P. Callager, *The Soviet History of World War II. Mythes, Memories and Realities,* Preager Publications in Russian History and World Communism, nr. 121, Praeger, New York, 1963, p. 128-152.

special pe relatările detaliate ale martorilor oculari și ale participanților la lupte, sabotaje și război de partizani[142].

Nici istoricii Academiei, nici propagandiștii nu au putut ascunde complet adevărul. Locuitorii Republicii Moldova și cei mai mulți etnici moldoveni s-au prezentat slab la ora primei lor întîlniri cu Patria sovietică[143]. De altfel, grupurile de partizani conduse de secretarul partidului moldovean, Ivan Alioșin, nu s-au organizat înainte de decembrie 1942. Chiar manualele de istorie a Partidului Comunist al Moldovei au recunoscut că moldovenii evacuați au lucrat în fabrici și în agricultură, în loc de a lupta pe front[144]. În anii interbelici, Moldova putuse conta pe cîțiva eroi glorioși precum Grigori Kotovski, Serghei Lazo; în cel de-al doilea război mondial, noua recoltă de eroi arăta slab. Au fost frecvent menționate doar două nume: Boris Glavan și Ion Soltîs, iar biografia lor a început doar la sfîrșitul anilor '50. Lista puținilor eroi cuprindea doar cîteva nume moldovenești[145]. Fraza ambiguă de „fii ai poporului moldovean" era utilizată în general pentru a ascunde faptul că eroii erau de origine ucraineană sau ruși.

Un cititor avizat ar putea deduce adevărul din descrierile prezente în manuale[146], dar articolele de propagandă încearcă să ascundă adevărul exagerînd prezentarea contribuției moldovenești la război. Ele scot în relief mai ales contribuția partizanilor moldoveni la operația Iași-Chișinău, sau la război în general, de pildă în pomposul articol al lui A.Ghervasiev intitulat *Moldovenii la Berlin*[147]. Din lipsă de fapte și activități eroice, alți istorici au recurs la reliefarea cifrei celor 85 000 de moldoveni care au primit decorații după război. În 1959 anumiți istorici și-au permis chiar libertatea de a se îndepărta de faptele istorice și au pretins că moldovenii s-au alăturat Armatei Roșii și au împiedicat armatele germano-române să treacă Prutul în iunie 1941[148]. În mod similar, în 1964 istoricii au înregistrat mii de moldoveni care au luptat în război, deși republica lor se afla sub regimul sovietic doar de un an[149]. Evident

[142] *IAEM, I,* nr. 3299-3630. Vezi, de exemplu, A. Bessarabov, *Pomnit'!,* KMii, nr. 3, 1990, p. 95-96.

[143] Etnicii moldoveni reprezentau doar 0,03% sau 0,04% din Armata Roșie și aproximativ 1,4% din populația sovietică, la vremea respectivă. Bruhis, *Rossia, Rumînia i Bessarabia*, p. 245-283.

[144] *Ocerki istorii KPM,* ed. I-a, p. 271-283.

[145] *IAEM, I,* p. 359-362.

[146] Vezi, de pildă, toate trei edițiile din *Ocerki istorii KPM.*

[147] Publicat în 1965, menționat în *Ocerki istorii KPM.*

[148] Levit, Mohov, Odud, *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 56-64; *The Moldavian Soviet Socialistic Republic*, p. 12-15.

[149] *Ocerki istorii KPM,* ed. I-a, p. 256-302.

că aceste susţineri absurde aveau drept scop să arate că moldovenii erau o naţionalitate sovietică loială.

Superficialitatea şi artificialitatea acestor povestiri de război erau sporite de faptul că mult timp s-a considerat nepotrivit să se insiste asupra participării românilor la operaţiunea Barbarosa. Din anii '50 încă, istoricii sovietici se refereau în general la agresori ca fiind „cuceritorii fascişti" sau „fasciştii germani". În 1965, chiar Artiom Lazarev s-a referit politicos la agresori ca „Germania lui Hitler şi aliaţii ei"[150]. Prima scriere care menţionează „ocupanţii germano-români" în titlul ei este un articol din 1968 care-l are ca autor pe Mihail Sîtnic, bine cunoscut pentru vederile lui antiromâneşti[151]. Doar a treia ediţie a manualului de istorie a partidului, din 1981, menţionează explicit complicitatea românilor[152]. Manualul din 1968 de istorie a Moldovei reliefa de asemenea puternic faptul că eroii moldoveni luptaseră contra cuceritorilor germani şi români. Totuşi, autorii admiteau că armamentul inferior şi numărul mic de partizani au împiedicat activităţile partizanilor[153].

ULTIMATUMUL

Spre deosebire de cele două cazuri anterioare cu privire la ultimatumul din 1940, în istoriografia românească şi sovietică a început să se dezvolte, în anii '60, un model de acţiune şi reacţie evident. Problema este cum au procedat istoricii sovietici în manevrarea unor chestiuni aşa de delicate şi dureroase precum cea a Tratatului Molotov-Ribbentrop şi a ultimatumului din 1940. Încă şi mai incitantă este însă problema cărora dintre istorici li s-a permis sau care au fost gata să publice în legătură cu acest subiect de cea mai înaltă importanţă politică. Prin urmare, acest studiu de caz dezvăluie nu numai mecanismele interacţiunii româno-sovietice în domeniul istoriografiei, ci şi importanţa unor asemenea subiecte în interacţiunea dintre istoricii moldoveni şi politicieni.

Faptele istorice au fost într-adevăr destul de neplăcute pentru istoricii sovietici. În general, s-a admis că demiterea lui Titulescu în august 1936 a marcat

---

[150] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 195-200, 205. Declaraţii similare în: Diordiţa, *Moldavskaia SSR v semiletke*, p. 3-8; *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească* [1954], p. 3-10.

[151] Vezi capitolul cinci: Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*.

[152] *Ocerki istorii KPM*, ed. a III-a, p. 284-295. În vremuri mai bune (1958) un istoric sovietic a descoperit nişte partizani români în Ucraina, în timpul celui de-al doilea război mondial. F.P. Şevcenko, *Ob uceastii rumîn v partizanskom dvijenii na Ukraine v godî Velikoi Otecesrvennoi voinî*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 207-225.

[153] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, p. 419-450.

o schimbare irevocabilă în politica externă românească. Eliminarea lui a fost un triumf al celor ce propuneau o reorientare progermană, în detrimentul orientării traditionale profranceze a României. Succesul pătrunderii lui Hitler în Balcani și atitudinea indiferentă a puterilor occidentale au produs „inevitabil“ o creștere a subordonării României față de Germania și în final a dus la participarea României la operațiunea Barbarosa.

Andreas Hillgruber, un eminent specialist în domeniul politicii externe a Germaniei lui Hitler, a demonstrat că reorientarea totală a regimului din România s-a realizat abia în 1940[154]. Deși acest rezultat poate că a fost inevitabil în lumina schimbării echilibrului de forțe din Europa, guvernul român a preferat timp îndelungat o politică neutră, oscilînd între cele două tabere. De altfel, istoricii sovietici au luat peste picior interpretarea autorizată a lui Hillgruber, deoarece ea dezvinovățea — în parte — regimul „burghez“ din România.

Această interpretare a politicii externe românești nu afectează însă faptul că, de la mijlocul anilor '30, în politica românească forțele „reacționare și fasciste“ erau în ascensiune. La sfîrșitul lui 1937, politicienii de dreapta, ca Gheorghe Brătianu și Octavian Goga, au cîștigat alegerile și au format un nou guvern. Această tendință a fost întărită de atitudinea natural progermană a regelui și de instalarea dictaturii regale în 1935.

Poziția României în scena politică europeană a fost în continuare complicată și de chestiunea Basarabiei și amenințarea revizionismului maghiar, care făcuseră acest stat dunărean vulnerabil la presiunea germană. Pentru români, „München“-ul însemna izolarea lor și indiferența puterilor occidentale față de sud-estul Europei. Puțin după aceea, guvernul român a intrat în negocieri cu Germania, negocieri sprijinite de toate partidele politice importante[155]. În ciuda acestor schimbări, România încerca totuși să mențină un echilibru în politica sa. Eforturile ei de a întări Înțelegerea Balcanică au eșuat și în aprilie 1939 România a negociat o garantare occidentală unilaterală a independenței sale. Uniunea Sovietică a fost lăsată în afara acestei înțelegeri, pentru a nu provoca reacția Germaniei, însă cunoscuta convenție Wohlthat, din martie 1939, a fost însoțită de acorduri economice cu Londra și Parisul. Istoricii sovietici au susținut că, de la semnarea acestei convenții, România era, cel puțin economic, în întregime la discreția Germaniei. Convenția Wohlthat

[154] Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, passim.

[155] În noiembrie 1938, regele Carol l-a vizitat pe Hitler și a încurajat o apropiere germano-română. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 23-33.

a fost totuşi o înţelegere cadru, căreia i s-au adăugat, înainte de război, alte cîteva tratate speciale[156].

În această privinţă, tratatul Molotov-Ribbentrop a fost cu mult mai important pentru reducerea libertăţii de acţiune a României. La sfîrşitul lui 1939, combinarea revizionismului maghiar, sovietic şi chiar bulgar au adus România într-o stare de totală neputinţă. Discursul lui Molotov, protestele sovietice împotriva unor presupuse incidente pe graniţa româno-sovietică şi consultările de la Berlin au pregătit terenul pentru ultimatumul din 26 iunie 1940[157]. Pierderea Basarabiei şi a nordului Bucovinei au dat ultima lovitură susţinătorilor deja slăbiţi ai politiçii de neutralitate din România. Ar trebui totuşi remarcat că în Consiliul de Coroană se decisese deja, de la 28 mai, continuarea apropierii de Germania[158]. La 4 iulie, s-a format un nou guvern, profascist şi progerman, iar răsturnarea politicii externe româneşti a fost accelerată : regele a abdicat, iar Antonescu a luat puterea. România a renunţat la garanţiile occidentale, iar în toamnă au intrat în ţară primele trupe germane. Fără să vrea, Uniunea Sovietică a contribuit la intrarea României sub controlul total al Germaniei. Cînd Hitler a forţat România să înceapă negocieri cu privire la pretenţiile teritoriale ale Ungariei şi Bulgariei, Armata Roşie a întreprins acţiuni ameninţătoare la graniţă şi a grăbit astfel capitularea României. Faptul că Antonescu a oferit ajutor militar românesc lui Hitler în noiembrie 1940, în vederea viitoarei cruciade împotriva statului bolşevic, nu ar mai trebui, în consecinţă, să constituie o surpriză[159].

Prezentarea ultimatumului

Nicolae Ceauşescu şi o serie de istorici ai regimului său au ridicat în 1966 problema presupusei „soluţionări paşnice a problemei Basarabiei din iunie 1940". În faimosul său discurs din 7 mai 1966, Ceauşescu pretindea că în anii interbelici Cominternul dăduse PCR-ului „ordine bazate pe o insuficientă cunoaştere a situaţiei din România". Potrivit liderului român, Cominternul a indicat drept principali duşmani ai României puterile occidentale şi a condamnat lozinca P.C.R.-ului „pentru apărarea frontierelor" înaintea celui de-al doilea dictat de la Viena[160].

---

[156] Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 34-54.

[157] Ciurea, *L'Effondrement des frontières roumaines*, p. 16-32; A. Cretzianu, *The Soviet Ultimatum to Romania (26 iunie 1940)*, JCEA, 9, nr. 4, 1950, p. 396-403.

[158] În consecinţă, ministrul de externe de orientare neutralistă Grigore Gafencu a fost înlocuit cu reacţionarul Ion Gigurtu.

[159] V. Moisuc, *Diplomaţia României*, p. 303-305.

[160] Ceauşescu, *La Roumanie*, vol. 1, p. 399. Vezi şi capitolul cinci.

În numărul pe luna iunie 1966 al revistei partidului, *Lupta de clasă*, redactorul-şef al acesteia, Ştefan Voicu, membru al Comitetului Central, a comentat asupra acestor insinuări. El a adăugat un detaliu foarte semnificativ atunci cînd a susţinut că, încă înainte de încorporarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică, Cominternul condamnase lozinca PCR. De altfel, Voicu a îndrăznit să se refere chiar la ultimatum: „La 28 iunie, ca urmare a acceptării notei ultimative sovietice de către guvernul român, Basarabia şi nordul Bucovinei au intrat în componenţa Uniunii Sovietice“[161]. În 1966 cîteva alte scrieri s-au referit de asemenea la caracterul ultimativ al notelor sovietice[162]. În primul volum al *Dicţionarului enciclopedic al României*, publicat în 1962, referirea la evenimentele din 1940 preciza „revenirea“ (vozvraşcenie) Basarabiei la Uniunea Sovietică. În al treilea volum al aceleiaşi enciclopedii, publicat în 1966, editorii preferau formularea mai neutră *„a intrat în componenţa“* (voiti v sostav), în timp ce la ultimatum referirea se făcea aproape în aceleaşi cuvinte cu acelea utilizate de Voicu[163]. În 1969, istoricii modoveni Brîseakin şi Sîtnic au remarcat această schimbare intervenită în scrierea istoriei în România şi se întrebau, retoric, ce s-a întîmplat între 1964 şi 1966[164].

Funcţionalitatea politică a acestor aprecieri ale românilor este evidentă în contextul conflictului româno-sovietic din anii 1965-1966. Sovieticii abia încercau să-şi revină după şocul publicării în 1964 a manuscriselor lui Marx. În iulie 1966, conducătorii Pactului de la Varşovia se întruniseră la Bucureşti şi toţi, inclusiv Ceauşescu, au reconfirmat inviolabilitatea frontierelor existente în Europa[165]. În acest context încordat, referirile scurte dar deschise la ultimatum erau neîndoielnic provocări la adresa Kremlinului. Îndrăzneala acestor acţiuni a sporit dintr-o dată prestigiul intern al conducerii comuniste româneşti.

Exprimarea mai incertă „a intrat în componenţa“, în loc de „reîntoarcere“, folosită cu referire la reanexarea sovietică, avea să devină o caracte-

---

161 Voicu, *Pagini de luptă*, p. 78.

162 Pentru cîteva exemple vezi Suga, *Bessarabien - noch immer umstritten?*, p. 316-323; Shafir, *Romania*, p. 30-38.

163 Privitor la citarea acestor expresii vezi partea întîi a acestui capitol.

164 Brîseakin şi Sîtnik, *Torjetstvo istoriceskoi spravedlivosti*, p.145-150.

165 Suga, *Bessarabia - noch immer umstritten?* p. 316-323. Se argumentează uneori că publicarea în *Lupta de clasă* a acestui articol a fost întîrziată din cauza deciziei politice privind dacă să se includă sau nu referirea la ultimatum. Remarca este întrucîtva nelalocul ei într-un articol despre lupta revoluţionară şi politică împotriva fascismului.

ristică permanentă a interpretării românești. Remarca privitoare la ultimatum a fost întoarsă pe față și pe dos, așa cum o cereau circumstanțele, iar această armă istoriografică nu a costat nimic. Toți românii acceptau că istoricii nu puteau niciodată să treacă dincolo de o simplă remarcă referitoare la comportarea sovieticilor din iunie 1940. În consecință, remarca era întotdeauna mai mult sau mai puțin detașată de principalul obiectiv al textului. În macheta — niciodată publicată — a celui de-al șaselea volum al *Istoriei României*, Eliza Campus sublinia politica comună a României și Uniunii Sovietice în privința securității colective și antifascismului. Din punctul ei de vedere, „evenimentele de politică externă, în special amestecul german în politica românească, sînt răspunzătoare pentru ascensiunea partidelor reacționare și profasciste și instalarea la putere a guvernului Gigurtu, la 4 iulie 1940". Un cititor avizat poate sesiza trimiterea mascată la ultimatum[166].

În scrierea istoriei în România, ultimatumul a fost folosit în acest fel în întreaga perioadă a anilor '70. În 1975, de exemplu, a doua ediție a broșurii lui Constantin C. Giurescu intitulată *The Making of the Romanian National Unitary State*, conținea o notă de subsol controversată: „În iunie 1940, cînd România a rămas izolată, după căderea aliaților ei — Franța și Polonia — și urmare a unui ultimatum, Basarabia, jumătate din nordul Bucovinei și nord-vestul județului Dorohoi au fost încorporate în URSS"[167]. A treia ediție, publicată în 1980, îi dezamăgea însă atît pe cititorii români, cît și pe cei occidentali, deoarece această notă dispăruse fără urmă![168] Explicația politică este evidentă. În 1975-1976 disputa politică și istoriografică privind Basarabia atinsese apogeul ei; în 1980 nu mai exista decît o controversă redusă pe această temă.

Cum s-a observat deja, schimbări importante petrecute în istoriografie au avut loc între 1962 și 1966. Anterior, istoricii români (și sovietici) au explicat întotdeauna aspectul anexării din 1940 doar în cîteva cuvinte. Pasajele eufemistice n-au menționat niciodată ultimatumul înaintat de guvernul sovietic. Formularea lui Roller în 1952 este tipică: „La 27 iunie 1940, o înțelegere între guvernul român și cel sovietic a eliberat Basarabia și nordul Bucovinei și a

166 *Istoria României, Machetă*, ed. a II-a, vol. 6, p. 545-630.

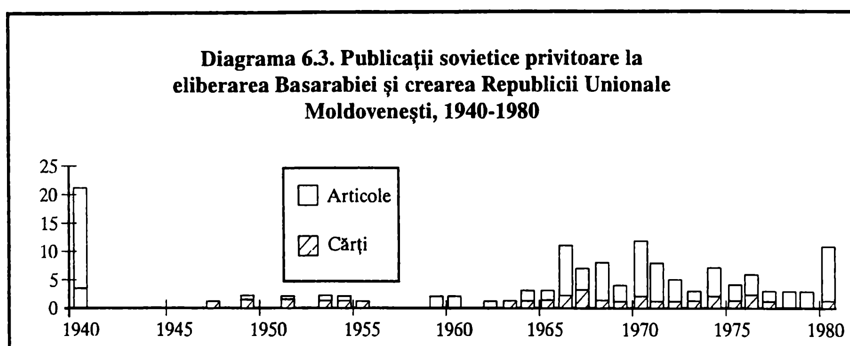
167 C.C. Giurescu, *The Making of the Romanian National Unitary State*, ed. a II-a, Meridiane Publishing House, București, 1975, p. 148, nota 1.

168 C.C. Giurescu, *The Making of the Romanian National Unitary State*, ed. a III-a, Meridiane Publishing House, 1980, p. 143-168.

rezolvat conflictul teritorial care exista între cele două state din vremea intervenției contrarevoluționare a trupelor române împotriva sovietelor în 1918“[169]. Observația prezentă într-o carte de istorie din 1965, după care înțelegerea era rezultatul unei note diplomatice, a marcat primul pas în sfărîmarea tabuului care stăruise în legătură cu „ultimatumul“[170].

Sovieticii ridică mănușa

Informația din diagrama 6.3 ne sugerează că sovieticii au ridicat mănușa și au reacționat la provocarea românilor[171]. Între 1961 și 1965 au fost publicate privitor la eliberarea Basarabiei și la crearea în 1940 a Republicii Unionale Moldova un număr de cinci articole și trei cărți. În următorii cinci ani pro-

ducția a crescut la treizeci și trei de articole și nouă cărți. Rămîne totuși de văzut în ce măsură conținutul scrierilor degajă presupusa legătură cu acțiunile românilor.

După cel de-al doilea război mondial, toți istoricii comuniști au tratat cu indiferență eliberarea Basarabiei de către Armata Roșie, la 28 iunie 1940, și au preferat să se refere la crearea, la 2 august, a Republicii Unionale a Moldovei. Această predilecție se poate explica în măsura în care unele dintre evenimentele legate de „eliberare“ erau destul de problematice pentru istorici. Textul preambulului (pretenția ridicată de ucraineni atît asupra Basarabiei, cît și asupra nordului Bucovinei, pe temeiuri etnice) nu putea fi dezvăluit.

169 *Istoria RPR Manual*, p. 632. Pentru mai multe exemple vezi Suga, *Bessarabia - noch immer umstritten ?*, p. 316-323.

170 A.C. Adăniloaie, A. Petric, *Momente din istoria poporului român,* București, 1966, citată în Suga, *Bessarabia - noch immer umstritten ?*, p. 320.

171 Diagrama 6. 3 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

În plus, faptul că dintr-o dată „boierii" români au acceptat o soluție pașnică în chestiunea Basarabiei, după douăzeci și doi de ani, nu putea fi explicat fără a recunoaște că sovieticii amenințaseră cu lansarea unui atac militar. O asemenea recunoaștere ar fi echivalat cu admiterea faptului că guvernul sovietic încălcase o serie de tratate internaționale, semnate la sfîrșitul anilor '20 și '30. În afară de aceasta, istoricii sovietici trebuiau să evite orice sugestie că eliberarea era în legătură cu tratatul Ribbentrop-Molotov[172]. După toate probabilitățile, istoricii sovietici au fost mai preocupați de acest aspect în perioada coexistenței pașnice decît în vremea lui Stalin și Jdanov. În afară de faptul că Basarabia și nordul Bucovinei fuseseră eliberate de Armata Roșie, totuși evenimentele legate de eliberare nu erau în chip deosebit funcționale, din punct de vedere intern, pentru istoricii sovietici.

În 1940, sovieticii nu aveau nici o remușcare relativ la ultimatum. Broșura *Basarabia sovietică și Bucovina sovietică* dezvăluia sincer toate detaliile neplăcute, cu excepția legăturii dintre ultimatum și tratatul Ribbentrop-Molotov. Chiar răspunsul României la ultimatum era citat *in extenso,* ceea ce arăta limpede că amenințările militare fuseseră cele care „convinseseră" guvernul român și nu argumentele Kremlinului[173]. Totuși, după război oamenii de știință I.D. Ceban și Iakim Grosul, împreună cu politicianul Aleksandr Diordița s-au referit doar pe scurt la eliberare și nu au menționat schimbul de note sau rolul jucat de Armata Roșie[174]. Un manual publicat în 1959 menționa eliberarea ca rezultat al unui „schimb de note" dintre cele două guverne, dar aproape colateral cu povestea victorioasei „lupte a muncitorilor basarabeni pentru reinstalarea puterii sovietice"[175].

Examinarea titlurilor din diagrama 6.3 ne sugerează că pînă în 1964 toate scrierile se concentraseră asupra creării Republicii, la 2 august 1940. În 1964, Mihail Sîtnic a fost cel dintîi istoric sovietic care a comentat într-o revistă istorică data de 28 iunie 1940[176]. De atunci, acest eveniment a fost celebrat de istorici în fiecare an. Faptul că această tradiție a început în 1964 dă foarte clar

---

172 Istoricii sovietici au justificat pactul ca fiind un strălucit act al diplomației staliniste care a amînat agresiunea împotriva statului sovietic. Totuși, acesta nu a fost un subiect favorit în scrierea istoriei, după război.

173 *Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bukovina*, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1940, p. 1-5.

174 Ceban, *O vzaimootnoșeniah Moldavii*, p. 71; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68; Diordița, *Moldavskaia SSR v semiletke*, p. 3-8.

175 Levit, Mohov, Odud, *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 50-56.

176 M.K. Sîtnik, *Nezabîvaemîe dni (Po stranițam gazet za iun'-iul' 1940 goda),* KMii, nr. 6, 1964, p. 16-19.

de înțeles că între ea și reînvierea problemei basarabene există o legătură cauzală. Cînd românii au început să se îndoiască de legitimitatea regimului sovietic în Basarabia, eliberarea din 1940 și reacția spontană de bucurie a poporului basarabean au constituit prima linie defensivă a Kremlinului.

În cel mai important ziar al Republicii, *Sovetskaia Moldavia*, au fost aniversate în fiecare an al perioadei de după 1950 „eliberarea de sub crudul jug al boierilor români și reunificarea cu familia frățească a popoarelor sovietice“[177]. Ziarul nu era totuși foarte precis în legătură cu ceea ce se întîmplase. În cele mai multe cazuri, de altfel, editorii nu explicau nici de ce românii au cedat, dintr-o dată[178]. Miezul întregii relatări îl reprezenta întotdeauna bucuria basarabenilor față de realizarea „visului de secole“. Desigur, ziarul nu uita niciodată să menționeze rolul proeminent jucat de Nikita Hrușciov în calitatea sa de prim-secretar al Partidului Comunist Ucrainean. La marea adunare de la 29 iunie 1940 el a fost primul lider sovietic care a urcat la tribună, în Chișinău, și s-a adresat basarabenilor[179]. În numărul din 28 iunie 1964, obișnuitul articol comemorativ era flancat de amintirile veteranului P. Ladîjenski, care participase la înaintarea Armatei Roșii către Nistru, la 27 iunie 1940[180].

Teza după care explozia de scrieri sovietice reprezenta o reacție la scrierile românilor, este validată și de conținutul capitolului referitor la anul 1940 al cărții istoricului și politicianului din Moldova, dușman înveterat a orice este românesc, Artiom Lazarev, carte publicată în 1965[181]. Spre deosebire de exemplul menționat mai sus, strategia lui Lazarev era de fapt ofensivă. Argumentația lui era un amestec de interpretări sovietice ale evenimentelor istorice considerate valabile la nivelul întregii Uniuni Sovietice în epoca din ajunul celui de-al doilea război mondial și de sentimente de puternic atașament antiromânesc și antioccidentalism. În introducere, Lazarev observa că evenimentele din 1940-1941 reprezentau un hiatus în istoriografia sovietică și își asuma povara de a elimina acest hiatus. În anii '30, agresiunea germană fusese alimentată de sprijinul activ al Statelor Unite și de politica conciliatoristă a

[177] Vezi, de pildă, *Znamenatel'naia data*, SM, 28 iunie 1953, p. 1.

[178] Cuvîntul „cerere“ (trebovanie) a fost ultima dată folosit în 1953. După aceea, el a fost înlocuit cu eufemismul „propunere“ (predlojenie).

[179] Vezi, de exemplu, *28 iunea - den' vossoedinenia moldavskogo naroda, SM,* 28 iunie 1964, p. 2. Chestiunea dacă această experiență a influențat sau nu opiniile sale în chestiunea Basarabiei în anii '60 poate constitui un material prețios pentru un psihanalist.

[180] P. Ladîjenski, *Kak prișla svoboda*, SM, 28 iunie 1964, p. 2.

[181] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 15-35. În mod asemănător, autorul comemorării din 1964, Mihail Sîtnic, va deveni și el renumit pentru atașamentul lui antiromânesc.

Franței și Angliei[182]. După München, Anglia și Franța s-au străduit să îndrepte agresiunea lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice și au mai încercat, de asemenea, să întoarcă România și alte state vecine în contra URSS. Refuzul Vestului de a-și reuni forțele cu sovieticii împotriva fascismului a justificat pe deplin decizia lui Stalin de a-i oferi lui Hitler un tratat de neagresiune. Între timp, toate eforturile sovietice de a stabili relații de bună vecinătate cu România și de a rezolva conflictele cu ea în chip pașnic au fost blocate cu ostilitate de România. În consecință, negocierile sovieto-române din perioada interbelică sînt prezentate ca o demonstrație a caracterului just și pașnic al diplomației sovietice. Totuși, chiar și restabilirea relațiilor diplomatice în 1934 n-au reușit să schimbe linia antisovietică pe care era angajată România. Potrivit lui Lazarev, România s-a alăturat fiecărei și tuturor coalițiilor antisovietice și s-a străduit să transforme Basarabia într-o citadelă a agresiunii împotriva statului sovietic[183].

La sfîrșitul lui 1939, fascismul cîștiga repede teren în România. Riscul războiului a contribuit de asemenea la hotărîrea Uniunii Sovietice de a rezolva problema Basarabiei în modul cel mai rapid. După dictatura lui Carol, românii reacționari au început să discute deschis planuri de cucerire a teritoriilor sovietice pînă la Nipru sau în Crimeea. Ultimul motiv înregistrat de Lazarev pentru ultimatumul sovietic este rolul violent și arbitrar jucat de „boierii" români în Basarabia. Cînd guvernul român, cu sprijinul Germaniei, a înscenat, în aprilie, incidente de graniță, iar în mai a mobilizat o parte a armatei, Kremlinul nu a mai putut tolera această „bătaie de joc" (izdevatel'stvo)[184]. Istoricul din Moldova citează apoi nota diplomatică, însă omite cu grijă argumentele care nu rezistă, și anume: majoritatea ucraineană din Basarabia și luarea nordului Bucovinei ca recompensă. Lazarev este totuși perfect conștient de aceste aspecte, de vreme ce adăuga că nota sovietică propunea cedarea nordului Bucovinei, deoarece „populația ei ucraineană era legată de Ucraina". România a apelat în zadar la Berlin și a trebuit apoi să accepte propunerea sovietică. În conformitate cu înțelegerea realizată, primele trupe sovietice au trecut Nistrul la orele 14.00, pe 28 iunie 1940[185].

Interpretarea lui Lazarev conține un număr de surprize. Formația lui de istoric stalinist, fără nici un respect pentru faptele istorice, este răspunzătoare

[182] Această remarcă absolut gratuită la sprijinul acordat de Statele Unite Germaniei lui Hitler îl califică pe Lazarev drept un stalinist și adept al lui Jdanov.

[183] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 3-11, 15-35.

[184] Acest neobișnuit cuvînt subliniază nivelul implicării emoționale la Lazarev.

[185] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda,* p. 15-35.

de invocarea permanentă a imaginarei amenințări capitaliste cu agresiunea la adresa primului stat sovietic, în perioada interbelică, de justificarea ce o dă tratatului Ribbentrop-Molotov și de prezentarea selectivă pe care o face ultimatumului.

Problema centrală este aceea a atitudinii sale față de România burgheză și cea comunistă. Tendința cărții este puternic antiromânească. Condamnarea de către Lazarev a regimului antebelic este extrem de injurioasă deși, în principiu, cei mai mulți dintre istoricii sovietici au împărtășit și ei acest punct de vedere. Atacul lui asupra guvernului României din anii '30 depășește limitele și dezvăluie o ranchiună personală. El accentuează pe planurile reacționarilor români de a cuceri teritorii sovietice ca și pe setea de sînge și rapacitatea armatei române în retragere din Basarabia, în iunie 1940[186].

Următoarea problemă este dacă această carte viza de asemenea și regimul contemporan din România, ca un avertisment sau ca un reproș. Cînd Lazarev și-a terminat cartea, la începutul anului 1965, el știa de publicarea manuscriselor lui Marx și probabil știa ce se întîmplase în timpul vizitei lui Maurer la Moscova, în 1964[187]. Aceste două evenimente indicau că fruntașii Partidului Comunist Român intenționau să folosească chestiunea Basarabiei drept armă politică. În acel moment, nimic nu indica totuși că românii aveau în vedere o reabilitare a liderilor și a politicii anilor '30 sau vreo revelație în legătură cu ultimatumul sovietic sau cu tratatul Ribbentrop-Molotov. Lazarev îl cita pe Gheorghiu-Dej cînd spunea că dictatura regală făcuse din România complice la politica agresivă a puterilor imperialiste și că pierderea Transilvaniei trebuie pusă pe seama intereselor de clasă ale burgheziei reacționare românești (Gheorghiu-Dej era mort cînd s-a tipărit cartea lui Lazarev). Cum deja s-a observat, primele referințe românești la aceste subiecte tabu au apărut în enciclopedii și în cîteva articole, ceea ce lasă să se înțeleagă că această carte a lui Lazarev nu fusese scrisă ca reacție la provocările românilor[188].

Artiom Lazarev era singurul istoric sovietic care era cu adevărat specializat în studierea perioadei 1940-1941. În cartea lui din 1965 el sesizase golul din istoriografia Moldovei[189], iar într-o prezentare a acestei istoriografii, din

[186] El a făcut un considerabil efort să dovedească acest lucru, citînd din documentele din arhivele statului din republică.

[187] În ambele cazuri, evenimentul controversat era anexarea din 1812 și nu anexarea din 1940. Vezi, de exemplu, N. Hrușciov, *Khrushchev Remembers. The Last Testament,* ed. S. Talbott, Andre Deutsch Ltd, Londra, 1974, p. 232-233.

[188] Vezi, de asemenea, R. Deutsch, *The Foreign Policy of Romania and the Dynamics of Peace, 1932-1936,* RRH, 5, nr. 1, 1966, p. 121-132.

[189] Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda,* p. 3-11.

1967, Grosul și Mohov stăruiau și ei asupra anilor 1940-1941, considerîndu-i un episod deosebit de important în istoria Moldovei, însă cei mai mulți istorici au continuat totuși să rămînă deoparte[190]. În următorii douăzeci de ani, Lazarev însă va reveni frecvent asupra acestui subiect, în cărțile și articolele lui, ceea ce sugerează faptul că un astfel de subiect sensibil era încredințat doar celor mai loiali istorici, cu cele mai bune recomandări (Semion Afteniuk și Artiom Lazarev)[191]. Interesul lui Lazarev pentru acest subiect ar putea fi explicat în termenii afinității sale personale pentru această perioadă din cauza celor trăite în vremea războiului, prin cariera sa politică și din cauza preferințelor sale pentru interpretarea naționalistă a eliberării, ca „reunificare a națiunii moldovene". Acest capitol a fost, totuși, un subiect convenabil și care merita atenția unui politician de primă mărime transformat în istoric.

Începînd din anii '60, cei mai mulți istorici sovietici au devenit puțin mai deschiși în legătură cu problema ultimatumului. Autorii articolelor propagandistice care de obicei își terminau expozeul cu eliberarea din 1940, ofereau în continuare la fel de puțină informație: dintr-un motiv neprecizat, România cedase Basarabia după ce o ocupase timp de douăzeci și doi de ani. Admiterea faptului că Moscova se folosise de amenințarea cu forța sau că reîntoarcerea Basarabiei se datora unui ultimatum nu poate fi nicăieri găsită în acest gen de scrieri[192]. Chiar în manualele din 1982, evenimentele din 1940 erau explicate ca o reacție la regimul fascist care reprima și exploata populația Basarabiei și ca o replică la posibilitatea transformării Basarabiei într-un cap de pod al unei agresiuni germano-române împotriva patriei sovietice. Cuvîntul „ultimatum" a fost întotdeauna ocolit, împreună cu impresia care s-ar fi creat că Basarabia a fost smulsă României cu forța[193]. În acest sens, diferența existentă între capitolele privitoare la 1940 în prima (1955) și a doua (1968) ediție a *Istoriei RSS Moldovenești* este cît se poate de grăitoare. În 1955, Lazarev, care era cunoscut ca autorul capitolului revelator al cărții[194], arăta sincer că „restabilirea dreptății istorice" devenise de cea mai mare urgență din cauza intereselor

---

[190] Grosul, Mohov, *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, p. 22-44; Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 3-7.

[191] Pentru cartea lui din 1965, chiar Lazarev a avut nevoie de autoritatea lui Nikolai Mohov ca editor al scrierii. Combinarea autorității politice și științifice a lui Lazarev și Mohov este vizibilă în scurta perioadă de timp scursă între culesul și tipărirea cărții, de numai trei luni.

[192] Vizer, Kopanski, *Put' moldavskogo naroda*, p. 40-52; Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii*, p. 18-30.

[193] *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 347-364.

[194] Cel mai probabil, capitolul despre 1968 ar putea fi de asemenea atribuit lui Lazarev, ca cel mai de seamă specialist în domeniu.

strategice ale Uniunii Sovietice. Deoarece răspunsul României la prima notă diplomatică fusese socotit nesatisfăcător, a fost înaintat un ultimatum. Prima propunere sovietică ceruse de asemenea nordul Bucovinei drept compensație pentru ocuparea timp de douăzeci și doi de ani a Basarabiei (argument ridicol, utilizat chiar în ultimatum!) și fiindcă acest teritoriu era locuit în majoritate de ucraineni[195]. În a doua ediție, textul fusese modificat: „regimul românesc de teroare" din Basarabia fusese și el adăugat de către sovietici printre motivele acțiunii, în timp ce mențiunea privitoare la ultimatum fusese omisă. De altfel, motivul pentru pretinderea nordului Basarabiei era acum pur și simplu faptul că populația acestei regiuni dorise reunificarea cu Ucraina sovietică[196].

În general, istoricii de la Moscova erau și de această dată mai puțin scrupuloși decît colegii lor din Moldova. Evident, ei se refereau la aceste evenimente în contextul istoriei României și nu al celei a Moldovei, iar din această perspectivă o atitudine mai explicit antiromânească este de înțeles. Punctul central îl constituia vinovăția României pentru participarea la operațiunea Barbarossa și nu eliberarea Basarabiei sau crearea Republicii Unionale a Moldovei. Experții în istoria României de la Institutul de Studii Balcanice din Moscova subliniau în permanență politica antisovietică a claselor conducătoare din România și faptul că decizia acesteia de a-și lega soarta de Germania lui Hitler fusese anterioară pretenției ridicate de sovietici asupra Basarabiei, în 1940. Nota din 26 iunie era justificată în termenii amenințării militare imperialiste și ai intereselor strategice ale statului sovietic. Totuși, chiar și acești istorici preferau termenul neutru de „propunere" (predlojenie) celui de „ultimatum" și subliniau „soluționarea pașnică a problemei Basarabiei", în ciuda implicării în evenimente a Armatei Roșii[197].

Cînd Lazarev a revenit la subiectul lui favorit, în faimoasa lui „broșură" din 1974, vederile sale erau mai pe linie cu acelea ale istoricilor de la centru. El accentua pe regimul fascisto-represiv din Basarabia și pe faptul că dictatura regală pusese România la discreția lui Hitler. Potrivit lui Lazarev, liderii politici români se alăturaseră Germaniei oferindu-i deschis ajutor în operațiu-

[195] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. I-a, vol. 2, p. 258-274.

[196] *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 2, p. 345-383.

[197] *Istoria Rumînii*, p. 238-255; A.A. Iaz'kova, *Rumînia nakanune Vtoroi mirovoi voinî 1934-1939 gg.*, ed. V.N. Vinogradov, Izdatel'stvo Academii Nauk SSSR, Moscova, 1963; *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 364; A.A. Iaz'kova, E.I. Spivakovski, *O fal'sifikații nekotorîh voprosov noveișei istorii Rumînii sovremennoi reacționnoi burjuaznoi istoriografiei*, în *Novaia i noveișaia istoria Rumînii (Sbornik statei)*, ed. V.N. Vinogradov, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1963, p. 132-221. Citată în continuare *Novaia i noveișaia istoria Rumînii.*

nea Barbarossa, pentru a obține sprijinul Germaniei în planurile lor agresive de cucerire a unor teritorii sovietice. În plus, argumentația lui Lazarev conținea unele falsificări uluitoare. El pretindea că nota ultimativă sovietică îi luase pe germani prin surprindere. De altfel, pentru a discredita declarația exilatului român Alexander Suga că Germania acceptase nota ca efect al tratatului Ribbentrop-Molotov, Lazarev cita părerea lui Alexander Dallin, după care guvernul german considera nota inacceptabilă. Evident că Dallin se gîndise la pretenția lui Stalin asupra întregii Bucovine, iar în 1946 el nu cunoștea conținutul protocoalelor secrete[198].

Pe scurt, prima carte a lui Lazarev asupra evenimentelor din 1940-1941 a precedat dezvăluirile românilor în această problemă. Pentru acțiunea lui sînt posibile trei explicații. Cea mai puțin probabilă este că ar fi știut dinainte ceea ce avea să se întîmple. Este mult mai plauzibil să vedem cartea sa ca o reacție la pretenția românească asupra Basarabiei implicită în publicarea manuscriselor lui Marx și legată de vizita lui Maurer la Moscova, în 1964. Faptul că tratatul Ribbentrop-Molotov și ultimatumul erau mai stînjenitoare pentru sovietici decît pentru români vine împotriva unei astfel de explicații, deși Lazarev, cunoscut pentru atitudinea lui antiromânească, ar fi fost exact persoana potrivită pentru un asemenea contraatac. Date fiind trecutul personal și profesional al lui Lazarev, o importantă parte din explicație poate fi găsită în ambiția personală ce-l anima de a-și face un nume în domeniul scrierii istoriei și prin aceasta, să se folosească cît mai mult de autoritatea lui politică.

MOȘTENIREA CULTURALĂ

În afara istoriei revoluționare menționate mai sus, orice națiune sovietică ce se respectă are nevoie de propria sa moștenire culturală. După cel de-al doilea război mondial, un astfel de trecut cultural a fost creat pentru fiecare din „națiunile înfloritoare", pentru a le inspira patriotism și pentru a le oferi o tradiție scriitorilor și artiștilor sovietici contemporani. Sfîrșitul *proletcultismului* și acceptarea patriotismului republican implica o reevaluare a momentelor de vîrf și a figurilor cheie în istoria culturală a fiecărei națiuni, operațiune ce trebuia bazată pe două seturi de criterii.

Acceptarea cunoscutei idei a lui Lenin privitoare la cultura burgheză, după care aceasta nu era fără valoare și frumusețe, a făcut să nu mai fie valabilă condamnarea unei anume moșteniri culturale ca „burgheză" și „reacționară". Odată cu această schimbare, istoricii sovietici au asigurat o gamă largă de

---

[198] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 422-490. O abordare la fel de antiromânească poate fi găsită în Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*.

interpretări ale personalităţilor culturale „burgheze", privite din perspectiva ideologiei comuniste. În general, valoarea estetică a lucrărilor marilor personalităţi a fost separată de „caracterul de clasă" al creaţiei lor. În alte cazuri, personalităţile respective au fost înfăţişate totuşi ca „gînditori şi scriitori progresişti", în ciuda apartenenţei lor la clasa burgheză sau boierească.

În cazul anume al Moldovei, reevaluarea implica o problemă spinoasă: moştenirea culturală moldovenească era evident întreţesută cu tradiţiile culturale româneşti şi cu cele clasice. Înainte de 1812, tradiţiile fuseseră identice, iar după anexarea rusească, Basarabia rămăsese o regiune relativ înapoiată, ceea ce însemna puţină tradiţie suplimentară, în ciuda influenţei „bogatei culturi ruseşti şi a gînditorilor înaintaţi". Afirmarea unei mîndrii naţionale moldoveneşti şi a unei identităţi culturale distincte de acelea ale ambilor vecini, români şi ruşi, era strîns legată de meandrele politicii privind limba şi naţionalităţile din Republica Moldova. Problema dacă schisma între români şi moldoveni avusese loc în secolul al 14-lea sau la mijlocul secolului al 19-lea era, de fapt, crucială pentru interpretarea moştenirii culturale moldoveneşti, în acest context. De altfel, în perioadele în care politica dusă în Moldova privitor la limbă recomandase o maximă distanţare între limbile moldovenească şi română sau accentuarea caracterului slav al limbii moldoveneşti, strînsele legături dintre cele două tradiţii culturale trebuiau să fie negate sau ascunse cu orice preţ.

În studiul de caz ce urmează, au fost puse în lumină două episoade ale culturii moldoveneşti. Mai intîi vor fi prezentate cazurile cronicarilor de o autoritate incontestabilă şi ale boierilor din secolele al 17-lea şi al 19-lea. În al doilea rînd, urmează cazul scriitorilor „burghezi" din secolul al 19-lea. În fiecare din cele două epoci, cîte unul dintre ei se ridică deasupra celorlalţi: Dimitrie Cantemir şi, respectiv, Mihail Eminescu. Cantemir a fost dublat de un scriitor, savant cu faimă europeană şi de faptul de a fi fost cel mai puternic simbol al „prieteniei ruso-moldovene" din viaţa politică a Moldovei. Eminescu, cu toate că nu fusese niciodată în Basarabia, a devenit poetul naţional al Republicii Moldova.

Moştenirea culturală nu reprezintă un subiect major în activitatea de propagandă. Cu toate acestea, la Chişinău, Moscova şi Bucureşti s-au publicat multe studii ştiinţifice despre valoarea estetică, viziunea asupra lumii şi operele acestor scriitori moldoveni, lucrări care au atras atenţia atît a istoricilor „burghezi", cît şi a celor comunişti de pe ambele maluri ale Prutului. Acest lucru face imposibilă o operaţiune de separare între continuitatea interpretativă pe care o prezintă o perioadă de aceea din următoarea perioadă ideologică, sau diferenţele interpretative dintre Moscova, Chişinău şi Bucureşti, indiferent de perioadă sau ideologie.

Boierul progresist Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir (1673-1723) a fost fiul domnului Moldovei Constantin Cantemir şi tatăl scriitorului rus Antioh Cantemir. Dimitrie şi-a petrecut tinereţea la Constantinopol, mai întîi ca ostatic (1687-1691) al sultanului, iar mai apoi ca reprezentant al fratelui lui, domn al Moldovei. El a studiat la Academia din Constantinopol, avînd ca profesori savanţi faimoşi, şi a învăţat mai multe limbi străine. În 1710 el a fost desemnat domn al Moldovei, mulţumită intervenţiei hanului Crimeii în favoarea sa. Noul domn a considerat iminentul război turco-rus o excelentă ocazie de a-şi elibera principatul de sub suzeranitatea turcească şi în acest scop a încheiat, la Luţk, o convenţie secretă cu ţarul Petru cel Mare. În primăvara lui 1711 ţarul şi armatele sale au trecut Nistrul înaintînd împotriva sultanului dar, cu toate acestea, la Stănileşti, pe Prut, Cantemir şi protectorul lui rus au fost încercuiţi de o armată turcească mult superioară ca număr. După semnarea unui tratat de pace, ţarul s-a întors în Rusia urmat de Cantemir şi suita lui. Inteligentul moldovean a devenit un important consilier al ţarului preocupat de reforme. În afara activităţii sale politice, în timpul exilului lui în Rusia, Cantemir s-a manifestat în cultură şi ştiinţă. El scrisese deja, pînă la 1711, mai multe lucrări religioase şi filozofice, iar în împrejurările benefice din Rusia lui Petru, a scris de asemenea, despre istoria şi cultura Imperiului otoman şi ale Moldovei, patria lui. Eruditul moldovean a dobîndit astfel o faimă europeană. A murit în exil, la cincizeci de ani, puţin înainte de numirea lui, de către Petru cel Mare, ca primul preşedinte al Academiei Ruse de Ştiinţe[199]. În 1935, într-un gest de prietenie, guvernul sovietic a restituit rămăşiţele sale pămînteşti românilor pentru a fi înhumate la biserica Trei Ierarhi din Iaşi[200].

Principalul subiect al scurtei domnii a lui Cantemir (1710-1711) îl reprezintă cooperarea militară cu Moscova împotriva sultanului sau aşa-numita campanie de la Prut, care va fi cea dintîi dintre multele războaie ruso-turce purtate mai apoi pe teritoriul Moldovei. Înainte de 1944, istoricii români antiruşi n-au avut cuvinte bune de spus despre încrederea pe care Cantemir a arătat-o puterii din nord şi hotărîrii lui de a fi alături de ţar în luptă. Din punctul lor de vedere, Cantemir a fost doar un pion în războiul de cucerire al lui Petru, în vreme ce campania de la Prut a marcat începutul ofensivei

[199] P.K. Lucinski, *Dmitri Kantemir - obşcestvenno-politiceskii deiatel', ucionîi, patriot,* VI, nr. 9, 1973, p. 34-46; V. Cândea, *Dimitrie Cantemir 1663-1723. Zum 300. Geburstag*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973.

[200] Fl. Constantiniu, *La Politique étrangère de Dimitrie Cantemir: Analyse d'une décision*, RREI, 7, nr. 2-3, p. 128-129.

expanisoniste rusești către Constantinopol[201]. Iorga și colegii lui au criticat convenția secretă încheiată de Cantemir cu Petru, „care nu se ocupa de nimic altceva decît de viitoarea bunăstare a dinastiei Cantemir“[202]. Motivele lui Cantemir nu erau nici onorabile, nici patriotice, întrucît el amînase pînă în ultimul moment — potrivit lui Iorga — să apeleze la ajutorul populației pentru a sprijini campania rusească (și prin urmare angajamentul său fără echivoc față de cauza țarului), optînd, după cît se pare, să aștepte, pentru a vedea dincotro bate vîntul[203]. Și Iorga, continuînd să ia în derîdere strategia și geniul militar al celor doi, Cantemir și Petru, scrie: „Niciodată o campanie militară majoră nu a fost condusă într-un chip așa de deplorabil“[204]. Cantemir nu a reușit să strîngă cei 10 000 de soldați promiși țarului și amîndoi au pierdut atîta vreme la Iași, sărbătorind cooperarea lor, încît turcii au avut timp să treacă Dunărea și să desfășoare împotriva lor forțe superioare[205].

Interpretarea sovietică a înfrîngerii se baza pe mărimea armatei rusești și pe trădarea lui Brîncoveanu, în timp ce motivele sublime ale lui Cantemir erau lăudate. Faptul că 35 000 de ruși au reușit să țină piept la 200 000 de turci a mărit substanțial impresia eroică ce o făcea înfrîngerea[206]. De altfel, după cel de-al doilea război mondial, faptul că o parte considerabilă a boierilor moldoveni, care detestau planurile lui Cantemir de a le limita puterile, au refuzat să răspundă la chemarea lui Cantemir a fost pur și simplu omis. Începînd din anii '60, istoricii comuniști români au împărtășit și ei îndoielile colegilor lor „burghezi“ privind obiectivele lui Cantemir. Dar interesul lui personal și lupta pentru putere cu boierii nu ar trebui totuși subestimate[207].

---

[201] În consecință, Nicolae Iorga descria campania de la Prut ca o „istorie străină, care se întîmpla doar să aibă loc pe teritoriul Moldovei“; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. 2, p. 135; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. 6, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 573-588.

[202] Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes,* vol. 2, p. 134.

[203] Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale,* vol. 6, p. 573-588.

[204] Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale,* vol. 6, p. 581.

[205] Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, p. 97-131; Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. 6, p. 573-588. Unii istorici au lăudat chiar prudența lui Brîncoveanu: C.C. Giurescu, *Din trecut,* Cugetarea, București, 1942, p. 111-119. Se admite în general că Dimitrie Cantemir a avut doar 4000 de soldați. Totuși, P.P. Panaitescu susține că el a comandat 17 000 de oameni, ceea ce ar fi reprezentat aproape jumătate din numărul rușilor! *Istoria României, Machetă*, ed. I-a, vol. 3, p. 153-158.

[206] Vezi, de exemplu, *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 20-28. 119 000 turci, potrivit *Istoriei României*, vol. 3, p. 210-220.

[207] Constantiniu, *La Politique étrangère*, p. 119-129.

Indirect, această campanie de la Prut a fost legată de însăşi chestiunea Basarabiei. În convenţia de la Luţk dintre ţar şi domnul Moldovei, lui Cantemir i se promisese restituirea teritoriilor transformate de turci în *raiale* şi restaurarea suveranităţii Moldovei. Ţarul a promis de asemenea să garanteze integritatea teritorială a statului moldovean, atunci cînd îi va restaura frontierele. Implicaţiile acestei convenţii pentru cedarea Basarabiei, de către sultan, Rusiei, la 1812, sînt evidente pentru orice român sensibil la acest gen de argumente[208]. De altfel, convenţia recunoştea implicit că Basarabia era parte din Principatul Moldovei, în timp ce în 1964 includerea unei hărţi a Moldovei medievale, care cuprindea şi Basarabia, în *Istoria României*, a sfărîmat tabuul instalat în istoriografia românească[209]. Unii istorici au întors chiar pe dos acest argument. Faptul că ţarul a încheiat o convenţie cu Cantemir demonstrează că domnul era un conducător suveran. Această concluzie este, desigur, un nonsens. Din punct de vedere legal, decizia lui Cantemir echivala cu o trădare. Conform reglementărilor înscrise în *ahtinamuri*, el era obligat să-şi sprijine suzeranul în lupta împotriva oricărei puteri străine. Este de asemenea demn de mentionat că un facsimil al acestei convenţii a fost aşezat la vedere, începînd de la mijlocul anilor '70, în renovatul Muzeu de Istorie Naţională de la Bucureşti.

Pentru istoricii sovietici şi cei români din anii '50, campania de la Prut reprezenta o pagină glorioasă a istoriei prieteniei ruso-moldovene şi primul dintre războaiele ruso-turce. În multe privinţe, era un exemplu perfect al *prieteniei dintre popoare*, care condusese la eliberarea Basarabiei de sultan în 1812. Pînă în anii '50, istoricii sovietici de la centru consideraseră campania de la Prut o problemă pur rusească şi nici trădarea lui Brîncoveanu sau contribuţia lui Cantemir nu fuseseră în realitate menţionate. În acea perioadă, istoricii din Moldova, care neglijaseră înainte de război istoria anterioară lui 1917, tocmai îl descoperiseră pe Cantemir în postura de arhetip al prieteniei ruso-moldoveneşti.

---

[208] Georgescu, *Politică şi istorie*, p. 51-57. Acest înteles politic rezultă explicit în Giurescu, Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 177. Un exilat român a împins interpretarea proromânească a ahtinamurilor, în timp, chiar pînă la Dimitrie Cantemir, Georgescu, *Political Ideas*, p. 59-63; totuşi, un manual moldovenesc enumera aceste clauze în 1965: *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, vol. 1, p. 307-314.

[209] *Istoria României*, vol. 3, p. 50-51.

În momentul respectiv, foarte puțini istorici sovietici puteau rezista, în expunerea lor, la inserarea unui citat sau a unei parafraze din Engels, după care „popoarele Turciei europene considerau Rusia ca pe singura lor nădejde, eliberatoarea lor, mesia lor, protectoarea lor naturală. Ajutorul rusesc era singura lor scăpare de opresiunea turcească“[210]. Un astfel de citat conferea forță obișnuitei justificări a politicii expansioniste rusești bazate pe *formula răului mai mic*. În esență, totuși, remarca lui Engels se referea numai la *speranțele* acestor popoare și nu la intențiile Rusiei sau la capacitatea ei de a se ridica la nivelul lor. Pentru a nu se repeta, autorii mai citau uneori și cuvintele lui Dosoftei: „Lumina vine de la răsărit“[211]. În acest fel, istoricii legau campania din 1711 de lupta moldovenilor pentru eliberare națională de la 1812. Autorul compilației din 1976 despre Cantemir, filologul Iosif Varticean, extrapola chiar explicit lucrurile la 1812 și chiar înainte de această dată[212]. Ca parte a *formulei răului mai mic*, regimul moșierilor turci era descris în termeni extrem de peiorativi, mergînd de la „jugul turcesc“ pînă la „excesele cruzilor cuceritori“ (razgula jestokosti zahvatcikov)[213].

În anii '50, istorici români precum Roller și colegii lui proruși au copiat cu încredere această interpretare sovietică privitoare la Cantemir și la campania de la Prut: simpatia lui Cantemir pentru Rusia, convenția de la Luțk, apelul lui Cantemir la boierii moldoveni și la popor, rezultatul nefavorabil al războiului datorită perfidiei lui Brîncoveanu, primirea ospitalieră a lui Cantemir în Rusia, erau cu toate preluate[214]. De la mijlocul anilor '60, istoricii români au renunțat la mitul *prieteniei popoarelor* și la *formula răului mai mic* pentru a da evenimentelor o altă înfățișare. Simpatiile domnilor moldoveni, a unei părți a boierimii, a populației locale pentru ortodoxia rusă și alegerea unei alianțe militare împotriva necredincioșilor erau prezentate ca o opțiune politică realistă și nu ca făcînd parte din predestinata prietenie ruso-ro-

---

210 Marx, Engels, *Socinenia*, vol. 9, p. 9, 32. E.M. Russev, *Dmitri Kantemir - pobornik svobodî i nezavizimosti Otciznî*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, ed. H.G. Corbu, L. Ciobanu, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1976, p. 33-62. Citată în continuare *Nasledie Dmitria Kantemira*. Eugen Russev, un basarabean foarte apropiat liniei celor de pe malul stîng, a fost specialist în istoria culturii și expert în studii privitoare la Dimitrie Cantemir, la Chișinău.

211 Citat in *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 173-176.

212 I.K. Varticean, *Vîdaiușciisea ucitel' i obșcestvenno-politiceskii deiatel'*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 63-73. Iosif Varticean era fost director al Institutului de Limbă și Literatură și vicepreședinte al Academiei. K.F. Popovici, *Varticean, Iosif Konstantinovici*, SMKE-1981, 1981, p. 94.

213 A.P. Lupan, *Pobeda inoroga* în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 27.

214 *Istoria PPR. Manual*, p. 184-225, 232-252. O interpretare similară apare în ediția d n 1947 a acestui manual : *Istoria României. Manual*, p. 305-317.

mână[215]. Evaluarea rezultatelor acestei alianțe este lăsată în seama cititorului, în măsura în care *formula răului mai mic* nu se mai împăca cu viziunea realismului politic. Cum conchideau în manualul lor din 1980 Constantin și Dinu Giurescu, Imperiul habsburgic nu a reprezentat un aliat de încredere în eliberarea Moldovei (din cauza planurilor lui anexioniste din secolul al 17-lea și datorită eșecului lui de a trimite ajutorul militar promis) și prin urmare „singura alternativă era orientarea către Rusia“[216]. Sigur că acest fel de a vedea lucrurile e departe de interpretarea idilică a lui Roller.

Pînă unde sînt gata să meargă istoricii sovietici pentru a dovedi această prietenie și pentru a ilustra trecutul eroic al moldovenilor este uimitor. La sfîrșitul anilor '60, dintr-o dată 5000 de moldoveni au fost puși alături de cei 38 000 de ruși care luptau cu disperare împotriva atacurilor turcești[217]. Întăririle moldovenești au ajuns astfel, cu 250 de ani mai tîrziu, pentru a da o turnură mai favorabilă luptei, dar sosirea lor rămîne totuși un aspect interesant. Exagerarea numărului celor care l-au însoțit pe Cantemir în Rusia este chiar mai uluitoare. Înainte de revoluție fuseseră 1000 sau 2000. Fără să apară surse noi, istoricii sovietici menționau în anii '60 aproximativ 4000 de persoane[218]. Această falsificare dezvăluie motivele ideologice ce stăteau în spatele recurgerii la *mitul prieteniei popoarelor*. În anii '60 însoțitorii lui nu mai erau deloc desemnați drept boieri, ci ca „moldoveni“. Plecarea celor 4000 de boieri ar fi pus capăt feudalismului din Moldova

---

[215] În această privință este de înțeles că, așa cum susține Vlad Georgescu, în 1963 cenzura românească a refuzat o carte în care Cantemir era prezentat ca un promotor al prieteniei ruso-moldovene (tipărită de Muzeul Ruso-Român din București). Întrucît Georgescu lucra pe atunci la muzeu, informația pare demnă de încredere. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 51-57.

[216] Constantinescu, Daicoviciu, Pascu, *Histoire de la Roumanie,* p. 182-197; Giurescu, Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 176. O afirmație similară în Constantiniu, *La Politique étrangère*, p. 119-129; *Istoria României*, p. 210-220.

[217] În 1953, o enciclopedie sovietică menționa că la Stănilești luptaseră 11 000 de moldoveni. Numărul poate să fi fost tipărit greșit, însă referirea la participarea moldovenilor este demnă de menționat. *Kantemir, Dmitri Konstantinovici*, BSE-1948, XX, 1953, p. 28-29. Rolul moldovenilor este ignorat în *Prutskii pohod*, BSE-1940, XXXV, 1955, p. 200-202. Înainte de revoluție fuseseră menționați odată 7000 de moldoveni: *Prutskii pohod Petra Velikogo v 1711 g.,* ES-1890, L 1898, p. 635-636. Istoricii români au menționat rareori asemenea cifre. Într-o schiță biografică asupra lui Dimitrie Cantemir, ce se presupune că a fost scrisă de fiul lui, Antioh, se vorbește de 1000 de moldoveni care l-au urmat în Rusia. D.C. Cantemir, *Dimitrie Cantemir. Historian of Southeast European and Oriental Civilizations,* ed. Al. Duțu, P. Cernovodeanu, București, 1973, p. 285-298. Vezi pentru un număr identic, de 4000 moldoveni de la Stănilești, Gh.P. Cramariuc, *Die Rumänen jenseits des Bug und ihre Ausbreitung,* Dienstlicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, Viena, nr. 197, 1942, p. 1-5.

[218] *Kratkaia istoria Rumînii,* p. 105-132.

dintr-o singură lovitură. Termenul etnic de moldoveni ascunde identitatea de clasă a acestor moldoveni şi, de altfel, pe cea a prietenilor ruşi.

Dimitrie Cantemir a fugit în Rusia şi n-avea să-şi mai revadă vreodată iubita lui Moldovă. La unison, istoricii români de dinainte de război şi cei comunişti sub Ceauşescu au calificat aceşti doisprezece ani din viaţa lui drept exil forţat, în timpul căreia a plîns soarta ţării lui, condusă acum de un grec fanariot, ca urmare a acţiunii sale din 1711[219]. La fel ca şi colegii lor moldoveni mai tîrziu, aceşti istorici români s-au simţit mîndri de admiraţia arătată de faimosul ţar protejatului lui moldovean[220]. Ei au înregistrat de asemenea cu mîndrie uşurinţa cu care el vorbea şapte limbi şi meritele lui într-o sferă largă de domenii ale ştiinţelor. Broşura lui Virgil Cândea din 1973 despre Cantemir exulta de sentimenul mîndriei în faţa acestui român care era respectat la Constantinopol, Moscova şi Berlin[221].

Istoricii sovietici au rezolvat problema presupusului dor al lui Cantemir pentru ţara sa numind Rusia „a doua sa patrie“[222]. Cînd Petru cel Mare a fost reabilitat în literatura istorică sovietică, în anii '30, prietenia lui cu Cantemir a putut fi de altfel explorată şi exploatată. Relatările despre respectul lor reciproc şi prietenia dintre ei, de altfel foarte atipică pentru istoriografia sovietică, erau relatate cu lux de amănunte[223]. În ciuda încercuirii de la Stănileşti, ţarul a refuzat să-l predea pe Cantemir sultanului, lucru care l-a salvat pe domnul moldovean de soarta lui Brîncoveanu, care a fost decapitat de turci; ţarul i-a oferit în schimb lui Cantemir pensie, titlu la curte şi pămînt pentru el şi urmaşii lui.

Scrierile lui Cantemir şi activitatea lui ştiinţifică aparţin incontestabil acestei perioade ruseşti din viaţa sa. Acolo a scris *best-seller*-ele sale: *Cronica româno-moldo-valahă*, *Creşterea şi descreşterea Imperiului otoman* (cea dintîi prezicere a prăbuşirii) şi „Descriptio Moldaviae“ (care conţine prima hartă a principatului). În plus, a mai scris o biografie a tatălui său, o carte despre dezvoltarea ciclică a statelor şi un studiu asupra vieţii politice curente din

---

[219] Russev, *Dmitri Kantemir*, p. 33-62; Constantinescu, Daicoviciu, Pascu, *Histoire de la Roumanie*, p. 197.

[220] Vezi pentru mîndria arătată de moldoveni faţă de figura lui Cantemir, A. Matkovski, *Russkie otzîvî o tvorcestve i licinosti Dmitria Kantemira*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 218-229.

[221] Şt. Pascu, *Dimitrie Cantemir,* BAIES, nr. 11, 1973, p. 151-166; Cândea, *Dimitrie Cantemir*.

[222] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68.

[223] C.E. Black, *The Reforms of Peter the Great*, în *Rewriting the Russian History*, p. 233-259. Vezi, pentru păreri asemănătoare, *Istoria României. Manual,* p. 305-317; *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 105-132.

principatele române. Anterior scrisese doar lucrări religioase și literare, o alegorie și o culegere de dialoguri, în stilul lui Platon[224]. Istoricii români au avut tendința să ignore această diviziune intervenită în cariera lui. Istoricii sovietici au subliniat în schimb influența „bogatei și înaintatei culturi rusești", ca și a ideilor social-politice rusești asupra lui Cantemir, care s-au adăugat astfel la cunoașterea sa deja vastă a civilizației occidentale și otomane. Cu cît scrierile sovietice aveau un caracter mai popularizator, cu atît ele tindeau mai mult să omită influența culturală occidentală și otomană asupra eruditului domn. Viața lui anterior lui 1711 era descrisă ca o perioadă trăită sub oprimare și în înapoiere[225]. El și-a petrecut cea mai mare parte a tinereții la Constantinopol, dar a fost ostatic (respectat) numai din 1687 pînă în 1691. Doar a treia ediție a *Marii Enciclopedii Sovietice* a recunoscut că el a studiat la Constantinopol, în vreme ce edițiile precedente sugerau cu tărie că el fusese în toți acești ani închis[226]. Dimpotrivă, românii au oferit o imagine mai echilibrată a vieții lui Cantemir în capitala Turciei, stăruind asupra faimoșilor savanți pe care i-a întîlnit acolo, asupra limbilor și culturilor cu care a venit în contact[227].

Cea mai mare parte a operei lui Cantemir a fost publicată într-o ediție românească la cumpăna dintre secole, iar unele dintre ele au văzut lumina tiparului pentru prima dată. În anii '50, atît la București cît și la Chișinău, clasicii au fost retipăriți, iar operelor lui Cantemir li s-a acordat o prioritate absolută. Primele cărți și articole asupra activităților sale științifice, culturale și politice au apărut la Chișinău, la începutul anilor '50[228]. În România, primele cărți și articole au început să apară cu începere din 1964, cu excepția monografiei lui P.P. Panaitescu, din 1958, asupra vieții lui Cantemir[229].

Operele clasice alese ale lui Cantemir au conținut puține texte politice utile sau primejdioase. Românii puteau să fie încîntați de faptul că el menționa explicit numele de „Basarabia" ca sinonim cu „Bugeacul"[230], dar istoricii sovietici au negat rareori că guvernul rus extinsese înțelesul acestei denumiri în 1812 și că prin urmare aceasta nu era o problemă importantă. Cantemir s-a

[224] Cândea, *Dimitrie Cantemir*, p. 10-26.

[225] Lupan, *Pobeda Inoroga*, p. 26-33.

[226] *Kantemir, Dmitri Konstantinovici*, BSE-1926, XXXI, 1937, p. 307-308; *Kantemir, Dmitri Konstantinovici*, BSE-1948, XX, 1935, p. 28-29, *Kantemir, Dmitri Konstantinovici*, BSE-1970, XI, 1973, p. 338.

[227] Cândea, *Dimitrie Cantemir*, p. 4-7.

[228] *IAEM, I*, nr. 57-61.

[229] Vezi pentru bibliografie, Cândea, *Dimitrie Cantemir.*

[230] Cantemir, *Dimitrie Cantemir. Historian*, p. 93.

referit frecvent la „poporul moldovean“ și părea astfel să vină în ajutorul mitului națiunii moldovene, cultivat de ruși. Această alegere a cuvintelor sugera o continuitate de la Principatul Moldovei, de la începutul secolului al 18-lea pînă la Republica Moldovenească din secolul 20. În realitate, Cantemir folosise aceste cuvinte în sensul lor strict teritorial și nu etnic, deoarece el a fost de asemenea unul dintre primii oameni de știință care au subscris la ideea originii comune a tuturor românilor. La apariția acestor prime retipăriri, începînd din mijlocul anilor '50, nu trebuie să fi existat nici o legătură cauzală cu conflictul sovieto-român în general sau cu chestiunea Basarabiei în particular. Dimpotrivă, conducerea Republicii Moldovenești dorea să promoveze un patriotism moldovenesc „sănătos“, ferm fixat în prietenia popoarelor sovietice[231]. Retipărirea clasicilor în anii '50 era deci pur și simplu legată de reabilitarea clasicilor literaturii în toate republicile sovietice și în țările est-europene, în acea perioadă. În plus, se poate bănui că a existat și puțină competiție între editurile moldovenești și românești în publicarea acelorași lucrări.

O adevărată explozie a scrierilor referitoare la Cantemir a avut loc în 1973, atît la București cît și la Chișinău, cu ocazia a trei sute de ani de la nașterea sa. La Chișinău, scrierile adresate unui public mai larg s-au concentrat asupra activității lui politice și l-au înfățișat pe Cantemir ca un „pasionat avocat al prieteniei ruso-moldovene“ și ca unul ce a crezut cu adevărat în „misiunea eliberatoare a Rusiei lui Petru cel Mare“[232]. Plusurile și minusurile ideilor filozofice și conceptelor politice ale lui Cantemir au fost discutate în mai multe reviste științifice și aceasta nu din cauza implicațiilor lor politice, ci pur și simplu fiindcă aceste probleme pretindeau o cunoaștere specifică și erau, prin urmare, nepotrivite scopurilor propagandistice.

La București, doar *Divanul*, o lucrare timpurie a lui Cantemir, fusese retipărită, la 1957, într-o vreme în care editura *Cartea Moldovenească* din Chișinău publicase deja alegoria lui, *Istoria ieroglifică*, și faimoasa lui carte despre Principatul Moldovei, *Descriptio Moldaviae*. În 1973, cea din urmă carte scrisă original în latină a fost publicată și în rusă, în timp ce o ediție în românește apărea și la București[233]. *Cartea Moldovenească* a retipărit doar

---

[231] Bruchis, *The USSR. Language and Realities*, p. 129-146; Dima, *Bessarabia and Bukovina*, p. 123-127.

[232] Lupan, *Pobeda Inoroga*, p. 28; H.G. Corbu, L. Ciobanu, *Introducere* la *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 3.

[233] D.C. Cantemir, *Divanul*, București, 1969; *Istoria ieroglifică*, Chișinău, 1957; *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1957; *Opisanie Moldavii*, Chișinău, 1973; D.C. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. M. Popescu, editura Minerva, București, 1973; o ediție mai timpurie D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. D. Pandrea, apăruse la București, în 1956.

lucrările sale apărute după 1711, cărțile sale anterioare fiind religioase și filozofice. Nu a lipsit nici un element de competiție în simultana venerare a personalității lui Cantemir atît la București, cît și la Chișinău. În 1976, de exemplu, românii au prezentat un film foarte idealizat despre viața lui Cantemir, ca răspuns la un film similar rulat la Chișinău[234]. Filmul românesc era pură ficțiune: Cantemir era înfățișat ca un geniu de talie europeană, admirat și de Petru cel Mare. Cantemir a inițiat campania din 1711, dar eșecul ei s-a datorat țarului, care nu a reușit să asigure la timp asistența militară necesară. În România, Cantemir era astfel înscris pe lista predecesorilor lui Nicolae Ceaușescu și ai prevestitorilor lui[235].

Nici un istoric sovietic nu putea nega faptul că Dimitrie Cantemir era un reprezentant al clasei conducătoare boierești sau al „exploatatorilor și opresorilor feudali". În anii '60, apartenența de clasă ce i se putea atribui a devenit din ce în ce mai puțin proeminentă în literatura științifică și propagandistică, de altfel ca și în enciclopedii. În 1964, de exemplu, *Enciclopedia Istorică Sovietică* îl înregistra ca „savant enciclopedist și lider politic moldovean", fără să se menționeze nici un singur cuvînt despre originea lui socială[236]. De altfel, încă din ultima parte a anilor '30, devenise o practică comună în istoriografia sovietică să se accepte procesul întăririi statului centralizat (rus) ca fiind un fenomen obiectiv progresist[237]. Din acest motiv, lupta lui Cantemir contra marilor boieri și strădaniile sale de a pune capăt oligarhiei boierești prin instaurarea puterii ereditare (în cadrul propriei sale familii) erau bine privite. Într-adevăr, conflictul constant dintre boieri și facțiunile lor făcuse rău Moldovei aducînd-o în starea de a fi o jucărie în mîinile marilor puteri vecine. Dacă n-ar fi fost acel fiasco de la Stănilești, poate că Dimitrie Cantemir ar fi putut să instaleze puterea centralizată. El avea convenția cu Petru cel Mare, care nutrea planuri similare, privind o monarhie luminată absolutistă în Rusia. În această privință, istoricii sovietici aveau probabil dreptate cînd susțineau că reformele lui Petru din Rusia au influențat ideile politice ale lui Cantemir[238].

---

[234] Dima, *Moldavians or Romanians?*, p. 31-45.

[235] Georgescu, *Politică și istorie*, p. 117-128; *Historical Film Pursues Propaganda Goals*, *RFER-SRR*, nr. 48, 12 decembrie 1975, p. 3-5.

[236] *Kantemir, Dmitri Konsantinovici*, SIE-1961, VI, 1964, p. 965-966.

[237] L. Yaresh, *The Formation of the Great Russian State*, în *Rewriting Russian History*, p. 191-215.

[238] *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 143-166; W. Markov, *Dimitrie Cantemir und Rußland*, în *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenshaften der DDR, nr. 13, Akademie-Verlag, Berlinul[de Est], 1974, p. 53-58. Citată în continuare *Ein bedeutender Gelehrter*.

Chiar şi în scrierile ştiinţifice, unii istorici şi-au luat mari libertăţi în raport cu adevărul istoric, pentru a-i crea lui Cantemir o imagine progresistă. S-a pretins în mod incorect de către unii că în principiu Cantemir s-a opus şerbiei. În realitate, el semnalase unele abuzuri şi excese ale boierilor în utilizarea sistemului feudal fără a pune însă sub semnul întrebării sistemul însuşi. Iosif Varticean, om de ştiinţă cu autoritate în subiect, a recunoscut că Dimitrie Cantemir nu a fost un adversar al sistemului feudal ca atare. Totuşi, printre rînduri se vede că el regretă că trebuie să recunoască acest lucru[239]. Alţii l-au prezentat pe Cantemir ca pe un „oponent al capitalismului". Această formulare vagă sugera că domnul însuşi era de partea oamenilor de rînd împotriva noii clase de opresori. Totuşi, chiar şi în termenii ideologiei marxiste, formularea era foarte contradictorie în măsura în care la începutul secolului al 18-lea burghezia era abia pe cale de afirmare şi, prin urmare, o clasă progresistă. Acest lucru l-ar face pe Cantemir fie un feudal şi, în consecinţă, un adversar reacţionar al ridicării burgheziei, fie un aliat al clasei muncitoare, oprimate de burghezie. De fapt, unii istorici au fost gata să-l numească pe Cantemir socialist: „Cantemir n-a putut vedea adevăratele cauze ale inegalităţii şi războaielor în termenii conştiinţei de clasă"[240]. Această ridicolă abordare istorică a fost de asemenea utilizată şi de Vasile Coroban, care scria că „evident, poziţia sa socială şi prejudecăţile de clasă *l-au împiedicat* să-şi exprime prea îndrăzneţ ideile asupra universului şi societăţii umane"[241]. Subliniind astfel legătura dintre Cantemir şi popor (care evident că era o forţă „progresistă" a istoriei), istoricii estompau deosebirea dintre ideologia naţionalistă şi comunistă[242]. „Poporul" este un concept comunist vag, care tinde să devină aproape identic cu acela de „popor" în termeni etnici. Istoricii cu o formaţie profesionistă mai bună au înţeles că „progresist" reprezenta un concept relativ chiar din punct de vedere marxist şi că el depinde de epoca istorică şi ar putea fi acceptabil ca unele din atitudinile politice ale lui Cantemir să fie interpretate ca „progresiste", dar numai în comparaţie cu contemporanii lui. Asupra acestor idei, specialiştii sovietici aveau păreri diferite. Vasile Ermuratski, om de ştiinţă specialist, era gata să accepte că Dimitrie Cantemir, aşa cum îl vedea el, prezenta, după 1711, „elemente de filozofie naturală", dar el nu fusese

239 Varticean, *Vîdaiuşciisea ucitel'*, p. 63-73; *Istoria filosofii v SSSR*, vol. 1, Nauka, Moscova, 1968, p. 446-460.

240 V. Potlog, *Dmitri Kantemir o voine i mire*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 94-106.

241 V. Koroban, *Dmitri Kantemir - pisatel'-gummanist*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 74-82. Sublinierea din text ne aparţine.

242 Vezi, de exemplu, Levit, Mohov, Odud, *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 17-23.

niciodată în stare să se elibereze de spiritul religios și teologic al vremurilor în care trăise[243]. Scriitori mai puțin scrupuloși, precum Coroban, vorbeau despre „materialismul rațional“ al lui Cantemir, fără a-l deosebi de materialismul marxist[244]. Ambele viziuni, contradictorii, erau prezente în unele compilații cu privire la moștenirea lui Cantemir, lucrări publicate în 1976.

Istoricii români au subliniat, în anii '60 și '70, originile bizantine și orientale ale raționalismului lui Cantemir, ca și ale deismului ori ateismului lui[245]. Românii înfățișau anii petrecuți la Constantinopol drept cruciali pentru viața lui Cantemir. Cum arată explicit H. Inalcik, „[în Rusia, Cantemir] și-a orientat strădaniile intelectuale către exprimarea sistematică a cunoștințelor pe care le dobîndise în Imperiul otoman“[246]. Spre deosebire totuși de colegii lor din perioada interbelică, acești istorici români au recunoscut influența rusească[247]. Ei l-au recunoscut pe Dimitrie Cantemir drept un strălucit savant și gînditor, dar și ca un produs al timpului său, deși unii istorici români erau chiar tentați să-l eticheteze de „progresist“ pe baza unor critici sociale existente în lucrările sale[248].

Mitropoliții moldoveni și cronicarii

Lupta contra stăpînitorilor turci i-a așezat alături pe Cantemir și pe celelalte cinci personalități culturale care urmează să fie descrise mai jos. Mitropoliții moldoveni Varlaam (circa 1590-1657) și Dosoftei (1624-1693) au ajuns vestiți nu pentru scrierile lor creatoare, ci pentru traducerile și tipărirea de cărți în Moldova. În 1641, Varlaam a deschis prima tiparniță din Moldova cu sprijinul lui Petru Movilă, mitropolit al Kievului, moldovean de origine. Împreună cu domnul Vasile Lupu, Varlaam a jucat un rol important în înte-

243 V.N. Ermuratski, *Iz istorii filosofskoi mîsli Moldavii XVIII veka,* VF, nr. 3, 1977, p. 116-129. Vezi, pentru păreri asemănătoare, *Istoria filosofii v SSSR*, vol. 1, p. 446-460; W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, în *Ein bedeutender Gelehrter*, p. 7-32.

244 V.N. Ermuratski, *Iz istorii filosofskoi mîsli Moldavii XVIII veka, VF,* nr. 3, 1977, p. 116-129; Coroban, *Dmitri Cantemir*, p. 74-82; A.I. Babii, *Dmitri Kantemir kak filosof*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 83-93.

245 Cantemir, *Dimitrie Cantemir. Historian*, p. 5-10; Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

246 Cantemir, *Dimitrie Cantemir. Historian*, p. 9.

247 O părere similară o are exilatul român Vlad Georgescu, *Political Ideas*, p. 59-63, 83-92.

248 Cândea, *Dimitrie Cantemir*, p. 19-21.

meierea primei Academii a Moldovei. Tiparnița lui Varlaan a funcționat doar cîțiva ani, dar în 1651 Dosoftei a reintrodus arta tipăririi la Iași. Ambii lideri și învățați ai bisericii au dobîndit de asemenea onoruri și pentru activitățile diplomatice pe care le-au desfășurat. În 1628, Varlaam a vizitat Moscova și Kievul la cererea domnului Moldovei. În 1674 și 1684 Dosoftei a mediat în negocierile dintre Moscova și Moldova pentru un transfer de suzeranitate. După o revoltă fără succes împotriva sultanului, mitropolitul a fost nevoit să se refugieze în Ucraina.

Grigore Ureche (circa 1590-1647) a fost autorul celei mai vechi cronici în limba moldoveneasca, acoperind perioada anilor întunecați 1395-1595. Ca descendent al unei familii boierești, el a îndeplinit și anumite demnități pentru o serie de domni moldoveni. Miron Costin (1633-1691) a scris o continuare a cronicii lui Ureche pentru anii 1595-1661. Ambii au aparținut grupării de boieri moldoveni propolonezi. Ion Neculce (1672-1745) a împărtășit însă credința lui Dimitrie Cantemir în misiunea Rusiei de a salva Moldova. Cronica lui, care acoperă perioada 1622-1744, este faimoasă pentru legendele populare pe care le include. Neculce a fost și unul dintre cei mai de încredere sfătuitori ai lui Cantemir, și *hatman* al armatei moldovene la lupta de la Stănilești[249].

Înaintea celui de-al doilea război mondial, atenția acordată acestor șase moldoveni în scrierile rusești și sovietice a fost limitată la referiri sporadice în manuale și enciclopedii. Enciclopediile anterioare anului 1917 îl menționau pe Dosoftei, însă nu și activitățile sale din Moldova, cu toate că el fusese mitropolit la Suceava. Varlaam era amintit doar pentru lupta lui împotriva dogmatismului religios și calvinismului (influența occidentală)[250]. Chiar și intrările cu numele celor trei cronicari erau foarte sumare[251]. Prima ediție a *Marii Enciclopedii Sovietice*, publicată cînd Basarabia nu făcea încă parte din Uniunea Sovietică și cînd moștenirea culturală a națiunii moldovene nu constituia deloc o problemă, nu dădea atenție nici mitropoliților și nici cronicarilor[252].

---

249 Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, p. 43-63; Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, p. 240-242.

250 *Dosoftei*, BE-1904, VIII, p. 679; *Dosoftei*, ES-1890, XXI, 1893, p. 62-63; *Varlaam*, NES-1900, IX, p. 562.

251 Vezi, de exemplu, *Kostin, Miron*, ES-1890, XXXI, 1895, p. 401; *Ureke, Grigore*, ES-1890, LXVIII, 1902, p. 905; *Nekulce, Ion*, ES-1890, XL, 1897, p. 865.

252 Același lucru este valabil și pentru enciclopedia literară publicată înaintea războiului; LE-1929.

În 1945, I.D. Ceban, originar de pe malul stîng, a iniţiat o nouă abordare. În articolul lui din *Voprosî istorii*, articol îmbibat de mitul *prieteniei popoarelor*, el îi plasa pe Cantemir, Neculce şi Dosoftei în contextul necurmatelor „strădanii ale poporului moldovean de a întări legăturile sale cu poporul rus". Începînd cu acest articol, a devenit apoi o practică comună a istoricilor moldoveni de a folosi asemenea formulări eufemistice pentru preferinţele acestor lideri politici de a căuta sprijinul *statului* rus, în timp ce *poporul* rus n-a jucat, în vremea respectivă, de fapt nici un fel de rol sesizabil în relaţiile cu Moldova. Contactele diplomatice şi politice dintre Kiev şi Moldova au fost şi ele prezentate în istoriografia moldovenească în ultimii patruzeci de ani. O expunere asemănătoare asupra lucrărilor şi contactelor cronicarilor şi mitropoliţilor poate fi găsită în modelul din 1949 al primului manual moldovenesc[253]. Enciclopediile de după război nu au scăpat niciodată ocazia să menţioneze ajutorul dat lui Varlaam şi Dosoftei în deschiderea tiparniţelor şi a Academiei, alături de menţionarea vizitelor lor la Moscova şi Kiev, în căutare de sprijin împotriva armatelor necredincioşilor. În unele cazuri extreme, chiar ţarii Rusiei sînt înfăţişaţi ca binefăcători altruişti care au construit şcoli şi biserici în Moldova[254].

Ca şi Dimitrie Cantemir, Ion Neculce şi cei doi mitropoliţi au exercitat o atracţie specială asupra istoricilor sovietici din cauza simpatiilor lor incontestabil proruseşti şi a legăturilor cu Rusia şi Ucraina. Ei aşteptau salvarea Moldovei (şi a restului Balcanilor) să vină din partea Rusiei.

Miron Costin şi Grigore Ureche, însă, au făcut două mari greşeli din punct de vedere sovietic. Mai întîi că nu au văzut Rusia, ci Polonia, ca salvator al patriei lor, deoarece ambii fuseseră educaţi în Polonia[255]. În general însă aceasta nu a fost totuşi o problemă majoră în evaluarea de către sovietici a acestor doi scriitori şi politicieni. În al doilea rînd, ca reprezentanţi ai marii boierimi, ei s-au opus planurilor lui Cantemir de a reduce puterea boierilor şi au preferat o creştere a autorităţii bisericeşti pe seama celei domneşti, ca în Polonia[256]. Totuşi, cum am observat mai înainte, istoricii sovietici au înfăţişat această acţiune vizînd întărirea statului centralizat ca pe o tendinţă pozitivă.

[253] *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 173-176.

[254] Articolul lui I.D. Ceban, din 1945, este unul dintre aceste cazuri extreme: *O vzaimootnoşeniah Moldavii*, p. 59-71.

[255] N. Iorga, *Polonais et Roumains: Relations politiques, économiques et culturelles*, Cultura Neamului Românesc, Bucureşti, 1921, p. 75.

[256] În privinţa deosebirilor dintre textul convenţiei de la Luţk şi textul din cronica lui Neculce, este ilustrativ: N.P. Kiricenko, *Tekst russko-moldavskogo dogovora 1911 g. i sootvetstvie ego letopisi I. Nekulce*, în *Vekovaia drujba*, p. 198-210.

După cel de-al doilea război mondial, interesul pentru istoria literară mai veche a crescut. Sesiunea comună a Institutului de Lingvistică al Academiei URSS cu Institutul de Istorie, Limbă și Cultură al filialei moldovenești, a luat în dezbatere implicațile recentelor declarații ale lui Stalin privitoare la lingvistică, asupra limbii moldovenești. Ca urmare, cei mai mulți lingviști au căzut de acord că limba moldovenească nu era o limbă slavă și nici slavo-romanică, ci una din cele două limbi est-romanice[257].

În anii 1953-1957 s-au retipărit la Chișinău șî operele alese ale cîtorva scriitori. Politica de liberalizare a lui Hrușciov în materie de culturi naționale și destalinizarea oferă totuși numai o parte a explicației acestei tendințe. Chiar din 1941 Comitetul Central al Republicii Unionale Moldovenești decisese să se retipărească unii dintre clasici. Această hotărîre a fost revocată după atacul germano-român, însă în 1949 s-a creat un comitet special care să supravegheze retipărirea clasicilor literaturii la Chișinău. Primele rezultate s-au văzut la începutul anilor '50: retipăriri și articole referitoare la cronicari și mitropoliți[258]. Noile ediții ale operelor lui Ureche, Neculce și Costin au fost publicate în 1957, iar în România în 1958[259]. Interesul istoricilor și filologilor pentru aceste lucrări a rămas totuși redus pînă spre sfîrșitul anilor '60.

Încorporarea acestor scriitori în moștenirea culturală moldovenească a continuat în întreaga perioadă de după ultimul război. Atitudinea față de românitatea lor a fluctuat, totuși. Enciclopedia țaristă nu a avut nici o ezitare să menționeze că ei scriseseră în română (în loc de moldovenească) și l-a înregistrat pe Grigore Ureche drept „istoric și cronicar român"[260]. Exact după al doilea război mondial, enciclopediile sovietice i-au considerat fără abatere aparținători de limba și literatura moldovenească[261]. Totuși, de la începutul anilor '60, faptul că acești scriitori aparțineau atît moștenirii culturale românești, cît și celei moldovene, n-a mai fost deloc considerat problematic. Acest lucru era în concordanță cu politica regimului sovietic față de limbile

[257] Kleeß, *Rumänisch und Moldauisch*, p. 281-284.

[258] Vezi, de pildă, M.Costin, *Opere alese*, ed. V.P. Sovetov, Chișinău, 1957; I. Neculce, *O samă de cuvinte*, Chișinău, 1956; Eugen Russev a scris o disertație despre Neculce, în 1951. Vezi *IAEM, I*, nr. 57-61.

[259] G. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958; I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, București, 1959; M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958. Ambii editori erau foști savanți „burghezi".

[260] *Ureke, Grigore*, ES-1890, LXVIII, 1902, p. 905.

[261] Referirea la Dimitrie Cantemir ca la „părintele nuvelei românești" este o excepție atît de izbitoare încît trebuie să fi fost o scăpare de condei. *Kantemir, Dmitri Konstantinovici*, BSE-1948, XX, 1953, p. 28-29.

naționalităților, din perioada respectivă, și cu vederile privitoare la etnogeneza moldovenească. Limba moldovenească şi româna erau considerate drept limbi înrudite, iar crearea națiunii independente moldoveneşti „burgheze" se presupunea a fi avut loc în a doua jumătate a secolului al 19-lea. *Enciclopedia Istorică Sovietică (1961-1976), Mica Enciclopedie Literară (1962-1978)* şi *Marea Enciclopedie Sovietică* se refereau liber la scrierile româneşti asupra scriitorilor mai sus-amintiți și la edițiile românești ale operelor lor[262]. Totuși, un tabu rămînea neatins: chiar dacă ei aparțineau literaturii române, se pretindea cu insistență că au scris în limba moldovenească! Spre deosebire de acest lucru, în cele șapte volume ale *Enciclopediei Moldovei Sovietice* (1970-1977), Eugen Russev prezenta viața şi lucrările lui Neculce, Costin şi Ureche fără a se referi la nici un fel de literatură românească[263]. Evident că atitudinea liberală permisă în cazul enciclopediilor centrale era considerată inoportună în Moldova Sovietică însăși.

Pentru sovietici, românitatea scriitorilor și a operelor lor era total separată de chestiunea Basarabiei ca temă a conflictului politic și istoriografic. Spre deosebire însă de această situație, în 1976 un om de știință moldovean, A. Matkovski, condamna cu vehemență ceea ce el numea „atitudinea ostilă a unor oameni de știință burghezi față de toate mărturiile influenței slave asupra limbii, culturii și literaturii moldovenești". El punea apoi în contrast această „atitudine falsă, reacționară și ostilă", cu studiile moderne ale lui Vasili Ermuratski și P.P. Panaitescu, specialiști proeminenți la Chişinău și, respectiv, la Bucureşti. Nu există nici un motiv să presupunem că aceasta era o împunsătură politică la adresa istoricilor români, deoarece ei recunoscuseră, în general, puternica influență slavă asupra culturii şi limbii române în secolul al 17-lea[264]. *Istoria României* din 1964 prezenta de asemenea lunga participare românească

[262] Enciclopediile respective se refereau, de exemplu, la: N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* Bucureşti, 1945; N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* Bucureşti, 1926. Aceste referințe lăsau să se înțeleagă că Ion Neculce trebuia considerat ca aparținător (și) de literatura română. V.P. Koroban, *Nekulce, Ion*, SIE-1961, X, 1967, p. 108-109. Numele autorului, pus la intrare, sugerează că această referință nu era făcută din greşeală; Vasile Coroban era expertul numărul unu în acest domeniu la Chişinău. În timpul campaniilor din 1951 şi 1959 ale celor de pe malul stîng, el fusese criticat pentru devierea sa proromânească și naționalist brugheză. G. I. Kira, *Koroban, Vasile Pavlovici*, SMKE-1981, 1981, p. 296; Bruchis, *Nations - Nationalities - People*, p. 116; Bruchis, *One step back*, p. 138. Afirmații similare despre Ureche la Ermuratski, *Iz istorii filosofskoi mîsli*, p. 116-122.

[263] E.M. Russev, *Kostin, Miron*, ESM-1970, III, 1972, p. 459; E.M. Russev, *Nekulce, Ion*, ESM-1970, IV, 1974, p. 479-480; E.M. Russev, *Ureke, Grigore,* ESM-1970, VII, 1977, p. 63.

[264] Matkovski, *Russkie otzîvî*, p. 219. Vezi, de exemplu, Giurescu, Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 153-159.

la cultura slavă și legăturile strînse ce le avuseseră cu Rusia personalități culturale precum Varlaam și Cantemir[265].

Conținutul cronicilor și al lucrărilor religioase ale mitropoliților avea însă puțină semnificație sau nici un fel de relevanță pentru problema Basarabiei. Ca și în cazul lui Cantemir, folosirea totuși a cuvîntului „moldoveni" sau „Moldova" sugera puternic o continuitate între secolul 18 și secolul 20. Românii îi prezentau pe Costin, Cantemir și pe ceilalți ca „protagoniști ai unității teritoriale și etnice a românilor", ceea ce nu era cu totul lipsit de malițiozitate, în acest context[266]. Scrierile sovietice, cele mai remarcabile dintre ele, menționau, de asemenea, „vederile greșite" apărate de Cantemir și Costin, mai ales că strămoșii moldovenilor (sau românilor) fuseseră romani puri, lipsind, în acest fel, influența dacică[267].

În anii '50, savanții sovietici au admis ideea după care cronicile ar putea fi „monumente ale literaturii moldovenești" și surse utile de informație asupra populației și istoriei Moldovei în Evul Mediu[268]. Această valoare a lor a fost întotdeauna însoțită de un sincer avertisment adresat cititorilor să nu uite caracterul de clasă al acestor autori, care erau cu toții reprezentanți sau chiar „ideologi" ai boierilor[269].

Începînd din anii '60, românii și-au limitat remarcile cu privire la caracterul de clasă al acestor autori, la cîteva scurte mențiuni (uneori nici chiar atît) și în consecință și-au exprimat completul lor acord față de ideile etnogenezei românești și a unității tuturor românilor. În ciuda poziției lor de clasă, ca mari boieri, Costin, Neculce și alții erau totuși patrioți și luptaseră pentru o Moldovă independentă[270]. Ei erau lăudați de asemenea pentru puterea lor de observație și pentru talentul lor literar[271]. Scriitorii din secolul al 17-lea au ajuns chiar, în anii '60, în paginile revistelor de popularizare, de genul *Magazinului istoric*.

---

[265] *Istoria României,* vol. 3, p. 265-294.

[266] Giurescu, *The Making*, ed. a II-a, p. 86-90; T. Georgescu, *A Concise History of Romania*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 24-32.

[267] O rectificare s-a adăugat în *Kostin, Miron*, NES-0000, XII, e.n., p. 924-925; Potlog, *Dmitri Kantemir,* p. 94-106; *Kurs istorii Moldavii,* vol. 1, p. 173-176; vezi de asemenea *Istoria poporului român,* ed. A. Oțetea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1970, p. 200-217.

[268] *Kurs istorii Moldavii,* vol. 1, p. 173-176.

[269] *Istoria Moldavskoi SSR,* p. 143-166; *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. a II-a, vol. 1, p. 259-276.

[270] *Istoria României,* vol. 3, p. 256-294.

[271] Vezi, de exemplu, I.C. Chițimia, *Miron Costin: Neuitarea lucrurilor țării*, MI, 17, nr. 9, 1983, p. 4-7.

Poetul național Mihail Eminescu

Mihail Eminescu, născut lîngă Suceava, în 1850, a fost poet romantic și scriitor în domeniul jurnalismului politic. Începînd cu ultima parte a secolului trecut, el a fost larg recunoscut în România ca poet național. Ca un adevărat poet romantic, el a murit la tinerețe, răvășit de boală și visare. Atît în poezia, cît și în proza lui, Eminescu s-a dovedit a fi un gînditor conservator și un naționalist ardent, cu licăriri de rusofobie și antisemitism[272].

Începînd din anii '50, Republica Moldova l-a recunoscut și ea pe Eminescu ca poetul ei național și ca monument al moștenirii ei naționale și culturale. În lumina caracterizării anterioare făcute lui Eminescu, această ultimă alegere nu este așa de limpede. Din perspectiva scrierii sovietice a istoriei, nu antisemitismul lui constituia o problemă deosebită, ci conservatorismul lui politic și atașamentul lui antirus. Conținutul naționalist românesc al operei lui literare și mai ales statutul lui de poet român complicau și mai mult problema. Ca urmare, istoricii sovietici, criticii literari, editurile și scriitorii sovietici au trebuit să se ocupe de opera lui Eminescu foarte selectiv.

Sarcina cea mai de seamă a moldovenilor era să dovedească simpatia lui Eminescu pentru poporul rus și admirația lui pentru „bogata și înaintata cultură rusească". Spre sfîrșitul anilor '50, el a devenit un subiect disputat în istoriografia moldovenească[273]. La conferința despre Pușkin, de la Chișinău, specialistul Constantin Popovici s-a zbătut să dovedească existența unei legături între Eminescu și Rusia, dar și-a avertizat de asemenea cititorii să nu creadă într-o prea mare influență a lui Pușkin asupra lui Eminescu, cum se întîmplase la sfîrșitul anilor '40, iar apoi s-a apucat să facă lucrul acesta. Potrivit lui Popovici, Eminescu a citit opera lui Pușkin (în traducere) la școală, în Cernăuți, dar și mai tîrziu, cînd a făcut o cură la Odesa. Astfel, el a fost influențat de marele poet rus. Pe linia politicii liberale față de culturile naționale, din epoca lui Hrușciov, Popovici a insistat totuși asupra faptului că Eminescu era un artist independent și original[274].

După război, comuniștii români avuseseră și ei probleme similare cu poetul lor național. Chiar comunistul conservator Roller a trebuit să recunoască faptul că Mihail Eminescu era cel mai bun poet al României[275]. Singura

[272] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 156-166.

[273] A.T. Borşci, *Introducere*, în *Puşkin na iuge*, vol. 1, p. 5-6.

[274] Popovici, *Eminesku i A.S. Puşkin*, p. 112-120.

[275] *Istoria României. Manual*, p. 518.

ediție completă a operelor lui politice fusese publicată în timpul războiului[276] și doar tîrziu în anii '70 au îndrăznit editurile românești să tipărească unele dintre cele mai inocente dintre eseurile lui politice[277].

În afară de ascunderea atașamentului lui antirus și a nationalismului său, atît specialiștii români, cît și cei moldoveni au continuat să facă tot ce s-a putut pentru a-i da poetului reacționar o aură de gînditor progresist și angajare socială. Ca și în cazul lui Cantemir, ei erau pregătiți să nu țină cont de faptele istorice și de frazeologia comunistă. Pentru Roller, moartea mizerabilă a lui Eminescu dovedea disprețul burgheziei și moșierilor față de cultură ![278] Citate din vasta sa operă erau folosite cu totul în afara contextului pentru a dovedi că Eminescu fusese ateu, sociolog și gînditor revoluționar[279]. În 1982, fără să clipească, unul din autorii manualului moldovenesc îl caracteriza pe Eminescu amintind interesul lui pentru oamenii simpli și pentru folclorul lor, atitudinea lui față de burghezie șî renumita lui simpatie pentru Comuna din Paris[280]. Faptul că în titlul unui poem de-al său Eminescu folosea cuvîntul marxist „proletariat", era desigur o mană cerească pentru Chișinău. Poetul a devenit astfel primul român care a portretizat proletariatul în literatură. Această ispravă nu prea l-a făcut adversar al sistemului burghez, așa cum totuși au pretins istoricii comuniști[281]. Căci atracția pe care Eminescu o exercitase asupra românilor fusese în cel mai bun caz estetică și nepolitică. În anii interbelici, de exemplu, el devenise scriitorul favorit al Gărzii de Fier.

În această privință, românii i-au depășit pe moldoveni atunci cînd, în anii '80, și-au pierdut cu totul simțul realității și l-au transformat pe Eminescu într-un „protomarxist". Potrivit autorilor apropiați conducerii partidului, Eminescu fusese Marx al românilor. În calitate de luptător social angajat, el formulase o teorie socială radicală, echivalentă celei a lui Marx. De altfel, teoria lui Eminescu se baza pe situația din România și prin urmare era mai adecvată decît aceea a lui Marx: clasa revoluționară era țărănimea, iar puterea revoluționară rezida în națiune și nu în proletariat[282].

---

[276] M. Eminescu, *Opera politică,* ed. I. Crețu, Editura Cugetarea-Delafras, București, 1941.

[277] M. Eminescu, *Articole*, București, 1974.

[278] *Istoria RPR. Manual*, p. 414-442.

[279] *IAEM, I*, nr. 336, 363, 368, 372-376; IAEM, II, nr. 279, 368, 504; V.A. Tonkovidov a devenit specialistul moldovean în acest domeniu.

[280] *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 195-217.

[281] *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 217. Vezi aceeași concluzie în *Kratkaia istoria Rumînii,* p. 268-280.

[282] Verdery, *National Ideology under Socialism*, p. 156-166.

După căderea comunismului în România şi în Republica Moldova, artificialitatea şi totala falsitate a statutului lui Eminescu de poet naţional al Republicii Moldova a devenit clară. În jurnalismul lui politic, Eminescu condamnase explicit atît anexarea din 1812, cît şi recucerirea sudului Basarabiei la 1878, care se petrecuse de fapt chiar în cursul vieţii sale: „România este astăzi singurul stat din lume ameninţat de a fi divizat de chiar aliatul care a încheiat o convenţie cu România, angajîndu-se să-i menţină integritatea de astăzi"[283]. Potrivit lui Eminescu, Rusia nu avea nici un drept să dispute pretenţia României asupra Basarabiei: „Basarabia a fost a noastră din veacul al patrusprezecelea, ba poartă chiar numele celei mai vechi dinastii româneşti, a dinastiei Basarabilor, care luase partea de loc de la tătari, într-o vreme în care nu prea era vorba de împăr[a]ţia rusească"[284]. Declaraţiile antiruseşti abundau nu numai în proza lui politică, ci opinia lui Eminescu în chestiunea Basarabiei era exprimată limpede în primele rînduri ale poeziei sale *Doina*: „De la Nistru pîn-la Tisa..."[285].

Pe scurt, faima de care se bucura Eminescu în România a făcut alegerea lui în Moldova ca poet naţional al acesteia, aproape o chestiune obligatorie. Înaintaş şi strălucitor exemplu pentru scriitori moldoveni ca Andrei Lupan şi Emilian Bucov, Eminescu nu a întrunit toate criteriile naţionale şi comuniste. Faptele istorice au fost, de aceea, falsificate şi manipulate cu grijă pentru a crea un nou Mihail Eminescu — patriot moldovean, progresist şi rusofil.

Scriitori români şi moldoveni

Începînd din anii '50, criticii literari şi istoricii moldoveni şi-au însuşit şi alte personalităţi din moştenirea culturală românească. Condamnarea anterioară a clasicilor era etichetată acum drept „nihilism"[286]. Cei ce întruneau condiţiile reabilitării erau totuşi numai scriitori din Principatul Moldovei ori din provincia respectivă. Meritele literare ale acestui grup selecţionat de autori nu face obiectul discuţiei în acest studiu de caz. Ceea ce prezintă aici interes sînt criteriile politice, naţionale şi ideologice folosite la Chişinău în

[283] Eminescu, *Opera politică*, vol. 1, p. 159, citat în S. Alexandrescu, *War and Significance. Romania in 1877*, în *Romanian History 1848-1918*, p. 79.

[284] M. Eminescu, *Timpul*, 25 ianuarie 1878, citat în Scorochirja, *Basarabia*, p. 28-33.

[285] M. Eminescu, *De la Nistru pîn'la Tisa. Poezii politice*, ed. I. Mînzală, editura Duminică, Braşov, 1991. Alte exemple pot fi găsite într-o culegere a articolelor lui Eminescu asupra tratatelor de pace de la 1878; Eminescu, *Basarabia 1812*, (e. n. : e. n., 1991).

[286] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156; Kleeß, *Rumänisch und Moldauisch*, p. 281-284.

selectarea grupului, ca și modul în care faptele istorice, așa de încăpățînate, au fost manipulate pentru a crea o moștenire culturală corespunzătoare.

În prima jumătate de secol după anexare, Basarabia nu a dat nici un scriitor de o oarecare însemnătate. Alexandru Donici (1806-1866) era născut în Basarabia. Constantin Negruzzi (1800-1868) s-a născut aproape de Iași și a trăit în Basarabia între 1821 și 1823. Vasile Alecsandri a fost participant la revoluția de la 1848 și diplomat român. Ion Creangă (1838-1889) a scris în limba oamenilor de rînd. Constantin Stamati (1786-1869) s-a născut la Huși, pe malul drept al Prutului și a trăit în Basarabia după 1812; el a fost primul scriitor romantic din Moldova. Alecu Russo (1819-1859) s-a născut la Chișinău și s-a mutat mai tîrziu la Iași. După cum se poate observa, opresiunea națională și culturală din Basarabia i-a determinat pe cei născuți în Basarabia să o părăsească pentru a pleca fie la Moscova, fie în România[287].

Problema care dintre scriitori ar trebui considerați ca aparținînd culturii Moldovei sau României pare să fie strîns legată de chestiunea națiunii burgheze moldovenești. Cam pe la 1960 se admitea în general că schisma dintre popoarele român și moldovean, ca și dintre culturile lor, s-a produs în secolul al 19-lea, atunci cînd s-au format cele două națiuni burgheze separate, odată cu afirmarea capitalismului[288]. Totuși, oamenii de știință moldoveni susțineau două abordări ale problemei. Unii dintre ei, cei mai mulți provenind de pe malul stîng al Nistrului, desemnau, categoric, anul 1859, în care se realizase unirea principatelor, drept anul în care se produsese și schisma dintre cele două culturi. Această dogmatică dar logică delimitare implica faptul că Eminescu și alți scriitori care creaseră și trăiseră pe malul drept al Prutului spre sfîrșitul secolului nu puteau fi încorporati în moștenirea moldovenească. Din acest motiv, Artiom Lazarev și alți cîțiva au susținut că ruptura finală dintre literatura moldovenească și cea română s-a produs doar la sfîrșitul secolului[289]. Acest lucru ar fi permis ca scriitori de după 1859 să facă parte integrantă atît din cultura moldovenească, cît și din cea românească[290].

Spre furia lui Lazarev, aceste criterii nu au fost strict aplicate în practică și de aceea în cunoscuta sa carte din 1974 el își mustra colegii. El lua în derîdere clasificarea inconsecventă a scriitorilor moldoveni făcută în cea

[287] Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

[288] Dima, *Bessarabia und Bukovina*, p. 122-127.

[289] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 526-537.

[290] Incidental, românii au pus însă în discuție pretenția moldovenilor privind un anume scriitor: *Rumanians Critical of a Soviet Work on the History of Literature*, RFER-EER, 15 iunie 1966, p. 3.

de-a doua ediție a *Marii enciclopedii sovietice* căci, din perspectiva lui, clasicii din ultima parte a secolului trecut, de pe malul drept al Prutului, aparţineau atît moştenirii culturale moldoveneşti, cît și celei româneşti, în timp ce acei de pe malul stîng aparţineau numai literaturii moldoveneşti. Enciclopedia îi înregistra totuşi pe Stamati, Creangă, Negruzzi şi Donici doar ca moldoveni, pe Russo ca moldovean şi român, iar Eminescu și Alecsandri doar ca români[291]. Recenta enciclopedie a întregii Uniuni a ținut seama de sfatul lui Lazarev și a înregistrat pe toți clasicii secolului al 19-lea atît ca moldoveni, cît și ca români[292].

În afara acestor dezbateri comuniste dogmatice pline de chițibușerii, pe istorici îi mai aştepta o misiune mai importantă şi mai anevoioasă. Ei trebuiau să arate că fiecare din aceşti scriitori admirase cultura superioară rusească şi că fuseseră profund influențați de reprezentanți înaintați precum Puşkin, Maksim Gorki sau Lev Tolstoi. Cînd cineva era pregătit să rearanjeze și să selecteze faptele istorice, acest scop era, într-un număr de cazuri, destul de uşor de atins. În alte cazuri, însă, mărturiile erau cel mult indirecte sau pur și simplu inexistente. Stamati stăpînea limba rusă excelent. Negruzzi şi-a scris o parte din operă în limba rusă şi a tradus opera lui Puşkin în româneşte. Unele manuale moldoveneşti i-au consemnat de asemenea pe Stamati și Donici ca traducători ai literaturii lui Puşkin în limba română. În numeroase manuale și broșuri de propagandă, influența rusească este pur și simplu afirmată și nu demonstrată. Puşkin l-a influențat pe Donici și Belinski pe Russo. Capacitatea acestor scriitori de a se ocupa de temele sociale și de a susține tematicile burgheze erau atribuite lui Puşkin, ca și capacitatea de a trece de la romantism la realism[293]. Singura dovadă în aceste cazuri era totuşi faptul că se știe că Russo îl citise pe Belinski[294]. Donici fusese și ofițer în armata rusă[295]. Poezioarele lui Creangă descriu speranțele poporului moldovean de a fi eliberat de către ruși și se cunoaște că el a argumentat în favoarea protejării limbii moldoveneşti de influențele latine. Această afirmație din 1949, privind rolul scriitorului în contracararea influenței latine asupra limbii moldoveneşti a fost surprinzător menționată în nată în manualul lui Constantin Popovici din

[291] Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost'*, p. 526-537. A treia ediție a omis pur și simplu pe cei mai mulți din acești scriitori.

[292] Vezi, de exemplu, intrările relevante din SES-1979.

[293] Popovici, *Eminescu i A.S. Puşkin*, p. 112-120; Penzul, *Stamati i Puşkin*, p. 96-103.

[294] A.T. Borşci, *Introducere*, în *Puşkin na iughe*, vol. 1, p. 5-6; *Istoria RPR. Manual*, p. 323-383.

[295] Iorga, *Basarabia noastră*, p. 171-175.

1968[296]. Totuși, în 1968 problema influenței ruse era cu mult mai puțin dominantă în comparație cu situația din manualul din 1949. Pe ansamblu, rezultatele acestei rescrieri nu au înregistrat un succes. Aceşti anume scriitori erau, prin urmare, rareori menționați în legătură cu seria contactelor ruso-române desfăşurate de-a lungul secolelor, exceptînd doar o scurtă afirmație asupra contribuției lui Puşkin asupra scrierilor unor autori ca Negruzzi și Donici[297]. Este semnificativ faptul că în 1958 douăsprezece statui ale unor faimoase personalități literare, incluzînd pe Eminescu, Alecsandri, Donici, Cantemir, Negruzzi, Stamati și Russo, au fost ridicate în parcul Pușkin din Chișinău. În dezbaterea privitoare la aceste nume, savantul Vasile Coroban s-a străduit din greu să ilustreze caracterul progresist al lui Eminescu, jucînd astfel un rol complet opus celui pe care-l avusese în anii anteriori. În ultima perioadă a anilor '50, el intrase în conflict cu Andrei Borşci, originar de pe malul stîng al Nistrului, director al Institutului de Limbă şi Literatură din Chișinău[298]. Coroban l-a criticat pe acesta pentru supraestimarea influenței rusești asupra clasicilor moldoveni, ignorînd prin urmare identitatea şi originalitatea moldovenească. Borşci a fost mai tîrziu demis din poziția de director al institutului amintit[299]. În termenii ideologiei naționaliste, Coroban arătase un ataşament promoldovenesc și depusese un real efort pentru a face pe clasicii moldoveni acceptabili, inclusiv din punct de vedere comunist.

Caracterul progresist al acestor scriitori trebuia dovedit pentru a-i putea face demni de statutul de precursori ai generației contemporane de scriitori și poeți moldoveni socialiști. Pentru a face acest lucru, savanții comuniști făceau distincția dintre cultura populară şi cultura claselor conducătoare, căci în vreme ce cea mai mare parte a culturii claselor conducătoare aparținea burgheziei reacționare, o parte din ea era „înaintată" şi legată de „cultura rusească înaintată"[300]. În anii '50 au fost publicate primele aricole științifice pe subiecte ca: *Elemente ateiste în operele scriitorilor moldoveni din secolul al XIX-lea*[301]. Termenul „elemente ateiste" sugera că un număr important de articole, monografii și disertații a fost dedicat ideilor estetice, sociologice, social-politice și vederilor acestor scriitori asupra lu-

---

296 *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 351-360; *Istoria Moldavskoi SSR*, ed. a II-a, p. 445-454.

297 *Istoria Moldavskoi SSR*, p. 189-194; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68, Hazin, *Kishinev*, p. 8-20, 62-65.

298 A. Lazarev, *Borşci, Andrei Timofeevici*, SMKE-1981, 1891, p. 65-66.

299 Heitmann, *Rumänische Sprache und Literatur*, p. 102-156.

300 *Kurs istorii Moldavii*, vol. 1, p. 351-360.

301 *IAEM, I*, nr. 336.

mii[302]. În modelul din 1948 al primului manual moldovenesc de istorie, de exemplu, Ion Creangă — care trăise în provincia Moldova — era lăudat pentru atitudinea lui critică față de clerul reacționar și boierii exploatatori.

Pe scurt, moștenirii culturale a Republicii Moldova i s-a acordat deja prioritate înainte ca destalinizarea să fi început. În jurul lui 1950, condamnarea dogmatică și comunistă a clasicilor burghezi a început a fi atenuată. Evoluțiile ulterioare în acest domeniu nu au avut aproape nici o legătură cu chestiunea Basarabiei. Tratarea și interpretarea clasicilor a depins de politica locală a culturii, din Republica Moldova. La sfîrșitul anilor '50, atașamentul promoldovenesc a fost încurajat, pe seama tradiționalului atașament prorusesc. Această tendință nu a fost, totuși, consecventă, deoarece este evident că implica o luptă între facțiunile din conducerea partidului și comunitatea oamenilor de știință. Criteriile comuniste nu mai erau decisive dar, în scopuri propagandistice, meritele ideologice ale clasicilor au rămas un aspect actual. Cu alte cuvinte, adevărații oameni de știință au luat în serios atît faptele istorice, cît și criteriile comuniste, în timp ce ceilalți au manevrat faptele de dragul propagandei politice.

[302] *IAEM, I,* nr. 315-386.

CAPITOLUL ŞAPTE

ASPECTELE ROMÂNEŞTI ALE PROBLEMEI

Prezentul capitol conţine trei studii de caz, implicînd subiecte istorice care au creat probleme istoriografiei româneşti. Problema generală e cea a reabilitării trecutului naţional românesc. De fapt, primele două studii marchează începutul şi sfîrşitul reabilitării trecutului „burghez" al României, începînd cu reabilitarea „diplomatului burghez progresist" Nicolae Titulescu în anii '60 şi sfîrşind cu reabilitarea politicienilor reacţionari şi fascişti, în ultima parte a anilor '70. Aceste studii de caz urmăresc să dezvăluie care istorici s-au aşezat în frunte — stimulaţi desigur de conducerea partidului — şi cum anume au rezolvat ei problemele puse de realizarea unei sinteze comunist-naţionaliste. Funcţiunile politice şi grupurile celor vizaţi prin procesul de reabilitare prezintă, de asemenea, un interes special. Reacţiile înregistrate la Chişinău şi Moscova sînt strîns legate de ultimul dintre subiecte şi prezintă şi ele, prin urmare, interes.

Al treilea caz studiat se ocupă de Sfatul Ţării. Părerea sovieticilor despre parlamentul basarabean a fost negativă chiar de la început. În contrast cu aceasta, istoricii români dinaintea celui de-al doilea război mondial au admirat cu căldură conducerea Sfatului Ţării pentru abilitatea ei de a citi semnele vremurilor şi a înfăptui unirea „istoric inevitabilă" cu România, în circumstanţe atît de dificile. Deoarece Sfatul Ţării este totuşi unul dintre cele mai sensibile probleme legate de chestiunea Basarabiei, istoricii comunişti-naţionali din România s-au referit, în anii '70 şi '80, la ea cu maximă circumspecţie. În plus, nici studiile româneşti nici cele sovietice asupra acestui subiect nu sînt în mod deosebit bogate în informaţii mai profunde. Documente recent descoperite şi o meticuloasă comparare a tuturor surselor cunoscute permit, de aceea, o perspectivă obiectivă asupra Sfatului Ţării, lucru care nu s-a făcut încă, la mai mult de trei sferturi de veac care ne despart de evenimente.

NICOLAE TITULESCU ŞI POLITICA EXTERNĂ ROMÂNEASCĂ

Tratatul semnat la Paris la 28 octombrie 1920 a marcat recunoaşterea europeană a suveranităţii României asupra Basarabiei. Cu toate acestea, relaţiile ruso-române au rămas încordate. În cursul negocierilor de la Varşovia, Riga şi Viena, diplomaţii români au apărat drepturile ţării lor asupra Basarabiei fără să facă compromisuri. Sovieticii erau mai puţin îndărătnici şi, cu toate că nu au recunoscut niciodată suveranitatea *de jure* a României asupra Basarabiei, semnătura lor pe o serie de tratate internaţionale a ajuns să constituie o recunoaştere *de facto*: Pactul Briand-Kellogg (1929), Convenţia de la Londra pentru definirea agresorului (1933) şi reluarea relaţiilor diplomatice dintre România şi Uniunea Sovietică, în 1934. Aceste concesii treptate i-au calmat pe români. Negocierile pentru un tratat sovieto-român de asistenţă mutuală au fost totuşi întrerupte odată cu creşterea influenţei fasciste în Europa şi în viaţa politică românească. Eşecul acestor negocieri, în 1936, a marcat sfîrşitul carierei lui Nicolae Titulescu. Fost ambasador la Paris şi Londra, reprezentant al României la Liga Naţiunilor de la Geneva, Nicolae Titulescu a fost ministru de externe al României din 1927 pînă în 1928 şi din 1932 pînă în 1936. Spre deosebire de cei mai mulţi din contemporanii lui, eminentul diplomat român a înţeles şi a acceptat necesitatea unei apropieri sovieto-române, deşi a refuzat consecvent să încerce să facă acest lucru în schimbul revendicării româneşti a Basarabiei.

Reabilitarea lui Nicolae Titulescu de către români

În 1967, istoricul român Ion Oprea a publicat o carte incitantă despre Nicolae Titulescu şi relaţiile sovieto-române în anii interbelici, carte intitulată *O etapă rodnică din istoria relaţiilor româno-sovietice 1928-1936*[1]. Cu un an mai înainte, el publicase deja o biografie a faimosului diplomat[2]. Cartea din 1967 era cît se poate de îndrăzneaţă, deoarece relaţiile româno-sovietice fuseseră foarte problematice înainte de război, iar chestiunea basarabeană reprezentase principalul obstacol în reluarea relaţiilor diplomatice.

În întreaga sa carte, Oprea lăuda politica externă a ambelor guverne — român şi sovietic. Potrivit lui Oprea, Uniunea Sovietică dusese o politică

[1] I.M. Oprea, *O etapă rodnică din istoria relaţiilor diplomatice româno-sovietice 1928-1936*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.

[2] I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura Academiei RPR., Bucureşti, 1966.

principială, bazată pe pace şi securitate colectivă. În acest fel, statul sovietic a înlăturat neîncrederea inerentă şi sentimentele antisovietice ale guvernelor „burgheze" şi a inspirat respect în mijlocul maselor şi a mişcărilor democratice din ţările capitaliste. Politicienii „burghezi" pragmatici de la Londra şi Paris au înţeles că Moscova ar putea fi implicată în politica europeană. Această revelaţie au avut-o şi cei mai mulţi politicieni români, deşi mai lent, din cauza atitudinii lor antisovietice şi anticomuniste.

România, care-şi desăvîrşise unitatea naţională în 1918, era un susţinător fervent al *statu quo*-ului teritorial şi al sistemului de la Versailles. Regimul din România era, de asemenea, pe deplin conştient de avantajele cooperării cu „regimul sovietic iubitor de pace"[3]. În contrast cu titlul cărţii sale, Oprea trece în revistă toate negocierile sovieto-române după 1918. De la ruperea relaţiilor lor dimplomatice în 1918, ambele state au urmărit neîntrerupt normalizarea acestora, crede Oprea. Acest proces dureros şi anevoios a necesitat şaisprezece ani şi şi-a arătat roadele doar în vara lui 1934.

În termeni politici, cartea lui Oprea era deosebit de revelatoare pentru o serie de probleme, în 1967. Chestiunea este care din aceste probleme au contribuit la reabilitarea renumitului diplomat. La mijlocul anilor '60, relaţiile româno-sovietice au atins punctul lor cel mai de jos, iar acest lucru a putut să influenţeze, mai mult ca sigur, istoriografia română. O altă posibilă explicaţie este pretenţia românilor asupra Basarabiei, care fusese resuscitată în 1964. Citind printre rînduri, cartea lui Oprea avea în miezul ei Basarabia, cu toate că numele ei nu era niciodată menţionat.

Într-un context mai cuprinzător, cartea se plasează, de asemenea, în ton cu linia autonomă românească, marcată de aşa-numita declaraţie de independenţă din 1964. Această nouă orientare politică a beneficiat cu siguranţă de reabilitarea politicii externe româneşti din perioada interbelică. Într-un context chiar şi mai larg, publicarea tocmai la momentul potrivit a cărţii lui Oprea reflectă tendinţa Partidului Comunist Român, începînd după cît se pare din ultima parte a anilor '50, de a se prezenta pe sine ca pe moştenitorul istoriei şi statului român, ceea ce implică recunoaşterea regimului „burghez" al lui I. C. Brătianu şi Nicolae Titulescu.

În general, reabilitarea lui Nicolae Titulescu a reprezentat un instrument istoriografic foarte funcţional pentru regimul comunist. Reabilitarea regimului românesc interbelic în ansamblu şi referirile provocatoare la chestiunea Basarabiei au constituit o latură a conflictului sovieto-român din anii '60, contribuind în acelaşi timp la legitimizarea regimului comunist în România şi la îmbunătăţi-

[3] I M. Oprea, *O etapă rodnică*, p. 7-21.

rea statutului țării în Occident. O evaluare a cărții din perspectiva literaturii românești care a precedat-o arată, de asemenea, clar că schimbările mai sus-menționate din politica românească nu au început toate în același timp și că reabilitarea lui Titulescu, de către Oprea, nu s-a ivit din nimic.

După preluarea puterii de către comuniști, în 1947, istoricii conduși de Mihai Roller au copiat pur și simplu punctul de vedere sovietic cu privire la anexarea din 1918 și la ultimatumul din 1940. Ca rezultat, verdictul lor privitor la regimul din România dintre anii 1918 și 1940 și la politica lui externă era usturător. Potrivitr lui Roller, lupta neobosită a PCR a reprezentat singura rază de speranță în acea epocă de teroare. „Clasa conducătoare șovină burghezo-moșierească“ a implicat România în intervenția împotriva Uniunii Sovietice. Din teamă de revoluție, regimul din România a rămas fidel politicii sale antisovietice, sprijinită de toate partidele politice, inclusiv de Partidul Social-Democrat și pe această cale a contribuit la demagogia imperialistă a Franței și Angliei la Liga Națiunilor. „Presiunea maselor“ a forțat însă regimul reacționar să semneze protocolul de la Moscova în 1929. Politica de pace a Kremlinului a fost blocată de România atunci cînd ea a semnat Convenția de la Londra, din 1933, fără ca ea să-și înceteze pregătirile de război. Din punctul de vedere al lui Roller, participarea României la agresiunea fascistă împotriva statului sovietic a fost consecința naturală a politicii externe a deceniilor anterioare. O sută de pagini din acest manual sînt dedicate anilor interbelici, dar Titulescu nu este niciodată mentionat[4].

La începutul anilor '60, diplomatul român și-a redobîndit ceva din fosta lui faimă. După toate aparențele, un articol scris, la jumătatea anului 1961, de Petre Constantinescu-Iași, a marcat începutul acestei tendințe[5]. În anul următor, același istoric a publicat un lung articol despre Titulescu, în nou creata *Revue Roumaine d'Histoire*. Coautorul articolului nu era nimeni altul decît Ion Oprea[6].

Imaginea reală a regimului din România și rolul lui în politica internațională, așa cum rezultă din acest articol, sînt similare celor din cartea lui Roller, dar Titulescu este singularizat ca o excepție[7]. Deși era un reprezentant al

[4] *Istoria RPR. Manual*, p. 538-637.

[5] P. Constantinescu-Iași, I. Oprea, *O importantă figură a diplomației europene - Nicolae Titulescu*, în *Studii*, nr. 9, 1961, p. 1409-1437; pentru mai multă informație bibliografică vezi I. Agrigoroaie, *Nicolae Titulescu - Bibliografie*, AȘUI-I, nr. 29, 1983, p. 37-46.

[6] P. Constantinescu-Iași, I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu - figure marquante de la diplomatie éuropéenne*, RHR, I, nr. 2, 1962, p. 375-409.

[7] Merită a fi menționat faptul că epitetul obișnuit al lui Roller pentru regimul din România, „burghezo-moșieresc“, a fost înlocuit cu formularea mai moderată „burghezo-agrarian“.

burgheziei, el a devenit campionul unei politici pragmatice orientate împotriva revizionismului şi fascismului. După eşecul intervenţiei, statele occidentale s-au străduit să îndrepte agresiunea fascistă în direcţia Uniunii Sovietice. Titulescu şi-a dat seama că ascensiunea fascismului şi pericolul unui nou război mondial constituiau o primejdie la adresa sistemului capitalist şi o ocazie pentru proliferarea revoluţiei bolşevice. El a încurajat, prin urmare, o apropiere sovieto-română în interesul securităţii colective, al dezarmării şi păcii. Contrar intenţiilor celor mai mulţi membri ai guvernului român, ministrul de externe şi-a impus politica. El a fost lăudat pentru lupta lui pentru pace atît de presa democratică, cît şi de mase. Titulescu nu a fost un socialist, ci un patriot. Sub presiunea statelor fasciste, Titulescu, care constituise un obstacol major pe drumul care ducea România la război, a fost îndepărtat din funcţie în 1936[8].

În sinteză, acest articol a marcat reabilitarea lui Titulescu, ca politician independent în viaţa politică românească interbelică, ca luptător împotriva revizionismului şi agresiunii fasciste. Reabilitarea lui a făcut un pas înainte în 1966 prin editarea, de către Robert Deutsch, a colecţiei de cuvîntări ale lui Titulescu, ce aveau să fie publicate în 1967[9]. Deutsch susţine că tendinţa pozitivă din politica externă românească se datora concordanţei dintre nevoia de a apăra integritatea teritorială a României după unirea din 1918 şi lupta pentru pace mondială. Cea mai remarcabilă etapă a diplomaţiei româneşti se argumentează că ar fi fost între 1932 şi 1936, cînd Titulescu s-a bucurat de un mare prestigiu în rîndul diplomaţilor europeni[10]. Acţiunile lui Titulescu indicau clar „unanimitatea antirevizionistă a principalelor cercuri politice din România“[11]. În anii '30, anticomunismul inerent tuturor guvernelor burgheze, criza economică şi înclinaţiile dictatoriale ale lui Carol al II-lea au condus la o politică internă reacţionară, iar politica externă dusă de Titulescu a ajuns să fie depăşită[12].

A descrie politica externă a României din perioada interbelică fără a pomeni chestiunea Basarabiei este ca şi cum ai povesti istoria fascismului fără

---

8 Constantinescu-Iaşi, Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 375-409.

9 N. Titulescu, *Discursuri*, ed. R. Deutsch, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.

10 Accentul pus pe prestigiul european al lui Titulescu, ca preşedinte al Ligii Naţiunilor, sugerează că regimul din România dorea să amintească Europei, la începutul anilor '60, tradiţia diplomatică românească. P. Constantinescu-Iaşi, I.M. Oprea, *N.Titulescu*, p. 409.

11 Deutsch, *The Foreign Policy of Romania and the Dynamics of Peace (1932-1936)*, RRM, 5, nr. 1, 1966, p. 124.

12 Deutsch, *The Foreign Policy*, p. 121-132.

a-l aminti pe Hitler. Prezentarea sumară a istoriografiei românești, aflată în capitolul cinci, arată că primele referiri la Basarabia au avut loc în 1964. Constantinescu-Iași și Oprea au evitat cu grijă, în 1962, acest tabu. Ei au lăsat de asemenea fără un răspuns chestiunea participării României la intervenție și s-au concentrat asupra politicii externe românești începînd din 1933, odată cu lupta conjugată a României și Uniunii Sovietice împotriva fascismului. Convenția de la Londra este menționată ca un instrument de protejare a inviolabilității teritoriale a semnatarilor, iar aderarea sovieticilor la această convenție este privită ca promițătoare pentru reluarea relațiilor diplomatice[13].

În 1966, Robert Deutsch a subliniat în repetate rînduri că politica externă din anii interbelici s-a bazat pe menținerea integrității teritoriale și a suveranității naționale. De altfel, el a sugerat, provocator, că Titulescu dorea să încheie un tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică pentru a împiedica o apropiere sovieto-germană în dauna României! Referirea la cunoscutul Tratat Molotov-Ribbentrop este evidentă și la fel de evidentă este, pentru cititorul avizat, sugestia — implicată — că acest tratat era legat de ultimatumul din 1940. Un articol publicat în 1968 oferea un alt exemplu de manevrare extremă, indirectă, a chestiunii Basarabiei. Autorul subliniază sugestia României ca agresiunea să fie definită ca „[acțiuni] pe teritoriul altui stat, atingînd independența și integritatea altui stat"[14], ceea ce implica recunoașterea *de facto* de către Kremlin a suveranității României.

I. Oprea se mîndrește pentru referirile făcute la chestiunea Basarabiei în cartea sa din 1967, fără a fi menționat, totuși, chiar cuvîntul tabu. Pentru cititorul avizat, cartea sa este o pledoarie indubitabilă pentru revendicarea românească a Basarabiei. Oprea își informează, de exemplu, cititorii că condițiile pentru soluționarea conflictului sovieto-român au fost stabilite prin Convenția din martie 1918, care includea de asemenea rezervele și modificările lui Averescu. Istoricii și politicienii burghezi români au susținut că Averescu nu a acceptat prima clauză a propunerii sovietice din 1918, care cerea evacuarea Basarabiei într-un răstimp de două luni[15]. În mod similar, Oprea susține că celelalte tratate implicau și ele recunoașterea de către sovietici a dreptului României asupra Basarabiei.

---

[13] Constantinescu-Iași, Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 375-409.

[14] Gh. Matei, *La Roumanie et quelques problèmes du désarmament et de la définition de l'agresseur (1932-1933)*, RRH, 7, nr. 4, 1968, p. 568.

[15] Oprea, *O etapă rodnică*, p. 14-21. Ion Oprea se referă la textul sovietic publicat al acestei înțelegeri, deși acesta nu menționează și rezervele românilor! *DVPS*, vol. 1, p. 210.

Pînă la acest punct, s-a pornit de la premisa că reabilitarea istoriografică a lui Nicolae Titulescu a fost motivată politic. Pentru istoriografia comunistă, existenţa unei legături între politică şi scrierea istoriei este destul de plauzibilă. În cazul particular pe care-l prezintă Nicolae Titulescu, biografiile istoricilor implicaţi fac această legătura chiar şi mai plauzibilă. Istoricii care au contribuit cel mai mult la reabilitarea lui Titulescu au fost Petre Constantinescu-Iaşi, Ion Oprea şi Robert Deutsch.

La începutul anilor '60, cu excepţia lui Andrei Oţetea, Petre Constantinescu-Iaşi era de departe istoricul cu cea mai mare influenţă politică din Republica Populară Română. Fusese membru al Partidului Social-Democrat şi al Partidului Comunist Român din 1910. Îşi începuse cariera universitară în anii '20, dar şi-a pierdut postul în 1936 din cauza simpatiilor lui de stînga. Din acelaşi motiv, a urcat rapid după preluarea puterii de către comunişti, în 1944. Deoarece era unul dintre cei mai rusofili istorici, la jumătatea anilor '50 cariera lui a suferit încă un recul. În timpul destalinizării, şi-a pierdut poziţiile de director al Institutului de Istorie „N. Iorga", de vicepreşedinte al Academiei şi de preşedinte al Secţiei de istorie a Academiei. În 1962 a urmat totuşi o revenire, la poziţia de director al Institutului de Studii Româno-Sovietice, iar în acelaşi an a primit un doctorat onorific de la Universitatea Lomonosov din Moscova. S-a pensionat în 1964[16].

Carierele celorlalţi doi istorici au multe în comun. Ambii sînt născuţi în anii '30, licenţiaţi după război, în România, şi pregătiţi apoi, ca istorici, la Moscova. Tot amîndoi au urmat facultatea Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice al Comitetului Central, iar cărţile pe care le-au scris despre Titulescu erau de asemenea primele lor scrieri mai importante[17].

Toţi aceşti trei istorici erau, sub raport politic, bine pregătiţi. Ataşamentul lui Petre Constantinescu-Iaşi era clar prorus şi antiromân; condamnarea ce o pronunţa la adresa regimului burghez român era categorică. Ion Oprea şi Robert Deutsch, care aparţineau generaţiei mai tinere de istorici români, făceau un efort să armonizeze ataşamentul prorusesc şi prosovietic cu noul ataşament proromânesc. Ca urmare, ei aveau să reprime toate faptele istorice care vorbeau împotriva unei astfel de armonii şi în mod deosebit conflictul fundamental privitor la Basarabia.

Grupurile vizate de aceste scrieri sugerau de asemenea o puternică motivaţie politică. Firavele începuturi ale reabilitării la începutul anilor '60

---

[16] T. Udrea, *Constantinescu-Iaşi, Petre,* EIR-1978, 1978, p. 106-107.

[17] T. Udrea, *Deutsch, Robert*, EIR-1978, 1978, p. 123-124; I. Chiper, *Oprea, Ion M.*, EIR-1978, 1978, p. 245.

s-au transformat într-o adevărată explozie de publicații privitoare la Titulescu și politica externă românească, între 1965 și 1968; monografiile lui Oprea, colecțiile de opere și discursuri ale lui Titulescu, numeroasele articole din revistele de istorie, cu un tiraj mediu, precum *Revue Roumaine d 'Histoire* și *Anale de istorie*, au fost cu toate publicate în această perioadă[18]. Publicarea unei ediții prescurtate, în anii '60, a biografiei scrise de Oprea, în limba engleză, este o excepție care merită a fi înregistrată[19]. Un alt fapt remarcabil este publicarea unui mare număr de articole în *Revue Roumaine d 'Histoire.* Toate articolele din aceasta revistă erau scrise în limbi străine „pentru a informa pe specialiștii străini despre nivelul scrierii istoriei în România"[20]. Cărțile și revistele nu erau, aparent, adresate publicului larg, deoarece politica internațională din anii interbelici reprezintă o problemă complicată și în esență de neînțeles fără mai multă informație de bază decît aceea oferită de aceste publicații. Toate acestea sugerează că grupurile vizate erau specialiștii din Vest și o bine informată audiență din România: cadrele partidului, profesorii și propagandiștii[21].

Ultimul și poate cel mai interesant aspect al reabilitării lui Titulescu este cel al paralelei dintre relațiile româno-sovietice din anii '30 și cele din primii ani '60. Cum într-un sistem comunist nu este un lucru neobișnuit să se poarte controverse politice în limbaj istoric, această paralelă merită o examinare mai atentă. Mai ales în ce privește întrebarea în ce măsură reabilitarea lui Titulescu a fost menită sau nu să fie o lecție românească adresată Moscovei. Lăsînd la o parte chestiunea Basarabiei, reînvierea interesului pentru Titulescu transmitea semnalul că interesele comunismului mondial și interesele naționale ale României nu erau incompatibile. În anii interbelici, linia națională — cel puțin din punct de vedere românesc — se armoniza cu politica primului stat socialist, iar paralela contemporană desigur că nu scăpase neobservată românilor. O serie de articole accentuau cursul independent al politicii externe românești din anii interbelici cu o trimitere vădită la politica curentă[22].

---

[18] Vezi Agrigoroaiei, *N. Titulescu- Bibliografie*, p. 37-46. Din nefericire, edițiile cărții sînt necunoscute.

[19] I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity,* Biblioteca Historica Romaniae, Studies, nr. 22, Editura Academiei RSR., București, 1968.

[20] D. Berindei, Revue Roumaine d'Histoire, EIR-1978, 1978, p. 455. De altfel, din 1962 pînă în 1972 editorul acestei reviste a fost Andrei Oțetea, unul dintre inițiatorii cursului naționalist în scrierea istoriei României.

[21] Desigur, acești cititori avizați urmau să transmită mesajul acestor articole și cărți publicului larg.

[22] Vezi, de exemplu, Deutsch, *The Foreign Policy*, p. 121-132.

În sinteză, reabilitarea lui Titulescu în România pare să fi dobîndit o funcție politică în mod treptat. Pas cu pas, după exemplul lui Titulescu, a fost reabilitată întreaga politică externă românească. Chiar chestiunea Basarabiei, care la început împiedicase reabilitarea, a devenit mai tîrziu funcțională din punct de vedere politic. Totuși, chestiunea Basarabiei punctează contradicția inerentă din noua istoriografie românească, în care istoricii încearcă să slujească la doi stăpîni. Este imposibil să faci elogiul unificării naționale românești fără a pune sub semnul întrebării justețea politicii externe sovietice, și invers. Cu alte cuvinte, atașamentele prorusesc și proromânesc sînt incompatibile, numai dacă ești pregătit să falsifici faptele istorice.

Răspunsul Chișinăului

Concluziile de mai sus cu privire la tendințele istoriografiei românești nu sînt în mod necesar în concordanță cu percepția sovietică a acestor evoluții. Reacția sovietică față de reabilitarea lui Titulescu și a politicii externe românești constituie, prin urmare, o temă în sine. Ținînd seama de deteriorarea generală a relațiilor sovieto-române și de resuscitarea chestiunii Basarabiei, nu e deloc surprinzător că istoricii sovietici de la Moscova și Chișinău nu au lăsat fără răspuns evoluția istoriografiei românești.

Cunoscuta carte a lui Brîseakin și Sîtnic, publicată în 1969 și analizată în capitolul anterior, a fost stimulată să apară de faimosul discurs al primului secretar Ivan Bodiul, la plenara din februarie 1967[23]. Bodiul le-a cerut oamenilor de știință din republică să se angajeze în lupta cu dușmanul burghez. În domeniul istoriei, principalul dușman îl reprezentau istoricii burghezi români din anii interbelici și scrierile curente ale exilaților. Cei doi membri ai Universității din Chișinău au luat de asemenea drept țintă cîțiva istorici din RPR, pe Oprea cu cartea sa despre Titulescu, în chip deosebit[24].

Autorii sovietici au pus față în față punctul de vedere al lui Oprea cu faptele istorice și cu aprecierea lor negativă asupra politicii externe românești: România a participat la intervenția Antantei, a anexat Basarabia, a refuzat cu încăpățînare propunerile sovietice de normalizare a relațiilor diplomatice. Cei doi autori au luat peste picior afirmația lui Oprea că România nu a purtat

---

[23] I.I. Bodiul, *O podgotovke k 50-letiu Velikoi Okteabr'skoi revoliuții i zadaceah partiinoi organizații respubliki. Doklad na plenume ȚK KPM*, SM, 6 februarie 1967. Această legătură este evidentă. La scurt timp după plenară, cei doi autori au publicat un articol de ziar cu același titlu ca al cărții din 1969. S.K. Brîseakin, M.K. Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, SM, 25 februarie 1967.

[24] S.K. Brîseakin, M.K. Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 3-12.

niciodată război împotriva Uniunii Sovietice și s-a străduit să aibă relații normale cu ea. Ei l-au criticat de asemenea pe Oprea pentru că nu a menționat adevăratul vinovat de eșecul negocierilor la începutul anilor '20. Stilul argumentației era total ideologic, cu toate argumentele și terminologia națională evitate cu grijă. Discursul realizat este și el politic, mai curînd decît științific. Potrivit lui Brîseakin și Sîtnic, Tratatul Briand-Kellogg a fost o victorie pentru regimul sovietic pentru că el a forțat România să renunțe la război. Este, în consecință, un sofism burghez să interpretezi acest tratat ca pe o concesie sovietică în chestiunea Basarabiei. Fără a intra în alte detalii, autorii încheiau răsunător că tratatul a arătat iubirea de pace a sovieticilor[25].

Apropierea sovieto-franceză din 1932 a lăsat România izolată pe poziția sa antisovietică. Nicolae Titulescu a luat conducerea politicii externe românești și a făcut propuneri vecinului din Est, care au inclus negocierile de la Riga, Convenția de la Londra și normalizarea relațiilor în 1934. Acțiunile lui Titulescu nu au mascat, de altfel, o schimbare în politica externă antisovietică a României. Brîseakin nota că, în schimb, puterea și prestigiul internațional al Uniunii Sovietice creștea, și era citat Roller[26]. Istoricii îl sfătuiau astfel implicit pe Oprea să-și recunoască păcatele și să se întoarcă la interpretarea lui Roller, cu privire la regimul antebelic!

Cei doi istorici sovietici marcau de asemenea un punct cînd îl acuzau pe Oprea de ignorarea chestiunii Basarabiei pentru a-și putea susține teza despre obiectivul comun al politicii externe românești și sovietice, între 1918 și 1940. Ei condamnau cu furie afirmația crucială a lui Oprea că „în anii interbelici, cercurile conducătoare din România considerau represiunea internă a comunismului consonantă cu cooperarea externă [cu Uniunea Sovietică]“[27]. Totuși, faptul că ei îl acceptau pe Titulescu ca pe o excepție pozitivă este semnificatv, cu toate că ea era temperată de numeroase restricții.

Literatura sovietică privitoare la relațiile diplomatice din perioada interbelică este destul de săracă. Acest subiect a fost, în esența lui, nefuncțional în termenii politicii interne sovietice, iar istoricii sovietici au preferat să stăruie asupra mișcării revoluționare din Basarabia interbelică sau asupra „regimului de teroare și represiune“ din România. Vechea generație de basarabeni își amintea încă aceste evenimente și trebuia să treacă amintirea acestor experiențe negative

---

[25] Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 3-89.

[26] *Istoria României*, ed. M. Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1948, p. 664, citată în Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 89-90.

[27] Oprea, *O etapă rodnică*, p. 29, citată în Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 129-136.

tineretului. O descriere detaliată a evoluţiei relaţiilor diplomatice putea fi disfuncţională şi să facă rău imaginii despre o politică externă sovietică principială şi consecventă. Fapt este că adevărul istoric era mai puţin onorabil: în anii de început, cel puţin unii lideri sovietici erau gata să facă un tîrg cu România. Mai tîrziu, tratatele internaţionale semnate de Kremlin aruncau îndoiala asupra principiilor fundamentale ale politicii sovietice. Singurul rost al discutării relaţiilor diplomatice interbelice a ieşit la lumină la mijlocul anilor '60, ca răspuns la reînvierea de către români a chestiunii Basarabiei[28].

Cît de problematică a fost cu exactitate politica externă a României în perioada interbelică pentru sovietici era pe larg demonstrat de către presa, broşurile şi revistele vremii. Mai ales ziarele *Obşcestvo Bessarabţev* şi *Krasnaia Bessarabia* tocau întruna pe tema poziţiei principiale a Kremlinului în chestiunea Basarabiei. Loialitatea neabătută a comuniştilor era frecvent pusă la încercare. În ziarele şi pamfletele lor, ei demascau presupusa indulgenţă a Kremlinului în privinţa chestiunii Basarabiei, ca fiind o „falsificare burgheză"; Tratatul Briand-Kellogg, Convenţia de la Londra şi reluarea relaţiilor diplomatice nu au afectat poziţia justă a Kremlinului[29]. În cartea lui despre *Obşcestvo Bessarabţev,* Iakov Kopanski admite şi el că acţiunile diplomatice sovietice au produs uneori confuzie în rîndul liderilor basarabeni. Contraargumentele pe care le utilizau ei în *Krasnaia Bessarabia* erau, totuşi, destul de firave: declaraţiile oficiale ale lui Litvinov sau Molotov şi notele de protest sovietice[30].

Aceste dispute defensive sovietice au continuat şi după război. Diagrama 7.1 demonstrează că „lupta guvernului sovietic pentru o soluţie paşnică în problema Basarabiei nu era tocmai un subiect popular printre istoricii sovietici înaintea sfîrşitului anilor '60[31]. De altfel, puţinele scrieri postbelice erau în mare parte dedicate perioadei dintre 1918 şi 1924. Nici una nu se ocupa în detaliu de acţiunile diplomatice din anii interbelici. Chiar sesiunea pe teme istorice ţinută la Bucureşti în iunie 1958, dedicată relaţiilor sovieto-române, a

---

[28] În acel moment, mitul moldovean şi prezentarea naţională adăugaseră încă o problemă: notele de protest ale guvernului sovietic pretinseseră Basarabia ca parte din Ucraina şi pur şi simplu nu menţionaseră poporul moldovean. Din acest motiv, istoricii sovietici puteau doar să se refere la note (publicate în DVPS, din 1957) şi nu le-au citat niciodată. Vezi, de exemplu Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti.*

[29] Vezi, de exemplu, *Sovetskaia politika v voprose o Bessarabii ostaiotsea neizmennoi*, KB, nr. 8-9, 1933, p. 1-3; V. Dembo, *Moskovskii protokol i bessarabskii vopros*, KB, nr. 1-2, 1989, p. 5-7.

[30] I.M. Kopanski, *Obşcestvo Besarabţev v SSSR i Soiuz Bessarabskih Emigrantov (1924-1940)*, Ştiinţa, Chişinău, 1978, p. 111-146.

[31] Diagrama 7.1 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

neglijat anii interbelici[32]. Toți istoricii opuneau politicii sovietice iubitoare de pace politica românească agresivă[33].

După răspunsul inițial, îndîrjit, venit din partea lui Brîseakin și Sîtnic, istoricii sovietici au schimbat tonul. În perspectiva amplificării conflictului sovieto-român, era necesar un punct de vedere sovietic solid și științific pentru a demasca falsurile exilaților români și, mai ales, pe istoricii români comuniști care greșeau. Noua optică a românilor asupra istoriei lor naționale trebuia denunțată cu toate mijloacele oferite de argumentele științifice.

După S.K. Brîseakin și Mihail Sîtnic, care folosiseră declarații demagogice în loc de argumente științifice, o serie de istorici sovietici s-au ocupat și ei de subiect în mod mai adecvat, mai în detaliu. Spre sfîrșitul anilor '60 au apărut primele articole sovietice pe subiecte ca Protocolul Litvinov sau Mica Antantă[34]. În afara celor doi istorici menționați mai sus, alți patru istorici moldoveni au preluat misiunea anevoioasă de a elabora un punct de vedere sovietic conscevent: Iakov Kopanski, Izeaslav Levit, A. Şeviakov şi Boris Kolker. Cel puțin trei dintre ei erau membri ai Institutului de Istorie al Academiei Moldovene de Științe. Faptul că acestor trei istorici din republică li s-a cerut să scrie o serie de cărți asupra relațiilor sovieto-române, care să fie publicate de prestigioasa editură *Nauka*, subliniază importanța pe care Kremlinul o dădea respingerii punctului de vedere românesc[35].

Cărțile lor au devenit lucrări etalon cu privire la relațiile sovieto-române din perioada interbelică. Din primii ani ai deceniului al optulea, toți istoricii sovietici care s-au interesat de acest subiect au consultat aceste cărți[36]. Un bun exemplu asupra stilului și punctului de vedere al acestor cărți este volumul dedicat relațiilor dintre anii 1929 și 1934, scris de căliții istorici Kopanski și

---

[32] Cu excepția unui articol asupra legăturilor dintre popoarele ambelor țări. T. Georgescu, *O deiatel'nosti legal'nîh massovîh organizații za mir i drujbu s Sovetskim Soiuzom (1932-1935)*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 187-206. Vezi și Constantinescu-Iași, *Ob izucenii*, p. 25-27.

[33] Vezi, de exemplu, Lazarev, *Vossoedinenie moldavskogo naroda*, p. 15-35; Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p.48-68.

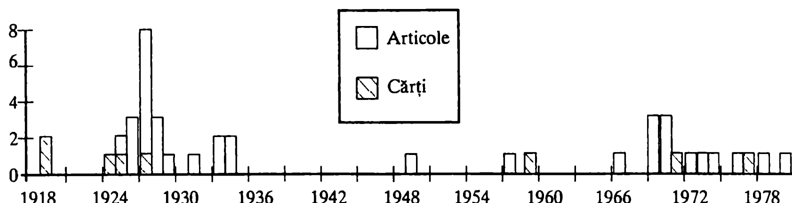
[34] Vezi, de exemplu, M.K. Sîtnik, *Moskovskii protokol 1929 i bessarabskii vopros*, BA, nr. 2, 1969, p. 1-5.

[35] *Russko-rumînskie i sovetsko-rumînskie otnoșenia. Sbornik statei i soobșcenii*, Chișinău, 1969; B.M. Kolker, I.E. Levit, *Vneșneaia politika Rumînii i rumîno-sovetskie otnoșenia (sept. 1939-iun',1941)*, Nauka, Moscova, 1971; I.M. Kopanski, I.E. Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoșenia 1929-1934 gg.* (*Ot podpisania Moskovskogo protokola do ustanovlenia diplomaticeskih otnoșenii*) ed. A.M. Lazarev, Nauka, Moscova, 1971.

[36] Vezi, de exemplu, I. Levițki, *O pricinah uceastia fașistskoi Rumînii v voine protiv SSSR*, VI, nr. 7, 1985, p. 68-85.

Levit. Potrivit introducerii lui, autorii au intenţionat să demonstreze politica de pace a Uniunii Sovietice, atitudinea ei principială în chestiunea Basarabiei şi încercările clasei conducătoare româneşti şi a reacţiunii internaţionale de a împiedica reluarea relaţiilor bilaterale. Deşi acestea erau declaraţii propagandistice, autorii s-au folosit pe larg în demonstraţiile lor de presa contemporană, de documente de arhivă şi de literatura suplimentară[37].

Diagrama 7.1. Publicaţii sovietice privitoare la relaţiile sovieto-române în perioada interbelică

Abordarea ştiinţifică realizată de cărţile mai sus-amintite le deosebeşte vizibil de scrierile sovietice anterioare lor. Concluzia la care ele ajung nu este mai puţin antiromânească, însă argumentaţia lor este de departe mai sofisticată. Evoluţia raţionamentelor ar putea convinge pe oricine care nu este specialist în acest domeniu, şi doar o amplă cercetare în arhive ar putea asigura o negare a afirmaţiilor lor. Totuşi, în cele mai multe cazuri cheia deosebirii dintre interpretarea sovietică şi cea românească este evaluarea intenţiilor regimului de la Bucureşti sau Moscova şi nu a faptelor istorice. Pentru explicarea momentelor de vîrf în apropierea româno-sovietică, ca Protocolul Litvinov, Convenţia de la Londra sau normalizarea relaţiilor, se recurge adesea la concepte vagi. De exemplu, clasa conducătoare română a fost forţată să ajungă la o înţelegere cu Uniunea Sovietică „sub presiunea maselor", „de teama opiniei publice mondiale" sau „avînd în vedere situaţia internaţională".

Ca şi predecesorii lor, autorii au insistat asupra numeroaselor falsificări burgheze din perioada interbelică, asupra scrierilor defăimătoare ale exilaţilor şi asupra vederilor incorecte ale unor istorici comunişti români, inclusiv ale lui Ion Oprea. Aprecierea acţiunilor lui Titulescu era cu două tăişuri. El apăra democraţia burgheză împotriva fascismului, promova un sistem de securitate colectivă în Europa incluzînd în el şi Uniunea Sovietică şi încuraja relaţiile de bună vecinătate cu acest stat. În acelaşi timp însă, el reprezenta interesele clasei

[37] Kopanski, Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoşenia*, p. 4.

conducătoare și cerea cu insistență recunoașterea de către sovietici a suveranității României asupra Basarabiei. Pentru el, Basarabia avea o mai mare prioritate decît apropierea cu Kremlinul. Potrivit lui Kopanski și Levit, de altfel, acțiunile politice întreprinse de Titulescu făceau uneori jocul presei reacționare sau al germanilor, care au determinat cercurile conducătoare reacționare din România să pună capăt negocierilor lui Titulescu cu sovieticii, în 1936[38].

Părerea de ansamblu a sovieticilor asupra regimului antebelic din România era negativă : un regim al moșierilor, burgheziei și chiaburilor. Totuși, mai existau și muncitori progresiști, conduși de PCR, dar și reacționari precum regele Carol al II-lea, Alexandru C. Cuza și Gheorghe Brătianu. La mijloc se aflau „politicienii cu o gîndire progresistă, și în mod deosebit Nicolae Titulescu“[39].

Titulescu, figură emblematică a politicii externe românești

Deosebirea de opinii dintre sovietici și români după disputa inițială de la sfîrșitul anilor '60, se poate cel mai bine descrie în termenii atașamentului. Istoricii sovietici au rămas fideli atașamentului lor tradițional proslav și anti românesc. Românii au propus totuși un punct de vedere alternativ, care era puternic proromânesc. La prima vedere, acesta părea să fie la fel de bine și prosovietic, dar referirile la chestiunea Basarabiei erau antisovietice, prin implicațiile lor.

În anii '70, istoricii români s-au decis să nu forțeze chestiunea Basarabiei. Mai mult sau mai puțin, ei neglijau implicațiile istoriei relațiilor bilaterale din perioada interbelică pentru problema Basarabiei. Totuși, ei rețineau două elemente centrale ale controversei : reabilitarea lui Titulescu, ca erou național cu prestigiu european și exemplu actual pentru diplomația românească ; reevaluarea generală a regimului antebelic românesc și acceptarea caracterului lui burghez, întrucît politica lui era, la vremea respectivă, în cel mai înalt grad în interesul națiunii române. Deși nu s-a spus niciodată acest lucru, orientarea națională avea prioritate asupra orientării comuniste.

În contribuția sa la manualul publicat în 1970, Ion Oprea rezuma sinteza românească în felul următor : „ca rezultat al efortului remarcabil și insistent al diplomației română și sovietică, în iunie 1934 România a restabilit relațiile diplomatice cu U.R.S.S., pe baza respectului intereselor reciproce“[40]. I-au urmat exemplul și alți istorici români. Fără problema Basarabiei însă, ar fi fost

38 Kopanski, Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoșenia*, p. 75-179.

39 Kopanski, Levit, *Sovetsko-rumînskie otnoșenia*, p. 180-182.

40 Constantinescu, Daicoviciu, Pascu, *Histoire de la Roumanie*, p. 338

destul de uşor ca Uniunea Sovietică şi România să fie prezentate ca două state iubitoare de pace, care luptau umăr la umăr împotriva revizionismului[41].

Titulescu a rămas erou naţional al românilor şi nici un istoric nu a îndrăznit, în România, să mai adauge nici chiar un cuvînt despre caracterul lui burghez. În 1982, centenarul naşterii sale a fost sărbătorit oficial. Paralele dintre obiectivele politicii externe a României şi politica lui Titulescu erau evidente. El era prezentat ca avocat al păcii, dezarmarii şi campion al cooperării politice în Balcani[42]. Evident că Titulescu intrase în rîndul bărbaţilor cu care Ceauşescu dorea el însuşi să se compare: Burebista, Ştefan cel Mare şi ceilalţi.

În sinteză, studiile ştiinţifice scrise de Ion Oprea şi alţi istorici români erau politic funcţionale din cauza reabilitării regimului burghez antebelic şi a legăturii cu problema Basarabiei. Anterior mijlocului anilor '60, această inevitabilă legătură cu chestiunea Basarabiei împiedicase reabilitarea lui Titulescu. Pînă în 1964 chiar şi cele mai implicite referiri la această problemă spinoasă erau interzise. Principalii destinatari vizaţi de reabilitare în ansamblu fuseseră opinia publică românească şi Vestul.

În chip ironic, reabilitarea lui Titulescu a provocat reacţia mai întîi a istoricilor şi politicienilor sovietici, pentru care Titulescu reprezentase o problemă nefuncţională în istoriografie. După reflexul ideologic iniţial, istoricii sovietici au dat o replică acţiunii românilor la nivel ştiinţific şi au recunoscut că Titulescu a fost o excepţie de la regulă. Spre deosebire de alţi politicieni interbelici, Titulescu nu fusese un reacţionar agresiv antisovietic.

Acest exemplu ilustrează încă o dată că funcţionalitatea politică este un concept deopotrivă folositor dar şi primejdios, în analiza istoriografiei comuniste. El neglijează intenţiile autonome ale istoricilor înşişi, şi trece cu vederea deosebirea dintre studiile politico-ideologice, de genul celor ale lui Brîseakin şi Sîtnic, şi studiile ştiinţifice asemeni celui al lui Oprea. În schimb, el concentrează pur şi simplu atenţia asupra valorii politice a unor asemenea studii.

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Ultimatumul sovietic şi al doilea arbitraj de la Viena au accelerat în mod semnificativ victoria extremei drepte în viaţa politică românească şi supunerea politică faţă de axa fascistă. La 4 iulie 1940 s-a instalat un nou guvern reacţionar condus de Ion Gigurtu. În septembrie, regele a abdicat, iar generalul Antonescu a preluat puterea în România. Două luni mai tîrziu el l-a vizitat la

---

[41] Vezi, de exemplu, Moisuc, *L'Écroulement des alliances*, p. 1-21.

[42] A.P. van Goudoever, *De aktualiteit van Titulescu. Balkan-diplomatie toen en nu*, OEV, nr. 62, p. 18-22.

Berlin pe Hitler, a semnat Tripla Alianță și i-a promis lui Hitler că va putea conta pe armata română într-o cruciadă împotriva bolșevismului. Obiectivul principal al românilor era recucerirea Basarabiei și Bucovinei de Nord. În adîncul sufletelor lor, liderii români sperau că sprijinul lor militar îl va determina pe Hitler să anuleze al doilea arbitraj de la Viena și să le retrocedeze Transilvania. La 22 iunie 1941 toate partidele democratice, majoritatea opiniei publice și presa au salutat războiul.

Pe măsură ce armatele germane și române mărșăluiau tot mai adînc în Uniunea Sovietică, după „eliberarea" românilor din Republica Moldova, entuziasmul inițial de pe frontul intern a scăzut. După bătălia de la Stalingrad și pierderile grele înregistrate acolo, încheierea de către România a efortului de război era preferată atît de public, cît și de politicieni. Dar Antonescu nu era omul să-și abandoneze fratele de arme. Cînd armatele invadatoare au fost treptat împinse înapoi de către Armata Roșie, Antonescu le-a permis lui Maniu și Brătianu, liderii partidelor democrate, să deschidă negocieri cu aliații la Cairo. Avea și el propriile lui contacte cu sovieticii. Kremlinul dorea să facă regimul postbelic de la București dependent de el și prin urmare prefera regimul lui Antonescu sau o ocupare militartă a României, în locul unui guvern tradițional, cu o bază populară. Antonescu s-a hotărît totuși, prea tîrziu. La 20 august 1944 Armata Roșie a început o mișcare de pătrundere cunoscută ca operatiunea Iași-Chișinău și a eliminat mai multe divizii germane și românești. Datorită loviturii de stat de la București și înaintării Armatei Roșii, ultimele unități militare germane părăseau România înainte de încheierea lunii respective.

Reabilitarea mareșalului Antonescu

La sfîrșitul anilor '30, tipografiile din România au scos numeroase cărți și manifeste cu conținut de dreapta, naționalist sau direct fascist. Mînia publică produsă de pierderile teritoriale din 1940 și euforia provenită din victoriile și cîștigurile teritoriale realizate în faza inițială a războiului au sporit și mai mult această revărsare de scrieri. Chiar istoricii serioși și politicienii erau vinovați de scrierea unei astfel de proze fără valoare, care în consecință afișau sentimentele lor imperialiste și rasiste. În 1942, profesorul E. Diaconescu din Iași scria: „...Avem dreptul să ne refacem poporul, indiferent cum, și să-l încorporăm în statul nostru național, a cărui graniță naturală la est ar trebui să fie pe rîul Bug"[43]. În 1940, regele contribuise la

[43] Diaconescu, *Die Rumänen*, p. 6. Traducerea germană a cărții lui E. Diaconescu, *Românii și imperialismul ucrainean*, Cuget Moldovenesc, 11, nr. 6-7, 1942.

această orientare atunci cînd vizitase Chişinăul şi pretinsese că Odesa a fost întemeiată de colonişti români. În timpul războiului, unii extremişti ceruseră chiar să se acorde atenţie minorităţii româneşti din Manciuria![44] Unele articole cereau ca Niprul, Nistrul sau Bugul să fie viitorul hotar, în faza succesului operaţiunii Barbarossa.

În 1947 şi 1948, noul regim comunist de la Bucureşti a pus toate aceste scrieri pe lista neagră. Printre cărţile interzise erau şi broşurile despre Basarabia ale lui Gheorghe Brătianu, Ion Nistor, Alexandru Boldur, care fuseseră publicate între 1940 şi 1943, ca şi o carte din 1942 cu titlul grăitor *La hotarul Odesei*[45]. Aceste cărţi erau îndepărtate din toate bibliotecile, depozitate într-o secţiune specială a Bibliotecii Academiei Române şi în următorii treizeci de ani istoricii români şi sovietici au uitat, se pare, de ele. Referirile la toate aceste scrieri erau extrem de rare în istoriografia comunistă.

Totuşi, în anii '80 o serie de specialişti sovietici în domeniul istoriei celui de-al doilea război mondial au început brusc să se refere la aceste scrieri demne de dispreţ, pentru a demonstra intenţiile expansioniste ale clasei conducătoare româneşti în ajunul războiului şi în timpul lui.

Istoricii sovietici consultaseră astfel de scrieri doar accidental, pentru a găsi „falsuri burgheze“ anterioare acestei perioade. În 1982, de exemplu, istoricul moldovean V.N. Lungu cita un articol scris în 1942 de Ion Nistor, în care se observa în chip eronat că stăpînirea românească condusese Basarabia la dezvoltare economică şi culturală[46]. În 1985, istoricul sovietic I. Leviţki avea un alt unghi de abordare critică. Leviţki era decis să dovedească faptul că motivul participării României la operaţiunea Barbarossa nu era nici realizarea unei lovituri preventive, pentru anticiparea agresiunii sovietice, şi nici intenţia eliberării compatrioţilor. Iniţiativa participării era, de fapt, rezultatul planurilor imperialiste şi al şovinismului clasei conducătoare româneşti, iar Leviţki cita din ziarele contemporane de dreapta şi scrierile lui E. Diaconescu, Gheorghe Tătărăscu şi alţi naţionalişti cunoscuţi, care sprijineau această orientare[47].

Chestiunea se reduce, în primul rînd, la întrebarea ce anume sau cine l-a determinat pe Leviţki să scrie un astfel de articol agresiv. În introducere, el

---

[44] Cramariuc, *Die Rumänen jenseits des Bug*, traducerea germană a lucrării lui Gh.P. Cramariuc, *Românii de peste Bug şi răspîndirea lor*, Bucureşti, 1942.

[45] Listele conţin, de asemenea, numeroase scrieri antebelice. *Monitorul Oficial*, nr. 29, IB, 5 februarie 1948, p. 953-962.

[46] Lungu, *Ustanovlenie v Bessarabii*, p. 18-30.

[47] Leviţki, *O pricinah uceastia*, p. 68-85. Leviţki trimite la ziare ca *Universul*, *Transnistria* şi *Tribuna românilor transnistrieni*. Referinţe asemănătoare la Brîseakin, Sîtnik, *Torjesvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 124-129.

atrage explicit atenția asupra „recentei intensificări a propagandei imperialiste internaționale și a falsificării relațiilor sovieto-române“. Potrivit lui Levițki, anumiți autori burghezi români încercau să-l reabiliteze pe rege și partidele tradiționale, pretinzînd că Antonescu era singura persoană acceptabilă pentru a fi răspunzătoare de participarea României la războiul lui Hitler, și că, de fapt, chiar și Antonescu respinsese propunerea lui Hitler de anexare a Transnistriei de către România. Totuși, toate scrierile la care se referea Levițki aparțineau unor exilați români burghezi și fuseseră publicate înainte de 1970, ceea ce sugerează că Levițki se răzbuna împotriva eforturilor recente ale istoricilor comuniști români[48].

În acest domeniu, istoricii comuniști români își amplificaseră într-adevăr activitatea. Anii ‘80 au fost martorii unei intensificări generale a conflictului sovieto-român, odată cu declinul și prăbușirea imperiului lui Ceaușescu. Istoriografia română a scăpat de sub control și referirile la Basarabia au devenit deschise și foarte provocatoare. Ceaușescu și istoricii lui și-au încoronat efortul lor pe termen lung de restituire a trecutului național prin reabilitarea mareșalului Antonescu și a politicii sale din timpul războiului[49].

În 1976, romancierul român Marin Preda făcuse un prim și foarte precaut pas în direcția reabilitării istoriei României din vremea războiului[50]. Unul dintre personajele principale ale romanului *Delirul* era un soldat de pe frontul de est care participase în 1941 la eliberarea Basarabiei. Cu acest prim pas, Preda călcase deja pe nervii Kremlinului. Neținînd seama de deosebirea dintre scrierea istoriei și ficțiune, sovieticii au lăsat să se înțeleagă cît se putea de clar că regimul din România împinsese lucrurile prea departe. Confruntați cu reacția furioasă a sovieticilor, românii au dat atunci înapoi, iar în noua ediție a romanului au omis pasajele în discuție.

În 1979 istoricul dela Cluj Aurică Simion a descris regimul lui Antonescu în culori foarte favorabile. Potrivit lui Simion, Antonescu a încercat să restructureze statul român pe bazele disciplinei și ordinii, a promis justiție socială și a întreprins măsuri de asigurare a bunăstării maselor. Din nefericire, rezultatele pozitive ale reformelor lui în favoarea muncitorilor au fost anulate de război, conform părerii lui Simion, care scoate apoi în relief lupta

---

[48] Singura excepție este Dima, *Bessarabia and Bukovina*. Nicolas Dima este interesat în primul rînd de procesele demografice și lingvistice din Republica Moldova și dedică numai cinci pagini ultimatumului și războiului.

[49] Ultimul act în procesul restituirii trecutului, reabilitarea Gărzii de Fier, a avut loc după revoluția din 1989.

[50] M. Preda, *Delirul*, ed. a II-a, Cartea Românească, București, 1976.

mareşalului împotriva fascismului şi pentru independenţă, atunci cînd refuză să aplice în chestiunea evreiască soluţia finală, indicată de Hitler[51]. În general, Antonescu a fost un patriot român care a făcut presiuni asupra lui Hitler pentru restituirea Transilvaniei. Antonescu şi opoziţia democratică erau cu toţii de aceeaşi părere asupra obiectivelor războiului împotriva URSS: recucerirea Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Spre deosebire totuşi de opoziţie, Antonescu şi-a dat seama că o retragere unilaterală din război era de neconceput. Portretul pe care Simion îl face lui Antonescu completează şirul de prefigurări istorice ale lui Nicolae Ceauşescu: Burebista, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Nicolae Titulescu, Ion Antonescu. Faptul că Simion a avut acces la multe arhive şi o recenzie laudativă în *Flacăra*, indică de asemenea că reabilitarea a fost iniţiată de conducerea partidului şi nu de istoricul din Cluj, din proprie voinţă[52].

Începînd cu mijlocul anilor '80, exilaţii din Vest au publicat o serie întreagă de cărţi despre Antonescu şi al doilea război mondial. Bucureştiul este cunoscut pentru contactele secrete pe care le avea cu exilaţii reacţionari din Italia şi Spania, începînd cel puţin din ultima parte a anilor '70, ceea ce sugerează că aceste scrieri erau de fapt apreciate de Ceauşescu şi anturajul lui[53]. În 1968, editura „Nagard" din Milano a publicat o voluminoasă monografie cu titlul *Antonescu — Mareşalul României şi războiul reunificării*, care ajungea pînă la canonizarea mareşalului. După moartea lui Ceauşescu, atenţia acordată lui Antonescu în presa românească a continuat, ceea ce sugerează, de asemenea, că reînvierea interesului pentru Antonescu în anii '80 nu a fost doar un capriciu al clanului Ceauşescu. Mulţi dintre editori şi autori sînt foşti istorici comunişti, ca Ion Ardeleanu, V.F. Dobrinescu şi Florin Constantiniu, ceea ce în sfîrşit arată că naţionalismul extrem al fostei ere istoriografice Ceauşescu fusese sincer[54].

---

[51] Alţi istorici români au perpetuat această iluzie mai recent: O. Lustig, *In Romania the Final Solution Could not be Applied*, RPH, 13, nr. 3, 1988, p. 205-221.

[52] A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din August 1944*, Dacia, Cluj, 1979; Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia*, vol. 2, p. 1-14; D. Ghermani, *Marschall Antonescu historisch rehabilitiert*, WDS, 28, nr. 10, 1979, p. 222-227.

[53] În 1980, de exemplu, lui Alexandru Boldur i s-a permis să-i viziteze pe exilaţii de dreapta de la Madrid. Pentru această problemă, vezi sfîrşitul capitolului cinci.

[54] Vezi, de pildă, *Antonescu - Hitler. Corespondenţă şi întîlniri inedite 1940-1944*, ed. V. Arimia, I. Ardeleanu, Şt. Lache, 2 vol., Cozia, Bucureşti, 1991; Ion Antonescu, *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor*, 2 vol., Bucureşti, 1919, retipărită la Iaşi, în 1991. Florin Constantiniu a fost coordonatorul ştiinţific al acestei prime cărţi, iar V.F. Dobrinescu a scris introducerea la reeditarea broşurii lui Antonescu din 1919.

Reabilitarea treptată a lui Antonescu a marcat sfîrşitul ultimului tabu existent în scrierea istoriei privitoare la cel de-al doilea război mondial. Rămîne de văzut în ce a constat funcţionalitatea reabilitării istoriei din perioada războiului pentru români şi pentru sovietici. De aceea, în cele ce urmează vor fi tratate patru aspecte ale războiului: participarea României la atacul împotriva Uniunii Sovietice, eliberarea Republicii Moldova şi a României de către Armata Roşie, regimul românesc de ocupaţie în Republica Moldova şi Transnistria, chestiunea vinovăţiei de război a României. Funcţiunea acestor probleme derivă din conflictul sovieto-român. Critica sovietică la adresa expansionismului românesc ar putea contracara idealizarea de către români a trecutului naţional. Ea ar putea de asemenea să-i trezească pe naţionaliştii din Republica Moldova, reamintind publicului crimele de război ale românilor şi regimul de ocupaţie opresiv. Din punct de vedere românesc, reabilitarea lui Antonescu şi evenimentele celui de-al doilea război mondial ar putea legitima regimul naţionalist al lui Ceauşescu. De altfel, liderii de la Bucureşti erau pe deplin conştienţi de faptul că Moscova interpreta referirile românilor la război ca pe nişte acte ostile.

Ofensiva istoricilor sovietici

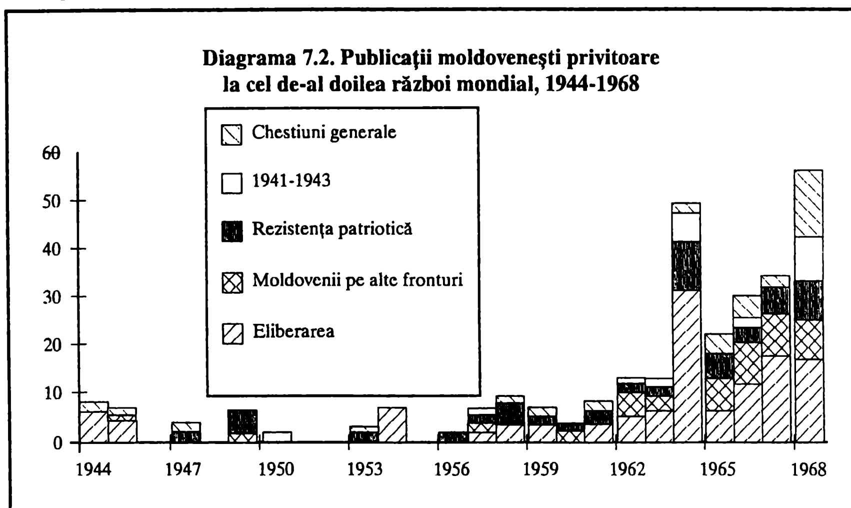
Evaluarea pe care Simion o făcuse regimului Antonescu dezvăluie un contrast puternic în raport cu evaluarea comunistă iniţială a trecutului României, legat de război. În special, înainte de lovitura comunistă din 1947, scrierile apărute la Chişinău şi Moscova erau îndreptate împotriva „jugului ocupaţiei germano-române" în Republica Moldova[55]. Cînd regimul lui Antonescu s-a discreditat şi a fost răsturnat, strădania politicienilor moldoveni de a pune la stîlpul infamiei pe foştii lideri români pare să se fi diminuat. În acelaşi timp, războiul nu era nici el un subiect atrăgător pentru istoriografia românească. Chiar în 1963, scrierea istoriei din perspectivă românească, privitor la anii războiului, era puţin activă, ca să nu spunem mai mult[56]. Eliberarea şi rezistenţa patriotică au fost comemorate la Chişinău, îndeosebi, la cinci şi la zece ani de la sfîrşitul războiului, dar nu pe scară largă.

Nici istoricii comunişti de la Chişinău şi Moscova, nici colegii lor de la Bucureşti nu au întîmpinat nici o greutate, la vremea respectivă, cînd au trebuit să-i identifice pe cei vinovaţi de război. Antonescu, dictatorul milita-

[55] Vezi, de exemplu, S.S. Zelenciuk, *Moldova sovietică sub asuprirea ocupanţilor germano-români*, Editura de Stat a Moldovei, Chişinău, 1944.

[56] Iaz'kova, *Rumînia nakanune Vtoroi mirovoi voinî*, p. 163-180.

ro-fascist, a implicat România în război contra vecinului din est, cu aprobarea Partidului Naţional Liberal, a Partidului Naţional Ţărănesc şi a puterilor capitaliste occidentale. Acţionînd contrar voinţei poporului român şi a intereselor vitale ale statului, clasa conducătoare a declarat război Uniunii Sovietice şi a ocupat Moldova şi o parte a Ucrainei[57]. Cum se poate vedea în diagrama 7.2, între 1947 şi 1950 studiul istoriei războiului era dominat de istoricii militari, iar ataşamentul antioccidental era cel care determina interpretarea războiului, ceea ce era în ton cu scrierea istoriei sovietice la nivelul întregii Uniuni[58].

Prima explozie a scrierilor privitoare chiar la război a început în 1957, printr-un număr de monografii despre istoria României în vremea războiului, publicate la Moscova şi Chişinău[59]. Teoretic, o creştere semnificativă în domeniul scrierilor sovietice despre istoria României în anii războiului şi despre Republica Moldova ar putea să indice un ataşament antiromânesc şi ar fi funcţională pentru istorici sub raport politic, în conflictul sovieto-român.

[57] *Istoria RPR. Manual*, p. 638-668; *Antonesku, Ion*, BSE-1948, II, 1950, p. 525; *Rumînia*, BSE-1948, XXXVII, 1955, p. 348-349.

[58] Diagrama 7.2 se bazează pe tabelul 6 din anexă. M.P. Gallagher, *The Soviet History of World War II. Myths, Memories and Realities*, Preager Publications in Russian History and World Communism, nr. 121, Preager, New York, 1963, p. 79-102.

[59] Diagrama 7.3 se bazează pe tabelul 6 din anexă. De exemplu, Iaz'kova, Spivakovski, *O fal'sifikaţii*, p. 163-221; N.I. Lebedev, *Rumînia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî (Vneşnepoliticeskaia i vnutripoliticeskaia istoria Rumînii v 1938-1945 gg.)*, Izdatel'stvo IMO, Moscova, 1961.

Totuşi explozia a antedatat conflictul şi rescrierea istoriei României[60]. Invers, intensificarea activităţii istoricilor sovietici poate că a fost o reacţie la scrierile primei generaţii de exilaţi români (Al. Cretzianu, I. Gheorghe, Grigore Gafencu) şi ale specialiştilor occidentali în studii româneşti (Andreas Hillgruber, Hugh Seton-Watson, R.L. Wolff). Istoricii sovietici mai sus-menţionaţi s-au arătat a fi remarcabil de familiarizaţi cu aceste „falsificări burgheze", dar avalanşa de scrieri ale exilaţilor şi specialiştilor occidentali începuse totuşi încă pe la sfîrşitul anilor '40.

Explozia lucrărilor sovietice se explică mai bine în contextul evoluţiilor, de la nivelul întregii Uniuni, în domeniul scrierii istorici, în legătură cu destalinizarea. Pentru început, 1957 a fost martorul creşterii scrierilor istorice în general în URSS şi în Republica Moldova în special[61]. Interesul istoricilor sovietici era îndreptat spre „petele albe" sau subiectele neluate în seamă în timpul epocii lui Stalin, care includeau desigur şi al doilea război mondial şi statele est-europene[62]. Datorită profesionalizării şi prestigiului crescînd al istoricilor, „petele albe" au devenit inacceptabile (cu excepţia acelor subiecte încă declarate tabu de către Kremlin). La ordinele lui Hruşciov, istoricii au trebuit să se confrunte cu adversarii lor burghezi la un nivel ştiinţific mai elevat. În 1962, Iakim Grosul a fost primul istoric moldovean care a acordat atenţie acestui ordin şi s a ocupat de argumentele scriitorilor burghezi români de dinainte şi de după război[63]. Luate împreună, aceste argumente clarifică natura exploziei înregistrate în lucrările sovietice pe acest subiect în 1957.

Deşi reforma ştiinţei istorice iniţiată de Hruşciov era legată de reformele sale politice privind ansamblul Uniunii, implicaţiile în domeniu au fost, în chip fundamental, nepolitice. Inevitabil, „petele albe" ale istoriei i-au atras pe istorici. Ştiinţa istorică, atît de la Chişinău, cît şi de la Moscova, a generat şi dezvoltat o dinamică proprie. Singura instituţie ştiinţifică în domeniul studiilor româneşti din Moscova era şi este Institutul de Studii Slave şi Balcanice al Academiei de Ştiinţe, institut creat în 1948. În 1950, institutul a introdus o serie de manuale autorizate despre istoria noilor state-satelit din răsăritul Europei. Anterior publicării volumului privitor la România, în 1964, o serie de specia-

---

[60] În 1959, istoricii români susţineau încă faptul că regele şi partidele tradiţionale sprijiniseră războiul lui Antonescu cu toată inima. Studii, nr. 4, 1959, p. 120, citat în Iaz'kova, Spivakovski, *O fal'sifikaţii*, p. 194-200.

[61] Vezi diagrama 4.1 în capitolul patru şi S.V. Utechin, *Soviet Historiography after Stalin*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 117-129.

[62] Mazour, *The Writing of History in the Soviet Union*, p. 354-359.

[63] Grosul, *Istoriceskoe znacenie*, p. 48-68; vezi şi capitolul patru.

lişti în istoria României şi-au făcut pentru prima dată intrarea în scenă: V.N. Vinogradov, viitorul director-adjunct al Institutului de Studii Slave şi Balcanice; N.I. Lebedev, membru al Institutului de Cercetare al Ministerului Afacerilor Externe şi un număr de oameni de ştiinţă mai puţin cunoscuţi.

Întrucît studiile româneşti fuseseră, mai mult sau mai puţin, necunoscute la Moscova, subiectul a oferit atît atracţie intelectuală, cît şi perspective bune pentru o carieră de succes. Singurii înaintaşi, eventuali competitori, ai noii generaţii erau E.I. Spivakovski şi F.I. Notovici. După război, Spivakovski fusese principalul îndrumător al primei generaţii de istorici comunişti români şi a dat o mînă de ajutor la o temeinică interpretare marxist-leninistă a istoriei României[64]. Notovici a fost cel dintîi specialist sovietic în istoria Balcanilor şi a României. În 1946 şi apoi în 1959 el a publicat o carte privind România în primul război mondial. La începutul anilor '60, Vinogradov — care tocmai se afirma — s-a măsurat cu Notovici, criticîndu-i ultima carte a acestuia. Într-o compilaţie de istorie a României, Vinogradov a respins interpretarea lui Notovici privitor la unele fapte istorice minore, prea nesemnificative pentru a avea implicaţii politice[65]. Modul dur în care a fost criticat este cu atît mai remarcabil cu cît în general istoricii comunişti acoperă orice neînţelegeri între ei. Se părea că era pe cale să aibă loc o adevărată dispută, pe motive de competenţă, între Notovici şi Vinogradov.

Cum rezultă din diagrama 7.3, un moment similar de autoimpuls în domeniul scrierii istoriei se putea observa şi în Republica Moldova[66]. În 1947, Semion Afteniuk şi-a încheiat disertaţia sa pentru *candidatură* privind poporul moldovean şi marele război patriotic. Apoi, zece ani mai tîrziu, S.E. Levit a scris o disertaţie intitulată *RSS Moldovenească în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei împotriva cuceritorilor fascişti.*

În ciuda acestui autoimpuls manifestat în ştiinţa istorică la Moscova şi Chişinău, aceasta părea încă a se desfăşura în limitele fixate de politicieni. Cei mai mulţi istorici tindeau să încheie la 1940 abordările lor privitoare la istoria Moldovei, fie să se ocupe de succesele postbelice ale acesteia, pentru a ocoli astfel perioada propriu-zisă a războiului. Aceia care menţionau războiul, ignorau adesea complicitatea României, ceea ce sugerează ideea că faptul că un stat mic ca România ar fi cîştigat chiar şi o victorie parţială într-un război

[64] Konstantinesku-Iaşi, *Ob izucenii*, p. 13-35.

[65] V.N. Vinogradov, *Russko-rumînskie otnoşenia v godî pervoi mirovoi voinî (1914-1916)*, în *Novaia i noveişaia istoria Rumînii (Sbornik statei)*, ed. V.N. Vinogradov, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1963, p. 222-286.

[66] Diagrama 7.3 se bazează pe tabelul 6 din anexă.

împotriva puternicei Uniuni Sovietice era de neconceput[67]. Cum s-a observat mai înainte, manualele de istorie a României tindeau să blameze pe rege, partidele traditionale, Occidentul și pe Antonescu pentru această perioadă neagră din istoria națională. Se considera, de asemenea, ocuparea de către români a Moldovei și a unei părți din Ucraina un aspect stînjenitor și prin urmare eforturile se concentrau asupra luptei PCR. și a maselor populare împotriva fascismului, în loc să se ocupe de desfășurarea războiului[68].

Conceptul de bază al cărții lui Lebedev din 1961 cu privire la România în al doilea război mondial era cunoscut. Cercurile conducătoare din România, instigate de statele imperialiste (Statele Unite și Marea Britanie), erau ostile Uniunii Sovietice. Dar PCR. și-a dat seama că o apropiere de URSS era în interesul vital al națiunii române. În anii '30, fascismul și Hitler a ajuns să predomine la București, iar în mai 1940 clasele conducătoare s-au alăturat definitiv lui Hitler. Lebedev își asigura cititorii că regele, partidele burgheze și chiar liderii Partidului Social-Democrat au sprijinit planurile belicoase ale lui Antonescu. Războiul ar fi urmat să pună capăt influenței revoluționare a Uniunii Sovietice, să aducă României teritorii sovietice și să ofere o soluție crizei sistemului capitalist. Ca reacție la amenințarea românească, Kremlinul a dat o prioritate absolută soluționării problemei Basarabiei. Politica antinațională a regimului din România a condus apoi la al doilea Arbitraj de la Viena, împotriva căruia PCR. și masele populare au protestat însă. În timpul războiului, România a încorporat Basarabia, nordul Bucovinei și alte teritorii sovietice sub denumnirea de Transnistria.

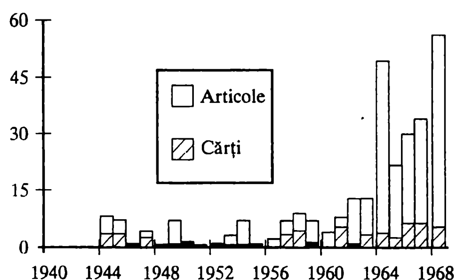

Diagrama 7.3. Publicații sovietice privitoare la Republica Moldovenească în cel de-al doilea război mondial, 1940-1968

---

[67] Diordița, *Moldavskaia SSR v semiletke*, p. 3-8.

[68] N.I. Lebedev, *Rumînia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî (Vneșnepoliticeskaia i vnutripoliticeskaia istorii Rumînii v 1938-1945 gg.).* Izdatel'stvo IMO, Moscova, 1961. I-au trebuit lui Lebedev numai trei luni pentru a trece această carte prin cenzură, ceea ce indică faptul că subiectul era considerat o problemă politică sensibilă. De altfel, nici o revistă sovietică n-a publicat nici o recenzie a cărții.

Lebedev acceptă că într-o anumită măsura România a fost victima puterilor imperialiste, totuşi, chiar şi după soluţionarea chestiunii Basarabiei, clasa conducătoare românească a respins constant alternativa oferită de Kremlin şi promovată de populaţia românească condusă de comunişti: o apropiere sovieto-română. Lebedev accentuează prietenia altădată apreciată dintre popoarele român şi rus şi lupta lor comună împotriva cuceritorilor străini. Argumentaţia lui este o curioasă combinaţie de tratare comunistă şi naţională: clasele conducătoare, inclusiv Partidul Social-Democrat, s-au angajat într-o politică antinaţională, care a dus la pierderile teritoriale faţă de Bulgaria şi Ungaria. PCR a promovat cooperarea cu Uniunea Sovietică în interesul vital atît al proletariatului, cît şi al naţiunii române[69].

Lebedev a abordat şi o altă problemă importantă şi a comis o greşeală. El a scris că războiul împotriva URSS a fost atît de nepopular încît regimul din România a prezentat reluarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei drept singurul lui scop. Cînd Antonescu a ordonat armatei să treacă Nistrul, „mulţi soldaţi şi ofiţeri au devenit conştienţi de faptul că acesta era un război de cucerire". Potrivit lui Lebedev, dezertarea şi protestele împotriva războiului s-au intensificat, deoarece soldaţii doreau să lupte pentru nordul Transilvaniei şi nu pentru Odesa[70]. Neatent, Lebedev lăsa să se înţeleagă că soldaţii români considerau recucerirea teritoriilor pierdute în iunie 1940 ca pe deplin justificată. Cinci ani mai tîrziu, o astfel de gafă politică într-o carte de istorie nu ar fi trecut neobservată.

Reabilitarea lui Iuliu Maniu şi a lui Gheorghe Brătianu

În România, istoria războiului a fost rescrisă ca parte integrantă a reabilitării treptate a istoriei naţionale, în anii '60. Reapariţia revendicărilor româneşti asupra Basarabiei şi a nordului Bucovinei sugera că recucerirea temporară de către România a acestor teritorii în timpul celui de-al doilea război mondial fusese justificată. O asemenea evoluţie a transformat problema responsabilităţii războiului într-un aspect central în dezbaterea istoriografiei, iar reabilitarea lui Iuliu Maniu, liderul Partidului Naţional-Ţărănesc, şi a lui Gheorghe Brătianu, istoric, disident şi reacţionar liberal, a devenit încă o treaptă către reabilitarea, în cele din urmă, a lui Antonescu[71].

---

[69] Lebedev se referea frecvent la surse de arhivă publicate în România şi la articole din revistele istorice nu mai recente de 1960.

[70] Lebedev, *Rumînia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî*, p. 100-161; St. Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Curtain*, p. 37-53.

[71] Shafir, *Romania*, p. 30-38.

Un articol publicat în 1966 în *Lupta de clasă,* de Ştefan Voicu, articol care era un rezultat al discursului lui Ceauşescu din 7 mai, îi aprecia pe Maniu şi Gheorghe Brătianu drept complici ai lui Antonescu şi Hitler. „Brătianu era însetat de putere", iar Maniu era unul dintre liderii ţărănişti „îndepărtaţi de mase", gata să facă compromisuri cu fasciştii. În acelaşi an, *Enciclopedia istorică sovietică* îl critica pe Iuliu Maniu ca „lider burghezo-moşieresc care a contribuit la fascizarea [României] şi la instalarea dictaturii fasciste prin aprobarea dată participării României la războiul împotriva Uniunii Sovietice [...]. În 1947 el a fost condamnat pentru activităţi subversive antipopulare, pentru spionaj şi sabotaj"[72].

Totuşi, după aceea, amintirea românilor despre război a devenit extrem de selectivă. Autorii de manuale istorice au sărit peste evenimentele cuprinse între al doilea dictat de la Viena şi lovitura de stat de la 23 august 1944, cu excepţia luptei neobosite a PCR pentru realizarea unui larg front antirăzboinic şi antifascist[73]. Mai mulţi politicieni „burghezi" au fost reabilitaţi, iar „clasele conducătoare reacţionare" răspunzătoare de război s-au estompat pe fundalul evenimentelor. Istoricii îi blamau explicit pe Antonescu însuşi pentru întreg războiul[74].

Înfăţişînd România ca o victimă a marilor puteri şi a pierderilor teritoriale din 1940 (incluzînd, implicit sau explicit, şi ultimatumul sovietic) istoricii erau acum liberi să reabiliteze pe toţi politicienii care au obiectat la trecerea Nistrului de către trupele române. Iuliu Maniu şi colegul lui liberal, Dinu Brătianu, au protestat desigur, deşi este mai puţin clar dacă în principiu au respins şi alte cîştiguri teritoriale. Înainte de reînvierea chestiunii Basarabiei, istoricii români şi sovietici au menţionat doar protestele soldaţilor şi ofiţerilor[75]. În anii '70, istoricii au subliniat frecvent protestele lui Maniu, ale altor lideri burghezi şi chiar pledoariile pentru o retragere unilaterală, venite din partea unor generali români[76]. Aceasta îi făcea pe cititor să creadă că prima parte a războiului s-a purtat realmente în interesul naţiunii române. Reabilitarea lui Maniu, care murise în 1955 într-o închisoare comunistă, îşi avea totuşi limitele ei. Problema

---

[72] Voicu, *Pagini de luptă*, p. 59-80. *Maniu, Iuliu,* SIE-1961, IX, 1966, p. 27. Este totuşi foarte semnificativ faptul că intrarea referitoare la Iuliu Maniu nu fusese inclusă în ediţia anterioară a *Marii Enciclopedii Sovietice* din 1955.

[73] Vezi, de exemplu, I. Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940),* Biblioteca de istorie, Editura Politică, Bucureşti, 1971.

[74] Bunescu, *Lupta poporului român*, p. 129-239; Giurescu, Giurescu, *Geschichte der Rumänen*, p. 379.

[75] Lebedev, *Rumîniia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî*, p. 121.

[76] Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia-II*, p. 1-14.

refuzului său de a se alătura frontului popular făcut de comuniști rămînea, iar reabilitarea nu s-a făcut niciodată în fața publicului larg, de vreme ce manualele descriau în general războiul pe scurt și în termeni vagi[77].

Istoricii sovietici au respins reabilitarea făcută în România lui Iuliu Maniu și bagatelizarea problemei responsabilității războiului. Istoricii de la Moscova și Chișinău au dat amploare tratării violenței și terorii regimului de ocupație românească în Republica Moldova și au pretins, de exemplu, că forțele românești au ucis o cincime din locuitorii Chișinăului[78].

Gheorghe Brătianu, care murise în închisoarea comunistă de la Sighetul Marmației, în 1953, a fost cel dintîi dintre cei reabilitați, dar ca istoric și nu ca politician. Cele mai multe dintre scrierile lui, atît studiile serioase de istorie medievală, cît și lucrările lui politice privitoare la Basarabia fuseseră interzise în 1947-1948. Totuși, în 1978, *Enciclopedia istoriografiei românești* a enumerat studiile sale științifice și l-a lăudat pe Brătianu ca întemeietor al „unei școli istoriografice care a pregătit mulți istorici de frunte“[79]. Autorii acestei secțiuni a enciclopediei au trimis pe cititori chiar la un articol bibliografic publicat în revista exilaților români de la Paris, care includea și controversatele sale scrieri asupra Basarabiei[80]. În jurul anului 1980, cîțiva curajoși istorici români au îndrăznit să se refere la studiile lui Brătianu despre etnogeneza românească și coloniile genoveze de pe țărmurile Mării Negre, iar în 1989 o prezentare istoriografică realizată de Alexandru Zub a sfărîmat chiar și acest tabu atunci cînd a menționat și scrierile lui Brătianu despre Basarabia[81]. În 1980, istoricul literar Valeriu Râpeanu reevaluase deja omul, „obsedat de putere“, ca pe o persoană care „nu urmărise înalte funcții publice cu orice preț, dar le refuzase atunci cînd ele nu corespundeau cu vederile și concepțiile lui politice, pe care nu le-a sacrificat și pentru care nu era dispus să facă compromisuri“. Negînd cunoscuta lui înțelegere cu Garda de Fier în alegerile din 1937, Râpeanu îl făcea pe Gheorghe Brătianu un politician cu înalte principii morale: „Principiile [lui] de politică externă nu au inclus niciodată ideea acceptării dominației vreunei mari puteri, a amestecului străin în afacerile interne ale țării noastre și prejudicierea demnității și integrității naționale“. Râpeanu nu menționa sprijinul dat de Brătianu în revendicarea Basarabiei de către România. Arti-

[77] Vezi, de pildă, Giurescu, *The Making*, ed. a II-a, p. 147-148

[78] *Kratkaia istoria Rumînii*, p. 385-401; *Istoria Kișiniova (1466-1966)*, ed I.G. Budak, S.K. Brîseakin, E.D Verbițki ș.a., Cartea Moldovenească, Chișinău, 1966, p. 366

[79] Șt. Ștefănescu, *Brătianu, Gheorghe I.*, EIR-1978, 1978, p. 72-73.

[80] E. Turdeanu, *L'œuvre de G.I. Brătianu*, RER, nr. 7-8, 1961, p 137-152.

[81] Al. Zub, *Istoria și istorici în România interbelică*, Junimea, Iași, 1989, p. 114, nota 345.

cole în acelaşi sens, publicate în revistele de istorie, indicau, în plus, faptul că istoricii comunişti români aveau nevoie de autoritatea precursorilor lor burghezi pentru a respinge „argumentele pseudoistorice" ale colegilor lor maghiari şi sovietici privitoare la Basarabia şi Transilvania[82].

În studiile ştiinţifice sovietice, istoricii s-au opus schimbărilor petrecute în istoriografia din România, înfăţişînd războiul şi ocupaţia în teritoriile sovietice ca o pagină deosebit de întunecată a istoriei României. În scrierile de popularizare şi în discursurile publice, această problemă a fost totuşi trecută sub tăcere. Potrivit acestor scrieri, Republica Moldova a fost ocupată în 1940 de către germani şi eliberată de fascişti în 1944. În discursul lui de la Chişinău din 1974, comemorînd cea de-a 50-a aniversare a republicii, chiar Leonid Brejnev nu a menţionat complicitatea românească[83]. După toate aparenţele, sovieticii considerau războiul istoriei purtat de România prea umilitor pentru ei ca să-l utilizeze în scopuri de propagandă în Republica Moldova.

---

[82] G. Ciorănescu, *Historian Gheorghe Brătianu rehabilitated*, RFER-RSR, nr. 1, 20 ianuarie 1981, p. 3-5.

[83] A.A. Korenev, *Pomoşci trudeaşcihsea severnîh i vostocinîh raionov Moldavii sovetskoi armii v podgotovke okonceatel'nogo osvobojdenia respubliki ot nemeţko-faşistskih zahvatcikov (aprel'-avgust 1944)*, UZ-KGU, nr. 48, 1962, p. 35-54; L.I. Brejnev, *Moldova Sovietică la 50 de ani*, 1974, p. 3.

[Sfatul Țării] este o organizație cu un caracter esențial bolșevic, care a provocat tulburări în Basarabia și a dat românilor pretextul așteptat pentru a trece Prutul cu trupele.

A. Schmidt, primarul Chișinăului
A.N. Krupenski, mare proprietar basarabean[84].

Istoriografia sovietică a demascat caracterul contrarevoluționar și rolul trădător al Sfatului Țării... care s-a pretins a fi singurul organ legitim în Basarabia.

Semion Afteniuk[85].

SFATUL ȚĂRII

Controversa istoriografică legată de Sfatul Țării este abordată aici din mai multe motive. Mai întîi, pentru că Sfatul Țării reprezintă un subiect cu o mare încărcătură politică atît în istoriografia română, cît și în cea sovietică, însă n-a fost studiat în profunzime și cu obiectivitate de nici una dintre ele. În al doilea rînd, fiindcă materialele privind compoziția și procedurile de votare din acest parlament sînt puține și adesea dificil de găsit, ceea ce înseamnă că informația n-a fost niciodată adunată și corelată[86]. În al treilea rînd, și cel mai important, deoarece lista membrilor inițiali ai Sfatului Țării a fost doar recent descoperită în arhiva personală a lui Pantelimon Halipa, la București. Împreună cu materialul mai vechi, această listă constituie o trecere în revistă completă și demnă de încredere a participării la această controversată organi-

[84] A.N. Kroupenski, A.Ch. Schmidt, *Bessarabie et Roumanie,* Lahure, Paris, 1918, p. 7.

[85] Antoniuk, *Krach* Sfatul Țării, p. 32-49.

[86] Principalele surse sînt: A. Chiriac, *Dicționarul membrilor Sfatului Țării din Chișinău, 21 noiembrie 1917 - 27 noiembrie 1918* [I], *Patrimoniu,* nr. 2, 1991, p. 66-83. Dicționarul membrilor Sfatului Țării al Basarabiei din 1917/1918 [II], *Patrimoniu,* nr. 3, 1991, p. 64-84; Gh. Andronachi, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al unirii,* Imprimeria Chișinău, Chișinău, 1933; *Intervenția română în Basarabia. Culegeri de materiale și documente*, ed. E. Bagrov, vol. 1, Editura de Stat a Moldovei, Tiraspol, 1933; *Ardealul,* 26 noiembrie 1917, p. 1-8.

zație. Cum se va vedea, de altfel, examinarea acestei informații zdruncină atît miturile românești, cît și pe cele sovietice privitoare la Sfatul Țării. Avînd în vedere situația politică actuală și paralela ei istorică la anii 1917-1918, o opinie mai echilibrată cu privire la acest parlament ar fi binevenită.

Parlamenul basarabean s-a deschis la 4 decembrie 1917, cu 125 de membri. Deoarece alegerile erau considerate imposibile în condițiile existente în Basarabia, membrii lui au fost numiți de un comitet, iar aceștia reprezentau un larg spectru de organizații, partide politice, minorități naționale și alte grupări de interese. Congresul Soldaților Basarabeni avea 44 de delegați, transnistrenii 10, iar Partidul Muncitorilor 1. Două importante partide erau Partidul Național Moldovenesc și Partidul Socialist-Revoluționar. În plus, cele mai multe organizații moldovenești își reuniseră forțele în așa-numitul Bloc Moldovenescc. Organizațiile reunite ale țăranilor din Sfatul Țării erau de asemenea înfățișate ca adversarele politice ale acestui Bloc Moldovenesc.

În momentul votării unirii condiționate, parlamentul avea 138 de membri. Parlamentul își crease vreo douăzeci de comitete pe o gamă largă dc subiecte. Cele mai importante erau comitetul asupra reformei agrare și cel asupra constituției. În decembrie, cînd acest vot a avut loc, numărul membrilor a crescut la 162. Parlamentul s-a dizolvat imediat după aceea și un comitet de lichidare, sub conducerea lui Pantelimon Halippa, a continuat să funcționeze pînă la începutul lui martie 1919.

Istoricii sovietici au considerat întotdeauna Sfatul Țării o organizație reacționară și contrarevoluționară răspunzătoare de anexarea de către români a Basarbiei în 1918. Sfatul Țării este descris, în mod tipic, ca unul dintre răufăcătorii care compuneau gigantica conspirație reunind, indiferent de număr, următorii complici: rada ucraineană, Șcerbaciov, guvernul român, aliații occidentali, Puterile Centrale, marii proprietari basarabeni, generalii albi și Petliura. Conducerea Sfatului Țării era uneori înfățișată, mai mult sau mai puțin, drept victima acestei conspirații, iar alteori ca unul dintre inițiatorii acesteia[87].

Prima dogmă sovietică cu privire la Sfatul Țării ne învață că această organizație nu era reprezentativă pentru ansamblul populației Basarabiei. Ca urmare, deciziile sale erau contrare voinței majorității basarabenilor. Această nereprezentativitate era văzută fie în termeni de clasă, fie în termeni naționali. Observația că moldovenii reprezentau doar 47% din populație, după recensămîntul din 1897, și totuși pretindeau 70% din locurile din parlament, ridica

[87] Vezi, de exemplu, Brîseakin, Sîtnik, *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, p. 9-12, 20-30; Esaulenko, *Burjuazno-naționalisticeskaia voenșcina*, p. 3-27.

totuşi probleme deoarece, după cel de-al doilea război mondial, moldovenii au constituit de fapt două treimi din populaţie. O asemenea pretenţie ar implica de asemenea că etnicii moldoveni erau în favoarea unirii, ceea ce nu era scopul istoricilor sovietici să o facă. Prin urmare, istoricii sovietici au preferat de obicei versiunea de clasă; marea majoritate a Sfatului Ţării o deţineau reprezentanţii burgheziei şi moşierilor, în vreme ce ţăranii şi muncitorii erau în mare măsură subreprezentaţi sau nereprezentaţi deloc[88].

A doua dogmă sovietică privea voturile în legătură cu cele două proclamaţii ale unirii (9 aprilie şi 10 decembrie 1918). Istoricii sovietici nu sînt de acord dacă Sfatul Ţării în ansamblu a fost contrarevoluţionar sau doar conducerea lui (moldovenească); totuşi ei cad de acord asupra faptului că adesea compoziţia Sfatului Ţării se schimba după cum voiau conducătorii lui. Membrii ei erau ameninţaţi înainte şi în cursul votării, erau excluşi sau ucişi, votul se ţinea fără cvorumul stabilit, şi aşa mai departe. Faptul că numai 86 de membri au votat pentru, 3 împotrivă şi 36 s-au abţinut în aprilie (cu alţi 13 absenţi) face ca această părere a sovieticilor să nu fie tocmai plauzibilă: în ciuda tuturor presupuselor manipulări, numai 86 din cei 138 de membri au votat în favoarea unirii. În decembrie numai vreo 40 de membri erau prezenţi la vot, deşi a doua dogmă sovietică sugerează că participanţii au fost schimbaţi frecvent, arbitrar şi radical în anii 1917 şi 1918[89].

A treia dogmă sovietică are legătură cu prima. Se presupune astfel că membrii Partidului Naţional Moldovenesc şi Blocul Moldovenesc au votat pentru unire, în vreme ce minorităţile şi membrii organizaţiilor ţărăneşti au votat împotrivă sau s-au abţinut de la vot.

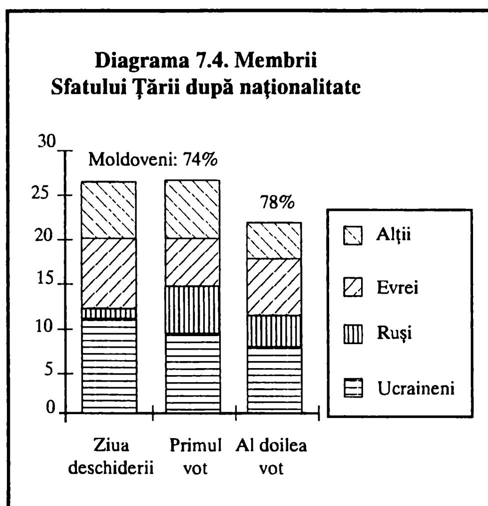
Punctul de vedere românesc privitor la Sfatul Ţării este exact imaginea invers reflectată în oglindă a dogmelor sovietice: parlamentul era reprezentativ pentru populaţia Basarabiei şi exprima voinţa majorităţii. În mod interesant, nici un istoric român n-a apreciat niciodată reprezentativitatea Sfatului Ţării în termenii luptei de clasă, ci numai în termenii compoziţiei etnice a populaţiei. Informaţiile privitoare la cooptarea şi modificarea participării la Sfatul Ţării sînt rare în istoriografia „burgheză" românească şi aproape inexistente în referinţele disimulate la Sfatul Ţării din textele istoriografiei comuniste din anii '70 şi '80. Interpretările româneşti se concentrează asupra dreptului legal al parlamentului de a decide asupra unirii, dar aceste slabe argumente sînt depăşite mult în greutate de presupunerea românilor, din capul locului formulată, că rezultatul era istoriceşte inevitabil. Aceasta înseamnă că rezistenţa înregistrată la votul din

[88] Esaulenko, *op. cit.*, p. 3-27.

[89] Antoniuk, *Krah* Sfatul Ţării, p. 32-49; SIA 1920-1923, p. 273-277.

aprilie și votul caricatural din decembrie sînt înfățișate ca evenimente neînsemnate în textele de istorie românești.

Cum se poate vedea din diagrama 7. 4, analiza listei participanților indică faptul că de fapt compoziția națională a parlamentului local a fost remarcabil de stabilă[90]. Numai majoritatea moldovenească a fluctuat ușor, iar reprezentanții celorlalte minorități au fost evident supravegheați, în ce privește participarea: un bulgar a părăsit parlamentul în ianuarie 1918, patru bulgari l-au părăsit în februarie; toți au fost înlocuiți de un număr egal de compatrioți ai lor, într-un răgaz de cîteva zile.

În cele trei zile cruciale — în ziua de deschidere, de pe 4 decembrie 1917, la primul vot, asupra unirii condiționate (9 aprilie 1918) și la al doilea vot, asupra unirii necondiționate, din 10 decembrie 1918 —, moldovenii au avut majoritatea absolută de voturi. De fapt, numărul delegaților moldoveni a fost mai mare decît cel plănuit, de 70%, și anume 74% la votul de deschidere și la prima votare, și 78% la a doua votare. Din perspectivă istorică, moldovenii au fost suprareprezentați. Măsura în care au fost suprareprezentați depinde de comparația utilizată. După cum se argumentează în capitolul trei, de exemplu, relativa majoritate a moldovenilor de 47% indicată în recensămîntul din 1897 poate fi deci mai precisă decît au crezut românii. Chiar în recensămîntul românesc din 1919 majoritatea era de numai 64%.

Cum arată diagrama 7. 5, reprezentativitatea în termenii claselor sociale este mai complicat de evaluat[91]. În ziua deschiderii, 55% dintre membri reprezentau organizații politice de stînga (socialiștii revoluționari, al treilea Congres al Țăranilor, Partidul Socialist). La votul din aprilie și la cel din decembrie, acest procentaj a fost ușor mai scăzut, de 49% și, respectiv, 48%. În ziua deschiderii, 21 de membri aparțineau oficial Parti-

[90] Diagrama 7. 4 se bazează pe tabelul 7 din anexă.

[91] Diagrama 7. 5 se bazează pe tabelul 8 din anexă.

dului Naţional Moldovenesc, iar un număr identic se alăturaseră Socialist-Revoluţionarilor. După aceea, reprezentarea Partidului Naţional Moldovenesc a rămas stabilă, în timp ce numărul Socialist-Revoluţionarilor a crescut la 39 sau 40. În termeni de „bloc", în parlament tendinţele erau exact opuse. Puterea Blocului Moldovenesc a crescut de la 40% la 46%, în timp ce a organizaţiilor ţărăneşti a sporit de la 14% la 24%, însă a rămas mult în urma Blocului Moldovenesc, care domina. În general, aripa stîngă a spectrului politic, incluzînd Partidul Socialist-Revoluţionar, Partidul Socialist, menşevicii şi Partidul Muncitorilor erau mult mai divizate decît moldovenii.

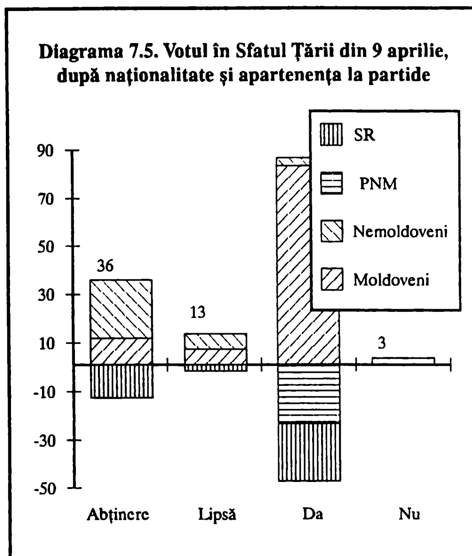
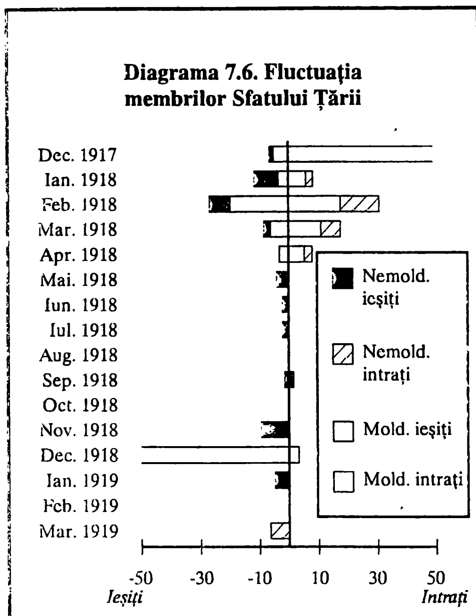

Diagrama 7.5. Votul în Sfatul Ţării din 9 aprilie, după naţionalitate şi apartenenţa la partide

Biografiile individuale arată că etnia şi clasa nu au acţionat cu totul în paralel. Mulţi membri ai Blocului Moldovenesc sau ai Partidului Naţional Moldovenesc aparţineau organizaţiilor de stînga. Moldoveanul V. Budescu aparţinea Blocului Moldovenesc, dar şi Partidului Muncitorilor, în vreme ce A. Morariu aparţinea aceluiaşi bloc şi Socialist-Revoluţionarilor. Totuşi, o treime din toţi delegaţii Blocului Moldovenesc erau în Partidul Naţional Moldovenesc şi numai unul din şase în Partidul Socialist-Revoluţionar. Blocul Ţărănesc din parlament îşi avea mai puţin de 3% din membri proveniţi din Partidul Naţional Moldovenesc şi două treimi din Partidul Socialist-Revoluţionar. Cu o singură excepţie, toţi membrii Partidului Naţional Moldovenesc aparţineau Blocului Moldovenesc, în timp ce 60% din Partidul Socialist-Revoluţionar aparţineau Blocului Ţărănesc. Evident că toţi membrii Blocului Moldovenesc şi ai Partidului Naţional Moldovenesc erau moldoveni. Etnicii moldoveni constituiau 89% din blocul ţărănesc şi 72,5% din socialist-revoluţionari. Cu alte cuvinte, cu certitudine moldovenii nu erau subreprezentaţi în aceste organizaţii. Dogma sovietică după care Sfatul Ţării era o organizaţie reacţionară, naţionalist-moldovenească, pare să fie exagerată. La votul crucial din aprilie, vasta majoritate a voturilor pentru au constituit-o moldovenii şi membrii Partidului Naţional Moldovenesc în

timp ce Socialist-Revoluţionarii şi minorităţile au predominat printre cei care au votat împotrivă, la abţineri sau erau pur şi simplu absenţi de la vot.

Alte două chestiuni merită o analiză mai atentă pe baza acestor date istorice: cea a presupusei expulzări şi cooptări de membri şi cea a presupusei poziţii privilegiate a moldovenilor în parlament, în termenii locurilor deţinute în comisii şi a duratei în care au activat ca membri ai parlamentului. Ultima acuzaţie este uşor de înlaturat, căci moldovenii au servit în parlament doar puţin mai mult decît nemoldovenii. De altfel, 55% din moldoveni şi 58% din nemoldoveni au deţinut locuri în una sau mai multe comisii. Moldovenii au contat pe 85% din cei 74 de membri ai lor în comisii, de la sesiunea de deschidere pînă la votul final din 10 decembrie 1918. În termenii orientării politice, tabloul pare să fi fost de asemenea foarte echilibrat. Membrii organizaţiilor moldovene deţineau o uşoară majoritate în comitete, împreună cu reprezentanţii organizaţiilor de stînga.

Presupusul arbitrariu în politica de participare la Sfatul Ţării şi în schimbarea compoziţiei pot de asemenea fi aduse în discuţie. Cum se poate vedea din diagrama 7.6[92], în afara sesiunii de deschidere şi a votului final, schimbarea a fost treptată. Singura modificare mai amplă s-a produs în februarie şi martie 1918, înaintea votului hotărîtor de la 9 aprilie 1918. În două luni de zile au intrat în Sfatul Ţării 31 de moldoveni şi 20 de nemoldoveni, în vreme ce 24 şi respectiv 9 l-au părăsit. Toate celelalte schimbări reprezentînd modificările lunare au rămas sub douăzeci la număr. Deoarece pregătirea pentru votul „aranjat" cu privire la unificare este improbabil să fi început înainte de semnarea convenţiei sovieto-române la 22 martie 1918, există puţine dovezi că s-a operat o manipulare a participării membrilor. Schimbările produse nu par să fie în mod deosebit în detrimentul nemoldovenilor.

[92] Diagrama 7.6 se bazează pe tabelul 8 din anexă.

Conducerea parlamentului a fost dominată de un mic număr de moldoveni cu o înaltă educaţie. Deoarece parlamentul era puternic divizat în interiorul lui în termeni de naţionalitate, etnie, partid politic şi bloc, această mai mult sau mai puţin coerentă conducere poate că a fost o realitate decisivă. Toţi liderii aveau fie pregătire universitară, fie unele profile profesionale care-i calificau pentru conducerea Sfatului Ţării: Pantelimon Halippa era ziarist cu grad universitar, Ion Pelivan avocat, Ion Inculeţ lector universitar, Petru Cazacu doctor cu grad universitar şi el. Nu este deci surprinzător că avînd în spate puternicul Bloc Moldovenesc şi ţinînd cont de divizarea opoziţiei, aceştia au fost în stare să determine cursul parlamentului basarabean.

Pe scurt, uşoara suprareprezentare a moldovenilor în Sfatul Ţării nu pare să fi fost semnificativă. Nici susţinătorii reformelor sociale sau ai revoluţiei nu au fost aşa de grav subreprezentaţi cum pretind istoricii sovietici. Problema decisivă pare să fi fost poziţia dominantă a intelectualilor moldoveni în funcţiile de conducere. Poziţia lor, de altfel, a fost consolidată de dominarea ideologiei naţionaliste. Asemeni situaţiei curente din Republica Moldova, se pare că un amplu conflict social, politic şi ideologic s-a condensat, prin sublimare, într-un conflict naţional. În cazul Sfatului Ţării, a fi în favoarea sau împotriva unificării a devenit principala problemă politică şi toate celelalte idei de reformă socială şi economică au fost împinse în fundalul preocupărilor. Divizarea politică s-a stabilit între moldoveni şi minorităţile etnice. Această orientare este ilustrată de către una din lucrările româneşti privitoare la ziua votării de la 9 aprilie 1918, care adăuga după numele lui Ştefan Holban, singurul moldovean care se abţinuse de la vot: „fără motiv“[93]. De fapt, atît opiniile românilor, cît şi ale sovieticilor cu privire la Sfatul Ţării sînt în mare măsură concluzii prestabilite: pentru sovietici, Sfatul Ţării a fost o organizaţie reacţionară, deoarece nu a exprimat presupusa dorinţă a populaţiei pentru o revoluţie socialistă şi pentru unificare cu Rusia. Pentru români, marele număr de abţineri şi absenţi la ambele votări a fost pur şi simplu irelevant, fiindcă dorinţa populaţiei a fost clar presupusă a fi în favoarea revoluţiei naţionale şi a reunificării cu România.

---

[93] Andronachi, *Albumul Basarabiei*, p. 222.

CONCLUZII

Mai mulţi istorici români, atît din Vest cît şi din România, au fost încîntaţi de realizarea cercetării mele privitoare la chestiunea Basarabiei. În multe cazuri reacţia lor entuziastă pare să provină din două motive diferite. În primul rînd, atenţia acordată de un istoric olandez unei probleme de interes naţional pentru români este considerată uimitoare şi foarte bine venită, indiferent de calitatea lucrării. În al doilea rînd, cercetările mele au fost apreciate pentru „obiectivitatea" lor. În contextul procesului de scriere a istoriei româneşti totuşi „obiectivitatea" tinde să aibă conotaţia de „pe linia intereselor naţionale româneşti", ceea ce înseamnă că concluziile mele pot dezamăgi pe cititorii români.

În introducere am descris cele trei teme majore ale acestui studiu: relaţia dintre ştiinţa istorică, ideologie şi politică într-un sistem comunist; relaţia dintre naţionalism şi comunism; şi originile şi caracteristicile comunismului naţional românesc.

Cu privire la relaţia dintre politică şi scrierea istoriei, prima temă a acestei cărţi, am menţionat neîncrederea mea într-un model de abordare pur funcţionalist. Într-un astfel de model, scrierea istoriei este redusă, pur şi simplu, la o activitate controlată politic. Pentru a evita capcana revizionismului, rolul dominant al politicii într-un sistem comunist a fost totuşi recunoscut în cadrul modelului meu alternativ, în vreme ce am subliniat şi natura bidirecţională a relaţiei dintre politică şi scrierea istoriei.

Acţiunile, atît ale politicienilor, cît şi ale istoricilor au fost raportate la ideologii, limbaj şi conceptele care le-au ghidat (şi le-au limitat) percepţia unor anume situaţii. Evident că funcţionalitatea şi intenţionalitatea sînt adînc încrustate în limbajul modern. Afirmaţia mea că în 1925 Christian Racovski a ignorat conceptul de naţiune moldoveană sugerează din partea lui o decizie politică conştientă. Totuşi, ideea unei naţiuni moldovene a fost pur şi simplu în afara cadrului în care a gîndit. Invers, ideologiile, conceptele şi limba sînt frecvent modelate şi adaptate scopurilor celor ce le folosesc. Istoricii sovietici, de exemplu, şi-au perfecţionat treptat conceptul de „unire" (prisoedinenie), în aşa fel încît el poate fi utilizat doar în contextul unei anexiuni ţariste şi nu al unei unificări româneşti.

În cursul capitolelor unu şi patru sînt propuse o serie de instrumente suplimentare pentru analizarea istoriografiei comuniste (sau naţionaliste). Mai întîi, ideologiile şi limbajul sînt recunoscute drept factori adiţionali — adesea fluctuanţi — în dinami-

cile istoriografice şi politice. În ton cu exemplele mai sus-mentionate, Naum Narţov a aplicat mitul *prieteniei popoarelor* la Moldova în 1940, dar, ca un comunist doctrinar, nu a reuşit să sesizeze potenţialul naţionalist al acestui mit.

În al doilea rînd, în această carte se pleacă de la premisa că relaţia dintre conducerea politică şi oamenii de ştiinţă din domeniul istoriei este bidirecţională şi nu unidirecţională. Istoriografia şi istoricii au un dinamism al lor, propriu. Acest dinamism scapă, adesea, controlului politic. Schema Bourdieu/Verdery este folosită pentru a arăta că această relaţie este o competiţie între aceste două puteri care pretind un drept exclusiv la „producţie culturală", de a utiliza şi abuza de istorie, şi nu un conflict între bine şi rău, între adevăr şi falsificare. Ultimul capitol oferă numeroase exemple ale acestei competiţii şi, din unghiul meu de vedere, broşura lui Constantin C. Giurescu, care-l atacă pe Artiom Lazarev, este unul dintre cele mai bune exemple de acest fel: Giurescu şi-a expus, în contrast, propria sa autoritate ştiinţifică vizavi de raţiunile politice evidente ale lui Lazarev. Giurescu, totuşi, l-a atacat pe Lazarev la ordinul partidului şi astfel devine mai dependent de politică.

Politicienii controlează resursele producţiei culturale, cenzura scrierii istoriei, determinînd tabuurile activităţii ştiinţifice, dar o tranzacţie între controlul politic şi autoritatea culturală necesară este inevitabilă. Scrierea istoriei trebuie să rămînă credibilă şi atrăgătoare pentru publicul larg. Politicienii au nevoie de ştiinţa istoricilor pentru a realiza acest lucru şi ca urmare relaţia dintre politica şi scrierea istoriei este una de interacţiune mai curînd decît de comandă directă. În capitolele anterioare, pot fi întîlnite mai multe exemple de iniţiative pornind de la istorici înşişi. S.K. Brîseakin şi M.C. Sîtnic de la Chişinău au făcut un salt în carieră prin aceea că au fost atenţi la chemarea partidului de a se purta o campanie antiromânească. La fel, Semion Afteniuk şi Artiom Lazarev au avut motive profesionale şi personale excelente să participe la această campanie. Cu toţii au avut, se presupune, nevoie şi de puţină stimulare din partea conducerii partidului.

În mod clar, istoriografia îşi are propria ei dinamică, care include rivalitatea dintre instituţii sau specialişti, ca şi preocupările personale şi profesionale. Aşa că istoricii din Moldova au trebuit să urmeze într-o mare măsură tendinţele de la Moscova, dar ei au avut şi propriile lor preocupări, cum erau de pildă scrierile românilor exilaţi în Occident. Dezbaterile şi evoluţia interpretărilor în istoriografie erau uneori instigate de partid, iar alteori, privitor la probleme mai puţin sensibile, erau iniţiate de istorici şi de interpretările lor „spontane". Un caz în acest sens este reacţia negativă a unor scriitori români la cartea, funcţională sub raport politic, scrisă de Marin Preda despre cel de-al doilea război mondial. Un alt caz îl reprezintă atacul lui V.N. Vinogradov la adresa specialistului titular sovietic în problemele Balcanilor, F.I. Notovici. Dezbaterile persistente asupra datării prezenţei puterii sovietice în Basarabia şi asupra creării statalităţii moldoveneşti sugerează că pînă şi asemenea subiecte sensibile din punct de vedere politic erau deschise unui anumit gen de dispută ştiinţifică. Observaţia că aceste conflicte şi dezbateri au fost poate „funcţionale" sub raport politic, pînă la urmă nu înseamnă în mod necesar că ele au şi fost controlate de partid sau puse la cale de către conducerea partidului.

Istoricii au propriul lor trecut, convingeri, preferințe și idei; categorisirile clare nu reușesc să țină cont de aceste diferențieri. În România, de exemplu, istoricii partidului erau mai puțin oameni de știință decît colegii lor de la Academie în general. Totuși, lucrările unor istorici ai partidului, precum Ion Oprea și Viorica Moisuc s-au apropiat de standardele semenilor lor de rang academic. La fel, în Republica Moldova o astfel de distincție între basarabenii promoldoveni de rang academic și *aparatcicii* proruși provenind de pe malul stîng al Nistrului este înșelătoare. Basarabeanul Andrei Grecul, de exemplu, l-a sprijinit cu entuziasm pe I.D. Ceban, dintre cei de pe malul stîng. Invers, Eugen Russev, dintre cei de pe malul stîng, a fost sincer interesat de cultura moldovenească. În România, unii dintre istoricii pregătiți la Moscova în anii '50 au devenit apoi îndîrjiți naționaliști români în anii '70.

Al treilea, conceptul de *partinost'*, se aplică atît sistemului comunist, cît și celui naționalist din Estul Europei. Istoricii și intelectualii au fost dornici, în ambele sisteme, să aibă o importantă misiune social-politică și să lipsească distanța și dezangajarea care caracterizează situația colegilor lor din Vest. Atît în scrierea istoriei în stil naționalist, cît și comunist a existat atracția de a demonstra, adesea, concluzii prestabilite. Cel mai bun exemplu este remarca lui Nicolae Iorga, că deși țăranii basarabeni poate că nu au fost în favoarea unirii, acest lucru nu era în interesul lor vital și prin urmare nu era „adevărata lor dorință". El pretindea că unirea a fost, din punct de vedere istoric, inevitabilă și că nevoia basarabenilor de a fi ghidați era oarecum similară justificării lui Lenin, cu partidul de avangardă.

Sfatul Țării este un alt exemplu grăitor. Istoricii români naționaliști au prezentat Sfatul Țării ca reprezentativ pentru populația Basarabiei și în acest fel încorporarea din 1918 apărea ca apogeul procesului inevitabil care conducea către unificare. Dimpotrivă, istoricii sovietici acuzau Sfatul Țării de a fi „străin" de poporul basarabean, fie în termeni de națiune, fie de clasă, și prin urmare etichetau unificarea din 1918 ca pe un temporar regres al procesului istoric. O comparație meticuloasă a tuturor documentelor și studiilor asupra acestei probleme arată că mișcarea revoluționară social-politică a fost mult mai puternică în Sfatul Țării decît au fost dispuși românii să accepte. În mod asemănător, reprezentativitatea Sfatului Țării a fost mult mai puternică, iar legăturile ei cu organizațiile social-democratice erau mult mai puternice decît erau gata să accepte istoricii sovietici.

În al patrulea rînd, conceptul „atașamentului". În vreme ce istoricii poate nu gîndesc în termenii atașamentului prorus sau promoldovean, acest concept este totuși deosebit de revelator în analiza istorică. Analiza în termenii atașamentului clarifică unele evoluții enigmatice și aduce la lumină cîteva tendințe și interpretări noi privind istoriografia românească și sovietică (moldovenească). Începuturile unui atașament „promoldovenesc" poate fi sesizat în ultimii ani ai lui Stalin și el precede astfel liberalizarea lui Hrușciov. Menționarea simpatiei lui Pușkin pentru poporul moldovean și pentru folclorul lui, în *macheta* din 1949, ilustrează această tendință timpurie.

În al cincilea rînd, s-a acordat o atenție specială grupurilor vizate și celor trei nivele ale audienței: publicul larg, profesorii și propagandiștii, iar apoi oamenii de știință. Numai existența „falsificatorilor burghezi" era menționată în propagandă.

Numele lor erau menționate, dar opiniile lor nu erau niciodată discutate în literatura pentru propagandiști și profesori. Critica și discuțiile privind aceste opinii aveau loc numai în cercurile academice, închise.

Modelul istoriografic rezultat este cu mult mai complex decît modelul funcționalist. Ca urmare, este mult mai dificil să tragi concluzii simple și să faci distincții clare. În general, deosebirea dintre istorici și politicieni se dovedește a fi estompată, de vreme ce așa de mulți istorici sînt, la indiferent ce nivel, implicați în politică (Iakim Grosul, de exemplu), iar o serie de politicieni au devenit istorici (Artiom Lazarev, de pildă). În plus, categorii de genul celor de pe malul stîng sau basarabeni nu se dovedesc a fi, în sine și una în raport cu cealaltă, în stare să ofere explicații suficiente.

Cu privire la a doua temă majoră a cărții, și anume interacțiunea dintre ideologia naționalistă și cea comunistă, analizele arată că ambele ideologii se situau în mod semnificativ în afara controlului și chiar a conștiinței politicienilor și istoricilor. Istoriografia poate fi studiată și la acest nivel. Partidul Comunist a încercat să întrerupă ideologia naționalistă și să o înlocuiască cu una pur comunistă. Totuși, în URSS, în Republica Moldova și în România, ideologia naționalistă a reînviat și a corupt ideologia comunistă. În cazul sovietic, componenta comunistă a rămas destul de puternică, în ciuda accentelor de naționalism rusesc. În cazul Moldovei, acest naționalism rusesc poate că a pregătit calea unui patriotism naționalist moldovenesc reținut, încastrat în mitul *prieteniei popoarelor*. Deși primele semne ale patriotismului moldovenesc s-au ivit la sfîrșitul anilor '40, el a devenit o politică doar sub Hrușciov. Spre dezamăgirea exilaților români din Vest, acest patriotism era manipulat cu succes, ca o unealtă politico-propagandistică, de către conducerea partidului din Chișinău. Ideea unei escaladări a naționalismului românesc și a separatismului a fost limitată la un mic număr de intelectuali și prin urmare a fost controlată destul de ușor de către partid.

Una dintre descoperirile cele mai interesante este că naționalismul și comunismul par să fie incompatibile doar în teorie. Comunismul înseamnă accent pus pe logică, clasă și contradicții, în timp ce naționalismul înseamnă organic, națiune și armonie. Totuși, între cele două ideologii s-au putut întîlni o mulțime de combinații ambigue și adesea contradictorii. Mitul *prieteniei popoarelor* și *formula răului mai mic*, de exemplu, au căpătat trăsături naționaliste în mod treptat, mai mult sau mai puțin spontan și prin aceasta și-au pierdut mult din caracterul lor inițial comunist. Scrierile din astfel de perioade de tranziție conțin adesea contradicții flagrante în raport cu ideologiile. A explica aceste abateri doar ca simple falsificări cinice ar fi un lucru înșelător.

România lui Ceaușescu oferă cel mai bun exemplu de incontrolabilitate a evoluțiilor la nivelul ideologiei. Ideologia partidului comunist a întrerupt evoluția naționalismului tradițional. În anii '50, ideologia naționalistă a revenit însă, la început sub travesti comunist. Marx și Engels erau citați frecvent pentru a da unificării naționale a românilor o „înfățișare" comunistă. Termenul „revoluție", de exemplu, a fost de asemenea redefinit pentru a corespunde ideologiei naționaliste. La sfîrșitul anilor '70, veșmîntul comunist era subțire de acum și a fost complet înlocuit de naționalism în anii '80. În această privință, cazul Drăgan este un exemplu perfect al

victoriei naţionalismului asupra comunismului: un exilat, fost membru al Gărzii de Fier, dă o mînă de ajutor unui guvern comunist pentru a lupta împotriva unui alt stat comunist.

În analiza occidentală a controversei politico-istoriografice din jurul chestiunii Basarabiei, în anii '60 şi '70, legătura directă dintre politică şi istoriografie a fost adesea prea mult invocată, ca rezultat al folosirii modelului funcţionalităţii pure. Cazurile în care poate fi demonstrată existenţa unei legături directe între evenimentele politice şi istoriografie sînt însă rare. Cartea lui Brîseakin şi Sîtnic este un exemplu de acest fel. În multe alte cazuri însă, istoricii au preluat conducerea, iar Partidul pur şi simplu a aprobat acţiunile lor. Textele postbelice ale lui Alexandru Boldur dovedesc rîvna istoricilor de a se ocupa de chestiunea basarabeană. Mulţi alţi factori — autoimpulsul istoriografic şi viaţa politică internă — au contribuit şi ei, în chip important, la scrierile istorice româneşti şi sovietice (moldoveneşti). Cum se demonstrează în capitolul patru, de exemplu, atacurile moldovenilor la adresa scrierilor exilaţilor români nu au fost iniţial o reacţie voalată la revendicarea de către comuniştii români a Basarabiei. Cele mai multe texte istorice erau destinate consumului intern. În termenii ataşamentului, la Chişinău ataşamentul antiromânesc era doar un efect secundar al unui ataşament „prosovietic" şi „promoldovenesc". La Bucureşti, naţionalismul românesc, de asemenea, implica aproape inevitabil o latură antirusească.

Cu privire la a treia temă a acestei cărţi, analiza mea asupra cursului autonom urmat de România corespunde cu concluziile menţionate mai sus. Desigur, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu, Ion Gheorghe Maurer erau politicieni abili, experimentaţi, iar cursul autonom pe care ei l-au pus la cale în anii '50 şi '60 este o capodoperă de isteţime diplomatică şi excepţional talent politic. Totuşi, comunismul naţional adoptat de ei nu a fost o chestiune de liberă alegere. Multe din elementele care l-au însoţit în viaţa politică (inclusiv internaţională), în istoriografia naţională, în ideologie erau în afara controlului lor. De altfel, odată începută reconcilierea naţională, din momentul în care România a intrat pe calea comunismului naţional, cale înapoi n-a mai existat.

Mai multe faze ar trebui deosebite în evoluţia comunismului naţional şi a cursului autonom. Redeşteptarea trecutului naţional a fost un fenomen comun în statele est-europene şi republicile sovietice la mijlocul anilor '50. Reconcilierea lui Gheorghiu-Dej cu poporul român poate că a fost declanşată de experienţa Budapestei, din 1956. Politica precaută adoptată de el a evoluat fără opoziţie timp de cîţiva ani şi poate că a fost stimulată de Hruşciov. Cel puţin pînă la sfîrşitul anilor '50 nu au existat motive antiruse ori antisovietice care să însoţeasca politica lui Gheorghiu-Dej. Campania lui a urmărit doar să uşureze construcţia socialismului în România. Cînd planurile de integrare ale lui Hruşciov, la începutul anilor '60, l-au forţat pe Gheorghiu-Dej să comită un sacrilegiu ideologic şi să renunţe la planurile proprii de industrializare a României, comuniştii dogmatici s-au decis să ţină piept Moscovei. A eticheta pe Gheorghiu-Dej de naţionalist este în mod categoric greşit. Spre deosebire de înaintaşul lui, Ceauşescu nu a simţit nevoia de a arăta precauţie în manipularea primejdiosului instrument politic al naţionalismului.

Scrierea istoriei în România tinde să concretizeze existența acestor faze în evoluția cursului autonom și în dezvoltarea comunismului național. Tendința naționalistă a început în ultima parte a anilor '50, dar atașamentul antirusesc și chestiunea Basarabiei au ieșit la iveală abia la începutul anilor '60 și, respectiv, în 1964. Românii au arătat un interes puternic pentru manuscrisele lui Marx din Amsterdam încă din 1958, iar primele referiri voalate la „bomba" Academiei din 1964 datează din 1963. În anii '70, tendința fundamental naționalistă din istoriografie era în afara controlului conducerii de partid. Revendicările ascunse și repetate privitoare la Basarabia, prezente în scrierile istorice, puteau fi manipulate de conducerea partidului, dar caracterul în general comunist al istoriografiei române se pierduse.

În concluzie, studiul istoriografic de față va contribui, sper, la o istorie mai echilibrată, poate mai „obiectivă" a Basarabiei. În afara accesului la arhivele din București, Moscova și Chișinău, un set mai bun de instrumente de analiză istoriografică ar fi și mai bine venit. Modelul utilizat în prezentul studiu pune în lumină o serie de fapte și surse anterior ascunse de interpretările ideologice și politice. În încheiere, modelul complex aplicat istoriografiei comuniste a atras din nou atenția asupra metaforei cu oglinda. Dar de această dată, totuși, istoriografia nu este o oglindă a politicii, ci o oglindă a istoriei, și așa trebuie, în fond, să stea lucrurile.

ANEXĂ

Anexa conţine informaţie suplimentară în legătură cu două aspecte. Mai întîi, merită să fie explicată alegerea făcută în legătură cu calendarele, numele, transcrierea şi limba. Această explicaţie este urmată de o cronologie a datelor istorice relevante. În al doilea rînd, statisticile pe care se bazează diagramele sunt prezentate în mai multe tabele. Cele trei subiecte acoperite de tabele sînt: cuantificarea istoriografiei moldoveneşti, bazată pe două bibliografii: compoziţia Sfatului Ţării şi populaţia Basarabiei, Bucovinei şi Republicii Moldova.

EXPLICAREA ŞI CRONOLOGIA

Ceea ce ar trebui să fie numai o problemă tehnică, devine, în cazul chestiunii Basarabiei, şi o problemă politică. Transcrierea numelor moldoveneşti într-o manieră rusească sau folosirea numelor româneşti ale oraşelor basarabene ar putea fi considerată o atitudine politică. Totuşi în locul neutralităţii politice au fost preferate consecvenţa şi temeinicia.

Numele şi cuvintele moldoveneşti au fost transcrise în concordanţă cu regulile internaţionale de transcriere a vechiului alfabet cirilic, în cazul că nu s-a putut utiliza alfabetul latin în original. Singura literă unic moldovenească, echivalentă a celei româneşti *j*-ul este transcrisă *z*. Pentru transcrierea vechilor texte ruseşti şi ucrainene s-a utilizat transcrierea modernă rusească. Literele desfiinţate în 1917 în ruseşte au fost înlocuite cu echivalentele lor, iar semnele suplimentare au fost omise. Litera latină *i* din ucraineană a fost înlocuită cu cirilica ce-i corespunde.

Numele persoanelor şi numele geografice au fost transcrise după aceleaşi reguli exceptînd cîteva nume ce au echivalente englezeşti (cele mai multe dintre ele capitale şi lideri de partide). Pentru multe din oraşele Basarabiei sunt disponibile două nume, unul rusesc şi unul românesc. Din motive arbitrare, au fost utilizate numele româneşti,

ca de regulă, în întreaga carte, pentru toate perioadele istorice. Ocazional, numele alternative au fost şi ele adăugate în paranteze. Pentru numele individuale, originea etnică sau lingvistică a numelui reprezintă factorul decisiv.

Din motive de claritate şi comoditate, numele geografice „Basarabia", „Bucovina" şi „Moldova" au fost utilizate pentru toate epocile. Numele „Moldova" creează totuşi probleme deosebite. Istoricii sovietici sînt cei blamaţi pentru faptul că acest nume denumeşte Principatul Moldovei, provincia Moldova din România, Basarabia, Republica Autonomă Moldovenească, Republica Unională Moldovenească, malul stîng al Nistrului şi actuala Republică Moldova. În cele mai multe cazuri, contextul rezolvă el această problemă. Numele „Republica Moldova" este utilizat atît pentru Republica Autonomă, pentru Republica Unională, cît şi pentru actuala republică independentă. Adevărata problemă este desemnarea originii geografice şi etnice a persoanelor şi grupărilor. Pentru a evita confuzia care nu mai sfîrşeşte, a fost adoptat obiceiul sovietic de a utiliza referirea la românii din Basarabia ca „moldoveni". În acele cazuri în care este crucială deosebirea între moldovenii din punct de vedere geografic şi etnic, aceasta s-a făcut în chip explicit.

În Rusia sovietică, calendarul gregorian (S.N. — stil nou) l-a înlocuit pe cel iulian (S.V. — stil vechi) la 14 februarie 1918 (1 februarie stil vechi). În România şi Basarabia calendarul nou s-a introdus la 1 martie 1919.

În întreaga carte a fost utilizat numai calendarul gregorian pentru a uşura comparaţia cu evenimentele europene şi a evita confuzia. În cazuri excepţionale, a fost adăugată în paranteze şi data iuliană.

În cronologia care urmează au fost utilizate ambele calendare pentru a asigura o prezentare completă. Accentul cade pe evenimentele politice şi pe perioada dintre revoluţia rusă şi al doilea război mondial.

Data S.V.	**Data S.N.**	**Evenimentul**
	101-102, 105-106	Războiul romanilor împotriva dacilor
	271	Evacuarea Daciei de către romani
	1359	Formarea Principatului Moldova
	1400-1432	Domnia lui Alexandru cel Bun în Moldova
	1457-1504	Domnia lui Ştefan cel Mare în Moldova
	1490-1492	Insurecţia lui Muha
	1511	*Ahtinamul* pentru Moldova
	1527-1538, 1541-1546	Domnia lui Petru Rareş în Moldova
	1529	*Ahtinamul* pentru Moldova
	1593-1601	Domnia lui Mihai Viteazul
	1634	*Ahtinamul* pentru Moldova
	1634-1653	Domnia lui Vasile Lupu în Moldova

Data S.V.	Data S.N.	Evenimentul
	1648-1657	Bogdan Hmelnițki și războiul ucrainenilor pentru eliberare
	1681-1684	Domnitorul Moldovei Gheorghe Duca, hatman al Ucrainei
	Secolul al 18-lea	
1711, 2 aprilie	1710-1711,1711, 13 aprilie	Domnia lui Dimitrie Cantemir în Moldova Convenția de la Luțk între Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir
1711, 23 iulie	1711, 3 august	Tratatul de pace de la Prut
	1735-1739	Război ruso-turc
	1749	Abolirea șerbiei în Moldova
	1768-1774	Război ruso-turc
1774, 10 iulie	1774, 21 iulie	Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi
1775, 7 mai	1775, 18 mai	Anexarea Bucovinei de către habsburgi
	1787-1892	Război ruso-turc
1791, 29 dec.	1792, 9 ianuarie	Tratatul de pace de la Iași
	Secolul al 19-lea	
	1806-1812	Război ruso-turc
1808, 25 iunie	1807, 7 iulie	Tratatul de pace de la Tilsit
1808, 18 oct.	1808, 30 oct.	Tratatul de pace de la Erfurt
1812, 16 mai	1812, 28 mai	Tratatul de pace de la București, anexarea Basarabiei
1818, 29 aprilie	1818, 11 mai	Proclamarea autonomiei Basarabiei
	1821	Răscoala lui Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti
1828, 29 feb.	1828, 12 martie	Revocarea autonomiei Basarabiei
	1828-1829	Război ruso-turc
1829, 2 sep.	1829, 14 sep.	Tratatul de pace de la Adrianopol
1856, 18 martie	1856, 30 martie	Tratatul de pace de la Paris
1859, 24 ian.	1859, 5 feb.	Unirea Moldovei și a Valahiei
1868	1868, 14 iulie	Abolirea șerbiei în Basarabia
	1873	Transformarea *oblast'*-ului Basarabiei în *gubernia* Basarabia
1876, 26 iunie	1876, 8 iulie	Convenția de la Reichstadt
1876, 28 sept.	1876, 10 oct.	Negocierile ruso-române la Livadia
1876, 11 dec.	1876, 23 dec.	Noua constituție a Turciei

Data S.V.	Data S.N.	Evenimentul
1877, 4 aprilie	1877, 16 aprilie	Convenţia ruso-română semnată la Bucureşti
1877, 9 mai	1877, 21mai	Declaraţia de independenţă a României
1877, 19 iulie	1877, 31 iulie	Cererea Rusiei de asistenţă militară românească la Plevna
1878, 19 feb.	1878, 3 martie	Tratatul de pace de la San Stefano
1878, 1 iulie	1878, 13 iulie	Tratatul de pace de la Berlin
	1893, feb.	Crearea primului cerc social-democrat la Chişinău
1893, 31 martie	1893, 12 aprilie	Crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România
		Secolul al 20-lea
1902, dec.		Crearea unui Comitet al Partidului Rus Social- Democrat al Muncitorilor la Chişinău
1914, 18 sept.	1914, 1 oct.	Convenţia dintre România şi Rusia
1916, 4 august	1916, 17 august	Tratatul României cu Antanta
1917, 27 feb.	1917, 13 martie	Revoluţia rusă din februarie
1917, 12 martie	1917, 25 martie	Crearea unui soviet al muncitorilor la Chişinău
1917, 18 aprilie	1917, 1 mai	Demonstraţie a soldaţilor ruşi şi a muncitorilor români la Iaşi
1917, 21-24 mai	1917, 3-6 iunie	Primul congres al ţăranilor basarabeni
1917, 27-31 aug.	1917, 9-11 sept.	Al doilea congres al ţăranilor basarabeni
1917, 20-25 sept.	1917, 3-8 oct.	Congresul sovietelor muncitorilor şi soldaţilor din Basarabia
1917, 20-27 oct	1917, 2-9 nov.	Congresul Militarilor Moldoveni
1917, 25 oct.	1917, 7 nov.	Revoluţia din Octombrie
1917, 8 nov.	1917, 21 nov.	Prima sesiune a Sfatului Ţării
1917, 22 nov.	1917, 5 dec.	Armistiţiul de la Brest, dintre Rusia şi Germania
1917, 26 nov.	1917, 9 dec.	Armistiţiul de la Focşani, dintre România şi Germania
1917, 28-30 nov.	1917, 11-13 dec.	Conferinţa bolşevicilor de pe frontul românesc
1917, 2 dec.	1917, 15 dec.	Proclamarea Republicii autonome Moldova
1917, 2 dec.	1917, 15 dec.	Încetarea focului între Rusia şi Puterile Centrale

Data S.V.	Data S.N.	Evenimentul
1917, 10 dec.	1917, 23 dec.	Convenţia franco-britanică privind intervenţia în Rusia
1917, 10-23 dec.	1917, 23 dec.-5 ian. 1918	Al doilea congres al Rumcerodului
1917, 28 dec.	1918, 10 ian.	Sosirea la Chişinău a Frontotdelului
1918, 1 ian.	1918, 14 ian.	Proclamarea puterii sovietice în Basarabia
1918, 13 ian.	1918, 26 ian.	Armata română înaintează în Basarabia Lenin rupe relaţiile cu România
1918, 18-19 ian.	1918, 31 ian.-1 feb.	Al treilea congres al ţăranilor basarabeni
1918, 24 ian.	1918, 5 feb.	Declaraţia de independenţă a Republicii Basarabia
1918, 27 ian.	1918, 9 feb.	Instalarea guvernului Averescu în România
1918, 27 ian.	1918, 9 feb.	Rada Ucraineană semnează pacea cu Puterile Centrale
1918, 29 ian.	1918, 10 feb.	Crearea Comitetului Executiv Central Basarabean
1918, 1 feb.	1918, 14 feb.	Introducerea calendarului gregorian în Rusia sovietică
1918, 3 martie	1918, 16 martie	Tratatul de pace de la Brest-Litovsk
1918, 5 martie	1918, 18 martie	Instalarea guvernului Marghiloman, în România
1918, 5 martie	1918, 18 martie	Preliminariile tratatului de pace de la Buftea
1918, 5-9 martie	1918, 18-22 martie	Tratatul Averescu-Racovski
1918, 27 martie	1918, 9 aprilie	Proclamarea unirii condiţionate a Basarabiei cu România
1918, 24 aprilie	1918, 7 mai	Tratatul de pace de la Bucureşti
1918, 15 nov.	1918, 28 nov.	Proclamarea unirii Bucovinei cu România
1918, 18 nov.	1918, 1 dec.	Proclamarea unirii Transilvaniei cu România
1918, 27 nov.	1918, 10 dec.	Proclamarea unirii necondiţionate a Basarabiei cu România
	1918, dec.	Crearea Biroului Basarabean al Comitetului Central al Partidului Comunist Rus
1919, 19 ian.-1 feb.	1919, 1-14 feb.	Revolta de la Hotin
1919, feb.		Crearea *obkomului* basarabean
1919, 16 feb.	1919, 28 feb.	Introducerea calendarului gregorian în România şi Basarabia

Data	Evenimentul
1919, 1 mai	Ultimatumul sovietic de retrocedare a Basarabiei
1919, 9 mai	Proclamarea Republicii Unionale a Basarabiei de către Guvernul Provizoriu basarabean
1919, 27 mai	Revolta de la Tighina (Bender)
1920, 3 martie	La Versailles se decide în chestiunea Basarabiei
1920, 20 oct.	Convenţia de la Paris asupra suveranităţii României în Basarabia
1921, 3 martie	Alianţa României cu Polonia
1921, 3-6 martie	Conferinţa comuniştilor români la Iaşi
1921, 7 mai	Crearea Partidului Comunist Român şi intrarea lui în Comintern
1921, 22-25 sept.	Conferinţa româno-rusă la Varşovia
1922, august	Încorporarea *obkomului* basarabean în P.C.R.
1922, 3-5 oct.	Al doilea congres al P.C.R.
1924, 29 martie-2 aprilie	Conferinţa româno-sovietică de la Viena
1924, 15-18 sept.	Revolta de la Tatar Bunar
1924, sept.	Al treilea congres al P.C.R.
1924, 10 oct.	Crearea Republicii Autonome Moldoveneşti
1924, 18-21 dec.	Prima conferinţă a partidului din *Oblast'*-ul Moldova
1926, 10 iunie	Alianţa dintre Franţa şi România
1928, iunie	Al 4-lea congres al P.C.R.
1928, 27 august	Tratatul Briand-Kellogg
1929, 9 februarie	Protocolul Litvinov
1931, 3-24 dec.	Al 5-lea congres al P.C.R.
1933, 3-4 iulie	Convenţia de la Londra cu privire la agresiune
1934, 9 iunie	Stabilirea de relaţii diplomatice între România şi U.R.S.S.
1938, 10 febr.	Instaurarea dictaturii regale în România
1939, 23 martie	Tratatul comercial româno-german
1939, 13 aprilie	Garanţiile franco-engleze acordate României
1939, 23 august	Pactul Hitler-Stalin
1940, 26 iunie	Ultimatumul sovietic de evacuare a Basarabiei şi nordului Bucovinei
1940, 28 iunie	Înaintarea Armatei Roşii în Basarabia şi Bucovina de Nord
1940, 4 iulie	Guvernul Gigurtu
1940, 2 august	Crearea Republicii Unionale Moldova
1940, 14 august	Transformarea *Obkomului* moldovenesc în Partidul Comunist din Moldova

Data	Evenimentul
1940, 30 august	Al doilea arbitraj de la Viena. Cedarea Transilvaniei de Nord
1940, 5-6 sept.	Instaurarea dictaturii militare a generalului Antonescu
1940, 23 nov.	Intrarea României în Pactul Tripartit
1941, 12 ian.	Primele alegeri în Republica Unională Moldovenească
1941, 6-8 feb.	Primul congres al P.C. Moldovenesc
1941, 22 iunie	Participarea României la Operaţiunea Barbarossa
1941, 18 oct.	Transnistria este proclamată provincie românească
1944, 29 martie	Armata Roşie trece Prutul
1944, 2 aprilie	Discursul lui Molotov privind viitorul României
1944, 20-29 aug.	Operaţiunea Iaşi-Chişinău a Armatei Roşii
1944, 23 august	Lovitura de stat în România. Sfîrşitul regimului Antonescu
1944, 12 sept.	Armistiţiul de la Moscova
1947, 10 feb.	Tratatul de pace de la Paris
1948, 21-23 feb.	Al 6-lea Congres al P.C.R.
1955, 23-28 dec.	Al 7-lea Congres al P.C.R.
1960, 20-25 iunie	Al 8-lea Congres al P.C.R.
1964, 22 aprilie	"Declaraţia de independenţă" a României
1965, martie	Ceauşescu îi urmează lui Gheorghiu-Dej ca prim-secretar al P.C.R.
1965, 19-24 iulie	Al 9-lea Congres al P.C.R.
1969, 6-12 august	Al 10-lea Congres al P.C.R.
1974, 25-28 nov.	Congresul al 11-lea al P.C.R.
1976, 2-3 august	Ceauşescu vizitează Moldova Sovietică
1976, 2-7 dec.	Primul secretar al P.C. Moldovenesc, Bodiul, vizitează România
1989, 22 dec.	Căderea regimului Ceauşescu în România
1991, 27 august	Proclamarea independenţei Republicii Moldova
1994, 27 februarie	Primele alegeri multipartidice în republica Moldova
1994, 6 martie	Referendumul asupra viitorului Republicii Moldova

CUANTIFICAREA SCRIERII ISTORIEI

În anii '60, dezvoltarea cercetării istorice şi creşterea rapidă a numărului scrierilor istorice în Republica Moldova a transformat absenţa unei bibliografii istorice într-o problemă serioasă. Primul volum de bibliografie a lucrărilor de istorie a Moldovei şi Basarabiei a apărut în 1973, cu 5000 de intrări, pentru perioada 1918-1968[1]. Un al doilea volum a fost publicat în 1982, pentru perioada 1969-1980[2].

Aceste bibliografii s-au dovedit nepreţuite pentru proiectul prezentei cercetări. Toate cărţile semnificative, articolele şi recenziile publicate în Uniunea Sovietică sînt îngrijit aranjate, după subiect. Dacă nu ar fi existat aceste două volume, multe articole şi recenzii interesante, apărute în reviste mai puţin importante, ar fi trecut poate neobservate.

Caracterul cuprinzător şi sistematic al acestei bibliografii mi-a sugerat cuantificarea celor mai importante caracteristici ale scrierilor înregistrate, după: locul şi anul publicării, limba şi subiectul lor. Cum cuantificarea nu este o practică comună în studiile istoriografice, datorez o justificare suplimentară a acestei abordări în cele ce urmează[3].

Analiza cantitativă nu poate niciodată înlocui analiza conţinutului. Cuantificarea este totuşi un instrument util. În sistemul comunist, evoluţia numărului de publicaţii, atenţia sporită pentru anumite subiecte şi limbile de publicare pot indica politica specifică a guvernului şi partidului. Politica editurilor şi tendinţele în cercetarea istorică sînt reflectate în aceste evoluţii.

Rigiditatea modelului funcţionalist privind istoriografia sovietică, concepută ca o „oglindă a politicii", a fost înlocuită cu un model mai complicat bazat pe dinamica proprie a cercetării istorice. Acest model face mai greu explicabile tendinţele publicării tezelor. Este mai dificil de localizat iniţiatorul publicării sau în ce măsură o schimbare în acţiunea de publicare este sau nu determinată de o actiune politică. Analiza devine şi mai complicată din lipsa datelor comparabile din alte republici şi din URSS, în ansamblu. Cuantificarea nu ne oferă explicaţia. Datarea exactă şi proporţiile cantitative ale schimbărilor şi tendinţele lor sugerează însă adesea, prin cuantificare, o explicaţie care trebuie coroborată cu conţinutul textului scris.

Condiţia *sine qua non* pentru a semnala analiza cantitativă este existenţa unei bibliografii reprezentative şi de preferat completă. Autorii au inclus nu numai lucrările de istorie moldovenească apărute la Chişinău, ci şi acelea apărute la Moscova şi chiar la Erevan. Articolele înregisrtate au fost strînse din peste 100 de ziare şi reviste,

[1] *Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1918-1968 gg.*, ed. P.M. Cojuhar, I.I. Şpak, vol. 1, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1973.

[2] *Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1969-1980 gg.*, ed. Z.A. Ionova, P.M. Cojuhar', A.G. Postică, vol. 2, Cartea Moldovenească, 1982.

[3] Vezi, de exemplu, la R. Deutsch; W.H. Schröder, *Quantitative Analyse der rumänischen Historiographie. Eine quantitative Analyse zur W lissenschaftsforschung*, Interdisziplinäre Studien zur Historiographie, nr. 1, Köln, e. n., 1976.

mergînd de la Analele Academiilor de Ştiinţe din Moldova şi Moscova pînă la ziarul partidului belorus şi revista femeilor din Moldova. Mai multe verificări prin sondaj indică numai un număr de omisiuni nesemnificative. Unele sînt evident scăpări din neatenţie, în vreme ce altele par intenţionate.[4] Sistemul centralizat de cenzură şi publicare din URSS a înlesnit pregătirea unei bibliografii cuprinzătoare. Autorii nu au vrut totuşi să rişte deloc. În afară de bibliografiile Uniunii Sovietice şi ale Republicii Moldova, ei au controlat şi cataloagele Bibliotecii Lenin, pe ale Bibliotecii de Stat a Moldovei şi ale bibliotecii Academiei de Ştiinţe a Moldovei.[5]

Problemele practice ale cuvantificării intrărilor au fost minime. Principala dilemă a fost subiectul categoriilor în bibliografiile bazate pe al doilea tiraj al *Istoriei RSS Moldoveneşti*, publicată în 1965-1968. Nici un istoric occidental nu a acceptat o asemenea deperiodizare şi divizare a subiectelor, care totuşi reflectă preferinţele istoricului sovietic. Divizarea subiectelor şi a categoriilor în bibliografiile sovietice este de departe mai consecventă şi mai reuşită decît ar putea fi realizată vreodată într-o bibliografie occidentală, deoarece istoricii sovietici folosesc criteriile periodizării, în mod docil, ca linii directoare în lucrările lor.

Prima bibliografie a fost complet analizată, deoarece perioada 1918-1968 este mai interesantă decît deceniul următor. Scrierile pe un număr selecţionat de subiecte din a doua bibliografie au fost analizate pentru a pune în lumină tendinţele importante din aceşti ani.

Remarci privind următoarele tabele:

Tabelul 1: Toate scrierile din compilaţii şi ziare au fost înregistrate ca articole. Toate cele publicate separat, mergînd de la micile disertaţii pentru *candidatură* pînă la ample monografii, au fost înregistrate drept cărţi. O carte sau un articol publicate în mai multe limbi a fost inclus o singură dată, însă ediţiile revizuite au fost înregistrate separat. Schimbarea numărului de scrieri a fost calculată ca diferenţă între numărul din fiecare an şi media celor trei ani precedenţi.

Tabelul 2: Locurile apariţiei au fost stabilite în felul următor: *local* înseamnă în Republica Moldova; *centru* înseamnă la Moscova sau Leningrad, iar *alte locuri* presupune restul Uniunii Sovietice, cel mai adesea Ucraina.

Tabelul 3: Multe cărţi şi articole au fost publicate în mai mult decît o singură limbă. Prin urmare cifrele pentru unii ani urcă cu mai mult decît 100% (vezi tabelul nr. 4).

Tabelul 4: În mod frecvent, cărţile şi articolele s-au publicat atît în moldoveneşte cât şi într-o a doua limbă (rusă sau ucraineană).

Tabelul 5: Perioda rusă include şi Revoluţia din Februarie, iar perioada sovietică începe cu Revoluţia din Octombrie, cu toate că regimul "burghez" continuă în Moldova până în 1940.

---

[4] Principala omisiune motivată politic este cea a broşurii lui Racovski, din 1925. Ea a fost, se pare, omisă fiindcă Racovski a fost considerat condamnat politic şi nu din cauza conţinutului ei.

[5] *IAEM*, I, 15-36.

Tabelul 6: Periodizarea cuprinde: 1924: crearea Republicii Autonome Moldoveneşti; 1953: prima sinteză de istorie moldovenească şi moartea lui Stalin; 1964: începutul polemicii sovieto-române privitoare la Basarabia.

Subiectele-categorii sînt următoarele:

Marxism	Răspîndirea ideilor marxist-leniniste şi organizaţiile politice în Moldova
Surse	Publicaţii de izvoare şi studii istoriografice.
Preistorie	Societatea tribală şi premedievală.
Feudalism	Moldova feudală, lupta contra jugului turcesc şi legăturile ruso-ucraineano-moldoveneşti pînă la începutul secolului al 19-lea.
Capitalism	De la începutul secolului al 19-lea pînă la Revoluţia din Februarie.
Revoluţia din Octombrie	Revoluţia din Octombrie şi războiul civil.
RSS Moldovenească	Rrepublica Autonomă Moldovenească, 1924-1940.
Basarabia	Basarabia în perioada interbelică.
1940	Eliberarea Basarabiei şi crearea Republicii Unionale Moldova, 1940-1941.
Al doilea război mondial	Republica Unională Moldova după 1944.
RSS Moldovenească	Republica Unională Moldova după 1944.
Sesiuni	Sesiuni ştiinţifice, congrese, monumente, muzee.
Istorie locală	Ghiduri, istorii ale oraşelor şi regiunilor.
Educaţie	Educaţia în istoria Moldovei, manuale.
Arheologie	Arheologie, istoria slavilor şi moldovenilor în Moldova, periodizarea lor.
Etnografie	Etnogeneza moldovenească; folclor şi mod de viaţă, tradiţii şi minorităţi.

Tabelul 1 Numărul de cărţi şi articole

	Articole		Cărţi	
	numărul	creşterea %	numărul	creşterea %
1918	0		4	
1919	0		3	
1920	0		0	
1921	0		1	-57
1922	5		2	50
1923	1	-40	1	0
1924	3	50	6	350
1925	9	200	6	100
1926	25	477	12	177

Tabelul 1 Numărul de cărţi şi articole

	Articole		Cărţi	
	numărul	creşterea %	numărul	creşterea %
1927	23	86	9	13
1928	34	79	21	133
1929	48	76	20	43
1930	24	-31	23	38
1931	30	-15	24	13
1932	37	9	34	52
1933	26	-14	4	-85
1934	44	42	30	45
1935	43	21	11	-51
1936	26	-31	20	33
1937	28	-26	7	-66
1938	9	-72	2	-84
1939	14	-33	7	-28
1940	46	171	9	69
1941	22	-4	5	-17
1942	1	-96	1	-86
1943	0	-100	0	-100
1944	6	-22	7	250
1945	11	371	7	163
1946	7	24	8	71
1947	21	163	11	50
1948	10	-23	5	-42
1949	51	303	20	150
1950	44	61	20	67
1951	21	-40	24	60
1952	23	-41	7	-67
1953	40	36	16	-6
1954	52	86	23	47
1955	63	64	21	37
1956	72	39	18	-10
1957	173	178	35	69
1958	182	77	31	26
1959	142	0	37	32
1960	149	-10	39	14
1961	143	-9	52	46

Tabelul 1 Numărul de cărţi şi articole				
	Articole		Cărţi	
	numărul	creşterea %	numărul	creşterea %
1962	109	-25	47	10
1963	99	-26	57	24
1964	314	168	62	19
1965	161	-7	44	-20
1966	273	43	60	10
1967	392	57	106	92
1968	360	31	94	34

Tabelul 2 Locul publicării						
	Articole			Cărţi		
	locale	la centru	altele	locale	la centru	altele
1918	0	0	0	2	0	2
1919	0	0	0	0	1	2
1920	0	0	0	0	0	0
1921	0	0	0	0	1	0
1922	0	3	2	1	1	0
1923	0	1	0	0	1	0
1924	0	2	1	1	4	1
1925	0	8	1	1	5	0
1926	0	25	0	4	6	2
1927	0	23	2	5	4	0
1928	0	32	2	14	6	1
1929	4	42	2	15	2	3
1930	4	18	2	18	2	3
1931	15	15	0	19	5	0
1932	7	30	0	28	3	3
1933	7	19	0	4	0	0
1934	4	40	0	29	0	1
1935	9	34	0	11	0	0
1936	3	23	0	19	1	0
1937	2	26	0	5	1	1
1938	4	5	0	2	0	0
1939	11	2	1	4	0	3
1940	5	40	1	4	3	2
1941	15	7	0	3	1	1

Tabelul 2 Locul publicării						
	Articole			Cărţi		
	locale	la centru	altele	locale	la centru	altele
1942	0	0	1	0	0	1
1943	0	0	0	0	0	0
1944	0	6	0	4	2	1
1945	6	5	0	3	4	0
1946	2	4	1	7	0	1
1947	13	7	1	9	2	0
1948	8	2	0	4	0	1
1949	32	16	3	13	5	2
1950	28	13	3	11	6	3
1951	11	8	2	15	6	3
1952	10	11	2	3	3	1
1953	25	11	4	3	8	5
1954	25	24	3	10	8	5
1955	47	12	4	16	3	2
1956	57	11	4	12	3	3
1957	148	16	9	27	4	4
1958	159	18	5	27	3	1
1959	108	23	11	25	11	1
1960	120	20	9	33	5	1
1961	114	24	5	40	9	3
1962	77	25	7	42	3	2
1963	72	17	10	45	7	5
1964	259	44	11	42	13	7
1965	109	46	6	29	10	5
1966	233	31	9	40	14	6
1967	322	56	14	96	9	1
1968	321	32	7	71	12	11

Tabelul 3 Limbile publicaţiilor						
	Articole			Cărţi		
	mold. %	rus. %	ucrain. %	mold. %	rus. %	ucrain. %
1918	-	-	-	0	75	25
1919	-	-	-	0	100	0
1920	-	-	-	-	-	-
1921	-	-	-	0	100	0

Tabelul 3 Limbile publicaţiilor

	Articole			Cărţi		
	mold. %	rus. %	ucrain. %	mold. %	rus. %	ucrain. %
1922	0	100	0	0	100	0
1923	0	100	0	0	100	0
1924	0	100	0	33	67	0
1925	0	100	0	17	83	0
1926	0	100	0	17	67	25
1927	0	100	0	0	100	0
1928	0	100	0	33	67	5
1929	6	94	0	40	20	40
1930	17	75	8	48	17	35
1931	47	53	0	38	33	42
1932	19	81	0	41	15	47
1933	27	73	0	75	0	25
1934	7	91	2	53	3	53
1935	21	79	0	73	9	45
1936	8	92	0	45	5	65
1937	7	93	0	43	14	57
1938	44	56	11	100	50	50
1939	21	64	14	14	29	57
1940	11	91	0	33	44	33
1941	5	95	0	60	60	20
1942	0	100	0	0	100	0
1943	-	-	-	-	-	-
1944	0	100	0	43	71	0
1945	55	45	0	29	100	0
1946	29	57	14	63	50	13
1947	62	48	5	36	82	0
1948	40	80	0	40	100	0
1949	24	90	6	45	90	0
1950	18	86	7	15	80	10
1951	33	67	5	38	79	0
1952	17	83	9	29	57	14
1953	15	83	5	6	94	0
1954	29	79	2	17	87	0
1955	21	87	0	19	95	0
1956	36	89	3	11	94	6

Tabelul 3 Limbile publicaţiilor

	Articole			Cărţi		
	mold. %	rus. %	ucrain. %	mold. %	rus. %	ucrain. %
1957	43	80	2	29	74	3
1958	46	87	1	48	81	0
1959	39	84	4	30	95	2
1960	26	94	2	33	90	0
1961	20	94	0	20	86	2
1962	27	86	3	23	85	0
1963	26	87	0	7	93	2
1964	21	92	0	18	90	2
1965	34	78	1	14	93	2
1966	52	64	1	27	80	3
1967	49	68	1	42	76	0
1968	30	78	1	24	86	5

Tabelul 4 Apariţiile în moldoveneşte

	Articole				Cărţi			
	mold.	+ucrain.	+rus.	+r/u	mold.	+ucrain.	+rus.	+r/u
1918	0	0	0	0	0	0	0	0
1919	0	0	0	0	0	0	0	0
1920	0	0	0	0	0	0	0	0
1921	0	0	0	0	0	0	0	0
1922	0	0	5	0	0	0	0	0
1923	0	0	1	0	0	0	0	0
1924	0	0	3	0	2	0	0	0
1925	0	0	9	0	1	0	0	0
1926	0	0	25	0	1	1	0	0
1927	0	0	23	0	0	0	0	0
1928	0	0	34	0	6	0	1	0
1929	3	0	45	0	8	0	0	0
1930	4	0	18	0	11	0	0	0
1931	14	0	16	0	6	2	1	0
1932	7	0	30	0	13	1	0	0
1933	7	0	19	0	3	0	0	0
1934	3	0	40	0	14	1	0	1
1935	9	0	34	0	6	1	0	1
1936	2	0	24	0	6	3	0	0

Tabelul 4 Apariţiile în moldoveneşte

	Articole				Cărţi			
	mold.	+ucrain.	+rus.	+r/u	mold.	+ucrain.	+rus.	+r/u
1937	2	0	26	0	2	1	0	0
1938	3	1	5	0	1	0	0	1
1939	3	0	9	0	1	0	0	0
1940	4	0	41	0	2	1	0	0
1941	1	0	21	0	1	0	2	0
1942	0	0	1	0	0	0	0	0
1943	0	0	0	0	0	0	0	0
1944	0	0	6	0	2	0	1	0
1945	6	0	5	0	0	0	2	0
1946	2	0	4	0	3	0	2	0
1947	11	0	7	0	2	0	2	0
1948	2	0	6	0	0	0	2	0
1949	2	0	36	0	2	0	7	0
1950	3	0	33	0	2	0	1	0
1951	6	0	13	0	5	0	4	0
1952	2	0	17	0	2	0	0	0
1953	5	0	32	0	1	0	0	0
1954	10	0	36	0	3	0	1	0
1955	8	0	50	0	1	0	3	0
1956	6	0	44	0	0	0	2	0
1957	30	0	94	0	8	0	2	0
1958	22	0	97	0	6	0	9	0
1959	17	0	80	0	2	0	9	0
1960	6	0	107	0	4	0	9	0
1961	8	0	114	0	6	0	4	0
1962	12	0	77	0	7	0	4	0
1963	13	0	73	0	3	0	1	0
1964	25	0	248	0	5	0	6	0
1965	33	0	104	0	2	0	4	0
1966	96	0	127	0	10	0	6	0
1967	121	0	195	0	25	0	19	0
1968	78	0	249	0	9	2	12	0

Tabelul 5	Subiecte: perioada rusă sau perioada sovietică					
	Articole			Cărţi		
	ruseşti %	sovietice%	total	ruseşti %	sovietice%	total
1918	-	-	0	50	50	4
1919	-	-	0	33	67	3
1920	-	-	0	-	-	0
1921	-	-	0	0	100	1
1922	20	80	5	0	100	2
1923	0	100	1	-	-	0
1924	67	33	3	0	100	6
1925	22	78	9	0	100	6
1926	4	96	24	0	100	12
1927	4	96	23	0	100	9
1928	0	100	36	0	100	22
1929	2	98	48	0	100	20
1930	4	96	23	5	95	22
1931	3	97	31	0	100	24
1932	3	97	37	0	100	34
1933	8	92	26	0	100	4
1934	2	98	43	0	100	31
1935	12	88	42	0	100	11
1936	0	100	23	0	100	19
1937	0	100	24	0	100	7
1938	0	100	9	0	100	2
1939	0	100	14	0	100	7
1940	7	93	41	0	100	9
1941	24	71	21	0	100	5
1942	0	100	1	0	100	1
1943	-	-	0	-	-	0
1944	17	83	6	0	100	7
1945	45	55	11	14	86	7
1946	25	75	4	11	89	9
1947	29	7	14	18	64	11
1948	33	67	6	20	80	5
1949	21	79	34	37	63	19
1950	42	58	31	18	76	17
1951	41	59	17	32	68	22
1952	31	69	13	17	83	6
1953	59	41	27	31	69	13

Tabelul 5	Subiecte: perioada rusă sau perioada sovietică					
	Articole			Cărți		
	rusești %	sovietice%	total	rusești %	sovietice%	total
1954	24	76	29	30	70	20
1955	50	50	44	37	63	19
1956	38	62	45	31	63	16
1957	27	73	135	29	71	31
1958	22	78	149	14	79	28
1959	32	65	109	14	86	28
1960	23	77	100	15	76	33
1961	37	63	103	28	70	40
1962	34	65	77	25	75	40
1963	30	68	80	19	78	58
1964	17	83	240	31	67	45
1965	17	83	103	23	77	35
1966	18	80	203	21	71	42
1967	15	84	317	3	94	89
1968	16	84	322	20	76	83

Tabelul 6	Principalele categorii de subiecte din bibliografie				
	Cărți total				
	1918-1923	1924-1939	1940-1953	1954-1963	1964-1968
Marxism	0	0	0	3	0
Surse	0	1	5	24	22
Preistorie	0	0	5	3	0
Feudalism	0	0	12	30	18
Capitalism	1	1	15	56	77
Rev. din Oct.	4	22	18	39	38
RASS Moldovenească	0	172	12	18	11
Basarabia	3	41	8	18	14
1940	0	0	12	4	10
Al doilea război mondial	0	0	12	18	22
RSS Moldova	0	0	32	115	90
Sesiuni	0	0	0	5	13
Istorie locală	0	1	0	26	43
Educație	0	0	3	8	5
Arheologie	0	0	6	9	15
Etnografie	1	2	1	12	22

Tabelul 6	Cărţi anual				
	1918-1923	1924-1939	1940-1953	1954-1963	1964-1968
Marxism	0.0	0.0	0.0	0.3	0.0
Surse	0.0	0.1	0.4	2.4	4.4
Preistorie	0.0	0.0	0.4	0.3	0.0
Feudalism	0.0	0.0	0.9	3.0	3.6
Capitalism	0.2	0.1	1.1	5.6	15.4
Rev. din Oct.	0.7	1.3	1.3	3.9	7.6
RASS Moldovenească	0.0	10.1	0.9	1.8	2.2
Basarabia	0.5	2.4	0.6	1.8	2.8
1940	0.0	0.0	0.9	0.4	2.0
Al doilea război mondial	0.0	0.0	0.9	1.8	4.4
RSS Moldova	0.0	0.0	2.3	11.5	18.0
Sesiuni	0.0	0.0	0.0	0.5	2.6
Istorie locală	0.0	0.1	0.0	2.6	8.6
Educaţie	0.0	0.0	0.2	0.8	1.0
Arheologie	0.0	0.0	0.4	0.9	3.0
Etnografie	0.2	0.1	0.1	1.2	4.4
	Articole total				
	1918-1923	1924-1939	1940-1953	1954-1963	1964-1968
Marxism	0	1	1	20	16
Surse	0	4	12	108	58
Preistorie	0	0	1	2	3
Feudalism	0	0	45	121	89
Capitalism	1	18	29	155	171
Rev. din Oct.	4	96	31	203	225
RASS Moldovenească	1	118	3	44	57
Basarabia	0	183	21	93	133
1940	0	0	36	19	37
Al doilea război mondial	0	0	23	53	169
RSS Moldova	0	0	36	171	292
Sesiuni	0	2	5	41	42
Istorie locală	0	5	5	22	34
Educaţie	0	0	1	11	6
Arheologie	0	2	52	181	174
Etnografie	0	3	18	29	80

Tabelul 6	Articole anual				
	1918-1923	1924-1939	1940-1953	1954-1963	1964-1968
Marxism	0.0	0.1	0.1	2.0	3.2
Surse	0.0	0.2	0.9	10.8	11.6
Preistorie	0.0	0.0	0.1	0.2	0.6
Feudalism	0.0	0.0	3.2	12.1	17.8
Capitalism	0.2	1.1	2.1	15.5	34.2
Rev. din Oct.	0.7	5.6	2.2	20.3	45.0
RASS Moldovenească	0.2	6.9	0.2	4.4	11.4
Basarabia	0.0	10.8	1.5	9.3	26.6
1940	0.0	0.0	2.6	1.9	7.4
Al doilea război mondial	0.0	0.0	1.6	5.3	33.8
RSS Moldova	0.0	0.0	2.6	17.1	58.4
Sesiuni	0.0	0.1	0.4	4.1	8.4
Istorie locală	0.0	0.3	0.4	2.2	6.8
Educație	0.0	0.0	0.1	1.1	1.2
Arheologie	0.0	0.1	3.7	18.1	34.8
Etnografie	0.0	0.2	1.3	2.9	16.0

SFATUL ȚĂRII

Tabelele ce urmează, reprezentînd compoziția Sfatului Țării, sînt bazate pe originalul listei oficiale a membrilor organizației, care a fost descoperită recent în arhivele personale ale lui Pantelimon Halippa. Lista conține 228 de nume, împreună cu următoarele informații: naționalitatea; membrul Sfatului Țării de la ... pînă la ...; confirmarea calității de membru de către organizația care-l trimite; date politice și biografice; împuternicirea participării din partea Sfatului Țării. Într-un număr foarte mic de cazuri (12), datele sînt incomplete. Aceasta deoarece, foarte probabil, acești delegați nu au participat niciodată la lucrările Sfatului Țării. Acești 12 și 2 alții, menționați numai în surse secundare, au fost omiși din listă. În multe cazuri, datele erau probabil oferite de membrii înșiși.

Datele din lista oficială a participanților au fost suplimentate cu informații dintr-un mic număr de surse secundare, demne de încredere; cu excepția a nu mai mult de 5%, compararea datelor conduce la discrepanțe. Aceste discrepanțe, tipice de altfel, implică dezacorduri privitoare la educație și titluri profesionale. Datele intrării și părăsirii parlamentului au fost copiate din lista oficială, cu o singură excepție: într-un număr de cazuri, data intrării a fost înregistrată greșit, la 21 noiembrie 1918 în loc de 21 noiembrie 1917. În tabel a fost utilizat calendarul gregorian.

Tabelul 7 Naţionalităţile în Sfatul Ţării				
naţionalitatea	membrii	procent	perioada în zile	perioada medie*
Moldoveni	155	68	256	100
Germani	2	1	363	142
Necunoscuţi	10	4	36	14
Greci	1	0	96	38
Evrei	18	8	181	71
Polonezi	2	1	185	72
Ruşi	8	4	251	98
Armeni	2	1	211	83
Ucraineni	21	9	232	91
Bulgari	9	4	159	62
Toate minorităţile	73	32	240	94

*Lungimea medie a perioadei de activitate a celorlalte naţionalităţi comparată cu perioada medie pentru moldoveni.

Tabelul 8a Membrii Sfatului Ţării					
numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naţionalitatea	delegat politic al*
Alexandri, N.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	tolstoian
Alistar-Bălan, E.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Almendingher, F.,	12/04/17	12/10/18	stînga	german	
Arman, Ş.,	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Atanasiev, E.,	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Bacşan, Z.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	Sov. guber. al ţăranilor
Balamez, Ş.,	02/17/18	12/10/18		moldovean	P. Soc.
Baltaga, A.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	PSD (menşev.)
Bârcă, T-or.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Bârcă, T-sie.,	02/11/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Bârcă, V.,	03/31/18	03/03/19	stînga	moldovean	
Bejbeuc-Melikov,P.,	12/21/17	12/10/18		armean	
Bivol, C.,	12/08/18	12/10/18	stînga	moldovean	
Bivol, N.,	01/05/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Bogos, V.,	12/31/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Bolocan, Ş.,	12/27/17	03/15/18	mold	moldovean	
Bosie-Codreanu,N.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM

Tabelul 8a Membrii Sfatului Ţării					
numele	**membru de la**	**membru pînă la**	**orientarea politică**	**naţionalitatea**	**delegat politic al***
Bosie-Codreanu,P.,	12/04/17	02/10/18		moldovean	
Botnariuk, Ş.,	12/04/17	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Brinici, Gh.,	02/04/18	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Bucătaru, I.,	03/31/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	
Buciuşcan, G.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Budescu, V.,	03/06/18	12/10/18	mold	moldovean	P. Muncit.
Budiştean, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Budnicenko, N.,	12/04/17	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Buiuc, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Bujniţă	12/10/17	01/10/19	stînga	moldovean	
Bulat, Ş.,	12/04/17	12/17/17	mild	moldovean	
Burduh, I.,	02/04/18	03/07/18	stînga	moldovean	
Buruiană, Gh.,	12/04/17	03/03/19	stînga/mold	moldovean	SR
Buzdugan, I.,	12/04/17	03/03/19	stînga/mold	moldovean	Naţ. S.R.
Caraiman, A.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Cazacliu, G.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	P. Soc.
Cazacliu, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	
Cazacliu,V.,	02/13/18	12/08/18	mold	moldovean	P.N. Dem.
Cazacu, P.,	04/15/18	12/10/18	mold	moldovean	
Cărăuş, D.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Cecgerul-Cuşi	04/07/18	12/10/18		moldovean	
Cernaga, I.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	
Cernăuţan, N.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Cernov, N.,	02/04/18	12/10/18	stînga/mold	rus	SR
Chiorescu, V.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Chiriac, A.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	
Chiricenko, E.,	12/04/17	12/17/17		ucrainean	
Chirilov, T.,	12/22/17	12/10/18		moldovean	
Cijevschi, V.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	Partizanii ordinii de stat
Ciobanu, G.,	12/04/17	02/07/18	mold	moldovean	
Ciocan, N.,	04/02/18	12/10/18	mold	ucrainean	
Ciornei, N.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	Soc.Naţional.
Ciumacenko, P.,	12/04/17	02/08/18	stînga	ucrainean	

Tabelul 8a Membrii Sfatului Țării

numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naționalitatea	delegat politic al*
Clorăscu, V.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	
Cocârlă, P.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Cocear, Ș.,	12/04/17	01/18/18	stînga/mold	moldovean	
Codreanu, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Codreanu, N.,	03/29/18	12/10/18	mold	moldovean	
Cohan, M.,	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Cojocariu, T.,	12/04/17	02/08/18	stînga	moldovean	
Comărzan, N.,	12/08/18	12/10/18	stînga	moldovean	
Comendant, M.,	12/04/17	02/08/18	stînga	ucrainean	
Cönigschatz, E.,	12/04/17	12/10/18		evreu	Naț. evr.
Corobcean, T..,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Costin, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Cotoros, T.,	12/04/17	02/08/18	stînga	moldovean	
Creangă, I.,	12/04/17	11/28/18	mold	moldovean	PNM
Cricopulo	12/04/17	12/28/17	stînga		
Crihan, A.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	Naț. S.R.
Cristi, V.,	12/04/17	12/19/17	stînga	moldovean	
Demirov, Gh.,	01/12/18	03/12/18	stînga	bulgar	
Diaconovici, V.,	12/04/17	07/09/18	stînga	moldovean	SR
Dobrovalselu, N.,	12/04/17	12/28/17	stînga	moldovean	
Dobuleac	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Donică-Iordănescu S.,	02/08/18	12/10/18	stînga	moldovean	PSD (menșev.)
Doseal	12/04/17	01/11/18	stînga	moldovean	
Dragomir, D.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	
Dron, D.,	02/20/18	12/10/18	mold	moldovean	Uniunea SD
Druță, Gh.,	12/08/18	12/10/18	stînga	moldovean	
Dudkevici, F.,	12/04/17	05/20/18		polonez	Naț. polon.
Dumitrașcu, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Eigher, S.,	12/07/17	01/11/18	stînga	evreu	
Epuri, B.,	12/04/17	03/03/19	mold	moldovean	Naț. Auton.
Erhan, P.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Ețcul, Gh.,	12/04/17	02/08/18	stînga	moldovean	
Gafencu, V.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Galițchi, S.,	02/04/18	12/07/18	stînga	moldovean	

Tabelul 8a Membrii Sfatului Țării

numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naționalitatea	delegat politic al*
Garbuz, I.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Găină, A.,	01/15/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	PNM
Ghenzul, V.,	03/05/18	12/10/18		moldovean	
Gherman, I„	02/11/18	12/10/18		evreu	Avocații com.
Grekulov, A.,	03/22/18	12/10/18		rus	Liga Cultului Rus
Grimberg, Gh.,	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Grinfeld, N. E.,	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Grinfeld, V. E.,	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Grinștein	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Gropa, A.,	12/04/17	12/04/18	stînga/mold	moldovean	PNM
Gropa, D.,	03/31/18	12/10/18	mold	moldovean	
Grossman, S.,	04/10/18	12/10/18		evreu	
Grosu, N.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	Sov. Guber. al Tăran.
Grosu, P.,	12/04/17	02/08/18	mold	moldovean	
Hachii	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Halippa, P.,	12/04/17	03/03/19	stînga/mold	moldovean	PNM
Harea, V.,	12/08/18	01/09/19	mold	moldovean	
Herța, I.,	03/05/18	06/17/18	mold	moldovean	Zemstvo
Herța, T.,	12/15/18	12/10/18	stînga	moldovean	Al 3-lea congr. al țăran.
Holban, Ș.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	
Ignatiuc, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Inculeț, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	P. S.
Ioncu, T.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Iurcu, C.,	12/04/17	12/10/18	stînga	moldovean	Al 3-lea congr. al țăran.
Jalbă, T.,	12/04/17	02/08/18	mold	moldovean	
Koșko, V.,	05/21/18	12/10/18	stînga	polonez	
Kovali, V.,	02/16/18	12/10/18		ucrainean	Naț. ucrain.
Kovurski, S.,	12/04/17	01/11/18	stînga	evreu	
Krikorov, G.,	12/04/17	02/10/18		armean	
Krivorukov, I.,	03/22/18	11/11/18	stînga	rus	Uniunea SD
Krupenski, A.,	12/04/17	12/10/18	stînga	ucrainean	

Tabelul 8a Membrii Sfatului Țării

numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naționalitatea	delegat politic al*
Kulcev, P.,	02/04/18	12/10/18	stînga	bulgar	SR
Kuleva, A.,	02/08/18	12/10/18	stînga	bulgăroaică	SR
Kurdinovski, V.,	12/04/17	12/10/18		ucrainean	Naț. ucrain.
Kurtev, T.,	09/27/18	12/10/18		bulgar	
Landau, G.,	02/16/18	12/10/18		evreu	Naț. evr.
Lașcu, V.,	12/16/17	12/10/18		moldovean	Uniunea Jurnaliștilor
Lesch, R. von,	12/04/17	11/24/18		german	Soc. germ. din Rusia
Lihtman, S.,	03/01/18	12/10/18		evreu	Naț. evr.
Lunev, V.,	03/01/18	12/10/18	stînga	rus	SR
Lungu, D.,	12/25/17	03/04/18	mold	moldovean	
Maculețcu M.,	01/22/18	12/10/18	mold	moldovean	Duma Orhei
Maldok, D.,	03/27/18	09/26/18		bulgar	
Manițki, P.,	04/07/18	12/10/18		rus	Uniunea învățător.
Mare, Gh.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	P.N. Dem.
Marghitan, D.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Matfeiciuk, L.,	01/02/18	01/16/18		ucrainean	
Mămăligă, N.,	01/20/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Măndrescu, V.,	03/16/18	12/10/18	mold	moldovean	Part. muncit. țăran. mold.
Mârză, D.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Minciună, M.,	01/20/18	12/10/18	mold	moldovean	Al 3-lea congr. al țăran.
Misirkov, C.,	12/04/17	11/11/18		bulgar	Naț. bulgar
Moldovan, T.,	02/27/18	12/10/18	stînga	moldovean	Al 3-lea congr. al țăran.
Morariu, A-dru.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Morariu, A-lie.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	MNP
Motoman	12/04/17	12/13/17			
Munteanu, Z.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	Com. Centr. al sold. mold.

Tabelul 8a	Membrii Sfatului Țării				
numele	**membru de la**	**membru pînă la**	**orientarea politică**	**naționalitatea**	**delegat politic al***
Nagorneak, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Năstase, Gh.,	03/21/18	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Neaga, T.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Nemațki, V.,	12/12/17	02/11/18		rus	
Nikitiuk, T.,	12/04/17	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Novakov, A.,	03/20/18	05/31/18		bulgar	Naț. bulgar
Oleinik	12/04/17	02/04/18	stînga	ucrainean	
Oroceanu	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Osmolovski, A.,	02/16/18	11/11/18		ucrainean	Naț. ucrain.
Osoianu, C.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	P.N.
Palii, E.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	PSD (menșev.)
Pantâru, I.,	12/04/17	02/08/18	stînga	moldovean	
Pascalov	12/04/17	12/28/17	stînga	moldovean	
Pântea, Gh.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	
Păscăluță, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Pelivan, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Pereteatcu	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Picior-Mare, P.,	02/10/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Plascar, I.,	06/21/18	12/10/18		moldovean	
Plătică, D.,	12/04/17	03/21/18	mold	moldovean	
Poliantenciuk, P.,	12/04/17	12/10/18		ucrainean	Com. Ex. al funct. poștei
Ponomariov, Gh.,	02/18/18	11/11/18	stînga	rus	PSMP
Popa, F.,	01/30/18	02/09/18	stînga	moldovean	
Popa, I.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Prahnițalu, D.,	12/04/17	02/08/18	mold	moldovean	
Rabei, N.S.,	12/05/17	01/11/19	stînga	evreu	
Rabinovici, A.Z.,	12/04/17	01/11/19	stînga	evreu	
Ratco, A.,	04/16/18	12/10/18		moldovean	
Rudiev, V.,	12/04/17	02/08/18		moldovean	
Rugină, A.,	12/04/17	04/17/18		moldovean	Com. Exec. al Cen. Chișinău

Tabelul 8a Membrii Sfatului Țării

numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naționalitatea	delegat politic al*
Rusev, M.,	03/31/18	12/10/18		moldovean	
Rusu, I.,	03/31/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	Naț. S.R.
Sacară, N.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	
Sadagurski	12/04/17	01/11/18		evreu	
Savciuk, C.,	02/04/18	12/10/18	stînga	ucrainean	SR
Savenko, M.,	12/04/17	11/11/18		ucrainean	Naț. ucrain.
Sârbu, Gh.,	02/12/18	04/06/18		moldovean	Zemstva Regională
Sberea, Ch.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Schtein	12/04/17	02/17/18	stînga	evreu	
Scobiolă, A.,	12/04/17	03/03/19	stînga/mold	moldovean	SR
Silistraru, T.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Sinadino, P.,	12/16/17	03/22/18		grec	
Sinicliu, E.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Slosiovschi, G.,	03/31/18	12/10/18	stînga/mold	moldovean	
Sluțki, M.,	02/26/18	12/10/18		evreu	Naț. evr.
Spinei, Ch.,	12/05/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Stanevici, T.,	12/04/17	11/11/18		rus	Cadeți
Starenki, M.,	12/04/17	11/11/18		ucrainean	Naț. Ucrain.
Stavro, Gh.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Stere, C.,	04/09/18	12/08/18	mold	moldovean	P.S.
Sucevan, I.,	04/06/18	12/10/18	mold	moldovean	As. Bas. a învățăt.
Suruceanu, N.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	Cong. militar.
Suruceanu, T.,	12/04/17	12/10/18		moldovean	PND
Șoltuz, N.,	12/23/17	12/10/18		moldovean	Zemstva or.
Șteinberg, M.,	02/26/18	12/10/18	mold.	evreu	Naț. evr.
Știrbăț, D.,	12/04/17	02/19/18	mold	moldovean	
Știrbu, D.,	04/14/18	12/10/18		moldovean	
Tălănibuță	12/04/17	02/04/18	stînga	moldovean	
Tihohod	12/04/17	02/04/18	stînga	ucrainean	
Tiron, M.,	12/08/17	12/10/18		moldovean	
Topciu, D.,	03/20/18	05/31/18		bulgar	Naț. bulgar
Trifon, T.,	12/04/17	03/05/18		moldovean	
Tudor, Gh.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM

Tabelul 8a Membrii Sfatului Țării

numele	membru de la	membru pînă la	orientarea politică	naționalitatea	delegat politic al*
Tudose, I.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Turcuman, G.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Țanțu, V.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	SR
Țiganko, V.,	02/04/18	12/10/18		rus	SR
Țurcan, A.,	02/04/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Țurcan, L.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	Gr. Naț. al Mil.Țăr. Mold.
Uncu, T.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Vaculenco, V.,	12/04/17	02/17/18			
Văluță, I.,	12/04/17	12/10/18	mold	moldovean	PNM
Vizitiu, E.,	01/29/18	12/10/18	stînga	moldovean	SR
Vulpe, N.,	09/27/18	12/10/18		moldovean	
Zubac, V.,	12/04/17	12/10/18	stînga/mold	moldovean	P. Naț.

*Cele mai importante delegații au fost ale Partidului Național Moldovenesc (PNM), Socialist-Revoluționarilor (SR) și Partidului Social Democrat (PSD)

Tabelul 8b Participanții la Sfatul Țării

numele	educ.	profesia	prezen-ța în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Alexandri, N.,	univ.	ziarist	371	Bl. Mold.	Da	60	Da
Alistar-Bălan, E.,	univ.	doctor	371	Bl. Mold.	Da	42	Da
Almendingher, F.,	sec.	agricultor	371	Minorități	Absent	50	Da
Arman, Ș.,			62			25	Nu
Atanasiev, E.,			62			40	Nu
Bacșan, Z. ,	prim.	agricultor	371	Țărani	Absent	49	Nu
Balamez, Ș.,	univ.	oficial	296	Socialiști			Nu
Baltaga, A.,	sec.	preot	371	Bl. Mold.	Da	55	Nu
Bârcă, T-or.,	sec.	învățător	309	Bl. Mold.	Da	23	Da
Bârcă, T-sie.,	prim.	agricultor	302	Țărani	Da	24	Da
Bârcă, V.,	univ.	oficial	337	Bl. Mold.		35	Da
Bejbeuc-Melikov,P.,	super.	agronom	354	Minorități	Absent	45	Da
Bivol, C.,			2		Da		Nu
Bivol, N.,	prim.	agricultor	339	Bl. Mold.	Da	33	Da

Tabelul 8b Participanţii la Sfatul Ţării

numele	educ.	profesia	prezența în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Bogos, V.,	univ.	student	344		Da	24	Nu
Bolocan, Ş.,			78				Nu
Bosie-Codreanu,N.,	super.	inginer	371	Bl. Mold.	Da	32	Da
Bosie-Codreanu,P.,			68				Da
Botnariuk, Ş.,	prim.	agricultor	371	Minorităţi	Da	43	Da
Brinici, Gh.,	prim.	agricultor	309	Ţărani	Absent	30	Da
Bucătaru, I.,	prim.	agricultor	254			45	Nu
Buciuşcan, G.,	sec.	învăţător	309	Ţărani	Absent	29	Da
Budescu, V.,	univ.	avocat	279	Bl. Mold.	Da	50	Da
Budiştean, I.,	prim.	agricultor	371	Ţărani	Da	30	Da
Budnicenko, N.,	deloc	agricultor	371	Ţărani	Absent	36	Da
Buiuc, I.,	deloc	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	27	Nu
Bujniţă			396				Nu
Bulat, Ş.,			13				Nu
Burduh, I.,			31				Nu
Buruiană, Gh.,	super.	fermier	454	Bl. Mold.	Da	33	Da
Buzdugan, I.,	pedag.	învăţător	454	Bl. Mold.	Da	30	Da
Caraiman, A.,	prim.	agricultor	371	Ţărani	Da	38	Da
Cazacliu, G.,	super.	student	371	Bl. Mold.	Da	26	Da
Cazacliu, I.,	sec.	oficial	371	Bl. Mold.	Da	48	Da
Cazacliu, V.,	univ.	student	298	Bl. Mold.	Da	28	Da
Cazacu, P.,	univ.	doctor	239	Bl. Mold.		45	Nu
Cărăuş, D.,	super.	student	371	Bl. Mold.	Da	25	Da
Cecgerul-Cuşi,	univ.	oficial	247	Ţărani		45	Nu
Cernaga, I.,		agricultor	309	Ţărani		40	Nu
Cernăuţan, N.,	sec.	soldat	371	Bl. Mold.	Da	26	Da
Cernov, N.,	sec.	agricultor	309	Ţărani	Da	24	Nu
Chiorescu, V.,	sec.	fermier	371	Bl. Mold.	Da	30	Da
Chiriac, A.,	deloc	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	27	Nu
Chiricenko, E.,			13	Minorităţi			Nu
Chirilov, T.,	univ.	avocat	353	Minorităţi	Absent	37	Da
Cijevschi, V.,	spec.	ofiţer	371	Bl. Mold.	Da	37	Da
Ciobanu, G.,			65				Nu
Ciocan, N.,			252	Minorităţi			Nu

Tabelul 8b Participanţii la Sfatul Ţării

numele	educ.	profesia	prezența în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Ciornei, N,	super.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	25	Nu
Ciumacenko, P.,			66	Minorităţi			Nu
Clorăscu, V.,	prim.	agricultor	371	Ţărani		31	Nu
Cocârlă, P.,	prim.	meseriaş	371	Ţărani	Da	24	Da
Cocear, Ş.,			45				Da
Codreanu, I.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	39	Da
Codreanu, N.,	sec.	oficial	256	Bl. Mold.	Da	59	Da
Cohan, M.,			38	Minorităţi			Nu
Cojocariu, T.,			66				Da
Comărzan, N.,			2	Socialişti			Nu
Comendant, M.,			66				Da
Cönigschatz, E.,	super.	avocat	371	Minorităţi	Da	60	Da
Corobcean, T.,	super.	fermier	371	Bl. Mold.	Absent	37	Da
Costin, I.,	super.	avocat	371	Bl. Mold.	Da	35	Da
Cotoros, T.,			66				Da
Creangă, I.,	prim.	învăţător	359	Bl. Mold.	Da	24	Da
Cricopulo			24				Nu
Crihan, A.,	super.	student	371	Bl. Mold.	Da	25	Da
Cristi, V.,			15				Da
Demirov, Gh.,	prim.	agricultor	59	Minorităţi		33	Da
Diaconovici, V.,	super.	student	217	Ţărani	Absent	23	Da
Dobrovalselu, N.,			24				Nu
Dobuleac			62				Nu
Donică-Iordănescu, S.,	sec.	oficial	305	Ţărani	Absent		Da
Doseal			38				Nu
Dragomir, D.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	28	Da
Dron, D.,	univ.	student	293	Bl. Mold.	Da	25	Da
Druţă, Gh.,			2	Socialişti			Nu
Dudkevici, F.,			167	Minorităţi	Da		Da
Dumitraşcu, I.,	prim.	agricultor	371	Ţărani	Absent	28	Da
Eigher, S.,			35	Minorităţi			Da
Epuri, B.,	super.	oficial	455	Bl. Mold.	Da	36	Da
Erhan, P.,	univ.	lector	371	Ţărani	Da	34	Da

Tabelul 8b Participanţii la Sfatul Ţării

numele	educ.	profesia	prezen-ţa în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Eţcul, Gh.,			66				Nu
Gafencu, V.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	30	Da
Galiţchi, S.,			306	Socialişti	Da		Da
Garbuz, I.,	prim.	oficial	309	Ţărani	Absent	31	Da
Găină, A.,	prim.	agricultor	329	Bl. Mold.	Da	33	Da
Ghenzul, V.,	sec.	oficial	280	Socialişti	Da	35	Da
Gherman, I.,	super.	avocat	302	Minorităţi	Absent	60	Da
Grekulov, A.,			263	Minorităţi	Absent		Nu
Grimberg, Gh.,			38	Minorităţi			Da
Grinfeld, N.E.,			38	Minorităţi			Da
Grinfeld, V.E.,			38	Minorităţi			Nu
Grinştein			38	Minorităţi			Nu
Gropa, A.	univ.	fermier	365	Bl. Mold.	Da	38	Da
Gropa, D.	univ.	oficial	254	Bl.Mold.		23	Nu
Grossman, S.	super.	avocat	244	Minorităţi		58	Da
Grosu, N.	univ.	student	371	Bl. Mold.	Da	27	Da
Grosu, P.,			66			37	Nu
Hachii			62				Nu
Halippa, P.,	univ.	ziarist	454	Ţărani	Da	34	Da
Harea, V.,			32				Nu
Herţa, I.,	prim.	agricultor	104	Bl. Mold.	Absent	33	Nu
Herţa, T.,		agricultor	298	Socialişti	Da		Nu
Holban, Ş.,	prim.	învăţător	371	Bl. Mold.	Absent	30	Da
Ignatiuc, I.,	prim.	agricultor	371	Ţărani	Da	25	Da
Inculeţ, I.,	univ.	lector	371	Ţărani	Da	33	Da
Ioncu, T.,	super.	oficial	371	Bl. Mold.	Da	32	Da
Iurcu, C.,	prim.	agricultor	371	Ţărani	Absent	34	Nu
Jalbă, T.,			66				Nu
Koşko, V.,			203	Minorităţi		40	Da
Kovali, V.,			297	Minorităţi	Absent		Nu
Kovurski, S.,			38	Minorităţi			Nu
Krikorov, G.,			68	Minorităţi			Da
Krivorukov, I.,	prim.	muncitor	234	Minorităţi	Absent	35	Nu
Krupenski, A.,			371		Absent		Da

Tabelul 8b Participanţii la Sfatul Ţării

numele	educ.	profesia	prezenţa în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Kulcev, P.,	prim.	agricultor	309	Minorităţi	Absent	47	Nu
Kuleva, A.,	deloc	agricultor	305	Ţărani	Absent	43	Da
Kurdinovski, V.,	univ.	lector	371	Minorităţi	Absent	46	Da
Kurtev, T. ,			74	Minorităţi			Nu
Landau, G.,	sec.	oficial	297	Minorităţi	Absent	40	Da
Laşcu, V.,	sec.	ziarist	359	Bl. Mold.	Da	60	Da
Lesch, R. von,	sec.	librar	355	Minorităţi	Absent	34	Da
Lihtman, S.,	sec.	oficial	284	Minorităţi	Absent	60	Da
Lunev, V.,	super.	lector	284	Minorităţi	Absent	39	Da
Lungu, D.,			69			29	Da
Maculeţcu M.,	prim.	agricultor	280	Bl. Mold.	Da	56	Nu
Maldoc, D.,			183	Minorităţi	Abţ.		Nu
Maniţki, P.,	sec.	învăţător	247	Minorităţi	Abţ.	35	Da
Mare, Gh.,	super.	lector	371	Bl. Mold.	Da	36	Da
Marghitan, D.,	prim.	agricultor	309	Ţărani	Da	32	Nu
Matfeiciuk, L.,			14	Minorităţi			Da
Mămăligă, N.,	deloc	grădinar	324	Ţărani	Da	38	Nu
Măndrescu, V.,		agricultor	269	Bl. Mold.		29	Da
Mârză, D.,	prim.	învăţător	371	Bl. Mold.	Da	23	Da
Minciună, M.,	prim.	agricultor	324	Bl. Mold.	Da	32	Da
Misirkov, C.,	univ.	lector	342	Minorităţi	Abţ.	43	Da
Moldovan, T.,			286	Socialişti	Abţ.		Da
Morariu, A-dru.,	deloc	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	37	Nu
Morariu, A-lie.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	23	Da
Motoman			9				Nu
Munteanu, Z.,		agricultor	371	Ţărani	Da		Da
Nagorneak, I.,	prim.	agricultor	371	Minorităţi	Abţ.	39	Da
Năstase, Gh.,	sec.	învăţător	264	Bl. Mold.	Da	22	Da
Neaga, T.,	super.	lector	371	Bl. Mold.	Da	37	Nu
Nemaţki, V.,			61			57	Nu
Nikitiuk, T.,	sec.	agronom	371	Ţărani	Abţ.	35	Da
Novakov, A.,			72	Minorităţi	Absent		Da
Oleinik			62	Minorităţi			Nu
Oroceanu			62				Nu

Tabelul 8b Participanţii la Sfatul Ţării

numele	educ.	profesia	prezen-ţa în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Osmolovski, A.,			268	Minorităţi	Nu		Da
Osoianu, C.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	32	Da
Palii, E.,	prim.	grădinar	371	Ţărani	Da	37	Nu
Pantâru, I.,			66				Nu
Pascalov			24				Nu
Pântea, Gh.,	prim.	învăţător	371	Bl. Mold.	Da	24	Da
Păscăluţă, I.,	sec.	soldat	371	Bl. Mold.	Da	26	Da
Pelivan, I.,	univ.	avocat	371	Bl. Mold	Da	40	Da
Pereteatcu			62				Nu
Picior-Mare, P.,	sec.	oficial	303	Ţărani	Da	30	Nu
Plascar, I.,			172	Socialişti			Nu
Plătică, D.,			107				Nu
Poliantenciuk, P.,	sec.	oficial	371	Minorităţi	Abţ.	36	Da
Ponomariov, Gh.,			266		Abţ.		Da
Popa, F.,	prim.	agricultor	10	Ţărani		34	Nu
Popa, I.,	prim.	agricultor	309	Ţărani	Abţ.	28	Da
Prahniţalu, D.,			66				Da
Rabei, N.S.,			402	Minorităţi			Nu
Rabinovici, A.Z.,			403	Minorităţi			Nu
Ratco, A.,	univ.	avocat	238	Minorităţi		50	Da
Rudiev, V.,			66				Da
Rugină, A.,			134		Absent	31	Da
Rusev, M.,	sec.	fermier	254	Minorităţi		35	Nu
Rusu, I.,	sec.	învăţător	254	Bl. Mold.		31	Nu
Sacară, N.,	super.	lector	371	Bl. Mold.	Da	24	Nu
Sadagurski,			38	Minorităţi			Nu
Sârbu, Gh.,			53		Absent		Nu
Savciuk, C.,	prim.	agricultor	309	Ţărani	Absent	51	Nu
Savenko, M,.			342	Minorităţi	Abţ.		Da
Sberea, Ch.,	sec.	agronom	371	Bl. Mold.	Da	27	Da
Schtein			75	Minorităţi			Nu
Scobiolă, A.,	univ.	lector	454	Bl. Mold.	Da	33	Da
Silistraru, T.,	sec.	ofiţer	371	Bl. Mold.	Da	23	Nu
Sinadino, P.,	super.	doctor	96	Minorităţi		51	Da

Tabelul 8b Participanții la Sfatul Țării							
numele	educ.	profesia	prezența în zile	grupul politic	votul de la 9 aprilie	vîrsta	votat
Sinicliu, E.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	22	Nu
Slosiovschi, G.,			254			31	Nu
Sluțki, M.,	super.	doctor	287	Minorități	Abț.	62	Da
Spinei, Ch.,	prim.	agricultor	370	Bl. Mold.	Da	34	Nu
Stanevici, T.,	super.	judecător	342	Minorități	Absent	51	Da
Starenki, M.,			342	Minorități	Nu	38	Da
Stavro, Gh.,	prim.	agricultor	309	Țărani	Da	35	Da
Stere, C.,	univ.	lector	243	Bl. Mold.	Da	54	Da
Sucevan, I.,			248	Socialiști	Da		Nu
Suruceanu, N.,	liceu	ofițer	371	Bl. Mold.	Da	28	Da
Suruceanu, T.,	liceu	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	52	Nu
Șoltuz, N.,	sec.	agricultor	352	Bl. Mold.	Da	60	Nu
Șteinberg, M.,	sec.		287	Minorități	Absent		Nu
Știrbăț, D.,			77				Nu
Știrbu, D.,			240	Socialiști			Nu
Tălănibuță			62				Nu
Tihohod			62	Minorităti			Nu
Tiron, M.,		oficial	367	Țărani			Nu
Topciu, D.,	super.	avocat	72	Minorități	Absent		Nu
Trifon, T.,			91				Nu
Tudor, Gh.,	sec.	învățător	371	Bl. Mold.	Da	33	Da
Tudose, I.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	33	Da
Turcuman, G.,	prim.	agricultor	371	Bl. Mold.	Da	26	Da
Țanțu, V.,	prim.	învățător	371	Bl. Mold.	Da	35	Da
Țiganko, V.,	super.	inginer	309	Țărani	Abț.	31	Da
Țurcan, A.,	prim.	agricultor	309	Țărani	Absent	32	Nu
Țurcan, L.,	sec.	oficial	371	Bl. Mold.	Da	23	Nu
Uncu, T.,	prim.	oficial	371	Bl. Mold.	Da	34	Da
Vaculenco, V.,			75				Nu
Văluță, I.,	super.	student	371	Bl. Mold.	Da	24	Da
Vizitiu, E.,	prim.	agricultor	315	Țarani	Abț.	37	Nu
Vulpe, N.,			74	Socialiști			Nu
Zubac, V.,	sec.	oficial	371	Țărani	Da	23	Nu

Demografie

Compoziţia naţională a populaţiei Basarabiei, Bucovinei, a Republicii Autonome Moldoveneşti şi a Republicii Unionale Moldova a fost inclusă în următoarele 4 tabele. Al 5-lea tabel prezintă răspîndirea limbii ruse în Republica Moldova. Ultimul tabel conţine compoziţia organizaţiei de partid a *Oblasti'*-ului moldovenesc (1924-1940) şi a Partidului Comunist din Moldova (după 1940).

Tabelul 9 Populaţia Basarabiei

	1817 (× 1000)	%	1834 (× 1000)	%	1864 (× 1000)	%	1897 (× 1000)	%
Moldoveni	419	86	411	58	600	66	920	47
Ruşi	6	1	15	2	20	2	155	8
Ruteni	30	6	0	0	126	13	379	19
Ucraineni	0	0	129	18	0	0	0	0
Lipoveni	0	0	0	0	0	0	0	0
Bulgari	0	0	64	9	48	5	103	5
Cazaci	0	0	0	0	0	0	0	0
Evrei	19	4	49	6	78	8	288	11
Germani	0	0	15	2	24	2	60	3
Găgăuzi	0	0	0	0	0	0	57	2
Ţigani	0	0	13	2	0	0	0	0
Armeni	0	0	2	0	0	0	0	0
Greci	0	0	0	0	0	0	0	0
Alţii	8	2	0	0	17	1	30	1
Total	482	100	705	100	914	100	1935	100
	1919 (× 1000)	**%**	**1930 (× 1000)**	**%**	**1938 (× 1000)**	**%**	**1941 (× 1000)**	**%**
Moldoveni	1682	64	1610	56	1758	56	1793	65
Ruşi	75	2	351	12	384	12	163	5
Ruteni	0	0	314	11	0	0	0	0
Ucraineni	254	9	0	0	344	10	450	16
Lipoveni	0	0	0	0	0	0	0	0
Bulgari	147	5	163	5	178	5	178	6
Cazaci	0	0	0	0	0	0	0	0
Evrei	267	10	204	7	225	7	7	0
Germani	79	3	81	2	88	2	2	0
Găgăuzi	0	0	98	3	106	0	116	4
Alţii	67	2	50	1	50	1	24	0
Total	2631	100	2864	100	3130	100	2733	100

Tabelul 10 Populația Bucovinei

	1774 (× 1000)	%	1890 (× 1000)	%	1930 (× 1000)	%	1970* (× 1000)	%
Români	53	74	208		380	45	163	19
Ruși	0	0				0	53	6
Ruteni	0	0	268		236	28	0	0
Ucraineni	0	0			0	0	580	69
Bulgari	0	0			0	0	0	0
Evrei	0	0			92	11	37	4
Germani	0	0			76	9	0	0
Găgăuzi	0	0			0	0	0	0
Alții	19	26			69	8	12	1
Total	72	100			853	100	845	100

* Calcul bazat pe statisticile sovietice pentru: *Oblast'*-ul Cernăuți (nordul Bucovinei și regiunea Hotin).

Tabelul 11 Populația Republicii Autonome Moldovenești

	1926 (× 1000)	%	1940 (× 1000)	%
Moldoveni	172	30		29
Ruși	49	9		10
Ruteni	0	0		0
Ucraineni	278	49		51
Bulgari	6	1		0
Evrei	49	9		0
Germani	11	2		0
Găgăuzi	0	0		0
Polonezi	5	1		0
Alții	0	0		11
Total	569	100		100

Tabelul 12 Populația Republicii Unionale Moldovenești

	1959 (× 1000)	%	1970 (× 1000)	%	1979 (× 1000)	%	1989 (× 1000)	%
Moldoveni	1888	65	2304	65	2525	64	2797	65
Ruși	293	10	414	12	506	13	562	13
Ruteni	0	0	0	0	0	0	0	0
Ucraineni	421	15	507	14	561	14	600	14
Bulgari	62	2	74	2	81	2	88	2

Tabelul 12 Populaţia Republicii Unionale Moldoveneşti

	1959 (× 1000)	%	1970 (× 1000)	%	1979 (× 1000)	%	1989 (× 1000)	%
Bieloruşi	6	0	10	0	14	0	20	0
Ţigani	7	0	9	0	0	0	12	0
Evrei	95	3	98	3	80	2	66	2
Polonezi	5	0	5	0	0	0	5	0
Tătari	1	0	2	0	0	0	3	0
Armeni	1	0	1	0	0	0	3	0
Germani	0	0	0	0	0	0	7	0
Găgăuzi	96	3	125	3	138	4	153	4
Lituanieni	0	0	0	0	0	0	1	0
Mordvinieni	0	0	0	0	0	0	1	0
Georgieni	0	0	0	0	0	0	1	0
Cazahi	0	0	0	0	0	0	1	0
Uzbeci	0	0	0	0	0	0	1	0
Azeri	0	0	0	0	0	0	3	0
Alţii	10	0	20	1	45	1	9	0
Total	2884	100	3569	100	3950	100	4335	100

Tabelul 13 Limba moldovenească ca limbă maternă şi rusa ca a doua limbă

Limba maternă

	1970		1979		Creştere (%)	
	mold.	rusa	mold.	rusa	mold.	rusa
Moldoveni	97.7	2.0	96.5	3.3	-1.2	65.0
Ucraineni	1.1	19.4	1.4	30.1	27.3	55.2
Ruşi	0.6	99.1	0.5	99.2	-16.7	0.1
Găgăuzi	0.9	3.2	1.3	6.8	44.4	112.5
Evrei	0.6	54.5	0.5	66.1	-16.7	21.3
Bulgari	1.7	9.1	2.2	17.1	29.4	87.9
Populaţia Rep. Moldoveneşti	0.4	6.3	0.4	8.9	0.0	41.3

A doua limbă

	1970		1979		Creştere (%)	
	mold.	rusă	mold.	rusă	mold.	rusă
Moldoveni	0.0	33.9	1.2	46.2	—	36.3
Ucraineni	15.9	39.5	12.9	43.3	-18.9	9.6

Tabelul 13 A doua limbă

	1970		1979		Creştere (%)	
	mold.	rusă	mold.	rusă	mold.	rusă
Ruşi	13.3	0.0	10.7	0.0	-19.5	—
Găgăuzi	8.2	62.0	6.3	68.4	-23.2	10.3
Evrei	16.2	38.3	14.9	30.4	-8.9	-20.6
Bulgari	7.6	70.3	7.3	66.9	-3.9	-4.8
Populaţia Rep. Moldoveneşti	4.9	32.7	11.0	47.0	124.5	43.7

Tabelul 14 Compoziţia Partidului Comunist al Moldovei

anul	număr	creştere anuală (%)	anul	numărul	creştere anuală (%)
1925	682		1960	54 320	9
1930	2 532	54	1966	93 794	12
1940	6 875	17	1970	110 828	5
1941	8 994	31	1971	115 164	4
1946	8 408	-1	1974	124 629	3
1950	25 143	50	1976	135 303	4
1951	29 446	17	1980	150 349	3
1953	35 662	11	1981	163 902	9
1959	49 997	7			

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia conţine toate lucrările de referinţă şi alte scrieri care au fost utilizate în această cercetare. Lucrările din referinţele indirecte nu au fost incluse. Abrevierile revistelor, jurnalelor, seriilor și encilopediilor sînt folosite în întreaga carte. Abrevierile cărţilor sînt explicate în momentul primei lor utilizări.

Enciclopedii

BE-1904 *Bol'şaia enţiklopedia,* ed. a IV-a, 20 vol., Knigoizdatel'skoe Tovarişcestvo Prosveşcenie, St. Petersburg, 1904-1905

BSE-1926 *Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia*, ed. I-a, 65 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1926-1947

BSE-1948 *Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia*, ed. a II-a, 51 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1948-1960

BSE-1970 *Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia,*, ed. a III-a, 30 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1970-1978

DER-1962 *Dicţionar enciclopedic român*, 4 vol., Editura Politică, Bucureşti, 1962-1966.

EIR-1978 *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, ed. Ştefan Ştefănescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

ER-1898 *Enciclopedia română*, 3 vol., W. Krafft, Sibiu, 1848-1904.

ES-1953 *Enţiklopediceskii slovar'*, ed. I-a,2 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1953-1955.

ES-1890 *Enţiklopediceskii slovar'*, 82 vol., Tipo-Litografia I.A. Efrona, St. Petersburg, 1890-1904

ES-1963 *Enţiklopediceskii slovar'*, ed. a II-a, 3 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1963-1964

ESG-1910	*Enţiklopediceskii slovar' russkogo bibliograficeskogo Instituta Br. A. i I. Granat i Ko.*, ed. a VII-a, 57 vol., Granat, Moscova, 1910-1948
ESM-1970	*Enciclopedia sovietică moldovenească*, 8 vol., Glavnaia Redakţia Moldavskoi Sovetskoi Enţiklopedii, Chişinău, 1970-1981
FES-1983	*Filosofskii enţiklopediceskii slovar'*, Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1983
FS-1986	*Filosofskii slovar'*, Politizdat, Moscova, 1986
KLE-1962	*Kratkaia literaturnaia enţiklopedia*, 9 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1962-1978
LE-1929	*Literaturnaia enţiklopedia*, 11 vol., Izdatel'stvo Kommunisticeskoi Akademii, Moscova, 1929-1939
MDE-1972	*Mic dicţionar enciclopedic*, ed. I-a, Editura Enciclopedică Română, 1972
MDE-1978	*Mic dicţionar enciclopedic*, ed. a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
MSE-1928	*Malaia sovetskaia enţiklopedia*, ed. I-a, 10 vol., Ogiz, RSFSR, Moscova, 1928-1931
MSE-1933	*Malaia sovetskaia enţiklopedia*, ed. a II-a, 11 vol, Ogiz, RSFSR, Moscova, 1933-1947
MSE-1958	*Malaia sovetskaia enţiklopedia*, ed. a III-a, 11 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1958-1961
NES-0000	*Novîi enţiklopediceskii slovar'*, 29 vol., Tipografia Brokgaus-Efron, St. Petersburg, f.a.
SES-1988	*Sovetskii enţiklopediceşkii slovar'*, ed. a IV-a, Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1988
SIE-1961	*Sovetskaia istoriceskaia enţiklopedia*, 16 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1961-1976
SVE-1976	*Sovetskaia voennaia enţiklopedia*, 8 vol., Voenizdat, Moscova, 1976-1980
SMKE-1981	*Sovetskaia Moldavia. Kratkaia enţiklopedia*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1981
URE-1959	*Ukrainska radians'ka enţiklopedia*, 17 vol., Akademia Nauk USRS, Kiev, 1959-1965
URES-1988	*Ukrains'kii sovetskii enţiklopediceskii slovar'*, 3 vol., Glavnaia Redakţia Ukrainskoi Sovetskoi Enţiklopedii, Kiev, 1988-1989

Documente

ADAP	Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, seria D.
DDK	Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch.
DGFP	Documents on German Foreign Policy 1918-1945, seria D.
DVPS	Dokumentî vneşnei politiki SSSR

IAEM, I	Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1918-1968 gg.
IAEM, II	Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî 1969-1980 gg.
IBZI	Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus
KTGP	Key Treaties for the Great Powers 1814-1914
NSR	Nazi-Soviet Relations 1939-1941
SIA	Survey of International Affairs
SDFP	Soviet Documents on Foreign Policy

Arhive

AIC	Arhiva Istorică Centrală. Arhivele Statului, București
	Fondul Ion Pelivan (1908-1945)
	Fondul Ion Pelivan (1876-1944)
	Fondul Ion Pelivan (1842-1943)
	Fondul Președinția Consiliului de Miniștri (1859-1939)
	Fondul Președinția Consiliului de Miniștri (1940-1944)
	Fondul Ghenezul Vasile (1885-1970)
	Fondul Gherman Pântea (1916-1967)
	Fondul Pantelimon Halippa
	Fondul Ghibu Onisifor (1883-1972)
IISH	International Institute of Social History. Corresondence Archives (Amsterdam)
	Fondul Institutul de Istorie a Partidului de pe lîngă CC al PCR
	Fondul S. Schwann
KA	Radio Free Europa/Radio Liberty. Krasnîi Arhiv (München)
	Fondul Rumînia-Bessarabia
PH	Pantelimon Halippa. Arhiva personală (București)
	Fondul Lista participanților la Sfatul Țării

Ziare, reviste și magazine

AAA	Annals of the American Academy of Political and Social Science
AAB	Aktuelle Analysen Bendesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien
AAR	Analele Academiei Române
AF	Argumentî i faktî
AHR	American Historical Review
AI	Anale de istorie
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"
AIIP	Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă CC al PMR

AISISP	Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă CC al PCR
AJIL	American Journal of International Law
APSR	American Political Science Review
AR-BSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
AR-MSI	Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice
ARN	American Romanian News
ARS	Analele Româno-Sovietice
ASEER	American Slavic and East European Review
AŞUI-I	Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza“ din Iaşi. Istorie
AUAAS	Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US
AUBI	Analele Universităţii Bucureşti. Istorie
BA	Bloknot aghitatora
BAIÉS	Bulletin de l'Association Internationale des Études Sud-Est-Européennes
BK	Bor'ba klassov
BR	Basarabia Românească
BS	Balkan Studies
CA	Communist Affairs
CC	Codrul Cosminului
CDSP	Current Digest of the Soviet Press
CI	Cercetări Istorice
CMei	Comunistul Moldovei
CPR	Cronica presei RSS Moldoveneşti
CSL	Current Soviet Leaders
CSP	Canadian Slavonic Papers
DEC	Documentation sur l' Europe Centrale
DP	Dnestrovskaia pravda
DR	Donauraum
DSII	Dokladî i soobşcenia Instituta Istorii Akademii Nauk SSSR
EE	East Europe
EEPS	East European Politics and Societies
EEQ	East European Quarterly
ES	Era Socialistă
FA	Foreign Affairs
FM	Femeia Moldovei
HPTh	History of Political Thought
HTh	History and Theory
IM	Istorik-Marksist
IR	Iliustrirovannaia Rossia
IS	Internationale Spectator
ISS	Istoria SSSR

IZ	Istoriceskie Zapiski
Iz-MF	Izvestia Moldavskogo Filiala Akademii Nauk SSSR
ÎS	Învăţătorul sovietic
JCEA	Journal of Central European Affairs
JG	Journal de Genève
JGO	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KA	Krasnîi Arhiv
KB	Krasnaia Bessarabia
KI	Kommunisticeskii Internaţional
KMii	Kommunist Moldavii
KZ	Krasnoe znamea
LA	Lumea azi
LC	Lupta de clasă
LLM	Limba şi literatura moldovenească
LR	Letopis' revoliuţii
MI	Magazin istoric
MM	Moldova i mir
MN	Moldova nouă
MSl	Monde Slave
MZ	Mejdunarodnaia jizn'
NA	Nuova Antologia
NCA	Nineteenth Century and After
NNI	Novaia i noveişaia istoria
NP	Nationalities Papers
OEV	Oost-Europa Verkenningen
ÖOH	Österreichische Osthefte
PC	Problems of Communism
PE	Probleme Economice
PHZ	Prähistorisches Zeitschrift
PJ	Partiinaia jizn'
PP	Past and Presnt
RdI	Revista de istorie
RÉR	Revue des Études Roumaines
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes
RFD	Revista Fundaţiei Drăgan
RFE-REE	Radio Free Europe. Report on Eastern Europe
RFE/RL-RR	Radio Free Europe/Radio Liberty. Research Report
RFER-RSR	Radio Free Europe Research. Romanian Situation Report
RFER-BRR	Radio Free Europe Research. Background Report Romania
RFER-CAU	Radio Free Europe Research. Communist Area. USSR
RFER-EER	Radio Free Europe Research. East Europe. Rumania
RFER-TAR	Radio Free Europe Research. Target Area Rumania

RFR	Revista Fundaţiilor Regale
RHDGM	Revue d' Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale
RI	Revista istorică
RL	România liberă
RL-RB	Radio Liberty. Research Bulletin
RL-RU	Radio Liberty. Report on the USSR
RM	România muncitoare
RN	Revoluţia i naţional'nosti
RPH	Romania. Pages of History
RR	Russian Review
RRÉI	Revue Roumaine des Études Internationales
RRH	Revue Roumaine d' Histoire
RRSP	Revue Française de Science Politique
RSSBS	Russia and the Successor States Briefing Service
SA	Soviet Analyst
SCC	Studies in Comparative Communism
ScEER	Slavonic and East European Review
SEE	Southeastern Europe
SH	Spiegel Historiael
SM	Sovetskaia Moldavia
SOE	Südosteuropa
SOF	Südost-Forschungen
SOM	Südosteuropa-Mitteilungen
SR	Slavic Review
SRT	Soviet Russia Today
SS	Soviet Studies
UR	Ukrainian Review
UZ-BPI	Ucionîe Zapiski Bel'ţskogo Pedagoghiceskogo Instituta
UZ-KGU	Ucionîe Zapiski Kişiniovskogo Gosudarstvennogo Universiteta
UZ-KPU	Ucionîe Zapiski Kişiniovskogo Pedagoghiceskogo Instituta
UZ-MNIB	Ucionîe Zapiski Instituta Istorii, Iazîka i Literaturî Moldavskoi Nauc'no-Issledovatel'skoi Bazî AN SSSR
UZ-MU	Ucionîe Zapiski Molotovskogo Universiteta
UZ-TPI	Ucionîe Zapiski Tiraspol'skogo Pedagoghiceskogo Instituta
VB	Viaţa Basarabiei
VE	Viaţa economică
VF	Voprosî filosofii
VHZ	Viertelshefte für Zeitgeschichte
VI	Voprosî istorii
VIK	Voprosî istorii KPSS
Vij	Voenno-istoriceskii jurnal
VIa	Voprosî iazîkoznania

VL	Voprosî literaturî
VS	Viitorul social
VVSS	Vedomosti Verhovnogo Soveta SSSR
WDS	Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa
WP	World Politics
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZRPh	Zeitschrift für Romanische Philologie

Activitatea Institutului de Studii Româno-Sovietice pe anul 1949 şi planul pe anul 1950, Studii, 3, nr. 2, 1950, p. 186-192.

Adamov, E.A., *Le Problème bessarabien et les relations russo-roumaines. (A l' occasion du cinquantenaire de l' indépendance roumaine)*, MSI, nr. 1, 1928, p. 91.

Adams, A.E., *The Bolsheviks in the Ukraine. The Second Campaign, 1918-1919*, Yale University Press, New Haven, 1963.

Adăniloaie, N., *Cucerirea independenţei de stat — rod al luptei poporului român*, ES, nr. 8, 1975, p. 11-16.

Adăniloaie, N., *La Participation de l' armée roumaine à la guerre russo-turque de 1877-1878*, RRH, nr. 1, 1962, p. 99-124.

Adăniloaie, N., *The Formation of the Rumanian National State*, Meridiane, Bucureşti, 1965.

Afteniuk, S.I., *De kwestie-Bessarabië*, IS, 28, nr. 2, 1974, p. 62-67.

Afteniuk, S.I., Esaulenko, A.S., Itkis, M.B. ş. a. *Pod znamenem Velikogo Okteabrea*, SM, 13 ianuarie 1963, p. 1, 4.

Afteniuk, S.I., *Leninskaia naţional'naia politika Kommunisticeskoi Partii i obrazovanie sovetskoi gosudarstvennosti moldavskogo naroda*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1971.

Afteniuk, S.I., *K voprosu o sozdanii sovetskoi gosudarstennosti moldavskogo naroda*, Iz-MF, 56, nr. 2, 1959, p. 55-65.

Afteniuk, S.I., Kopanski, I.M., *Sovetskaia i novaia rumînskaia istoriceskaia literatura ob obiedinenii revoliuţionnîh sil Bessarabii i Rumînii v 1918-1922 godah*, în *Vekovaia drujba*, p. 375-392.

Agachi, A.S., *Russko-rumînskie mejgosudarstvennîe otnoşenia v konţe XIX — naceale XX v.*, ed. V.N. Vinogradov, Ştiinţa, Chişinău, 1976.

Agrigoroaiei, I., *Nicolae Titulescu — Bibliografie*, AŞUI-I, nr. 29, 1983, p. 37-46.

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, seria D, 13 vol., VandenHoeck & Ruprecht, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, Göttingen, 1950-1970.

Alecsandri, L.N., *Bessarabia i bessarabskii vopros*, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, Moscova, 1924.

Alexander, C., *Military-Patriotic Campaigns in Estonia*, în *The Soviet West*, p. 149-156.

Alexandrescu, S., *De intellectueel en de boer*, OEV, nr. 63, 1982, p. 39-43.

Alexandrescu, S., *Dimitrie Cantemir. Roemeens historicus en politicus 1673-1723*, SH, 10, nr. 3, 1975, p. 154-160.

Alexandrescu, S., *War and Significance. Romania in 1877*, în *Romanian History 1848-1918*, p. 61-84.

Allen, R.W., *Recent Developments in the History of the Soviet Union and Eastern Europe,* AAA, nr. 365, 1965, p. 147-164.

Allworth, E., *Restating the Soviet Nationality Question*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 1-21.

Anderson, B.A., Silver, B.D., *Some Factors in the Linguistic and Ethnic Russification of Soviet Nationalities: Is Everyone Becoming Russian?,* în *The Nationalities Factor*, p. 95-130.

Andronachi, Gh., *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al unirii,* Imprimerie Chişinău, Chişinău, 1933.

Anfertiev, I., *Uveadşie gvozdiki, ili kak nekotorîe aktivistî informal'nîh dvijenii Moldavii skatîvaiutsea na obocinu perestroiki,* KZ, 6 ianuarie, 1989.

Anri Barbius (k 80 letiiu so dnea rojdenia), SM, 17 mai, 1953, p. 4.

Antonescu, I., *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor,* 2 vol., Bucureşti, 1919; reeditat în Editura Moldova, Iaşi, 1991.

Antonescu, Mareşalul României şi războaiele de reîntregire, ed. I.C. Drăgan, 1986; reeditat în Nagard, Veneţia, 1990.

Antonescu-Hitler. Corespondenţă şi întîlniri inedite 1940-1944, ed. V. Arimia, I. Ardeleanu, Şt. Lache, 2 vol., Cozia, Bucureşti, 1991.

Antoniuk, D. I., *Krah* Sfatul Ţării, VI, nr. 6, 1981, p. 32-49.

Arbore, Z.C., *Liberarea Basarabiei,* Editura Ligii pentru Liberarea Basarabiei, Bucureşti, 1915.

Armstrong, H.F., *The New Balkans*, Harpers Brothers Publishers, New York, 1926.

Arnautu, N.I., *Douze Invasions russes en Roumanie,* Cuget Românesc, Buenos Aires, 1956.

Aspaturian, V.V., *Diplomacy in the Mirror of Soviet Scholarship*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror,* p. 243-285.

Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospective et orientations, ed. G. Cioranesco, Minard, Paris, 1967.

Assertion of Unitary Independent National States in Central and Southeastern Europe (1821-1923), ed. V. Moisuc, I. Calafeteanu, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1980.

Atlas pentru istoria României, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.

Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen, 4 vol., Verlag der Gotta'schen Buchhandlung, Stuttgart, 1894-1900.

Austerlitz, R., *Analyzing Language Policies: Pitfalls and Perspective*, în *Ethnic Russia in the USSR,* p. 257-259.

Averescu, A., *Notiţe zilnice din război*, ed. E. Ardeleanu, A. Pandea, 2 vol., Bucureşti, 1937; reeditat în Editura Militară, Bucureşti, 1992.

Avtorkhanov, A., *The Communist Party Apparatus*, Foundation for Foreign Affairs Series, nr. 11, Henry Regnery Company, Chicago, 1966.

Babel, A., *La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1926.

Babii, A.I., *Dmitri Kantemir kak filosof*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 83-93.

Baerlein, H., *Bessarabia and Beyond*, Methuen, London, 1935.

Bahner, W., *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, în *Ein bedeutender Gelehrter*, p. 7-32.

Barber, J., *Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaia Revoliuția*, SS, 28, nr. 1, 1976, p. 21-41.

Barber, J., *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932*, MacMillan Press, London, 1981.

Barber, J., *The Establishment of Intellectual Orthodoxy in the USSR 1928-1934*, PP, nr. 83, 1979, p. 141-164.

Barghoorn, F.C., *Soviet Russian Nationalism*, Oxford University Press, New York, 1956.

Baron, S.H., *Feudalism or the Asiatic Mode of Production*, în *Windows on the Russian Past*, p. 24-41.

Basarabia desrobită. Drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești, Marvan, București, 1942.

Basarabia. Monografie, ed. Șt. Ciobanu, 1926; reeditat în Universitas, Chișinău, 1993.

Basarabia românească. Bucuriile și dramele ei istorice între 27 martie 1918- 27 martie 1980, Editura Carpații, Madrid, 1980.

Batowski, H., *Die territoriale Bestimmungen von San Stephano und Berlin*, în *Der Berliner Kongress von 1878*, p. 51-62.

Bauman, Z., *Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change*, EEPS, 1, nr. 2, 1987, p. 162-186.

Beaucourt, Ch., *L'Union soviétique et la Roumanie*, în *Les Frontières européennes*, p. 293-330.

Becker, J., *Bessarabien und sein Deutschtum*, Verlag Eduard Krug, Bietigheim, 1966.

Beer, K.P., *Die Interdependenz von* Geschichtswissenschaft *und Politik in Rumänien von 1945 bis 1980*, JGO, 32, nr. 2, 1984, p. 241-274.

Behind Closed Doors. Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932, ed. W.M. Bacon, Hoover Institution Press, Stanford, Calif., 1979.

Beissinger, M., Hajda, L., *Nationalism and Reform in Soviet Politics*, în *The Nationalities Factor*, p. 305-322.

Bell, J.D., *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*, Histories of Ruling Communist Parties, Hoover Institution Press, Stanford Calif., 1986.

Bălteanu, B., *Iz istorii rumîno-sovetskih otnoșenii (23 avgusta 1944 goda — iiul' 1946 goda)*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 226-249.

Bercken, W.P. van den, *Het beeld van het Westen in de Sovjet pers*, Historische Studies, nr. 90, Wolters-Noordhoff, Bouma's Boekhuis, Groningen, 1980.

Berezneakov, N.V., *Protiv oșibok v osveșcenii revoliuționnîh sobîtii 1917 goda*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 223-226.

Berg, L.S., *Bessarabia. Strana — liudi — hozeaistvo*, Ogni, Petrograd, 1918.

Berg, L.S., *Naselenie Bessarabii. Etnograficeskii sostav i cislennost'*, Petrograd, 1923.

Berindei, D., *Neuere rumänische Geschichtsschreibung. Probleme und Entwicklung seit dem 19.* Jahrhundert [II], ÖOH, 10, nr. 6, 1968, p. 340-352.
Berindei, D., *Neuere rumanische Geschichtsschreibung. Probleme und Entwicklung seit dem 19.* Jahrhundert [I], ÖOH, 10, nr. 5, 1968, p. 303-308.
Beskrovnîi, L.G., *Russko-turețkaia voina 1877-1878 gg. i osvoboditel'naia bor'ba balkanskih narodov*, VI, nr. 6, 1967, p. 30-46.
Beskrovnîi, L.G., Șeviakov, A.A., *A History of Liberation of Bessarabia,* CDSP, 28, nr. 29, 1976, p. 13.
Bessarabia. A Romanian Land, London, 1968.
Bessarabia! The Roumanian Hell. A True Account of the Tatar-Bunar Rising, Centropress, London, 1925.
Bessarabia, Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, nr. 51, H.M. Stationary Office, London, 1920.
Bessarabian Delegation. The Roumanians before the Peace Conference. The Question of Bessarabia, Paris, 1919.
Bessarabien im Blickfeld. Rumänische Historiker brechen ein Tabu, WDS, 25, nr. 3, 1976, p. 33-39.
Bessarabia. Gheograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeskii, literaturnîi i spravocinîi sbornik, ed. P.A. Krușevan, Izdanie Gazeta Bessarabțev, Moscova, 1903.
Bessarabov, A., *Pomnit'!*, KMii, nr. 3, 1990, p. 95-96.
Bezemer, J.W., *Nationalism and Soviet Patriotism,* în *Nationalism in the USSR*, p. 12-18.
Bezemer, J.W., *Censuur in de Sovjetunie*, IS, nr. 1, 1977, p. 1-7.
Bezrodnîi, E., *Dokumentî svidetel'stvuiut*, KMii, nr. 1, 1990, p. 78-81.
Bibliograficeskii sbornik trudov professorsko-prepodavatel'skogo sostava, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1965.
Bibliografiia bessarabskogo voprosa, KB, nr. 2, 1926, p. 71-72.
Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina, ed. E. Beck, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund, 1985.
Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina, ed. E. Beck, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, Munich, 1966.
Bilinsky, V., *The concept of the Soviet People and Its Implications for Soviet Nationality Policy,* AUAAS, 14, nr. 37- 38, 1978-1980, p. 87-133.
Black, C.E., *History and Politics in the Soviet Union*, în *Rewriting Russian History*, p. 3-33.
Black, C.E., *The Reforms of Peter the Great*, în *Rewriting Russian History*, p. 233-259.
Blane, A., Kline, E., *Perestroika and Nationality*, în *Nationalism in the USSR,* p. 115-129.
Bobango, G.J., *The Emergence of the Romanian National State,* East European Monographs, nr. 58, East European Quarterly, Boulder Colo. 1979.
Bobeiko, I.M., *Kommunisticeskaia organizația Bessarabii — boevoi avangard revoliuționnîh sil kraia (1918-1940),* VIK, nr. 10, 1968, p. 70-84.

Bochmann, K., *Sprachreform und Sprache der Reform bei Dimitrie Cantemir*, în *Ein bedeutender Gelehrter*, p. 65-74.

Bodea, C., *Karl Marx despre români. Restituiri şi date noi*, Rdi 29, nr. 1, 1976, p. 21-34.

Bodiul, I.I., *O podgotovke k 50-letiiu Velikoi Okteabrskoi soţialisticeskoi revoliuţii i zadaceah partiinoi organizaţii respubliki. Doklad na plenume ŢK KPM*, SM, 16 februarie, 1967.

Bodiul, I.I., *Prisoedinenie Bessarabii k Rossii i istoriceskie sud'bî moldavskogo naroda*, VI, nr. 8, 1972, p. 3-16.

Bodiul, I.I., *Sovetskaia Moldavia*, Politizdat, Moscova, 1978.

Bodiul, CDSP, 18, nr. 17, 1966. P. 13-15.

Bogaci, G.F., *Puşkin i moldavskii fol'klor*, în *Puşkin na iughe*, I, 7-36.

Bogdan, D.P., *Sveaz' mejdu licinîmi sobstvennîmi imenami moldavskih i ukrainiskih dokumentov do polovinî XV veka*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 85-112.

Bogza, G., *Basarabia. Ţară de pămînt*, Editura Arta, Bucureşti, 1991.

Boicu, L., Platon, Gh., *The Romanians' Way to Independence*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977.

Boiko, B., *Sîn Rossii — sîn Moldavii*, SM, 26 mai, 1966, p. 3.

Boldur, A., *Basarabia românească*, RFD, nr. 3-4, 1987, p. 334-363.

Boldur, A., *Cetăţile de la Nistru şi Chilia*, RFD, nr. 3-4, 1987, p. 327-333.

Boldur, A.I., *La Bessarabie et les relations russo-roumaines. (La question bessarabienne et le droit international)*, Librairie Universitaire, Paris, 1927; retiparită în Verlag Rumänische Studien, Munich, 1973.

Boldur, A.V., Boldur N., *Mémoire d' activité. Titres et ouvrages. A l'occasion de sa 94e anniversaire et au bout de 70 années d' activité scientifique*, TS, Bucureşti.

Boldur, A.V., *Istoria Basarabiei*, Dreptatea, Chişinău, 1937-1940; retipărit în Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992.

Boldur, A.V., *1918. Le Récit du témoin Alexandru V. Boldur. (L'Union de la Bessarabie avec la Roumanie)*, Nagard, Roma, 1978.

Boldur, A.V., *Slaveano-moldavskaia hronika v sostave Voskresenskoi letopisi*, în *Arheograficeskii ejegodnik za 1963 god*, Nauka, Moscova, 1964, p. 72-86.

Bol'şaia enţiklopedia, ed a IV-a., 20 vol., Knigoizdatel'skoe Tovarişcestvo Prosveşcenie, St. Petersburg, 1904-1905.

Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia, ed. I-a, 65 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1947.

Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia, ed. a II-a, 51 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1948-1960.

Bol'şaia sovetskaia enţiklopedia, ed. a III-a, 30 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1970-1978.

Borcke, A. von, *Perestrojka und der* Historikerstreit *in der Sowjetunion*, AAB, nr. 2, 1988, p. 1-7.

Borisiuk, I.O., Mamaev, P.V., *Moldova Sovietică*, Editura de Stat a Moldovei, Tiraspol, 1938.

Braham, R.L., recenzie la M. Bruchis, *Nations — Nationalities — People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, AHR, 91, nr. 3, 1986, p. 710.

Brătianu, Gh.I., *Die rumänische Frage 1940*, 1940, Bucureşti.

Brătianu, Gh.I., *Ein Rätsel und ein Wunder der Geschichte: Das rumänische Volk*, Bucureşti, 1942; retipărit în Rumänische Studiengruppe, Munich, 1968.

Brătianu, Gh.I., *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques,* Bucureşti, 1943.

Brătianu, Gh.I., *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au congrès de Berlin. Communication présentée au VIe congrès international des sciences historiques, Oslo, août 1928*, Cartea Românească, Bucureşti, 1928.

Braun, A., *Romanian Foreign Policy Since 1965. The Political and Military Limits of Autonomy*, Praeger, New York, 1978.

Brejnev, L.I., *Moldova Sovietică la 50 de ani*, 1974.

Brîseakin, S.K., Sîtnik, M.K., *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti. 1918 i 1940 godî v sud'bah moldavskogo naroda,* Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969.

Brîseakin, S.K., Sîtnik, M.K., *Torjestvo istoriceskoi spravedlivosti*, SM, 25 februarie 1967.

Brodiciki, P., *Plovdiv-Tiraspol*, SM, 11 iulie 1966, p. 4.

Brown, J.F., Miss Rumania. *Ein Ostblockstaat denkt national,* Monat, 16, nr. 190, 1963-1964, p. 20-27.

Brown, J.F., *Rumania Steps Out of Line,* Survey, nr. 49, 1963, p. 19-34.

Brucan, S., *The Wasted Generation*, Westview Press, Boulder Colo., 1993.

Bruchis, M., *National Movements. National History — Ancient and Modern — as Presented in the Moldavian Soviet Encyclopedia,* în *Crossroads,* nr. 10, 1983, p. 165-195.

Bruchis, M., *Nations — Nationalites — People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, East European Monographs, Boulder Colo., 1984.

Bruchis, M., *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics. (Moldavian: A Look Back, a Survey, and Perspectives, 1924-1980)*, East European Monographs, nr. 109, East European Monographs, Boulder Colo., 1982.

Bruchis, M., *Rossia, Rumînia i Bessarabia (1812-1918-1924-1940),* Graph Press, Jerusalem, 1979.

Bruchis, M., *The USSR. Language and Realities. Nations, Leaders, and Scholars*, East European Monographs, nr. 250, East European Monographs, Boulder Colo., 1988.

Brzezinski, Z., *Political Implications of Soviet Nationality Problems*, în *Soviet Nationality Problems,* p. 72-82.

Budak, I., Bibileişvili, N., Lazarev, A., recenzie la *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii,* ed. a II-a, VIK, nr. 2, 1969, p. 132-137.

Budak, I.G., *K voprosu o roli Bessarabii v osuşcestvlenii revoliuţionnîh sveazei mejdu Rossiei i Rumîniei v 70-80-h godah XIX veka,* în *Vekovaia drujba*, p. 139-163.

Budak, I., *Rolul Rusiei în destinele popoarelor balcanice (90 de ani de la războiul ruso-turc din 1877-1878)*, ÎS, 19, nr. 2, 1968, p. 54-58.

Bukovina, Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, nr. 5, H.M. Stationary Office, London, 1920.

Bunescu, T., *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Biblioteca de Istorie, Editura Politică, Bucureşti, 1971.

Burg, S.L., *Nationality Elites and Political Change in the Soviet Union*, în *The Nationalities Factor,* p. 24-42.

Burks, R.V., *Romania and a Theory of Progress*, PC, nr. 3, 1972, p. 83-85.

Burks, R.V., *Romania and the Balkan Crisis of 1875-78*, JCEA, nr. 2, 1942, p. 119-134.

Burks, R.V., *The Romanian National Deviation. An Accounting,* în *Eastern Europe in Transition,* p. 93-113.

Buzatu, Gh., *Mesto Rumînii v mejdunarodnîh otnoşeniiah nakanune i v naceale vtoroi mirovoi voinî,* în *Nouvelles Études d' histoire,* VI, p. 335-347.

Buzatu, Gh., *Secretele protocolului secret von Ribbentrop-Molotov,* în *Moldova,* 2, nr. 3, 1991, p. 1-48.

Callimachi, S., *Dèmètre Cantemir,* Éditions Meridiane, Bucureşti, 1966.

Campus, E., *L' activité diplomatique de la Roumanie entre les années 1914 et 1918,* RRH, 7, nr. 6, 1968, p. 1099-1128.

Campus, E., *Nicolae Titulescu şi politica pentru menţinerea integrităţii teritoriale a României,* Studii, 9, nr. 2, 1966, p. 225-250.

Cantemir, D.C., *Descrierea Moldovei,* ed. M. Popescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

Cantemir, D., *Descrierea Moldovei,* Şcoala Sovietică, Chişinău, 1975.

Cantemir, D.C., *Dimitrie Cantemir. Historian of Southeast European and Oriental Civilizations*, ed. A. Duţu, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1973.

Cantemir, D., *Istoria ieroglifică,* Editura de Stat a Moldovei, Chişinău, 1957.

Carrère d' Encausse, H., *Determinants and Parameters*, în *Soviet Nationality Policies and Practices,* p. 39-59.

Cavanauggh, C., *Conflict in Moldova: The Gagauz Factor*, RFE/RL- RR, 1, nr. 32, 1992, p. 11-17.

Cazacu, P., *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918*, Viaţa Românească, Iaşi, 1924.

Cazacu, P., *Notes sur la Bessarabie*, Cartea Românească, Iaşi, 1926.

Cazacu, P., *The Truth about the Question of Bessarabia,* Cultura Naţională,Bucureşti, 1926.

Cazacu, P., *Zece ani de la unire. Moldova dintre Prut şi Nistru. 1918-1928*, Universul, Bucureşti, f.a.

Cândea, V., *Dimitrie Cantemir 1673-1723. Zum 300. Geburtstag*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973.

Ceauşescu Tours Soviet Moldavia, Meets Brezhnev During USSR Vacation, RFER-SRR, nr. 27, 12 august 1976, p. 2-5.

Ceauşescu über die Zweiteilung von Nationen, WDS, 25, 1976, p. 81- 82.

Ceauşescu's visit to Iaşi, RFER-SSR, *nr. 26, 5 august 1976, p. 2-3.*

Ceauşescus Urlaub *in der Sowjetunion*. Canossagang *oder* Souveräns-Visit?, WDS, 25, nr. 8, 1976, p. 165-167.

Ceauşescu, N., *La Roumanie sur la voie du parachèvement de l' édification socialiste,* 3 vol., Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968- 1969.

Ceauşescu, N., *La Roumanie sur la voie de l' édification de la société socialiste multilatéralement développée*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1970.

Ceban, I.D., *O vzaimootnoşeniiah Moldavii s moskovskim gosudarstvom v XV-XVIII vekah*, VI, nr. 2, 1945, p. 59-71.

Ceban, I.D. *Pagini din trecutul Moldovei,* Editura de Stat a Moldovei, Chişinău, 1946.

Celebration of the Union of Principalities, RFER-EER, 21 ianuarie 1966, p. 2.

Cerepnin, L.V., *Iz istorii obşcestvennoi mîsli v Rossii i Moldavii na rubeje XV i XVI vekov*, în *Vekovaia drujba,* p. 87-100.

Cerepnin, L.V., Sobornoe Ulojenie *1649 goda i* Pravila *Vasile Lupu 1649 goda kak istociniki po istorii zakrepoşceniia krestean v Rossii i v Moldavii,* în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 55-70.

Cernovodeanu, P., *Iniţiative româneşti de redobîndire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854-1856),* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 81-96.

Certan, E., *Obzor diskussii*, în *Vekovaia drujba,* p. 464-4.

Certan, E. *Novîe dannîe ob ustanovlenii gosudarstvennoi graniţî Rossii po Dunaiu v 1813-1817 godah*, în *Vekovaia drujba,* p. 252-259.

Certan, E.E., *Velikie derjavî i bor'ba Rumînii za nezavisimost',* în *Voprosî istorii i istoriografii Iugo-Vostocinoi Evropî,* p. 106-136.

Cheresteşiu, V., *Über die Entwicklung der Geschichtswissenschaft in der Rumänischen Volksrepubllk*, ZG, nr. 4, 1956, p. 143-153.

Chiriac, A., *Dicţionarul membrilor Sfatului Ţării al Basarabiei din 1917/1918 [II]*, Patrimoniu, nr. 3, 1991, p. 64-84.

Chiriac, A., *Dicţionarul membrilor Sfatului Ţării din Chişinău 21 noiembrie 1917 — 27 noiembrie 1918 [I]*, Patrimoniu, nr. 2, 1991, p. 66-83.

Chiţimia, I.C., *Miron Costin: Neuitarea lucrurilor ţării*, MI, 17, nr. 9. 1983, p. 4-7.

Chronoligical History of Romania, ed. C.C. Giurescu, ed. a II-a, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974.

Ciobanu, L., *Svobodnoe rumînskoe slovo.(Obzor poslevoennoi peceati)*, KMii, nr. 7, 1990, p. 90-95.

Ciobanu, Şt., *Basarabia. Populaţia, istoria, cultura*, ed. C. Scafeş, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1941; retipărită în Editura Clio, Bucureşti, 1992.

Ciobanu, Şt., *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă,* 1923; retipărită în Editura Enciclopedică Gheorghe Asachi, Chişinău, 1992.

Ciobanu, Şt., *La Bessarabie. Sa population, son passé, sa culture,* Académie Roumaine. Études et Recherches, nr. 13, Imprimerie Nationale, Bucureşti, 1941.

Ciobanu, Şt., *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918,* Cartea Românească, Bucureşti, 1929; retipărită în Universitas, Chişinău, 1993.

Cioculescu, Ş., *Der Dichter Dimitrie Cantemir*, în *Ein bedeutender Gelehrter,* p. 59-64.

Ciorănescu, G., *40th Anniversary of Annexation of Bessarabia and Northern Bucovina*, RFER-BRR, nr. 183, 23 iulie 1980, p. 1-18.

Ciorănescu, G., *Fermentul naţional moldovenesc*, în *Moldova,* 2, nr. 4, 1991, p. 10-18.

Ciorănescu, G., *Revirement poltique*, în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 226-239.

Ciorănescu, G., *Romanians Prepare for the 15th International Congress of Historians*, RFER-BRR, nr. 6, 173, 16 iulie 1980, p. 1-13.

Ciorănescu, G., *The Problem of Bessarabia and Northern Bucovina during World War II — I — From Soviet Annexation to Romanian Reconquest*, RFER-BRR, nr. 61, 3 martie 1981, p. 1-15.

Ciorănescu, G., *The Problem of Bessarabia and Northern Bucovina during World War II — II — The Diplomatic Negotiations on the Future of Bessarabia (1941-42),* RFER-BRR, nr. 136, 12 mai 1981, p. 1-14.

Ciorănescu, G., *The Problem of Bessarabia and Northern Bucovina during World War II — III — The Soviet Claims Prevail (1943- 1945),* RFER-BRR, nr. 329, 2 decembrie 1981, p. 1-24.

Ciorănescu, G., *Bessarabia Again on the Tapis*, RFER-BRR, nr. 224, 11 octombrie 1978, p. 1-2.

Ciorănescu, G., *Historian Gheorghe Bratianu Rehabilitated*, RFER- RSR, nr. 1, 20 ianuarie 1981, p. 3-5.

Ciorănescu, G., *Romanian Historians on Russo-Romanian Relations*, RFER-BRR, nr. 193, 8 iulie 1981, p. 1-7.

Cismărescu, M., *Das neue Programm der Rumänischen Kommunistischen Partei. Historische Legitimität und nationale Kommunismus*, OOH, 18, nr. 2, 1976, p. 160-168.

Ciurea, E.C., *L' Effondrement des frontières roumaines en 1940. Ses conditions internationales*, RHDGM, 5, nr. 20, 1955, p. 16-32.

Ciurea, E.C., *Le Traité de paix avec la Roumanie du 10 février 1947*, A. Pedone, Paris, 1954.

Clark, Ch.U., *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea,* Dodd, Mead & Co., New York, 1927.

Clark, Ch.U., *United Roumania*, Dodd, Mead & Co, New York, 1932.

Clem, R.S., *The Integration of Ukrainians into Modernized Society in the Ukrainian SSR*, în *The Soviet West*, p. 60-70.

Clem, R.S., *Vitality of the Nationalities in the Soviet West: Background and Implications*, în *The Soviet West*, p. 1-7.

Ciobanu, I.D., Pagini din trecutul Moldovei, Editura de Stat a Moldovei, Chișinău, 1946.

Commemoration of Titulescu, RFER-EER, 23 martie 1966, p. 2-3.

Communist Summit Meeting Opens in Bucharest, RFER-EER, 6 iulie 1966, p. 1-3.
Condurachi, E., Daicoviciu, C., *Romania*, Barrie & Jerkins, London, 1971.
Conference of Historians, RFER-EER, 8 iunie 1966, p. 3.
Connelly, B., *Fifty Years of Soviet Federalism in Belorussia*, în *The Soviet West*, p. 106-133.
Conquest, R., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, Soviet Studies Series, Bodley Head, London, 1967.
Consideraţii asupra bibliografiei româno-ruse, în *Studii*, 2, nr. 2, 1949, p. 219-222.
Constantinescu, M., Daicoviciu, C., Pascu, Şt. ş.a., *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Éditions Horvath, Paris, 1970.
Constantinescu, M., Liveanu, V., *Remarks on Nicolae Titulescu's Actions for a Rapprochement between Romania and the USSR*, în *Problems of History and Social Theory*, p. 129-170.
Constantinescu-Iaşi, P., *La création du Parti Communiste de Roumanie*, RRH, nr. 1, 1962, p. 125-148.
Constantinescu-Iaşi, P., Oprea, I.M., *Nicolae Titulescu — figure marquante de la diplomatie européenne*, RRH, 1, nr. 2, 1962, p. 375-409.
Constantinescu-Iaşi, P., Oprea,I., *O importantă figură a diplomaţiei europene — Nicolae Titulescu*, în *Studii*, nr. 6, 1961, p. 1409-1437.
Constantiniu, Fl., *Dictatul de la Moscova (26-28 iunie 1940) şi relaţiile sovieto-germane*, RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 11-22.
Constantiniu, Fl., *La politique étrangère de Dimitrie Cantemir: Analyse d'une décision*, RRÉI, 7, nr. 2-3, 1973, p. 119-129.
Constantiniu, Fl., Berindei, D., recenzie la A.M. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, MS, Iorga Institute.
Contemporary History in the Soviet Mirror, ed. J.L. Keep, Library of International Studies, nr. 2, George Allen & Unwin, London, 1964.
Controversies Around a Classic: The Eminescu Manucripts, RFER-SRR, nr. 12, 26 martie 1975, p. 8-11.
Copoiu, N., *Unele probleme ale istoriei României în lucrările lui K. Marx*, AI, nr. 2, 1963, p. 85-94.
Corbu, H., *Poziţia socialiştilor din vechea Românie faţă de problema unităţii politice a poporului român, la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în *Unitate şi continuitate*, p. 315-322.
Corduneanu, C., *Statistical Considerations on the Policy of Russification in Bassarabia and Northern Bucovina*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 71-89.
Corfus, I., *Unirea Bucovinei. Cuvinte pe marginea aniversării a două decenii de la unire*, Tiparul Glasul Bucovinei, Cernăuţi, 1938.
Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880), ed. N. Iorga, Gamber, Paris, 1923.
Crăciun, V., *Pierdem Basarabia?*
Cramariuc, Gh.P., *Die Rumänen jenseits des Bug und ihre Ausbreitung*, Dienstlicher Übersetzung des Übersetzungsdienst in Wien, nr. 197, Viena, 1942.

Cretzianu, A., *The Rumanian Armistice Negotiations: Cairo 1944*, JCEA, 11, nr. 3, 1951, p. 243-258.

Cretzianu, A., *The Soviet Ultimatum to Roumania (26 June 1940)*, JCEA, 9, nr. 4, 1950, p. 396-403.

Crețu, N., *Dezbaterea proiectului de program al cursului universitar de istorie a RPR la secția de propagandă și agitație a CC al PMR*, în *Studii*, 3, nr. 2, 1950, p. 20-26.

Crow, S., *Russian Moderates Walk a Tightrope on Moldova*, RFERL- RR, 1, nr. 20, 1992, p. 9-12.

Crowther, W., *The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia*, RR, 50, nr. 2, 1991, p. 183-202.

Cupșa, I., *Armata română în lupta pentru libertate, independență și unitate politică*, în *Unitate și continuitate*, p. 359-379.

Daicoviciu, C., *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate*, p. 83-98.

Dallin, D.J., *Soviet Russia's Foreign Policy 1939-1942*, Yale University Press, New Haven, 1947.

Das Ende der Autonomen Madjarische Region, WDS, 9, nr. 12, 1960, p. 150-151.

Davicu, S., *Conferința de la Iași a grupurilor comuniste din România, un moment de seamă în lupta pentru făurirea PCR (martie 1921)*, AIIP, 2, nr. 3, 1956, p. 140-146.

David, Al., *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace*, Cartea Românească, Chișinău, 1933.

Davies, R.W., *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Indiana University Press, Bloomington Ind., 1989.

De la Nistru pîn'la Tisa. Poezii politice de Mihai Eminescu, ed. I. Mânzală, Editura Duminică, 1991.

Deac, A., *Sprijinul acordat în România marinarilor ruși de pe crucișătorul* Potiomkin, AI, 22, nr. 2-3, 1976, p. 58-72.

Decret-lege relativ la reforma agrară, votată de Sfatul Țării, Imprimeria de Stat, București, 1918.

Dedogmatization *of History Demanded*, RFER-EER, 15 martie 1967, p. 11.

Dekada Moldavskoi SSR v Rumînii [II], SM, 29 mai 1953, p. 1.

Dekada Moldavskoi SSR v Rumînii [I], SM, 20 mai 1953, p. 1.

Deklarația o nezavisimosti Respubliki Moldova, MM, nr. 9, 1991, p. 2-4.

Deletant, D., *The Past in Contemporary Romania: Some Reflexions on Current Romanian Historiography*, Slovo, 1, nr. 2, 1988, p. 77- 91.

Delctant, D., recenzie la M. Bruhis, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, a Survey, and Perspectives, 1924-1980)*, ScEER, 62, nr. 1, 1984, p. 105-106.

Deletant, D., *Romania and the Moldavian SSR*, SA, 12, nr. 1, 1983, p. 6-8.

Deletant, D., *The Soviet View of Bessarabia*, ScEER, 56, nr. 1, 1978, p. 115-118.

Delirul *Author Attacks Foreign Reviews of His Novel*, RFER-SRR, nr. 32, 26 octombrie 1977, p. 7-9.

Dembo, D., *Moskovskii protokol i bessarabskii vopros*, KB, nr. 1- 2, 1929, p. 5-7.

Dembo, D., *Posle Tatarbunara*, KB, nr. 1, 1926, p. 18-20.

Dembo, D., *Basarabia*, Proletar, 1931.

Dembo, D., *Bessarabskii vopros*, Gosudarstvennoe Voennoe Izdatel'stvo, Moscova, 1924.

Demidov, A., *Puteşestvie v iujnuiu Rossiiu i Krîm, cerez Vengriiu, Valahiiu, Moldaviiu, soverşennoe v 1837 godu*, Aleksandr Semen, Moscova, 1853.

Denkschrift betreffend Bessarabien und Nord-Bukowina, Monitorul Oficial, Bucureşti, 1940; retipărită în Rumänischen Studiengruppe, München.

Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, ed. R. Melville, H-J Schröder, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte. Beiheft, nr. 7, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982.

Der Bukarester Komintern-Nachruf, WDS, 18, nr. 3, 1969, p. 50-51.

Derbyshire, W.W., *Russification versus De-Russification: Some Linguistic Thoughts*, în *Ethnic Russia in the USSR*, p. 260-266.

De-Russification of Rumanian History Continues, RFER-EER, 24 mai 1967, p. 1-3.

Deutsch, R., *Despre activitatea unor grupe revoluţionare româneşti pe teritoriul Rusiei Sovietice 1918-1921*, AIIP, 3, nr. 5, 1957, p. 177-192.

Deutsch, R., Schröder, W.H., *Quantitative Analyse der rumänischen Historiographie. Eine quantitative Analyse zur Wissenschaftsforschung*, Interdisziplinäre Studien zur Historiographie, nr. 1, Cologne, 1976.

Deutsch, R., *The Foreign Policy of Romania and the Dynamics of Peace (1932-1936)*, RRH, 5, nr. 1, 1966, p. 121-132.

Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch, ed. K. Kautsky, M. Monteglas, 5 vol., Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1919-1920.

Diacon, V., *Reîntregirea. Basarabia, Bucovina şi Insula Şerpilor în dezbateri ale Parlamentului României*, Unirea, Iaşi, 1992.

Diaconescu, E., Die Rumänen und der ukrainische Imperialismus, *Dienstlicher* Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 206, Ubersetzungsdienst Wien, nr. 206, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1942.

Diaconescu, M., *Gesellschaftspolitische Aspekte im Werk von Dimitrie Cantemir*, în *Ein bedeutender Gelehrter*, p. 75-82.

Dicţionar de prenume şi numè de familie purtate de moldoveni, ed. M. Cosniceanu, Redacţia Principală a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti, Chişinău, 1991.

Dicţionar enciclopedic român, 4 vol., Editura Politică, Bucureşti, 1962-1966.

Dima, N., *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, East European Monographs, nr. 110, East European Monographs, Boulder Colo., 1982.

Dima, N., *Moldavians or Romanians?*, în *The Soviet West*, p. 31-45.

Dima, N., *Recent Ethno-Demographic Changes in Soviet Moldavia*, EEQ, 25, nr. 2, 1991, p. 167-178.

Dima, N., *The Bessarabian Question*, EE, 24, nr. 4-5, 1975, p. 20- 22.

Dimir, V., *Max Gol'dstein*, KB, nr. 1, 1926, p. 37-41.

Din istoria gîndirii social-politice şi filozofice în Moldova, ed. V.N. Ermuratski, A.V. Şceglov, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1970.

Diordiţa, A.F., *Moldavskaia SSR v semiletke, SSSR v semiletke*, Gospolitizdat, Moscova, 1959.

Diordiţa, A., *Indissoluble Bonds of Brotherhood*, CDSP, 20, nr. 2, 1968, p. 24-25.

Dittrich, Z.R., *Bessarabië, niet te vergeten,* IS, 31, nr. 10, 1977, p. 615-631.

Dittrich, Z.R., Goudoever, A.P. van, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek von Roemenië*, NIVV-reeks, nr. 25, Staatsuitgeverij, Haga, 1980.

Dmitriev, P.G., *Iz istorii kresteanskogo dvijenia v Moldavii vo vtoroi polovine XIII — naceale XIX vv.*, Iz-MF, 56, nr. 2, 1959, p. 39-53.

Dmitriev, P.G., *Narodonaselenie Moldavii: (Po materialam perepisei 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, ed. V.M. Kabuzan, Ştiinţa, Chişinău, 1973.

Dobrinescu, V.F., *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice (1920-1940)*, Moldova, 2, nr. 4, 1991, p. 19.

Documente din istoria Partidului Comunist din România, ed. I-a, 4 vol., Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1953-1957.

Documente din istoria Partidului Comunist din România, ed. a II-a, vol. 1, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1956.

Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist din România 1917-1944, Editura Tineretului, Bucureşti, 1958.

Documente din Muzeul Româno-Rus, în *Studii,* 2, nr. 2, 1949, p. 201- 206.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945, seria D., 13 vol. US Government Printing Office, His Majesty's Stationary Office, Washington, London, 1949-1964.

Dokumentî vneşnei politiki SSSR, Gospolitizdat, Moscova, 1957-...

Dol'nik, A., *Bessarabia pod vlastiu rumînskih boiar (1918-1940 gg.),* Gospolitizdat, Moscova, 1945.

Donskoi, D.D., *V bratskom edinstve*, Budivel'nik, Kiev, 1974.

Doolin, D.J., *Territorial Claims in the Sino-Soviet Conflict. Documents and Analysis*, Hoover Institution Press, Stanford Calif., 1965.

Dostian, N.S., *Dunaiskie kneajestva v russkoi publiţistike konţa XVIII i naceale XIX veka*, ṘRH, 20, nr. 1, 1981, p. 31-41.

Dovgopolnîi, I., *Soldat revoliuţii. K 65-letiu so dnea rojdenia P. Tkacenko,* SM, 25 martie 1966, p. 3.

Drahenberg, K.M., *Kommunisticeskaia peceat' Bessarabii — boevoe orujie revoluţionnogo podpolia kraia v bor'be za vospitanie mass v duhe proletarskogo internaţionalizma*, în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, p. 144-173.

Dracula Country, Economist, 6 martie 1976, p. 48.

Dragnev, D.M., Jukov, V.I., Ţaranov. V.I., *Prisoedinenie Bessarabii k Rossii — vajnaia veha v istorii moldavskogo naroda,* VI, nr. 7, 1982, p. 29-42.
Drăgoescu, I.I., *Consemnări despre masacrarea de către sovietici a unor refugiaţi români în lunca Dorohoiului,* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 159-162.
Drăgici, A., *45-letie sozdania Rumînskoi Kommunisticeskoi Partii,* Kommunist, nr. 7, 1966, p. 73-84.
Dumbrăveanu, A.N., *Dialekticinaia forma suşcestvovania moldavskogo naţional'nogo naroda,* în *Soţialno-istoriceskaia obuslovlennost',* p. 109-117.
Dumitrescu-Buşulenga, Z., *Itinerarii prin cultură*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1982.

28 iiunea — den' vossoedinenia moldavskogo naroda, SM, 28 iunie, 1964, p. 2.
Dvoicenko-Markov, D., *Transnistria [I]*, Kubanec, nr. 115, 1988, p. 13-15.
Dvoicenko-Markov, D., *Transnistria [II]*, Kubanec, nr. 116, 1989, p. 17-20.
Dvoicenko-Markov, D., *Transnistria [III]*, Kubanec, nr. 117, 1989, p. 12-18.
Dvoicenko-Markov, D., *Pereiaslav 1654. A Histiographical Study,* EEQ, 19, nr. 3, 1985, p. 383-384.
Diakov, I.G., *O nekotorîh voprosah istorii ustanovlenia sovetskoi vlasti v Moldavii,* VI, nr. 7, 1959, p. 18-36.

Eastern Europe in Transition, ed. K. London, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1966.
Educational Delegation from the Moldavian SSR in Bucharest, RFER- EER, 21 februarie 1968, p. 3.
Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673-1723), Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, nr. 13, Akademie-Verlag, [East-] Berlin, 1974.
Eminescu, M., *Basarabia 1812*, 1991.
Enciclopedia istoriografiei româneşti, ed. Şt. Ştefănescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
Enciclopedia română, 3 vol., W. Krafft, Sibiu, 1898-1904.
Enţiklopediceskii slovar', ed. I-a, 2 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1953-1955.
Enţiklopediceskii slovar', 82 vol., Tipo-Litografia I.A. Efrona, St. Petersburg, 1890-1904.
Enţiklopediceskii slovar', ed. a II-a, 3 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1963-1964.
Enţiklopediceskii slovar' russkogo bibliograficeskogo instituta Br. A, i I. Granat i Ko., ed. a VII-a, 57 vol., Granat, Moscova, 1910-1948.
Enciclopedia sovietică moldovenească, 8 vol., Glavnaia Redakţia Moldavskoi Sovetskoi Enţiklopedii, Chişinău, 1970-1981.
Enteen, G.M., *Soviet Historians and the Study of Russian Imperialism,* Pennsylvania State University Series, nr. 45, Pennsylvania State University, University Park, 1979.
Enteen, G.M., *The Soviet Scholar-Burocrat. M.N. Pokrovski and the Society of Marxist Historians*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1978.

Era Socialista on Ideology, the National Problem and History, RFER, nr. 16, 2 mai 1975, p. 9-11.

Ermarth, F., *Bodyul Again Attacks Anti-Russian Feeling in Moldavia*, RFER-CAU, 17 martie 1967, p. 1-5.

Ermarth, F., *Quiet Celebrations in Soviet Moldavia*, RFER-CAU, 6 iulie 1966, p. 1-5.

Ermuratski, V.N., *Iz istorii filosofskoi mîsli Moldavii XVIII veka*, VF, nr. 3, 1977, p. 116-129.

Esaulenko, A.S., *Burjuazno-naţionalisticeskaia voenşcina — sozdatel' kontr-revoliuţionnogo organa Sfatul Ţării*, Iz-MF, nr. 1, 1973, p. 3-27.

Esaulenko, A. S., *Criticism and Review: Chronicle of Events in Bessarabia in 1917 and 1918*, CDSP, 9, nr. 30, 1957, p. 30-31.

Esaulenko, A.S., Itkis, M.B., *Nauc'naia sessiia po istorii soţialisticeskoi revoliuţii v Moldavii*, VI, nr. 3, 1962, p. 114-118.

Esaulenko, A.S., *K voprosu ob organizaţionnîh sveazeah mejdu kommunisticeskimi gruppami Rumînii i bolşevikami Bessarabii (1918-1922 godu)*, în *Vekovaia drujba*, p. 393-400.

Esaulenko, A.S., *Kontrrevoliuţionnîi zagovor na rumînskom fronte i uceastie v niom boiarskoi Rumînii*, Iz-MF, nr. 2, 1972, p. 15-26.

Esaulenko, A.S., *Leghendarnîi kombrig. Soldatî revoliuţii*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1967.

Esaulenko, A.S., *Soţialisticeskaia revoliuţiia v Moldavii i politiceskii krah burjuaznogo naţionalizma (1917-1918 gg.)*, ed. A.M. Liseţki, Ştiinţa, Chişinău, 1977.

Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance, ed. Allworth, Pergamon Policy Studies on The Soviet Union and Eastern Europe, Pergamon Press, New York, 1980.

Eyal, J., *Moldavians*, în *The Nationalities Question*, p. 123-141.

Eyal, J., *Soviet Moldavia*, RL-RU, 1, nr. 8, 1989, p. 25-29.

Fainsod, M., *Historiography and Change*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 19-42.

Fainsod, M., *How Russia is Ruled*, MIT Press, Cambridge Mass., 1953.

Fapte trecute şi basarabeni uitaţi, Universitas, Chişinău, 1992.

Farlow, R.L., *Romanian Foreign Policy: A Case of Partial Alignment*, PC, 20, nr. 6, 1971, p. 54-63.

Farmer, K.C., *Politics and Culture in the Ukraine in the Post- Stalin Era*, AUAAS, 14, nr. 37-38, 1978-1980, p. 180-208.

Fed'ko, Z.A., *Izmeneniia v sostave intelligheņţii Moldavskoi SSR v proţesse ee formirovaniia (1918-1958 gg.)*, în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, p. 110-124.

Fed'ko, Z.A., Petrovskaia, N. B., *Intelligheņţiia Moldavskoi SSR (1940-1975). Istoc'niki, puti rosta, struktura*, ed. S.K. Brîseakin, Ştiinţa, Chişinău, 1979.

Fiodorov, G.B., *K voprosu o sarmatskoi kul'ture v Moldavii*, Iz-MF, 31, nr. 4, 1956, p. 49-65.

Fiodorov, G.K., *K voprosu o naceal'nom etape formirovaniia moldavskoi sovetskoi gosudarstvennosti*, în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, p. 44-58.

Fedynski, J., *Sovietization of an Occupied Area through the Medium of the Courts (Northern Bukovina)*, ASEER, nr. 12, 1953, p. 44- 56.

Fejtö, F. *A History of the People's Democracies. Eastern Europe since Stalin*, Penguin, Harmondsworth, 1974.

Feldman, W., *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în *The Soviet West*, p. 46-59.

Field, D. *The Reforms of the 1860s*, în *Windows on the Russian Past*, p. 89-104.

Filial muzeia v Bel'ţah, SM, 9 februarie 1963, p. 3.

Filiti, G., *La Bessarabie*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 51-88.

Filiti, G., *La Guerre*, în *Aspects des relations russo-roumaines* p. 165-187.

Filiti, G., *La Loi du vainqueur*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 188-217.

Filiti, G., *Les Garanties*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 133-164.

Filiti, G., *L' URSS isolée*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 89-132.

Filosofskii enţiklopediceskii slovar', Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1983.

Filosofskii slovar', Politizdat, Moscova, 1986.

Fischer, L., *The Soviets in World Affairs. A History of the Relations between the Soviet Union and the Rest of the World, 1917-1929*, 2 vol., Londra, 1930; retipărit în Princeton University Press, Princeton N.J., 1951.

Fischer-Galaţi, St., *Foreign Policy*, în *Rumänien*, p. 198-231.

Fischer-Galaţi, St., *Myths in Romanian History*, EEQ, 15, nr. 3, 1981, p. 327-334.

Fischer-Galaţi, St., *Moldavia and the Moldavians*, în *Handbook of Major Soviet Nationalities*, p. 415-433.

Fischer-Galaţi, St., *Nicolae Ceauşescu: Rumania's Leader*, CA, 5, nr. 2, 1967, p. 23-26.

Fischer-Galaţi, St., recenzie la M.J. Rura, *Reinterpretation of History as a Method of Furthering Communism in Rumania: A Study in Comparative Historiography*, AHR, 91, nr. 1, 1962-1963, p. 223-224.

Fischer-Galaţi, St., recenzie la R.R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, AHR, 86, nr. 4, 1981, p. 882-883.

Fischer-Galaţi, St., recenzie la S.D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, AHR, 68, nr. 4, 1962-1963, p. 1059-1060.

Fischer-Galaţi, St., *Slavic-Romanian Relations in Modern Romanian Historiography*, National Commettee for a Free Europa. Mimeographed Series, nr. 8, Middle European Studies Center, New York, 1953.

Fischer-Galaţi, St., *Smokescreen and Iron Curţain: A Reassessment of Territorial Revisionism vis-a-vis Romania since World War I*, EEQ, 22, nr. 1, 1988, p. 37-53.

Fischer-Galaţi, St., *The Communist Takeover of Rumania. A Function of Soviet Power*, în *The Anatomy of Communist Takeovers*, p. 310-320.

Fischer-Galaţi, St., *The Moldavian Soviet Republic in Soviet Domestic and Foreign Policy*, în *The Influence of East Europe*, p. 246-248.

Fischer-Galaţi, St., *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Studies in Communism, Revisionism, and Revolution, nr. 10, MIT Press, Cambridge Mass., 1967.

Fischer-Galaţi, St. *The Origins of Romanian Nationalism*, în *Nationalism in Eastern Europe*, p. 373-395.

Fischer-Galaţi, St. *Twentieth Century Rumania*, Columbia University Press, New York, 1970.

Fischer, J.S., *Transnistria: The Forgotten Cemetery*, Thomas Yoseloff, New York, 1969.

Fitzpatrick, S., *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Indiana University Press, Bloomington Ind., 1978.

Floka, E., *V te tridţatîe godî (O kommunistah respublikanskoi partorganizaţii — jertvah stalinskih repressii)* KMii, nr. 3, 1990, p. 87-94.

Floresco, R., *Les Incidents de Sulina*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 38-46.

Florescu, V., *The Tragedy of the Population of Bassarabia: The Deportations*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 130- 133.

Florin, M., *Moldavica*, MN, 1, nr. 2-3, 1936, p. 296-302.

Floyd, D., *Rumania. Russia's Dissident Ally*, Pall Mall Press, Londra, 1965.

Focşăneanu, I., *Moments de la lutte du peuple roumain pour l' accomplissement de l' unité d'État*, RRH, 8, nr. 1, 1969, p. 35-76.

Focşăneanu, I., *Une mission militaire française en Roumanie (1916- 1918)*, RRH, 6, nr. 3, 1967, p. 379-407.

Foreign Sources and Testimonies about the Forebears of the Romanian People. Collection of Texts, ed. M. Muşat, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1980.

Frenkin, M.S., *Sodeistvie russkih revoliuţionnîh soldat v bor'be rumînskih trudeaşcihsea v 1917 godu*, VI, nr. 7, 1973, p. 29-41.

Frunza, I., *Bessarabien. Rumänische Rechte und Leistungen*, Bucureşti, 1941.

Frunză, V., *Istoria Partidului Comunist Român*, 2 vol., Nord, Århus, 1984.

Funika, I., *Jirskoi dorogoi drujbî*, SM, 3 februarie 1963, p. 4.

Gabanyi, A.U., *Der rumänische Kulturkongreß. Permanente Revolution und neuer Nationalismus*, în *Östeuropa*, 27, nr. 2, 1977, p. 313-317.

Gabanyi, A.U., *Die Moldaurepublik zwischen Wende und Rückwende*, SOE, 42, nr. 3-4, 1993, p. 163-207.

Gabanyi, A.U., *Die unvollendete Revolution. Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, Piper, Munich, 1990.

Gabanyi, A.U., *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, nr. 9, R. Oldenbourg Verlag, Munich, 1975.

Gafenco, G., *Préliminaires de la guerre à l' Est de l' accord de Moscou (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)*, Egloff, Fribourg, 1947.

Gafencu, G., *Les Derniers Jours de l' Europe*, Paris, 1946.

Gallagher, M.P., :*The Soviet History of World War II. Myths, Memories and Realities*, Preager Publications in Russian History and World Communism, nr. 121, Preager, New York, 1963.

Gallagher, M.P., *Trends in the Soviet Historiography of the Second World War*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 222-242.

Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.

Generația Unirii, RFD, nr. 7, 1990, p. 65-192.

George, E., *Party Response to Lithuanian Unrest*, în *The Soviet West*, p. 90-105.

Georgescu, T., *A Concise History of Romania*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Georgescu, T., *De la greva generală la crearea PCR*, Editura Științifică, București, 1962.

Georgescu, T., *O deiatel'nosti legal'nîh massovîh organizații za mir i drujbu s Sovetskim Soiuzom* (1932-1935), în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 187-206.

Georgescu, V. *Istoria românilor. De la origini pînă în zilele noastre*, 1984; retipărit în Humanitas, București, 1992.

Georgescu, V., *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, Jon Dumitru Verlag, Munich, 1981; retipărit în Humanitas, București, 1991.

Georgescu, V., *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750-1831)*, East European Monographs, nr. 1, East European Monographs, Boulder Colo., 1971.

Geschichte der Kommunistischen Partei der Sowjetunion, 1971; retipărit în Dietz Verlag, Berlin, 1973.

Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa. Ergebnisse einer wissenschaftlichen Tagung des J.G. Herder-Forschungsrates über die geistige Lage der ostmitteleuropäischen Völker (April 1960), ed. E. Birke, E. Lemberg, N.G. Elwert-Verlag, Marburg am Lahn, 1961.

Geyer, D., *Klio in Moskau und die sowjetische Geschichte*, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, nr. 2, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1985.

Gheorghiu, I., *România și problema unirii Transilvaniei în anii 1914-1916*, în *Unitate și continuitate*, p. 323-343.

Gheorghiu-Dejs nationale Politik. Wohin steuert der rumänische Kommunismus, WDS, 14, nr. 3, 1965, p. 25-28.

Gherasimov, I., *Stuk v dver'*, Okteabr', nr. 2, 1987, p. 120-151.

Ghermani, D., *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, R. Oldenburg Verlag, Munich, 1967.

Ghermani, D., *Großrumänien als nationales Geschichtsziel. Bessarabien miteingeschlossen*, WDS, 27, nr. 2, 1978, p. 34-39.

Ghermani, D., *Marschall Antonescu historisch rehabilitiert*, WDS, 28, nr. 10, 1979, p. 222-227.

Ghermani, D., *Revirinent doctrinal,* în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 218-226.

Ghermani, D., *Wandlungen der rumänischen Historiographie im Spiegel der ersten vier Bände der* Istoria României?, SOF, nr. 26, 1967, p. 354-367.

Ghibu, O., *Cum s-a făcut unirea Basarabiei*, Biblioteca Astra, nr. 9, Editura Asociaţiunii, Sibiu, 1925.

Ghibu, O., *De la Basarabia rusească la Basarabia românească,* Cluj, 1926.

Ghibu, O., *Oameni între oameni. Amintiri,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1990.

Giciu, M.M., Esaulenko, A.S., recenzie la A.T. Roman, *Uceastie trudeaşcihsea Moldavskoi ASSR v deiatel'nosti sovetov (1924-1941)*, VI, nr. 2, 1983, p. 135-137.

Gilberg, T., *Ceauşescu's Romania*, PC, 23, nr. 4, 1974, p. 29-43.

Giurescu, C.C., *Din trecut,* Cugetarea, Bucureşti, 1942.

Giurescu, C.C., Giurescu, D.C., *Geschichte der Rumänen*, Wissenschaftlicher und Enzyklopädischer Verlag, Bucureşti, 1980.

Giurescu, C.C., *România şi primul război mondial. Ştiri noi din arhivele Vienei*, în *Unitate şi continuitate*, p. 345-357.

Giurescu, C.C., *The Making of the Romanian National Unitary State*, ed. a II-a, Meridiane Publishing House, Bucureşti, 1975.

Giurescu, C.C., *The Making of the Romanian National Unitary State, ed. a III-a,* Meridiane Publishing House, Bucureşti, 1980.

Giurescu, C.C., *Tîrguri şi oraşe,* Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1966.

Giurescu, D.C., *Constantin C. Giurescu: 1901-1977. Romanian Historian and Historian of Romania,* în *Romania between East and West,* p. 9-13.

Giurescu, D.C., *La Diplomatie roumaine et le Pacte des Quatres(1933),* RRH, 8, nr. 1, 1969, p. 77-102.

Giurescu's Findings in the Vienna Archives, RFER-EER, 8 februarie 1967, p. 3-4.

Goble, P.A., *Readers, Writers and Republics: The Structural Basis of Non-Russian Literary Politics,* în *The Nationalities Factor,* p. 131-147.

Gold, J., *Bessarabia: The Thorny* Non Existent *Problem*, EEQ, 13, nr. 1, 1979, p. 47-74.

Golub, P. A., *Pobeda sovetskoi vlasti v Moldavii*, VI, nr. 3, 1980, p. 131-134.

Gorjiu, A., Korne, M., *L'Aire ethnique*, în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 7-13.

Gorjiu, A., Korne, M., *La politique de rapine*, în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 21-33.

Gorjiu, A., Korne, M., *Traités d' alliance*, în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 14-20.

Gorovei, Ş.Ş., *L'État roumain de l' est des Carpates,*.RRH, 18, nr. 3, 1979, p. 474-506.

Gorovei, Ş.S., *La Paix moldo-ottomane de 1846,* RRH, 21, nr. 2-3, 1982, p. 405-421.

Goşu, A., *Preliminariile anexării Basarabiei de către Rusia (1806-1812)*, RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 97-120.

Goudoever, A.P. van, *Cristian Racovski and Nashe Slovo (194-1916),* în *Romanian History 1848-1918*, p. 109-150.

Goudoever, A.P. van, *De aktualiteit van Titulescu. Balkan-diplomatie toen en nu*, OEV, nr. 62, 1982, p. 18-22.

Gozun, A.P., *Deiatel'nost' Kommunisticeskoi Partii Moldavii po perevospitaniiu i priobşcenniiu k soţial'isticeskomu stroitelstvu intellighenţii staroi şkolî v poslevoennîi period (1945-1946 gg.)*, UZ-TPI, nr. 15, 1967, p. 64-70.

Graham, M.W., *The Legal Status of the Bukovina and Bessarabia*, AJIL, 38, nr. 4, 1944, p. 667-673.

Graur, St.G., *Les Relations entre la Roumanie et l' URSS depuis le traité de Versailles*, Pedone, Paris, 1936.

Grecu, Al., *Despre începuturile relaţiilor româno-ruse*, în *Studii*, 2, nr. 3, 1949, p. 95-101.

Grecu, Al., *Mihai Viteazul şi Rusia. O scrisoare inedită*, în *Studii*, 1, nr. 4, 1948, p. 142-148.

Grekul, F.A., *U istokov mnogovekovoi drujbî moldavskogo, russkogo i ukrainskogo narodov*, în *Vekovaia drujba*, p. 174-183.

Griffith, W.E., *Sino-Soviet Relations 1964-1965*. MIT Press, Cambridge Mass., 1967.

Griffith, W.E., *The Sino-Soviet Rift*, George Allen & Unwin, Londra, 1964.

Grigoriev, I., Parfenov, N., *Novîe dokumentî o G.I. Kotovskom*, Neva, nr. 6, 1965, p. 217.

Grigoriev, L., *Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1989 goda; utoc'nionîe dannîe po Moldavskoi SSR*, KMii, nr. 5, 1990, p. 95- 96.

Grişin, V.M., *Ob osveşcenii voprosov istorii partii v jurnale* Kommunist Moldavii, VIK, nr. 2, 1966, p. 121-124.

Grossman, M.A., *Soviet Efforts at the Socioeconomic Integration of Latvians*, în *The Soviet West*, p. 70-89.

Grosul, G.S., Danilenko, R.V., *K voprosu ob uceastii volontiorov iz Dunaiskih kneajestv v russko-tureţkoi voine 1806-1812 gg.*, Iz- MF, 80, nr. 2, 1961, p. 3-25.

Grosul, I.S., *Istoriceskoe znacenie prisoedinenia Bessarabii k Rossii dlea sudeb moldavskogo naroda*, VI, nr. 7, 1962, p. 48- 68.

Grosul, I.S., Mohov, N.A., *Istoriceskaia nauka v Moldavskoi SSR*, VI, nr. 2, 1967, p. 22-44.

Grosul, I.S., Mohov, N.A., *Istoriografia Moldavii*, în *Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR*, II, p. 745-751.

Grosul. I.S., *Trudî po istorii Moldavii*, ed. I.K. Varticean, Ştiinţa, Chişinău, 1982.

Grosul, V.I., recenzie la D.M. Dragnev, *Sel'skoe hozeaistvo feodal'noi Moldavii (koneţ XVII-nacialo XIX v.)*, ISS, nr. 4, 1976, p. 170-171.

Guide to Science and Technology in the USSR, ed. St. White, Francis Hodgson, Guernsey, 1971.

Hale, J., *Ceauşescu's Romania. A Political Documentary*, G.G. Harp & Co., Londra, 1971.

Halippa, N-R., *Ultimatumul sovietic şi membrii Sfatului Ţării*, TS, Bucureşti.

Halippa, P., *Note la sfîrşit de viaţă*, RFD, nr. 3-4, 1987, p. 364- 391.

Halippa, P., Cubolteanu, P., *Basarabia sub împăratul Alexandru I (1812-1825)*, Tipografia lui V.V. Iakubovici, Chişinău, 1914.
Handbook of Major Soviet Nationalities, ed. Z. Katz, R. Rogers, F. Harned, Free Press, New York, 1975.
Hartl, H., *Bessarabien*, SOM, nr. 15, 1975, p. 61-71.
Hartl, H., *Nationalitätenprobleme im heutigen Südosteuropa*, Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, nr. 7, R. Oldenbourg Verlag, Munich, 1973.
Haupt, Gh., *Aspects of International Socialism 1871-1914*, Studies in Modern Capitalism, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
Haupt, Gh., *Revista* Sovremennik *şi revoluţionarii democraţi ruşi despre* Unirea principatelor dunărene, în *Studii*, 2, nr. 4, 1949, p. 79-89.
Hazard, J.N., *Statutory Recognition of Nationality Differences in the USSR*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 83-116.
Hazin, M., *Kishinev. A Guide*, Raduga Publishers, Moscova, 1984.
Head of the Moldavian Soviet Republic Visits Romania, RFER-RSR, nr. 44, 10 decembrie 1976, p. 4-5.
Hecker, H., *Russische Universalgeschichtsschreibung. Von den* Vierziger Jahren *des 19. Jahrhunderts bis zur sowjetischen* Weltgeschichte *(1955-1965)*, Studien zur Modernen Geschichte, nr. 29, R. Oldenbourg Verlag, Munich, 1983.
Heer, N.W., *Poltics and History in the Soviet Union*, MIT Press, Cambridge Mass., 1971.
Heer, N.W., *The Non-Bolshevik Left*, în *Windows on the Russian Past*, p. 157-170.
Heitmann, K., *Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien. (Die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)*, ZRPh, 81, nr. 1-2, 1965, p. 102-156.
Hill, R.J., *Ideology and the Nationalities*, în *Nationalities in the USSR*, p. 19-27.
Hill, R.J., *Soviet Political Elites. The Case of Tiraspol*, St. Martin's Press, New York, 1977.
Hillgruber, A., *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänische Beziehungen 1938-1944*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, nr. 5, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1954.
Historians as Nations-Builders. Central and South-East Europe, ed. D. Deletant, H. Hanak, Studies in Russia and East Europe, Mac Millan Press, Londra, 1988.
Historical Film Pursues Propaganda Goals, RFER-SRR, nr. 48, 12 decembrie 1975, p. 3-5.
Historical Unity of Rumanian People Emphasized, RFER-SRR, nr. 28, 24 iulie 1975, p. 10-12.
Hînku, I.G. *Gonceamoe proizvodstvo slavean Moldavii VI — naceala IX vekov*, Iz-MF, 70, nr. 4, 1960, p. 23-33.
Hodos, G.H., *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948-54*, Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zurich, 1988.
Höpfner, H-P., *Bessarabien und die Weimarer Außenpolitik*, JGO, 32, nr. 2, 1984, p. 234-240.

Hrestomatiia po istorii SSSR, ed. A.A. Zimin, V.A. Aleksandrov, V.I. Koreţki, 2 vol., Izdatel'stvo Soţial'no-Ekonomiceskoi Literaturî, Moscova, 1962.

Iakim Sergheevici Grosul, VI, nr. 1, 1977, p. 220-221.

Iancovici, D., *La Paix de Bucarest (7 mai 1918)*, Bibliothèque Politique et Économique, Payot, Paris, 1918.

Iaz'kova, A.A., *Rumîniia nakanune Vtoroi mirovoi voinî 1934-1931 gg.*, ed. V. N. Vinogradov, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1963.

Iaz'kova, A.A., Spivakovski, E.I., *O fal'sifikaţii nekotorîh voprosov noveişei istorii Rumînii sovremennoi reacţionnoi burjuaznoi istoriografiei*, în *Novaia i noveişaia istoria Rumînii*, p. 163-221.

Ilieaşenko, T.P., *Etapî soţial'no-economiceskogo razvitia moldavskogo naţional'nogo iazîka*, în *Soţial'no-istoriceskaia obuslovlennost'*, p. 20-29.

Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus, ed. O. Hoetzsch. 10 vol., Verlag Reimar Hobbing, Berlin, 1931-1936.

Intervenţia română în Basarabia. Culegeri de materiale şi documente (1917-1918), ed. E. Bagrov, Editura de Stat a Moldovei, Tiraspol, 1933.

Întîlnirea Comisiei mixte româno-sovietice de istorie, AI, 22, nr. 2-3, 1976, p. 168.

Inventarul cărţilor donate de prof. N. Iorga la 1 aprilie 1937, 2 vol., MS, Iorga Library, Bucureşti.

Ionaşcu, F., *Din cronica legăturilor internaţionaliste româno-sovietice,* AI, 18, nr. 6, 1972, p. 135-155.

Ionaşcu, I., *Mihai Viteazul şi unitatea politică a Ţărilor Române,* în *Unitate şi continuitate,* p. 153-185.

Ionescu, D., *Romanian Concern over the Conflict in Moldova,* RFE/ RL-RR, 1, nr. 18, 1992, p. 46-51.

Ionescu Gh., *Communism in Romania 1944-1962,* Oxford University Press, Londra, 1964.

Ionescu, M., *Presa muncitorească din România despre cea de-a treia campanie a Antantei şi solidaritatea oamenilor muncii cu Rusia Sovietică (1920),* AIIP, 3, nr. 5, 1957, p. 161-176.

Iordache, A., *Grigore III Ghica şi răpirea Bucovinei,* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 121-135.

Iorga, N., *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruşi,* Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1912.

Iorga, N., *Die Rumänen jenseits des Dnjestr. Erläuterungen um sie in ihrem Kampf zu unterstützen,* Dienstlicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 177, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1942.

Iorga, N., *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur,* Verlag Krafft & Drotleff A.G., Hermannstadt, 1929.

Iorga, N., *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildung*, Allgemeine Staatengeschichte, I. Geschichte der europäischen Staaten, nr. 34-35, 2 vol., F.A. Perthes Aktiengesellschaft, Gotha, 1905.

Iorga, N., *Histoire des relations russo-roumaines*, Neamul Românesc, Iaşi, 1917.

Iorga, N., *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale,* 10 vol., Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1937-1945.

Iorga, N., *L' Importance de la région entre le Pruth et le Dinester pour l' histoire des Roumains et le folklore roumain,* AR-BSH, 1, nr. 1, 1912-1913, p. 3-16.

Iorga, N., *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie,* ed. a II-a, Librairie P. Suru, Bucureşti, 1931.

Iorga, N., *Les Roumains au-delà du Dniester. Pour éclairer le sens de la* République moldave *des soviets russes,* Paris, 1925.

Iorga, N., *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles,* Cultura Neamului Românesc, Bucureşti, 1921.

Iovva, I.F., *Peredovaia Rossiia i obşcestvenno-politiceskoe dvijenie v Moldavii (pervaia polovina XIX v.),* ed. S.S. Volk, Ştiinţa, Chişinău, 1986.

Iovva, I.F., recenzie la O.B. Şparo, *Osvobojdenie Greţii i Rossia (1821-1829),* VI, nr. 9, 1968, p. 175-178.

Iovva, I., *U istokov trioh revoliuţii. Urojenţî Moldovî v obşcerossiiskom i evropeiskom osvoboditel'nom dvijenii (50e-70e gg.),* Kmii nr. 7, 1990, p. 72-79.

Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel' sovetskoi literaturî, 1918-1968 g., vol. 1, ed. P.M. Kojuhar, I.I. Şpak, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1973.

Istoria, arheologhia, etnografia Moldavii. Ukazatel'sovetskoi literaturî 1969-1980 gg., ed. Z.A. Ionova, P. M. Kojuhar, A.G. Postikă, vol. 2, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1982.

Istoria filosofii v SSSR, 4 vol., Nauka, Moscova, 1968-1972.

Istoria poporului român, ed. A. Oţetea, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.

Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a secundară, ed. M. Roller, Editura de Stat, Bucureşti, 1947.

Istoria României, Machetă, ed. P. Constantinescu-Iaşi, L. Banyai, N.N. Constantinescu, vol.VI, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1968.

Istoria României, ed. I-a, machetă, 6 vol., Editura Academiei RPR, vol.1-4, Bucureşti, 1960-1968.

Istoria României, 4 vol., Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1960-1964.

Istoria R.P.R. Manual pentru învăţămîntul mediu, ed. M.Roller, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1952.

Istoricii şi ştiinţa istorică din România, 1944-1969, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.

Istoriia Kişineva (1466-1966), ed. I.G. Budak, S.K. Brîseakin, E.D. Verbiţki ş.a., Cartea Moldovenească, Chişinău, 1966.

Istoria Moldavskoi SSR s drevneişih vremion do naşih dnei, ed. V.I. Ţaranov, S.I. Afteniuk, D.M. Dragnev ş.a., Ştiinţa, Chişinău, 1982.

Istoria Moldavskoi SSR, ed. I-a, 2 vol., Şcoala Şovietică, Chişinău, 1951-1955.

Istoria Moldavskoi SSR, ed. a II-a, 2 vol. Cartea Moldovenească, Chişinău, 1965-1968.

Istoria Rumînii 1918-1970, ed. N.I. Lebedev, A.A. Iaz'kova, E.D. Karpeşcenko ş.a., Nauka, Moscova, 1971.

Istoria Rumînii novogo i noveişego vremeni, ed. V.N. Vinogradov, E.D. Karpeşcenkc, N.I. Lebedev ş.a., Nauka, Moscova, 1964.

Istoriceskii akt 1812 goda i ego znacenie v sud'bah moldavskogo naroda. (K 170-letiiu osvobojdenia Bessarabii ot osmanskogo iga i prisoedineniia ee k Rossii), ed. I.A. Anţupov, D.M. Dragnev, V.I. Jukov ş.a., Ştiinţa, Chişinău, 1982.

Itkis, M.B., Roitman, N.D., *O deiatel'nosti unghenskoi garnizonnoi bol'şevitskoi organizaţii v 1917 — naceale 1918 godov*, UZ-KGU, nr. 48, 1962, p. 55-68.

Ivanova, Z.M., *Levoberejnîe raionî Moldavii v 1918-1924 gg. (Istoriceskii ocerk)*, ed. B.K. Vizer, Ştiinţa, Chişinău, 1979.

Jelavich, B., *History of the Balkans*, 2 vol., 1983; retipărit în Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Jelavich, B., *Romania at the Congress of Berlin: Problems of Peacemaking*, în *Der Berliner Kongress von 1878*, p. 189-204.

Jelavich, B., *Russia and Moldavian Separatism: The Demonstration of April 1866*, în *Rusland — Deutschland — Amerika*, p. 73-87.

Jelavich, B., *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878*, Cambridge University Press, Cambridge Mass., 1984.

Jelavich, B., *Russia and the Romanian National Cause 1858-1859*, Indiana University Press, Bloomington Ind., f.a.

Jewsbury, G. F., recenzie la M. Bruchis, *Nations — Nationalities — People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia*, CSP, 28, nr. 2, 1986, p. 211-212.

Jewsbury, G.F., *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, nr. 15, East European Quarterly, Boulder Colo., 1976.

Jivkov, T., *Izbrannîe socinenia*, 26 vol., Partizdat, Sofia, 1975-1979.

Jowitt, K., *An Organizational Approach to the Study of Political Culture in Marxist-Leninist Systems*, APSR. nr. 68, 1974, p. 1171-1191.

Jowitt, K., *Inclusion and Mobilization in European Leninist Regimes. Developmental Tasks*, Strategic Political Uncertainties, and Regime Structures, WP, 28, nr. 1, 1975, p. 69-96.

Jowitt, K., *New World Disorder. The Leninist Extinction*, California University Press, Berkeley Calif., 1992.

Jowitt, K., *Political Innovation in Rumania. Background to the 11th Party Congress*, Survey, 17, nr. 4, 1974, p. 132-152.

Jowitt, K., *Revolutionary Breackthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley Calif., 1971.

Jowitt, K., *Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime*, SS, 35, nr. 3, 1983, p. 275-297.

Jowitt, K., *The Leninist Response to National Dependency*, Research Series, nr. 37, Berkeley Calif., 1978.

Jowitt, K., *The Romanian Communist Party and the World Socialist System. A Redefinition of Unity*, WP, 23, nr. 1, 1970, p. 36-60.

Jowitt, K., *The Sociocultural Bases of National Dependency in Peasant Countries*, în *Social Change in Romania*, p. 1-30.

Jozsa, G., *Marx-Engels et les roumains*, DEC, nr. 10, 1972, p. 310- 326.

Jukov, V.I., *Istoriceskii akt prisoedinenia Bessarabii k Rossii i kritika ego burjuaznîh fal'sifikatorov*, în *Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov*, p. 179-203.

Jukov, V.I., *Problema istoriceskogo znacenia prisoedinenia Bessarabii k Rossii v trudah akademika I.S. Grosula*, în *Istoriceskii akt 1812 goda*, p. 17-36.

Kantemir, D.K., *Opisanie Moldavii*, ed. V.N. Ermuratski, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1973.

Karl Marx. Dokumente seinses Lebens, ed. M. Kliem, Reclam Verlag, Leipzig, 1970.

Karl Marx on Colonialism and Modernization, ed. A. Avineri, Anchor Books, New York, 1969.

Kass, N., *Youth of the Lithuanian SSR and the Question of Nationality Divisiveness*, în *The Soviet West*, p. 134-148.

Kasso, L.S., *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, Moscova, 1913.

Katkov, G., *Soviet Historical Sources*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 130-154.

Kazakov, N.I., *Bor'ba dekabrista A. P. Iuşnevskogo za prava i privileghii bolgarskih pereselenţev v Bessarabii v 1816-1817 gg.*, DSII, 11, nr. 2, 1957, p. 31-56.

Kazakov, N.I., *Iz istorii buharestskogo mirnogo dogovora 1812 goda*, ISS, nr. 3, 1967, p. 125-128.

Keep, J.L.H., *The Great October Socialist Revolution*, în *Windows on the Russian Past*, p. 139-156.

Kernan, G.F., *Soviet historiography and America's Role*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 286-305.

Ketraru, N.A., Rikman, E.A., *Novîe dannîe o pameatnikah pervîh vekov naşei erî na territorii Moldavii (Dopolnenie k arheologhiceskoi karte dnestrovsko-prutskogo mejdurecia)*, Iz-MF, 70, nr. 4, p. 3-21.

Key Treaties for the Great Powers 1814-1914, ed. M. Hurst, 2 vol., David & Charles, Newton Abbott, 1972.

Khrushchev Remembers, ed. S. Talbott, Andre Deutsch Ltd., London, 1971.

Khrushchev Remembers. The Last Testament, ed. S.Talbott, Andre Deutsch, London, 1974.

Kirdeakin, V.D., *Rost narodonaseleniia i formirovanie trudovîh resursov Moldavskoi SSR. (Osnovnîe tendenţii i perspektivî)*, ed. G.G. Faizulin, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1974.

King, Ch.E., *Linguistics, Politics and Ethnicity in the Moldavian Soviet Socialist Republic*, Master's Thesis Oxford University, 1992.

King, Ch., *Moldova*, RSSBS, 1, nr. 2, 1993, p. 2-24, 27-28.

King, R.R., *A History of the Romanian Communist Party*, Histories of Ruling Communist Parties, Hoover Institution Press, Stanford Calif., 1980.

King, R.R., *Debate between Rumanian and Soviet Historians over Bessarabia Continues*, RFER-BRR, nr. 137, 15 iunie 1976, p. 1-17.

King, R.R., *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States,* Harvard University Press, Cambridge Mass., 1973.

King, R.R., *The Escalation of Rumanian-Soviet Historical Polemics over Bessarabia,* RFER-BRR, nr. 28, 12 februarie 1976, p. 1-19.

King, R.R., *Verschärftes Disput um Bessarabien. Zur Auseinandersetzung zwischen rumänischen und sowjetischen Histroriken*, Osteuropa, 26, nr.12, 1976, p.1079-1087.

Kiricenko, N.P., *Tekst russko-moldavskogo dogovora 1711 g. i sootvetsvie ego letopisi I. Nekulce*, în *Vekovaia drujba*, p. 198-210.

Kitch, M., *Constantin Dobrogeanu-Gherea and Rumanian Marxism*, ScEER, 65, nr. 1, 1977, p. 65-89.

Kitch, M., *Constantin Stere and Rumanian Populism*, ScEER, 53, nr. 131, 1975, p. 248-271.

Kleeß, A., *Rumänisch und Moldauisch*, Osteuropa, 5, nr. 4, 1955, p. 281-284.

Knabe, B., *Zur Nationalitätenproblematik der UdSSR*, Osteuropa, 36, nr. 8-9, 1986, p. 739-753.

Kobleakov, I.K., recenzie la A.A. Şeviakov, *Sovetsko-rumînskie otnoşeniia i problema evropeiskoi bezopasnosti, 1932-1939*, VI, nr. 3, 1980, p. 134-136.

Kohn, H., *Soviet Communism and Nationalism: Three Stages of a Historical Development*, în *Soviet Nationality Problems*, p. 43- 71.

Kojuhar', V., *Cerez prizmu deseatiletii*, KMii, nr. 5, 1990, p. 82-86.

Kolesnikov, A. G. *Nel'zea tak pol'zovatsea rabotami kolleg!,* VI, nr. 11, 1965, p. 208-210.

Kolker, B.M., Levit, I.E., *Vneşneaia politika Rumînii i rumîno-sovetskie otnoşeniia (senteabr' 1939 — iiun' 1941)*, ed. A.A. Şeviakov, Nauka, Moscova, 1971.

Konţertî rumînskoi skripaciki, SM, 18 februarie 1966, p. 4.

Konstantinescu-Iaşi, P., *Ob izucenii rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazei*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 13-35.

Konstantinesku-Iaşi, P., *Relaţiile romåno ruse şi ajutorul sovietic din august 1944 şi pînă azi,* în *Vekovaia drujba*, p. 33-86.

Kopanski, I.M., Levit, I.E., *Sovetsko-rumînskie otnoşeniia 1929-1934 gg. (Ot podpisaniia Moskovskogo protokola do ustanovleniia diplomaticeskih otnoşenii)*, ed. A.M. Lazarev, Nauka, Moscova, 1971.

Kopanski, I.M., *Obşcestvo Bessarabţev v SSSR i Soiuzî Bessarabskih Emigrantov (1924-1940)*, Ştiinţa, Chişinău, 1978.

Kopanski, I.M., Sîtnik, M.K., recenzie la D.I. Antoniuk, *Dinamizm kul'turnogo stroitel'stva Sovetskoi Moldavii. (Opît partiinogo rukovodstva)*, VI, nr. 7, 1985, p. 120-122.

Koreaghina, L., Molea, E.A., *Biblioteki Moldavii. Spravocinik-putevoditel',* Timpul, Chişinău, 1973.

Korenev, A. A., *Pomoşci trudeaşcihsea severnîh i vostocinîh raionov Moldavii sovetskoi armii v podgotovke okonceatel'nogo osvobojdeniia respubliki ot nemeţko-faşistskih zahvatcikov (aprel'-avgust 1944),* UZ-KGU, nr. 48, 1962, p. 35-54.

Korlăteanu, N.G., *Prof. M.V. Serghievski (1892-1946)*, UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 254-257.

Korne, M., *Données économiques*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 252-263.

Korne, M., *Données ethniques*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 246-251.

Korne, M., *Données politiques*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 243-245.

Korne, M., *Moyens d' accord*, în *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 264-268.

Koroban, V., *Dmitrii Kantemir — pisatel'-gumanist*, în *Nasledie Dmitriia Kantemira*, p. 74-82.

Korobkov, N., *Voennoe iskusstvo Kutuzova*, VI, nr. 3-4, 1945, p. 3-33.

Kostăkel, V., *K tolkovaniiu termina proşcenniki na materiale slaveano-rumînskih pameatnikov*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 71-84.

Kosygin on Moldavian Nationalism, RFER-EER, 6 octombrie 1967, p. 3.

Kövari, A., *The Romanian National Mystery: Myth-Makers under the Microscope,* în *Crossroads,* nr. 3, 1979, p. 201-242.

Kövari, A., *The Romanian National Mystery: Myth-Making in Everyday Life,* în *Crossroads,* nr. 5, 1980, p. 7-40.

Kratkaia istoria Rumînii, ed. V.N. Vinogradov, T.M. Islamov, V.I. Potapov, Istoria Zarubejnîh Stran Soţializma, Nauka, Moscova, 1987.

Kratkaia literaturnaia enţiklopedia, 9 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1962-1978.

Kristov, L.K.D., *Russian Colonialism and Bessarabia. A Confrontation of Cultures*, NP, 2, nr. 2, 1974, p. 19-38.

Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov istorii Moldavii, ed. V.I. Ţaranov, V.E. Andruşceak, I.E. Levit ş.a., Ştiinţa, Chişinău, 1984.

Kroupenski, A.N., *L'Occupation roumaine en Bessarabie. Documents*, Paris, 1919.

Kroupenski, A.N., Schmidt, A.Ch., *Bessarabie et Roumanie*, Lahure, Paris, 1918.

Kucea, A., *Rasprostranenie rabot V.I. Lenina v Moldavii do revoliuţii*, KMii, nr. 4, 1990, p. 78-84.

Kuhn, Th.S., *The Structure of Scientific Revolutions,* ed. a II-a, 1962; retipărit în University of Chicago Press, Chicago, 1970.

Kurs istorii Moldavii, ed. A.D. Udalţov, L.V. Cerepnin, vol. 1, Şcoala Sovietică, Chişinău, 1949.

Kurskov, I.V., *Iz istorii russko-moldavskih otnoşenii v XVII veke,* Iz-MF, 56, nr. 2, 1959, p. 81-89.

Lache Şt., Ţuţui Gh., *România şi Conferinţa de pace de la Paris din 1946,* Istoria Contemporană, Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Laclau, E., *Politics as the Construction of the Unthinkable,* TS, University of London.

Ladîjenski, P., *Kak prişla svoboda,* SM, 28 iunie 1964, p. 2.

Lane, D., *The Roots of Russian Communism. A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy 1898-1907,* Publications on Social History, nr. 7, 1969, Van Gorcum, Assen, 1975.

Laşkov, N.V., *Bessarabia k stoletiiu prisoedinenia k Rossii 1812-1912 gg. Gheograficeskii i istoriko-statisticeskii obzor sostoianiia kraia*, Tipografia Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenia, Chişinău, 1912.

Lazar, J.H., *UdSSR, Rumänien und die bessarabische Frage,* în *Osteuropa,* 9, nr. 1, 1933-1934, p. 12-24.

Lazarev, A.M., *Bessarabskii vopros v rumînskoi burjuaznoi i sovremennoi istoriografii,* în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii*, p. 32-43.

Lazarev, A.M., *God 1940 — prodoljenie soţialisticeskoi revoliuţii v Bessarabii*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1985.

Lazarev, A.M., *Kul'turnoe sodrujestvo mejdu moldavskim i rumînskim narodami v poslevoennîe godî,* KMii, nr. 3, 1959, p. 25-29.

Lazarev, A.M., *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1974.

Lazarev, A.M., *Relaţiile culturale dintre RSS Moldovenească şi RPR în anii după război,* în *Vekovaia drujba*, p. 164-173.

Lazarev, A.M., *Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinoe sovetskoe gosudarstvo*, ed. N.A. Mohov, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1965.

Le Parlement *de Bessarabie. (Sfatul Ţării) (1917-1918),* Paris, f.a.

Lebedev, N.I., Istoriceskie partii *Rumînii v period antisovetskoi voinî 1941-44 godov*, VI, nr. 12, 1965, p. 63-78.

Lebedev, N.I., *Padenie diktaturî Antonescu,* Izdatel'stvo Mejdunarodnîe Otnoşeniia, Moscova, 1966.

Lebedev, N.I., *Rumînia v godî Vtoroi Mirovoi Voinî. (Vneşnepoliticeskaia i vnutripoliticeskaia istoria Rumînii v 1938-1945 gg.)*, Izdatel'stvo IMO, Moscova, 1961.

Legea de reformă agrară pentru Basarabia,, Imprimeria de Stat, Bucureşti, 1921.

Lemberg, E., *Die Rolle des Geschichtsbewußtseins,* în *Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa*, p. 30-45.

Les Frontières européennes de l' URSS 1917-1940. Recueil d' études, ed. J-B. Duroselle, Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, nr. 85, Librairie Armand Colin, Paris, 1957.

Levit, S.E., Mohov, N.A., Odud, A.L., *Istoria Moldavskoi SSR,* ed. I. S. Grosul, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1959.

Leviţki, I., *O pricinah uciastia faşistskoi Rumînii v voine protiv SSSR,* VI, nr. 7, 1985, p. 68-85:

Lewis, R.A., *The Mixing of Russian and Soviet Nationalities and Its Demographic Impact,* în *Soviet Nationality Problems*, p. 117-167.

Lies Will Not Master the Truth, RFER-CAU, 26 februarie 1973, p. 1-8.

Literaturnîi enţiklopediceskii slovar', Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1987.

Literaturnaia enţiklopedia, 11 vol., Izdatel'stvo Kommunisticeskoi Akademii, Moscova, 1929-1939.

Literatury Journal Counters Soviet Attack, RFER-SRR, nr. 21, 5 iunie 1975, p. 2.

Livezeanu, I., recenzie la M. Bruhis, *Nation — Nationalities — People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party of the Soviet Union in Soviet Moldavia*, SR, 44, nr. 4, 1985, p. 741-742.

Loeber, *Konferenz über die deutsch-sowjetischen Verträge von 1939 in Tallin/Reval*, Osteuropa, 39, nr. 11-12, 1989, p. 1128-1130.

Löwenhardt, J., *Het sovjetcolofon — een sleutelgat voor de Kremlinoloog?*, IS, 33, nr. 1, 1977, p. 21-32.

Lozovan, E., *La Linguistique roumaine de 1952 à 1954*, ZRPh, 71, nr. 5-6, 1955, p. 391-407.

Lucinski, P.K., *Dmitrii Kantemir — obşcestvenno-politiceskii deiatel', ucenîi, patriot*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 5-25.

Lucinski, P.K., *Dmitrii Kantemir — obşcestenno-politiceskii deiatel', ucionîi, patriot*, VI, nr. 9, 1973, p. 34-46.

Lungu, D.B., *Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the Early 1920s*, SEE, 6, nr. 1, 1979, p. 29-45.

Lungu, T., Rusenescu, M., *Aspects de la lutte de la paysannerie pour la terre entre 1917 et 1921*, RRH, 2, nr. 1, 1963, p. 165- 188.

Lungu, V.N., *Ustanovlenie v Bessarabii okkupaţionnogo rejima korolevskoi Rumînii*, VI, nr. 10, 1982, p. 18-30.

Lupan, A.P., *Pobeda Inoroga*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 26-33.

Lupta de clasă on Ultimatum-like Demand for Annexation of Bessarabia, RFER-EER, 6 iulie 1966, p. 3.

Lupu, O., *Bemerkungen zur Lage der Rumänen in der Bukowina während der Habsburgischen Herrschaft*, Fondation Européenne Dragan, Roma, 1980.

Lupuşor, G., *Na perekriostke istorii*, KMii, nr. 9, 1990, p. 89-94.

Lustig, O., *In Romania the* Final Solution *Could not be Appplied*, RPH, 13, nr. 3, 1988, p. 205-221.

Maciu, V., La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876 — janvier 1877, RRH, 1, nr. 2, 1962, p. 325-350.

Maciu, V., Netea, V., *L'unité nationale dans la préoccupation de l'Académie Roumaine (jusqu'en 1918)*, RRH, 5, nr. 6, 1966, p. 937-962.

Maciu, V., *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate şi continuitate*, p. 287-314.

Madan, I.K., *Dmitri Kantemir (1673-1723). Ukazatel' literaturî*, ed. V.N. Ermuratski, Chişinău, 1973.

Maier, A., *Marin Preda's* The Delirium: *Historical Novel or Novelistic History?*, RFER-BRR, nr. 94, 6 iunie 1975, p. 1-9.

Maier, A., *Marx Celebrated as the First Romanian Historian*, RFER-SRR, nr. 10, 7 iunie 1983, p. 23-26.

Malaia sovetskaia enţiklopedia, ed. I-a, 10 vol., Ogiz RSFSR, Moscova, 1928-1931.

Malaia sovetskaia enţiklopedia, ed. a II-a, 11 vol., Ogiz RSFSR, Moscova, 1933-1947.

Malaia sovetskaia enţiklopedia, ed. a III-a, 11 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1958-1961.

Manolescu, R., *Unitatea economică a Ţărilor Române în evul mediu (secolele XIV-XVI),* în *Unitate şi continuitate,* p. 135-152.

Marea Unire a românilor în izvoare narative, ed. S. Neagoe, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984.

Marinescu, N., recenzie la V. Georgescu, *Politică şi istrorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977,* RI, 2, nr. 11-12, 1991, p. 715-717.

Marko, K., *Sowjethistoriker zwischen Ideologie und Wissenschaft. Aspekte der sowjetrussischen Wissenschaftspolitik seit Stalin's Tod, 1953-1963,* Abhandlungen des Bundesinstituts zur Erforschung des Marxismus-Leninismus, nr.7, Verlag Wissenschaft und Politik, Cologne, 1964.

Markov, W., *Dimitrie Cantemir und Rußland,* în *Ein bedeutender Gelehrter,* p. 53-58.

Marx Again Invoked by Romanians on the Bessarabian Question, RFER-RSR, nr. 11, 5 aprilie 1976, p. 2-4.

Marx, K., Engels, F., *Opere,* ed. a II-a, 35 vol., Editura Politică, Bucureşti, 1960-1984.

Marx, K., *Însemnări despre români. (Manuscrise inedite),* ed. A. Oţetea, S. Schwann, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1964.

Marx und die Rumänen. Ein aufsehenerregender Handschriftenfund, WDS, 14, nr. 1-2, 1965, p. 16-21.

Marx und die Rumänen. Kronzeuge des Bukarester Souveränitätspolitik?, WDS, 17, nr. 5-6, 1968, p. 86-88.

Mastny, V., *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941-1945,* Columbia University Press, New York, 1979.

Matei, Gh., *La Roumanie et quelques problèmes du désarmement et de la définition de l'agresseur (1932-1933),* RRH, 7, nr. 4, 1968, p. 563-586.

Matei, Gh., *Puncte de vedere la poziţia României faţă de politica müncheneză oglindită în lucrări apărute peste hotare,* Ai, 11, nr. 5, 1965, p. 159-161.

Matei, I., *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulièrement la Valachie),* RESEE, 10, nr. 1, p. 65-81.

Matkovski, A., *Russkie otzîvî o tvorcestve i licinosti Dmitria Kantemira,* în *Nasledie Dmitria Kantemira,* p. 218-229.

Maurer, I.Gh., *Temelia de neclintit a mişcării comuniste internaţionale,* LC, nr. 10, 1963, p. 13-26.

Maxwell, W., *Bessarabia had Soviets,* SRT, 9, nr. 4, 1940, p. 28-29, 33.

Mazour, A.G., *Modern Russian Historiography,* ed. revizuită, Greenwood Press, Westport Conn., 1975.

Mazour, A.G., *The Writing of History in the Soviet Union,* Hoover Institution Publication, nr. 87, Stanford University Press, Stanford Calif., 1971.

Mazilu, A.D., *Razvitie istoriko-filosofskoi nauki v Soţialisticeskoi Respublike Rumînii (1944-1969),* ed. V.N. Ermuratski, Ştiinţa, Chişinău, 1973.

Mărgineanu, I., *Tratatul încheiat între Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, şi Petru I, Ţarul Rusiei, la 13 aprilie 1711,* în *Lumea,* nr. 21, 1992, p. 21.

McNeal, R.H., *The Fate of Imperial Russia,* în *Windows on the Russian Past,* p. 122-138.

Mehmet, M.A., *Symposion roumano-turc,* Bucureşti, 25-28 mai 1978, RES, 16, nr. 4, 1978, p. 799-800.

Meissner, B., *Nationalitätenfrage und Sowjetideologie,* în *Nationalitätenprobleme,* p. 11-44.

Meliukova, A.I., *Pameatniki VIII v. do n. e. na territorii lesostepnoi Moldavii,* Iz-MF, 31, nr. 4, 1956, p. 39-47.

Mel'kov, I.D., *Rabota partiinoi organizaţii Moldavii s hozeaistvennîmi kadrami,* VIK, nr. 4, 1973, p. 19-93.

Meurs, W. van, *De kwestie Bessarabië; het tweesnijdend zwaard van Damocles,* Master's Thesis Utrecht University, 1988.

Meurs, W. van, *De Moldavische natie: Tsaristische mythe of Roemeens dilemma?,* IS, 45, nr. 4, 1991, p. 213-221.

Meyendorff, J., *The Byzantine Impact on Russian Civilization,* în *Windows on the Russian Past,* p. 45-56.

Meyer, G., *Perestroika und Geschichtswissenschaft in der UdSSR,* în *Wir brauchen die Wahrheit,* p. 11-61.

Mic dicţionar enciclopedic, ed. I-a, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1972.

Mic dicţionar enciclopedic, ed. a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Michelson, P.E., Deletant, D., *Mosocw 1939 — Kishinev 1991: The Ribbentrop-Molotov Pact Conference in Moldavia,* RL-RU, 3, nr. 34, 1991, p. 16-18.

Milioukov, P., Seignobos, Ch., Eisenmann, L., *Histoire de Russie,* 3 vol., Librairie Ernest Leroux, Paris, 1934.

Miliukov, P., *The Case for Bessarabia,* Londra, 1919.

Mit Marx gegen Moskau, Spiegel, 2 februarie 1965, p. 78.

Mîşko, D.I., Tkacenko, N.M., recenzie la *Istoria Moldavii,* vol. 1, VI, nr. 7, 1952, p. 134-137.

Mocanu, C., recenzie la T. Georgescu, *De la greva generală la crearea PCR,* AI, 8, nr. 4, 1962, p. 178-179.

Mohov, N.A., *O formah i etapah moldavsko-russko-ukrainskih sveazei v XVI-XVIII vekah,* în *Vekovaia drujba,* p. 10-31.

Mohov, N.A., Kolker, B.M., Ţaranov, V.I., *Istoria Moldavii v sovremennoi burjuaznoi istoriografii,* VI, nr. 8, 1970, p. 3-19.

Mohov, N.A., *Moldavia epohi feodalizma. (Ot drevneişih vremion do naceala 19 v.),* Cartea Moldovenească, Chişinău, 1964.

Mohov N.A., *Politiceskie sveazi Rossii i Moldavii vo vtoroi cetverti XVII veka,* în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah,* p. 113-132.

Mohov, N., *Proekt plana ucebnika po istorii Moldavii,* UZ-MNIB, nr. 2, 1949, p. 241-253.

Mohov, N.A., *Rabota sektora istorii Instituta istorii iazîka i literaturî Moldavskoi naucino-issledovatel'skoi bazî Akademii Nauk SSSR,* VI, nr. 4, 1949, p. 156-158.

Mohov, N.A., *Vosstanie ukrainskih i moldavskih krestean pod rukovodstvom Muhi v 1490-1492 gg.,* Iz-MF, nr. 3-4, 1953, p. 17-40.

Moghileanski, N.K., *Gheograficeskii ocerk Bessarabii,* Bessarabskaia Jizni, Chişinău, 1910.

Moghileanski, N.K., *Materialî dlea gheografii i statistiki Bessarabii,*, Tipografia Bessarabskogo Gubernskogo Pravlenia, Chişinău, 1903.

Moisuc, V., *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 — mai 1940,* Biblioteca istorică, nr. 29, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1971.

Moisuc, V., *L'Écroulement des alliances de la Roumanie à la veille de la Deuxième Guerre mondiale,* RHDGM, 35, nr. 140, 1985, p. 1-21.

Moldavskaia roza, SM, 19 mai 1953, p. 2-3.

Moldoveanu, P., *Cum se falsifică istoria,* Nagard, Milan, 1976; retipărit în Gutinul, Baia Mare, 1991.

Monitorul Oficial, nr. 29, IB, 5 februarie 1948, p. 953-962.

Montias, J.M., *Background and Origins of the Rumanian Dispute with Comecom,* SS, 16, nr. 2, 1964, p. 125-151.

Montias, J.M., *Notes on the Romanian Debate on Sheltered Industrialization: 1860-1906,* în *Social Change in Romania,* p. 53-71.

Montias, J.M., *The Economic Development in Communist Rumania,* MIT Press, Cambridge Mass., 1967.

Moore, P., *Romanian-Moldavian SSR Relations,* RFER-BRR, nr. 202, 24 septembrie 1979, p. 1-6.

Moore, P., *The Return of the Bessarabian Polemic: The Soviet Contribution,* RFER-BRR, nr. 160, 13 iulie 1978, p. 1-7.

Moschuna-Sion, M.E., *I Principati romeni nel duello fra Napoleone e Alessandro I,* RER, nr. 7-8, 1961, p. 108-115.

Moscow's Problems of History: A Selected Critical Bibliography of the Soviet Journal Voprosî istorii *1956-1985,* ed. J.L. Keep, ed. a II-a, Institute of Soviet and East European Studies: Bibliographical Series, nr. 5, 1986, Carleton University, Ottawa, 1988.

Movileanu, N.F., *Golod v Moldavii 1946-47 godov,* Kmii, nr. 8, 1990, p. 61-75.

Muntean, M.P., recenzie la M.B. Itkis, *Kresteanskoe dvijenie v Moldavii v 1917 godu i pretvorenie v jizn' leninskogo dekreta o zemle,* în *Straniţî istorii sovetskoi Moldavii,* p. 205-208.

Muntean, M.P., recenzie la V.I. Jukov, *Goroda Bessarabii (1861-1900 gg.). Ocerki soţial'no-ekonomiceskogo razvitia,* ISS, nr. 4, 1976, p. 171-172.

Muşat, M., Ardeleanu, I, *Viaţa politică în România, 1918-1921,* ed. a II-a, 1971; retipărită în Editura Politică, Bucureşti, 1976.

Muşat, M., Ardeleanu, I., *From Ancient Dacia to Modern Romania,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

Muşat, M., Zaharia, Gh., *Romania*, în *Assertion of Unitary Independent National States*, p. 15-55.

Musterd, C., *De waarheid in pacht. Studies over geschiedschrijving in de Sovjet Unie*, Octavo, Bergen, 1985.

M. V. Frunze, KB, nr. 1, 1926, p. 32-34.

Nahaylo, B., *Moldovan Conflict Creates New Dilemmas for Ukraine*, RFE/RL-RR, 1, nr. 20, 1922, p. 1-8.

Nahaylo, B., *National Ferment in Moldavia*, RL-RB. 1, nr. 32, 1989, p. 1-10.

Nahaylo, B., *Ukraine and Moldova: The View from Kiev*, RFE/RL- RR, 1, nr. 18, 1992, p. 39-45.

Nakko, A., *Istoria Bessarabii s drevneişih vremion*, 2 vol., Tipografia Ul'riha Şul'ţe, Odessa, 1873-1876.

Nandriş, G., *Bessarabia and Bucovina. The Troian Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean*, Editura Societatea pentru Cultură, Londra, 1968.

Nandriş, G., *The Relations between Moldavia and Ukraine According to Ukrainian Folklore*, UR, 5, nr. 1, 1958, p. 26- 49.

Nandriş-Cudla, A., *20 de ani în Siberia. Destin Bucovinean*, Humanitas, Bucureşti, 1991.

Nano, F.C., *The First Soviet Double Cross. A Chapter in the Secret History of World War II*, JCEA, 12, nr. 1, 1952, p. 236-258.

Narţov, N., *Istoriceskie sud'bî Bessarabii i Moldavii. (Kratkii ocerk)*, IM, nr. 9, 1940, p. 85-98.

Narocinicki, A.L., *Balkanskii krizis 1875-1878 gg. i velikie derjavî*, VI, nr. 11, 1976, p. 32-52.

Naş martirolog, KB, nr. 1, 1928, p. 3-7.

Nasledie Dmitria Kantemira i sovremennost', ed. H.G. Corbu, L. Ciobanu, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1976.

Nationalism in Eastern Europe, ed. P.F. Sugar, I.J. Lederer, Washington University Press, Seattle Wash., 1971.

Nationalism in the USSR. Problems of Nationalities, ed. A. Bon, R. van Vooren, Second World Press, Amsterdam, 1989.

Nationalismus in der Welt von Heute, ed. H.A. Winkler, Geschichte und Gesellschaft. Sonderheft, nr. 8, Vanderbroek & Ruprecht, Göttingen, 1982.

Nationalitätenprobleme in der Sowjetunion und Osteuropa, ed. G. Brunner, B. Meissner, Makus Verlag, Cologne, 1982.

Nazi-Soviet Relations 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office, ed. R.J. Sontag, J.S. Beddie, Department of State, Washington, 1948.

Neag, M., *A Brief History of Education in the Russo-Romanian Border Area*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 199- 204.

Necikina, M., *K voprosu o formule naimen'şee zlo*, VI, nr. 4, 1951, p. 44-48.

Necrasov, O.C., *Étude anthropologique de la Moldavie et de la Bessarabie septentrionales,* Académie Roumaine. Études et Recherches, nr. 12, Moniteur Officiel et Imprimeries de l' État, Bucureşti, 1941.

Nehonov, G., *Bor'ba za vîsotu nad Dnestrom,* VIJ, nr. 12, 1965, p. 40-47.

Neculce, N., *Genèse du problème bessarabien,* în *Aspects des relations russo-roumaines,* p. 34-37.

Nedelciuc, V., *Republica Moldova,* Universitas, Chişinău, 1992.

Nedova, E.P., *Moldavsko-tureţkie otnoşenia epohi feodalizma v osveşcenii nekotorîh tureţkih burjuaznîh istorikov,* în *Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov*, p. 203-214.

Nedzvedski, A.V., *Puşkinskii iubilei 1937 g. v Moldavskoi ASSR,* în *Puşkin na iughe*, vol. 1, p. 343-346.

Nemoianu, V., recenzie la M. Bruhis, *One step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics. (Moldavian: A Look Back, A Survey, and Perspectives, 1924-1980),* SR, 42, nr. 3, 1983, p. 509-510.

News Directions in Soviet History, ed. St. White, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Nicolae Titulescu. Documente confidenţiale, ed. I. Grecescu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.

Nistor, I., *Bessarabia and Bukovina,* Rumanian Studies, nr. 3, Bucureşti, 1939.

Nistor, I., *Istoria Basarabiei,* ed. S. Neagoe, Glasul Bucovinei, Cernăuţi, 1923; retipărit la Humanitas, Bucureşti, 1991.

Nistor, I., *Istoria Bucovinei,* ed. S. Neagoe, Humanitas, Bucureşti, 1991.

Nistor, I.I. *Problema ucraineană în lumina istoriei,* Glasul Bucovinei, Cernăuţi, 1934.

Nistor, I.I., *Die Vereinigung der Bukowina mit Rumanien,* Bucovina, Bucureşti, 1940; retipărit la Rumänische Studiengruppe, Munich, 1968.

Nistor, I.S., *L' Unification institutionelle et administrative de la Roumanie parachevée,* în *Nouvelles Études d' histoire*, vol. VII, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1985, p. 129-143.

Nolte, E., *The Relationship between* Bourgeois *and* Marxist *Historiography,* HTh, nr. 14, 1975, p. 57-73.

Norman, D., *Clio in Bucharest,* Survey, nr. 25, 1958, p. 35-41.

Nouvelles Études d' histoire, ed. Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, D. Berindei, vol. VI. 2, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1980.

Nouvelles Études d 'histoire, vol. VII, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1985.

Novaia i noveişaia istoria Rumînii. (Sbornik statei), ed. V.N. Vinogradov, Izdatel'stvo Akademii Nauk, Moscova, 1963.

Novîi enţiklopediceskii slovar', 29 vol., Tıpografia Brokgaus-Efron, St. Petersburg, f.a.

O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah. Sovmestnaia sessia rumînskih i sovetskih istorikov. Iiun', 1958 goda, Izdatel'stvo Inostrannoi Literaturî, Moscova, 1960.

Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR, 5 vol., Akademia Nauk SSSR, Nauka, Moscova, 1955-1985.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii, ed. D.S. Cornovan, S.I. Afteniuk, V.C. Barbulat, ş.a., ed. a II-a, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1968.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii, ed. E.S. Postovoi, S.I. Afteniuk, V.K. Barbulat ş.a., ed. I-a, Partiinoe Izdatel'stvo ŢK KP Moldavii, Chişinău,1964.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii, ed. I.P. Kalin, S.I. Afteniuk, N.K. Bibilieşvili ş.a., ed. a III-a, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1981.

Ochotnikov, J., Batchinskii, N., *La Bessarabie et la paix européenne*, Association des Émigrés Bessarabiens, Paris, 1927.

Oganean, L.N., *K voprosu ob otnoşenii A.S. Puşkina k Gheterii*, în *Puşkin na iughe*, p. 133-145.

Oganean, L. N., *K voprosu ob otnoşenii naselenia Bessarabii k osvoboditel'nomu dvijeniiu 1821 goda v Moldavii i Valahii*, în *Vekovaia drujba*, p. 260-272.

Oldson, W.O., *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, East European Monographs, East European Quarterly, Boulder Colo., 1973.

Olteanu, C., Ceauşescu, I., Mocanu, V. ş.a., *Asalt la redute. Eroi ai războiului pentru independenţă*, ed. a II-a, 1969; retipărit la Editura Militară, Bucureşti, 1977.

Open Anti-Rumanian Polemics Resumed, RL-RB, 5 iunie 1970, p. 1- 2.

Oprea, I.M., *Basarabia la Conferinţa româno-sovietică de la Viena (1924)* [II], RI, 3, nr. 7-8, 1992, p. 707-724.

Oprea, I. M., *Basarabia la Conferinţa româno-sovietică de la Viena (1924)* [I], RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 23-38.

Oprea, I.M., *Nicolae Titulescu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966.

Oprea, I.M., *Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity*, Biblioteca Historica Romaniae, Studies, nr. 22, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, Bucureşti, 1968.

Oprea, I.M., *O etapă rodnică din istoria relaţiilor diplomatice româno-sovietice 1928-1936*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.

Orlov, A.S., *SSSR-Ghermania: avgust 1939 — iiun' 1941*, Novoe v Jizni, Nauke, Tehnike. Seria Istoria, nr. 5, Znanie, Moscova, 1991.

Oschlies, W., *Der XI. Parteitag der Rumänischen Kommunistichen Partei. Ceauşescu ruft zum* Großen Sprung, în *Osteuropa*, 25, nr. 5, 1975, p. 319-330.

Osten, *Als Beobachter beim Bukarester Parteitag*, în *Osteuropa*, 25, nr. 5, 1975, p. 331-337.

Oţetea, A., *Karl Marx et la lutte des Roumains pour l' émancipation sociale et la libération nationale*, RRH. 7, nr. 5, 1968, p. 725-732.

Oţetea, A., *Voprosî publikaţii drevnih tekstov*, în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 36-54.

Oţetea, A., *Marx şi lupta românilor pentru emancipare socială şi eliberare naţională*, LC, nr. 4, 1968, p. 42-47.

Ot'ezd v Rumîniiu delegaţii deiatelei kulturî Moldavskoi SSR, SM, 17 mai 1953, p. 1.

Ouroussof, S.D., *Mémoires d'un gouverneur*, Librairie Félix Juven, Paris, 1907.

Pacepa, I., *Red Horizons*, Regnery Gateway, Washington, 1987.

Palmieri, A., *La Basarabia e la diplomazia dei Soviety,* La Vita Italiana, Roma, 1925.

Pameatnik G.I. Kotovskomu, SM, 28 mai 1953, p. 3.

Panaitescu, E., *La frontiera orientale della Latinità: La Romania e la Bessarabia,* NA, 16 septembrie 1924.

Panaitescu, P.P., *Istoria românilor,* Bucureşti, 1942; retipărit la Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1990.

Papacostea, Ş., *Nicolae Iorga şi trecutul Basarabiei,* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 9-10.

Party History Delayed?, 18 octombrie 1967, p. 4.[1]

Party Paper Defends Revised Version of Delirul, RFER-SRR, nr. 39, 10 octombrie 1975, p. 12-14.

Pascu, Şt., *Dimitrie Cantemir,* BAIÉS, nr. 11, 1973, p. 151-166.

Pascu Şt., *Dimitrie Cantemir în gîndirea şi conştiinţa poporului român,* AI, 19, nr. 4, 1973, p. 3-16.

Passek, T.S., *Raskopki na mnogosloinom poselenii v s. Golerkani na Dnestre v 1954 godu,* Iz-MF, 31, nr. 4, 1956, p. 19-37.

Payot, R., *Le Sort des Roumains de Bessarabie,* JG, 7 mai 1965.

Pe veci cu Rusia (150 ani de la unirea Basarabiei cu Rusia), ÎS, 13, nr. 6, 1962, p. 61-63.

Pearton, M., *N. Iorga as Historian and Politician,* în Historians as Nation-Builders, p. 157-173.

Pelivan, I.G., *Bessarabia under Russian Rule (1812-1918),* Imprimerie J. Carpantier, Paris, 1920.

Pelivan, I.G., *Chronologie de la Bessarabie depuis son annexation à la Russie (1812) jusqu' à la ratification de l 'union de la Bessarabie à la Roumanie par l' Assemblée Constituante de la Grande Roumanie (29 décembre 1919),* Paris, 1920.

Pelivan, I.G., *L'Union de la Bessarabie à la mère patrie — la Roumanie,* Lahure, Paris, 1919.

Pelivan, I.G., *The Economic State of Bessarabia,* Imprimerie des Arts et des Sports, Paris, 1920.

Penelea, G., *An American Book about the Making of the Modern Romanian State,* RRH, 20, nr. 1, 1981, p. 137-141.

Penzul, A.P., *Stamati i Puşkin,* în *Puşkin na iughe,* vol. 2, p. 96-103.

Petrencu, A., *Învăţămîntul istoric în România (1948-1989),* Ştiinţa, Chişinău, 1991.

Petri, A., Tuţu, D., Ilie, P., *Manifestări ale stării de spirit antifasciste şi antihitleriste a armatei române în timpul războiului hitlerist,* AIIP, 11, nr. 6, 1965, p. 47-65.

Pîntea, G., *Rolul organizaţiilor militare moldoveneşti în actul unirii Basarabiei,* în *Dreptatea,* Chişinău, 1931.

Platonov, S.P., *Kommunisiceskaia partia Rumînii — vdohnovitel'i organizator bor'bî za ustanovlenie i ukreplenie narodno- demokraticeskogo stroia (23 avgusta 1944 — 1948 gg.),* UZ- TPI, nr. 15, 1967, p. 88-99.

Podavlenie vosstaniia v Bessarabii, IR, 6, 1924, p. 8.

Pohilă, V., *Grafia latină pentru toţi,* Ştiinţa, Chişinău, 1993.

Pool, J. *Soviet Language Planning: Goals, Results, Options,* în *Soviet Nationality Policies and Practices,* p. 223-249.

Pool, J., *Whose Russian Language?,* în *Ethnic Russia in the USSR,* p. 237-248.

Popescu-Puțuri, I., Stoica, G., Rădulescu, I., *Velikaia Okteabrskaia Soțialisticeskaia Revoliuțiia i rabocee dvijenie v Rumînii,* Velikaia sila idei Okteabrea, Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1967.

Popovici, A., *The Political Status of Bessarabia,* Randell, Washington D.C., 1931.

Popovici, K.F., *Eminescu i A.S. Pușkin,* în *Pușkin na iughe,* vol. 1, p. 112-120.

Popovici, V., *Rolul progresist al Rusiei în dezvoltarea autonomiei economice și politice a țărilor române la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX,* în *Vekovaia drujba,* p. 128-138.

Popovski, V.T., *Kritika nekotorîh izmîșlenii istorii soțialisticeskoi revoliuții v Moldavii,* în *Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov,* p. 134-145.

Popp, N., *Die Rumänen jenseits des Dnejestrs und die Moldavische Republick. Zum 10. Jahrestag ihrer Begründung: 19, April 1925 bis 19. April 1935,* Dientslicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 131, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1941.

Potlog, V., *Dmitri Kantemir o voine i mire,* în *Nasledie Dmitria Kantemira,* p. 94-106.

Powerful New Radio Transmitter for Iasi, RFER-EER, nr. 2, 19 ianuarie 1971, p. 21-22.

Preda, M., *Delirul,* ed. a II-a, Cartea Românească, București, 1975.

Pro Bessarabia and Bucovina, Albert Clark & Co., Londra, 1958.

Pro Bessarabia. Mémoire, Blanchard, Paris, 1955.

Problemî istorii, teorii i organizații nauki, ed. S.I. Radauțan, A.D. Ursul, A.I. Babii ș.a., Știința, Chișinău, 1985.

Problems of History and Social Theory, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, București, 1970.

Procopovici, A., *Diw nationalen Kämpfe um die orthodoxe Metropolie des Buchenlandes (Die nationale Kämpfe des vorigen Jahrhunderts: Das Buchenland wie es war und wie sein wird),* Dienstlicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 252, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1943.

Procopovici, A., *Unser Buchenland,* Dientslicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr.148, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1841.

Prokopowitsch, E., *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukovina und der Dako-Romanismus,* Böhlaus, Graz, 1965.

Pugaciov, V.V., *K voprosu o zakliucenii Buharestkogo mira v 1812 godu,* UZ-MU, 4, nr. 4, 1951, p. 112-115.

Pushkin, A., *The Letters of Alexander Pushkin,* ed. J.Th. Shaw, 3 vol., Indiana University Press, Bloomington Ind., 1963.

Pușkin na iughe. Trudî Pușkinskoi konferenții Kișiniova i Odessî, ed. Z. A. Babaiceva, A.T. Borșci, G.F. Bogaci, vol. 1, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo MSSR, Chișinău, 1958.

Pușkin na iughe. Trudî Pușkinskoi konferenții Kișiniova i Odessî, ed. Z.A. Borinevici-Babaiceva, I.C. Varticean, G.F. Bogaci, vol. 2, Știința, Chișinău, 1961.

Radio Moscow on Bessarabia, RFER-EER, 3 august 1967, p. 3-4.

Raeff, M., *Patterns of Russian Imperial Policy towards the Nationalities,* în *Soviet Nationality Problems,* p. 22-42.

Rahr, A., *Moldavian Party Leader Reprimanded,* RL-RB, nr. 411, 1986, p. 1-4.

Rakovski, Ch., *Roumanie et Bessarabie. À la République Soviétique Socialiste autonome de Moldavie, à l'occasion du 7-e anniversaire de l'annexation de la Bessarabae,* Librairie du Travail, Paris, 1925.

Rakovski, Ch., *Rumînia i Bessarabia. K semiletiiu anneksii Bessarabii,* Izdanie Litizdata, Moscova, 1925.

Rasiak, R.O., The Soviet people: *Multitethnic Alternative or Ruse?,* în *Ethnic Russia in the USSR,* p. 159-171.

Ravdin, R., *Plamea nad Dnestrom,* SM, 26 martie 1965.

Reacţionnaia rol' relighii i ţerkvi. Arhivnîe dokumentî o deiatel'nosti sveaşcennoslujitelei v Moldavii, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969.

Regnault, E., *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes,* Paulin et Le Chevalier, Paris, 1855.

Re-Latinisierung, WDS, 14, nr. 3-4, 1965, p. 51.

Relations between Soviet and Rumanian Historians, RFER-EER, nr. 3, 25 ianuarie 1971, p. 11-12.

Remington, R.A., *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution,* Studies in Communism, Revisionism, and Revolution, nr.17, MIT Press, Cambridge Mass., 1971.

Repida, A.V., Moraru, I.E., recenzie la A.T. Roman, *Uceastie trudeaşcihsea Moldavskoi ASSR v deiatel'nosti sovetov (1924- 1940 gg.),* ISS, nr. 4, 1985, p. 165-166.

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească [1953], Cartea Rusă, Bucureşti, 1953.

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească [1954], Bucureşti, 1954.

Revised Edition of Delirul *Shows Response to Criticism,* RFER- SRR, nr. 1, 15 ianuarie 1976, p. 2-5.

Rewriting Russian History. Soviet Interpretation of Russia's Past, ed. C.E. Black, ed. a II-a, 1956; retipărit în Vintage Books, New York, 1962.

Riasanovsky, N.V., *A History of Russia,* ed. a III-a, 1963; retipărit în Oxford University Press, New York, 1977.

Richter, F., *Sowjetunion. Wieviele Armeen gibt es im Lande?,* Osteuropa, 41, nr. 10, 1991, p. 556-563.

Rigby, T., *Communist Party Membership in the USSR,* Princeton University Press, Princeton N.J., 1968.

Rogers, K. H.; *Moldavian, Romanian, and the Question of a National Language,* în *The Tragic Plight of a Border Area,* p. 167-174.

Rogger, H., *Politics, Ideology and History in the USSR: The Search for Coexistence,* SS, 16, nr. 3, 1965, p. 253-275.

Rogger, H., *Romania,* în *The European Right,* p. 501-574.

Roitman, N.D., *Iz istorii sovmestnoi bor'bî trudeaşcihsea Moldavii i Ukrainî za vlast' sovetov (koneţ 1917 — nacealo 1918 godov),* în *Vekovaia drujba,* p. 362-374.

Roller, M., *Revoliuţionnaia bor'ba rumînskih moreakov v konţe 1917 — naceale 1918 goda,* VI, nr. 11, 1956, p. 97-105.

Roman, L., *Românii la est de Nistru în secolele XIII-XX,* RI, 3, nr. 7-8, 1992, p. 725-734.

Romania between East and West. Historical Essays in Memoy of Constantin C. Giurescu,, ed. Şt. Fischer-Galaţi, R.R. Florescu, G.R. Ursul, East European Monographs, nr. 103, East European Quarterly, Boulder Colo., 1982.

Romania the First World War 1914-1919: An Annotated Bibliography, ed. C.E. Torrey, Emporia State Research Studies, nr. 29.4, Emporia State Research Studies, Emporia Kan., 1981.

Romanian History 1848-1918. Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians, Utrecht 1977, ed. A.P. van Goudoever, Historische Studies, nr. 36, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979.

Roobol, W. H., *Romania and the Powers in 1876-77,* în *Romanian History* 1848-1918, p. 85-100.

Roşcovan, I.D., *Kişinevskii proţess tatarbunarskih krestean i mejdunarodnoe dvijenie solidarnosti,* ISS, nr. 9, 1965, p. 104-114.

Roşcovan, I.D., *O nekotorîh popîtkah fal'sifikaţii istorii tatarbunarskogo vosstaniia,* UZ-BPI, nr. 9, 1967, p. 3-8.

Roşcovan, I.D., *Anri Barbius v Kişiniove,* UZ-BPI, nr. 11, 1969, p. 10-21.

Roşcovan, I.D., *Jarkaia straniţa proletarskoi solidarnosti,* Cartea Moldovenească, Chişinău, 1970.

Rud', G.I., *Istoriceskii povorot v jizni moldavskogo naroda,* SM, 28 iunie 1955, p. 2.

Rumanian Attack on Soviet Proposal for Economic Region on Danube, RFER-TAR, 23 iunie 1964, p. 1-6.

Rumanian Cultural Life since the 1965 Party Congress, RFER- EER, 23 martie 1967, p. 1-11.

Rumanians Critical of a Soviet Work on the History of Literature, RFER-EER, 15 iunie 1966, p. 3.

Rumänien, ed. K-D. Grothusen, Südosteuropa-Handbuch, nr. 2, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977.

Runge, G., *Die bessarabische Frage,* în *Osteuropa,* 11, nr. 3, 1935- 1936, p. 174-181.

Rura, M.J., *Reinterpretation of History as a Method of Furthering Communism in Rumania. A Study in Comparative Historiography,* Georgetown University Press, Washington D.C., 1961.

Russev, E., *Anul 1812 — dată memorabilă în istoria Moldovei,* în *ÎS,* nr. 5 (1967), p. 21-26.

Russev, E. M., *Dmitri Cantemir — pobornik svobodî i nezavisimosti Otciznî,* în *Nasledie Dmitria Kantemira,* p. 33-62.

Russev, E., *La obîrşia prieteniei moldo-ruso-ukrainene,* în *Nistru,* nr. 4, 1962, p. 151-157.

Russev, E., *Vekovaia drujba,* Nistru, nr. 5, 1962, p. 141-151.

Russian Genocidal Policies. Mass Deportation of Roumanians from Bessarabia, Detroit Mich., 1965.

Russko-rumînskie i sovetsko-rumînskie otnoşenia. Sbornik statei i soobşcenii, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969.
Rußland — Deutscland — Amerika. Festschrift für Fritz T. Epstein zum 80. Geburtstag, ed. A. Fischer, G. Moltmann, K. Schwabe, Frankfurter Historische Abhandlungen, nr. 17, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1978.

Samoilov, S.I., *Osvobojdenie Rumînii ot tureţkoi zavisimosti v rezul'tate russko-tureţkoi voinî 1877-1878 godov,* VI, nr. 2, 1959, p. 84-101.
Savu, A.G., *Aspecte ale politicii externe a României în preajma declanşării celui de-al doilea război mondial,* AISISP, 12, nr. 1, 1966, p. 66-84.
Savvina, M.G., *Bor'ba sovetskoi delegaţii za demokraticeskii mirnîi dogovor s Rumîniei na Parijskoi mirnoi konferenţii 1946 goda,* în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah,* p. 250-275.
Scanlan, J.P., *From Historical Materialism to Historical Interactionism: A Philosophical Examination of Some Recent Developments,* în *Windows on the Russian Past,* p. 3-23.

Schapiro, L., *The Communist Party of the Soviet Union, 1960;* retipărit în Vintage Books, New York, 1971.
Schöpflin, G., *Rumanian Nationalism,* în *Survey,* 20, nr. 2-3, 1977, p. 77-104.
Scînteia on the Comintern, RFER-EER, nr. 23, 11 martie 1969, p. 1-2.
Scorochirja, G., *Basarabia,* Colecţia Omul Nou, nr. 33, 1955.
Selach, G.N., *Russko-tureţkoe soglaşenie 1802 g. o Dunaiskih kneajestvah,* VI, nr. 12, 1961, p. 195-202.
Semionova, I.V., *K voprosu o russko-moldavskih torgovîh sveazeah v konţe XVIII veka,* Iz-MF, 54, nr. 9, 1959, p. 87-94.
Senkevici, V.M., *Istoriceskie sveazi moldavskogo naroda s velikim russkim narodom,* Gosizdat Moldavii, Chişinău, 1947.
Serghei Lazo. Vospominania i dokumentî, ed. A. Romanova, G. Reihberg, Grajdanskaia Voina v SSSR v ocerkah i vospominaniah uceastnikov, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Istoria Grajdanskoi Voinî, Moscova, 1938.
Shafir, M., *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change,* Marxist Regimes Series, Frances Pinter, Londra, 1985.
Sheehy, A., *Cultural Concessions but no Autonomy for Gagauz,* RL-RB, nr. 456, 1987, p. 1-4.
Sherlock, Th., *Politics and History under Gorbachev,* PC, 37, nr. 3-4, 1988, p. 16-42.
Shevelov, G.Y., recenzie la M. Bruhis, *One Step Back, Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, a Survey, and Perspectives, 1924-1980),* CSP, 25, nr. 2, 1983, p. 321-322.
Shteppa, K.F., *The* Lesser Evil Formula, în *Rewriting Russian History,* p. 107-122.
Shteppa, K.F., *Russian Historians and the Soviet State,* Rutgers University Press, New Brunswik N.J., 1962.

Shukhat, M., *Moldavia,* Raduga, Moscova, 1986.

Silver, B.D., *Language Policy and the Linguistic Russification of Soviet Nationalities,*, în *Soviet Nationality Policies and Practices,* p. 250-306.

Simion, A., *Pînă la orice sacrificiu în interesul poporului român,* ES, nr. 7, 1976, p. 8-11, 38-39.

Simion, A., *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944,* Dacia, Cluj, 1979.

Simon, G., *Nationalismus in der Sowjetunion,* în *Nationalismus in der Welt von Heute,* p. 82-103.

Simon, G., *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion seit Stalin,* în *Nationalitätenprobleme,* p. 45- 66.

Siupur, E., *Von Bessarabien zur Republik Moldau — die historischen Wurzeln eines Konflikts,* SOE, 42, nr. 3-4, 1993, p. 153-162.

Sîtnik, M.K., *Moskovskii protokol 1929 i bessarabskii vopros,* BA, nr. 2, 1969, p. 1-5.

Sîtnik, M.K., *Nezabîvaemîe dni. (Po stranițam gazet za iiun'-iiul' 1940 g.),* Kmii, nr. 6, 1964, p. 16-19.

Sîtnik, M.K., Garaz, I.G., *Uprocenie kolhozno-sovhoznogo stroia i podiom sel'sko-hozeaistvennogo proizvodstva v Moldavskoi SSR na etape zaverșenia stroitel'stva sofializma (1951-1958 gg.),* în *Straniți istorii Sovetskoi Moldavii,* p. 59-86.

Smal-Stockl, R., *The Nationality Problem of the Soviet Union and Russian Communist Imperialism,* Bruce Publishing Company, Milwaukee, 1952.

Smith, G. *Nationalities Policy from Lenin to Gorbachev,* în *The Nationalities Question,* p. 1-20.

Smochină, C.N., *Traduceri,* MN, 1, nr. 4, 1936, p. 462-467.

Smochină, N.P., *Republica Moldovenească a Sovietelor [I],* MN, 1, nr. 1, 1935, p. 1-55.

Smochină, N.P., *Republica Moldovenească a Sovietelor [II],* MN, 1, nr. 2-3, 1936, p. 131-212.

Smochină, N.P., *Republica Moldovenească a Sovietelor,* Cunoștințe Folositoare din Lumea Largă, nr. C-75, Cartea Românească, București, 1938.

Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation, ed. K. Jowitt, Research Series, nr. 36, California Universiy Press, Berkeley Calif., 1978.

Soțial'no-istoriceskaia obuslovlennost' razvitia moldavskogo național'nogo iazîka, ed. T. P. Iliașenko, Știința, Chișinău, 1983.

Socor, V., *Annexation of Bessarabia and Nothern Bukovina Condemned by Romania,* RL-RU, 3, nr. 29, 1991, p. 23-27.

Socor, V., *Creeping Putsch in Eastern Moldova,* RFE/RL-RR, 1, nr. 3, 1992, p. 8-13.

Socor, V., *Gagauz in Moldavia Demand Separate Republic,* RL-RU, 2, nr. 36, 1990, p. 8-13.

Socor, V., *Moldavia Defies Soviet Coup, Removes Vestiges of Communism,* RL-RU, 3, nr. 38, 1991, p. 18-23.

Socor, V., *Moldavia Resists Pressure and Boycotts Union Referendum,* RL-RU, 3, nr. 13,1991, p. 9-14.

Socor, V., *Moldavia Resists Soviet Draft and Seeks Own* National *Forces*, RL-RU, 2, nr. 43, 1990, p. 19-23.

Socor, V., *Moldavian Parliament Endorses Confederation*, RL-RU, 3, nr. 9, 1991, p. 18-20.

Socor, V., *Moldavian President Breaks New Ground in Romania*, RL-RU, 3, nr. 8, 1991, p. 20-23.

Socor, V., *Moldavian Proclaimed Official Language in the Moldavian SSR*, RL-RU, 1, nr. 38, 1989, p. 13-15.

Socor, V., *Moldavian Reformists in the USSR Congres of People's Deputies*, RL-RU, 1, nr. 25, 1989. P. 18-20.

Socor, V., *Moldova Builts a New State*, RFE/RL-RR, 1, nr. 1, 1992, p. 42-45.

Socor, V., *Moldova's* Dniester *Ulcer*, RFE/RL-RR, 2, nr. 1, 1993, p. 12-16.

Socor, V., *Moldova's New Government of National Consensus*, RFE/RL-RR, 1, nr. 2, 1992, p. 5-10.

Socor, V., *Moldova: Another Major Setback for Pro-Romanian Forces*, RFE/RL-RR, 2, nr. 9, 1993, p. 15-21.

Socor, V., *Moldovan-Romanian Relations Are Slow to Develop*, RFE/RL-RR, 1, nr. 26, 1992, p. 38-45.

Socor, V., *Opinion Polling in Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 13, 1992, p. 60-63.

Socor, V., *Party Leader of Moldavian SSR Replaced*, RL-RU, 1, nr. 48, 1989, p. 20-23.

Socor, V., *Personnel Changes at Moldavian Plenum*, RL-RU, 1, nr. 50, 1989, p. 25-27.

Socor, V., *Politics of the Language Question*, RL-RU, 1, nr. 36, 1989, p. 33-36.

Socor, V., *Popular Front Founded in Moldavia*, RL-RU, 1, nr. 23, 1989, p. 23-26.

Socor, V., *Russia's Fourteenth Army and the Insurgency in Eastern Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 36, 1992, p. 41-48.

Socor, V., *Russian Forces in Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 34, 1992, p. 38-43.

Socor, V., *Serpents' Island: Another Territorial Issue between Romania and the Soviet Union*, RFE-REE, 2, nr. 21, 1991, p. 27-29.

Socor, V., *The Alexe Mateevici Cultural Club: An Informal Group Becomes a Mass Movement*, RL-RU, 1, nr. 34, 1989, p. 23-25.

Socor, V., *The CIS and the Republics: Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 7, 1992, p. 11-13.

Socor, V., *The Fourteenth Army in Moldova: There to Stay?*, RFE/RL-RR, 2, nr. 25, 1993, p. 42-49.

Socor, V., *The Media: Moldova*, RFE/RL-RR, 1, nr. 39, 1992, p. 77- 81.

Socor, V., *The Moldavian Communists: From Ruling to Opposition Party*, RL-RU, 3, nr. 14, 1991, p. 15-21.

Socor, V., *The Moldavian Democratic Movement: Structure, Program, and Initial Impact,*, RL-RU, 1, nr. 8, 1989, p. 29-34.

Socor, V., *The Moldavian Greens: An Independent Ecological Association*, RL-RU, 1, nr. 11, 1989, p. 20-21.

Socor, V., *Unofficial Groups Score Unexpected Gains in Elections in Moldavia*, RL-RU, 1, nr. 19, 1989, p. 17-20.

Socor, V., *Why Moldova Does Not Seek Reunification,* RFE/RL-RR, 1, nr. 5, 1992, p. 27-23.

Sokraşcennîi prostoi zarubejnîh vagonov, SM, 9 ianuarie 1963, p. 2.

Solchanyk, R., *Ukraine, Belorussia, and Moldavia: Imperial Integration, Russification, and the Struggle for National Survival,* în *The Nationalities Factor*, p. 175-203.

Sovetov, P.V., *K istorii nasledstvennogo prava feodal'noi Moldavii (do XIX v.),* Iz-MF, 56, nr. 2, 1959, p. 3-38.

Sovetskaia Bessarabia i sovetskaia Bukovina, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1940.

Sovetskaia istoriceskaia enţiklopedia, 16 vol., Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1961-1976.

Sovetskaia Moldavia. Kratkaia enţiklopedia, Cartea Moldovenească, Chişinău, 1982.

Sovetskaia politika v voprose o Bessarabii ostaetsea neizmennoi, KB, nr. 8-9, 1933, p. 1-3.

Sovetskaia voennaia enţiklopedia,, 8 vol., Voenizdat, Moscova, 1976-1980.

Sovetskii enţiklopediceskii slovar', ed. a IV-a, Sovetskaia Enţiklopedia, Moscova, 1988.

Soviet Academician Disputes Rumanian Historians' Views on the Bessarabian Question, RL-RB, 24 august 1976, p. 1-24.

Soviet Documents on Foreign Policy, ed. J. Degras, 3 vol., Oxford University Press, New York, 1951-1953.

Soviet Historian on Rumania's Prewar Foreign Policy, RFER-CAU, 17 iulie 1967, p. 1-3.

Soviet Literary Journal Attacks Rumanian Novel, RFER-SRR, nr. 19, 23 mai 1976, p. 14-15.

Soviet Nationality Policies and Practices, ed. J.R. Azrael, Preager Special Studies, Preager Publishers, New York, 1978.

Soviet Nationality Problems, ed. E. Allworth, Columbia University Press, New York, 1971.

Soviet Polemics with Rumanian Historians, RFER-CAU, 28 ianuarie 1971, p. 1-3.

Spechler, D.R., *Russian Nationalism and Soviet Politics,* în *The Nationality Factor,* p. 281.

Spector, Sh.D., *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu,* Bookman, New York, 1962.

Spector, Sh.D., *The Question of Bessarabia in the Political Relations between Russia and Rumania,* Master's Thesis, Faculty of Political Science, Columbia University, februarie 1951.

Sporea, C., *Die Sowjetische Umdeutung der rumänischen Geschichte,* Saeculum, nr. 11, 1960, p. 220-246.

Stalin, I., *O stat'e Engelsa* Vneşnaia politika russkogo ţarizma, în *Bol'şevik,* nr. 9, 1941, p. 1-5.

Stan, A., *Rezistenţă la raptul Basarabiei în 1878,* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 61-80.

Stănescu, M.C., Popescu, N., *Partidul Comunist Român şi congresele Internaţionalei a III-a,* AI, 21, nr. 5, 1975, p. 48-68.

Starr, S.F., *Tsarist Government: The Imperial Dimensions,* în *Soviet Nationality Policies and Practices,* p. 3-38.

Stati, V., *Naţional'nîe proţessî v MSSR. (Obzor zarubejnogo moldavovedenia)*, KMii, nr. 2, 1990, p. 66-74.

Stepanov, G.V., *Zadaci i rol' problemnîh naucinîh sovetov*, în *Soţial'no-istoriceskaia obuslovlennost'*, p. 5-7.

Stöckl, G., *Geschichte und Geschichtsbewußtsein im Marxismus- Leninismus*, în *Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa*, p. 19-29.

Stoy, M., *Politik und Geschichswissenschaft in Rumänien, 1965-1980*, SOF, nr. 41, 1982, p. 219-259.

Straniţî istorii sovetskoi Moldavii, ed. M.C. Sîtnik, P.A. Boiko, A.M. Lazarev ş.a., Ştiinţa, Chişinău, 1973.

Suga, A., *Bessarabien — noch immer umstritten?*, în *Osteuropa*, 21, nr. 5, 1971, p. 316-323.

Suga, A., *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

Suga, A., *L'Ultimatum soviétique au sujet de la Bessarabie du 26 juun 1940 et les droits de l'Union Soviétique*, Le Livre Blanc Roumain sur le Problème Bessarabien, nr. 2, Collection Dacoromania, Madrid, 1968.

Surpat, Gh., *Simpozion româno-sovietic*, AI, 22, nr. 2-3, 1976, p. 169-173.

Survey of International Affairs, Oxford University Press, Londra, 1925-1977.

Szporluk, R., *Pokrovski and Russian History*, în *Survey*, nr. 53, 1964, p. 107-118.

Şcerbinina, O.V., *Kritika sovremennoi zapadno-ghermanskoi burjuaznoi istoriografii istorii Moldavii*, ed. D.E. Şemeakov, Ştiinţa, Chişinău, 1984.

Şevcenko, F.P., *Ob uceastie rumîn v partizanskom dvijenii na Ukraine v godî Velikoi Otecestvennoi voinî*, în *O rumîno- russkih i rumîno-sovietskih sveazeah*, p. 207-225.

Şevcenko, I., *Byzantine Cultural Influences*, în *Rewriting Russian History*, p. 141-190.

Şeveakov, A.A., recenzie la A.M. Lazarev, *God 1940 — prodoljenie soţialisticeskoi revoliuţii v Bessarabii*, VI, nr. 11, 1986, p. 127-129.

Şeviakov, A. A., *Iz istorii ekonomiceskoi ekspansii ghermanskogo imperializma v Rumînii v 1936-1941 gg.*, VI, nr. 12, 1961, p. 109-120.

Ştirbu, S., *Cu privire la influenţa mişcării revoluţionare decembriste asupra evenimentelor revoluţionare din 1821 în ţara noastră*, în *Studii*, 4, nr. 1, 1951, p. 52-57.

Ţarasov, O.I., *Iz istorii organizaţii pervîh naucinîh ţentrov v sovetskoi Moldavii*, în *XXV s'ezd KPSS*, p. 20-30.

Ţarasov, O.I., *Nauka Moldavskoi SSR v period razvitogo soţializma (1960-1980 gg.)*, în *Problemî istorii, teorii i organizaţii nauki*, p. 78-107.

Ţarasov, O.I., *Ocerki istorii organizaţii nauki v sovetskoi Moldavii (1924-1961)*, ed. D.T.Ursul, Ştiinţa, Chişinău, 1980.

Ţarasov, O.I., Protasova, L.V., *Reghional'naia organizaţia planirovania i koordinaţii nauki (na materialah Moldavskoi SSR)*, în *Problemî istorii, teorii i organizaţii nauki*, p. 108-121.

Tătărăscu, Gh., *Die Raumung Bessarabiens und der Nord-Bukowina,* Dientslicher Übersetzung des Übersetzungsdienstes in Wien, nr. 94, Übersetzungsdienst Wien, Viena, 1940.

Tătărăscu, Gh., *Internaţionala a III-a şi Basarabia,* în *Patrimoniu,* nr. 3, 1991, p. 27-55.

Texte din lucrările lui V.I.Lenin cu privire la România, Editura Politică, Bucureşti, 1960.

The Anatomy of Communist Takeovers, ed. Th.T. Hammond, R. Farrell, Yale University Press, New Haven, 1975.

The Celebration of the October Revolution, RFER-EER, 10 octombrie 1967, p. 4-5.

The Changing Intellectual Scene in Rumania II, RFER-EER, 9 noiembrie 1968, p. 1-13.

The Dangerous Game of Falsifying History. Studies and Articles, ed. Şt. Pascu, Şt. Ştephănescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.

The European Right. A Historical Profile, ed. H. Rogger, E. Weber, California University Press, Berkeley Calif., 1965.

The Influence of East Europe and the Soviet West on the USSR, ed. R. Szporluk, Preager, New York, 1975.

The Moldavian Soviet Socialistic Republic, Novosti, Moscova, 1967.

The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society, ed. L. Hajda, M. Beissinger, John M. Olin Critical Issues Series, Westview Press, Boulder Colo, 1990.

The Nationalities Question in the Soviet Union, ed. G. Smith, Longman, London, 1990.

The Pact Molotov-Ribbentrop and Its Consequences for Bessarabia, Universitas, Chişinău, 1991.

The Party's 45-th Anniversary, RFER-EER, 26 ian. 1966, p. 2-3.

The Romanian Question, ed. V. Stoica, The Romanians and Their Land, nr. 1, Pittsburg Printing Company, Pittsburg, 1919.

The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization, ed. R.S. Clem, Preager Special Studies în International Politics and Government, Preager Publishers, New York, 1975.

The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina, ed. M. Manoliu-Manea, American Romanian Academy of Arts and Sciences Publications, nr. 3, Humboldt State University Press, Los Angeles Calif., 1983.

The USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin, ed. G.D. Simmonds, University of Detroit Press, Detroit, 1977.

Thompson, J.M., *Allied and American Intervention in Russia,* în *Rewritting Russian History,* p. 319-380.

Tillet, L.R., *Nationalism and History,* PC, 16, nr. 5, 1967, p. 36- 45.

Tillet, L.R., *Russian Imperialism and Colonialism,* în *Windows on the Russian Past,* p. 105-121.

Tillet, L.R., *Shamil and Muridism in Recent Soviet Historiography,* SR, 20, nr. 2, 1961, p. 253-269.

Tillet, L.R., *Soviet Second Thoughts on Tsarist Colonialism,* FA, 42, nr. 2, 1964, p. 309-319.

Tillet, L.R., *The Great Friendship. Soviet Historians on the Non- Russian Nationalities,* University of North Carolina Press, Chapel-Hill N.C., 1969.

Tiily, Ch., *Coercion, Capital, and European States*, Blackwell, Cambridge Mass., 1990.
Tilly, Ch., *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton N.J., 1975.
Timiras, N., *The Idiom of Bessarabia and Its Latinity and Identity with the Romanian Language*, în *The Tragic Plight of a Border Area*, p. 143-166.
Titulescu, N., *Discursuri*, ed. R. Deutsch, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
Titulescu, N., *Documente diplomatice*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.
Titulescu, N., *Two Neighbours of Russia and Their Policies I. Roumania and Bessarabia*, NCA, 95, nr. 658, 1924, p. 791-803.
Tolz, V., *A New Stage in Restructuring Soviet Historiography*, RL- RB, nr. 170, 1988, p. 1-5.
Tomasic, D.A., *The Romanian Communist Party Leadership*, SR, nr. 20, 1961, p. 477-494.
Topilina, V.M., *I. V. Ocinskii — vidnîi moldavskii ucionîi i organizator nauki*, în *XXV s'ezd KPSS*, p. 58-66.
Trancă, D., *Romania. Marks along a History of 2,050 Years. Romanian Historical and Cultural Landmarks*, Ministry of Tourism, Bucureşti, 1980.
Tratatele internaţionale ale României 1354-1920, ed. I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.
Tratatele internaţionale ale României 1921-1939, ed. Gh. Gheorghe, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.
Tratatele internaţionale ale României 1939-1965, ed. Gh. Gheorghe, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
Treadgold, D.W., *The Impact of the West on Russian Thought*, în *Windows on the Russian Past*, p. 75-88.
Treaty between Principal Allied Powers and Roumania Respecting Bessarabia. Signed at Paris, October 28, 1920, Treaty Series, nr. 15, His Majesty's Stationary Office, Londra, 1922.
Trek from Bessarabia, în *Economist*, nr. 1076, 1955, p. 363.
Trubeţkoi, B.A., *Puşkin na puteah ot romantizma k realizmu. (Iz nekotorîh nabliudenii nad lirikoi Puşkina kişiniovskogo perioda)*, în *Puşkin na iughe*, vol. II, p. 131-146.
Trubeţkoi, B.A., *Puşkin v peceati Bessarabii XIX-XX vv.*, în *Puşkin na iughe*, vol. I, p. 146-150.
Turdeanu, É., *L' Oeuvre de G.I. Brătianu*, RER, nr. 7-8, 1961, p. 137-152.

Ţolescu, I., *La Bessarabie et la Bukovine du Nord, terre roumaine*, Le Livre Blanc Roumain sur le Problème Bessarabien, nr. 1, Collection Dacoromania, Madrid, 1967.
Ţurcanu, I., *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Universitas, Chişinău, 1993.
Ţurcanu, I., *O carte instructivă şi multaşteptată*, în *Patrimoniu*, nr. 3, 1991, p. 127-149.

Uhlig, C., *Die Bessarabische Frage. Eine geopolitische Betrachtung*, Ferdinand Hirt, Breslau, 1926; retipărit în Rumänische Studiengruppe, Munich, 1968.

Uhlig, C., *Die Walle Bessarabiens, besonders die sogenannten Traianswälle*, PHZ, nr. 19, 1928, p. 185-250.

Ukrains'ka radians'ka enţiklopedia, 17 vol., Akademia Nauk USSR, Kiev, 1959-1965.

Ukrainskii sovetskii enţiklopediceskii slovar', 3 vol., Glavnaia Redakţia Ukrainskoi Sovetskoi Enţiklopedii, Kiev, 1988-1989.

Ulam, A.B., *Socialism in Current Soviet Historiography*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 199-221.

Unabhängige Forschung?, WDS, 15, nr. 6, 1966, p. 91.

Unc, Gh., *Români în Armata Roşie*, MI, 1, nr. 7, 1967, p. 13-16.

Unitate şi continuitate în istoria poporului român, ed. D. Berciu, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1968.

Unruhiges Moldawien, în *Osteuropa*, 39, nr. 9, 1989, p. 475-483.

Ureche, G., Costin, M., Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. T. Celac, Editura Hyperion, Chişinău, 1990.

Uribes, E., *La Rencontre de Constantza du 14 juin 1914*, RRH, 7, nr. 2, 1968, p. 233-246.

Urusov, S.D., *Zapiski gubernatora Kişiniova 1903-1904 gg.*, Izdanie V.M. Sablina, Moscova, 1907.

Ustjugov, N.V., Jacunskii, V.K., review of *Istorija Moldavii I*, VI, nr. 7, 1952, p. 130-134.

Utechin, S.V., *Soviet Historiography after Stalin*, în *Contemporary History in the Soviet Mirror*, p. 117-129.

V bratskoi semie sovetskih narodov, SM, 28 iunie 1940, p. 1.

V cest' 85-letia G.I. Kotovskogo, SM, 25 iunie 1966, p. 2.

Valev, E.B., *Problemele dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria şi URSS*, VE, 42, 1964.

Varta, I., *Rusia şi chestiunea basarabeană în perioada războiului pentru independenţă (1877-1878) (în lumina unor documente din arhivele Rusiei)*, RI, 3, nr. 7-8, 1992, p. 735-752.

Varticean, I., Zelenciuk, S., Ghincu, N. ş. a., *Istoria proletarkoi drujbî*, SM, 16 februarie 1966, p. 4.

Varticean, I.K., *Vîdaiuşciisea ucitel' i obşcestvenno-politiceskii deiatel'*, în *Nasledie Dmitria Kantemira*, p. 63-73.

Văratec, V., *Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată*, RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 154-158.

Vecer v Kişiniove, posveaşcenîi 16-i godovşcine sovetsko- bolgarskogo dogovora, SM, 18 martie 1964, p. 1.

Vekovaia·drujba. Materialî naucinoi sessii Instituta istorii Moldavskogo Filiala AN SSSR, sostoiavşeisea 27-29 noiabrea 1958 g., ed. I.S. Grosul , N.A. Mohov, Ştiinţa, Chişinău, 1961.

Velicie truda i bratsva, SM, 28 iunie 1966, p. 1.

Verdery. K., *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, Societies and Culture in East-Central Europe, nr. 7, University of California Press, Berkeley Calif., 1992.

Verenca, O., *Administrația civilă română în Transnistria,* Universitas, Chișinău, 1993.

Verenca, O., *Realități economice în guvernământul Transnistriei (19 august 1941 — 29 ianuarie 1944),* RI, 3, nr. 1-2, 1992, p. 137-153.

Verșigora, G.V., *Soțial'no-economicesckie usloviia i osobennosti razvitia școl v Moldavii ot Velikoi Okteabrskoi Soțialisticeskoi Revoliuții do osvobojdenia Bessarabii v 1940 godu,* UZ-TPI, nr. 15, 1967, p. 116-123.

Veselov, D., *Cito citat' o G. I. Kotovskom,* SM, 7 iunie 1963, p. 3.

Vianu, A., *Dannîe o rumîno-ukrainskih i rumîno-russkih torgovîh otnoșenniah v konțe XVIII veka,* în *O rumîno-russkih i rumîno-sovetskih sveazeah*, p. 133-157.

Vidalenc, J., *La Roumanie de 1939 à 1947,* RHDGM, 6, nr. 21, 1956, p. 55-60.

Vinogradov, V.N., *Nekotorîe voprosî istorii soțial-demokraticeskoi partii Rumînii,* VI, nr. 10, 1973, p. 64-79.

Vinogradov, V.N., *Rossia i ob'edinenie rumînskih kneajestv,*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1961.

Vinogradov, V. N., *Russko-rumînskie otnoșeniia v godî pervoi mirovoi voinî (1914-1916),* în *Novaia i noveișaia istoria Rumînii*, p. 222-286.

Vizer, V.K., Kopanski, I.M. *Put' modavskogo naroda k vossoedineniu v sostav SSSR,* VI, nr. 12, 1972, p. 40-52.

Voicu, Șt., *Pagini de luptă a Partidului Comunist Român împotriva fascismului pentru independență și suveranitate națională (1934-1940),* LC, nr. 6, 1966, p. 59-80.

Völkl, E., Bessarabien *am Ausgang des 18. Jahrhunderts. Seine Bevölkerungsentwicklung im Spiegel der Klostergründung,* DR, 22, nr. 1, 1977, p. 40-49.

Völkl, E., *Das Rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15, bis 17. Jahrhundert,* Harrassowitz, Wiesbaden, 1975.

Volkov, S., *V Institute istorii Akademii nauk SSSR. Obsujdenie maketa kursa istorii Moldavii,* VI, nr. 4, 1950, p. 156-158.

Voprosî istorii i istoriografii Iugo-Vostocinoi Evropî, ed. I.A. Anțupov, D.M. Dragnev, V.I. Jukov ș.a., Știința, Chișinău, 1977.

Voronin, P. V., Petrik, P. P., Kiktenko, V. K. ș.a., *Nikolai Andreevici Mohov,* SM, 20 octombrie, 1983, p. 3.

Vozvrașcenie k razumu, AF, nr. 21, 1991, p. 2.

Was ist Nationalismus? Eine indirekte sowjetisch-Rumänische Kontroverse, WDS, 19, nr. 3, 1970, p. 35-38.

Weingardt, J. T., *Language and Literature in Estonia: Kulturpolitik or Natural Evolution?,* în *The Soviet West,* p. 8-30.

Windows on the Russian Past. Essays on Soviet Historiography since Stalin, ed. S.H. Baron, N.W. Heer, Anchor Press, Columbus Ohio, 1977.

Wir brauchen die Wahrheit. Geschichtsdiscussion in der Sowjetunion, ed. G. Meyer, ed. a II-a, 1988; retipărit în Pahl Rugenstein, Cologne, 1989.

Wir kommen ohne Rußland nicht aus..., în *Osteuropa,* 41, nr. 10, 1991, p. 564-568.

Wolfe, B.D., *Operation Rewrite. The Agony of Soviet Historians,* FA, 30, nr. 10, 1952, p. 39-57.

Wolfe, B.D., *Party Histories from Lenin to Khrushchev,* în *Contemporary History in the Soviet Mirror,* p. 43-68.

Xianggan, Lu, *Agression und Expansion des tsaristischen Rußland gegenüber Rumänien und die Bessarabienfrage,* WDS, 29, nr. 1-2, 1980, p. 33-40.

XXV s'ezd KPSS i problemî razvitia nauki, ed. I.K. Varticean, A.M. Lazarev, T.I. Malinovski ş.a., Ştiinţa, Chişinău, 1977.

Yaresh, L., *The Campaign of 1812,* în *Rewriting Russian History,* p. 260-288.

Yaresh, L., *The Formation of the Great Russian State,* în *Rewriting Russian History,* p. 191-215.

Yaresh, L., *The Problem of Periodization,* în *Rewriting Russian History,* p. 34-76.

Yaresh, L., *The Role of the Individual in History,* în *Rewriting Russian History,* p. 77-106.

Zaharia, Gh., *La Vie politique en Roumanie pendant la Seconde Guerre mondiale,* în *Nouvelles Études d'histoire,* VI. 2, p. 221- 234.

Zaleski, E., Kozlowski, J.P., Wienert, H., *Science Policy in the USSR,* OECD, Paris, 1969.

Zamfirescu, D., *Istorie şi cultură,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1975.

Zaşciuk, A.O., *Materialî dlea gheografii i statistiki Rossii. Bessarabskaia oblast',* St. Petersburg, 1862.

Zavtur, A.A., recenzie la L.E. Repida, *Rol' rabocego klassa v stroitel'stve soţializma v Moldavskoi SSR,* VI, nr. 1, 1980, p. 131-133.

Zelenciuk, S.S., *Moldova sovietică sub asuprirea ocupanţilor germano-români,* Editutra de Stat a Moldovei, Chişinău, 1944.

Zelenciuk, V.S., *Naselenie Moldavii. (Demograficeskie proţessî i etniceskii sostav),* ed. A.M. Liseţki, Ştiinţa, Chişinău, 1973.

Zelenciuk, V.S., *Osveşcenie narodnoi kul'turî i bîta moldavan v etnograficeskoi literature,* Iz-MF, 31, nr. 4, 1956, p. 107-117.

Zhivkov's Remarks on Rumania, RFER-EER, 3 martie 1966, p. 1-2.

Znamenatel'naia data, SM, 28 iunie 1953, p. 1.

Zub, Al., *Istoria şi istorici în România interbelică,* Junimea, Iaşi, 1989.